John Locke

İNSANIN ANLAMA YETİSİ ÜZERİNE BİR DENEME

I.-II. KİTAP

ÖTEKİ YAYINEVİ

John Locke

İNSANIN ANLAMA YETİSİ ÜZERİNE BİR DENEME

(I.-II. KİTAP)

Türkçesi
Meral DELİKARA TOPÇU

Öteki
FELSEFE

Yapım
ÖTEKİ AJANS

Kapak Tasarım
KORAY ARIKAN

Redaktör
SEVAL BOZKURT

Birinci Basım
OCAK 1999

İkinci Basım
NİSAN 2000

Baskı ve Cilt
ÖTEKİ MATBAASI

YÖNETİM YERİ
Ataç-2 Sokak No: 65/1
06420 Kızılay/ANKARA
Tel: 312 435 38 33
Fax: 312 433 96 09

ISBN 975-584-050-8 (Tk.No.)
ISBN 975-584-051-6 (1. Cilt)

İÇİNDEKİLER

Çeviriye Önsöz 7
Sunum 9
Okuyucuya Sesleniş 13
Giriş 31

I. KİTAP
NE İLKELER NE DE İDELER DOĞUŞTANDIR
Birinci Kitabın Özeti 43
1. Doğuştan Kurgusal İlke Yoktur 45
2. Kılgısal (Pratik) İlkeler Doğuştan Değildir 72
3. Kurgusal ve Kılgısal Doğuştan İlkeler Üzerine Diğer Düşünceler 100

II. KITAP
İLKELER
İkinci Kitabın Özeti 131
1. Genel Olarak İdeler ve Kökenleri 133
2. Yalın İdeler 154
3. Yalın Duyu İdeleri 158
4. Katılık İdesi 161
5. Birden Fazla Duyu ile Gelen Yalın İdeler 168
6. İç Duyumun Yalın İdeleri 169
7. Hem Dış Duyum Hem İç Duyumdan Gelen Yalın İdeler 171

8. Yalın —Dış Duyum— İdeleri Üzerine
Diğer Düşünceler 176
9. Algılama 192
10. Hatırda Tutma 201
11. Ayırt Etme Yetisi ve Zihnin Diğer İşlemleri 209
12. Bileşik İdeler 220
13. Yalın Kiplerin Bileşik İdeleri:
Uzay İdesinin Yalın Kipleri 225
14. Süre İdesi ve Yalın Kipleri 244
15. Süre ve Yayılım (Genleşme) İdeleri 262
16. Sayı İdesi 273
17. Sonsuzluk İdesi 278
18. Diğer Yalın Kipler 295
19. Düşünme Kipleri 298
20. Acı ve Haz İdelerinin Kipleri 301
21. Güç İdesi 307
21. Bölüme Ek Notlar 371
22. Karışık Kipler 379
23. Tözlere ilişkin Bileşik İdelerimiz 388
24. Tözlerin Toplu İdeleri 422
25. Bağıntı İdelerimiz 424
26. Neden ve Etki Bağıntısının İdeleri ve
Diğer Bağıntılar 431
27. Özdeşlik ve Başkalık 438
28. Diğer Bağıntıların İdeleri 468
29. Açık ve Belirsiz, Seçik ve Karışık İdeler 484
30. Gerçek ve Düş Ürünü İdeler 495
31. Yeterli ve Yetersiz İdeler 500
32. Doğru ve Yanlış İdeler 512
33. İdelerin Çağrışımı 525

ÇEVİRİYE ÖNSÖZ

John Locke'un "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Deneme"si daha önce özetler halinde yayımlanmış ancak bütün olarak ilk kez çevriliyor. Bu yüzden sorumluluğu çok büyük.

Özgün metnin dili güç; uzun cümleler, sürekli yenilenen ifadelerle dolu olduğundan çeviriye bir kat daha sorumluluk yüklenmiştir. Çevirinin bütünlüğü açısından hiçbir ayrıntıyı kaçırmamak gerektiğinden Türkçe metinde de böyle bir tarz belirmiştir.

1671'de Locke'un arkadaşlarıyla yaptığı felsefi tartışmaların çıkmaza girişi ile ilk doğum sancısı duyulan bu ana yapıt, ilk olarak bütün halde 1690'da yayımlanmıştır.

Not: *Fransızca olanları dışında tüm dipnotlar çevrilmiştir.*

Meral DELİKARA TOPÇU

Kendal, Par, Fitzburgh, Marmion, St. Ouintin ve Shurland Lordu,
Majestelerinin Çok Saygın Özel Meclisinin Başkanı,
Güney Gal Eyaleti ve Wilts Kontluğu Genel Valisi,
Cardiff Baronu,
PEMBROKE ve MONTGOMERY KONTU
SAYGIDEĞER THOMAS HERBERT HAZRETLERİNE[1]

Lordum

Gelişimine tanık olduğunuz ve sayenizde dünyaya açılan bu DENEME birkaç yıl önce vermiş olduğunuz sözden kaynaklı doğal bir hakla size sığınmaya gelmiştir.[2] Bir kitabın başında geçen "ad" ne kadar önemli olursa olsun, içeriğindeki hataları örtebilecek güçten yoksundur diye düşünüyorum. Yazılı yapıtlar hak ettikleri ya da okuyucunun layık gördüğü ölçüde bir değer kazanır ya da kaybederler. Ancak doğruluk adil, önyargısız bir dinleyiciden başka bir şey gereksinmediğinden, özel dinlenme anlarında da benden dostluğunu esirgemeyen siz Lordumdan başkası bana bu konuda yardımcı olamaz. Şeylerin en soyut ve genel bilgisinde yaygın yöntemler ve genel anlayış çizgisinin

1 Locke'un dostu ve hamisi, Pembroke'un sekizinci kontu (1656-1733). Thomas Herbert *"İnsan Bilgisinin İlkeleri"* adlı çalışmasını ona adayan Berkeley için de aynı önemi taşımaktaydı. Onun döneminde Pembroke çok yüksek mevkilerde bulundu ki zaten metafizikçi Cherbury ve şair George Herbert'in de üyesi bulunduğu bir aileden geliyordu. Locke *Deneme*'sini ona adadığı zaman (1690) Kraliyet Meclisi'nin başkanıydı Thomas Herbert.

2 1676'da Locke'un çalışmak üzere çekildiği ve *Deneme*'nin ilk taslağını tamamladığı yer olan Montpellier'de Locke ve Pembroke iyi dost oldular. Sonraları, Locke'un, Bay Herbert ve Lord Pembroke adının geçtiği bir sürü mektubu oldu.

ötesinde kurgulara sahip biri olarak tanındığınızdan, bu Deneme'nin amacını takdir edip onaylamanız; en azından okunmadan hüküm giymesinin engellenmesi ve aksi takdirde genel anlayışın bir ölçüde dışına çıktığı için üzerinde düşünülmeye değmez görülecek bölümlerin biraz olsun önemsenmesi sonucunu doğuracaktır. Kafalarının içini, taktıkları perukalar gibi, modaya göre değerlendiren ve hiç kimseye kabul görmüş öğretiler dışına çıkma hakkı tanımayanlar arasında "yenilik" korkunç bir suçtur. Doğruluk ilk ortaya çıktığı hiçbir yerde hemen kabul görmemiştir; yeni fikirlere, sırf genel anlayışa aykırılığından dolayı kuşkuyla bakılır ve genellikle karşı çıkılır.[3] Fakat doğruluk da tıpkı altın gibidir; madenden yeni çıkarıldığında değersiz diye bir kenara atılamaz. Ona değerini, eski bir anlayış tarzı değil, deneme ve inceleme uğraşları kazandırır; henüz genel kabul görmediyse de aslında doğa kadar yaşlı olabilir ve ondan daha az gerçek değildir. Şimdiye dek bilinmeyen doğruluklara ilişkin geniş ve kapsamlı keşiflerinizden bir kısmını, tümüyle gizlemekten kaçınacağınız birileri yoksa, açıklamayı istediğiniz her an, bunun önemli ve inanılır örneklerini sunabilirsiniz. Bu Deneme'yi size adamam için yalnızca bu sebep bile yeterliydi; bu kadar yeni, açık ve bir nebze öğretici kıldığınız mükemmel ve çok kapsamlı bilgiler sisteminin bazı kısımları ile denememem arasındaki bir parça uyumdan hareketle, şurada burada sizle benzeşen düşüncelere sahip olmakla övünmeme izin

3 Locke Deneme'siyle yeni bir atak yaptığının bilincindedir. Getirdiği yenilik daha önce Molyneux ve diğer meraklı okuyucularda kabul görmüştü. Doğuştan ideler ve *apriori* (yalnızca akla başvurularak) kuramlamaya bu yeni saldırı, Locke'un kör otorite ve boş sözlere karşı büyük ayaklanmanın öncülüğünün göstergesi idi. Stillingfleet onu akıl yolunu değil de ideleri kullanarak kesinliğe varmaya çalışmakla suçlar. Lee, *Anti-Scepticism* de, *Deneme* nın yepyeni bir dille yazıldığından yakınır. Locke'un tümevarımcı, ancak içebakış yaklaşımı da okulların sözel uslamlamaları ve Hobbes ve Gassendi'nin deneysel materyalizmine karşıt bir yenilikti. Fakat *Deneme*'nin özgünlüğü yazarının güçlü kişiliğinden kaynaklanmaktadır aslında.

verirseniz beni yeterince gururlandırırsınız inancındayım.[4] Dünyada duyulması açısından teşviklerinizi esirgemezseniz şu ya da bu zamanda zat-ı âlinizin de ilerlemesine kaynaklık edebilir umudundayım. İzninizle, buradan dünyaya sabrettikleri takdirde beklediklerine değecek bir şeyin güvencesini veriyor olduğunuzu söylemek istiyorum. Lordum, bu size nasıl bir armağan sunduğumu gösteriyor; tıpkı yoksul bir insanın, bol ve çok daha mükemmel ürünler elde eden zengin bir komşusuna sunduğu bir sepet çiçek ya da meyvenin küçümsenmemesi gibi bir şey. Değersiz şeyler saygı, iyilik bilme ve hürmet çerçevesinde sunulduklarında anlam kazanırlar. Beslediğim saygı, minnettarlık ve hürmet için o kadar güçlü ve özel nedenler yarattınız ki bu ölçüde, layık oldukları değere bir katkıda bulunabilirsem böylece size hiç almadığınız kadar pahalı bir armağan sunduğumdan emin, gurur duyabileceğim. Şu da var ki, sizden gördüğüm sayısız yardımın, iyiliğin hep büyük bir minnettarlığı içinde olacağım; iyilikleriniz başlı başına büyük önem taşıyorlar benim için ancak eşliğinde gösterdiğiniz nezaket, ilgi, teşvik ve sağladığınız yardımcı koşullar tüm bunlara daha da anlam katıyor. Yanı sıra katkılarınızın da üste koyduğu önem ve lezzet de cabası: Saygıya layık görmeniz ve benim için güzel düşünceler beslemeniz arkadaşlığınızın bir göstergesi olmuştur. Lordum, benim olmadığım ortamlarda da söz ve hareketleriniz şunu açıkça göstermektedir ki, herkesçe bilinen şeyleri yinelemek anlamsız olmayacaktır: Ancak, birçoklarının tanık olduğu ve her gün anımsattığı minnet borcumu bilmezlikten gelmek zaten terbiyesizlik olurdu. Keşke bu insanlar size olan büyük ve gittikçe artan minnettarlığımı anımsatmakta gösterdikleri özeni aynı derecede paylaşmakta da gösterebilselerdi. Bu konuda tümüyle duyarsız olsaydım eminim ki "Anlama Yetisi" üzerine yazarken

4 Locke'un zamanında gelenekleşmiş bu abartılı seslenişleri hoşgörünüz.

bunlardan hiç söz etmezdim ve size ne kadar ama ne kadar minnettar olduğumu dünyaya açıklamak için bu fırsatı değerlendirmezdim.

Lordum
Zat-ı Âlinizin En Hürmetkâr ve
En Sadık Hizmetkârı,
JOHN LOCKE

[DORSET COURT,[5]
24 Mayıs, 1689]

5 Yer ve tarih dördüncü baskıda eklenmiştir. Locke beş yıl aradan sonra 1689 Şubat'ında Hollanda'dan dönünce 1691 baharına dek, Oates'a geçmeden önce Westminster, Channel Row'da Dorset Court'ta kaldı. Herbert'e Denemeyi yayımlanmasından yaklaşık bir yıl önce adamıştı bile. Dorset Court Channel Row (şimdi Cannon Row) ile Thames arasında uzanır. Locke gelmeden birkaç yıl önce Dorset House alanına evler yapılmıştı. Dorset Court son yüzyılın bitimine doğru yıkıldı ve şimdi bir Sivil Servis Komisyonu'nun binası var onun yerinde.

OKUYUCUYA SESLENİŞ[6]

Okuyucum,

Sana sunduğum, boş ve sıkıntılı saatlerimde oyalandığım şeylerin bir toplamıdır. Kendini kabul ettirme şansı olur da benim yazarken aldığım hazzın en azından yarısını sen de okurken duyabilirsen, ben hastalığımdan kaynaklı çektiğim acıları daha az hissettiğim gibi sana da parayı biraz olsun unutturacaktır. Atmacasıyla tarla kuşu ve serçe avlayan sıradan biri, av partisinde şahin ile avlanandan daha önemsiz bir avcıysa da daha az sporcu değildir: "Anlama Yetisi"[7] üzerine yazılan bu deneme'nin içeriğini çok az bilen biri de onun ruhun en yüksek yetisi olduğundan başka, her şeyin üstünde ve daha süreğen bir haz içerdiğinden habersizdir. Bu yetinin doğruluk arayışı (sıcak) takibin çok büyük zevk verdiği bir tür avcılıktır.[8] Zihin bilgiye doğru attığı her adımda yeni ve en azından zamanının en iyi keşiflerinde bulunur.[9]

Tıpkı göz[10] gibi anlama yetisi de nesneleri yalnızca kendi görüş alanında değerlendirerek, bilinmediklerinden gözden

6 Locke, burada *Deneme*'nin amacı ve yazılma nedeni üzerinde duruyor.

7 "İnsanın Anlama Yetisi" ile Locke uzak yakın nesneleriyle ilinti içinde insan zihninin çeşitli derecelerdeki gelişimine gönderme yapıyor.

8 Pascal *Pensees*'te *"Nous ne cherchons jamais les choses, mais la recherche des choses"* diyor. Bu benzetme doğrudan Locke'a ait değil. Felsefi kesinlik şeylerin anlaşılabilirliği için sonsuz düşünceyi biteviye kullanmayı öngördüğünden insan zekâsı ve sonlu deneyimle karşıtlık içindedir. Her birimizde saklı olan aklı, doğa ve tin evreninde açıkça görülen Akıl ile uyumlu biçimde geliştirmeye yönelik sürekli bir uğraş içeren süreçtir bu öngörülen.

9 İnsanın evrene ilişkin felsefi ya da yalnızca bilimsel yorumlarının deneysel ve keşifçi karakterinden söz ediyor.

10 Göz ve anlama yetisi arasında yapılan benzetme Locke'un gözdesidir.

kaçmış olanları ele almayarak yalnızca keşfetmiş olduklarıyla yetinebilir. Hazır fikir kırıntıları ile tembelce avunmak istemeyen ve bağışlara tenezzül etmeyen, doğruluğun peşinde ve onu bulmak adına kendi düşüncelerini geliştiren kişi (yoluna ne çıkarsa çıksın) bir avcının doyumuna ulaşacaktır; takibin her anında çektiği sıkıntılar zevk ile ödüllenecek ve büyük bir kazanımı olmadığında bile zamanını boşa harcamadığını düşünmeye hakkı olacaktır.

Okuyucu! Düşüncelerini özgür bırakan ve bunları yazıya dökenlerin eğlencesidir bu; okurken kendi düşüncelerinden yararlanabiliyorsan, benzer bir eğlence fırsatını sana da sunacaklarından, onları kıskanmayasın. Sana ait olan düşünceleri dikkate alırım fakat başkalarından alınmışlarsa benim için değersizdirler, doğruluğun değil de bir anlamda sıradan bir düşüncenin peşine takılmışlardır bana göre... Söyledikleri ya da düşündükleri başkası tarafından yönlendirilenlerin söyledikleri ya da düşündükleri üzerinde durmaya değmez.[11] Kendince değerlendirme yaptığında, biliyorum ki yargılarında da samimisindir ve o zaman getirdiğin eleştiri ne yönde olursa olsun bana zarar vermez ve gücendirmez. Bu Deneme'de doğruluğuna tümüyle inanmadığım hiçbir şeyin yer almadığı kesinse de kendimi senin olabileceğini düşündüğüm kadar yanılmaya meyilli görüyorum; ve şunu söyleyelim, bu kitap benim değil senin kendi fikrin ve verdiğin değer ile ayakta kalacak ya da gözden düşecektir. İçinde yeni ve bilgi verici çok az şey olduğunu görürsen beni sakın ayıplama. Bu Deneme'de seslendiğim zaten bu konuyu bilen ve kendi anlama yetisiyle tam bir bilgi birikimine sahip olanlar değil. Kendim ve konu üzerinde yeterince kafa yormadıklarını an-

11 Locke için şeyleri olduğu gibi görmek ve yorumlamak çok önemliydi ki böylece başkaları da herhangi bir etki altında kalmadan kendi kendilerine bunu yapabilirlerdi. (Bak: 4. Kitap, 29. Bölüm) Locke, Plato ve Bacon'un tersine, güzele pek önem vermez; gerçeklik konusundaki soyut kurgulamanın yol açacağı yanılgılardan çok korkar ve imgeleme yanlısı değildir pek.

layan birkaç arkadaşımın doyum sağlaması için böyle bir işe kalkıştım.

Bu Deneme'nin ortaya çıkışıyla zamanını almak uygun olsaydı dairemde 5-6 arkadaşla[12], bundan çok uzak bir konu üzerinde dönen tartışmaların[13] yapıldığı toplantıyı anlatırdım; arkadaşlarım kendilerini çepeçevre saran çözümsüzlükler sonunda birden ayaklanmışlardı. Zihnimizi bulandıran belirsizliklerin içinden çıkamamış ve bir bulmacanın ortasında bulmuştuk kendimizi; birden bende yanlış yolda olduğumuz kanısı uyandı; bu tarz araştırmalara yoğunlaşmadan önce kendi yeteneklerimizi incelememiz, anlama yetilerimizin hangi nesneleri[14] ele almaya elverişli olup olmadığını görmemiz gerekiyordu. Bunu arkadaşlarıma söyledim ve kabul gördüm; bunun üzerine ilk işimizin bu olmasına karar verdik. Bir sonraki toplantıda, daha önce üzerinde hiç durmadığım bir konuda öne sürülen, fakat karşısında olduğum bazı çirkin ve çekilmez düşünceler şimdi elinde bulunan bu inceleme yazısına ebelik yaptı; şans eseri başlayan bu çalışma bin bir rica ile sürdürüldü; bölük pörçük, uzun aralar verilerek, fırsat buldukça ve kişiliğimin izin verdiği ölçüde yeniden yeniden başlanmak suretiyle yazıldı.[15] En so-

12 Locke bu tür birlikler ya da topluluklardan hep hoşlanmıştır. Londra'da Oxford'da, Hollanda'da insanları bir araya getirmeye çalıştığını görüyoruz. Bu anlatılan Londra'da Exeter House'da Lord Ashley Shaftesbury ile aynı evde kaldığı zamana ait. Büyük olasılıkla, 39 yaşındayken, hemen hemen 1670-1671 yılları arasında kışın yapılmış bir toplantı bu.

13 Toplantıdaki arkadaşlarından James Tyrrell'a göre güçlükler ahlaklılık ve din ilkeleri üzerine tartışırken çıkmıştır. Bu bir el yazması notla *Deneme*'nin şimdi British Museum'daki bir kopyasında kayıtlıdır. Tyrell (1642-1718) Sir T-Tyrrell of Shotover'in oğlu ve Abp. Usher'in torunudur. Yaşamı boyunca Locke'un dostu olan Tyrell "İngiltere Tarihi" ve politik felsefe üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır. Cumberland'in *"De Legibus Naturae"*sinin bir özetini yayınlamıştır, ayrıca.

14 "Hangi nesneler" yani insanlar "hangi idelere" sahip olabilir ve ideleri arasında "hangi bağıntıları" oluşturabilirler. Kocaman Varlık Okyanusu değil sınırlı zihinsel deneyim, Locke'un arkadaşlarından düşünmelerini istediği.

15 Bu, sözel ve diğer tutarsızlıklar, yinelemeler ve düzenlemedeki kusurlar hakkındaki yakınmalara bir açıklık getirebilir.

nunda, sağlığım nedeniyle dinlenmeye çekildiğim bir dönemde zaman bulabildim[16] ve şu gördüğün şekline kavuşturdum.

Bu kesik kesik yazma çalışmaları iki kusuru beraberinde getirdi; bir şeylerden ya çok az ya da çok fazla söz edildi. Eksik bir şeyler bulursan yazdıklarımın sende daha fazlasını öğrenme isteği uyandıracağı umuduyla mutlu olurum.[17] Uzun uzadıya yazılmış diye düşündüğünüz şeylerdense ben değil konunun kendisi sorumludur. Kalemi elime aldığımda bu konuda söylenecek her şeyin bir sayfaya sığacağını sanıyordum; fakat gittikçe daha geniş bir bakış açısına kavuştum; yeni keşifler beni daha da ileri götürdü ve farkında olmadan yazdıklarım işte bu hacme ulaştı. Uzun aralar verilerek, bölük pörçük yazılışının bazı yinelemelere meydan verdiğini inkâr etmiyorum: Olduğundan daha küçük bir hacme indirgenmesi ve bazı bölümlerin kısaltılabilmesi mümkün. Ancak itiraf edeyim bunu yapamayacak kadar tembel ya da meşgul biriyim.[18]

İyi okuyan, en mantıklı insanları bile bezdirecek denli bir hatayı sürdürmenin kendi ünümü göz ardı etmek olduğunu bil-

16 Locke'un 1683-1689 yılları arasında dinlenmeye çekildiği Hollanda'da Deneme tamamlanmıştır. Montpellier'den ayrılır ayrılmaz 1679 Haziran'ında Thoynard'a yazdığı mektupta, "Tamamladığım kitabımın benim ellerimden çıkamayacak kadar iyi olduğunu düşünüyorum" diyor. Bu yüzden saklıyor, yeniden inceliyor ve arkadaşlarıyla *Deneme* hakkında 10 yıl boyunca yazışıyor.

17 Locke'un umudu gerçekleşmiştir. Sıkı sıkıya sarıldığı güçlü sağduyu felsefi vargılarının tutarsızlığı ve yetersizliğine karşın düşünceleri öyle bir körükledi ki, *Deneme*'si ortaya çıkar çıkmaz felsefe tarihi bir eleştiri tarihine dönüştü. Plato ve Platinus, Spinoza ve Hegel Locke için erişilmezken bilmeden onların alanlarına girdi.

18 *Deneme*'nin uzunluğu ve yinelemeleri okuyucu tarafından görülecektir. İkinci baskı hazırlanırken kendisi de arkadaşı Molyneux'tan şöyle özür diliyor: "Okuyucuya seslenişimde, bazı noktalarda çok uzun kalmakla işlediğim hataya duyarsız olmadığımı göreceksin; yazma biçimim yüzünden yaptığım yinelemeler konusunda da uyarıda bulunuyorum okuyucularıma. Fakat kavramlarım dünyaya yayılır ve kabul görmüş sanı ile çatışmaya girmişken; bu taraflı bakıştan, kısa açıklamalarla aktarıldığında insanlarca anlaşılma fırsatı bulamama tehlikesiyle yüz yüzeyken, ikinci baskıda zeki ve dikkatli bir okuyucuya gereksiz gelebilecek büyük bir kısmı çıkarıp çı-

miyor değilim. Fakat tembelliğin bir mazeret ile örtülebileceğini bilenler, çok iyi bir nedenim olduğuna inanıyorsam, beni bağışlayacaklardır. Farklı bağıntıları nedeniyle aynı kavramın, aynı tartışmanın ayrı parçalarını aydınlatmaya ya da kanıtlamaya elverişli ya da gerekli olabilmesi ve denemenin çoğu kısmında bunun yapılmış olmasından dolayı savunmaya geçmeyeceğim; fakat diğer yandan aynı sav üzerinde uzun süre durduğum ve tamamıyla farklı bir amaçla, farklı biçimlerde dile getirdiğim zamanlar olduğunu açıkça itiraf ediyorum. Bu Deneme'yi özgür düşünceleri ve çabuk kavrama yetisi olan insanların bilgilenmesi için yayımladığım iddiasında değilim. Bu tür bilgi öğreticileri önünde kendimi bir öğrenci olarak gördüğümden öncelikle onları bu çalışmadan bir beklentileri olmaması konusunda uyarıyorum. Kendi düzeyimdeki insanlara yönelik kendi kaba düşüncelerimi uzun uzadıya aktarıyor olduğumdan, yerleşik önyargı ya da idelerin kendi soyutluklarının anlaşılmaz kılacağı, zorlaştıracağı bazı doğrulukları onların düşüncelerine açık ve anlaşılır biçimde sokabilmek için çektiğim sıkıntıları anlayacaklardır, belki de... Bazı kavramlar her yönüyle incelenmek durumundaydı; ve kavram yeni ise, ki bazıları benim için de yeni idi, ya da her izlenen yolun dışında ise ki bazıları öyle gelecektir, tek bir açıdan bakarak o kavramın her anlayıştan kabul görmesi, açık ve kalıcı bir izlenim halinde yerleştirilmesi söz konusu değildir. Bir fikrin tek bir yolla ileri sürülmesinin onu ne kadar anlaşılmaz, başka bir açıdan dile getirmeninse ne kadar

karmama konusuda önerilerini bekliyorum. (20 Eylül 1692) Molyneux karşılığında "bir kitaba çok uzun olduğu için asla karşı çıkmam: Hele ki bu uzunluk konunun açıklığa kavuşması istendiğinden gerçekleşmişse diyecek bir şey yok. Eminim senin kitabın da bu yüzden uzundur. Mektubunu aldıktan sonra bundan iki kişiye daha söz ettim ve kitabı da göndererek iyice inceleyip, değişebilecek, eklenecek ya da çıkartılabilecek yerleri bulup not etmelerini istedim. Ciddi bir okumanın ardından, onlar da benim gibi çalışmanın her yönüyle değişikliğe gerek duymayacak denli ayrıntılı ve öğretici olduğu sonucuna vardılar." (22 Kasım 1692) Bu yüzden yinelemelere dokunulmamıştır.

açık ve anlaşılır kıldığını kendisinde ve başkalarında gözlemlememiş çok az kişi olduğu inancındayım; ancak daha sonraları zihin ifadeler arasında küçük farklar yakalamış ve birinin diğerinden daha az anlaşılır olmasının nedenini merak etmiştir. Fakat her şey her insanın zihnine aynı biçimde yansımaz. Damaklarımızdan pek de farklı olmayan anlama yetilerimiz vardır. Aynı kılıkta sunulan aynı doğruluğun herkes tarafından beğenileceğini düşünen biri aynı zamanda aynı aşçılık tarzı ile herkesi ağırlayabileceğini de umabilir; yemekler aynı olabilir ve besinler herkesin o mevsimde edinemeyeceği kadar iyi de olabilir; ancak bazılarını memnun etmek için başka bir biçimde sunulmalıdır. Bu denemeyi yayınlamamı önerenler, bu yüzden bana olduğu gibi bırakmamda ısrar ettiler: Ve başka ülkelerde yayımlanması da söz konusu olduğundan istiyorum ki kitabı okuma zahmetine giren herkesçe anlaşılır olsun. Basılması konusunda o kadar gönülsüzdüm ki denemenin bana olduğu kadar başkalarına da biraz olsun yararı dokunacağı konusunda umudum olmasaydı, çalışmayı ilk fırsatı tanıyan birkaç arkadaşın görüşüne sunmakla kalacaktım.[19] Basılmasındaki amacım olabildiğince yararlı bulunmaksa, söylemek durumunda kaldığım şeyleri her tür okuyucunun anlayacağı, kolay bir dilde aktarmak gerekir diye düşünüyorum.[20] Soyut kurgulara alışık olmayan ya da farklı fikirlerden habersiz birinin söylediklerimi anlamaması ya da

19 Locke 1686'ya dek yani 54 yaşına kadar bir yazar olarak ortaya çıkmadı; o zamanlar yalnızca Le Clerc'in *"Bibliotheque Universelle"* çalışmasına ortak olmuştu.

20 Sonuç beklendiği gibi olmamıştı. Locke'un *Deneme*'yi her tür okuyucuya uygun kılma çalışmaları yüzünden yapıt belki de modern felsefe klasiklerinin en zor anlaşılabiliri olmuştur. En önemli sözcüklerden bir kısmının kullanımındaki belirsizliklerle bezeli skolastik (okulcu) terimleri ortadan kaldırma arzusu *Deneme*'yi yorumcu ve eleştirmenler için bir bulmacaya dönüştürmüştür. Anlamak isteyen okuyucu ayrıntılara takılmamalıdır ki Locke, Collins'e, eleştirenlerin sıklıkla bunu yaptığını oysa çalışmayı, kendi deyimiyle küçük bir daire içinde sınırlanabilecek, asıl amacına yönelik kapsamlı bir açıdan değerlendirmeleri gerektiğini söylemektedir. (*Mektup,* 21 Mart, 1704).

yanlış anlamasından çok, sürekli düşünen ve çabuk kavrayan birinin bazı bölümlerde sıkıcı olduğumdan yakınmasını yeğledim. Bu bilgi çağımıza bir şeyler öğretmeye kalkışmaktan dolayı kibirli, küstah diye eleştirilebilirim. Deneme'yi başkalarına yararı olabilir umuduyla yayımlıyor olduğumu açıkladığım zaman bu eleştiriler biraz yumuşayacaktır. Fakat, kendi yazdıklarını yapmacık bir alçakgönüllülükle küçümseyenlerden serbestçe söz edilebilse zannederim başka bir amaçla kitap yayınlamanın çok daha kibir ya da küstahlık koktuğu anlaşılır. İnsanların yararlanabilecekleri bir şeyler içermesini umursamadıkları kitapları basan, sonra da okunmalarını bekleyenler halka büyük saygısızlık etmektedirler. Deneme'de önemsenecek başka hiçbir şey bulunmasa da amacımdan sapmayacağım. Daha iyi yazarların daha fazla kaçabileceğimi ummadığım olumsuz eleştirilerinden korkmamı engelleyen de temelinde budur. İnsanların ilkeleri, kavramları ve zevkleri o kadar farklı ki tüm insanları hoşnut edecek ya da etmeyecek bir kitap bulmak güçtür. İçinde yaşadığımız çağ için en az bilgili denemez ve bu yüzden de doyurulması en kolay çağ olmadığının ayırdındayım. Memnun etme şansım olmasa da kimsenin bana darılmaması gerekir. Yarım düzine arkadaşım[21] dışında tüm okurlarıma bu Deneme'nin öncelikle onlara yönelik olmadığını açıkça söylüyorum; ve bu yüzden bu yarım düzinenin içinde yer almak için sıkıntıya girmesinler. Fakat kızmak ya da küfretmek isteyen bunu rahatlıkla yapabilir; ben de böyle bir tartışma yerine zamanımı dolduracak daha iyi şeyler bulurum.[22] En değersiz konulardan birinde de olsa içtenlikle doğruluk ve yararlılık peşinde olmak beni hep mutlu edecektir. Bilim dünyası zamanımızda bilimde ilerlemek için, güçlü çizgileri ile gelecek kuşakları hayran bırakacak kalıcı

21 Yaşadıkları güçlükler sonucu *Deneme*'yi ortaya çıkarmaya neden olan yarım düzine arkadaşı.

22 Locke'un Stillingfleet ile ünlü anlaşmazlığı (1697-1699) bu kararını değiştirmek zorunda kalmasına yol açmış gibidir.

yapıtlar, anıtlar yaratan mimarlara gereksinim duymaktadır: Fakat herkes de bir Boyle[23] ya da bir Sydenham[24] olmayı düşlemesin; büyük Huygens,[25] eşsiz Bay Newton[26] ve daha birçok ustalar yetiştiren bir çağda yerleri bir parça temizleyip bilgiye giden yolda biriken çöplerin bir kısmını toplamakla yükümlü bir temizlik işçisi olma tutkusu yeterlidir.[27] Zeki ve üretken insanlar bilimlere sokulan ve işlenen kaba, yapmacık ya da anlaşılmaz terimlerle boşuna meşgul edilmiş olmasaydı, şeylerin doğru bilgisinden başka bir şey olmayan felsefenin seviyeli arkadaşlıklar ve saygılı tartışmalar çerçevesinde yürüyebilecek yapıda olmadığının düşünüldüğü bir noktaya varılmazdı ki[28] böylece dünyada bilgi düzeyi çok daha ilerlemiş olurdu. Belirsiz ve anlamsız konuşma biçimleri ve dilin kötü kullanımı uzunca bir süre bilimi sırlara boğmuştur ve azıcık anlamı olan ya da tamamıyla anlamsız zor anlaşılır ve yanlış kullanılan sözcükler zaman içinde derin bilgi ve yüksek fikirler perdesi altında, söyleyen ya da dinleyenleri bunların cehaletin örtüleri ve doğru bilginin gizlenmesi olduğuna inandırmanın pek de kolay olmayacağı, yanıltıcı bir konum edinmişlerdir. Öyle sanıyorum ki bilgisizlik ve kibir tapınağına sızmakla, sözcükleri yanlış kullandıkları ya da aldatıldıklarını düşünecekler tek tükse de, insanın anlama yetisi için bir hizmet sunulmuş olacaktır. Yine çok

23 İlk Cork Kontu'nun oğlu; Dr. Samuel Clarke'ın *"Tanrı'nın Varlığı ve Özelliklerinin Tanıtlanması"*nda ilk örneğini veren "Boyle Konferansları"nın kurucusu Robert Boyle (1626-91). Boyle Locke'un arkadaşıydı. Locke onun "Hava Tarihi" çalışmasını bastı ve kendi meteorolojik gözlemlerini de ekledi.

24 Tıp tarihinin en büyüklerinden biri olan Thomas Sydenham (1624-89) Locke ve Boyle ile yakın arkadaştı.

25 Christian Huygens (1629-93) Hollandalı matematikçi ve fizikçi.

26 1705'te - Locke'un ölümünden bir yıl sonra 'Sir Isaac' unvanı almıştır.

27 Yapı ustaları dediği de gerçeklerin gözlemcisi ve olgulardan çıkarımlarda bulunarak çalışmış olanlardır. Locke kendini de temizlik işçisi olarak görüyor.

28 Felsefe bilgeliğin ve doğruluğun araştırılmasından başka bir şey değildir. (Berkeley, *İlkeler,* Giriş, I. Kısım)

az kişi kullandıkları dilde irdelenmesi ve düzeltilmesi gereken hatalar olduğunu düşüneceğinden, üçüncü kitabımda bu konu üzerinde çok durduğum ve kendi sözcüklerinin anlamlarına dikkat etmeyen, ifadelerinin anlamlılığının sorgulanması zahmetine girmeyenler için, geçerli olan anlayış ya da kandırmacanın kökleşmişliğinin de dayanak noktası olamayacağı biçimde konuyu açıklığa kavuşturmaya çalıştığımdan dolayı bağışlanacağımı umuyorum.[29]

Bu Deneme'nin 1688'de[30] basılan kısa bir özetinin bazılarınca okunmadan yargılandığı söylenmişti bana; çünkü içinde *"doğuştan ideler"* reddediliyordu. Yine bu kişiler doğuştan ideler kabul edilmediğinde tinler kavramı ya da kanıtı olarak az şey kalıyor diye alelacele bir sonuca varmışlardı. Bu Deneme'nin başında benzer bir yaklaşıma girecek olanlara tamamını okumalarını öneririm. İşte o zaman yanlış kurulmuş temellerin sökülmesinin önyargıya değil yanılgılarla karılmış ya da yanılgılar üzerine kurulmuş olduğundaki kadar zedelenmeyecek ya da tehlikeye sokulamayacak olan doğruluk adına hizmet olduğuna inanacağını umuyorum.[31]

İkinci baskıda [32] aşağıda yer alan eklemeleri yaptım:—

29 Sözcüklerin kullanımındaki belirsizlik ve kararsızlıkların *Deneme*'nin kendinden kaynaklı asıl eksikliği olarak görülmemesi gerekir ki, Sir James Mackintosh da felsefenin asıl amaçları açısından yetersiz kalan gündelik dile ait sözcüklerden dem vurmaktadır. Berkeley'in *"İlkeler"*ine bakınız: Giriş, 18-25 kısımlar.

30 Bu özet Le Clerc'in Fransızca baskısında vardır. *Deneme*'nin yayınlanmasından önce 1688 Ocak'ında Amsterdam'da *Bibliotheque Universelle*'da yayınlanmıştır. 90 sayfadan fazla yer ayrılmıştır.

31 İlk baskıda yer alan fakat sonraki baskılarda çıkarılan bir paragraf vardır ve bu *Deneme*'deki kısımların kenarlarına iliştirilen notlarla ilgilidir, şöyle ki: "Okuyucumu bir konuda daha uyarmak isterim; her kısmın özeti metinde italik harflerle basılmıştır, böylece denmek istenenler bir kez de bu özetlerle anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Ancak metnin kendinde olduğu gibi bu yan notlarda da dilbilgisi hataları biraz hoş görülmelidir."

32 1694 Mayıs'ında daha geniş eklemelerle yayımlanmıştır. Hazırlanma iki yıl kadar sürmüştür.

Yayıncı, kusursuzluğu ile öncekinde yapılan çoğu hatayı kapatacağı umudunu verdiği bu yeni baskıdan hiç söz etmezsem beni bağışlamaz.[33] Ayrıca *"Özdeşlik"*[34] üzerine tümüyle yeni bir bölüm ve başka yerlerde de birçok ekleme ve düzeltme içerdiğinin bilinmesini istiyor. Bunların tümüyle yeni olmadığı fakat çoğunun önceki baskıda yanlış anlaşılmış olanları düzeltecek ayrıntılı açıklamalar ya da söylediklerimin daha düzeltilmiş biçimde aktarımları olduğu ve bende değişen bir şey olmadığı konusunda bilgilendirmeliyim okurumu.

Yalnızca II. Kitabın 21. Bölümünde yapmış olduğum değişiklikleri dışarda tutmalıyım.

O bölümde "Özgürlük ve İstenç" üzerine yazdıklarımın elimden geldiğince açıklığa kavuşturulmayı hak ettiğini düşünmüştüm; çünkü bu konular çağlar boyu insanların en fazla aydınlanmaya uğraştığı bilgiler olan ahlak ve Tanrısallık konularını oldukça karmaşıklaştıran sorular ve çözümsüzlüklerle uğraştırmıştır bilim dünyasını... İnsanların zihinlerinin işleyişine daha yakından bir bakış ve zihinleri dönüştüren güdü ve görüşlerde daha sıkı bir inceleme sonucu tüm gönüllü eylemlerinde istence son belirleyiciliği sağlayan şey hakkında önceden düşündüklerimi bir ölçüde değiştirmek için neden buldum. O zaman bana doğru geleni ilk yayımladığımdaki kadar rahat ve istekli bir biçimde bunu dünyaya duyurmayı göze alamam; çünkü kendimi doğruluk ortaya çıktığında bir başkasının fikrine karşı çıkmak yerine kendi fikrimden caymaya daha fazla yoğunlaşmış hissederim. Yalnızca doğruluğun peşindeyim ve ne zaman ve nereden gelirse gelsin daima kucak açarım.[35]

Fakat içinde yer alan herhangi bir hatanın izine rastlar rastlamaz yazdığım bir şey ya da sahip olduğum bir fikirden çekil-

33 Locke Molyneux'la yazışırken ilk baskıdaki bir sürü hataya ilişkin üzüntüsünden söz eder.
34 II. Kitap, 27 Bölüm.
35 I. Kitap, 3. Bölüm s; 23, IV. Kitap 5. Bölüm; 19. Bölüm; 1.

meye ne kadar uğraşsam da itiraf etmeliyim ki kitabımın herhangi bir bölümüne karşı getirilen eleştirilerden aydınlanma şansım olmadığı gibi, sorgulanan hiçbir noktada anlayışımı değiştirmemi gerektirecek bir şeyler bulamadım. İster aktardığım konu dikkatsiz ya da en azından önyargılı okuyucuların yapabileceğinden çok daha dikkat ve düşünme gerektirsin, ister ifadelerimdeki bir belirsizlik konuyu gölgelesin ve bu kavramları ele alış biçimim başkalarını zorluyor olsun; her durumda söylemek istediklerim yanlış anlaşılmaktadır; ancak ne yazık ki her yerde doğru anlaşılma şansım yok.[36]

[Başkaları bir yana *İnsan Doğasına İlişkin Deneme*'nin" usta yazarı,[37] bana bunun son bir örneğini verdi. İfadelerinin yumuşaklığı ve içten tarzı, II. kitabın 27. bölümünde insanların eylemlerinin dayanağı olan üçüncü kurala ilişkin söylediklerimde, yanlış anlamadığı takdirde, erdemi erdemsizlik, erdemsizliği erdem olarak ortaya koyduğum şeklinde bir imada bulunmadan önsözünü tamamlayacağını düşünmeme neden olmuştu. Üzerinde durduğum, 4. kısım ve devamında yeterince açık verilen savın asıl amacını düşünmek için yeterince kafa yormuş olsaydı zaten böyle bir sonuca varmazdı. Orada ahlak kurallarını sıralamadım; insanların ahlak ilişkilerinde, "doğru" ya da "yanlış" başvurdukları kuralları belirttim ve ahlak idelerinin doğası ile kökenini sergiledim: Ardından da insanlar genellikle eylemlerini ait oldukları yer ve grubun görenek ve düzeyine uygun değerlendiriyor ve adlandırıyor olsalar da, "şeylerin doğasını bozmadan" her yerde erdem ve erdemsizlik diye adlandırılanın ne olduğunu söyledim.

I. Kitap 2. Bölüm, 18. Kısım ve II. Kitap 28. Bölüm, 13, 14, 15 ve 20. kısımlarda yazdıklarımı iyice inceleseydi doğru ve

36 Locke'un mektupları Deneme'deki amacının eleştirmenlerce yanlış anlaşıldığına ilişkin yakınmalarla doludur.

37 Bay Lowde. Bu ve sonraki dört paragraf Locke'un ölümünden sonraki baskılarda çıkarılmıştır.

yanlışın değişmez, öncesiz ve sonrasız doğası üzerine düşüncelerimle nelere erdem ya da erdemsizlik dediğimi bilirdi. Alıntı yaptığı kısımlarda benim değil de başkalarının erdem ve erdemsizlik anlayışlarını sergilediğimin ayırdına varabilseydi karşı çıkacak bir nokta bulamazdı. Dünyada ahlaksal ilişkinin zemin ya da ölçüsü olarak kullanılan kurallardan birinin, farklı toplumlarda türlü eylemlerin değişik biçimlerde gördüğü, erdemler ya da erdemsizlikler diye adlandırılmalarının dayandığı saygı ve saygınlık anlayışı olduğunu söylemekle kendime çok da ters düşmediğim kanısındayım. Bay Lowde o çok güvendiği *Eski İngilizce Sözlüğü*'nde (ölçü alınacaksa eğer) aynı eylemin bir yerde saygı görüp erdem diye adlandırıldığı halde başka bir yerde lanetlenip erdemsizlik biçiminde nitelendirildiğine ilişkin bir şeylere rastlamamış olacak, ki erdemi erdemsizlik, erdemsizliği erdem göstermekle sorumlu tutulmak için tek yaptığım insanların bu tanımlamalara "saygınlık" kuralına bağlı olarak kapıldıklarının altını çizmiş olmamdır. Fakat doğru insan, konumuna yaraşır biçimde, böyle konularda uyanık olmayı ve dayanaksız ifadelerin yanıltıcı ve kuşkulu olabilme tehlikesini sezmeyi becerir kanısındayım.

Yine de, işinin gereği gösterdiği çabadan dolayı, hemen öncesinde yer alan şu kısmı dikkate almadan: "Ahlaki çöküntülere karşın erdem ve erdemsizliğin belirleyicisi Doğa Yasası'nın asıl sınırlarından sapılmamıştır. Öyle ki habercilerin öğütleri bile.." yalnızca habercilerin öğütleri bile bilinen saygınlık çerçevesindeki değerlere gönderme yapmaktan çekinmemiştir, (Philip. IV.8)[38] şeklindeki sözlerimi aktarmış olmasını bağışlıyorum. bütün bu yazdıklarım ve Aziz Paul'ün söyledikleri dünyanın her yerinde insanların erdem ve erdemsizlik dediklerinin genel ölçüsünün her bir toplumun kendi göreneği ve saygınlık anlayışı olduğunu kanıtlamak için değil, bu doğru da olsa, insanların ey-

38 28. Bölüm, II. Kısım.

lemlerini adlandırmada Doğa Yasasına sadık kaldıklarını göstermek içindi. Doğa Yasası, insanların ahlaki doğruluk ve ölçülülük bağlamında eylemlerini nitelemek ve onları erdem-erdemsizlik diye adlandırmakta temel almak durumunda oldukları değişmez ve süreğen bir kurallar bütünüdür. Bay Lowde bunu düşünseydi, böyle bir alıntının pek işine yaramayacağını görür ve böylece boş bir çabaya girmemiş olurdu. Fakat umuyorum ki, bu İkinci Baskı ona yeterince doyurucu gelecek çünkü oldukça anlaşılır bir biçimde sunulmuştur bu konu.

Erdem ve erdemsizlik üzerine düşüncelerimi yorumlayış şeklini beğenmiyorsam da çalışmasının üçüncü bölümünde (sf. 78) "doğal veriler ve doğuştan kavramlar" üzerine söylediklerine sandığından fazla katılıyorum. Söylediklerime aykırı hiçbir şey içermedikçe konuyu istediği gibi (s. 52) ortaya koyma ayrıcalığını tanırım ona. Şu var ki, Lowde'a göre "Doğuştan kavramlar, koşullu şeyler olduklarından, ruhun onları ortaya çıkarması için birtakım koşulların bir arada bulunması gerektiğinden "Doğuştan, zihne işlenmiş, kazanmış kavramlar" için tüm söylediği (doğuştan idelere ilişkin bir şey söylemiyor) önünde sonunda, en başında ya da doğumla birlikte ruh bilmese de "dış duyular ve önceden işlenmişliğin yardımıyla ileride doğruluğundan emin olunacak belli önermeler olduklarıdır" ki zaten ben de I. Kitabımda bunun dışında bir şey söylemiyorum. "Ruhun onları ortaya çıkarması" ifadesi ile sanırım onları bilmeye başlamasından dem vuruyor; yoksa çok akıl dışı bir ifade olur bana göre! Ve bu kavramlar "ruh onları ortaya çıkarmadan önce", yani bilinmelerinden önce zihindelermiş gibi bir anlam da taşıdığından insanların düşüncelerini yanlış yönlendirebilir nitelikte, pek yerinde olmayan bir deyimdir ayrıca. Halbuki bilinmelerinden önce, bu usta yazarın "ruhun onları ortaya çıkarması" için gerekli gördüğü koşulların bir araya gelmesi sonucu, bilgimize sunulduklarında zihinde onları alabilecek bir kapasitenin varlığıdır söz konusu olan, yoksa onlara ilişkin bir iz yoktur. 52.

sayfada buna ilişkin şöyle bir açıklama getiriyor Bay Lowde, "Bu doğal kavramlar (çocuklarda ve aptallarda bile), doğal olarak ve ister istemez, dış duyular ya da öğretilmişliğin yardımı olmadan kendilerini gösterecek biçimde ruha yerleştirilmiş değillerdir." Burada "kendilerini göstermeleri" ile sayfa 78'deki "ruhun onları ortaya çıkarması" aynı anlamdadır. Kendine ve başkalarına "ruhun doğal kavramları ortaya çıkarması" ya da "doğal kavramların kendilerini göstermesi" ile ne denmek istendiğini ve ortaya çıkarılmaları için gereken "öğretilmişlik ve koşullar" ifadelerini açıkladığında bu noktada "kavramların ortaya çıkarılışı" yerine kullandığım "bilme" sözcüğünün dışında aramızda pek bir anlaşmazlık olmadığını göreceği kanısındayım. Böylece bundan sonra hakkımda daha nazik konuşacağını umuyorum.[39]]

[Bu yanlış anlaşılmalarla öyle çok karşılaşıyorum ki kitabımın gereken dikkat ve tarafsızlıkla[40] okunduğunda anlaşılabilecek açıklıkta yazıldığı ya da onarılması imkânsız belirsizliklerle dolu olduğuna karar vermenin kendim ve okuyucumun hakkı olduğunu düşünüyorum. Hangi sonuca varılırsa varılsın tek etkilenecek olan benim ve dolayısıyla okuyucumu kitabımın şurasında burasında yazılı birtakım şeylere edilen itirazlara vereceğim yanıtlarla bunaltmak niyetinde değilim. Çünkü inanıyorum ki karşı çıkılan noktaları doğru ya da yanlış saptaması yapacak denli düşünen biri; zaten ben ve karşıt görüşteki kişi tümüyle anlaşıldığı zaman söylenenlerin ya iyi oturtulmadığı, temellendirilmediği ya da benim öğretime aykırı olmadığını anlayabilecektir.]

Deneme'nin 4. Baskısını[41] hazırlayan yayıncılar zaman bulduğumda uygun gördüğüm ekleme ve değişiklikleri yapabilece-

39 Bu paragraf ölümünden sonraki baskılarda ilk olarak yer almıştır.
40 Tarafsızlık; önyargıdan bağımsız.
41 Locke yaşarken yapılmış son baskıdır. İçinde bu ve diğer beş paragraf okuyucuya sesleniş kısmına eklenmiştir. 1699'un bitiminde 1700'ün baş-

ğim konusunda uyardılar beni. Bunun üzerine, şurada burada yaptığım değişiklikler bir yana, okuyucuma tüm kitap boyunca karşısına çıkacak olan bu yüzden de doğru anlaşılması gereken bir değişiklikten söz etmenin yerinde olacağını düşündüm. Şöyle ki:

Açık ve *seçik* ideler insanların ağzından düşmeyen terimlerse de tam olarak anlaşılmadıklarını düşünüyorum. Ancak şurada burada kendisi ya da başkalarının bunlarla ne demek istediğini bilene dek bunlar üzerinde düşünme zahmetine giren birileri olabilir. Bu yüzden insanların düşüncelerini ne demek istediğime yaklaştırabilmek için çoğu yerde *açık* ve *seçik* yerine *belirli* ya da *belirgin* terimlerini kullandım. Bu adlandırmalarla zihinde var olan ve sonunda belirginleştirilen yani orada olduğu gibi görülen ve algılanan bir nesneyi nitelendiriyorum. Zihinde herhangi bir zamanda gerçekten bulunan ve orada belirginleşen bir nesne zihnin hep aynı nesnesi ya da belirli idesinin işareti kalacak olan bir ada kavuştuğunda, sanıyorum ki belirli ya da belirgin bir ide diye adlandırılabilir.[42]

Biraz açarsak, bir yalın idenin belirginliğinden söz etttiğimde demek istediğim, zihinde olduğu söylendiği zaman zihnin bu yalın görünüşü kendinde ayrımsıyor ya da algılıyor olmasıdır; bir bileşik idenin belirginliğinden söz ettiğimde ise demek istediğim bir insan adlandırdığında zihinde var olduğu ya da var olması gerektiği zaman zihnin kendinde gözlemlediği oran ve durumda birleşmiş belirli sayıda belli yalın ya da daha az bileşik ide içeren bir idedir. "Var olması gerektiği" diyorum çünkü

larında geniş eklemelerle yayınlanmıştır. İkincinin yeni bir baskısı olan üçünü baskı da 1695'te yapılmıştır.

42 Locke'un kesinlik kavramı emin olduğumuz şey hakkındaki açık ve seçik ya da belirgin, belirlenmiş idelere sahip olmayı gerektirir. Stillingfleet onu bu bağlamda iddiacı olmakla suçlar. Locke'un şiddetle reddettiği bu suçlama karşısında öne sürdüğü; kimi durumlarda ideler arasındaki bağıntılara ilişkin belirli idelere sahip değilsek bu idelerin bulanık ve anlaşılmaz kalacağı yolundadır.

kimse dilini kullanırken tam belirgin ide zihninde görünene kadar adlandırma yapmayacak kadar özenli değil. Bu nedenle insanların düşünceleri ve söylemlerinde hiç de küçümsenmeyecek bir karışıklık ve belirsizlik doğuyor.

Hiçbir dilde insanların söylemleri ve uslamlamalarına giren çok çeşitli ideleri karşılayacak yeterlilikte sözcük bulunmadığını biliyorum. Fakat bu durumda bir insan bir terimi kullandığı zaman bununla işaret ettiği belirgin ideye zihninde sahip olmasını engeller. Bu olmadığı ya da olamadığında, o kişi boşuna açık ve seçik ideleri olduğunu iddia eder. Bellidir ki böyle ideleri yoktur: Dolayısıyla tam bir belirginlik yokken böyle terimlerin kullanılması karışıklık ve belirsizlikten başka bir şey yaratmaz.

Buradan hareketle belirgin ideler ifadesini kullanmanın açık ve seçik ideler demekten daha az yanlış anlaşılır olduğunu düşündüm;[43] ve insanların zihinlerinde tarttıkları, araştırdıkları ya da tartıştıkları şeylerin tümüne ilişkin belirgin ideler edindikleri yerde kuşku ve karmaşalarının büyük bir kısmının sona erdiğini, sözcüklerin belirsiz kullanımı ya da onlara karşılık gelen belirginleşmemiş idelerin varlığına bağlı olarak zihinleri bulandıran sorular ve çıkmazların çoğundan kurtulduklarını fark edecekleri kanısına vardım. Bu terimleri seçerek dile getirmek istediğim: 1. Zihnin, işareti olarak kullandığı sözcükten farklı olarak algıladığı ve sahip olduğu belli bir nesnesi vardır. 2. Zihnin kendinde sahip olduğu, bildiği ve adın belirleyicisi olarak gördüğü yani belirgin bir idedir bu. İnsanlar böylesi belirgin idelere sahip olmuş olsalardı uslamlamaları ve sorgulamalarının

43 Locke'un yaptığı bu değişiklik genellikle uygulanmamıştır. 1684'te Leipsic'in Acta'sında yer alan, Leibniz'in *De Cognitione* ve benzeri çalışmalarından habersiz gibi görünmektedir ki bu çalışmalarda ideler açık ve belirsiz, seçik ve karışık diye özenle ayırt edilmektedirler. Belirleme genellikle mantıkçılar tarafından bir kavramın içerik ya da kapsamının artırılma, somutlaştırılma süreci olarak açıklanır.

nerelere ulaşabileceği ve başkalarıyla giriştikleri tartışma ve çekişmelerin büyük bölümünün nasıl ortadan kalkabileceğini kavrarlardı o zaman.[44]

Yayıncı, ayrıca, okuyucuya tümüyle yeni iki bölümden söz etmem gerektiğini de düşünecektir; Bunlar: *İdelerin Çağrışımı* ve *Coşku.* Bunları daha geniş eklemelerle birlikte, bu Deneme'nin ikinci baskısında izlenen aynı amaç ve tarz doğrultusunda, ayrıca baskıya koymaya girişti kendisi.

Altıncı baskıda çok az şey eklenmiş ya da değiştirilmiştir. Yeni olan birçok şey ikinci kitabın 21. bölümünde yapılmıştır ki isteyen herkes çok az çabayla bir önceki baskıda sayfa kenarlarına sıkıştırabilir onları.[45]

44 Berkeley'in *"İlkeler"*inde de böyledir, Giriş, 18-25.

45 1706'da çıkarılan 6. Baskı bu iki cümleyle birlikte çok az ekleme ve değişiklik içerir. Çoğu Coste'un Fransızca basımında zaten vardı, ki bu da Locke'un gözleri önünde Oates'ta iken hazırlanmıştı. Le Clerc "Yazar burada olduğundan, ilkindeki çeşitli yerleri düzelterek daha anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır. Coste Locke'un yazmanı idi ve Oates'te ölümüne dek geçen birkaç yıl boyunca Locke'un yanından ayrılmadı" der.

GİRİŞ[1]

1. İnsanı duyularıyla algıladığı diğer varlıklar üzerinde bir yere koyan ve bu duyular dünyasında egemen kılan,[2] onun "anlama yetisi"[3]dir ki (bu yeti) seçkin doğasıyla bile araştırma çabalarımıza kesinlikle değecek bir öznedir. Tıpkı göz gibi, anlama yetisi de görme ve algılamamızı sağlarken kendisinin ayırdında değildir; onu kendi dışına çıkarıp kendi nesnesi[4] haline getirmekse yoğun bir uğraş ve ustalık gerektirir. Ancak, bu sırada yolumuza ne tür güçlükler çıkarsa çıksın ve kendimizi bizden gizleyen ne olursa olsun şundan eminim ki, zihinlerimize salabileceğimiz her ışık, anlama yetilerimizle ulaşabileceğimiz her bilgi diğer nesnelerin araştırılmasında çok haz verici olmanın yanında düşüncelerimizi yönlendirmede de büyük yarar sağlayacaktır.[5]

---

1 Coste'un Fransızca baskısına sadık kalarak Giriş bölümünü I. Kitaptan ayırdım, ki bu *Deneme*'nin yapısına daha uygun bir düzenleme.

2 "Scientia et potentia humana in idem coincidunt," Bacon, Nov. Org.

3 Locke'a göre anlama yetisi insanın idelere sahip olması, var olan konusunda sezgisel, tanıtlanabilir ve olası önermeler oluşturmasını sağlar. İnsanın doğruluk ve yanılgı ile bağıntılarında temsilci bir yetidir.

4 Locke insanın anlama yetisinin de evrendeki diğer nesneler gibi araştırılabileceğini ileri sürer. Ancak anlama yetisinin kendisinin bilgi aracı ve aynı zamanda içe bakış yoluyla anlaşılabilen bir nesne olduğunu da belirtir. Tüm insanlar başlangıçta dikkatlerini dış nesnelere yöneltmeye öyle alışmışlardır ki içe bakış ya da içduyumda bu alışkanlığa karşı durmak zorundadırlar.

5 Hume'a göre, "Tüm bilimler insan doğasıyla bir bağıntı içerirler ve bir ölçüde insan ilmine dayalıdırlar: Çünkü hepsi de anlama yetisinin kapsamındadırlar ve insanların güçleri ve yetileri yoluyla araştırılır ve yargılanırlar." (*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* Giriş)

2. Şu halde, *inanç, sanı ve onay*[6] kavramlarının derece ve temelleri ile birlikte *insan bilgisinin*[6] köken, düzey ve kesinliğine ilişkin bir araştırma yapmayı amaçladığımdan şimdilik zihnin fiziksel incelemesini[7] bir yana bırakacağım; ayrıca zihnin özünü[8] aramak ya da organlarımızla bir *duyuma*[9] erişmek ve anlama yetimiz çerçevesinde bir *ideye*[10] varmakta rol oynayan tin hareketleri[11] ya da beden başkalaşımlarını incelemek ve de bu idelerin, biri ya da tümünün, maddeye bağlı oluşumlar içerip içermediğini irdelemek için zaman harcamayacağım.[12] Tüm bunlar, ne kadar merak uyandırıcı ve eğlenceli de olsa, şu anki amacıma uygun olmadıklarından, dikkate alamayacağım zihinsel kurulardır yalnızca... Bu durumda bir insanın kavrama yetilerini, ilgili oldukları nesneler[13] alanında ele almak yeterlidir. Eğer bu tarihsel, açık yöntem[14] ile şeylere ilişkin kavramlarımıza anlama

6 Locke'un kullandığı anlamda *bilgi* genellikle mutlak kesin olana karşılık gelirken, *yargı, inanç, sanı* ve *onay* olasılık içerir. Bilgimizin kökeni ile insanların sezgili olmaya başladıkları zaman ve koşullar ile insanın anlama yetisinin aşama aşama olgulara ilişkin bilgilerini edindiği kaynaklardır vurgulanmak istenen.

7 Fiziksel inceleme; anlama yetisinin edimsel işlemlerinin iç bilinci yerine fiziksel organizma gerekçesinde incelenmesi demektir.

8 İnsandaki gerçek zihinsel öz maddesel ya da tinsel mi? Tanrı insan organizmasını öz-bilinçle donatmış mıdır yoksa her insana bir tinsel töz mü bağışlamıştır? Sorularına yanıt vermeyi amaçlar.

9-10 Dışduyumu duyularla gözlemlenmesi gereken organizma ile, ideleri özbilinç yardımıyla çalışılması gereken anlama yetisiyle ilintilendiriyor. II. Kitap, I. Bölüm, 23, Dış Duyum üzerine yazılanlar ve Giriş, 8, İde üzerine yazılanlara bakınız.

11 Eski filozoflardan bazıları ve Descartes'ın dış algı, bellek ve duyusal hayal gücünün açıklanmasında delil gösterdiği can tinleridir burada söz edilen.

12 Hobbes'un örneklediği fizyolojik psikoloji de dahil ontolojiyi reddediyor ve insanın anlama yetisini organik bağıntılarından koparıyor. Stewart, "keşke Locke bu kararında daha ısrarlı olsaydı" diyor: "Böylece deneyimi organik işlevler çerçevesinde açıklamaya daha az eğilim gösterirdi."

13 Nesneler yani ideler. Bu, insanın anlama yetisinin organizması kapsamında yorumlanmasından başka bir anlam taşımayan, Locke'a özgü bir genel epistemolojidir, yoksa bilginin doğasına ilişkin ayrıntılı bir analiz değildir.

14 Bu yöntemle anlama yetisinin nesneleriyle en yüksek bağıntıları kapsamında yeterince ele alınabildiği öne sürülmektedir. Bu, soyutlanan şeyin mantıksal çözümlemesinin tersine olanları zaman çerçevesinde gözlemleme yöntemidir.

yetimizi eriştirecek yolları[15] ve bilgimizin kesinlik ölçülerini ortaya koyabilirsem;[16] ya da insanlar arasında var olan inanışların[17] çeşitli, farklı ve tümüyle çelişik temelleri olduğunu, bu biçimiyle inanışlarını orada burada korkusuzca ve güvenle sergilediklerini gösterebilirsem, bu bağlamda sahip olduğum düşünceler açısından tamamıyla yanılmadığımı anlayacağım. Öyle ki, insanların sanılarına şöyle bir bakan, karşıtlarını gözlemleyen ve aynı zamanda düşkünlük, körü körüne bağlılık, coşkun sevgi ve bağnazlığın tutsağı olduklarının ayırdına varan, belki de doğruluk diye bir şey olmadığı ya da bunun kesin bilgisine ulaşmaya elverişli araçlardan yoksun oldukları şüphesine kapılmakta haklıdır.[18]

3. Sanı ve bilgi arasındaki sınırları aramak, şu durumda, zaman ayırmaya değer bir çabadır ve hakkında kesin bilgimiz olmayan şeylerde hangi ölçülere göre onay vereceğimizi ve inanışımızı[19] ayarlayacağımızı irdelemek de bu çerçevede önem taşımaktadır. Buradan hareketle izleyeceğim yöntem şudur:—

Öncelikle, bir insanın gözlemlediği, zihninde taşıdığının bilinci olduğu ideler, kavramlar ya da sizin adlandırdığınız biçimiyle yer alan şeylerin kökenini ve anlama yetisinin onları edinme yollarını araştıracağım.[20]

Sonra, anlama yetisinin o idelerle hangi bilgiye ulaştığını ve bu bilginin düzey, apaçıklık ile kesinliğini sergilemeye çalışacağım.[21]

---

15 V. Kitap
16 IV. Kitap, I-XIII Bölümler
17 IV. Kitap, XIV-XX. Bölümler
18 Deneme'nin asıl amacı kuşkuculuğa karşı tepkiyi göstermek değil önyargıları dağıtmaktır; özgür düşünceyi teşvik etmektir. Hume Locke'tan önce gelmiş olsaydı, Locke bu konuya daha çok Reid'in muhafazakâr bakış açısıyla yaklaşırdı.
19 Bu 4. kitabın özel konusudur.
20 2. kitabın konusudur
21 İnsan bilgisinin ya da mutlak kesinliğin temeli ve sınırları 4. kitabın ilk 13 bölümünde irdelenmektedir.

Son olarak da, "inanç ya da sanma"nın doğası ve temelleri üzerinde biraz duracağım ki asıl olarak herhangi bir önermeyi doğruluğunu kesin olarak bilmeden kabullenmemiz anlamına gelen "onay" ele alınacak; böylece onayın derece ve nedenleri irdelenme fırsatı bulacak.[22]

4. Anlama yetisinin doğasına ilişkin bu araştırma ile onun güçlerini, güçlerinin uzamını; ne gibi nesneleri ele alabildiği ve nerede yetersiz kaldığını[23] kefşedebilirsem, kavrama sınırlarını aşan şeylerle karşılaşıldığında daha dikkatli olmak; yeteneklerin en uç noktasında durabilmek ve inceleme sonucu kapasitemizi zorlayacağı anlaşılan şeylere karşı sessiz bir aldırmazlığa bürünmek açısından bir insanın dolu zihniyle başa çıkmasına yardımcı olunabileceği kanısındayım. O zaman belki de, evrensel bilginin sınırlarını zorlayarak, sorular üretecek, anlama yetimizin ötesindeki şeyleri tartışmak yoluyla kendimizle birlikte başkalarının da zihnini karıştıracak kadar ileri gitmemiş olacak ve şeylerin açık ya da belirgin algılarına kavuşamayacağız. Ancak, anlama yetisinin görüş alanının uzamını; kesinliğe ulaştırmada yeteneklerinin ölçüsünü ve hangi durumlarda yalnızca yargıya varıp hangi durumlarda yalnızca tahminde bulunabildiğini ortaya çıkarabildiğimizde bizce ulaşılabilir olanla yetinmeyi öğreneceğiz.

22 Onay tüm olasılık dereceleriyle 4. Kitabın 14. bölümünden itibaren incelenmektedir. Bu kitap tüm araştırmanın en son noktasını oluşturmaktadır; ancak Deneme'nin eleştirmenlerinin çoğu, Cousin da dahil arka planda bırakmışlar ve Locke'un anlama yetisi çalışmasının insanın ideleri ya da ideolojisinin çalışması olduğunu, Locke'a göre bilgi ve olasılığın yer aldığı, algı ve sanıları içeren, idelerinin bağıntılarına ilişkin zihinsel algı ve olası sanılara dair bir çalışma olmadığını ileri sürmektedirler. Buna göre amacının Kant'ın anlama yetisi çalışmasıyla benzerlik taşıdığı söylenmektedir. Locke tarafından hedeflenen ve yapılan çalışmanın mantık ya da metafizik diye adlandırılması üzerinde Locke da Molyneux ile yazışmalarında sıklıkla durmuştur.

23 İnsan bilgisinin ne her şeyi bilme ne de hiçbir şey bilmeme düzeyinde olduğu fakat her yönüyle bu ikisi arasında bir yerde bulunduğu Deneme'nin asıl vurgusudur.

5. Anlama yetimizin kavrama alanı şeylerin uzamına göre oldukça darsa da, dünya denen büyük konağımızın diğer sakinlerinin üzerinde bir düzeyde bilgi sahibi kıldığından, varlığımızı borçlu olduğumuz cömert yaratıcımızı gözümüzde büyütmekte şimdilik haklıyız.[24] İnsanoğlu Tanrının onun için uygun gördükleriyle yetinmeyi bilecek akla sahiptir; çünkü Tanrı insanları yaşamı kolaylaştırıcı şeyler ve bir erdem bilgisi ile donatmış, bu dünyada rahata erdirici koşulları ve daha iyiye giden yolu keşfedebilecekleri bir noktaya koymuştur. Şeylerin kusursuz ya da evrensel kavranışı için bilgileri ne kadar yetersizse de yaratıcılarının ve kendi yükümlülüklerinin ayırdına varmada duydukları büyük kaygılarını ayakta tutmaya elverişlidir. Yaradışlarına arsızca başkaldırmaz ve ellerindeki nimetlerde savurganlık yapmazlarsa, insanlar zihinlerini dolduracak yeterince malzeme bulabilir ve yeteneklerini çeşitli, hoş ve doyurucu alanlarda kullanabilirler. Çok yetenekli olmalarına karşın zihinlerimizi yalnızca bize yararlı olan şeylere yönelteceğimiz durumda darlığından yakınmakta pek de haklı olmayız. Bilgimiz getirilerini küçümsemek ve bize veriliş amacına ulaşmada geliştirmekten kaçınmak için sınırlarını zorlayan bir şeylerin varlığını bahane edersek bu çocukça bir arsızlık, bağışlanmaz bir tavır olur doğrusu. Mum ışığında işini yapmamış olan tembel ve küstah bir hizmetkârın gün ışığının olmamasını mazeret olarak getirmesi kabul edilemez. İçimizdeki Kutsal Mum[25] tüm amaç-

24 Locke insanın bir dereceye kadar varolana ilişkin anlama yetisi taşıdığını ancak bunun düzeyinin zihinsel gelişme ve deneyim olasılıkları paralelinde herkese göre değişiklik gösterdiğini kabul eder. İlerlese de tamamlanmayan deneyime bağlı eksikli bir anlama yetisidir yine de, ona göre.

25 İnsan tini Tanrının mumudur. (Süleyman'ın Meselleri Kitabı XX, 27) Sezgisel aklın ışığı için kullanılan bu "mum" benzetmesi Locke'un çok sevdiği vaiz Chichcote tarafından da biliniyor. Culverwell de "Tanrı tüm insanoğullarına akıllı ruhlar üfledi ki bunlar onları aydınlatacak bir sürü mum gibidirler. (Doğanın Işığı, sf: 29) Bu ifade insanda saklı bulunan, Tanrısal ya da evrensel kendiliğinden apaçık aklın bir parçası olan akla karşılık gelmektedir. Karanlıkta yolumuzu bulmaya çalışırken bu evrende apaçık üstün aklın ışığı önümüzü aydınlatır.

larımız için yeterince ışık saçmaktadır. Bu parlak ışık altında bulabildiklerimiz bizi doyurmalıdır; ve böylece tüm nesneleri bize sunulabildikleri zemin, yetilerimize uygun oldukları oran[26] ve biçimde ele aldığımızda anlama yetilerimizi doğru kullanmış oluruz. Yalnızca olasılık söz konusu ve bu da tüm merakımızı gidermeye yeterli ise o zaman kanıt ve kesinlik için şiddetli ve mutlak bir gereksinim yok demektir. Her şeyi kesin olarak bilmediğimizden hiçbir şeye inanmazsak uçmak için kanatlarım yok diye hayıflanıp[27] kollarını kullanmadan öylece oturup bekleyen birinden daha akıllı olduğumuz söylenemez.

6. Kendi gücümüzü bildiğimizde, nelere kalkıştığımızda başarı umudu besleyebileceğimizi daha iyi değerlendiririz; zihinlerimizin güçlerini iyi tarttığımız ve onlardan beklentilerimize ilişkin bir hesap yaptığımızda, hiçbir şey bilmemenin huzursuzluğu içinde öylece oturup beklemek ve düşüncelerimizi hapsetmekten yana olmayız. Diğer yandan anlaşılmaz olan[28] kimi şeyler yüzünden de tüm bilgimizi yadsıyıp her şeyi bir kenara atmayız. Denizci için, okyanusun tüm derinliklerinde ölçüm yapmakta kullanamayacağı halde ölçüm ipinin uzunluğunu bilmesi büyük önem taşır. Geçmesi gereken yerlerde dibe varmaya yeterli uzunlukta olduğunu ve de batmasına neden olacak sığ alanlarda onu uyaracağını iyi bilir. Bizim işimiz tüm şeyleri değil, yaşam alanımıza girenleri bilmektir.[29] Akıllı bir varlığın, insanın bu dünyadaki konumu içinde sanıları ve onlara paralel eylemlerini yönetebilmesi ve yönetme zorunluluğu için gerekli ölçüleri ortaya çıkardığımızda bilgimizin dışında kalan başka şeyler için canımızın sıkılması gerekmeyecektir.

26 Burada "oran" insanın aşama aşama gerçeği yakalayabilse de her şeyi bilen olamayacağını vurgulamak için kullanılmıştır.

27-28 Anlama Yetisinin Yönetimi, (39) İlk güçlükte umudu kesenler üzerine yazılmıştır.

29 Bu, Deneme'nin ve de İngiliz felsefesinin parolası olabilir.

7. Anlama yetisi konulu bu Deneme'ye ebelik yapan işte bu yaklaşımdı. İnsan zihninin fazlasıyla yatkın olduğu çeşitli soruları yanıtlamanın ilk adımının anlama yetilerimizin bir incelemesine girişmek, kendi güçlerimizi irdelemek ve uygulanabilirliklerini görmek ile atılacağını düşündüm. Bunun öncesinde yanlış bir başlangıçta idik ve varlığın koca okyanusuna düşüncelerimizi salmış halde bizi en çok ilgilendiren doğruluklar çevresinde kendimizden emin, çırpınıp durmuştuk bana göre. Sanki bu sınırsız alan anlama yetimizin doğal ve kuşku duyulmaz egemenliği altındaydı ve onun kararlarından bağımsız ya da kavrama kapsamı dışında kalan hiçbir şey yoktu. Bu durumda, kapasitelerini aşan araştırmalara yönelen, düşüncelerini sağlam bir zemin bulamayacakları derinliklere salan insanların kesin bir çözüme kavuşmayacak, belirsizlikleri pekiştirip tam kuşkucu olmalarına yol açacak sorular ve tartışmalar üretmeleri kaçınılmazdır.[30] Aslında, anlama yetimizin kapasitesi iyice irdelense, bilgimizin sınırları keşfedilse, şeylerin karanlık ve aydınlık yüzlerini ayıran ve kavranabilen ile kavranamayan arasında yer alan ufuk çizgisi belirlenseydi insanlar açıkça bilgisiz oldukları noktada çok daha az hayıflanırken düşüncelerini bildiklerine yöneltir ve hakkında daha üstün ve emin bir biçimde tartışırlardı.[31]

---

30 Locke'un insan bilgisinin yapısı ve gerekliği ile olasılık üzerine çalışmasının kuşkuculuğa tepki içermediğini unutmamalıyız. Burada akıl dışı olarak dayatılmış otorite ve boş konuşmalara karşı bir tepki söz konusudur; bireysel varlığı eğitmek ve terbiye etmek gibi bir kaygı yoktur, yalnızca kuşku yoluyla geleneksel sistemlerin dağılmasını teşvik amaçlanmaktadır. Locke'un, Hume'dan sonra, Reid ve Kant'tan önce yaşamış olması Locke'u anlamak isteyenler için önemli bir noktadır.

31 Bu kısım Locke'un akıl düşüncesini dile getirir ve her konudaki görüşlerinin anahtarı burada bulunabilir. Her şeyi biliyor olmasa da, insan evreni tümüyle bilemeyeceğini keşfedebilir ki sınırlı bir deneyime dayalı bilgisi hep mükemmellikten uzak kalacaktır.

8. İnsanın Anlama Yetisi üzerine yaptığım bu araştırmanın doğuşuna ilişkin söylenecek çok şey olduğunu düşünmüştüm. Fakat öncelikle, okuyucumdan, deneme boyunca göreceği üzere, "ide" sözcüğünü oldukça sık kullandığım için özür dilemeliyim. Bana göre, bu terim, bir insan düşünürken anlama yetisinin nesnesi haline gelen şeyleri simgeliyor; bu yüzden de *düşünme ediminde zihnin kullanılabildiği imge, kavram, tür ya da başka herhangi bir şey ile denmek istenenin* dile getirilmesinde "ide"yi kullandım.[32]

32 Locke'da ide, insan zihninin iç ya da dış duyu verisi olarak doğrudan kavrayabileceği her şeyi kucaklayan en geniş genellemeye ait bir terimdir. Tam eşanlamlısını bulmak güçtür ancak "görünüş" en yakın anlamdaşıdır. Locke'un ilk işi zihni dolduran bileşik ideler ya da toplu görünüşleri yalın ya da indirgenemez öğelere ayırıp bilinçte belirlemeleri ve kipleşmelerini irdelemeleridir. Algılama, imgelemler ya da hayaller ve soyut kavramlar Locke'un idesinin türleridir ki Plato'nun ide diye adlandırdığı duyular üstü ilk örnekler, Kant'ın aşkın akıl ideleri, Hegel'in mutlak idesi ile karıştırılmaması gerekir. Ayrıca Locke'da ide bilgiyle karşıtlık içerir. Oysa Bay J. S. Mill onları karıştırır. (*Mantık*, I. Kitap, IV 3) İdeler ya da görünüşler (fenomenler) bilgide ayrılmaz öğedir: Bilginin kendisi de bunların bağıntılarının algısı ya da sezgisidir. Bu algı ya da sezgi olmadan ideler anlaşılmazlar; Ancak soyutlama yoluyla bilgideki bağıntılarından ayrı olarak düşünülebilirler ki Locke ikinci kitabında bu yola gitmiştir. Locke Denemesinin bu parolası ile ne demek istediğini, kendisini yeni ideler yolu çıkarmakla suçlayan Stillingfleet ile tartışmasında açıklar ve savunur. "Düşüncelere sahip olmakla idelere sahip olmak aynı şeydir benim için; ve sözcükleri anlaşılır biçimde kullanan herkes de idelere sahip olduğunun bilincindeyse idelerin zihindeki varlığı dikkate alınmalıdır" diyor. Stillingfleet'in idelerle kesinlik ve olasılığa ulaşma konusundaki sözü, "Böyle yapmamanın yeni bir yolu" şeklindeydi ve Locke buna yanıt olarak, "idelere sahip olmak, yalnızca, kabul ettiğimiz doğru ya da yanlış bir önermeye ilişkin bir anlam yakalamış olmaktır" diyor. Locke'a göre "bu yeni ideler yolu ile eski anlaşılır biçimde konuşma yolu hep aynıydı ve aynı kalacaktır." İdelere karşı çıkışı sözcükler konusunda bir tartışma olarak görüyor. Fakat ideler değil de kavramların öne sürülmesi durumunda bu karşı çıkışın yalnızca kavramın dile getirmek istediğinden daha dar bir kullanım içermesi yönünde olduğu ortaya çıkar, diyor. Locke'un "kavram" terimi karışık modlar dediği ideler sınıfına karşılık geliyor. "Kırmızı ya da bir at kavramı kırmızı ya da at idesi ile aynı anlamı taşımaz; fakat tersini söyleyenlere de karşı çıkmam çünkü sözcükler konusunda o kadar müşkülpesent değilim." (Yanıt. s. 69). Bir şeyin idesine sahip olmak onu algılamak, imgelemek ya da düşünmektir; idesini taşımamaksa hiç algılamamak ya da

İnsanların zihinlerinde böyle ideler olması kolayca bağışlanmamı sağlayacak kanısındayım. Herkes kendinde onların varlığının bilincindedir ve insanların söz ve hareketlerinden başkalarının da bu ideleri taşıdığına inanacaktır.

Öyleyse, araştıracağımız ilk şey, —ideler zihne nasıl girer?[33]

imgelememek, düşünmemektir. Locke idelerin nesneler olduğu kadar algılar olduklarını da belirtiyor ki her durumda bir ide ya da görünüşün bir kişinin onu algılamasına bağlı olduğunu demek istiyor, böylece. Zihnin bilincinde olduğu her şey bir idedir. Kendi gerçekliği ya da nesnel gerçekliğe uygunluğu kendilerinde düşünülen idelere yabancı düşünceler sokar ki bu ikinci kitabın bakış açısıdır. Yalın ya da toplu, Locke'un idelerinin "her biri tikel varlıklardır; evrensellik onlar için ilineksel olduğundan, tikel ideler bir tikel idenin temsilinden daha fazlasını içerirler. (VI. Kitap, 27. Bölüm, 8). Fantezi, kavram, tür; Locke'a göre, ide ile bir arada var olmaz ama ona bağlıdırlar. Descartes'in ide terimine, Berkeley'in dışduyu sunumuyla sınırladığı ide ile dışduyuyla temsil edilemeyen kavram ya da anlam karşılaştırmasına, ve Hume'un izlenim ya da duyuda sunulan ile ide ya da hayalgücünde temsil edilen ayırımına bakınız.

33 "Zihne nasıl girerler?" Yani, hangi koşullarda ve ne zaman bir insan zihni bir şeyi düşünür ya da bir şeyin bilincine varır?

I. Kitap

NE İLKELER NE DE İDELER DOĞUŞTANDIR

BİRİNCİ KİTABIN ÖZETİ

Deneme'de bu ilk kitap Locke'un, insanların her şeyden habersiz doğduklarını göstererek, insan idelerinin tarih ve kökeni, bu idelere kaynaklık eden kesin bilgi ve sanılara getirdiği açıklamalara ilişkin bir açılış niteliğindedir. Tüm bunlar şu zeminlere oturtulmaktadır:

1. Kurgusal ya da kılgısal (pratik), insanın doğuştan doğruluğunun bilincinde olduğu hiçbir önerme yoktur.
2. Akıl çağına ermiş olanlar için de bu geçerlidir.
3. Zihnin bilincinde olmadığı bir şeyin doğuştan orada olduğunu kabul etmek bir çelişkidir.
4. Bilgi, oluşumunda, açık ilkeler içeriyorsa da, bu onların doğuştanlığını kanıtlamaz, hatta çürütür.
5. Delil gösterilen doğuştan ilkelerden herhangi birinin anlam ve doğruluğunun bir bilinci ile doğmuş olmamızın bilgi ve onaya doğru atılan gerçek adımların belirleyicisi olmadığı kanıtlanabildiğinden, "açık ilkelerin doğuştanlığı" varsayımı geçersizdir. Ayrıca doğuştan ideler olmaksızın doğuştan ilkelerin varlığından söz edilemez; fakat özdeşlik, nicelik, töz ve hepsinden öte Tanrı idelerimiz, ki varsa doğuştan olmalıdır, açıkça deneyime bağlıdırlar. Böylece olgulara aykırı ve yersiz doğuştan ilkeler varsayımı "tembelleri araştırma sıkıntısından, kurtardığı" ve bu biçimde kabul edilen her şey üzerine gidilmesini durdurduğundan rağbet görmüştür; öyle ki, "doğuştan ilkelerin sorgulanmaması gereği" —ilkeler ilkesi— olmuştur.

1. BOLUM

DOĞUŞTAN KURGUSAL İLKE YOKTUR

1. Bazı insanlar[1] arasında, anlama yetisinde belli doğuştan ilkeler olduğu yolunda; kimi birincil kavramlar, κοιναι ενvοιαι, ve harflerin bir biçimde insan zihnine damgalanmış oldukları ve ruhun bunları varoluşunun en başında edinip kendisiyle birlikte dünyaya getirdiği biçiminde yerleşik bir sanı vardır.[2] İnsanların

1 Locke eleştirmeye kalkıştığı insanların adlarını söylemiyor ve "doğuştan ilkeler" sanısıyla demek istediklerinin delili olarak onların sözlerinden alıntı da yapmıyor. 2. Bölüm, 15. kısımda yerleşik sanıya karşı itirazlarını sunduktan sonra Lord Herbert'in De Veritate'de bu sanının savunusu için sunduğu delillere yöneldiğini söylüyor. Çalışmalarını çok önceden bildiği Descartes büyük olasılıkla başlangıçta onunla aynı görüşte idi. Descartes'a göre üç ide kaynağı vardır. (*İlk Felsefe Üzerine Düşünceler,* 3/7) Locke hiçbir yerde More, Hale ya da Cudworth adlarını anmasa da ifadelerinde "doğuştanlık" izleri bulmuş olabilir. Bak: Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Araştırma* —doğuştan ideler ve Locke'un ide anlayışı konusunda—

2 Bilgi ve varoluşun belirleyicisi ve yapıtaşı olan zihinsel zorunlulukları geçici duyu verileriyle açıklamanın ya da insana doğaüstü, sonsuz, Tanrısal bağıntılar yükleyen tinsel deneyim öğelerini doğa ve evrimleri yoluyla betimlemenin imkânsızlığı deneyimle öngörülen öğelerin doğuştan olduğu ya da zihinle birlikte doğduğu, dolayısıyla tüm edinilmiş bilginin öncesinde, potansiyel olarak zihne ait olduğu fikrini vermiştir. Bu varsayım çok çeşitli biçimlerde dile getirilmiştir; ve filozofun ya da çağın bilincinde tinsel ya da duyumsal anlamda gelişmelerin doğrultusunda varsayım da güçlenmiş ya da zayıf düşmüştür. Locke, önünde sonunda bilgiyi oluşturan ideler ve ilkelerin her insan zihninde, en başından damgalanmış ve bizimle dünyaya getirilmiş olduklarından doğuştan, hatta öncesinden, bilincinde olunarak yer aldıkları biçiminde savunulmasına karşı saldırıya geçer. Bu çok kaba açıklamayı çürütmek kolaydır; çünkü tüm insanların doğar doğmaz ayırdında oldukları ya da tüm insanların yetişkin dönemlerinde ortak onay verdikleri ilkeler olmadığı gösterilebilir. İnsan tinsel varlığının uykudaki

(46-49 arası sayfalar eksik)

(46-49 arası sayfalar eksik)

(46-49 arası sayfalar eksik)

(46-49 arası sayfalar eksik)

yetisinde hazır bulunduklarını kastedemez. Çünkü bu sözler anlama yetisinde olmak için herhangi bir özellik taşıyorlarsa bu onların anlaşıldığının göstergesidir. Öyle ki, anlama yetisinde olmak ve anlaşılmamak; zihinde olmak ve hiç algılanmamak tamamıyla zihinde ya da anlama yetisinde herhangi bir şey var ve yok demektir. O zaman "bir şey ne ise odur" ve "aynı şeyin hem olması hem olmaması imkânsızdır" biçimindeki iki önerme doğanın işlediği izlenimlerse çocuklar onlardan habersiz olamaz: Küçük çocuklar ve ruh taşıyan herkes ister istemez anlama yetilerinde onlara sahip olmalı, doğruluklarını bilmeli ve onaylamalıdırlar.[13]

6. Bu açığı kapamak için genellikle "tüm insanların akıl çağına erdikleri zaman"[14] onları bildikleri ve onayladıkları, bunun da doğuştanlıklarını kanıtladığı söyleniyor. Bense buna karşılık şunları öne sürüyorum:

7. Herhangi bir anlamdan yoksun kuşkulu ifadeler, kendi söylediklerini bile irdeleme zahmetine girmeyen, taraflı kişiler için açık bahanelerdir. Böyle bir anlatımı, hoşgörülü bir tavırla, burdaki amacım için kullanmam şu iki şeyden birinin dile getirilmesini sağlar: Ya insanlar akıllarını kullanmaya başlar başlamaz bu doğuştan varsayılan kayıtlar biliniyor ve gözlemleniyor; ya da insanların akıllarını kullanması ve çalıştırması bu ilkelerin keşfinde yardımcı oluyor ve bilinmelerini sağlıyor.

8. Aklı kullanarak insanların bu ilkeleri keşfettiği ve bunun da doğuştan olduklarını kanıtlamaya yettiğini söylemek istiyor-

13 Evrensel onay böylesi önermeleri akıllıca düşünenlerin onları aynı biçimde düşünmeleri gerektiği anlamına gelebilir; yoksa her insanın aslında onları bilinçli olarak düşündükleri şeklinde anlaşılmamalıdır. Tüm insanların bilinçli onay verdikleri önermeler olmadığından, evrensel onayın başka bir anlamda bizde ve evrende gizli ya da doğuştan bir akıl ölçütü olması imkânsızdır.

14 Locke aklı sıklıkla uslamlama yerine kullanır; burada da bilinen önermelerden önceden bilinmeyenlere varan çıkarımcı yetinin bilinçli kullanımına geçildiği zaman için bu ifadeyi böyle kullanıyor.

larsa, herhangi bir doğruluğu aklımızla keşfedebileceğimiz ve yine onun yardımıyla onaylayacağımız biçimindeki savları, doğrulukların hepsinin doğal olarak zihne sokulmuş olduğu sonucuna varıyor; onların işareti haline dönüşen evrensel onay, aklımızı kullanarak doğrulukların kesin bir bilgisine kavuşma yetkinliğinde olduğumuz dışında bir noktaya varmıyor;[15] bu durumda, matematikçilerin önermeleri ile onlardan çıkardıkları teoremler arasında hiç fark kalmaz: Hepsi aynı biçimde doğuştan kabul edilmelidir;[16] hepsi aklın kullanımıyla yapılan keşifler ve akıllı bir canlının kesinlikle bilebileceği doğruluklar olur, biri düşüncelerini bu biçimde yönlendirirse.

9. (Onlara inanacak olursak) Akıl, zaten bilinen önerme ya da ilkelerden, bilinmeyen doğrulukları çıkarma yetisinden başka bir şey değilse, o zaman bu insanlar doğuştan kabul edilen ilkeleri keşfetmek için akıl kullanmak gerektiğini nasıl düşünebilirler? Keşfetmek için akla gereksindiğimiz şey, kesinlikle doğuştan diye düşünülemez; ancak, söylediğim üzere, aklın bize öğrettiği tüm kesin doğruluklara doğuştan sahip olmadıkça bu böyledir.[17] Şöyle de düşünebiliriz, anlama yetisinin kendisine en başta kazınan şeyi algılamadan önce görmesini sağlamada akıl gereksinildiği gibi görsel nesnelerin gözlerimizle keşfedilmesi için de aklın kullanımına başvurulur. Öyle ki, önceden işlenmiş olan doğrulukların akılla keşfedilmesi bir insana önceden bildiği

15 Burada farklı gösterilen bilgi ve onay 4. Kitap'ta, bilgi; apaçık ve tanıtlanabilirlik içeriği, onay; olasılıkların düşünülmesi ile belirlenme içeriği ile birbirinden kesin olarak ayırt ediliyor.

16 Tüm aritmetik ve geometrinin gerçekte doğuştan olduğu ve zihinde bulunabileceği görüşünde olan Leibniz ve Socrates'in bir çocuğu soyut doğrulukları ona hiçbir şey sormaksızın kabullenmeye zorladığını söyleyen Platon bu yönde düşünüyorlar. Platon ve Leibniz'de doğuştan bilgi; bireydeki zihinsel gelişimden bağımsız ve ondan önce oluşuyla değil, sezgisel ve çıkarımcı aklın kullanımı sırasında bilinçte belirdikten sonra sezilen zorunluluk ve evrenselliği ile betimlenmektedir.

17 Doğuştanlık ölçütü işlemde değil ürünün zihinsel özgünlüklerinde aranırsa, böyle olmaz.

bir şeyi akılla buldurmak anlamına gelir; ve insanlar en başında izi bırakılmış, akıl çağına erene dek habersiz olunan doğuştan doğruluklara sahipseler, bu gerçekten de insanların aynı anda onları hem biliyor hem bilmiyor olmaları demektir.[18]

10. Bu noktada belki şöyle denecektir; matematiksel kanıtlar ve doğuştan olmayan diğer doğruluklar ortaya konar konmaz kabul edilemezler, ki diğer ilke ve doğuştan doğruluklardan ayrıldıkları yön budur. "Hazır onay" konusunu daha sonra ayrıntılarıyla ele alacağım: Burada, yalnızca, bu ilkeler ve matematiksel önermeler arasında şöyle bir ayrım olduğunu kabul ediyorum: Birinde kanıtlarla, ortaya çıkarma ve onayımızı kazanmada akla başvurulurken, diğerinde anlaşılır anlaşılmaz, zerre kadar akıl yürütmeden, benimseme ve onaylama söz konusu.[19] Fakat genel doğrulukların keşfinde akıl gerektiğini öne süren bu kandırmacanın zayıf noktasını vurgulamadan geçmek istemiyorum:[20] Kabul edilmelidir ki bunların keşfi için asla akıl kullanılmamıştır. Bu kandırmacayı öne sürenlerin "aynı şeyin hem olması hem olmaması imkânsızdır" ilkesine ait bilginin aklımızın bir çıkarımı olduğunu iddia edecek yüreklilikte olmadıkları kanısındayım; çünkü o zaman o çok savundukları doğa cömertliğini, o ilkelerin bilgisini düşüncelerimizin ürünü olarak gördükleri an, bir yana atmış olurlar. Akıl yürütme (usavurma), zihinde kurma, tartma, zihinsel araştırma demektir, ki büyük bir uğraş ve dikkat gerektirir.[21] Aklımızın temeli ve yol göstericisi

18 Burada, felsefi analizlerle, kesinliklerimiz ve hatta olasılıklara yönelik onayımızda gerçekten öngörüldüğü, kanıtlanabilen ilkelerin bilinçdışındaki varlıkları göz ardı edilmektedir.

19 Yani, Locke burada apaçıklığı (kendinde) bir ilkenin doğuştanlığının kanıtı olarak görmediğinde, onun anladığı anlamın dışında, bu önermeler apaçık olarak doğrudurlar.

20 "Akıl" yani, apaçık matematiksel önermelerin doğruluğunu keşfetmek için gereksinilmeyen, "uslamlama".

21 Diğer yandan, tüm çıkarım ve uslamlamalarda mantıken öngörülen (önkabul alan) bilinçli akıl ilkelerini, soyut biçimleriyle belirli bilinç içeriklerinde

olarak doğanın zihne yerleştirdiği bir şeyin keşfi için aklın kullanılması gerektiği nasıl bir mantıkla ileri sürülebilir?

11. Anlama yetisinin işlemlerini az da olsa irdeleme zahmetine girenler göreceklerdir ki zihnin kimi doğrulukları onaylamaya hazır olması doğuştan kayıtlar ya da akıl kullanımına değil,[22] ileride de göreceğimiz üzere, her ikisinden de tümüyle farklı bir yeteneğine bağlıdır.[23] Bu ilkeleri onaylamamızda akıl bir rol oynamadığından, insanların akıl çağına erdikleri zaman onları bildikleri ve onayladıkları söylenerek akla başvurmanın bu ilkelerin bilgisini edinmede bize yardımcı olduğu vurgulanıyorsa, bu tamamıyla yanlıştır; doğru olsa bile bu doğuştanlıklarının kanıtı olmazdı.

12. "Aklımızı kullanmaya başladığımızda" o ilkeleri bilmek ve onaylamaktan söz edildiğinde, bunun zihnin onların ayırdına vardığı zaman olduğu[24] ve çocukların akıllarını kullanmaya başlar başlamaz bu ilkeleri bilmeye ve onaylamaya da yöneldikleri belirtilmek isteniyorsa, bu da yanlış ve saçmadır. Öncelikle, bu ilkelerin aklın kullanımı kadar erken zihinde yer alma-

canlandırmak için felsefi uslamlama ve analizlere gerek vardır. Bu, durumun doğası gereği, deneyimde zihnin kullanımı öncesinde değil sonrasında olmalıdır.

22 Daha doğrusu yalnızca gelişmiş zihin gücünün bilincinde olacağı "zihinsel algılama zorunluluğu". Burada "onay" yine 4. Kitap'ta sınırladığı olasılık yerine akılla algılama için kullanılmaktadır.

23 Bak: 4. Kitap, 2. Bölüm, 1. Kısım; 7. Bölüm, 19. Kısım; 17 Bölüm, 14, 17. Kısımları: Buralarda başvurulan doğrulukların, onları algılamak için yeterince eğitilen zihin o yöne döner dönmez, ilk bakışta, yalnızca sezgi yoluyla algılandığı gösterilmektedir. Sezilen doğruluklar, Locke tarafından, bu bölümlerde, uslamlama ve deneylerle genellemeden daha üstün ve güçlü deliller sayesinde bilindiğinden, tüm bilgimizin kesinlik ve apaçıklığının temeli olarak sunulurlar. Önce somut örneklerde cisimleşmiş olarak kavranır, ardından da soyut ifadeleriyle düşünülürler.

24 Yani, doğuştanlıkları, Locke'un gördüğü gibi, onların bilincinde doğduğumuz ve soyut ifadelerini de doğuştan edindiğimiz anlamına geliyorsa, Locke'un tüm bilgi ve inançtan yoksun doğuyoruz şeklindeki temel ilkesine göre görevi bunları nasıl yavaş yavaş edindiğimizi göstermektir.

dıkları ve akıl çağına erişin, buna bağlı olarak, bu ilkelerin keşfedildiği zamanla bir tutulmasının yanlışlığı apaçık ortadadır. "Aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır" ilkesinden haberdar olmadan çok önce çocuklarda bu yönde akıl kullanımına kaç örnek verebiliriz? Cahil ve yabani insanların büyük kısmı, akıl çağları dahil, bu ve benzeri genel önermeler üzerinde hiç düşünmeden yaşayıp gitmektedirler. İnsanların, doğuştanlığı ileri sürülen bu genel ve daha soyut doğrulukların bilgisine akıllarını kullanmaya başlayana dek erişemediklerini kabul ediyorum. Çünkü insanlar akıl çağına ulaşana kadar zihinlerinde genel soyut ideler oluşmuş değildir: Doğuştanlıkları varsayılan genel ilkeler bu soyut idelere ilişkin birer keşif ve aynı yolla zihne sokulan gerçeklerdir ki kimsenin doğuştanlıklarını ileri sürmeye kalkışamayacağı diğer önermelerle aynı aşamalar sonunda kazanılırlar.[25] Deneme'nin devamında bu noktayı da açıklığa kavuşturmayı umuyorum. Sonuçta, insanların genel doğrulukların bilgisini edinmeden önce akıllarını kullanıyor olduklarını kabul ediyorum ancak akıl çağına eriş ile bu doğrulukların keşif zamanının aynı olduğu kanısında değilim.

13. Bu arada, insanların akıl çağına erdikleri zaman bu ilkeleri bildikleri ve onayladıkları yolundaki ifadeden, aslında, akıl kullanılmadan önce hiç bilinmedikleri ya da ayırdında olunmadıkları halde yaşamın bir noktasında bir olasılık onaylanabildikleri dışında bir anlam çıkarılamayacağı görülebilir: Ne zaman onaylandıkları da belli değildir. Bunlar kadar tüm diğer bilinebilir doğruluklar için de durum aynı olduğundan akıl kullan-

25 Bu özdeşlik ve çelişmezlik önermelerinin bilinçli kavranışı aşama aşama ve soyut düşünme aracılığıyla gerçekleşiyorsa da, onları ortaya çıkarmak deneyim çıkarımları halinde eksik kalan zihinsel gereksinimlerinin duyumu ile olur. Ve onların şeylerde de doğuştan olan akılda bir şekilde doğuştan olduklarının kabulünü sağlayan, dolayısıyla gerçek (tümdengelimci ve tümevarımcı) çıkarımı olanaklı kılan da budur.

maya başlanıldığında biliniyor olmak onları birbirinden ayrı kılmadığı[26] gibi, doğuştanlıkları da kanıtlanmak bir yana çürütülmüş olmaktadır.

14. İkinci olarak, bilinmeleri ve onaylanmaları ile aklın kullanılmaya başlanması aynı zamana denk gelseydi[27] bile doğuştan oldukları kanıtlanamazdı. Bu tür bir açıklama varsayımın kendisi kadar saçmadır. Bir kavramın, tamamıyla ayrı bir işlevsel alanı olan bir zihinsel yeti kendini gösterdiğinde gözlemlenmesi ve onaylanmasına dayanılarak varoluşun en başında zihne doğa tarafından işlendiğini söylemek hangi mantığa sığar? Konuşmaya başlanılması ile bu ilkelerin ilk onaylanmaları aynı zamana rastlıyor denmesi de (akıl çağma erişle zamandaşlığı kadar gerçekçi olabilir) insanlar onları akıl çağına erdiklerinde onaylarlar gerekçesinden daha fazla kanıtlayıcı olmazdı doğuştanlıkları açısından.... Aklın kullanılmasına dek

26 Bunun biri akıl çağına erdiği an bilinmeye başlamalarından kaynaklandığı söylenemez; çünkü bilincine varıldıkları an deneyim alışkanlığına dayalı genellemelerin koşullu zorunluluğunun tersine mutlak zorunluluklarına ilişkin bir algı olduğu gerçeğiyle karşı karşıyadırlar.

27 Bu noktada felsefedeki yarar sorununun bireylerin apaçık doğru olduğu görülenin ne zaman ayırdına vardıkları ile bir ilgisi olmadığı unutulmuştur. Shaftesburry'nin sözleriyle felsefedeki doğuştanlık sorunu aslında, "insan yapısının, yetişkin olduktan sonra belli idelerin bilinçte mutlaka ve kesinlikle birden ortaya çıkmalarına elverişli olup olmadığıdır." Locke "bir insanın doğumuyla birlikte ruh bilincinde olmasa da, dış duyumların yardımı ve önceki kazanımların da desteğiyle sonraları doğrulukları bilinecek şekilde apaçık ya da tanıtlanabilir halde ortaya çıkabilen belli önermeler vardır ancak ilk kitabımda söylediklerimden daha fazla değildirler" derken bunu kabul eder. Locke'ta doğuştanlık, felsefi soyutlamaları ile kabul edilmeden önce harcanması gereken zihinsel çaba olmaksızın, böylesi doğrulukların baştan bilinçli sahiplenilmesi anlamına gelir. Locke'un göstermek istediği de bu çaba gereksinimidir. İlk kitap boyunca aslında bireysel yargının kullanılması yanında ve dogmalara körü körüne bağlılığın karşısındadır. Hume, Locke'un doğuştanlıkla doğum ile eşzamanlı demek isteyip istemediği ve düşünme ediminin doğuştan önce, sonra ya da doğumla aynı zamanda mı başladığı konusunda araştırma yapmayı değersiz, böyle bir tartışmayı saçma bulduğunu söylediği zaman, Locke'un niyetini anlayamamış durumdaydı (*İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Araştırma*).

zihinde bu genel ve açık ilkelere[28] ilişkin hiçbir bilgi olmadığı konusunda doğuştanlık yanlılarıyla uzlaşıyorum: Fakat akıl çağına eriş ile bu ilkelerin ilk ayırdına varışın zamandaşlığı düşüncelerine katılmıyorum; çünkü, bu onların doğuştanlığının göstergesi değildir. "İnsanların onları akıl çağına erdiklerinde onayladıkları" önermesi ile söylenmek istenen yalnızca şudur: Genel soyut idelerin oluşumu ve genel adların kavranması akıl yetisi ile bir arada var olduğu ve onunla birlikte geliştiğinden, çocuklar genellikle daha tikel ve bilindik ideler konusunda akıllarını iyice eğittikten sonra her zamanki konuşma ve hareketleri ile akıllı konuşma yetkinliğinde oldukları kabul edilene kadar ne bu genel ideleri edinir ne de onları simgeleyen adları öğrenirler.[29] İnsanların akıl çağına erdikleri zaman bu ilkeleri onayladıkları başka bir bakış açısıyla doğru olabiliyorsa bunun gösterilebilmesini isterim; ya da en azından şu ya da bu açıdan doğuştanlıklarının nasıl kanıtlandığı açıklanabilmeli.

15. Duyular öncelikle tikel ideleri alırlar ve henüz boş bir oda olan zihni doldururlar;[30] zihin bir kısmını tanıdıkça, belleğe yerleşir ve adlandırılırlar. Sonraları, daha ileri giden zihin onları

28 Sürekli olarak "doğuştan ilkelerin savunucusu bu insanlara" gönderme yapıyor. Burada da doğuştan oldukları kabul edilmeyen temel ilkeler kendinde apaçık olarak nitelendiriliyor.

29 Locke'un bilinçte doğuştan oldukları iddia edilen kurgusal ilke örnekleri olarak kullandığı "özdeşlik" ve "çelişmezlik" önermeleri diğerleri arasında en soyut ve zihince en geç edinilenlerdir, ki daima doğruluk olarak kabul edilmelidirler. Muhaliflerinin evrensel olarak onayladıkları söylenen ilkeler için öne sürdükleri apaçıklık bu bilinçsiz kabullenmedir.

30 Bu ve sonraki cümlelerde Locke, ikinci kitaptaki, öncelikle tikel sonraları ilineksel genellemelere dönüşen idelerin kökeni ve oluşturulmasına ilişkin açıklamaların temelini atmaktadır. "Boş oda" zihnin, gizli yetileri deneyimle kullanıma geçmeden önceki halini betimler. Aristo ve diğerlerinden sonra başka bir yerde Locke'un da kullandığı boş levha ve mühürlü levha mecazları yanıltıcıdır. İnsan bilgisinin oluşumunda gereken sürekli çaba ile üstün, zihinde hep var olan mükemmel bilgi arasındaki farkı vurgularken, tüm bilgi hem doğuştan hem deneyimsel öğeler içerebildiğinden, insan bilgisine bu ikisinin de yüklenmesinin çelişkili olmadığını görememiştir. Fakat bilincinde olmadan çok sevdiği Hooker'in "Bilgi bağlamında, Tanrının

soyutlaştırır ve aşama aşama genel adları kullanmayı öğrenir.[31] Bu şekilde, zihin, konuşma yetisinin malzemeleri, yani ideler ve dil ile donanmaya başlar. Çalışma alanı sağlayan bu malzemeler çoğaldıkça aklın kullanımı da günbegün daha belirginleşir.[32] Fakat genel ideler edinme ile genel sözcükler ve aklın kullanımı birlikte gelişse de, yine de bunların doğuştanlığının kanıtı olabilecek bir şeyler görmüyorum bu bağıntıda... Bazı doğruluklaın bilgisi, evet, zihinde çok önce yer almaktadır; fakat bu bir anlamda onların doğuştan olmadıklarının da göstergesidir. Gözlemleyecek olursak, bu bilginin doğuştan değil, sonradan kazanılan idelere ilişkin olduğunu görürüz; ve küçük çocukların en erken ilgi kurdukları, onların duyularında en çok izlenim yaratan dış nesnelerin işlediği[33] ilk idelerle ilintili bir bilgidir bu. Edindiği ideler içinde, büyük olasılıkla bellekten bir yardım alır almaz, zihin bir kısmının uyumlu bir kısmınınsa farklı olduğunu keşfeder. Fakat, şu kesindir ki zihin bunu sözcüklerin kullanımına geçmeden çok önce yapar; ya da çok önce bizim "aklın kullanımı" dediğimiz aşamaya geçer. Bir çocuk tatlının acı olmadığını bu ideler arasında farkı dile getirebilmesinden

melekleri ve insanların çocukları arasında şu fark vardır: Melekler onlara verilebilecek en yüksek derecede tam ve eksiksiz bilgiye zaten sahiptirler; bebekliklerini gözlemlersek, insanlar başlangıçta hiçbir bilgi ya da anlama yetisine sahip değildirler. Ancak, derece derece meleklerin ölçüsüne ulaşana dek büyürler.... İnsan ruhu başlangıçta boş, ancak her şeyin yazılabileceği bir kitap gibi olduğundan nasıl adım adım ve derece derece mükemmel bilgiye ulaştığını araştırmak durumundayız. (*Eccles Polit.*, 1. Kitap. 6) Leibniz tanınmadan da etkili olan ideler ve ilkelerin deneyimlerde gizli varlığını örneklendirmek için mermer benzetmesini yapar. (Yeni Denemeler, —İlk Önermeler)

31 İnsan deneyiminin süreci burada —algılama ya da zihne alma, saklama ve malzemeyi işleme— şeklinde üç aşamada anlatılmaktadır.

32 Bir ilkenin zihinsel etkisi doğal başlangıcı ya da evrimine bağlı değildir. Birinin bilincinde doğal yasa etkisiyle bir yargının doğması iç duyumla bulunup çıkarılabilir olan evrenselliği ve zorunluluğunu ortadan kaldırmaz.

33 Bak: Leibniz. Yeni Denemeler.

çok önce bildiği gibi konuşmaya başladığı zaman da pelinotu ile şekerlemenin aynı şeyler olmadığını bilir.[34]

16. Bir çocuk 7'ye dek saymasını öğrenene, eşitlik idesi ve adını edinene dek üç ve dördün toplamının 7'ye eşit olduğundan habersizdir; ve bu sözcüklerin açıklanması üzerine bu eşitlik önermesini hemen onaylar ya da daha doğrusu doğruluğunu algılar. Fakat ne bir doğuştan doğruluk olduğu için hemen onaylar ne de o zamana dek aklını kullanmadığından bu önermeyi onaylamamıştır. Zihninde bu adların yerine geçtiği açık ve seçik ideleri kurar kurmaz önermenin doğruluğu belirir onun için. Ve o zaman kiraz ile çubuğun aynı şeyler olduğunu bilmezden önceki aynı zemin ve aynı yollardan hareketle önermenin doğruluğunu bilir ve aynı şekilde, sonraları aynı şeyin hem var hem yok olmasının imkânsızlığını bilmeye başlar; bu konuda ileride daha ayrıntılı açıklamalar getirilecektir.[35] Öyle ki, bu son aşama bu ilkelerin ilgisi olduğu genel idelere sahip olunmadan ya da onları temsil eden genel terimlerin anlamlarının bilinmesinden önce gerçekleşir. Aynı zamanda bu son aşama, zihinde onların simgelediği genel idelerin bir araya getirilmesi ve idelerle birlikte terimlerin de bir kedi ya da bir gelincikten daha fazla doğuştanlığı söz konusu olmayan o ilkelerin onaylanmaya başlanmasından öncedir; zaman ve gözlemleme tüm bunları kazandırana dek beklenmelidir. İşte bu kazanım sonunda, zihinde o ideleri bir araya getirme ve bu önermelerde dile getirilenin paralelinde uyumlu ya da uyumsuz olduklarının gözlemlenme fırsatı yakalanır yakalanmaz bu ilkelerin doğruluğunu bilmek için bir

34 "Tatlı acı değildir" "aynı şeyin aynı zamanda hem var hem yok olması imkânsızdır" ilkesinin duyu verileriyle onaylanmasıdır. Belli bir örnekle somutlaştırılmasının eğitimsiz bir zihin için onun, oldukça soyut ilkelerden daha apaçık olduğu doğrudur.

35 Başka yerlerde olduğu kadar 4. Kitap, 2. Bölüm, 1 . Kısım ve 7. Bölüm, 9. Kısımda da bu ve diğer doğrulukların apaçıklığının bilinçli bir sezgisi için zorunlu olan koşullar, yani, zaman ve yetilerimizin etkin sürekli kullanımı gereği üzerinde durulmaktadır.

kapasiteye erişilmiş olunacaktır.[36] Bu durumda, bir insan bir ve ikinin toplamının üçe eşit olduğunu bildiği açıklıkla 18 ve 19'un toplamının da 37'ye eşit olduğunu bilir; bir çocuk bunu öteki kadar çabuk bilmez, neden? Aklını kullanmadığı için değil fakat bir, iki ve üç ile belirtilenler gibi 18, 19 ve 37 ile simgelenen ideleri çabuk edinmediği için.[37]

17. İnsanların akıllarını kullanmaya başladıkları zaman genel onayın söz konusu olduğu savı, kendiliğinden açık verdiği ve sonradan kazanılan ve öğrenilen diğer doğruluklar ile doğuştanlığı varsayılanlar arasında bir fark bırakmadığı[38] için, insanlar, sunulur sunulmaz genel olarak onaylandıklarını söyleyerek, anlama yetisinde düzenlenen terimler biçiminde nitelendirdikleri bu ilkelere bir evrensel onay sağlamaya uğraşmışlardır:[39] Çocuklar dahil tüm insanların terimleri duyup anlar anlamaz bu önermeleri onayladıklarını görerek bunun doğuştanlıklarını kanıtlamaya yeterli olduğunu düşünüyor bu insanlar. Sözcükler bir kez anlaşıldı mı onların kuşku duyulmaz doğruluklar olarak hiç sorgulanmadan kabul edilmesi, bu önermelerin kesinlikle, bir eğitim olmaksızın sunulduğu ilk andan başlayarak zihin tarafından alındığı ve onaylandığı, asla yeni bir kuşkuya düşülmediği ki bu durumda önce anlama yetisinde yerleşmiş olduğu çıkarımına götürmektedir onları.

18. Buna karşılık olarak ben de soruyorum: Terimlerin ilk duyulması ve anlaşılması üzerine bir önermenin hazır onay bulması, ilkenin doğuştanlığının kesin bir işareti midir, değil

36 Gözlemler öngören ve beklenmeyen koşullarla değişim geçiren olasılıklara karşılık gelen tümevarımcı genellemelerden ayırt edilmektedirler.

37 İdeler edinilene dek katılacakları yargılar oluşturulamaz; diğer yandan (Locke'un kullandığı anlamıyla) salt ide bilgi ve inancın birimi olan yargıdan ayrı düşünüldüğü sürece bilgi olarak kabul edilemez.

38 Bireyin onları bilinçli olarak onayladığı ve kabul ettiği zamanda fark yoktur. Fakat, Locke'un bir sonraki cümlede de kabul ettiği üzere, kabulün zihinsel özelliğindeki farkla oldukça uyumludur.

39 Bak: 4. Kitap, 7 Bölüm.

midir?[40] Değilse, genel onayın bunun bir kanıtı olarak sunulması boşunadır; işareti ise, o zaman duyulur duyulmaz genel onay alan tüm böylesi önermelerin doğuştanlığını kabul etmeleri gerekir ki böylece kendilerini bir sürü doğuştan ilke ile yüklenmiş bulacaklardır. Aynı gerekçe ile bu ilkelerin doğuştanlığı ileri sürülüyorsa çeşitli sayısal önermelerin de öyle olduğu kabul edilmelidir; bu durumda bir ve ikinin toplamının üçe, iki ile ikinin toplamının dörde eşitliği ve anladığı an onayladığı birçok sayısal önerme de herkesçe bu doğuştan belitler (temel önermeler) arasına konmalıdır. Yalnızca sayılar ve birkaç önermeye has bir ayrıcalık değildir bu.. Doğa felsefesi de dahil tüm diğer bilimler anlaşılır anlaşılmaz onaylanması kaçınılmaz çeşitli önermeler üretirler. "İki cisim aynı yerde olamaz" önermesi "aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır", "beyaz siyah değildir", "bir kare bir daire değildir" ve "acı tatlı değildir" gibilerinden daha az kesinlikte bir doğruluk değildir.[41] Bunlar ve belirgin idelerini taşıdığımız birçok böylesi önerme, adları duyulur duyulmaz ve anlaşılır anlaşılmaz onaylanmalıdır.[42] Terimlerin bu biçimde onaylanmasını doğuştanlığın bir işareti görenler, insanların idelerine sahip oldukları kadar doğuştan önerme yanında farklı idelerin birbirini dışladığı içerikte yapı-

40 Öyleyse zihnin bilgi ve onayda mantıken öngörülen doğru, soyut ilkeler olarak bilinçli bir halde sezgide bulunmasını içeren sonraki felsefi analiz ile bu ilkeler üzerinde önceki bilinçsiz ilerleme arasında hâlâ ayırım yapılamamaktadır. Aynı zamanda, apaçık doğrulukların somutluk kazandığı sayısız örnek ve aynı doğrulukların soyut felsefi ifadesini birbirinden ayırt etmeliyiz.

41 "Tatlı acı değildir," önermesi, Leibniz'e göre, doğuştan doğruluk teriminin asıl anlamına bakılırsa, doğuştan değildir. (Yeni Denemeler).

42 Yine, bir yandan herkesin bilincinde belirgin olmaması; diğer yandan zihnin bilincinde olmadığı bir ide ya da ilkeye sahip olması çelişkili geldiğinden gizli olmaması yüzünden apaçık ilkelerin doğuştanlığını yadsıyorken, diğer yandan apaçık önermelerle deneysel genellemeleri karşılaştırıyor. Burada Leibniz; Locke'un da kabul ettiği gibi "edinilmiş bilgi bellekte saklanabildiğine göre neden doğa en başta zihne tüm bilginin mutlak bağlı olduğu ideler yerleştirmiş olamasın?" diye soruyor. Bellek konusu için bak: 3. Bölüm, 20 Kısım.

labilen önermeleri de aynı ölçüde kabul etmeliler. Farklı bir idenin bir diğerine attığı her önerme "aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır" genel önermesi kadar kesinlikte, terimlerinin ilk duyuluşu ve anlaşılması ile onay alacaktır; bu genel önermenin temeli ve daha kolay anlaşılır olanı "Aynı farklı değildir" ifadesinde görülmektedir. Diğerleri bir yana, böylece, bu tür doğuştan önermelerden oluşan bir orduya sahip olunacaktır.[43] Fakat bir önermenin ilişkin ideleri doğuştan değilken, kendisinin doğuştanlığı söz konusu olamaz. Bu yüzden de, tüm renk, ses, tat, şekil ve benzerine ait idelerimizin doğuştanlığını ileri sürmek kadar akla ve deneyime aykırı bir şey yoktur.[44] Terimleri duyar duymaz ve anlar anlamaz evrensel ve çabuk onay vermenin, doğuştan izlenimlere değil de başka bir şeye (ileride göstereceğiz)[45] bağlı olan, doğuştanlıklarını iddia etmeye kimsenin kalkışamayacağı, çeşitli önermelere has bir açıklıktan kaynaklandığını kabul ediyorum.

19. "Bir artı iki eşittir üç", "yeşil kırmızı değildir" gibi duyulur duyulmaz onaylanan daha tikel açık önermelerin, doğuştan ilkeler olarak görülen daha tümel önermelerin çıkarımları biçiminde ele alınması da kabul edilemez. Anlama yetisinde olup bitenleri gözlemlemek zahmetine giren biri, bu ve daha az genel olan önermelerin, daha genel ilkelerden tamamen habersiz olan-

43 Leibniz'in de söylediği üzere tüm aritmetik ve geometrik önermeler doğuştandırlar ya da zihinde hazırdırlar.

44 Burada yine bir zihinsel ilkenin en soyut formuyla algılanmış doğruluğu ile bu zihinsel ilkenin çeşitli ve olası somutluklarının algısı kadar, bu ilkeye sıkı sıkıya bağlı olan önermelerin doğruluğunun algısı birbirine karıştırılmıştır. Hume bunu daha da abartıp "doğuştan doğalın eşdeğeri bir sözcükse, o zaman zihnin tüm algı ve idelerinin doğuştan olduğu kabul edilmelidir" der. (Araştırma)

45 Bak: 4. Kitap, 2. Bölüm, (1, ... kısımlar) Her şeyden habersiz doğuruyoruz diye bilginin doğuştanlığını reddederek, "doğuştan" ve "apaçık" olgularını karşılaştırıyor. Bir de tüm bilgimizin kesinliğinin dayandığı ve uyanık zihinde yalnızca ona dönüldüğünde, (gözün ışığı algıladığı gibi) algılanan bir apaçıklık kavramı ortaya koyuyor.

larca kesinlikle bilindiği ve iyice benimsendiğini göreceğinden ilk ilkelerden[46] daha önce zihinde bulunan bu ilkelere ilk duyulduğu yerde onaylanma hakkını tanıyamaz.[47]

20. "İki ile ikinin toplamı dörde eşittir" ve "kırmızı mavi değildir" benzeri önermelerin genel ilkeler olmadıkları ve sık kullanılmadıkları söylenirse, bunun ilk duyuş ve anlayışta evrensel onay savı açısından bir anlam taşımadığını öne sürerim Çünkü, bu doğuştanlığın kesin bir göstergesi ise duyulduğu ve anlaşıldığı an genel onay kazandığı görülen herhangi bir önerme de "aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır" ilkesinden daha az doğuştandır denemez.[48] Daha genel olmasının doğuştanlık olasılığını azaltmasına gelince, ilk kavrayış sırasında tikel ve açık önermelere göre daha yabancı kalmaları, genel ve soyut idelerin gelişmekte olan anlama yetisinde[49] onaylanmak için daha fazla beklemelerini gerektirir. Ayrıntısıyla incelendiğinde asıl konumunu alacak olan bu ilkelerin genelde düşünüldüğü kadar önemli olmadıkları da görülecektir belki.[50]

---

46 Birey zihninde en erken alınan olduklarından değil şeylerin doğası ya da akıl gereğince önkabul gördükleri ve mantıksal sınırlamada başta oldukları için "ilk"tirler.

47 Bununla beraber, daha az genel ve tikel önermelerde daha genel olan öncül kabul edilir; öyle ki önceki sonrakinin yadsınması halinde yadsınamaz. Sonucu, saklı ya da gizli olan öncülü ile belirlenen eksik önermeli tasımda olduğu gibi onlara tasımın saklı öncülleri gibi güveniriz.

48 Locke'un doğuştanlık ya da deneysel olmayan bilgi *(apriori)* anlayışına göre...

49 Bir insanın doğuştan olanı ya da herhangi bir kısmını anlamasının bir gelişme içermesi, uğraş ve deneyim sonucu olması gerektiği ve hiçbirinin bizimle birlikte dünyaya gelmediği Locke'un doğuştan ideler ve ilkelere karşı çıkarken varmak istediği noktadır.

50 Bak: 4. kitap, 7. Bölüm. Daha az genel doğrulukların delili Leibniz'in bizde gerçekte ve tam algı öncesinde bulunduklarını söylediği daha soyut ve bu bağlamda daha yalın idelerde görülür. Gerçekten ayrı ayrı düşünemiyor ve onları filozofça düşünmeyi becerene dek soyutlama yoluyla ayırt edemiyorsak da yürümek için zorunlu kaslar ve sinirler kadar onlar da bilgimiz için zorunlu olduklarından bilgimizin ruhu ve dokusunu oluştururlar.

21. Fakat "terimleri duyulup anlaşıldığı an önermelerin onaylanması" üzerine söylenecekler bitmedi henüz. Bu durumu doğuştanlığın değil de tersinin bir göstergesi olarak ele almak uygundur diye düşünüyorum. Çünkü başka şeyleri anlayan ve bilen kimi insanların kendilerine sunulana dek bu ilkelerden habersiz oldukları ve başkalarından duyana kadar da doğruluklarını bilemeyecekleri dile getirilmektedir. Doğuştansalar, doğal bir izlenimle anlama yetisinde yer alan bu ilkelerin önceden bilinmemeleri durumunda onaya sunulmalarına neden gerek duyulmaktadır? Sonradan sunulmaları onları zihinde doğanın yaptığından daha açık bir hale mi sokuyor? Öyleyse, bir insan öğretildikten sonra onları öncekinden daha iyi biliyordur; bu ilkeler başkalarınca öğretilince doğa izlenimiyken olduğundan daha açık, anlaşılır bir kılığa bürünüyordur.[51] Bu çıkarım doğuştan ilkeler sanısına uymuyor, çok az bir etki alanı bırakıyor; fakat bir yandan da öne sürülenin tersine, tüm diğer bilgilerimizin temelleri olmaktan çıkarıyor doğuştanlığı varsayılan ilkeleri... İnsanların kendilerine sunulan bu açık doğruluklardan çoğunu önceden biliyor oldukları inkâr edilemez: Şu da var ki, zaman zaman daha önce bilmedikleri ve o ana dek hiç sorgulamadıkları bir önermeyi bilmeye başladıklarını da görürler: Burada önermenin doğuştanlığı değil, içeriğindeki şeylerin önemsenmesinin, ne zaman ve nasıl düşünülmeye başlandığı konusunda başka türlü bir yaklaşıma meydan vermemiş olması söz konusudur.[52] [Terimleri[53] ilk duyulduğu ve anlaşıldığı an onaylanan

51 "Önerildiğinde onay" burada, kişinin kendi başına akıl yoluyla anlayışı yerine insani otoriteye boyun eğme yani bir kişinin önerisi ile onay verme diye yorumlanmaktadır. Bu otoritenin ana ilkelerine yönelik yeni ve yersiz bir soru ortaya koyar; böylesi yargılar her nasılsa bilincimize sokulduklarında, yanlış olma olasılıkları bizce mutlaka saçma görülmeli mi, görülmemeli midir?

52 Zihinsel açıdan zorunlu ya da apaçık olan doğruluklar burada da, doğuştansalar doğduğumuzda tümüyle bilincinde olmamız gerektiğini söylediği doğuştan doğruluklarla karşılaştırılmaktadırlar.

53 2. baskıda eklenmiştir.

bir ilkeye doğuştandır denmeliyse, tikellerden genel bir kurala varılan her sağlam zeminli gözlem de doğuştan olmalıdır.[54] Hiç değilse yalnızca zeki kafaların ilk ne zaman bu gözlemlere ulaştığı ve doğuştan olmayan fakat tikel örnekler üzerinde derin düşünme sonucu ve önceki bir bilgiden derlenen genel önermelere ne zaman dönüştürdüğü bellidir. Gözlemci insanlar tarafından bu yapıldığında, sunuldukları zaman gözlemci olmayanlarca onaylanmamaları mümkün olmayan önermelerdir bunlar.

22. Anlama yetisinde, bu ilk duyuş öncesinde, bu ilkelere ilişkin doğrudan değil dolaylı (açık değil üstü örtük ya da kapalı) bir bilgi olduğu söylenirse (bilinmelerinden önce anlama yetisinde bulunduklarını söyleyenlere göre öyle olmalılar) zihin böylesi önermeleri anlama ve onaylama kapasitesi taşır anlamını içermedikçe örtük olarak anlama yetisinde işlenmiş bir ilke ile denmek isteneni kavramak güç olacaktır. İlk ilkeler kadar tüm matematiksel kanıtların da zihindeki doğuştan izlenimler olarak ele alınması gerekir bu durumda, ki korkarım kanıtlandığında onaylamaktansa bir önermeyi kanıtlamanın daha güç olduğunu düşünenler buna pek sıcak bakmayacaklardır. Çok az matematikçi geometrik çizimlerinin doğanın zihinlerine işlemiş olduğu şekillerin yalnızca birer kopyası olduğuna inanma eğiliminde olacaktır.[55]

23. Korkarım, önceki savın bu zayıflığı ilk duyuşta kabul edilen ilkelerin doğuştan diye düşünüldüğü konusunda bizi ikna

54 Yani, yeterli bir tümevarımla oluşturulmuş olan her deneysel genelleme ki bunu Locke 4. kitapta apaçık ve tanıtlanmış doğruluklardan kesin olarak ayırır. Fakat eğitimli bir insanı çekim yasasını kabule zorlayan koşullu zorunluluk, eğitimli bir insanı çelişmezlik ya da nedensellik ilkesini kabule zorlayan mutlak zihinsel zorunluluk ile aynı türden midir?

55 Hiç kimse karşı çıkmadığından doğuştan bilincinde olunarak kazınmış haliyle kalır. Her matematiksel ya da başka türlü tanıtlama sırasındaki her adımın sezgisel delilleri konusunda bak: 4. Kitap, 2. Bölüm, 7. Kısım. Locke'un kendisi de 4. kitapta tüm matematiksel doğruluklar ve Tanrının varlığına ilişkin algılanan zihinsel zorunluluğu ya da diğer bir deyişle bunların gizli doğuştanlığını öne sürer.

edecektir; çünkü öğretilmeyen ve bir sav ya da bir kanıtlamanın etkisiyle değil de yalnızca terimlerin açıklanması ya da anlaşılması sonucu edinilen önermeleri onaylıyorlar. Bunun temelinde, daha önce bilmedikleri bir şey öğrendikleri ya da öğretildiği zaman insanların yeni bir şey öğreniyor olmadıkları varsayımının yanıltıcılığı yatmaktadır. Öncelikle, birlikte doğmadıkları terimleri ve anlamlarını öğrendikleri apaçıktır. Fakat edinilen tüm bilgi bu değildir: Önermenin içerdiği idelerin kendileri de adları gibi insanlarla birlikte doğmaz, sonra edinilir. Öyleyse, ilk duyuşta onaylanan tüm önermelerde, terimler, idelerin kendileri ve adları doğuştan değilse geriye doğuştan denebilecek ne kalıyor onu bulmak isterdim. İdeleri ya da terimleri doğuştan olan tek bir önerme gösterecek olan biri çıkarsa da sevinirdim, doğrusu... Aşama aşama ideleri ve adları edinir, birbirleriyle uygun bağıntılarını öğreniriz; ve işte o zaman anlamlarını öğrendiğimiz terimleri ve bir araya konduğunda beliren uyum ya da uyuşmazlığını algılayabildiğimiz idelerimizi içeren önermeleri ilk duyuşta onaylarız; öte yandan kendilerinde açık ve kesin olsalar da o kadar çabuk ve kolayca edinilmeyen ideler içeren diğer önermeleri onaylama yeteneğinde değilizdir. Çünkü, bir çocuk zihninde ayrı ayrı işlenmiş olan elma ve ateş idelerinin bilgisini edindiği zaman "bir elma ateş değildir" önermesini çabucak onaylasa da, aynı çocuğun "aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır" önermesini onaylaması için birkaç yıl geçecektir. Sözcüklerin öğrenilmesi kolaysa da, anlamları çocuğun çevresindeki duyulur nesnelere verilen adlarınkinden daha geniş kapsamlı ve soyut olduğundan tam anlamlarını öğrenmesi için daha fazla zaman gerekir ve zihninde o adların temsil ettiği genel ideleri biçimlendirmek daha uzun bir süreç ister. Zamanı gelene kadar, bir çocuğun böylesi genel terimlerden oluşan bir önermeyi onaylaması için boşuna uğraşırsınız; fakat o ideleri kazanıp adlarını öğrenir öğrenmez sözü edilen önermeleri bilmeye

yatkınlaşır: Zihnindeki uyumlu ya da uyumsuz idelerin, onları temsil eden sözcüklere göre önerme içinde kaldıkları ya da birbirini dışladıklarını görür. Fakat zihninde henüz olmayan ideleri simgeleyen sözcükleri içeren önermeler sunulursa kendi içlerinde doğru ya da yanlış, bu tür önermeleri ne onaylar ne de reddeder, yalnızca hakkında bilgisizdir. İdelerimizin işaretleri olmanın dışında yalnızca anlamsız sesler içeren sözcükleri idelerimize karşılık geldikleri sürece onaylayabiliriz. Fakat, zihinlerimize bilginin hangi yollar ve aşamalarla girdiği ve çeşitli düzeylerdeki onayın temelleri Deneme'nin devamında ele alınacağından, burada yalnızca beni doğuştan ilkeler konusunda kuşkuya düşüren bir neden olarak şöyle bir vurgulamak yeterli olabilir.[56]

24. Sonuç olarak, doğuştan ilkelerin savunucularıyla, ilkelerin doğuştanlığının evrensel onay almaları ile belirleneceği konusunda uyuşuyoruz.[57] Bir doğruluğun doğuştan olup da onaylanmaması, bana bir insanın doğruluğu bilip de ondan habersiz olması kadar akıl dışı geliyor.[58] Fakat, terimleri anlamayan ve anlasa da henüz o önermeleri hiç duymamış, üzerinde düşünmemiş olanlarca onaylanmayan önermelerin doğuştan olamayacağını kendileri de itiraf ediyorlar. Sanırım insanlığın

56 Burada ve başka bir yerde Locke idelerin ve bilginin doğuştanlığının karşıtlarınca, yaşamın çok geç safhasında bilincine varılan, adım adım ve her seferinde deneyim birikimi ve zihin gelişimine bağlı olarak ilerleyen doğuştan idelerin çoğuyla çelişen bir içerikte savunuluyor olması üzerinde ısrarla duruyor. Sonunda açıklanan bilgi "aşamaları ve yolları" ile onay temellerinin filozofun aradığı asıl ilkeler ile karşıt halde ele alınması gerekmiyordu ancak Locke muhalif tavrıyla onları karşılaştırmaya girişti.

57 Fakat karışık deneyimimizin felsefi bir analiziyle anlaşılması ve doğruluğunun kanıtlanması gereken bir evrensel onaydır.

58 Sürekli yinelediği üzere, bilinçli onay onun için doğuştanlığın özüdür ve ne kadar soyut olursa olsun doğuştanlığı iddia edilebilecek tüm ilkelere herkes tarafından verilmelidir. Bu sanı üzerinden doğuştan ilke olmadığı ya da varsa da doğruluklarını savunmanın büyük saçmalık olduğunu göstermek kolaydır, —çünkü *ex hypothesi,* her insan doğuştan doğru olduklarının bilincindedir ve bilincinde olmalıdır.

yarısı bu durumdadır. Bu sayı daha az olsaydı bile yalnızca çocukların bu önermelerden habersiz olması da evrensel onayı yok etmeye, böylece de bu önermelerin doğuştan olmadığını göstermeye yeterdi.[59]

25. Küçük çocukların, bebeklerin bilmediğimiz düşüncelerinden yola çıkarak, daha dile getiremedikleri şeylerden sonuca varmakla suçlanamam; ayrıca bu iki genel önermenin ne çocukların zihninde ilk yer alan ne de tüm kazanılan ve yabancı kavramların öncesinde edinilmiş doğruluklar olduğunu söylüyorum: Ki doğuştan olsalardı bu şarttı. Belirleyip belirlememiz önemli değil ancak çocukların düşünmeye başladıkları belli bir zaman vardır ve sözleri ile hareketleri böyle olduğunu gösterir bize... Düşünme, bilme ve onaylama yetkinliğine erdiklerinde doğanın işlemiş olduğu kavramlardan habersiz kalabilecekleri düşünülebilir mi? Dışardaki nesnelerden izlenimler alırken aynı zamanda doğanın zihnine özenle işlediği şeylerden habersiz oldukları varsayılabilir mi? Yabancı kavramları kabul edip onaylarken, varlıklarının temel ilkelerinin dokusunu oluşturduğu, tüm bilgi ve sonraki uslamlamalarının temeli ve yol göstericisi olmak üzere silinmez harfler halinde işlenmiş olduğu varsayılanlardan habersiz olabilirler mi? Bu doğanın boşuna yorulduğu ya da en azından çok etkisiz kaldığı anlamına gelir; çünkü başka şeyleri çok iyi gören gözlerle doğanın yazdıkları okunamamaktadır. Başka şeylere ilişkin kesin bilgimiz olduğu halde önceden bilmediklerimiz düşüncesizce tüm bilgimizin temelleri ve doğruluğun en açık parçaları olarak ileri sürülmektedir. Çocuk, bakıcısının, kendisiyle oynayan kedisi ya da onu ürküten bir zenci olmadığını bilir; hoşlanmadığı hardal ya da pelinotunun çok

59 Doğuştan, çocukların bile bir dereceye kadar paylaştıkları bir deneyimde "mutlaka gizli olan" demekse bu yapılamaz. Ancak Locke'un kendisi de "akıllı doğduğumuz kadar özgür de doğarız, ancak bu biri ya da diğerini gerçekten kullanıyoruz demek değildir" der. (Yönetim (Hükümet) Üzerine İki İnceleme, 2. Bölüm, 61. Kısım).

sevdiği elma ya da şeker olmadığının da ayırdındadır. Bunlar emin olduğu bilgilerdir fakat kim çıkıp da bunları "aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır" ilkesini bildiğinden onayladığını söyleyebilir? Ya da başka birçok doğruluğu biliyor hale geldiği bir yaşta bu önermeye ilişkin herhangi bir kavrama sahip midir? Çocukların bu genel soyut kurgulara süt şişeleri ve oyuncakları eşliğinde sahip olduklarını söyleyen biri için haklı olarak bu sanıya varmak için bir çocuktan daha fazla uğraş ve zahmet vermiş ancak daha az içtenlik ve gerçeklik taşıyor denebilir.[60]

26. Yetişkin insanlara sunulur sunulmaz değişmez ve hazır onay alan çeşitli genel önermeler varsa da, başka bir şeyleri bilen genç insanlar tarafından bilinmiyor olmalarından dolayı ne evrensel onay aldıkları ne de doğuştan oldukları iddia edilebilir; —bir doğuştan doğruluk varsa, başka bir şeyleri bilen biri tarafından bilinmemesi imkânsızdır. Doğuştan doğruluk olmaları doğuştan düşüncenin varlığını da gerektirir ki buna göre üzerinde asla düşünülmemiş bir doğruluğun zihinde varlığından söz edilemez.[61] Anlaşılan o ki, herhangi bir doğuştan doğruluk varsa ister istemez ilk düşünülecek olan, zihinde ilk beliren o olmalıdır.[62]

---

60 Fakat çocukların doğruluğunu gördüğü somut yargılar özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri yanlışsa, doğru olamaz. Dolayısıyla somut yargılarda saklıdırlar ve bu bağlamda doğuştandırlar; ve bizde ve şeylerdeki kimi mutlak akıl ilkelerinin yokluğu halinde gerçek olan hakkındaki uslamlama imkânsız olacağı ve bilim karmaşıklaşacağı için hiçbiri yararlı değildir.

61 Deneyimle uyuşması gereken ideler ve ilkelerin bilinçli kavranışını içerdiğinden yine Locke'un tartışmalı doğuştanlık kavramı söz konusu. Başka türde bir doğuştanlık anlayışı ona akıl almaz geliyor.

62 Leibniz'in gösterdiği üzere bu uslamlama çok şeyi ortaya koyuyor; deneyimin dayandığı tüm doğruluklar her kişinin bilincinde hazır olmalıysa, (çoğunun bilincinde edimsel olarak ortaya çıkaramadığı) son/kesin soyutlamalardan olduğu kadar bir zamanlar düşünüp de artık vazgeçtiğimiz idelerden de yoksun kalmamalıydık; bu arada, doğruluklar mutlak bilinç içi düşünceler değil yalnızca doğal eğilimlerse asla gerçekten düşünmediğimiz ve asla düşünemeyeceğimiz kimi idelere sahip olmanın önünde bir engel yoktur.

27. Sözünü ettiğimiz genel ilkelerin çocuklar, aptallar ve de insanlığın büyük bir kısmınca bilinmediği üzerinde yeterince ikna olduk; apaçık ortadadır ki, bunlar ne bir evrensel onaya sahiptirler ne de birer genel izlenimdirler. Burada da doğuştanlıklarını çürüten bir nokta var: Eğer bu ilkeler doğuştan ve doğal izlenim iseler zihinlerinde henüz hiçbir izlerine rastlamadığımız insanlarda en açık ve belirgin biçimde ortaya çıkmalıdırlar. Bence, en güçlü ve etkili biçimde kendilerini göstermeleri gereken insanlarca en az bilindiklerinden doğuştan olamazlar demek sağlam bir iddiadır. Diğer insanlar arasında gelenek ya da alıntı sanılarla en az bozulmuş olan çocuklar, aptallar, yabaniler ve okumamış insanlar üzerinde öğrenim ve eğitimin biçimlendirici etkisi, doğanın işlemiş olduğu belirgin yazılar üzerinde yabancı ve ezberlenmiş öğretilerin karıştırıcı eklemeleri olmadığından, zihinlerinde bu doğuştan kavramlar herkesin ayrımsayacağı biçimde belirmelidir.[63] Bu ilkelerin doğuştan aptal insanlarca tam olarak bilinmesi beklenebilir, çünkü bu ilkeler ruha doğrudan işlendiğinden yaradılışla bir bağıntı taşımazlar; diğer ilkelerle ayrıldıkları nokta da budur. Doğuştanlık yanlılarınca, tüm bu doğal ışık parıltıları (böyle bir şey varsa), gizleme becerileri olmayanlarda tüm gücüyle yayılmalı ve orada olduklarından hiç kuşku duyulmamalıdır, diye düşünülebilir. İyi de o zaman çocuklar, aptallar, yabaniler ve kara cahillerde hangi genel ilkeler, bilginin hangi evrensel (tümel) ilkeleri söz konusudur? Çok az

63 "Doğuştan" başka türlü anlaşıldığında ters sonuç çıkar. İnsan zihni ve şeylerin doğasında saklı olan ilkeler onlara yönelik refleks dikkat ile bireylerin bilincinde açığa çıkar. Fakat çocuklar, aptallar, yabanıllar ve eğitimsiz insanlar buna meydan vermez; kendi bedenleri ve dış dünyaya dikkatlerini yöneltirler. Soyut matematik ve mantık doğrulukları bir anlamda bizde ve şeylerin doğasında vardırlar, çünkü onları kavrarken apaçıklıklarını algılarız; yine de doğruluklarının sezgisel algısına yol açmaya yönelik zihinsel yetiyi kullanmalıyız. Çocuklar, belki, doğruluktan, rastlantısal çağrışım ve alışkanlığın pekiştirilmesi ile daha az saptırılabilirler, ancak yine de filozoflar gibi bilgi ve yaşamın dayandığı kesin doğrulukları ortaya çıkarmayı beceremezler.

ve sınırlı kavramları vardır; bunları da en çok haşır neşir oldukları ve duyuları üzerinde en sık, en güçlü izlenim bırakan nesnelerden edinirler. Bir çocuk, bakıcısı ve beşiğini; biraz büyüdüğünde de yavaş yavaş oyuncaklarını tanır; genç bir yabani kabilesinin yaşantısına göre aşk ve avcılıkla doldurur kafasını. Fakat eğitim almamış küçük bir çocuk ya da vahşi bir yerliden bilimin bu soyut ve genel ilkelerini bilmesini beklemek yanılgıdır. Bu tür genel önermelere Kızılderili kulübelerinde pek rastlanmaz; çocukların ya da aptalların zihinlerinde ise bunlara ilişkin hemen hiç iz bulamayız. Bu tür konuşma ya da öğrenime alışkın ulusların okulları ve akademilerinin dilidir sözü edilen... Bu ilkeler yapay kanıtlar öne sürmek ve kandırmacalar oluşturmak için uygundur; doğruluğun keşfi ya da bilginin ilerletilmesine pek yararı yoktur.[64] Daha sonra bilginin geliştirilmesindeki ufak katkısından ayrıntısıyla söz edeceğim.[65]

28. Buraya kadarı tanıtlama uzmanlarına ne kadar saçma gelir bilmiyorum. Büyük olasılıkla ilk duyuşta kimsenin kolayca kabullenemeyeceği şeyler söylediklerim. Bu yüzden daha iyi yargılara varma isteğiyle, Deneme'yi sonuna kadar okuyana dek önyargıların bir yana bırakılmasını istiyorum. Tarafsız bir biçimde doğrulukların peşinde olduğumdan, kendi kavramlarımı öne çıkarıyor olmamdan dolayı kınanmayı göze alıyorum; çalışma ve uğraş kafamızı bunlarla karıştırdığı zaman hepimiz böyleyizdir.

Genel olarak, bu iki kurgusal ilkenin doğuştan olduğunu düşünmek için bir neden göremiyorum: Çünkü evrensel onaya sahip değiller; ve genelde gördükleri onay, doğuştanlıkları kabul edilmeyen çeşitli önermelerin eşit biçimde paylaştıkları ölçü-

64 Bilgiyi düzenleyen ve evrensellikleri ile yansıyan kesin ilkeler kronolojik olarak bireysel zihin ve insan ırkının tarihine benzer bir süreçte ilk değil son ilkelerdir. Ve ikisinde de söz konusu olan yaklaşma tarihidir, tamamlama tarihi değil. İnsan felsefesinde kesinlik söz konusu değildir.

65 Burada ilkeler ya da temel önermeler ele alınmaktadır.

dedir: Onlara verilen onay başka bir yolla edinildiği,[66] doğal kayıttan kaynaklı olmadığı için de doğuştanlıkları söz konusu değildir; bir sonraki bölümde bunu açıkça ortaya koyacağımdan eminim. Bilginin ve bilimin bu "İlk İlkeleri" doğuştan değilse başka hiçbir kurgusal ilkenin öyle olmaya hakkı yoktur diye düşünüyorum.[67]

66 4. Kitapta açıklandığı üzere büyük ölçüde biçimlendirici düşünme ediminin yardımını alan sezgi yoluyla üretilir.

67 Kurgulamayı ilk soyut ilkelerle başlatmayı ya da tüm insanların ilk olarak onlarla başladıklarını kabul etmeyi reddederken Locke, varlığın büyük okyanusundan sıradan deneyime ait bilinen olgulara yol aldığını hissettirir. Fakat bu yoldaki felsefe sonunda eski sorularını yeni bir form içinde yöneltmiştir. Kant, bilimsel deneyim temelini araştırırken, Hegel bu temeli, şeylerin Tanrısal özünde görmüştür— Mutlak İde.

2. BOLUM

KILGISAL (PRATİK) İLKELER DOĞUŞTAN DEĞİLDİR[1]

1. Önceki bölümde kurgusal ilkelerin gerçek bir evrensel onaya sahip olmadıklarını kanıtlamıştık, ki bu durumda *kılgısal* ilkelerde bu çok daha belirgindir! "Bir şey ne ise odur" denli genel ve hazır bir onay bulabilecek ya da "aynı şeyin hem var hem de yok olması imkânsızdır" kadar açık bir doğruluk olabilecek ahlaksal kural örneği vermenin güç olduğunu düşünüyorum. Anlaşılan o ki, ahlaksal ilkelerin doğuştanlığı ve zihinde doğal izlenimler olarak yer aldıkları, kurgusal ilkelere göre çok daha kuşku uyandırıcıdır.[2] Yalnız, bu biçimde doğrulukları gölgelenmez; aynı ölçüde apaçık değillerse de aynı ölçüde doğrudurlar. Şu var ki yukarıda verdiğimiz kurgusal ilkeler kendilerinde açıkken ahlaksal ilkeler doğruluklarının kesinliği açısından aklın ve zihnin aracılığını gerektirirler. Zihne yazılı harfler gibi belirgin değiller: Öyle olsalardı, kendi apaçıklıklarıyla kesin, herkesçe bilinir bir varlık gösterirlerdi. Ancak bu onların doğrulukları ve kesinliklerini tehlikeye sokmuyor; "bir üçgenin üç açısı iki dik açıya eşittir" önermesinden daha zayıf da değiller

1 Bu bölümde Locke, kurgusal bilginin soyut ilkelerinden insan için daha önemli olan ilkelere geçiyor. Önceki savında olduğu gibi doğuştanlık karşısına apaçıklığı getiriyor.

2 İnsanda saklı kılgısal ve kuramsal ilkeler, yani sağduyu savının kılgısal ilkeler bağlamında büyük önem taşıdığı söylenmişti. "Kurgusal temel önermeler kendilerini tümüyle akıl almaz ifade edilmeye karşı yeterince korurlar." (Hamilton, *Reid,* sf: 754)

bu anlamda; çünkü bu önermede "bütün bir parçadan büyüktür" kadar apaçık ve de ilk duyuşta onaylanacak elverişlilikte değildir.[3] Ahlaksal kuralların tanıtlanabilirliği karşısında kesin bilgilerine ulaşmamak bizim yetersizliğimize bağlanabilir.[4] Fakat birçok insanın onlardan habersiz olması ve bilgileri olanların da hemen onaylamaması doğuştan ilkeler olmadıklarının ve irdelenmeksizin oldukları gibi alındıklarının belirgin kanıtlarıdır.[5]

3 Locke, zihne ilk başta bilinçli olarak işlenmiş bir doğuştan yasa ile başlangıçta bilinmese de doğal yetilerimizi doğru kullanarak apaçıklıklarıyla kavrayabileceğimiz, şeylerin mantığında yer alan bir zihinsel zorunluluk arasındaki farkı yineliyor. Bu son gruba Locke, yanlış ve doğrunun ölümsüz ve değiştirilemez doğasını sokuyor.

4 Soyut etik farkların sürekliliği ve değişmezliği ile belirlenen, soyut ahlaklılık sonuçlarının tanıtlanabilir karakteri Locke'un gözde bir kurgusudur, ki Molyneux bir seferinde bunu etik bir sistem haline getirmeye teşvik eder Locke'u ve şöyle yazar: "Üzerinde ısrarla durmam gereken bir şey var ki o da dünyaya, Deneme'de sıklıkla geçen, ahlaksal ilkelerin matematiksel yönteme göre tanıtlanabilir olduğuna dair, imalardan yola çıkılarak hazırlanmış 'Ahlak Bilgisi Üzerine Bir İnceleme'ye kavuşturmayı düşündürmeye çalışmak. Bu kesinlikle çok uygun; fakat bu iş yalnızca sizin kadar açık ve seçik bir düşünür tarafından üstlenilmelidir ve bunu görmekten daha fazla istediğim bir şey yoktur." (Molyneux'tan Locke'a, Ağustos 1692) Locke şöyle yanıtlar, "Bu konuyu düşünürken ahlaksal ideler konusundaki görüşümle ahlaklılığın tanıtlanabilirliğini gördüğümü düşünmüş olsam da bunu yapıp yapamayacağım başka bir sorundur. Bay Newton'un tanıtlanabilirliğini gösterdiği şeyi herkes tanıtlayamamıştır." Molyneux tekrar karşılık verir, "Sevgili Bayım, ricamı yinelememe izin verin; bana inanın ki bu sizin için en yararlı ve onurlu işlerden biri olacaktır. Kitabınızın birçok yerinde bu konuda değindikleriniz olağanüstü ilginç: 129. sayfadaki 45. kısmı okuyan (2. Kitap, 21. Bölüm) aynı eşsiz kalemden aynı türden şeyleri bir daha okumak için yanıp tutaşacaktır." Locke sonunda sağlığı ve yaşını neden göstererek bu büyük/külfetli iş için bağışlanmasını ister ve ekler: "İncil o kadar mükemmel bir etik bilgisi içermektedir ki insanın hizmetini keşiflerinde daha kolay ve açıkça görebileceğinden bu araştırmadan uslamlama mazur görülebilir. Bu, eylemleri için uygun bir kural olduğundan ona uyan ve daha da cahil kaldığı diğer araştırmalarda sahip olduğu güç ve zamanın çok azını yöneltebileceğini düşünen bir insanın özrüdür." Locke'un ahlaklılığın matematik kadar tanıtlanabilir olduğu savı Cumberland tarafından onaylanır. *Doğa Yasaları Üzerine,* 1. Bölüm, 7, 8; 4. Bölüm, 4. Kısım. Bak: Reid, *Zihinsel Güçler Üzerine Denemeler,* (7. Bölüm: 2)

5 "Araştırmaksızın" Locke'un, doğuştanlığın, tembeli araştırma sıkıntısından kurtarmaya ve bireyi doğuştan ilkeler perdesi altında doğduğumuzda hiçbir çaba göstermeksizin edinildikleri söylenen bu önyargıların tutsağı

2. Bütün insanların anlaştığı ahlak ilkelerinin bulunup bulunmadığı üzerinde kararı insanlık tarihinde az çok uzmanlaşmış ve kendi bacalarının dumanlarından ötesindeki dünyayı da gözlemlemiş olanlara bırakıyorum. Doğuştan olması için gerektiği gibi sorgusuz sualsiz kabul edilmiş kılgısal doğruluk nerededir?[6] Adalet ve sözleşmelere bağlılık çoğu insanın üzerinde anlaştığı ilkeler gibi görünmektedirler.[7] Bunların haydutların inine kadar girdiği düşünülmektedir; acımasız caniler arasında da adalet inancı ve kuralları yaşatılmaktadır bu düşünceye göre, ki yasadışı insanların da kendi aralarında bunlara uyduklarını kabul ediyorum ancak onlar için kurallar doğanın doğuştan yasaları değil yalnızca topluluklarının uyum içinde davranmasını sağlayan zorunluluklardır.[8] Öte yandan bir eşkıya arkadaşına adil davranan, kendisi gibi olmayan masum bir insanı soyan ve öldüren bir insanın, adaleti kılgısal bir ilke olarak benimsediği de söylenemez doğrusu. Adalet ve dürüstlük ortak toplumsal bağlardır; dolayısıyla kendileri dışındaki dünyadan kopuk yaşayan suçlular ve soyguncular arasında da aralarındaki birliğin bozulmaması adına adalet inancı ve kuralları korunmalıdır. Fakat kimse çıkıp da, dolandırıcılık ya da yağma ile yaşamlarını sürdüren bu insanların kabul ettikleri ve onayladıkları adalet ve dürüstlük ilkelerine doğuştan sahip olduklarını söyleyebilir mi?

---

yapmaya yönelik bir hizmet verdiği yolundaki düşüncelerinde yatan ahlaksal amacı sergiler.

6 Temel eylem ilkelerinde soyut "Özdeşlik ve çelişmezlik" ilkelerine göre inanç çeşidinin daha fazla olması, onların apaçık olmadıklarını değil yalnızca kılgısal ilkelerin daha karışık ve tutkularımızla yakın ilgide olmaları yüzünden bireyin saklı olan apaçıklığı görmesini sağlamak için daha fazla araştırma çabası gerektiğini gösterir.

7 Tüm insanlar, saklı akıl gücünün tamamıyla işlev kazanması halinde, "söz tutma"da içerilen "apaçık ahlaklılığı" görmeyi başaramazlar mı? Böylece zihnimizin, davranışa ilişkin önermelere eşit ölçüde açık olması dolayısıyla, başlangıçta boş sayfa gibi olmadığını göstermek ve insani alışkanlık ve doğanın öncesinde mutlak iyi ya da kötü hiçbir şey olmadığı varsayımını çürütmek mümkün olur.

8 Locke'a göre, "Dünyada adil insan denebilecek birilerinin olup olmaması bir yana, adil olmak her insanın ödevidir." (*Anlama Yetisinin Yönetimi*, 24)

3. Yaşantılarında ters düştükleri şeylere zihinlerinin sessiz onayıyla evet dedikleri öne sürülebilir. O zaman derim ki, insanların eylemleri kendi düşüncelerinin en iyi yorumlarıdır. Şu da var ki, çoğu insan davranışları, bir kısmı da söylemlerinde, bu ilkeleri sorguladığı ya da yadsığı için evrensel onaydan söz edilemeyeceği gibi (yalnızca yetişkin insanlar kapsamında baksak da) bunun sonucunda doğuştan oldukları çıkarımına da varılamaz. Ayrıca, doğuştan kılgısal ilkelerin yalnızca niyette kaldığını düşünmek de çok tuhaf ve akıl dışıdır. Doğadan gelen kılgısal ilkeler uygulanmak için oradadırlar ve doğruluklarının kurgusal onayı yanında eylem ile bir tutarlılık içermelidirler; yoksa kurgusal ilkelerle hiçbir ayrımları kalmaz. Evet doğa insana bir mutluluk isteği ve mutsuzluktan nefret duygusunu aşılamıştır: Bunlar gerçekten de (olması gerektiği gibi) tüm eylemlerimizi durmaksızın etkileyen ve biçimlendiren doğuştan kılgısal ilkelerdir ve her yaşta, her insanda bunların evrenselliği ve değişmezliği gözlemlenebilir:[9] Ancak bu ilkeler anlama yetisindeki doğruluk izlenimleri değil yalnızca iyiyi isteme eğilimleridir. İnsanların zihinlerinde işlenmiş doğal eğilimler olduğunu, en baştaki duyu ve algı örneklerinden kaynaklı olarak insanların bazı şeylerden hoşlanırken bazılarından hoşlanmadıklarını, kimi nesnelerden kaçınırken kimilerine yöneldiklerini yadsımıyorum, fakat bu, yaşantımızı düzenleyen bilgi ilkeleri-

9 Haz duygusunun sürmesi ve geri gelmesine yönelik doğal arzumuz ile rahatsızlık (sıkıntı) duygusundan nefretimizde Locke doğuştan olduğunu kabul ettiği bir eğilim örneğine rastlar, çünkü biri ya da diğeri, bilincine varılır varılmaz, kılgısal olarak etkinlik kazanır. Bu doğuştan eğilimin insan eyleminin en yüksek güdüleyicisi olup olmadığı örneğin 2. Kitap 21. Bölüm'de ele alınmaktadır. Ayrıca insanlar bu doğuştan eğilim kapsamındaki uygulamalarında ve yakın ve belirgin ödüller ile cezalara göre uzaklık hesaplarında farklılaşırlar ya da sıklıkla yanılırlar; fakat bu yargı farkı eğilimin doğuştanlığı ile çelişik değildir. "İnsanlar kendilerini hoşnut edene doğru ve acı verenden uzaklaşmaya yönelik doğal bir eğilim taşırlar. Bu evrensel gözlem kesindir. Fakat ruhun ahlaksal iyiye doğru ve ahlaksal kötüden geriye doğru böyle bir eğilimi benim gözlemime dahil değildir; dolayısıyla kabul edemem." (Locke Külliyatı, 1699)

nin zihinde doğuştan yer aldıkları anlamına gelmez. Böylesi doğal izlenimler bu biçimde temellendirilemez ancak karşı çıkılması için zemin hazırlar kendi içinde... Çünkü, anlama yetisinde bilgi ilkeleri olarak doğanın bıraktığı belli izlenimler bulunsaydı bizde sürekli etkin olduklarını ve bilgimizi etkilediklerini algılayabilirdik, ki istenç ve istem üzerinde diğerlerinin yansımalarını gözlemleyebiliyoruz: Diğerleri dediklerim bizi sürekli güçlü bir biçimde eylemliliğe güdüleyen pınarlardır.

4. *Bir insanın yalnızca akıl yoluyla bulamayacağı bir ahlak kuralının varlığından söz edilemez* diye düşünüyor olmam da doğuştan kılgısal ilkeler konusunda kuşku duymama bir başka nedendir. Eğer doğuştansalar, her doğuştan ilke için gerektiği gibi, ahlaksal kurallar da kendiliğinden apaçık olmalı, doğruluklarını kesinleştirecek bir kanıt ve benimsenmeleri için bir gerekçeye ihtiyaç duymamalıdırlar.[10] "Aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır" önermesi için neden diye sorup yanıt bulmaya girişen biri sağduyudan[11] yoksun demektir. Önerme beraberinde apaçık delillerini de taşıyor, başka bir kanıta ne gerek var: Terimleri anlayan doğrudan bu önermeyi onaylar, yoksa bunun başka yolu yok. Ancak "biri, kendine nasıl davra-

10 Locke'un kullandığı anlamda doğuştan olan her şey apaçık da olmalıydı; fakat doğuştan, bilinçli olarak doğuştan kabul edilme anlamındaysa, apaçık olan da doğuştandır diye bir şey yoktur.

11 Sağduyu ya da aklıselim burada Locke tarafından çelişmezlik temel önermesinin delili ve güvencesi olarak görülmektedir. Hamilton, "Burada Locke ve karşıtlarının önemini kavrayamadığı bir itiraf söz konusudur. Locke, Kartezyen 'Doğuştan İdeler' kuramını, Descartes ve yanlılarınca onaylanmayacak biçimde çürütmeye çalışırken yanıltıcı umutların peşine takılmamış olsaydı sağduyuya başvurayım derken aslında tüm bilgimizin deneyim ürünü olduğu yolundaki savından uzaklaştığını sezerdi. Burada da yaptığı gibi deneyimin önünde sonunda zihin yasalarına dayanması gerektiğini kabul ederken, zihnin, deneyimin bağımlılığından dolayı, nedeni ya da habercisi olamayacağı yargı ilkelerini içerdiğini de kabul eder." (Hamilton, *Reid,* sf: 784-5) Bu, Locke'un deneyimde, sıradan deneyimde bilinçsizce kabul edilen deneyimin zorunlu önkabullerine de yer verip vermediğine bağlıdır, ki kurgusal felsefenin işi de bu önkabulleri bilinçte seçik hale getirmektir.

nılıyorsa, öyle davranmalıdır" biçimindeki ahlak kuralı daha önce hiç duymamış ancak tüm toplumsal erdemlerin temeli olan bu ilkeyi kavrama kapasitesinde olan birine söylendiğinde hiç duraksamadan "neden" diye soramaz mı? Sorduğunda da kendisine söyleyen kişinin bu kuralın doğruluğu ve de akla uygunluğunu kanıtlama yükümlülüğü yok mudur? Dolayısıyla doğuştan değildir, yoksa kanıt istemezdi. En azından duyulduğu ve anlaşıldığı an bir insanın sorgulanmaz bir doğruluk olarak onaylaması gerekir. Öyle ki, tüm bu ahlak kurallarının doğruluğu onların öncesindeki bazı şeylere dayalıdır ve bu şeylerden çıkarımları yapılmalıdır:[12] Doğuştan ya da bir o kadar kendiliğinden apaçık olsalardı bu söz konusu olmazdı.

5. İnsanların sözlerini tutma yükümlülüğü ahlaklılık kapsamında kesinlikle önemli ve yadsınamaz bir kuraldır. Fakat "öbür dünyada mutluluk ve mutsuzluk" kaygısı taşıyan bir Hıristiyan'a neden bir insan sözünü tutmalıdır diye sorulduğunda "Çünkü Tanrı böyle istiyor";[13] Hobbes gibi düşünen birine sorulduğunda "yoksa devlet cezalandırır";[14] eski düşünürlerden birine sorulduğunda da "başka türlü davranmak, insan doğasının kusursuzluğunun en üst noktası erdeme ters düşmek, onuru gölgelemek olur" biçiminde yanıt alınır.

6. İnsanlar arasında geçerli olan ahlak kurallarına ilişkin birçok sanı, beklenilen ya da sunulan başka mutluluk hedeflerine göre biçimlenir. Kılgısal ilkeler doğuştan ve Tanrı eliyle zihinlerimize yazılmış olsalardı bundan söz edilemezdi. Tanrının

12 Tümdengelim gerçekte bizde ve şeylerin doğasında zaten var olanı geliştirmek için gerekebilir.

13 Burada Locke şeylerin doğasında ahlak yasasının değişmezliğinden çok onaylanan davranış yaptırımlarını irdeliyor. Uslamlama apaçık ahlaklılık ilkelerini Tanrının ölümsüz ve değişmez doğasında çözümler, fakat yasal yaptırımlar olmadan da eğilimlerin baskısı karşısında çözümsüz kalır.

14 Bak: Hobbes. *De Homine,* 14. Bölüm. Bu alaycı gönderme Hobbes hakkında Deneme'de yer alan tek açık ifadedir.

varlığının tartışılmazlığını ve insanlığın büyük kısmının doğa yasasına tanıklığının Tanrıya borçlu olduğumuz akıl ışığıyla gerçekleştiğini kabul ediyorum: Ancak, ahlaklılığın gerçek zemini olan Tanrı yasası ve istenci bilinmeden ya da kabul edilmeden de genellikle benimsenecek birkaç ahlak kuralı olduğu da göz ardı edilmemelidir. İnsanların bilgisizliğini ayrımsayan, elinde en mağrur suçluyu bile dize getirecek gücü tutan Tanrı, erdem ile mutluluğu sıkı sıkıya bağlantılandırmış ve erdemli yaşantıyı toplumun birlikteliği adına gerekli ve tüm insanlık için yararlı kılmış olduğundan, kuşkusuz herkes kendisine mutluluk getireceğinden emin olduğu kuralları kabul etmekle kalmayıp başkalarına da övmeli ve önermelidir.[15] Bir insan inancından olduğu kadar bir kez çiğnendi mi zarar göreceğini bildiğinden çıkarı için de bu kuralları kutsallaştırabilir. Bu kuralların dayattığı ahlaksal ve kutsal yükümlülükten yitirilen bir şey yoksa da insanların yalnızca sözlerinde yansıyan onayla da doğuştanlıklarının kanıtlanmayacağı ortaya çıkar bu şekilde.[16] Aynı zamanda insanların onları zihinlerinde yaşamlarının çiğnenmez kuralları olarak onayladıklarının göstergesi de değildir bu; çünkü kişisel çıkar ve bu yaşamın çekicilikleri çoğu insanın bu kurallara sözde beğeni ve inanç beslemesine yol açmıştır ki bunları öğütleyen Yüce Yasamacıyı, kuralları çiğneyenleri cezalandır-

15 Bir Hıristiyan, bir Hobbes yanlısı ve bir dinsizin bir ahlak kuralına uymak için farklı gerekçeler sunmaları, dayandırıldığı ara ilkelerin öncesinde bu kuralın zorunluluğunu çürütmez. Locke filozofun peşinde olduğu kesinlikten yoksun terimlere güvenmeye eğilimlidir. Fakat çoğu yerde ahlaksal yasa kavramının insan vicdanının yargıları ve alışkanlığa göre üstün, ölümsüz ve Tanrısal olduğunu kabul eder. "Doğruluk ve inanca bağlılık toplum üyeleri olmanın yanında insan olmak bakımından da insanlara özgüdür." (*Hükümet Üzerine İki İnceleme,* 2/14)

16 Ebedi ve akla dayalı olan ahlaksal zorunluluk böylece kendinde zorlayıcı olana bireysel uyum ve bireysel onay olasılığından ayrılır. Öyleyse insanlar gerçekten gerekirliğini düşündükleri, bildikleri ölçüde iyi değildirler. Locke vicdan rahatsızlığı duymadan gerçekleşen ahlaksız hareketin çiğnenen yasanın doğuştan olamayacağı ya da bilinçli olarak herkesçe kabul edilemeyeceğini savunur.

mak için hazırladığı cehennem ateşini pek düşünmediklerini gösterir eylemler içindedirler.

7. Çoğu insanın ibadetini çok büyük içtenlikle yaptığını kabul etmeyip, yaşantılarını düşüncelerinin yansımaları olarak ele alırsak, bu kurallara öyle içten bir inanış içinde olmadıkları; kesinlik ve bağlayıcılıkları konusunda da pek ikna olmuş görünmediklerini anlarız. "Kendisine davranıldığı gibi davranmak" yerine getirilmesinden çok önerilen bir ahlak ilkesidir. Çiğnenmesi insanların çıkarına ters düşen ve delilik olarak görülecek ahlaksal ve zorlayıcı bir kural değil diye başkalarını öğütlemek bu kuralı çiğnemekten daha büyük bir erdemsizliktir. Belki de ahlaksal bilinç (vicdan) bizim bu anlamda denetleyicimiz diye ileri sürülüyor ve buna bağlı olarak kuralın içsel bağlayıcılığı ve onayı korunuyor denebilir.

8. Bu noktada şunu söylemek istiyorum; birçok insan, başka şeylerin bilgisine ulaştıkları biçimde, kalplerine yazılı olmaksızın çeşitli ahlak kurallarını onaylayabilir ve yükümlülüklerini kabullenebilir. Bazı insanlar da eğitim, çevre ve ülkelerinin âdetleri dolayısıyla aynı bilince erişebilirler ki nasıl olursa olsun inanç vicdanın yani [kendi eylemlerimizin ahlaksal doğruluğu ya da bozukluğu konusunda yine kendimize ait sanı ya da yargının][17] hizmetinde olacaktır. Aynı vicdan eğiliminde olan kimi-

17 İlk üç baskıda, "Kendi eylemlerimize ilişkin kendi sanılarımız" diye geçiyor. Locke'ta vicdan bireysel ve değişkendir; dolayısıyla ölümsüz ve değişmez ahlaklılık ilişkilerinden ayrılır. Thomas Burnet Locke'a "uymamız gereken bu yasalar nelerdir, ya da Tanrısal esin olmaksızın, bize sunduğunuzdan başka bir Tanrı idesini ya da iyi ve kötü ayrımı için doğal vicdanı hesaba katmadıkça, onları nasıl bilebiliriz?" diye sorduğunda Locke "Vicdan bir eylemi, iyi ve kötünün 'ölümsüz' kuralı olarak gördüğüne göre yargılayarak suçlu ya da suçsuz görür, iyi ve kötü ayrımını yapan değildir. Fakat sıkça sözünü ettiğim ancak çok az iddiada bulunduğum iyi ve kötünün yapay farkı nerededir?" şeklinde yanıtlar. Ayrıca şunları da ekler "vicdana kılgısal ilkeler yüklemiyorum. Böyle bir niteleme ya da betimleme yaptığım yer varsa gösterin. Yargıyı dayandığı kural ya da yasa ile karıştıran biri belki böyle konuşabilir. Vicdan doğa yasası değildir, fakat yasa olarak görülmesini sağladığı doğa yasasına göre yargılar." (Locke Külliyatı)

leri başkalarının kaçındığı şeyleri yapıyor olduklarından, vicdan doğuştan ilkeler için bir kanıt ise "karşıtlar" doğuştan ilkeler olmalıdırlar.[18]

9. Şu var ki, insanların, zihinlerinde yazılı doğuştan kuralları açık açık çiğneyebilmelerini anlamış değilim. Bir kasabayı yağmalamakta olan orduyu düşünün ve yaptıkları zulümlerde, kıyımlarda ahlak ilkelerine ne kadar duyarlı ve bağlı olduklarına, nasıl bir vicdan sorumluluğu taşıdıklarına karar verin. Soygunlar, cinayetler, saldırılar ceza ve kınanma korkusu olmayan insanların eğlenceleridir. En uygar toplumlar içinde bile çocuklarını terk edip ormanda vahşi havyanlar, açlık ve soğukla baş başa bırakmış ancak bundan dolayı kınanmamış insanlar olmadı mı?[19] Bazı ülkelerde hâlâ doğum sırasında ölen kadınlarla bebekleri diri diri gömmüyorlar mı? Ya da düzenbaz bir astrolog yıldızlarının kötü olduğunu söyledi diye öldürülen çocuklar yok mu? Belli bir yaşa gelen ebeveynlerin çocukları tarafından hiçbir vicdan azabı duyulmadan terk edildikleri ya da öldürüldükleri yerler yok mu?[20] Asya kıtasının bir bölümünde hastalıkları önü alınmaz bir hale geldi diye insanlar götürülüp uzaklarda bırakılıyor ve orada soğuk, rüzgâr altında ölüme terk ediliyor.[21] Hıristiyan bir topluluk olan Mingrelian halkı çocuklarını hiç acı-

18 "(Doğuştanlıklarını kabul etmediğim ahlaksal ilkeler olan) ahlak ideleri ya da kuralları doğuştansa, çocuklar büyükler kadar onları gerçekten bilmelidirler. Fakat ahlak ilkeleri ile eylemlerin ahlaksal farkını zamanında ortaya çıkarma yetisi demek istiyorsanız bir güce ilkeler yüklemek için uygunsuz bir ifade kullanmış olursunuz ki böyle bir gücün doğuştanlığını yadsımadım; tek yadsıdığım bir ide ya da ideler birliğinin doğuştanlığı idi." (Locke Külliyatı) Sonuç şu ki ahlaklılıkta bir rehber ya da ölümsüz ve değişmez ilkelerin bireye kendiliğinden belirlenmiş olarak vicdanın yanılabilirliği, insanların çeşitle ve kendinde çelişik ahlak yargılarına dayanılarak, ileri sürülmektedir.

19 Çocuk öldürme âdeti, insan yaşamının özbilinçli zihin gücüne sahip olacak kadar sürdükten sonra, değerli ve yok edilmesinin suç olduğu gerekçesiyle savunuluyordu.

20 Çok fazla ihtiyarlamak bebekliğe geri dönüş olarak kabul edilmişti.

21 Gruber, apud Thevenot, 4/sf: 13. Burada ve başka yerlerde *Relations des divers Voyages Curieux* (par M. Melchisedee Thevenot) başlıklı iki for-

madan diri diri gömerler.[22] Kendi çocuklarını yiyen insanların yaşadığı yerler de vardır.[23] Karaib yerlileri çocuklarını semizleşmeleri için önce hadım eder sonra da yerler.[24] Garcilasso de la Vega da Peru'da kadın esirlerden edindikleri çocuklarını yiyen bir halkın varlığından söz eder ki zaten bu kadınları önce cariye tutup sonra kendilerinden olan çocukları ardından da bu kadınları öldürüp yerlermiş.[25] Tououpinambos kabilesinin cenneti kazanmak için erdem saydıkları şeyler intikam ve düşmanlarını yemekti. Tanrı adına[26] yaptıkları pek bir şey olmadığı gibi ne din ne de ibadet bilirlerdi. Türk memleketlerinde yaşayan azizler (kutsallar) neler neler görmektedirler. Kolay kolay rastlayamayacağımız bir yapıt olan, Baumgarten'in[27] yolculuklarının yer aldığı kitaptan yayımlandığı dilde bir alıntı yaparak bunu sergilemek istedim. *Ibi* (*sc. prope* Belbes *in* Ægypto) *vidimus sanctum unum Saracenicum inter arenarum cumulos, ita ut ex utero matris prdiit nudum sedentem. Mos est, ut didicimus, Mahometistis, ut eos, qui amentes et sine ratione sunt, pro sanctis colant et venerentur. Insuper et eos, qui cum diu vitam egerint inquinatissimam, voluntariam demum poenitentiam et paupertatem, sanctitate venerandos deputant. Ejusmodi verò genus hominum libertatem quandam effrenem habent, domos quos volunt intrandi, edendi, bibendi, et quod majus est, concumbendi; eq quo concu-*

malık gezi notlarına başvurulmuştur. Denizcilik tarihine ekte geçen bir kısımdır bu ki Churchill'in Gezi Notları'nın başında da yer alan bu bölüm kimilerince Locke'a atfedilmiş ve "Çalışmalar"ının 1812 tarihli baskısında 10. cilt sf: 357 yer verilmiştir.

22 Lambert apud Thevenot, sf: 38.

23 Vossius, *De Nili Origine,* 18, 19. Bölümler.

24 P. Mart, Dec. 1.

25 *İnkaların Tarihi,* 1.

26 Lery, 16, 216, 231.

27 Mısır, Arabistan ve Filistin'de 1574'te, bu ülkelerin tarih, yaşam tarzı ve dinlerine ilişkin o dönem için yeni ve tuhaf birçok bilgi içeren geziler yapmış olan bir Alman asilzadenin gezi notlarını Latince olarak yazdığı seyir defteri Joseph Scaliger tarafından düzenlenmiş ve İngilizce olarak Churchill'in Koleksiyonu'na girmiştir.

*bitu, si proles secuta fuerit, sancta similiter habetur. His ergo hominibus dumb vivunt, magnos exhibent honores; mortuis verò vel templa vel monumenta extruunt amplissima, eosque contingere ac sepelire maximce fortunce ducunt loco. Audivimus hoec dicta et dicenda per interpretem à Mucrelo nostro. Insuper sanctum illum, quem eo loco vidimus, publicitus apprime commendari, eum esse hominem sanctum, divinum ac integritate prcecipuum; eo quod, nec faminarum unquam esset, nec puerrorum, sed tantummodo asellarum concubitor atque mularum.** (Peregr. Baumgarten, 1. ii. I. Bölüm. s. 73) [Türk memleketlerindeki kutsallara ilişkin çok daha ayrıntılı bilgilere Pietro della Valle'nin 25 Ocak 1616 tarihli mektubunda rastlanabilir.][28]

Öyleyse adalet, dindarlık, eşitlik, namus, iyilik bilme gibi doğuştan ilkeler nerededir? Ya da böylesi doğal kuralların varlığını bize kanıtlayacak olan evrensel onay nerededir? Göreneklerce soyluluk diye nitelendirildiği yerlerde düellolardaki cinayetler hiçbir vicdan azabı duyulmadan işlenir: Aynı zamanda çoğu yerde masumiyet çok alçaltıcı bir şeydir. Değişik ülkelere şöyle bir bakarsak; bir yerde erdem görülen bir eylemi başka bir yerde insanlar yaptıkları için pişmanlık duymaktadırlar.

10. İnsanlık tarihini enikonu inceleyen ve dışarıdaki çeşitli kabile yaşamlarını tarafsızca[29] gözlemleyen biri (toplumlar arasında değilse de toplum içinde birlikteliğin korunması açısından zorunlu görülenler dışında) tüm toplumlarca kınandığı ve hoş karşılanmadığı halde şurada burada başkalarına tamamıyla karşıt yaşam kuralları ve kılgısal sanılarla biçimlenen birçok ahlaklılık ilkesi ya da erdem kuralına rastlayacaktır.

11. Bir kuralın çiğneniyor olması bilinmemesine bağlanamaz. Hukuku tanıdıkları, ayıplanma, kınanma ve cezalandırılma korkusu taşıdıkları halde çiğneyen insanlar vardır. Ancak bütü-

* Kitabın İngilizce baskısında da Latince bölümler aslına uygun olarak bırakılmıştır.

28 Fransızca baskısında eklenmiştir.

29 "Tarafsızlıkla" —önyargısızca.

nüyle bir ulusun, bir yasa olduğundan eminken, açıkça karşı çıkması ya da yadsıması inanılacak bir şey değildir, ki zihinlerde doğuştan yazılı bir yasa zaten biliniyor olmalıdır. İnsanlar bazen düşüncelerinde doğruluğuna inanmasalar da sırf bu kuralların bağlayıcılığını kabul eden diğerleri arasında saygınlık ve namuslarını korumak için ahlak kurallarına sahip çıkabilirler. Zihinlerinde değilse de gerçekte bir yasa olarak kabul edilen bir kuralın tüm bir toplumca açık açık yadsınması ve hiçe sayılması; çevrelerindeki bütün insanlarca böyle bilindiğinden haberdar olunmaması olanaksızdır. Böyle bir durumda tüm toplum üyeleri doğru ve yanlışın doğal ve bilinen ölçülerini bozduklarından diğer insanlarca huzur ve mutluluklarının birer düşmanı olarak görülür ve onların nefretini kazanırlar. Doğuştan bir kılgısal ilke varsa bu herkes tarafından iyi ve haklı olarak kabul görmelidir. Dolayısıyla, herkes tarafından doğru, adil ve iyi diye bilinenin yine herkesçe, hem yaşantı hem de inançta, yadsındığını varsaymak büyük bir çelişkidir.[30] Evrensel düzeyde açıkça karşı gelinen hiçbir kılgısal ilkenin doğuştanlığının söz konusu olmadığını göstermek adına bu açıklama yeterlidir sanıyorum. Fakat yine de eklemek istediğim kimi şeyler var.

12. Diyorsunuz ki, bir kuralın çiğnenmesi bilinmediğini göstermez. Tamam bunu kabul ediyorum; ancak ben de diyorum ki, herhangi bir yerde *genelin hoşgörüsü* altında bir kuralın bozulması onun doğuştan olmadığının kanıtıdır. Örneğin; neredeyse hiç kimsenin kuşku duymaya ya da hiçe saymaya kalkışmadığı, insan aklının en belirgin çıkarımları ve insanlığın büyük kısmının doğal eğilimlerine uygun olan kurallardan birini ele alalım. Eğer doğuştan yazılmış varsayılacak bir kural varsa o da "ebe-

30 Bir somunda toplanan tüm ekmek nitelikleri onun bir parçasında da olacağından, tüm bir ulusun özelliği olarak kabul edilebilecek bir şey tüm insanlık için de aynı şekilde kabul edilebilir. (Tyrrell'in Deneme kopyasında el yazması not)

veynler, çocuklarınızı koruyun ve besleyin" buyruğu olabilir. Öyleyse bu bir doğuştan kuraldır dediğinizde söylemek istediğiniz nedir? Ya tüm koşullarda insanların eylemlerini yönlendiren ve güdüleyen bir doğuştan ilke ya da tüm insanların zihinlerinde yazılı olan, bundan dolayı da herkesçe bilinen ve onaylanan bir doğruluktur sözü edilen. Fakat iki ifade de örneğimizin doğuştanlığını kanıtlamıyor. Öncelikle, bu, daha önce de örneklediğim üzere, tüm insanların eylemlerini etkileyen bir ilke değildir; çocuklarını terk eden, istemeyen, öldüren, onlara kötü davranan insan örnekleri için Peru ya da Mingrelia kadar uzaklara gitmeye gerek olmadığı gibi Yunanlılar ve Romalılar arasında masum bebeklerini acımadan ölüme terk etmenin bir gelenek olduğu düşünülürse böylesi yaşantılara yalnızca barbar ve yabani uluslarda rastlanan bir insanlık dışı tavır olarak bakmak da yanlıştır. İkinci olarak, tüm insanlarca bilinen bir doğuştan doğruluk olduğu da doğru değildir. Çünkü, "ebeveynler çocuklarınızı koruyun ve besleyin" önerme değil bir buyruk olduğundan doğru ya da yanlış olması söz konusu değilken doğuştan doğruluk diye düşünülmesi de imkânsızdır. Doğru diye "onay" sunulması için "çocuklarını korumak ve beslemek ebeveynlerin ödevidir" biçiminde bir önerme oluşturulmalıdır. Bir yasanın yokluğunda sorumluluğun anlaşılamaması gibi bir yasamacı ya da ödül-ceza sistemi olmaksızın da bir yasa bilinmez ya da kabul edilmez. Öyle ki, Tanrı, yasa, yükümlülük, ceza, öteki dünya ideleri doğuştan kabul edilmedikçe şu ya da bu kılgısal ilkenin zihinde bir ödev olarak yazılı olması söz konusu değildir: Açıktır ki, bu kuralın, çiğnendiği ülkelerde, bir yasa gücü ya da yaptırımı yoktur. Az önce saydığımız ideler doğuştan olmaktan o kadar uzaktır ki açık seçik görülmesi beklenen insanlarda bile pek az rastlanır haldedirler; doğuştanlık olasılığı diğerlerine göre daha yüksek olan Tanrı idesi de onlardan pek farklı değildir:

Bir sonraki bölümde bu çok daha belirgin biçimde açıklanacaktır.[31]

13. Söylenenlerden hareketle, herhangi bir yerde genel olarak ve hoşgörü altında çiğnenen bir kılgısal kuralın doğuştan var sayılamayacağı sonucunu çıkarabiliriz sanıyorum. İnsanların Tanrının koyduğunu ve bozacak olanları çok kötü cezalandıracağını bildikleri bir kuralı hiç çekinmeden çiğnemeleri imkânsızdır. Böyle bir bilgiden yoksunken bir insan kendi yükümlülüğünden de emin olamaz. Hukukun bilinmemesi ya da belirsiz olması, yasa-koyucunun gücü ya da bilgisinden kaçma umutları ve benzeri şeyler insanların bu dünyanın arzularına kapılmalarına yol açabilir; fakat hatanın yanında sopayı, bir kuralı çiğnediğinde yanacağı ateşi; onu cezbeden bir haz ile birlikte her şeye gücü yeten Tanrının cezalandırmak için kalkmış elini bir arada gören biri (ki bu bir ödev zihinde yazılı ise geçerlidir) sizce kuralı çiğnerken onları gözetleyen ve silinmez harflerle zihinlerinde yazılı olan bir hukuka arsızca karşı çıkabilir mi? Kendilerinde eşsiz güçte bir yasamacının yazılı buyruklarını hissedenler aynı zamanda yüzsüzce bunları hiçe sayıp ayakları altına alabilirler mi? Ve son olarak, bir insan açık açık bu doğuştan yasaya ve üstün yasamacıya karşı çıkarken tüm izleyenler, hatta hem yasa hem de yüce yasamacı ile tümüyle aynı anlayışta olan yöneticilerin hoşnutsuzluklarını göstermeksizin ya da en azından hiç kınamadan bu kimsenin yaptıklarına göz yummaları olası mıdır? Gerçekten de insanların isteklerinde yerleşik eylem ilkeleri vardır; fakat tümüyle serbest bırakıldığında ahlaklılığı altüst etmeye yol açacaklarından bu ilkeler doğuştan ahlaksal ilkeler olmaktan uzaktırlar. Ahlaksal yasalar, yasa bozulduğunda alınacağı düşünülen doyumdan caydıracak ödül ve cezalarla bu aşırı isteklerin önüne geçmek için konan engel ve çekincelerdir. Öyleyse, tüm insanların zihinlerinde yazılı bir yasa varsa, çiğnendiğinde görülecek cezaya ilişkin de bilgi olmalıdır. Doğuştan olan konusunda bilgisiz ve kuşkuda

31 Bak: 3. Bölüm, 8-17 Kısımlar.

kalınabiliyorsa doğuştan ilkeler üzerinde boşuna ısrar edilmiş oluyor: İddia edilen doğruluk ve kesinlik nitelemeleri de aynı biçimde temelsiz kalıyor. Şu da var ki onlarla ya da onlarsız insanlar aynı belirsiz değişken konumdalar. Doğuştan hukuk beraberinde bir doğuştan İncil varsaymadıkça bir doğuştan hukuka uyulmasını sağlayacak ölçüde kaçınılmaz bir cezalandırmaya ilişkin açık bir bilgi eşlik etmelidir. Doğuştan hukuku yadsıyorum diye olgusal yasalar dışında hiçbir şey olmadığını düşündüğüm çıkarılmasın. Varoluşun en başında zihinlerimize işlenmiş bir şey (doğuştan hukuk) ile bilmediğimiz ancak doğal yetilerimizin tam ve yerinde kullanımı ile bilgisine erişebileceğimiz şey (doğal hukuk) arasında çok büyük bir fark vardır. Bir doğuştan yasa yanlısı ile doğanın ışığı ile bilinebilir bir yasanın varlığını yadsıyan eşit ölçüde doğruluktan sapmaktadır bence.[32]

14. İnsanların kılgısal ilkeleri arasında öyle belirgin bir fark var ki bu yüzden genel onay almış bir doğuştan ahlak kuralı bulmanın imkânsızlığı üzerinde daha fazla durmaya gerek yok diye düşüyorum. Böyle doğuştan ilkelere ilişkin varsayım istendiği biçimde kabul edilen bir sanıdır demek yeterli geliyor

32 Böylece Locke karşı çıktığı "doğuştan yasayı" kabul ettiği, "doğanın ölümsüz ve değişmez yasası"ndan ayırıyor. (Bak: 2. Kitap, 28. Bölüm, 7, 8. Kısımlar) Tyrrell'a bir mektubunda (4 Ağustos, 1691, bak: Lord King'in Yaşamı) esinlenmiş Tanrısal yasanın bir parçası olarak doğa yasası ile ne demek istediğine ilişkin yanlış anlamaları ortadan kaldırmaya çalışır— gerçek ve mükemmel mutluluk için zorunlu olan doğru ahlaklılık temellerini (mutlak ve evrensel) ele almayı amaçlamıyor ancak yalnızca insanların ahlaksal idelerini nereden edindikleri ve bu idelerin neler olduğunu göstermeye çalışıyorken Tanrısal yasa konusunun ilgisiz olduğunu kabul ediyor.— "Aslında *diğerlerinin nelere erdem ve erdemsizlik dediklerini* bildirmek istiyorum yalnızca" diyor Lowde'un "ahlaksal farklılıkların ölümsüz ve değişmez doğasını altüst ediyorsunuz" suçlamasına karşılık olarak. "İnsan yaşamının gerçekleri aykırı oldukları soyut yasaları örtebilirler; çünkü ölümsüz ahlaklılık yasaları insanlara uymaları için fiziksel zorunluluk değil ahlaksal zorlama dayatırlar." Locke'un Hooker'e hayranlığı "Tanrının göğsünde toplanan bu yasaya ölümsüz diyorlar" ifadesini kabul etmesinde etkili olmuştur belki de. (Bak: *Kiliseler Tarihi,* 1. Kitap. 3.) Locke'un doğuştan ve doğal ayrımını nasıl yaptığına dikkat ediniz.

bana, çünkü bu varsayımlarında diretenler nelerin doğuştan ilke olduğunu söylemekte çekimser davranıyorlar. Bu sanıya saplanıp kalmış kimselerden bunun yanıtı haklı olarak beklenebilir ancak doğuştan ilkelerin neler olduklarını söylememeleri, Tanrının insanların zihinlerine bilginin temelleri ve yaşam kuralları yazmış olduğunu ileri süren fakat zihinlerdeki çeşit çeşit ilkelerden hangilerinin doğuştan olduğunu söyleyemeyecek kadar çevreleri ya da insanlık için yetersiz kalan bu doğuştancıların bilgi ve cömertliği konusunda güvensizlik yaratmaktadır. İşin doğrusu böylesi doğuştan ilkeler olsaydı öğretilmeleri gerekmezdi. İnsanlar zihinlerinde yazılı doğuştan önermeleri bulduklarında sonradan öğrendikleri ve yine onlardan çıkardıkları diğer doğruluklardan kolayca ayırt edebilirlerdi; hangilerinin ve ne kadarının doğuştan olduğunu söylemek de zor olmazdı; parmaklarımızın sayısı kadar onların miktarından emin olur, böylece her koşulda sayılarını bilirdik. Fakat, tanıdığım hiç kimse onların bir listesini çıkaramadığından bu doğuştan ilkeler varsayımına kuşkuyla bakanları ayıplayamazlar; aynı zamanda insanları buna inandırmak isteyenler hâlâ bize ne olduklarını söylemiyorlar.[33] Farklı gruplardan farklı insanlar bir liste çıkarmaya kalkışsa, kendi öznel varsayımlarına uygun, okulları ya da kiliselerinin öğretilerini destekler nitelikte olanları sıralardı kuşkusuz, ki böylece doğuştan doğrulukların varlığı bir kez daha çürütülürdü. Bununla birlikte, insanlığa özgürlüğü yakıştırmayıp onları yalnızca birer makine gibi gören birçok insan da kendisinde böylesi doğuştan, ahlaksal ilkeler sezinlemekten o kadar uzaktır ki, bu yaklaşımları ile bırakın doğuştan olanları, diğer bütün ahlak kurallarını da hiçe sayar ve özerk olmayan bir şeyin nasıl bir yasa yetkinliğinde olabileceğine akıl erdiremeyenlere de bu kurallara inanma şansı bırakmaz. Zaten uzlaştırılmaları

33 Felsefenin sürekli mücadelesini verdiği ideal evren ve dolayısıyla bilimlerin harmanlandığı ilkeleri soyut genellikleri ve uyumları ile yakalamak ve öyle dile getirmektir; ancak yetersiz kapasite ve yetersiz deneyim belki de sonsuza dek filozofun yapısındaki mantığın ışığıyla evreni açık ve seçik olarak anlaması önünde bir engeldir. Bununla birlikte insan zekâsı göreli anlaşılırlıklarına karşın bilimleri birbirinden ayırmadan duramaz.

ya da uyumlu kılınmaları pek kolay olmayan "ahlaklılık" ve "doğa mekanizması"nı bir araya koyamayanlar bu durumda bütün erdem ilkelerini ister istemez reddetmek durumundadırlar.[34]

15. Tüm bunları yazdığım sıralarda Lord Herbert'in *"De Veritate" (Doğruluk Üzerine)*[35] adlı çalışmasında doğuştan ilkelere değindiğinden haberdardım ve bu noktada bu kadar değerli bir insandan bazı şeyler edinirim umuduyla hemen ona başvurdum. *"De Instictu Naturali"* (1656 basım) başlıklı bölümün 72. sayfasında doğuştan ilkelere ilişkin olarak onun *"Notitiæ Communes (Ortak Kavramlar)"*ının şu altı işareti dikkatimi çekti: 1. *Prioritas* 2. *Independentia.* 3. *Universalitas* 4. *Certitudo* 5. *Necessitas,* yani *faciunt ad hominis conservationem* 6. *Modus conformationis,* yani *Assensus nullâ interpositâ morâ. "De Religione Laici"* adlı minik denemesinin en sonunda da doğuştan ilkeler konusunda şunları yazmış: *Adeo ut non uniuscujusvis religionis confinio arctentur quæ ubique vigent veritates. Sunt enim in ipsâ mente cœlitus descriptæ, nullisque traditionibus, sive scriptis, sive non scriptis, obnaxiæ, Varitates nostræ catholicæ, quæ tanquam indubia Dei emata in foro interiori descriptce.*

34 Böylece ahlaklılık ve düzenek ayrımını yaparken Locke ahlaklılığın yalnızca fiziksel yorumunu yetersiz görür ve yalnızca duyumsal ve fiziksel olan gerçeklik üzerinde ahlak ve tinsel gerçekliğin üstünlüğü için de bir yer ayırır.

35 Lord Herbert of Cherbury (1581-1648), *De Veritate, prout distinguitur a Revelatione, a Verisimili, a Possibili, et a Falso* (1624, Paris ve Londra) Üçüncü baskıya (Londra, 1645) iki inceleme eklenmiştir –*De Causis Errorum* ve *De Religione Laici.* Bu önemli düşünürün fikirleri, bu açık göndermenin yanı sıra İngiliz felsefesinin tarihinde önemli bir olay olması dolayısıyla Locke'un Denemesi'nin her eleştirici okurunca dikkatle incelenmeyi hak ediyor. Bunlar Locke'tan önce Descartes *(Euvres),* Gassendi (Op. 3/411) ve Culverwell'in *(Doğanın Işığı)* dikkatini çekmiştir. Locke'un *De Veritate*'den habersiz kalması kitaplara ve diğerlerinin felsefi sanılarına göreli ilgisiz kalmasını açıklar. Lord Herbert İngiliz deizmini sözü edilen doğuştan ilkelerin oluşturduğu evrensel din olarak bir felsefi temele oturtmaya çalışmıştır, ki bu ona göre dış ya da mucizevi esini su yüzüne çıkaracaktır. Ancak mucizeler Lord Herbert'in varsayımlarıyla bile saklı kalacak olan tinsel ideler ve ilkelerin açığa çıkması ve sağlamlaştırılması için bir araç olabilirler.

Doğuştan ilkelerin ya da ortak kavramların işaretlerini[36] sunduktan ve insanların zihinlerine Tanrının eliyle yazılmış olduklarını söyledikten sonra şöyle sıralıyor onları:[37] 1. *Esse aliquod supremum numen.* 2. *Numen illud coli debere.* 3. *Virtutem cum pietate conjunctam optimam esse rationem cultûs divini.* 4. *Resipiscendum esse à peccatis* 5. *Dari piœmium vel pœnam post hanc vitam transactam.* Bunların açık doğruluklar olduğunu ve

36 Locke'un burada ve önceki bölümde çokca sözünü ettiği evrensel onay, Lord Herbert'in kesin ve mutlak doğruluklarını olası deneyim verilerinden ayırt etmek için önerdiği ne tek ne de asıl ölçüdür. Kesin ve mutlak doğrulara da her insanın doğduğunda bilincinde olduğu doğruluklar olmaları anlamında doğuştan denmesini onaylamıyor. Leibniz bu noktada bu doğrulukların varlığına ilişkin önerdiği ölçüde ve en başta, ancak bilinçsizce zihinde olduklarının açık kabulü ile bir adım ilerdedir. Leibniz'e göre onları algılar algılamaz kabul etmeye yönelik zihinsel zorunluluk ve çelişikliklerini varsaymanın zihinsel imkânsızlığıdır onlar için ölçü. Böylece, iki paralel doğrusal çizginin bir uzayı kaplayamaması zihinsel zorunluluk gibi gelmektedir; bunun tersinin düşüncede, çekim yasası ya da başka bir doğa yasasının işlemediğinin düşünülebilmesi ile aynı ölçüde gerçekleştirilmesi olanaksızdır. Ve bu örnek kimi insanların bilinçli deneyiminde gerçekleşemediyse de bilincin içeriğinin analizi ile gerçekte onda olduğu gösterilebilir. Leibniz "Tüm doğruluklar tümevarım ve deneyime mi dayanır ya da başka bir temeli olan kimi doğruluklar yok mudur?" diye sorar ve devam eder: "Verileri edimsel bilgi için gerekli değilse de duyular bilgi içeriğindeki her şeyi karşılayacak yeterlilikte değildir; çünkü duyular yalnızca tikel ya da bireysel doğruluklar sunabilirler. Bir tümevarımsal genellemeyi doğrulayan bu örnekler sayısız da olsalar evrensel olarak zorunlu olduğunu gösteremezler, çünkü olanın hep aynı şekilde gerçekleşeceğini düşünmeye zorlayıcı zihinsel bir durum yoktur... Günün geceyi izlemesi, dünya ve güneşin zorunlu varlık içermediklerini ve tüm güneş sisteminin —en azından şimdiki formunda— varlığının biteceği bir zamanın gelebileceğini düşünecek olursak, zorunlu ya da ölümsüz bir doğruluk gibi gelmez... Akıl doğrularının asıl kanıtı akıl zorunluluklarından çıkıyorken, diğer doğruluklar gözlemlemekte olduklarımıza bağlıdırlar. Bir tümevarım genellemesinin gözlemlenen örnekleri ne kadar çok olursa olsun zihinsel zorunluluğunu sezmedikçe evrenselliğinden kesin emin olamayız. Duyular genellemeleri doğrulayabilirler fakat onların ölümsüz ve koşulsuz kesinliğini tanıtlayamaz." (*Yeni Denemeler,* İlk Önermeler) Fakat (Locke'un kastetmediği bir anlamda) doğuştan kurgusal ilkeler algılanan zorunlulukları ile güvencede iken doğuştan ahlaksal ilkeler yalnızca iyi insanların reddetmeyeceği ilkelerdir daha çok.

37 Bu beş önerme Lord Herbert tarafından doğal içgüdüler ya da sağduyunun içeriklerinin tam bir analizinin sonucunda değil, yalnızca insanlığın genel dinini oluşturanlar arasından örnekler olarak sunulmuşlardır.

iyice açıklandıkları halde kimsenin onaylamaktan çekinmeyeceğini kabul ediyorsam da Lord Herbert'in onların *in foro interiori descriptœ* doğuştan izlenimler olduğunu kanıtlayamadığı kanısındayım. Bu yüzden söyledikleri üzerinde biraz durmalıyım, diye düşünüyorum.

16. Öncelikle, bu beş önerme zihinlerimize Tanrının parmaklarıyla yazılmış ortak kavramlardır ya da hiç değildir. Çünkü "Sana nasıl davranılıyorsa sen de öyle davran" gibi kendi sıraladıklarından en azından birkaçı kadar doğuştan ilke diye kabul edilebilecek başka önermeler de vardır. İyice düşünülürse belki diğerleri arasında yüzlercesi bu sınıflamaya sokulabilir.

17. İkinci olarak, doğuştanlığın işareti olarak gösterdikleri kendi sunduğu beş önermenin hiçbirinde yok, ki özellikle birinci, ikinci ve üçüncü işaretler hiçbirine uymuyor; birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve altıncı işaretler üçüncü, dördüncü ve beşinci olarak sıraladığı önermelerden çok çok az ayırt edilebiliyor. Çünkü, bunların tümü ya da bir kısmına inanmayan, kuşkuyla bakan[38] insanlık geçmişi bir yana "dindarlıkla pekiştirilen erdem Tanrıya en güzel ibadettir" şeklindeki üçüncü önermenin, erdem adı ya da anlamı bu kadar zor anlaşılırken, bir doğuştan önerme olabilmesini anlayamıyorum, ki bu kavramın çok belirsiz olmasının yanı sıra simgelediği şey de çokça tartışılan ve güç kavranan bir niteliktedir.[39] Bu durumda insan yaşantısının yalnızca çok belirsiz bir kuralı olmakta ve hayatımızı sürdürmede pek küçük bir hizmet sunmaktadır: Dolayısıyla doğuştan kılgısal ilke olarak ele alınması uygun değildir.

38 Önceden de söylendiği üzere Locke açık kabulle çok ilgileniyor ve bilinçsiz ya da yarı bilinçli inançların varlığının dolaylı işaretlerini göz ardı ediyor. Ayrıca kendinden daha da az eleştirel olan gezginler ve diğerlerinin bildirdikleri konusunda safdillik ediyor.

39 Bu sürekli yinelediği doğuştan ilkelerin hep doğuştan ideler öngördüğü, çünkü, yoksa anlamsız terimler içeren önermeler olarak kalacakları biçimindeki varsayımıdır. İdelerin, deneyimde edinildikten sonra, bağlanmalarının gerekli görülebileceğini kabul eder.

18. Bu önermenin anlamı üzerinde duralım biraz da... (çünkü ortak kavram sözcük değil anlamdır ve anlam olmalıdır): "Erdem Tanrıya en güzel ibadettir"; yani "Tanrı tarafından en fazla kabul görendir." En genel anlamıyla erdem çeşitli ülkelerin farklı sanıları doğrultusunda beğenilen eylemler diye ele alınırsa önerme doğru olmayacak kadar kesinlikten uzaklaşır. Erdem, tek ve doğru ölçüsü olan Tanrı istenci ya da Tanrının buyurduğu kural ile uyumlu eylemler olarak düşünülürse [erdem kendi doğasında doğru ve iyiyi barındıranı simgelediğinden][40] "Erdem Tanrıya en güzel ibadettir" önermesi doğru ve kesin olur, ancak insan yaşamında çok az yeri vardır: Çünkü önerme, bir insanın Tanrının neyi buyurduğunu bilmeksizin kesinlikle doğru olarak bileceği "Tanrı buyurduklarının yapılmasından hoşnut olur" içeriğine bürünür; dolayısıyla bir insan önceden olduğu gibi eylemlerinin ilke ya da kuralından habersiz yaşayıp gider. Böyle bir içerik taşıyan bir önermeyi çok az kişi (her ne kadar doğru ve kesin olsa da)[41] doğuştan ahlaksal ilke olarak ele alır sanırım. Böyle düşünenler haklı olarak yüzlerce önermeyi doğuştan ilke varsayar; çünkü böyle bir adlandırmayı hak eden ve henüz kimsenin doğuştan ilkeler sınıfına koymadığı bir sürü benzer önerme var.[42]

19. (İnsanlar günahlarının karşılığını pişmanlıkla ödemelidirler) biçimindeki dördüncü önerme de, günahlarla işaret edilen eylemler belirtilmedikçe pek öğretici değildir. *Peccata* ya da günahlar sözcüğü, genelde olduğu gibi, sorumlularının cezalandırılmasına yol açacak olan kötü eylemleri simgeliyorsa, bunları bilmeden, hangi büyük ahlaklılık ilkesi bize pişman olmamızı ve bize zarar verecek şeyi yapmaktan caymamızı söyleyecek?

40 İkinci baskıda eklenmiştir.

41 Doğuştan denen son ve dolayısıyla soyut ilkelerin kofluğu kendisi gibi deneyimli bir filozofça kabul edilmelerine karşı getirdiği itirazlardan biridir. Kendiliğinden olan hiçbir şey hakkında zihni bilgilendiremezler.

42 Çünkü bir filozof en kapsamlı düşünce türlerinin peşinde olmalıdır; fakat onlardan çıkarılabilen ya da onlarla belirlenen sonuçlara öncelik tanımamalıdır.

Gerçekten de bu doğru bir önermedir ve hangi eylemlerin tümüyle günah olduğunu öğrenmiş varsayılanlarca kavranmaya ve önerilmeye uygundur: Ancak bu da bir önceki gibi doğuştan ilke diye düşünülemez; tüm erdem ve erdemsizliklerin belli ölçü ve sınırları zihinde yazılı olmadıkça doğuştanlıkları anlamsızdır: doğuştan ilkeler var olsa da kuşku yaratacak çok noktaları olduğunu düşünüyorum. Bu durumda, Tanrının zihinlere ilkeleri erdemler ve günahlar gibi belirsiz sözcüklerle, farklı insanlara farklı şeyler çağrıştırır içerikte işlemiş olması pek olası değil bence: Bununla birlikte, bu ilkelerin çoğunda genel adların içeriklerindeki tikel sözcükler bilindiğinde anlaşılabileceği gibi bir kanı da uyanmasın. Sözcüklerden ayrı ve adların bilinmesinden önce, bir insan kendi dilini (İngilizce ya da Japonca) hiç bilmiyor ya da sözcüklerin anlamına varamıyorsa (sağır insanlar gibi) bilmesi gereken kurallar ve eylemlerin kendilerine ilişkin bilgi, kılgısal ilkelerde başvurulacak ölçüler olmalıdırlar. Buradan hareketle sözcükler ya da kendi ülkelerinin görenekleri ve yasalarından habersiz de olsalar, insanlar başka birini öldürmemek, birden fazla kadınla beraber olmamak, kürtaj yaptırmamak, çocuklarını terk etmemek, çalmamak, başkalarının gereksinimlerini gidermek ve tüm bunlara aykırı davrandığında pişmanlık duyup bir daha yapmamaya karar vermek gibi ilkelerin Tanrıya ibadetin birer parçası olduğunu bilirler. —ki tüm insanların bunları ve hemen hepsi *victutes et peccata,* günahlar ve erdemler kapsamına giren daha birçok kuralı gerçekten bildiği ve kabul ettiği düşünülürse o zaman bu ve benzerlerinin ortak kavramlar ve kılgısal ilkeler olarak ele alınması için sürüyle nedenimiz var demektir. Her şey bir yana, bilgisine başka yollarla ulaşılabilen doğruluklara[43] evrensel onay verilmesi onların doğuştanlıklarının göstergesi değildir, ki tümüyle üzerinde durduğum da budur.

43 Zihinsel olarak zorunlu ya da bizim için olası tüm doğruluklara deneyimde yetilerimizin kullanılması ile ulaşılır; ve dış ve iç duyumda verilerin sunulmasına bağlıdırlar, bu sonumların öncülü değillerdir.

20. Doğuştan ahlaksal ilkelerin eğitim, görenek ve çevremizde sürekli konuştuğumuz insanların genel sanılarının etkisiyle körelebileceği ve en sonunda zihinlerde darmadağın edilebileceği yolundaki karşı görüşe burada hemen bir yanıt verebilirim. Bu görüşteki insanlar kendi kişisel ya da bağlı oldukları tarafın inanışlarını evrensel onay diye nitelemeyi akla uygun görüyorlarsa tamam ama değilse bu şekilde ancak doğuştan ilkeler sanısını kanıtlayıcı bir dayanak gördükleri evrensel onay savını çürütmektedirler. Kendilerini doğru aklın tek sahipleri gören insanlar sıklıkla insanlığın geri kalanının sanıları ve görüşlerini hesaba almayıp kendi inanışlarını genel geçer gördüklerinden aslında evrensel onayı da kendi sanılarından yana yontmaya heveslidirler. Bu durumda savları: "Tüm insanların doğru kabul ettiği ilkeler doğuştandır; doğru aklın sahibi insanların benimsedikleri tüm insanlıkça kabul gören ilkelerdir; bizler ve bizim gibi düşünenler asıl akıl sahibi insanlardır, ki görüş birliğinde olduğumuzdan ilkelerimiz doğuştandır" kılığına bürünür; bu yanılmazlığa giden en kestirme yoldur. Yoksa tüm insanların bazı ilkeler üzerinde nasıl anlaştığını anlamak çok güçleşir; bununla birlikte yozlaşmış görenek ve kötü eğitimle birçok insanın zihninde yıpratılmayan ilke yoktur: Kısacası bütün insanlar kabul eder ancak çoğu insan yadsır ve hiçe sayar bu ilkeleri... Aslında böylesi ilk ilkelerin varlığı pek işimize de yaramaz; arkadaşlarımızın sanıları ya da öğretmenlerimizin etkisi gibi bir insan gücüyle değiştirilmeleri ya da silinmeleri sonucu onlarsız kalmak kadar varlıkları da pek bir şey ifade etmez bizim için: İlk ilkeler ve doğuştan ışık üzerine her ne kadar övgüler dizilirse dizilsin biz yine de onların varlığından habersiz karanlık ve belirsizlik içindeyiz: Bu belirsizlik içinde kuralsız, çeşitli, karşıt kurallar arasında hangisinin doğru olduğunu bilmeden, ister istemez doğru yoldan sapmaya eğilimliyizdir. Fakat do-

ğuştan ilkelerin eğitim ve görenek etkisiyle bozulup bozulmayacaklarının söylenmesini bekliyorum; bozulmuyorlarsa, bu ilkeleri tüm insanlarda aynı biçim ve açıklıkta bulmamız gerekir; yabancı kavramlar yüzünden bir değişime uğrayabiliyorlarsa, o zaman da yabancı sanılardan en az etkilenmiş olan çocuklar ve eğitimsiz insanlarda en açık ve berrak halleriyle görmeliyiz onları. Hangi yanıtı verirlerse versinler göreceklerdir ki hiçbiri de görünür gerçek ve gözlemlerle tutarlılık taşımaz.[44]

21. Farklı ülke, eğitim ve kişilikteki insanlarca ilk ve sorgulanamaz ilkeler diye benimsenen çok sayıda sanı olduğunu kabul ediyorum; saçma oluşları kadar birbirleriyle karşıtlıkları yüzünden de bu sanıların çoğu için doğru demek imkânsızdır.[45] Fakat yine de, ne kadar akıl dışı da olsalar tüm bu önermeler, başka konularda kavrama güçleri yüksek insanların bile doğru-

44 Doğuştan ilkelerin yaşamı belirleyiciliğine karşı getirilen bu sav, önceki savları gibi, doğuştan her bireyin bilincinde edimsel olarak gerçekleşmeyi içeren doğuştancılık yorumundan hareket eder. Fakat bir ilke potansiyel olarak doğuştan olabilir ve çok iyi eğitim görmüş bir iki kişinin bilincinde ortaya çıkabilir. Socrates'dan bu yana bu din ve felsefe öğreticilerince kabul görmüştür. Bu doğuştan öğeler/esaslar herkes tarafından bilinçli olarak kavranılmazlar, kimileri kimi kişilerde hep sönüktürler ya da anlamları felsefi bir mantığa oturtulamadan öylece hayata geçirilirler. Çocuklar ve eğitimsiz halk bu felsefi anlayışa sahip değildir. Ahlak ilkeleri iyi insanlarda işliyor olmaları dolayısıyla onaylanabilirler: Zekâ zorunluluklarıyla çatıştıkları gösterilemedikçe bırakılmamalıdırlar, denebilir. Locke'un hâlâ, bireyin soyut ahlaklılık ilkelerinin bilincine varma zamanı ve yolu üzerinde durduğuna ve şeylerin, uygun zaman ve olağan koşullar altında apaçık doğrulukların apaçıklıkları ile parlamaları gereken ahlaksal yapıda olup olmadıklarıyla ilgilenmediğine dikkat edin.

45 Reid de, doğruluğa âşık insanların ilk ilkeler konusunda farklılık gösterebileceklerini yadsımanın büyük bir insafsızlık olacağını kabul eder ilk ilkelerin savunucusu olarak. Bununla birlikte doğa, bizi ilk ilkeler konusunda çatışmaya girildiğinde insanlığın samimi ve dürüst üyelerinin uzlaşabilmesini sağlayacak araçlardan yoksun bırakmamıştır. "Sağduyunun gerçek buyrukları ve saçma sanılara doğrudan karşı olan ilkeler insan doğasının yapısından hep destek alacak ve insanlık içinde yer kaybetmekten çok kazanacaklardır. Onlar hakkında doğru ve sağlam olanlarla yanlış olanları ayıklayabilecek belli uslamlama yolları vardır." Bu yollardan bazılarını Reid bulur. (Bak: *Zihinsel Güçler Üzerine Denemeler,* 6/6)

lıklarını sorgulamaktansa yaşamlarını, en değerli şeylerini adamaktan çekinmedikleri kutsal bir konumdadırlar kimi yerlerde.

22. Her ne kadar tuhafsa da, bu, günlük deneyimlerde gözlemlenebilen ancak oluşumuna yol açan aşamalar düşünülürse belki de olağan görülebilecek, bir bakıcı ya da yaşlı bir kadının etkisinden daha sağlam olmayan bir kaynaktan doğan öğretilerin zamanla ve de çevrenin onayı ile dinde ya da ahlaklılıkta ilkeler konumuna yükselişi gözlendiğinde pek de şaşılmayacak bir gelişme olarak düşünülecektir. Çocukları ve kendi inandıkları ilkelere sahip olmayan insanları iyice eğitmek çabasında olanlar henüz bozulmamış ve boş zihinlere kendi korudukları ve inandıkları öğretileri aşılarlar. (Beyaz kâğıt üzerine her şey yazılabilir)[46] Kavrama gücüne erişir erişmez bunlar öğretildiğinden, çocuklara, büyüdükçe çevrelerindeki herkesin sözlü ya da sözsüz onayı ile bunlar benimsetilir ya da en azından dinleri ve davranışları bu şekilde sorgulanmaz, kendiliğinden apaçık ve doğuştan doğruluklar niteliğine kavuşan temeller diye ele alan insanların akıl, bilgi ve dindarlığının yol göstericiliğinde bu önermelere ilişkin bir sanı edinirler.[47]

23. Şu da eklenebilir ki, böyle eğitilen insanlar büyüdüklerinde ve zihinlerinde tarttıklarında, bellekleri eylemlerinin bir kaydını tutmaya başlamadan ya da yeni bir şeye rastlandığı zamanı saptamaya yönelmeden önce, öğretilmiş olan sanılardan başka bir şey bulamazlar. Dolayısıyla, kendilerinde kaynağına rastlayamadıkları önermelerin kesinlikle Tanrının ve doğanın zihinlerinde bıraktığı fakat sonradan edinilmeyen izlenimler ol-

46 Tabula Rasa (Boş Levha) mecazı. Bu deneyim kazanımları sırasında tümüyle edilgin ya da alıcı olduğumuz ve bu deneyimin yalın, dolayısıyla eleştirel analize elverişsiz olduğunu ifade eder gibidir.

47 Fakat zihinsel zorunluluklarının algısı olmaksızın. Burada bir kez daha Locke'un önyargıları ortadan kaldırmak, boş ifadeleri kovmak ve otoriteye körü körüne bağlılığın yerine akılcı anlayışı koymak adına doğuştan ilkelere saldırdığını görüyoruz.

dukları sonucuna varırlar. Çoğu insanın ebeveynine gösterdiği saygıyı bu önermelere de beslerler, ki çocuklar doğal olduğundan değil yalnızca hep öyle eğitildikleri ve bu saygının başlangıcını anımsayamadıklarından bunun doğal olduğunu düşünürler; yoksa ebeveyne saygının öğretilmediği yerde çocuklar böyle davranmazlar.

24. İnsan doğası ve uğraşları üzerinde düşünecek olursak bu tablo daha da belirginleşir kanısındayım: Çoğu insan zamanını günlük işler içinde geçirir ve bu arada düşüncelerini dayandıracakları kimi temel ya da ilke olmaksızın yapamazlar. Hemen hiç kimse yoktur ki uslamlamalarını dayandıracağı ve yardımlarıyla doğruluk ve yanlışlık yargılarına varacağı ilkeler niteliğinde kimi önermelere sahip olmamış, sığ ve yüzeysel bir anlama yetisiyle kalakalmış olsun.[48] Beceriksiz ve yeterli zamanı olmayan, eğilim göstermeyen ya da sorgulamamaları gerektiği öğretilen insanlar arasında bilgisizlik, tembellik, eğitim ya da dikkatsizlikleri yüzünden bu önermeleri gözü kapalı kabul eden çok kişi vardır.

25. Bu açıkçası tüm çocuk ve genç insanlara özgü bir durumdur; doğadan daha büyük bir güce sahip olan alışkanlık,[49] insanları, zihinleri ve anlama yetilerini sürekli olarak yönlendirdiği şeye tapınır hale getirdiğinden hiç kuşkusuz yaşamın zorunlu uğraşları içinde şaşkın ya da zevklerin peşinde bitkin düşmüş yetişkin insanlar, özellikle ilkelerinden biri "İlkeler sorgulanmamalıdır" iken, oturup ciddi ciddi öğretilerini irdelemezler.[50] Zamanı, yeteneği ve isteği olmayan hangi insan geç-

48 Sürekli değişen ve tehlikeli bir dünyada dayanacak sürekli ve sabit bir şeye duyulan gereksinim felsefeyi doğurmuştur ve dini beslemektedir.

49 Hume, sonralarıYunan kuşkucular gibi, gerçekler hakkındaki tüm yargıları doğal alışkanlık konusu içinde çözümlemeye çalışmıştır, ki böylece alışkanlığı "doğru, güzel ve iyi" anlayışımızı belirleyici üstün fiziksel neden yapmıştır.

50 Burada körü körüne kabul edilen önermeler ile Locke'un doğuştan ideler ve ilkelere karşı savının teşvik etmeye yöneldiği eleştiricilik arasındaki karşıtlık göze çarpıyor. (Bak: 4. Kitap, 20/2.)

mişteki tüm düşünce ve eylemlerinin temellerini sarsmaya yeltenir ve uzunca bir süre yanılgı içinde yaşamış olmanın utancına katlanır? Kim ülkesi ya da çevresinin ortak sanılarından ayrılmaya kalkışanlar için hazırlanmış suçlamalara dayanacak güçtedir? Nerede kuşkucu, Tanrıtanımaz, kaprisli yakıştırmalarını kaldırabilecek sabırda bir insan vardır? Tüm bunların olacağından emin olup da ortak sanılar hakkında en küçük bir tereddüt gösterecek biri var mıdır? Çoğu insan bu sanıları tüm diğer sanıların mihenktaşı olarak Tanrının zihinlere yerleştirdiğini düşündüğünden bu ilkelerin sorgulanması daha da korkutucu görünür. Bunları kendi düşüncelerinin öncülü ve başkalarınca en saygın ilkeler olarak gördükten sonra kutsallıklarını kabul etmenin önüne ne geçebilir?

26. Böylece insanların zihinlerinde yerleştirilmiş idollere tapınmaları,[51] uzun zamandır orada bulunan kavramlara düşkünleşmeleri, kimi saçmalık ve aldatmacalara Tanrısal işaretler diye kanmaları, maymunlar ve boğalara hararetle kendilerini adamaları ve sanıları uğruna savaşmaları, ölmeleri kolayca anlaşılabiliyor. *Dum solos credit habendos esse deos, quos ipse colit.* Neredeyse sürekli kullanılan uslamlama yetileri, tembellik ya da dikkatsizlik, zaman ya da yardım bulamayan ve daha başka nedenlerle bilgi ilkelerine ulaşmayan ya da ulaşamayan ve doğruluğu kaynağına ve kökenine[52] dek izlemeyen ya da izleyemeyen çoğu insanda nasıl hareket edeceğini bilemediğinden, başka şeylerin apaçık kanıtları olarak ileri sürüldüklerinden kendile-

51 İnsan zihninin Tanrısal zihnin idelerine tercih ettiğimiz kurguları diye geçen idollere bir gönderme yapılmıştır. Bak: Bacon, *Nov. Org.* 1/23. Dr Fowler'ın yaptığı baskıda ilgili notlara da bakınız. Bu Deneme'de Bacon'a ilişkin birkaç göndermeden biridir. İdoller, gerçek olmayan ideler ve yanlış ilkeler olduklarından yanlış putlardır; ve gerçek fiziksel ve ahlaksal deneyim ilkelerini bulurken gerçek Tanrıyı da buluruz ve bu ilkelerle uyumlu yaşamamız Tanrıya ibadettir.

52 Yani, böyle yaşayan tembel kişiler filozof olamazlar: Gerçek akıl ilkeleri onlar için gizli kalır. Buna göre kendi önyargıları formundaki düzmeceleri kabule hazırdırlar.

rinden başka delile gereksinmedikleri düşünülen kimi alıntı ilkeleri öylece kabullenmek bu insanlar için doğal olduğu kadar kaçınılmazdır. Her kim bunlardan birini zihnine alır ve orada ilkelere genelde gösterilen "inan ama irdelemeye kalkışma" parolası uyarınca saygı beslerse, ülkesindeki anlayışlar ve eğitim aracılığıyla doğuştan ilkeler safsatasına kapılıverir; uzunca bir süre aynı nesneleri düşünmekten görüş açısı öyle bulanır ki zihnine Tanrı imgeleri ve Tanrının ellerinin ürünleri olarak yerleşmiş ucubelerin ayırdına varamaz bir hale gelir.

27. Böylece her türden ve düzeyden insanın sahip olduğu ve savunduğu bir sürü karşıt ilke içinde doğuştanlıklarına inandıkları ilkelere ulaşan ne kadar insan olduğu kolayca gözlemlenebilir. Bunu çoğu insanın ilkelerinin doğruluğu ve apaçıklığından emin olmakta izlediği bir yöntem olarak görmeyen biri tamamıyla inanılan, kuşku duyulmayan ve yığınlarca insanın her zaman kanlarıyla imzalamaya hazır oldukları karşıt öğretileri başka bir yolla açıklamanın güç bir iş olduğunu belki anlar. Gerçekten de, irdelenmeksizin, olduğu gibi kabul edilmek[53] doğuştan ilkelere özgü bir ayrıcalık olursa, bilmem ki neye inanılmayabilir ya da herhangi birinin ilkeleri nasıl sorgulanabilir? İrdelenebiliyor ve incelenebiliyorlarsa doğrusu ilk ve doğuştan ilkelerin nasıl incelenebileceğini bilmek isterim; ya da en azından asıl doğuştan ilkeleri diğerlerinde ayırt etmeyi sağlayacak olan işaretler ve belirteçleri öğrenmek akıllıca olur: Böylece bir sürü savunucu arasında bu kadar önemli bir noktada yanılgılardan uzak kalabilirim. Tek başına evrensel onay doğuştan ilkeler konusunda beni ikna etmeye ve dikkate almaya yeterli bir işaret

53 Locke'u şiddetle bu savın peşinde koşturan, âdet hükmündeki ilkelerin akılcılığı sorgulanmaksızın hemen kabullenilmesidir. Dolayısıyla bu ve önceki yedi kısımda apaçık doğruluğun kendi apaçık haliyle anlaşılma sürecindeki yanılgı tehlikesi ve güçlüğü üzerinde duruyor; diğer yandan da bu sürecin sonunda içduyumsal enerji sayesinde edinilen ürünün evrenselliği ve zihinsel zorunluluğunu küçümsüyor.

gibi gelmediğinden, beni sözünü ettiğim biçimde bilgilendirdikleri zamana dek, kuşku duyabildiğim böyle hoş ve yararlı önermeleri benimsemeye hazır olurum böylece...

Şimdiye dek söylenenler tüm insanların üzerinde anlaştığı kılgısal ilkelerin olmadığı konusunda ve dolayısıyla doğuştan olmadıklarına ilişkin hiçbir kuşku bırakmamıştır sanıyorum.[54]

54 Bilinçli bir evrensel anlaşma Locke'un kastettiği anlamda doğuştanlık ölçüsü iken gerçekte doğuştanlığın ne tek ne de olası bir ölçüsüdür. Bu konuda Leibniz ve Reid ile aynı zamanda Kant'ın görüşlerine de bakınız. Kant olası veriler yanında zihnin kendi işleminden de çıkarılan genellemelere karşılık gelen ilkelerin ölçüsünü zihinsel zorunlulukları ve evrensellikleri-ne ilişkin bilincimizde görür.

3. BÖLÜM

KURGUSAL ve KILGISAL DOĞUŞTAN İLKELER ÜZERİNE DİĞER DÜŞÜNCELER

1. Bizi doğuştan ilkelerin varlığına inandırmak isteyenler onları toplu halde değil de önermeleri oluşturan parçaları ayrı ayrı düşünselerdi belki de doğuştan olduklarına inanacak kadar ileri gitmezlerdi. Çünkü doğrulukların yapıtaşı ideler doğuştan değilse onların oluşturduğu önermelerin doğuştan olması ya da onlara ilişkin bilgimizin bizimle birlikte doğmuş olması imkânsızdır. İdeler doğuştan değilse zihnin o ilkelerin olmadığı bir dönem geçirmiş olması söz konusudur, ki o zaman bu ilkeler başka bir kaynaktan gelmişlerdir. Çünkü, idelerin kendileri doğuştan olmadığında onlara ilişkin ne bilgi, ne onay, ne de zihinsel ya da sözel önermeler var olabilir.[1]

2. Yeni doğmuş bebekleri dikkatlice inceleyecek olursak, dünyaya kendileriyle birlikte bir sürü ide getiremeyeceklerini

1 Kısacası akılla kavranılır önermeler yine akılla kavranılır terimler öngörür. Locke dünyanın terimleri anlamdan yoksun önermelere inanması istenerek karıştırılmış olduğunu ima ediyor. Sonuç olarak Locke'un doğuştan önermelere düşmanlığı bir ide için zorunlu kabul ettiği bilinç ve sahici anlayış ile uyuşmazlıklarıyla bağlantılandırılmıştır. Fakat ilk eleştirmenlerinden birine göre, "zihnimizde tüm tikellerin edimsel bir kavramıyla beraber doğduğumuzdan değil, adları olan sözcüklerde içerilen şeyler anlama yetisine sunulur sunulmaz bilinmelerini sağlayan doğal bir yetiyle ve de şeylerin kendileri ya da başkalarına iletilmelerini sağlayan sözcükleri bilir bilmez onların doğruluklarını yargılamaya yönelik doğal ve kaçınılmaz bir belirleniş ile birlikte doğduğumuzdan idelere doğuştan deriz." (Lee, *Anti-Scepticism*, 1. Kitap, 4. Bölüm)

düşünmeye hakkımız olur. Ana karnında duymuş olabilecekleri kimi acılar, açlık, susuzluk ve sıcaklık idelerini bir yana bırakırsak herhangi bir yerleşik ideden en ufak bir iz bile taşımazlar; özellikle de *doğuştan ilkeler olarak kabul gören evrensel önermeleri oluşturan terimlere karşılık gelen idelere rastlamak olanaksızdır.*[2] İdelerin sonraları, yavaş yavaş, zihinlere nasıl girdiği ve deneyim ile yollarına çıkan nesnelerin gözlemlerinin donattığı kadarından ötesine gidilemediği algılanabilecektir, ki bu da zihinde yazılı özgül şeyler olmadığı konusunda emin olmamız için yeterlidir.

3. "Aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır" ifadesi kesinlikle (eğer doğuştan ilke varsa) bir doğuştan ilkedir. Fakat "imkânsızlık" ve "özdeşlik"in iki doğuştan ide olduğunu söyleyecek ya da düşünecek biri var mı? Bunlar tüm insanların sahip olduğu ve dünyaya kendileriyle birlikte getirdiği ideler midir? Çocuklarda ilk ve tüm sonradan edinilenlerin öncesinde sahip olunanlar mıdır? Eğer doğuştansalar böyle olmak zorundalar. Bir çocuk beyaz ya da siyah, acı ya da tatlı idelerinden önce imkânsızlık ve özdeşlik idesine mi sahiptir? Bu ilkenin bilgisinden hareketle mi meme başına sürülen pelinotunun oradan almaya alışık olduğu aynı tadı vermediği sonucuna varır? Bir çocuğun annesi ile bir yabancıyı ayırt etmesini sağlayan, *impossibile est idem esse, et non esse* ilkesine ilişkin bilgi midir? Ya da annesine sarılıp yabancıdan kaçmasına yol açan yine bu bilgi midir? Zihin kendini ve onayını hiç taşımadığı idelerle mi düzenler? Ya da anlama yetisi asla bilmediği ya da anlamadığı ilkelerden mi çıkarımlarda bulunur? *İmkânsızlık* ve *özdeşlik* doğuştan olmaktan ya da bizimle birlikte dünyaya gelmiş ol-

2 Evrensel önermeler *apriori* ve *"rerum natura"*da (nesnelerin doğasında) kesin olsalar da bilinçli kavranışları sırasında *apriori* değildirler. Zaman açısından değil gerçek ve dolayısıyla şeylerin doğasına ait deneyimimizin oluşum koşulları açısından *aprioridirler.* (Akıl doğrularıdırlar). İlk kitapta geçen tartışma boyunca, özellikle bundan sonraki bölümlerde, bu ayrım sürekli olarak göz ardı ediliyor.

maktan o kadar uzak iki ideyi temsil ediyor, ki sanırım onları anlama yetilerimize doğru yerleştirmek için çok büyük dikkat ve özen gereklidir. Bizimle birlikte dünyaya gelmiş olmaktan, bebeklik ve çocukluk düşüncelerinden öylesine uzaktırlar, ki inceleme sonucu çoğu yetişkin insanın da onlara sahip olmadığı görülecek inancındayım.[3]

4. (Tek bir örnek vermek gerekirse) *özdeşlik* doğal bir izlenim ve sonuç olarak beşikten bu yana bilebileceğimiz kadar açık ve belirgin ise, ruh ve bedenden oluşan bir varlık olan insanın bedeni değiştiğinde aynı insan olarak kalıp kalamayacağı yedi yaşında ya da 70 yaşında biri tarafından yanıtlanabilsin isterdim. Birkaç çağ arayla yaşamış olsalar da aynı ruha sahip olduklarından Pythagoras ve Euphorbus aynı insanlar mıydı?[4] Aynı ruhu taşıyan horoz da onlarla aynı mıydı?[5] Buradan anlaşılıyor ki "aynılık" idemiz doğuştan diye düşünülecek kadar açık ve yerleşik değildir. Bu ideler evrensel olarak bilinecek ve doğal olarak herkesçe kabul edilecek kadar açık ve seçik değillerse, evrensel ve kesin doğrulukların özneleri değil ancak sürekli bir belirsizliğin kaçınılmaz nedeni olacaklardır. Çünkü, herkesin özdeşlik idesi Pythagoras ve binlerce takipçisinin sahip olduğu ile aynı değildir. O zaman hangisi doğrudur? Hangisi doğuştandır? Ya da her ikisi de doğuştan olan iki farklı özdeşlik idesi mi vardır?

5. Burada insanın özdeşliği konusunda sıraladığım soruların yalnızca boş kurgular olduğu düşünülmesin; öyle olsalardı, in-

3 İnsan zihni, derece derece, sıradan deneyimde bilincinde olunmadan zorunlu olarak öngörülen metafiziksel ve mantıksal koşulların bilincine ulaşırken evrensel ya da ilk ilkelerden değil onlara doğru bir ilerleme içindedir.

4 Ruhların göçüne ilişkin öğretisi ile Pythagorasçılara göndermede bulunulmuştur burada... Locke özdeşlik idesini 2. Kitap 27. bölümde bileşik idelerimiz içerisinde daha ayrıntılı olarak ele almıştır.

5 Pythogorasçı ruh göçü öğretisine Lucian'ın getirdiği yergiye gönderme yapılmıştır.

sanların anlama yetilerinde hiçbir doğuştan özdeşlik idesi olmadığını göstermek için yeterli olurlardı yine de... Yeniden doğuş üzerine biraz olsun kafa yoran ve Tanrısal adaletin son günde bu dünyada iyi ya da kötü olan aynı insanları öteki dünyada mutlu ya da mutsuz edecek karara varacağını düşünen biri kendi kendine özdeşliğin nerede olduğu ya da aynı insan olunmasını neyin sağladığını kolayca belirleyemeyebilir; ve kendisi dahil herkesin, hatta çocukların kendi kendilerine doğal olarak özdeşliğin açık bir idesine sahip olduğunu düşünecek kadar ileri gidemez.[6]

6. Gelin *"bütün bir parçadan büyüktür"* biçimindeki matematiksel ilkeyi irdeleyelim. Bu, doğuştan ilkeler arasında sayılmaktadır. Bu adlandırmaya uygun görülen diğerleri kadar doğuştanlığı hak ettiğinden eminim ki hiç kimse, içerdiği bütün ve parça idelerinin tamamıyla göreli olduğunu düşündüğünde, doğuştan kabul etmeyecektir. Fakat tümüyle ve doğrudan ait oldukları ideler uzam ve sayıdır, ki parça ve bütün, bu ikisi arasındaki bağıntılardır yalnızca. Öyle ki bütün ve parça doğuştan idelerse uzam ve sayı da öyle olmalıdır; çünkü bir bağıntının ait olduğu şeyin idesine sahip olunmadan, bir bağıntı idesine sahip olmak imkânsızdır. Şimdi, insanların zihinlerinde doğal olarak işlenmiş uzam ve sayı idelerinin olup olmadığı üzerine düşünmeyi doğuştan ilkeler savunucularına bırakıyorum.[7]

7. *"Tanrıya ibadet edilir"* kuşkusuz insan zihnine girebilecek diğerleri kadar büyük bir doğruluktur ve tüm kılgısal ilkeler

6 Locke özdeşlik, (aynı terimler ile dile getirilmesi gereken anlam) konusunda çok kafa yorar: (Bak: 2. Kitap, 27. Bölüm) Kişilerde aynılığa ilişkin görüşleriyle sonraları tartışma konusu olmayı sürdüren Locke'un bir eleştirisi ve bir savunması için bak: (Piskopos Butler, *Kişisel Özdeşlik Üzerine İnceleme* (1736) ve Perronet, *Savunma*)

7 Locke, somut uzamların sunulduğu görme ve dokunma duyuları aracılığıyla uzam idesinin bilinçte doğduğunu, birlik ve sayıyı da bilincinde olabileceğimiz her nesnede bildirilen kipler olarak kabul eder. (2. Kitap, 5. Bölüm ve 2. Kitap 7. Bölüm)

arasında önceliği hak eder. Fakat *Tanrı* ve *ibadet* ideleri doğuştan olmadıkça hiçbir şekilde bu ifadenin doğuştan olduğu düşünülemez. İbadet teriminin simgelediği idenin, çocukların anlama yetisinde bulunmadığı ve en başında zihne işlenen bir harf olmadığı sanırım yetişkin insanlar arasında, bunun açık ve seçik bir kavramına sahip olanların ne kadar az olduğunu düşünen biri tarafından kolayca kabul edilir. Ve çocukların "Tanrıya ibadet edilir" kılgısal ilkesine doğuştan sahip oldukları ancak ödevleri olan bu ibadetin ne olduğunu henüz bilmediklerini söylemek kadar saçma bir şey olamaz diye düşünüyorum.[8] Şimdi bunu bir yana bırakalım.

8. Doğuştan diye düşünülebilen bir ide varsa birçok nedenle bu *Tanrı* idesi olabilir;[9] çünkü bir Tanrı idesi olmaksızın do-

8 Lord Herbert bunun doğuştan olduğunu kabul eder. Bilinçte iyice belirdiğinde zorunlu ve evrensel olarak algılanan bir idenin uzun süre bilincinde olmayabiliriz.

9 Tanrı idesinin doğuştan kabul edilmesi, Locke'un düşündüğünden başka zeminlerde de ve onunkinden farklı bir doğuştanlık içeriğinde söz konusu olabilir. Sonunda Locke'un da yaptığı gibi bu idenin çoğu zihinde karanlıkta kaldığını ve bir sürü aşağılık biçimlere büründüğünü göstermek kolaydır. Fakat Tanrı inancı evrende Akıl ya da Buyruğun değişmez üstünlüğü sanısında gizli ise, doğa bilimi ve tüm yaşamın dayandığı fiziksel düzen ya da doğal yasaya inançta bile, yani, doğa dininin temeli olan bir inançta bile, Tanrının varlığı kabul edilir; oysa tinsel düzen ve ahlaksal amacın kesin üstünlüğüne inanç, tinsel ya da doğaüstü dinin temelidir. Tanrıtanımazlık evrende ve bizde aklın, Platon'un ele aldığı dilsiz kuşkuculuğu (inançsızlığı) olacak değillemesidir. Fiziksel bilimin zorunlu önkabulleri ve daha zorunlu ahlaklılık ön kabulleri gerçekte, Tanrının din kadar felsefenin de aynı anda hem başı hem sonu olan içkin etkin Akıl olarak varlığına ilişkin önkabullerdir. Mutlaklığı öngörülen doğuştan ilkeler konusundaki tüm bu sorgulama böylece son zihinsel formuyla dinsel sorguya dönüşmüş olur. Fakat bu Locke'un bakış açısı değildir. Ona göre Tanrının varlığı, doğduğumuz ve ürediğimiz evrenin görünüşlerine ilişkin herhangi bir açıklamanın en son zeminidir; kendi olmaksızın hiçbir şeyin varlığının kanıtlanamayacağı bir önkabul değil, kanıtlanacak bir savdır.
Locke'un Tanrı bilgisi ve insanın idesine ilişkin düşünceleri için bu bölümdeki 8-18 kısımlara ek olarak 2. Kitap, 15. Bölüm, 2-12. kısımlar, 23. Bölüm, 21, 33-36. Kısımlar, 4. kitap 10. Bölüme, ayrıca insan bilinci bağlamında evreni en son nereye kadar yorumlayabileceğimiz konusunda da Collins'e Mektup, (29 Haziran 1704)'a bakınız.

ğuştan ahlak ilkelerinin varlığını öne sürmek zordur. Bir yasa yapıcı kavramı olmadan bir yasa kavramı ve bu yasaya uyma zorunluluğundan söz edilemez. Eski çağlarda yaşamış önemli ve tarihe damgasını vurmuş Tanrıtanımazları bir yana bırakın[10] bu son çağlarda denizcilikle Karayib Adaları, Soldania[11] Körfezi ve Brezilya,[12] (Boronday)'da[13] yaşayan uluslararasında Tanrı ya da din kavramı olmadığı keşfedilmemiş midir? Nicholaus del techo,[14] *Literis ex Paraquaria de Caiguarum Conversione*'sinde şunları yazıyor: *Reperi eam gentem nullum nomen habere quod Deum, et hominis animam significet; nulla sacra habet, nulla idola.* İlim[15] ve eğitim, sanat ve bilimlerdeki gelişmelerden

10 Locke sıklıkla, betimledikleri ulusların dillerini çeviremeyen gezginlerin yetersiz bilgilerini eleştirmeksizin kabul etmeye eğilimlidir ve böylece otoriteye koşulsuz bir boyun eğişle birçok ulusun öteki yaşam ve Tanrı idelerinin yabancısı olduğunu iddia eder. Buna dayanarak burada bu ideleri doğuştanlığını yadsırken, başka bir yerde Tanrının varlığının "matematikte yer alan bir sonuç kadar kesin" olarak tanıtlanabilirliğini göstermeye çalışır. (Bak: 4. Kitap 10. Bölüm) Ayrıca Tanrıya ilişkin bileşik idenin çok farklı kişilerdeki çok farklı gelişme dereceleri ve gerçek deneyimimizin tüm önkabullerinin en derin ve en kapsamlılarını yeterince dikkate almaz. Gerçekliğe ilişkin her uslamlamada olması gerektiği gibi deneyimin akla uygunluğunu öngörmek Tanrının içkin varlığı ya da her yerde oluşunu öngörmektir.

11 Roe (Thevenot, *Relation de divers Voyages Curieux*). Seçkin bir diplomat olan Sir Thomas Roe, Kral James'in 1614-1618 yılları arasında Hindistan İmparatoru'na gönderdiği bir elçi idi. 1665'te gözlemlerine ilişkin bir yazı Pietro della Valle'nin gezilerinin çevirisine ek olarak yayımlanmış ve sonra Churchill'in Koleksiyonu'na katılmıştır. 1644'te ölmüştür.

12 16. yüzyılın sonunda Brezilya'da bulunan ve o ülkenin tarihini yazmış olan Jo de Lery.

13 4. Baskıda eklenmiştir. Martiniere 121/122; Terry: *Moğol'a Yolculuk,* 17/545 ve 23/545; Ovington 489/606 (Ovington'un Surat'a Yolculuğu, 1689)

14 Paraguay ve 25 yıl kadar yaşadığı Güney Amerika ülkelerine ilişkin yazan bir Cizvit misyonerdi Nicholas del Techo. Paraguay'dan Mektupları'nda yabanıl yerlilerin âdetleri ve Güney Amerika eyaletindeki yerlilerin dine kazandırılmalarına ilişkin birçok ayrıntıyı bildirir. (Bak. Churchill, Koleksiyon, 4. cilt)

15 Bu ve sonraki üç cümle dördüncü baskıda eklenmiştir. Locke yine yerli dilleri pek bilmeyen, karşılaştırmalı din ve dilbiliminden de habersiz olan ve dolayısıyla yabanılların kusurlu ve anlaşılmaz inançlarını yanlış yorumlamaya yatkın yabancıların ifadelerine çok fazla güvenmektedir.

yoksun doğanın işlenmemiş, kendi haline bırakılmışlığı içinde yaşayan bir sürü ulus örneği vardır. Ancak düşüncelerini gerektiği kadar bu yönde yoğunlaştıramadıklarından Tanrı bilgisi ve idesinden yoksunsa da bilim, sanat ve eğitimden büyük ölçüde yararlanan uluslar da yok değil, ki bunlar arasında Siyamlıları görmek benim gibi kuşkusuz herkes için şaşırtıcı olacaktır. O zaman Fransa Kralı'mn[16] Çinlilerin kendileri hakkında pek de iyi şeyler içermeyen son Siyam gezi yazısına bakılmasını öneriyorum.[17] La Loubere bize inandırıcı gelmese bile, Çin misyonerleri, Çinlilerin en büyük hayranları olan Cizvitler, Çin'in eski dinini koruyan ilim adamları ve oradaki yönetici grubun hepsinin Tanrıtanımaz oldukları konusunda bizi ikna edeceklerdir. (Vid. Navarette,[18] *Collection of Voyages* I. Cilt ve *Historia Cultus Sinensium*) İnsanların pek de olağandışı olmayan yaşamları ve söylemlerine iyice kafa yorarsak, daha uygar ülkelerde zihinlerde çok güçlü ve açık Tanrı izlenimleri taşınmadığı ve Tanrıtanımazlık yakınmalarının haksız olmadığını görüp korkabiliriz. Şimdilik yalnızca kimi kendini bilmezler yüzsüzce itiraf ediyorsa da, yargının kılıcı ya da çevrenin ayıplaması korkusuyla insanların dilleri bağlanmasa daha fazlasını duyarız; ki cezalandırılma ya da kınanma kaygıları ortadan kaldırılsa açıkça Tanrıtanımaz olduklarını ilan ederler.[19]

9. Tüm insanlık Tanrı kavramına sahip olsaydı (ki tarih bunun tersini söylüyor) bile Tanrı idesinin doğuştan olduğu sonucu

16 La Loubere, *Du Royaume de Siam*, 1/9 Bölüm, 15. Kısım, 20. Bölüm, 4-22 Kısımlar, 22. Bölüm, 6. Kısım ve 23. Bölüm. M. de la Loubere (1642-1729) 14. Louis döneminde 1687 yılında Siyam sefiri idi.

17 Bu ve sonraki cümle Coste'un Fransızca baskısında eklenmiştir.

18 1646'da emriyle Filipin Adaları'na sonra da Hıristiyanlık adına 20 yılı aşkın bir süre hizmet vereceği Çin'e misyoner olarak gönderilen bir Dominikan rahiptir. Çin hakkındaki bilgileri İspanyolca'dan çevirilerek Churchill'in Koleksiyonu'nda yer almıştır.

19 Locke sonraları Stillingfleet'e Üçüncü Mektubunun 447. sayfasında "Bir Tanrı varlığına evrensel onay daha çok —Çağlar geçtikçe çok daha büyük bir çoğunluk Tanrı'ya gerçekten inanır olmuştur— geriye kalanların birço-

çıkmazdı. Tanrıya ilişkin birkaç belirsiz kavram ya da ada sahip olmayan hiçbir ulus bulunmasa da bu onların, ateş ya da güneş, ısı ya da sayı adlarının temsil ettikleri idelerin doğuştanlığını kanıtlamaması gibi zihindeki doğal izlenimler olduklarının göstergesi de değildir;[20] çünkü bu şeylerin adları ve ideleri evrensel kabul görmüştür ve insanlıkça bilinmektedir. Öte yandan, insanların zihinlerinde böyle bir kavram ya da adın yokluğu da bir Tanrı varlığını çürütemez, hatta insanlığın büyük kısmı böyle bir şeyin kavramı ya da adına sahip olmadığından dünyada mıknatıs taşının bulunmadığını söylemek ya da ideleri ya da adlarına sahip değiliz diye bizden üstün çeşitli melekler ya da olağanüstü akıllı varlıkları yadsımak gibi bir şeydir bu. Kendi ülkelerinin ortak dilinde yer alan sözcüklerle donanmış insanların konuşmalarında sıklıkla kullanma fırsatı buldukları adların temsil ettiği idelere sahip olmaları kaçınılmazdır. Bu idelere

ğu gerçekten inanmıyor değildir ve son olarak da bir Tanrı inancına karşı çıkan çok az insan kalır geriye demektir diye düşünüyorum... Bu asıl evrensel onaydır ve dolayısıyla bir Tanrıyı kanıtlamak için kullanılabilecek olan da yine bu evrensel onay içeriğidir. Fakat tüm çağlar ve ülkelerde bir insan dışında her insanın bir onayı, bir Tanrı varlığının delili olmaya ya da onu zorunlu kılmaya yetmez. Çünkü herhangi biri çıkıp Tanrıyı inkâr etse böylesi kusursuz bir evrensellik yok edilir; ve hiç kimse bir Tanrı varlığını inkâr etmezse Tanrıtanımazları inandırmak için delillere ne gerek vardır? İnsanların neredeyse tümüyle kurtulmuş oldukları bir hataya karşı delillere ne gerek vardır? Dünyada Tanrıtanımazlar olduğunu bildiğinizi söylerseniz o zaman evrensel onay savınız kendi kendine büyük bir çoğunluk derecesine iner; ve ben, Tanrı varlığına ilişkin bu delili zerre kadar geçersiz kılacak bir sözcük kullanmadım. Yalnızca orada Tanrı idesinin doğuştan olmadığını göstermek istedim; ve sizin Tanrıtanımaz kabul ettiklerinizden daha az sayıda Tanrı idesi taşımayan olup olmadığını bilmek benim amacım açısından yeterli idi; çünkü doğuştan olan herhangi bir şey en katı anlamıyla evrensel olmalıdır; tek bir istisna ona karşı yeterli bir delildir." Bu sav Tanrı ve din idelerinin örtük doğuştanlığı değil apaçık doğuştanlığına karşı yerinde bir savdır.— Locke başka bir yerde Tanrıtanımazların hoşgörülmesine karşı çıkar.

20 Tanrı bileşik idesinin kökeni ve yapısı (özü) için bak: (2. Kitap, 23. Bölüm, 33-35. Kısımlar.) Bu ide çok çeşitli gelişim aşamalarından geçer ve Locke'a göre de deneyim dünyasının edimselliğinde (gerçekliği)nde içkinliği dışında dışsal ve mekanik (düzeneksel)dir. Kısacası bu deistik (doğadinine özgü) idedir.

büyüklük, yükseklik ya da olağanüstü bir şey kavramı, kaygı ve merak eşlik ediyorsa; mutlak ve karşı konulmaz bir gücün korkusu zihne onları yerleştirmişse ideler daha derine işleyecek ve daha da pekişecektir. Özellikle Tanrı idesi gibi sağduyunun olumlayacağı ve bilgimizin her parçasından doğal olarak çıkarılabilen ideler söz konusu ise bu olasıdır. Olağanüstü güç ve aklın görünür işaretleri evrenin işleyişinde o kadar açık ve belirgindir ki bu işaretleri ciddi biçimde irdeleyen birinin bir Tanrıyı keşfedememesi olanaksızdır. Böyle bir varlığın keşfinin bir kez duyulması herkesin zihninde ister istemez büyük etki yaratır ve beraberinde öyle bir düşünce ve haber yükü taşır ki herhangi bir yerde bir ulusun tamamının sayı ya da ateş kavramı değil de bir Tanrı kavramından yoksun olacak kadar aptal olması bana oldukça tuhaf geliyor.[21]

10. Dünyanın bir yerinde üstün, güçlü, akıllı, görünmez bir varlığı dile getirmede Tanrı adı bir kez kullanıldı mı böyle bir kavramın sağduyu ilkelerine uyumu ve insanların sıklıkla sözünü etmekte daima çıkarının olması, ister istemez her yere yayılması ve kuşaktan kuşağa geçmesine yol açar. Ancak bu adın ve beraberinde kimi kusurlu, belirsiz kavramların iletildikleri düşünce tembeli insanlarca genel kabulü, idenin doğuştanlığını kanıtlamaz; yalnızca, bu keşfi yapan insanların akıllarını doğru kullandıkları, şeylerin nedenlerini enikonu düşündükleri ve onları kaynaklarına dek izledikleri, ancak kafasını çok daha az çalıştıran insanların onlardan bir kez bu kadar önemli bir kavramı aldı mı yeniden kolay kolay yitiremeyecekleri ortaya çıkar.[22]

21 Burada ve başka yerlerde Locke Tanrıdan tüm sonlu varlıkların bireysellikleri ve ahlaksal özgünlükleri ile uyumlu bir biçimde yaşadıkları ve varlıklarını borçlu oldukları kusursuz hep etkin Akıl olarak, tek ve sınıflandırılamaz yerine, birçok nesneden (ateş, mıknatıs ve benzeri) bir tanesi gibi söz eder. Bu konuda (bak: Leibniz, *Yeni Denemeler* 3. Bölüm)

22 Bireylerde Tanrılık bileşik idesinin olgunluğu tinsel etkinliklerini öngörse de ortaya çıktığında yapısı dolayısıyla deneyim ilinekleriyle analiz edile-

11. Evrensel olarak tüm kabilelerde bulunmuş ve tüm ülkelerde yetişkin insanlarca genel olarak kabul edilmiş olsaydı, Tanrı kavramından yine başka bir yere varılmazdı. Bir Tanrı varlığının genel kabulü bana göre şuradan ileri gitmez: Tanrı idesinin doğuştanlığını kanıtlamaya yeterliyse o zaman ateş idesinin doğuştanlığının da göstergesi olmalıdır, çünkü dünyada bir Tanrı kavramına sahip olup da ateş idesi taşımayan tek bir insan yoktur diye düşünüyorum. Bir bebek kolonisi ateşin olmadığı bir adaya götürülüp bırakılırsa eminim ki dünyanın başka yerlerinde bilinen ve kabul edilen ateşin ne bir kavramına ne de adına sahip olacaklardır; belki de aralarından biri çıkıp da düşüncelerini yaradılış ve şeylerin nedenlerini araştırmaya yöneltip onu kolaylıkla Tanrı idesine kavuşturacak bir yola sapmadıkça bir Tanrı kavramını ya da adını kavramaktan çok uzak kalacaklardır.[23] Tanrı idesi diğerlerine de öğretildi mi akıl ve düşüncelerinin doğal eğilimi ile sonraları aralarında yayılır ve sürer gider.[24]

12. Aslında insanların zihinlerine, kendisine ilişkin kavramlar ve harfler işlemek, onları böylesi büyük bir noktada kuşku içinde ve karanlıkta bırakmamak, böylece zeki bir varlık olan insandan beklediği bağlılık ve tapınmayı güvence altına almak Tanrının doğasına yakışır ve böyle de yapmıştır diye ileri sürülmektedir.[25]

---

meyeceğini gösterebilir. Öte yandan en az bilincinde olanların deneyiminde ister istemez saklı bulunan sağlamı düzenleyici bir inanç oluşu bir dereceye kadar doğa düzenine sürekli güvenleriyle kendini gösterir.

23 Fakat evrenin felsefi düzeyde kavranılması için zihinsel zorunlulukları açısından ateş, Tanrı ya da üstün hep etkin Akıl ideleri benzerlik taşır mı? Doğal ve ahlaksal deneyim mantığında eşit ölçüde mi yer alırlar? Locke da Tanrının varlığının matematiksel bir sonuç kadar tanıtlanabilir fakat ateşin varlığının böyle tanıtlanamaz olduğunu savunurken farklı olduklarını kabul eder.

24 Bu ide öyle çeşitli gelişim dereceleri gösterir ki Tanrı terimi aynı çağ ya da aynı ulustaki bireysel zihinler kadar farklı çağ ve farklı uluslarda da çok farklı idelere yol açar.

25 Bu bileşik idenin değilse bile Tanrının varlığının, insanlığın ortak onayından temel alan savunusu, çocuklar ve yetişkinler, yabanıllar ve filozoflar,

Bu güçlü bir sav ise, sahiplerince beklenenden çok daha fazla şeyi kanıtlar. Çünkü, Tanrı insanların kendileri için en iyi olduğuna karar vereceği şeyleri yapmıştır, çünkü bu onun doğasına yakışandır diye bir sonuca varabilirsek bu yalnızca Tanrının insanların zihinlerine kendi idesini işlemiş olduğunu değil aynı zamanda insanların onun hakkında bilmesi ya da inanması gereken her şeyi de belirgin yazılar halinde kazımış olduğunu, onun istencine bağlılık içinde yapmaları gerekenleri iyice yerleştirmiş olduğunu ve bir istenç ile ona uygun duygulanımlar sunduğunu da kanıtlar. Kuşkusuz herkes bunun, St. Paul'ün tüm ulusların Tanrıyı aramalarını öğütlemesi gibi, karanlıkta el yordamıyla bilgiyi aramak, istençlerinin anlama yetileri ile çatışması ve arzularının ödevlerine aykırı düşmesinden, daha iyi olduğunu düşünecektir. Katolikler yeryüzünde anlaşmazlıkların yanılmaz bir yargıcının varlığını insanlar için en iyi ve Tanrının doğasına çok yaraşır görüyorlar ve sonuçta bir tane var, diyorlar. Aynı nedenle ben de, insanlar için her birinin kendi şaşmaz yargıcı olmasının daha yararlı olduğunu söylüyorum. Bu savın ışığında her insanı böyle görüp görmemeyi yine onlara bırakıyorum. Sınırsız akıl sahibi Tanrı böyle yapmıştır, o zaman bu en iyisidir demek, çok iyi bir saptama ancak "en iyi olduğunu düşünüyorum, öyleyse Tanrı böyle yapmıştır" demek kendi aklımıza biraz daha güvendiğimiz anlamı taşıyor bence... Üzerinde durduğumuz konuda, böyle bir noktadan hareketle, belli bir deneyim sonucunda tersine tanık olduğumuz zaman yine de Tanrı öyle yapmıştır diye ısrar etmek boşuna olacaktır. Bilginin

yani her düzeyde insanın, mutlak bilinçli inanışı ile mümkün olabilecek güçte değildir; çünkü bu durumda Tanrıtanımazlar ve bilinemezciler (agnostikler) imkânsız olgular, deliller de geçersiz olup, yerlerine başka deliller konmaya çalışılırdı. Ardıl çağlar ve çeşitli uluslarda gözlemlenen ortak inanışlara tam bağlılık iddiasında bulunabilir bu savunu, ki Cicero ve Kilise Büyükleri de buna sığınmışlardı. Reid'in de söylediği üzere eğer "Bu onayın nedeni olabilecek bir önyargının da bu onay kadar evrensel olduğunu gösterebilirsek" ortak onay savı bu bağlamda da geçersiz kalır.

böyle özgün izlenimleri ya da ideler zihinde işlenmemişse de Tanrının iyiliğinden yoksun değildir insanlar, çünkü Tanrı insanı böyle bir varlığın amacı için gerekli tüm şeylerin keşfine yeterince hizmet edecek yetilerle donatmıştır.[26] Bu da göstermektedir ki bir insan herhangi bir doğuştan ilke olmaksızın doğal yetilerini doğru kullanarak onu ilgilendiren diğer şeylerle birlikte bir Tanrı bilgisine varabilir. İnsana var olan bilgi yetilerini bağışlayan Tanrı, kendisi için köprüler ya da evler yapmasına yarayan akıl, eller ve malzemeler bağışlayarak zihninde doğuştan kavramlar yerleştirmesinden daha büyük bir lütufta bulunmuştur, ki dünyada kimi insanlar ne kadar yetenekli olsalar da başkaları kadar Tanrı ideleri ve ahlaklılık ilkelerinden ya tamamıyla yoksun ya da biraz haberdardırlar. Çünkü, yetenekleri, yetileri ve güçlerini bu yönde üretici bir biçimde kullanmamış fakat ülkelerinin şeyleri, görenekleri ve sanılarını ötesini düşünmeden, olduğu gibi alıp kendilerini bunlarla doldurmuşlardır. Siz ya da ben, Soldania Körfezi'nde doğmuş olsaydık düşüncelerimiz ve kavramlarımız orada yaşayan Hotentot halkının birikiminden öte geçmezdi. Virginia Kralı Apochancana İngiltere'de eğitim görmüş olsaydı, İngiltere'deki bir din adamı kadar bilgili ve bir o kadar da iyi bir matematikçi olabilirdi: Onunla, daha bilgili bir İngiliz arasındaki fark, yetilerinin kendi ülkesinin kavramları, âdetleri ve görenekleri içinde sıkışmışlığı ve daha öteye hiç yönlendirilmemiş oluşundadır. Eğer bir Tanrı idesine sahip olmamışsa bu yalnızca onu Tanrı idesine götürecek düşünceleri aramamasındandır.

13. İnsanların zihinlerinde işlenmiş olarak bulunan bir şey olsaydı bunu, insana, bağımlılığını ve ödevini anımsatmak için Tanrının yaratacılığının bir işareti olarak yerleştirdiği Yaratıcı

26 Doğal yetiler yeterince çalıştıklarında ancak ortaya çıkan akıl görünümlerini hesaba almayan bu ifade, büyük ölçüde potansiyel doğuştanlığın kabulüdür.

kavramı olmasını beklemekte haklı olacağımızı düşünüyorum. Bunun için de insan bilgisinin ilk örnekleri belirmelidir o zaman.[27] Fakat çocuklarda böyle bir kavram ne kadar zaman sonra keşfedilebilir? Orada bulduğumuzda, doğrudan Tanrıyı temsil etmekten çok ne kadar öğretmen kavramı ve sanısına benzer? Çocuklarda sahip oldukları bilgiye erişme sürecini gözlemleyen biri, ilk ilgilendiği ve konuşmaya en alışık olduğu nesnelerin anlama yetilerindeki ilk izlenimleri oluşturan şeyler olduğunu düşünecektir; başka bir şeyin en ufak bir izine bile rastlamayacaktır. Çocuklar daha çok türde duyulur nesnelerle tanıştıkça, onların idelerini belleklerinde sakladıkça ve onları çeşitli yollarla bir araya koyma, birleştirme ve çoğaltma becerisine sahip oldukça, düşüncelerinin kendiliğinden nasıl genişlediğini gözlemlemek kolaydır. İnsanların sahip olduğu bir Tanrı idesini zihinlerinde nasıl kurduklarını ileride anlatacağım.[28]

14. Aynı ülkede yaşayan insanların aynı ad altında, Tanrının kavram ve idelerine sıklıkla karşıt ve çelişik çok farklı ideler taşıdıklarını gördüğümüz zaman da insanların sahip olduğu Tanrı idelerinin onun parmağıyla zihinlere yazılmış işaretleri ve harfleri olduğunu söyleyebilir miyiz? Bir ad ya da sözcük kullanmaları Tanrı kavramının doğuştanlığını kanıtlamaz.

15. Yüzlercesini kabul eden ve ibadet edenlerden, hangi doğru ya da hoşgörülecek bir Tanrı kavramı beklenebilir? Birden fazla benimsedikleri her Tanrı ondan haberdar olmadıklarının şaşmaz bir göstergesi ve birlik, sınırsızlık, öncesiz-sonrasız niteliklerinin dışlandığı yerde doğru bir Tanrı kavramının olmayacağının bir kanıtıdır. Tanrı imgeleri ve simgelerinde dile getirilen tümüyle maddesel kavramlar, Tanrılarına yakıştırdıkları evlilik, aşk, bağlılık, düşkünlük, savaş ve benzeri nitelikler de

27 Yani, zaman açısından "ilk"i yoksa, şeylerin ve deneyimin asıl doğasında bireysel zihinde geç ve kusurlu görünüşü ya da kimi zihinlerde hiç görünmeyişi anlamında bir öncelik değil.

28 Bak: 2. Kitap, 23. Bölüm, 33. 36. Kısımlar; 4. Kitap, 10. Bölüm.

cabası; ki böylece insanlığın büyük kısmını içine alan putperest dünyanın, Tanrının yanılgıya düşmemeleri için büyük özen göstererek yazdığı şekliyle zihinlerinde ona ait ideler taşıdıklarını düşünmek için çok az nedenimiz olacaktır. Bu kadar ısrarla öne sürülen, "onayın evrenselliği" herhangi bir doğal izlenimi kanıtlıyorsa bu yalnızca: Tanrının aynı dilde konuşan insanların zihinlerine kendisi için işlediği bir addır, bir ide değil: Çünkü adda anlaşan insanlar aynı zamanda dile getirilen şey konusunda oldukça farklı anlayışlara sahiptiler. Putperestlerce tapılan türlü Tanrıların kavranamaz yüce varlığın çeşitli özniteliklerini ya da inayetinin çeşitli yönlerinin dile getirilmesi için başvurulan biçimsel yansımaları olduğunu söylerlerse, burada tüm bunların kökeniyle ilgilenmediğimi belirtmem gerekir sanıyorum; ancak şu da var ki, halkın düşüncelerinde böyle yer aldıklarını kimse göz ardı edemez. Diğer tanıklıklar bir yana, Beryte Piskoposu'nun[29] gezi notlarında 13. bölüme bakacak olan biri, Siyamlılar'ın din ilminin açık açık çoktanrıcılığı benimsediğini görecektir: Ya da Abbe de Choisy'nin daha anlaşılır biçimde *Journal du Voyage de Siam*'da[30] yazdıklarından (107/177) Tanrıyı hiç tanımadıklarını öğrenecektir.

16. Denirse ki tüm uluslardaki akıllı insanlar Tanrının birliği ve sınırsızlığına ilişkin doğru kavramlara sahip olmuşlardır, bunu kabul ederim. Fakat o zaman da,

Birinci olarak, ad dışında her şeyde "onay evrenselliği" dışlanmış olur; bu akıllı insanlar belki binde bir olacak kadar az sayıda yer aldığından bu evrensellik çok dar kapsamlıdır.[31]

29 Berytus Piskoposu'nun Hindistan üzerinden Siyam'a yolculuğu onunla yolculuk eden bir rahip tarafından kaleme alınmıştır. (Bak: *Journal des Savans*, 1. cilt, sf: 591)

30 1585-86.

31 Yani, saklı ya da bilinçsiz değil açık ya da bilinçli evrensellik. Açığa çıkarma işlemi din bilgini ya da filozofun yoğun bir düşünsel çabasını gerektirebilir.

İkinci olarak, bence insanların en iyi ve en doğru Tanrı kavramlarının[32] işlenmiş olduğunu değil, düşünce ve zihinsel etkinlik ve de yetilerinin[33] doğru kullanımı ile kazanıldığını kanıtlamaktadır aslında: Çünkü çok sayıda düşünce tembeli insan kavramlarını şans eseri, kafalarını yormaksızın gelenek ve halk diline özgü kavramlardan toplarken, akıllı ve düşünen insanlar düşüncelerini ve akıllarını doğru düzgün kullanarak başka şeylerde olduğu gibi bu konuda da doğru kavramlara ulaşmışlardır. Tüm akıllı insanların sahip olması, Tanrı kavramının doğuştan olmasının bir nedeni kabul edilecekse erdem de doğuştandır diye düşünülmelidir ki, akıllı insanlar daima erdeme de sahip olmuşlardır.

17. Bu açıkçası putperestliğin çizgisiydi. Tek bir Tanrıyı tanımış olan Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar da bu tür uluslardaki insanlara Tanrının doğru kavramlarını öğretmek için gösterdikleri özene karşın insanların onun aynı ve doğru idelerine sahip olmasını sağlayamadılar. Araştırırsak Tanrıyı gökyüzünde oturan bir insan biçiminde kurgulayan ve ona ilişkin saçma ve uygunsuz bir sürü kavrama sahip kişiler yok mudur aramızda? Türkler kadar Hıristiyanlar da Tanrının maddi ve insan biçiminde olduğunu kabul eden ve bunun için mücadele veren bir sürü tarikat barındırmışlardır: Ve şimdi aramızda kendilerini *Anthropomorphites* ilan eden çok az kişi olsa da (birkaçıyla ben de tanıştım) bunun üzerinde araştırma yapacak olan biri, cahil ve eğitim görmemiş Hıristiyanlar arasında bu sanıya sahip olanların oldukça fazla olduğunu anlayacaktır. Ülke halkından herhangi bir yaşta ya da herhangi bir konumda genç in-

32 Burada düşündüğü bu ad altında var olan türe ilişkin kavramlardır; yoksa Tanrı varlığı değil. Başka yerlerde tanıtlamaya çalıştığı da üstün bir zihnin varlığıdır. (Bak: 4. kitap, 10. Bölüm)

33 Locke'taki doğuştan ideler her insana doğuştan bilincinde olarak işlenmiş olduğu varsayılan idelerdir ve dolayısıyla deneyimde yetilerin kullanılması sonucu edinilmezler.

sanlarla konuşun, göreceksiniz ki, Tanrı adı ağızlarından hiç düşmese de kullandıkları kavramlar, akıllı bir insan tarafından eğitim almış olduklarına inanamayacağınız, dahası Tanrının kendi elleriyle yazmış olduğu harfler diye düşünemeyeceğiniz kadar tuhaf, yetersiz ve soysuzdurlar. Nasıl oluyor da bize kendi ideleriyle donatmadığı zihinler vermiş olması, dünyaya çıplak bedenlerle, hiçbir beceri ya da yaratıcılık bağışlamamasından daha fazla küçültüyor Tanrı inayetini, bunu anlamıyorum doğrusu. Bunlara ulaşmaya yarayacak yetilerle işlenmişsek, edinememiz Tanrının cimriliğinden değil, bizdeki düşünme ve çaba yoksunluğundandır. Bir Tanrı vardır ve bu, iki doğrusal çizginin kesişmesiyle oluşan karşılıklı açıların eşitliği[34] kadar kesindir. Düşüncelerini bu biçimde kullanmadıklarından önermelerin her ikisinden de habersiz birçok insan olduğu kesinse de bu önermelerin doğruluğunu içtenlikle araştırmaya koyulmuş fakat onaylayamamış hiçbir akıllı varlık olmadı. Bunun evrensel onay olduğu söylenirse tamam;[35] fakat böyle bir evrensel onay bu açılar idesinin olduğu gibi Tanrı idesinin de doğuştanlığını kanıtlamaz.

18. O zaman, Tanrı bilgisi insan aklının en doğal keşfi olsa da, tüm söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, Tanrı idesi doğuştan değildir, ki bu durumda başka bir idenin doğuştanlığı söz konusu olamaz. Çünkü Tanrı insanların anlama yetilerine herhangi bir izlenim ya da harf işlemiş olsa bunun kendisine ilişkin açık ve tek tip idesi olmasını beklemek en doğrusudur, ki bu ide bizim yetersiz kapasitelerimizin de bu kadar anlaşılması güç ve sınırsız bir nesneyi kavrayabileceği belirginlikte olmalıdır. Fakat zihinlerimizin, edinmek için en fazla uğraştığımız bu

34 Tanrıyı ararken önünde sonunda ulaşacağımız matematiksel kesinliği bu şekilde kabul ederken, bir yandan da bu bilgi ve idedeki doğuştanlığı kabul etmiyor: Çünkü ona ulaşmamız için çaba gerekiyor ve bu çaba doğuştanlık anlayışına aykırıdır.

35 Ele alınması gereken tek "doğuştanlık" içeriğine göre bu gerçekten de doğuştan ilkeler ve evrensel onayın varlığının bir kabulüdür.

ideden en başında yoksun olması tüm diğer doğuştan yazılara da bu hakkı tanımıyor. Gözlemleyebildiğim kadarıyla hiç böyle bir ize rastlamadığımı söylemeliyim, ki bir başkası bulup bana söylerse de sevinirim doğrusu...

19. İnsanların zaten sahiplermiş gibi genel konuşmalarında kullandıkları bir başka ide var ki; sahip olunması insanlığın genel yararınadır: TÖZ idesi. Bu ideyi ne dış duyum ne de iç duyum yoluyla[36] edinebiliriz. Doğa bize ideler sağlamada özenli davransaydı bunların yetilerimizle edinemediklerimiz olmasını beklerdi doğal olarak: Fakat görüyoruz ki, diğer idelerin zihnimize girdiği yollarla "töz"e ulaşamadığımızdan, hiç açık bir idesine[37] sahip değiliz; bu durumda töz sözcüğü ile bildiğimiz idelerin *substratum* ya da dayanağı olarak ele aldığımız ancak, [tikel belirgin kesin][38] idesine sahip olmadığımız yani ne olduğunu bilmediğimiz[39] şeyin yalnızca kesin olmayan bir varsayı-

36 (Bak: 2. Kitap, 13. Bölüm, 17-20. Kısımlar, 23) Bölümün birçok kısmı. Buralarda töz idemiz, tikel tözlere ilişkin idelerimiz ve bu idelerin nasıl oluştuğuna ilişkin Locke'a ait görüşleri bulabilirsiniz.

37 Locke'un tüm kesinliği açık ve seçik ideler üzerine oturttuğunu kabul eden Stillingfleet, "açık bir töz idesine sahip olmadığımızı söylerken kavramı mantıksız bir söyleme sokuyor" der ve Locke, "bunu kabul etmiyorum, çünkü inanç konusunda kesinliğin tek dayanağı olarak açık ve seçik ideleri görmüyorum. Töze ilişkin bir açık ya da seçik idemiz olduğunu söylemiyorum; ancak yalnızca onu ne olduğunu bilmediğimiz bir şey olarak gördüğümüzü söylüyorum" diye yanıt verir. (*Üçüncü Mektup*, sf: 381, ...) Aslında tüm görünüşlerinden ayrı herhangi bir töze ilişkin olumlu bir idemiz olamaz: Töz algılanan görünüşleri yoluyla kısmen görünür ve onun algılandığı kadarından söz edebiliriz.

38 Stillingfleet'in itirazlarına yanıt vermek için dördüncü baskıda eklenmiştir.

39 Bir şeyin niteliklerini oluşturan diğer duyu verilerine ekli bir duyu verisi olarak ele alındığında töz anlamsız bir terim olur; idelerin zihnimize girmesini sağlayan yollardan zihne girmez. Fakat başka bir yerde Locke, bir bulanık töz kavramının ister istemez insan zihninde oluşturulduğunu belirtir. Stillingfleet'e, "Asla töz gibi bileşik bağıntı idelerinin iç ya da dış duyumun yalın ideleri gibi oluştuğunu söylemedim. Zihnin kendi başına bağıntı ideleri kurabildiğini ve böyle yapmak zorunda olduğunu yadsımadım... Niteliklerin kendi kendilerine nasıl var olduklarını anlayamadığımızdan diyorum ki töz vardır... Duyulur nitelikler kendileriyle birlikte töz

mıdır dile getirilen.[40]

20. Kurgusal ya da kılgısal herhangi bir ilkenin doğuştanlığından söz ettiğimizde belli önermelerin, kendilerine ilişkin ideler hiçbir şekilde doğuştan varsayılamazken öyle olduklarını düşünerek cebinde 100 Sterling bulunan ancak bu miktarı oluşturan penny, shiling, crown ya da başka birimleri göz ardı eden bir insan durumuna düşeriz.[41] Bu önermelere verilen genel onay ve kabul de içeriklerindeki idelerin doğuştan olduğunu göstermez. Çoğu durumda, ideler hangi yolla gelirse gelsin ardından bu idelerin uyumu ya da uyumsuzluğunu ortaya koyan sözlere ister istemez onay verilir. Tanrı ve ibadetin doğru idelerine sahip olan herkes, anladığı bir dilde söylendiği zaman, "Tanrıya ibadet

varsayımını da taşırlar ancak bu varsayım duyular üzerinden onlarla birlikte içeri/zihne alınmaz... Demek istediğim, duyulur nitelikler içinde var oldukları bir substratum hissettirirler." (*Stillingfleet'e Üçüncü Mektup*) Kısacası töz değişen görünüşlerde değişmeyen gerçektir: Bunlar bir diğeri olmaksızın anlaşılamayan bağlaçlardır. Locke, dili döndüğünce bunu söylemeye çalışır gibidir. Töz idesine sahip olmadığımızı söylerken ideyi zihinsel imge yerine, dolayısıyla anti-platonik anlamda kullanır.

40 "Kesin olmayan" burada zihinde belirsiz ve bulanık olan bir varsayımı niteler; ancak pratikte bir sıfatın bir ad öngördüğü şeklindeki gramer kuralı ile eşdeğerde bir varsayımdır. Stillingfleet "Düşünemeyeceğimiz kadar çok 'şey' vardır ve düşündüğümüzün bu kadar çok şeyi kapsadığını varsaymamız olanaksızdır" diye karşı çıkınca Locke, "Öyleyse böylesi bir yetersizliğin ya da kavramlarımızla karşıtlığın inkâr edilemez bir sonucu olduğunu kesin olarak varsayamaz ya da çıkarsayamayız diye bir şey yoktur. Söz, töz idesini uslamlamaya dayandırıyorsunuz ya da kipler ya da ilineklerin kendi kendilerine varlık sürdürmeleri şeylere ilişkin uygun kavramlarımıza bir aykırılıktır ve ben de aynı sonuca vardım. Kavramlarımıza bir aykırılıktan ve düşünemeyişimizden doğan kesinlik farkının ne olduğunu ayırt edecek duyarlılığa sahip değilim" diye karşılık verir. (*Üçüncü Mektup,* sf: 375...; *İlk Mektup* sf: 27...) Locke bu karşıtlık için hiçbir delil göstermez; eğer bir ilk ilke ise de herhangi bir delili verilemez. Fakat başka bir yerde yazıştığı biri ile tözlerin eylemleri (görünüşleri) ve kiplerine ilişkin idelerin genellikle töz idesinin kendinden önce insanların zihninde var oldukları konusunda anlaşır. (*Samuel Bold a Mektup,* 15 Mayıs, 1699)

41 Yani, tüm önermeler terimleri öngörür. Fakat kendileri deneyim verileri olan ideler arasındaki bağıntıları algılamaya yönelik doğuştan zihinsel bir zorunluluk olabilir. İdelerin bağlamı doğuştan olabilir ancak bağlanan ideler doğuştan değildir.

edilir" önermesini onaylar; ve akıllı her insan bugüne dek üzerinde hiç düşünmediği bu önermeyi yarın onaylamaya hazır olabilir. Ancak milyonlarca insanın bu idelerden biri ya da her ikisinden yoksun olduğu söylenebilir pekâlâ... Çünkü çoğu ülke insanı ve yabanilerin Tanrı-ibadet idelerine sahip olduğunu kabul etsek bile şu ya da bu zamanda edinmeleri gereken ve bunun üzerine bu önermeye onay da verecek, artık çok az kuşkuda kalacak olan çocuklardan çok azının bu idelere sahip olduğu varsayılabilir diye düşünüyorum. Duyar duymaz onay, idelerin doğuştan olduğunu kanıtlamaz; bu, (bir sonraki gün çekilecek olan göz perdeleri yüzünden) kör doğmuş bir bebeğin görmeye başladığında "güneş parlaktır ya da safran sarıdır" önermesine kesinlikle onay vereceğini hesaplayarak, güneş, ışık, safran ya da sarı idelerini beraberinde getirdiğini söylemek gibi bir şeydir. Buna göre, "ilk duyuşta onay" idelerin doğuştanlıklarını kanıtlamıyorsa bu idelerden oluşan önermeler için çok daha yetersizdir bu açıdan...[42] Doğuştan idelere sahip olan biri varsa kaç tane olduklarını ve hangilerinin böyle olduğunu söylemesi beni memnun eder.

21. [Şunları[43] eklememe izin verin: Zihinde gerçekten üzerinde düşünmediği herhangi bir doğuştan ide bulunuyorsa bellekte yerleşmiş olmalıdır; oradan anımsama yoluyla ortaya çıkmalıdır yani zihinde önceden yer almış bir algı olarak anımsandığında tanınmalıdır. Çünkü anımsamak bir şeyi daha önceden bilindiği ya da algılanmış olduğu bilinciyle ya da bellekle algılamaktır. Bunun dışında, zihne giren her ide yenidir ve anımsanmaz; zihinde önceden var olduğunun bilinci anımsama yetisini tüm diğer düşünme yollarından ayrı kılar. Zihin tara-

42 Bu, bilinçte belirdikten sonra ölümsüz ve mutlak görünen önermeler ile yalnızca geçici ve koşullu doğru gibi görünen önermeler arasındaki ayırımı ortadan kaldırıyor, ki Locke'un kendisi de Tanrının varlığı dışında gerçeğe ilişkin tüm önermeleri ikinci sınıfa sokuyor.

43 Bu kısım ikinci baskıda eklenmiştir.

fından hiç algılanmamış bir ide zihinde hiç yer almamıştır. Zihindeki bir ide ya edimsel bir algıdır ya da zihinde öyle edimsel bir algı olmuştur ki bellek aracılığıyla yeniden canlandırılabilir.[44] Ne zaman belleğin dışında bir idenin edimsel algısı sözkonusu ise o zaman ide anlama yetisinin karşısına tamamıyla yeni ve bilinmeyen olarak çıkar. Ne zaman bellek bir ideyi edimselleştirirse o zaman orada önceden var olduğu ve zihne tamamıyla yabancı olmadığı bilinci de ona eşlik eder.[45] Böyle olup olmadığını herkes gözlemleyebilir. Bu gözlemleme sonunda herhangi birinin (ileride söz edilecek olan yollarla bir izlenimine varmadan önce) bilmediği (ancak geri getirebildiği ve anımsamayabildiği) doğuştan olmaya hak kazanmış bir ide örneği verilsin isterim; ki önceki bir algının bilincinde olunmadan anımsama gerçekleşmez ve zihne bu bilince yabancı herhangi bir ide gelirse anımsanmaz ya da bellekten edinilemez; aynı zamanda belirmesinden önce zihinde var olduğu da söylenemez. Bellekte ya da görünürde gerçekten var olmayan bir şey zihinde hiç olmaz ve orada asla yer almamış bir şeydir.[46] Renkleri tanıyana ve ayırt edene dek gören bir çocuğu düşünün: Sonra gözleri kataraktlarla örtülüyor ve 40 ya da 50 yaşlarında tamamıyla kör oluyor; işte o zaman bir zamanlar sahip olduğu renk idelerine ilişkin belleğini tümden yitirir. Bu bir seferinde konuştuğum görmeyen bir insanın durumuyla aynı: O da görme yeteneğini küçük bir çocukken geçirdiği çiçek hastalığı yüzün-

44 Burada Locke edindiğimiz bilginin edimsel ve bilinçli olarak var olmadığı aralarda saklı ya da bilinçsiz bir durumda var olduğunu kabul ediyor. Saklılığı edinilen bilgiyle sınırlandırıp böylece şeylerin doğasındaki aprioriti (deneyden önce ve bağımsız bilme) ve saklı mantığı dışlama için yeterli neden göstermiyor. Edinilen idelerin edimsel (bilinçli) algılar ya da belleğin saklı yeniden algılama gücü olduklarını söylüyor.

45 Bu, Platon'un, bizde canlandıklarında zihinsel olarak zorunlu görünen doğrulara ilişkin bilgimizin, her zamanki belleğimizde bilincinde olduğumuz, önceden bizim miş gibi bu doğrulukların kabulleriyle birlikte gelmese de, anı doğasında olduğu şeklindeki kuramını çağrıştırıyor.

46 Bu kesin bir varsayımdır (dogmatiktir).

den yitirmiş ve kör doğmuş bir insan gibi bir daha hiçbir renk kavramı olmamış. Kimse diyebilir mi ki bu insan zihninde kör doğmuş birinden daha fazla renk idesine sahiptir? Sanırım kimse her ikisinin zihninde de renk idelerinin yer aldığını söylemeyecektir. Ne zaman kataraktlar kaldırılır, o zaman hiç anımsamadığı ancak iyileşmiş görme yetisiyle zihnine iletilen renk idelerini önceki bir bilgi bilinci olmadan yeniden edinir. Bu ideler artık karanlıkta da geri getirebileceği ve zihninde canlandırabileceği şeylerdir. Bu durumda, görünürde yokken, önceki bir bilginin bilinci yardımıyla geri çağrılabilen tüm bu renk ideleri bellekte olduğundan zihinde var kabul edilirler. Buradan şöyle bir sonuç çıkıyor: Gerçekte görünürde olmayan ancak zihinde var olan bir ide orada yalnızca bellekte yer aldığı için vardır; bellekte yoksa zaten zihinde de yoktur; bellekte var ise, orada belirdiğine ilişkin bir algı olmadan bellek aracılığıyla edimsel bir görünüş kazanamaz: Kısacası önceden biliniyordur ve şimdi anımsanıyordur. Bu durumda, herhangi bir doğuştan ide varsa zihinde bir yerlerde değil bellekte bulunmalıdır; bellekte varsa bir dış izlenim olmaksızın geri getirilebilir ve ne zaman ki zihne ulaştı, işte o zaman anımsanır yani kendisiyle birlikte zihne tamamıyla yeni olmadığının algısıyla yansır. Zihinde ya da bellekte olan ve olmayan arasındaki değişmez ve ayırt edici fark budur; —bellekte olmayan ne zaman orada belirirse tamamen yeni ve bilinmeyendir; zihinde ya da bellekte olan ne zaman bellekle çağrılırsa, zihin onu kendi içinde görür ve önceden orada olduğunu bilir. Bu şekilde zihinde dış duyum ya da iç duyumdan gelen izlenim öncesinde doğuştan ideler olup olmadığı araştırılabilir. Akıl çağına erdiği zaman ya da başka bir zaman onlardan birini anımsamış ve doğduktan sonra hiç yeni gelmemiş ideleri olan bir insana rastlamak isterdim. Zihinde, bellekte olmayan ideler bulunduğunu söyleyen biri çıkarsa ondan açık-

lamasını ve söylediklerini akılcı bir biçime sokmasını beklerim.[47]]

22. Söylemiş olduklarım dışında şu ya da bu ilkenin doğuştan olduğu konusunda kuşkulanmama başka bir neden daha var. Sınırsız akıl sahibi Tanrının her şeyi kusursuz bilgelik içinde yarattığına tamamıyla inanıyor olmam, ondan insanların zihinlerine kimi evrensel ilkeleri işlediği yolundaki beklentiye bir anlam vermemi sağlayamıyor; zaten kurgusal olan ve doğuştan diye öne sürülenler gereksiz, kılgısal ilkelerse açık değiller;[48] ve hiçbiri doğuştan diye kabul edilmeyen diğer kimi doğruluklardan ayırt edilebilir[49] değil. Sonraları edinilenlerden daha açık olmayan ya da onlardan ayırt edilemeyen böylesi harfleri Tanrı ne amaçla zihne işlemiştir?[50] Açıklıkları ve yararlılıkları ile zihinde yeni olan ve sonradan edinilmiş tümünden ayırt edilebilir doğuştan ideler ve önermeler olduğunu düşünen biri çıkarsa, sanırım bunların hangileri olduğunu söylemekte

47 Locke'un bilgi için de; iç duyum sırasında oluşumu için zihinsel olarak zorunlu görülen ve bu bağlamda, önceden duyumsandıkları bahanesiyle bellekte oldukları kabul edilemez ve dolayısıyla yalnızca bir mecazi anlamda "anılar" diye söz edilebilirken, tümüyle yeni olmadıkları düşünülen ideler ve ilkeler olduğu yolundaki iddiayı çürütmesi gerekirdi.

48 Tamamen kanıtlanmamış ya da yalnızca olası olan önermeler, Locke'a göre, insan yaşamını asıl ilgilendirenlerdir.

49 Söz konusu doğrulukların ölçütleri için 2. Bölüm, 15. Kısıma ait dipnota bakınız.

50 Leibniz'in belirttiği üzere doğa boşuna zihnimize doğuştan ilkeler işleme zahmetine girmemiştir; çünkü bu ilkeler olmaksızın tanıtlamada edimsel bilgiye ya da olguların mantığına ulaşmanın yolu kalmazdı ve yalnızca hayvanların deneyimleri ile sınırlı kalırdık. Eksik önermeli tasımda (çıkarım) bulunduğumuzda saklı bir terime (öncüle) dayandığımız gibi sonucun geçerliliği saklı öncülle belirlendiği her zaman doğru ise bu doğuştan genel ilkelere güveniriz. Gelecek hakkındaki tüm uslamlamalarda da saklı ilke vardır. Gelecek neden geçmişe benzesin ki? Hep böyle olduğundan değil; bu, hiçbir deneyimine sahip olamadığımız geleceğin zaten geçmiş olduğu şeklinde bir çelişki içerir.

51 Felsefe sürekli olarak onları örtük olarak yer aldıkları deneyimden açığa çıkarmak ve böylece onların organik birlikleri içinde seçik bir bilincine varmakla uğraşmaktadır.

zorlanmayacaktır ve bu sayede herkes öyle olup olmadıklarına gerekli kararı verecektir. Çünkü tüm diğer bilgiden ve algılardan belirgin farkı olan doğuştan ideler ve izlenimler varsa herkes kendinde olduğunu doğrulayacaktır. Bu varsayılan doğuştan ilkelerin delilleri konusunda zaten konuştum, bunların yararına ya da kullanımlarına ilişkin ayrıntılara daha sonra gireceğim.

23. Sonuç olarak: Bazı ideler kendilerini insanların anlama yetilerine doğrudan sunarlar; bazı doğruluk türleri de zihin ideleri önermelere sokar sokmaz doğarlar.[52] Diğer doğruluklarsa bir sıralamaya sokulmuş ideler zincirinde, keşfedilip onaylanabilmeleri öncesinde, dikkatli çıkarımlar yapılması ve karşılaştırmaya tabi tutulması gerekenlerdir.[53] İlk türden bir kısmı genel ve kolay kabulleri nedeniyle yanlışlıkla "doğuştan" diye nitelendirilmektedir fakat doğrusu, yetenekler ve beceriler dururken ideler ve kavramların bizimle birlikte doğmuş olması söz konusu değildir. Ancak bazıları kendilerini yetilerimize diğerlerine göre daha hazır halde sunuyor ve böylece daha genel kabul görüyorlarsa da, Tanrı insanları doğrulukları keşfetmek, almak ve saklamak için ayrı ayrı görevlendirilmiş yetiler ve araçlarla donattığından, bu bedensel organlarımız ve zihinsel güçlerimizin nasıl kullanıldıklarıyla ilgilidir. İnsanlığın kavramları arasında olabilecek büyük fark, yetilerini farklı biçimlerde kullanmalarından kaynaklanmaktadır.[54] Çoğu insan körü körüne kabullen-

52 Apaçık (kendinde açık) doğruluklar.

53 Locke'un yönteminin —tarihsel— olduğu, başından beri varlığa ve zihinsel işlemlerde öngörülen son (nihai) ilkelere ilişkin sorulardan kaçındığı, Tanrının varlığını tanıtlamada gerekli öncülleri ve gerçek olana ilişkin bir deneyim olabilirliğini sorgusuz kabul ettiği asla unutulmamalıdır. Yetilerimizin tam olarak kullanımıyla edinilmeyen fakat her zihne doğuşta bireylerin deneyim ve koşullarından bağımsız olarak bilincinde olunarak sokulan "doğuştan ideler ve ilkeler konusunda ters varsayımla insanlar, Locke'a göre, kendilerini varlık okyanusunda yitirip durmuşlardır.

54 Locke doğuştan olanın bilincini mutlak içeren doğuştanlık kavramından korkmaktadır, çünkü yetilerimizin işlevini geçersiz kılabilir. İnsan bilgisinde yer olan doğuştan öğelerin bilinci bireysel yetilerin etkin kullanımına ve evrensel ya da felsefi formlarıyla açık kabulleri de daha yüksek yetileri-

diğinden zihinlerini başkalarının egemenliği ve buyrukları altına sokup tembellik yaparak onay güçlerini, öğretileri körü körüne değil fakat büyük bir dikkatle doğruluğunu araştırarak kabullenme yolunda kullanmazken, azınlıkta kalan diğer bir kısım da düşüncelerini birkaç şeye yönelterek onlar hakkında yeterince bilgileniyor, bilgilerini onlar çerçevesinde geliştiriyor ve başka araştırmalara hiç girmediklerinden tüm diğer şeylerden habersiz kalıyorlar.[55] Buna göre bir üçgenin açılarının toplamının iki dik açıya eşit olduğu; başka herhangi bir şey kadar kesin bir doğruluk ve ilkeler diye adı geçen önermelerin çoğundan da daha apaçıktır; bununla birlikte başka şeylerde uzmanlaşmış milyonlarca insan düşüncelerini açılar alanına hiç salmadığından bu doğruluğu bilmez bile... Bu önermeyi kesinlikle bilen fakat matematiğin kendi içinde bunun kadar açık ve belirgin olan diğer önermelerin doğruluğundan tümüyle habersiz biri, böylesi matematiksel doğruluklar söz konusu olduğunda düşüncelerini birden durdurup daha öteye gitmemiş olmalı ki bir Tanrının varlığına ilişkin kavramlarımız için de bu söz konusu olabilir. Çünkü, bir insanın bir Tanrının varlığından daha açık saptayabileceği bir doğruluk yoksa da, bu dünyada zevklerine ve tutkularına hizmet eder gördüğü şeylerle kendini oyalayan bu insan, şeylerin nedenleri, sonuçları ve hayranlık verici yönlerini araştırmak adına ufacık bir zaman bile ayırmaz ve olduğu yerden kımıldayıp da düşüncelerini bir adım olsun ilerde yoğunlaştırmaz ki böylece böyle bir yüce varlığın herhangi bir kavramından habersiz yaşayıp gider. Eğer başka biri çıkıp da kafasına böyle bir kavram sokmuş olsaydı belki inancı bilirdi; fakat hiç irdelemeden aldıysa, "bir üçgenin açılarının toplamı iki dik açıya

mizin kullanımına bağlı olduğundan araştırmaya değecek olan sözü edilen eğilimde olmayan doğuştanlıktır yalnızca.

55 Bu cümlede ilk kitabın insanları yüksek yetilerini etkin olarak kullanmaya yöneltme ve onları tembellik edip körü körüne bağlanılan sanılara tapınmaktan kurtarma, ve hakikat olan Tanrının hizmetine ve O'na tapınmaya teşvik etme yönündeki amacının dayanağını görüyoruz.

eşittir" önermesini söylendiği gibi, kanıtını aramaksızın, gözü bağlı kabul ettiği gibi eksik bir bilgiye sahip demektir: Aslında yetilerini özenle kullansa apaçık ve belirgin bilgisine ulaşacağı doğruluk için, bir sanıdan hareketle onayını sunmuş olabilir ancak. Yeri gelmişken, bütün bunlar yalnızca *bilgimizin ne kadar çok doğanın bize bağışladığı güçleri doğru kullanmamıza bağlı iken ne kadar az boş yere tüm insanlıkta hazır olduğu düşünülen doğuştan ilkelere dayandığını* göstermektedir; ki eğer olsalardı bunu herkes bilirdi yoksa varlıkları bir anlam taşımaz. [Bütün[56] insanlarca bilinmedikleri ve diğer yeni doğruluklardan ayırt edilemedikleri için, böylesi doğuştan ilkelerin olmadığı sonucuna varabiliriz.]

24. Doğuştan ilkelerin varlığından kuşkulanılması, bunu bilgi ve kesinliğin[57] eski temellerinin sökülüp atılması diye değerlendirenlerin olumsuz eleştirilerini ne kadar hak ederse etsin, doğruluğun peşinde sürdüğüm izin bu temelleri daha da sağlamlaştırdığını söyleyemem. Şundan eminim ki, Deneme boyunca hiçbir otoritenin ardından gitmek ya da taraf tutmak gibi bir derdim olmadı. Tek hedefim doğruluktu ve her nerede önüme çıktıysa düşüncelerimi, önyargıdan uzak, başka birilerinin ayak izlerine gereksinmeden, ardından gönderdim. Bu demek değil ki diğer insanların sanılarına hiç saygı duymuyor. Fakat benim için en saygın olan şey doğruluktur ve umarım, şeylerin kendilerini araştırırken, akılcı ve düşünce ürünü bilgiyi kaynağına dek izlediysek ve diğer insanların bu bilgiye ulaşmak için ürettiği düşünceler yerine kendi düşüncelerimizi harekete geçirdiysek, keşfine doğru daha büyük adımlar atmamız kibirlilik olarak yo-

56 İkinci baskıda eklenmiştir. İyice irdelendiğinde bu sözlerin, bireysel olgulara son açıklamayı getiren ilkelerin peşinde bilgi yapısına ilişkin felsefi analizin başarısızlığa uğradığını belirttiği görülür.

57 "Doğruluğu sınamada mihenktaşı olarak kullanılan genel kabul görmüş ilkelerin kendilerinin araştırılması da gerekli görünüyor; ve bu arada alışkanlık ve eğitimin güçlü etkisi altında ve tümüyle yapay sayılmalıdırlar." (Lee, *Anti-Scepticism*)

rumlanmaz. Çünkü başkalarının anlama yetileri aracılığıyla bilmek, ancak başkalarının gözleriyle görmeyi beklemek kadar akıllıca olabilir diye düşünüyorum. Başka insanların sanılarının bizim beyinlerimizde dolaşması, ne kadar doğru da olsalar, bizi bir zerre daha bilgili kılmaz. Onay hakkımızı yalnızca saygın adlara bırakırken, onlar gibi, saygınlık kazanmalarını sağlayan doğrulukları anlamak için akıl yürütmüyoruz ki, böylece onlarda bilgi olan bizde yalnızca "opiniatrety"[58] olarak kalıyor. Aristo kesinlikle bilge bir insandır fakat kimse onun başkasının sanılarını gözü kapalı benimseyip öylece dile getirdiği için bu bilgeliğe ulaştığını düşünmedi. Hiç irdelemeden başkalarının ilkelerini kendine alması onu bir düşünür (filozof) yapmamışsa başka herhangi biri için böyle olmak güçtür sanıyorum. Bilimlerde herkes gerçekten bildiği ve kavradığı kadarına sahiptir. Birinin yalnızca inandığı ve körü körüne kabullendiği şeyler yalnızca parçalardır ki, bütüne ne kadar uyarlarsa uysunlar, onları toplayanın birikimine önemli bir katkıları olmaz. Başkasından altın olarak alınan servet kullanılmaya kalkışıldığında, oyuncak para gibi yapraklara ve toza dönüşecektir.

25. Anlaşıldığı an hiç kuşku bırakmayan önermeler bulunduğunda doğuştan oldukları sonucuna varmak kolay ve kestirme bir yoldur insanlar için.[59] Bu şekilde tembel, arama sıkıntısından kurtuldu, kuşkucu ise bir kez doğuştan diye belirlenen tüm önermelere ilişkin araştırmalarını durdurdu.[60] Uzman ve öğ-

58 "Opinionatrety" sanıya koşulsuz bağlılık. Locke zaman zaman kullanmıştır, bu terimi. (Bak: Brown *Vulgar Errours,* 7. Kitap, 9. Bölüm)

59 Söylemek istediği apaçık ilkelerin yanlışlıkla doğuştan varsayıldıkları ya da doğuştan tüm insanlarca ister istemez doğru olarak görüldükleridir. Tembelliği teşvik ettiği ve doğuştan ilkeler adı altında sayısız önyargıya açık kapı bıraktığı için bu sanıya şiddetle karşı çıkıyor Locke. Genelin sanılarına körü körüne güvenme tembelliğine ve her insanın genelden ayrı ve kendisi olmasını sağlayan özel yargıyı hiçe sayan üşengeçliğe itiraz ediyor. Bireyin kendi gelişimini daha iyi ya da daha gelişmiş sağduyuya ulaşmanın bir yolu değil de kendisinde sınırlı bir süreç olarak görüp abartıyor. (Bak: *Anlama Yetisinin Yönetimi,* 41. Kısım)

60 Locke'un onlara düşmanlığı bundan dolayıdır.

retmen geçinenler için *"İlkeler sorgulanmamalıdır"* söyleminin ilkeler ilkesi olması oldukça yararlıydı. "Doğuştan ilkeler vardır" öğretisi yerleşir yerleşmez, yanlıları bazı öğretileri böyle kabul etmek zorunda kaldılar; ki, böylece kendi akıl ve yargılarını kullanmaktan alıkonuldular ve ayrıca incelemeksizin inanmak ve gözü bağlı kabul etmek durumunda idiler artık: Bu körü körüne inanış (safdillik) içindeki insanlar daha kolay yönetilebilir ve onları terbiye edecek, yönlendirecek yetenek ve yetkiye sahip insanlar için çalışabilirlerdi.[61] Sorgulanmaz doğrulukların, öğreticisi ve ilkelerin buyurucusu olma yetkisini elinde tutmak öyle küçük bir güç aktarımı değildir; bir insan böylece tüm bu doğruluk ve ilkeleri öğretmiş olanın yararına olacak bir ilkeyi doğuştan diye doğrudan kabul etmek durumunda kalır.[62] Halbuki insanların birçok evrensel doğruluğun bilgisine ulaştığı yolları inceleselerdi, enikonu düşünüldüğünde doğrulukların, şeylerin kendi varlığından çıkıp zihinlere girdiğini görürlerdi;[63] ve doğanın almak, yargılamak işlevlerini yükleyerek bağışladığı yetilerin yerinde kullanımı ile keşfedildiklerinin ayrımına varırlardı.

26. Burada anlama yetisinin nasıl işlediğini göstermek Deneme'nin gerisine de kalıyor ki, şimdiye dek kendi bilgimize ilişkin sahip olabileceğimiz kavramların üzerinde yükseldiği, bana göre doğru olan, temellere nasıl ulaştığımı açıkça göstermek için doğuştan ilkeler[64] konusuna kuşkulu bakmamın ne-

61 Leibniz, *Yeni Denemeler*'e bakınız.

62 Locke'un bilginin doğuştanlığı ile savaşının ahlaksal amacının diğer bir ifadesidir bu; ki, böyle bir bilgi deneyim bildirimleri ve verileri olmaksızın, kişisel çaba gösterilmeksizin edinilir ona göre.

63 Deneme'nin asıl ideali yanlış uçta başlayan ve soyut ontoloji okyanusunda boğulup gitmemize neden olan *apriori* varlık düşüncesi hakkındaki soyut uslamlamalar değil, fakat diğer uçta, duyumsal ve tinsel insanlar olarak bizim için zorunlu olan düzeye dek derece derece yorumlanabilen ve somut varlıkların kısmen göründüğü, duyusal ve tinsel olarak algılamada sunulan görünüşler arasında *aposteriori* (duyu deneyine dayalı) uslamlamalardır.

64 Ilk Kitap, Locke'un, İnsanın Anlama Yetisine ilişkin asıl açıklamasının bir parçası değildir. Le Clerc tarafından Deneme'nin özeti olarak yayımlanan

denlerini sayıp dökmem gerekliydi;[65] oysa bundan sonra ilk öne sürdüğüm noktaya yöneleceğim. Karşı savların bazıları genel kabul görmüş sanılardan doğduğu için herhangi bir öğretinin yanlışlığını ya da olanaksızlığını kanıtlamakla yükümlü biri için göz ardı edilmesi oldukça güç birkaç şeyi dikkate almak zorundaydım; —bataryaların dikileceği arazi sağlamsa kime ait olduğu, kimden alındığına ilişkin ayrıca bir araştırma yapılmaz, kasabalara saldırırken; yalnızca o anki amaç için yeterli yükseklikte bataryalar kurulmalıdır o arazi üzerinde: İşte tartışmalı söylemlerde de durum böyledir. Fakat Deneme'nin sonraki bölümünde kendi deneyim ve gözlemlerimin yardım ettiği ölçüde tek tip ve kendi içinde tutarlı bir bina yükseltmeyi amaçladığımdan umuyorum ki, bu binayı, alıntı ya da bağışlanmış temeller üzerinde eğreti duran ayaklar ve payandaların desteğine gereksinmeyeceğim bir zemin üzerine oturtacağım: Ya da en

çalışmadan görülmez. Bu kısımda başlattığı tümdengelimsel tartışmadan görünüşlerin tümevarımsal bir yorumlanması ve deneyim ve gözleme geçmeyi tasarlamaktadır. Fakat tümevarımcı yorumlama tümdengelimci savın yanı sıra bilinçsiz önkabuller içerir ve felsefe doğa ve tin görünüşlerinin hepsinde içerilen her iki savın önkabullerinin düşünsel olarak örgütlenmesi/düzenlenmesidir.

65 İlk kitapta yazar doğuştan ideler olmadığı ve dolayısıyla doğuştan ilkeler olmadığını kanıtlarken yeni bilgi tasarısını oturtmayı düşündüğü temele yüklenmiş olan saçma ve boş lakırdıları ortadan kaldırmak amacıyla çok özenli davranıyor. Bence tüm korunabilmiş olan doğuştan sözcüğüne yüklediği katı anlamdadır; çünkü bu noktada kesinlikle hiç düşmanı yoktur. Hiç kimse yaradılışları ya da örgün bedenleri ile birleşmelerinin hemen sonrasındaki ilk anda embriyoların zihinlerinin (bilinçli) idelerle donanmaya ya da onlar işlenen, (bilinçli olarak) kazınan ilkeler ya da önermelere hazır olduklarını akla uygun biçimde öne süremez; bu boş bir varsayımdır. İnsan doğası mutlaka evrenin diğer parçalarıyla bağıntılı olduğundan idelerin kaynağının insan doğasının oluşumu olduğunu belirten ifadelerdir bunlar. (Lee, *Anti-Scepticism*, Önsöz sf: 1) Locke'un insan zihnini idollerden temizleme, modern aydınlanma yürüyüşünü başlatacak olan bir "boş levha" fikri taşıma kararı, ilk kitabında hiç kimsenin tartışmaya değer bulmadığı şeye saldırmasına önayak olmuştur. Öte yandan apaçık kesin doğruluğu kabul etmesi de ortaya çıkarabilse felsefi yandaşları ile uzlaşmaya sokabilecek, doğuştanlık ilkesi lehinde bir itiraftır.

azından kurduğum, gökyüzünde bir şato olacaksa, bir bütün halinde olması için uğraşırım. Başkalarınınkine olduğu gibi benim ilkelerime de öncelik verilmediği sürece, okuyucuyu yadsınamaz sağlamlıkta kanıtlar beklememesi konusunda uyarmak istiyorum;[66] ki, kanıtlayabilirim de... İlkelerimin doğru ya da yanlışlığı konusunda yalnızca insanların kendi önyargısız gözlem ve deneyimine dayanabilirim[67] ve bence, bir ölçüde karanlıkta kalmış bir konuya ilişkin kendi kanılarını özgürce ve içtenlikle ortaya dökmekten fazlasını iddia etmeyen ve doğruluğun peşinde tarafsız bir araştırma yapmaktan başka amaç gütmeyen bir insan için bu yeterlidir.

66 Bu söylemin önceki kısmında olduğu gibi gerisinde de önkabuller olmaksızın pek az ilerleyebilir. Etkin Aklın evrendeki üstünlüğü ve güvenilirliği ve kaçınılmaz yansımaları bilinçli ya da bilinçsiz olarak kabul edilmektedir. Yalnızca tam kuşkucular tüm ilkelerden kaçınırlar ve böylece herhangi bir önerme oluşturmaya yetersiz kalırlar.

67 Ancak Cousin, tüm Deneme'yi, insanın anlama yetisiyle sunulan olguların geçmiş bir kuram ya da sonuca uymasını sağlayan yersiz bir varsayım olarak görür. Green ve diğerlerine göre tutarsız, karşılıklı çelişkiler içeren önermeler yığınıdır; fakat Locke bu kısımda havada asılı bir şato da olsa Deneme'nin en azından bütün, kendi içinde tutarlı ve her bir parçası birbiriyle sıkı sıkıya tutunan bir yapı olmasını amaçlamaktadır.

II. Kitap

İDELER

İKİNCİ KİTABIN ÖZETİ

Locke I. kitapta, doğuştan ve dolayısıyla deneyim yoluyla kanıtlanamaz ve eleştirilemez olan düzenleyici ide ve ilkelere sahip olduğumuz sanısına karşı çıkmıştı, II. kitapta da bu yerleşik sanının yerine ideler ya da görünüşlerin içinde anlama yetisiyle ulaşılacak bilgi ve olasılığı barındıran, kendine göre asıl kaynağını ortaya koyuyor. II. kitabın ilk on bir bölümünde ileri sürülen ve açıklanan karşı sav; insanın anlama yetisinin alanına giren tüm yalın ideler ya da varlık görünüşlerinin, dışımızdaki şeylerden beş duyumuz ya da kendi zihinsel işlemlerimizin içduyumu ile edinildikleri yolundadır. 12-28. bölümlerde de en soyut idelerimizin, duyu verileri ya da zihinsel işlemlerin algılama alanından ne kadar uzak görünseler de, anlama yetimizin, duyu nesneleri ve bunların zihinde yansımaları ile kendi yetilerinin etkin kullanımı sonucu kazandığı ideleri kendi kendine yineleyerek, birleştirerek, somutlaştırarak ve bağlayarak oluşturduğu karışımlar olduğu kanıtlanmaya çalışılıyor. *Uzay, zaman, töz, güç, özdeşlik, sonsuzluk ve ahlaklılık gibi ilk görünüş* olmaktan uzak görünen bileşik idelerde bile anlama yetisinin var olana ilişkin doğuştan bilgisizliğimizi ortadan kaldıracak olan görünüşlerin bir parça ötesine geçmediğini göstermek yolunda bir dizi ciddi örneklemeler yer almaktadır bu bölümlerde. "Açık, seçik, yeterli ve doğru" nitelemeleri ile yalın ve bileşik idelerimize 29-32. bölümlerde örneklemeler getiriliyor. 33. bölümde, idelerimizin doğasını bozucu bir etki, *"zihinsel çağrışım"* üzerine örnekler vererek kitabı tamamlıyor Locke.

1. BOLUM

GENEL OLARAK İDELER ve KÖKENLERİ

1. İnsan düşündüğünün ve düşünürken zihninde dolaşan şeylerin ideler olduğunun bilincindedir;[1] öyleyse şu kesindir ki, insanlar zihinlerinde *beyazlık, sertlik, tatlılık, düşünme, hareket, insan, fil, ordu, sarhoşluk* ve benzeri sözcüklerle dile getirilen çeşitli ideler taşırlar. Bu durumda öncelikle araştırılması gereken *"Onları nasıl ediniriz?"* sorusunun yanıtıdır.

İnsanların varoluşlarının başında zihinlerine damgalanmış doğuştan ideler ve ilk harflere sahip oldukları yolunda kabul görmüş bir öğreti vardır. Bu sanı üzerinde zaten oldukça fazla durmuştum: Anlama yetisinin sahip olduğu tüm ideleri nereden edindiğini gösterdiğimde; önceki kitapta söylemiş olduklarımın çok daha kolay benimseneceğini sanıyorum. Zihne hangi yol ve aşamalarla girdikleri de herkesin kendi gözlem ve deneyiminden ortaya çıkacaktır.

2. Gelin zihni başlangıçta üzerine hiçbir şey yazılmamış düz beyaz bir kâğıt (tabula rasa) gibi düşünelim[2] —Bu kâğıt nasıl

---

1 Bak: Giriş, 8. İkinci kitapta ele alınırken ideler, bilgiler değil, (ki bu 4. kitabın konusu) doğruluk ve yanlışlık kapasitesinde düşünülmeyen, yalın kavrayışlar, görünüşler olarak düşünülmektedir. Ve burada Locke, yöntemine uygun olarak, sorar; gerçek varlık görünüşleri hangi koşullarda bir insanın anlama yetisinde belirir ve gittikçe yeni bileşimler halinde çoğalır?

2 "Boş sayfa" şimdi bilincinde olduğumuz ideler ya da görünüşlere başlangıçta sahip olmadığımız fikrini verebilir ancak bu mutlaka saklı kapasiteler ve bunların zihinsel yansımalarından da yoksun olduğumuz anlamına gelmez. Bu mecazla Locke her şeyden habersiz doğduğumuzu ima etmek istemiştir.

doldurulur? *İnsanın sınırsız kurgu yeteneği ile zihne aktardığı bu zenginliğin kaynağı neresidir? Tüm bu bilgi ve akıl malzemelerini zihin nereden edinmektedir?*[3] Bunlara tek yanıtım var: "DENEYİM".[4] Tüm bilgimiz önünde sonunda deneye dayanır ve deneyimden gelir. Anlama yetimizi tüm düşünme malzemeleri[5] ile donatan dışımızdaki duyulur nesneler ya da kendi içimizde algılamadığımız ve duyduğumuz zihinsel işlemlere yönelik gözlemimizdir. Bunlar tüm idelerimizin doğduğu bilgi pınarlarıdır.

3. Duyulur nesneler alanında DUYULARIMIZ zihne bunların etkileme biçimlerine göre çeşitli algılarını iletirler.[6] Dolayısıyla *sarı, beyaz, sıcak, soğuk, yumuşak, sert, acı, tatlı ve benzeri* tüm duyulur niteliklerin idelerini ediniriz; *"duyular zihne iletirler"* ile söylemek istediğim duyularının zihinde bu algıları üreten şeyleri dış nesnelerden[7] alıp zihne taşıdığıdır. Sahip ol-

3 İnsan zihninin başlangıçta her şeyden habersiz olduğunu varsayarak soruyor: "Yetişkin insanda anlama yetisinin zengin bir ide birikimine sahip olması nasıl açıklanabilir?"

4 "Deneyim": Deneme'nin neden olduğu tartışmaların asıl kaynaklarından biri de bu terimin belirsizliğidir. Locke doğuştanlık (farklı bir anlamda) ve deneyimin anlama yetisinin birikimlerini sağlayıcı iki farklı yol olup, karşıt olmadıklarını kabul etmedi. "Deneyim felsefesine yönelik tavrımız tümüyle terime yüklediğimiz anlama bağlıdır... Asıl nokta Deneyimin 'salt duyum' ile özdeşleştirilmesidir. Böyle olmadığını ve tersine salt duyumun *rerum natura*'da imkânsız bir soyutlama olduğunu kanıtlarsak, deneyimcilik hemen hurdaya dönüşür." (Seth, *İskoç Felsefesi,* s: 142, 3) Locke, her bir insanın bilinç yaşamında belirme zamanına bakılırsa, sahip olunan hiçbir bilginin zihinsel yaşamın duyular üzerindeki izlenimler aracılığıyla (başta bulanık ve kusurlu) canlanışı öncesinde var olamayacağını öne sürüyor. Dolayısıyla şeylere ilişkin yetişkin anlama yetimizi deneyimde yetilerimizin kullanılmasına bağlıyor; fakat Kant'ın sorusunu dikkate almıyor ya da bilimsel ya da akılla anlaşılır, deneyimi olası kılan akıl öğelerini bırakmaya çalışıyor ki, bu sonuncusu bir insanın evren anlayışına ilişkin daha büyük bir eleştirinin konusudur.

5 Fakat düşünme malzemeleri, bilimsel deneyime dönüştürmek için, Locke'un ya arka plana attığı ya da kavramlarımızı dolduran ve ortak terimlerimize anlam kazandıran yavaş yavaş birikmiş veriler, yani malzemelerle karıştırdığı zihinsel koşullara gereksinirler.

6 Burada algı aslında idenin karşılığıdır —fakat tam algılanan görünüşler değil de, kavrama edimi açısından ele alındığında böyledir. Deneme'deki

duğumuz, duyularımız yoluyla anlama yetisine aktarılan çoğu idenin bu önemli kaynağına ben "DIŞ DUYUM"[8] diyorum.

4. Deneyimin anlama yetisini idelerle doldurmasına kaynaklık eden bir diğer şey de, zihnimizin idelerine ilişkin işlemlerinin algısıdır ki, bu işlemler düşünme sırasında anlama yetisini dışındaki nesnelerden sağlanamayacak olan başka bir grup ide ile donatır. Bilincinde olduğumuz ve kendimizde gözlemlediğimiz *algılama, düşünme, kuşku duyma, inanma, uslamlama, bilme, isteme* ve benzeri çeşitli zihinsel edimlerle de anlama yetilerimize seçik ideler katarız. Her insanın içinde bu kaynak vardır;[9] dışımızdaki nesneler alanında olmadığından duyu değilse de çok benzemektedir ve *içsel duyu* diye adlandırılmak için uygundur.[10] Fakat sunduğu ideleri zihnin kendi içinde yürüttüğü işlemler üzerinde düşünerek edinmesine bağlı olarak diğerine DIŞ DUYUM diyorken, bunu da İÇ DUYUM diye adlandırıyorum. Bu inceleme boyunca İÇ DUYUM ifadesi geçtiğinde, zihnin kendi işlemlerini, anlama yetisinde bunların idelerini üreten akıl yardımıyla yorumlayışı anlaşılsın isterim.[11] Dış Duyumun

üç yakın "algı" anlamı için 21. Bölüm 5. Kısma bakınız... Bunlardan ikinci ve üçüncüsü anlama yetisini nitelemede kullanabileceğimiz türdendir. Üçüncü anlamda algı 4. Kitap'ta önemli bir yer tutar.

7 Dışımızdaki nesneler, yani, organizma dışı, nesneler.

8 Bu Locke'un dış duyuma getirdiği tanımlardan biridir ki, burada analiz edilemez —dış görünüşlerin organizma üzerindeki edilgin izlenimi— diye düşünüyor, dış duyumu. Bak: 23. Kısım; 12. Bölüm, 2. Kısım.

9 Burada ve başka yerlerde kullandığı mecazi terimler, —kaynak, pınar gibi— çifte anlamlıdırlar. *Exordium* (başlangıç) ya da *origa* (köken) karşılığı mıdırlar? İlki —yalnızca— tamamıyla psikolojinin tarihsel yönteminin alanıdır: zihnin işlemlerinde önkabulü zihinsel zorunluluğa veren eleştirel analiz metafiziksel felsefeye girer; ki Locke'un tarihsel yöntemi, iç duyum kendi olası ideleri ile sınırlıysa, bunun için yetersiz kalır.

10 Locke'un duyu terimini zihnimizin işlemlerinin algısına uyarlaması iç duyumu zihinsel durumların deneysel kavranışıyla sınırlar gibidir. Fakat bu terimi kullandığı anlam bu noktada doyurucu değildir. Diğer filozofların yanı sıra Reid ve Hamilton *apriori*'ye duyu diyorlar. "Sağduyu".

11 İç duyumun Deneme'de deneysel ya da zihinsel mi yorumlanması gerektiği yorumcu için birincil sorundur, çünkü geçici verilerden çok deneyimimizin koşulları olarak öngörülen yargılarla birlikte asıl uslamlamanın reflex bi-

nesneleri olan dışımızdaki somut şeyler ve İç Duyumun[12] nesnesneleri olan zihnimizdeki işlemler bence tüm idelerimizin doğduğu kaynaklardır. Burada kullandığım geniş anlamıyla "işlemler" terimi zihnin idelerine ilişkin etkinlikleri yanında, bir düşünceden doğan doyum ya da rahatsızlık gibi etkinliklerin kendilerinden kaynaklı kimi edilginlikleri de içermektedir.

5. Anlama yetisinde bu kaynaklar dışında bir yerlerden edinilmiş hiçbir ide yoktur bence. *Dışımızdaki nesneler*[12] zihni bizde ürettikleri farklı algılara karşılık gelen duyulur niteliklere ilişkin idelerle donatırlar; zihin de[12] anlama yetisini kendi işlemlerine[13] ait idelerle doldurur.

Bu kaynakları ve bileşimleri ile bağıntılarını iyice irdelersek, tüm ide varlığımızı onlara borçlu olduğumuzu görebiliriz; zihnimizde de bunların birinden edinilmemiş hiçbir ideye rastlamayız. Biri kendi düşünceleri ve anlama yetisini enine boyuna incelesin ve sonra bana sahip olduğu özgün idelerin, duyularının nesneleri ya da zihninin işlemlerinin nesnelerinden başka şeyler olup olmadıklarını söylesin.[14] Ne kadar büyük bir bilgi birikimi olursa olsun titiz bir gözlemle, ileride de göreceğimiz üzere, anlama yetisinde bir araya getirilen ve türetilen sonsuz bir çeşitlilik içinde olsalar da bu iki kaynak dışından gelmiş hiçbir ide taşınmadığı böylece anlaşılır.[15]

lincini içerip içermediği bu sorunun yanıtına bağlıdır. Bunun yanıtını düşünmemiştir Locke.

12 Locke, baştan sona, iç ve dış duyumda verilen görünüşlerin (yalın idelerin) nedenleri olarak kendi zihinlerimiz ve dışımızdaki maddesel şeyleri öngörür, fakat bunun mantığının metafiziksel tartışmasına girmez. Bu 4. Kitap, 9. ve 11. bölümlerde irdelenmektedir.

13 (Bak. Bacon, *Nov. Org.*) Dr Fowler "*re vel mente* ile konulan ayırım olguların gözlemlenmesi ve böyle bir gözlem üzerinde derin düşünme süreci, ya da iç ve dış algı arasında olabilir. Yorumların her birine göre bu kısım okuyucuya Locke'un Deneme'sindeki asıl bakış açısını anımsatacaktır." (Fowler, *Nov. Org.* sf: 188)

14 Leibniz, ideleri "nesneler" olarak görüyor. (Bak: Yeni Denemeler) Leibniz'e göre zihin doğrudan kendi kendisinin iç nesnesidir; fakat bu ideler içerdiği ya da akılda şeylere karşılık gelen nesneleri içerdiği ölçüde söz konusudur.

15 (Bak: 13-28. bölümler) Asıl deneyim kaynaklarımızın böyle sınırlanması,

6. Bir bebeğin dünyaya gelirken gelecekteki bilgilerinin özünü oluşturan bir sürü ide ile yüklü[16] olduğunu düşünmek için pek az nedenimiz var. Çocuk aşama aşama o idelere kavuşur. Kimi, bilinir niteliklere ait ideler, bellek, zaman ya da sıra kaydı tutmaya başlamadan önce yerleşiyorsa da, yabancı nitelikler için o kadar uzun bir süreç gereklidir ki, onlarla tanıştığı zamanı anımsayacak pek kimse yoktur. Çaba gösterilse kuşkusuz bir çocuk yetişkin olana dek sıradan idelerin bile çok azı edindirilerek büyütülebilir. Ne kadar özen gösterilse de, bebekler dünyaya geldiklerinde çevrelerini saran, çeşitli ve sürekli biçimlerde etkileri altına girdikleri cisimlerin zihinlerinde bıraktığı izlenimlerden kurtulamazlar. Işık ve renkler, sesler ve dokunulur nitelikler çocukların duyularını uyarma ve zihinlerine girmede etkindirler; fakat bir çocuk yetişkin olana dek siyah ve beyaz dışında hiçbir şey görmeyeceği bir yere kapatılsa, bir istiridye ya da ananasın tadını hiç yemediğinden bilemeyeceği gibi kızıl ya da yeşil idelerine de sahip olamaz.

7. Öyleyse insanlar çevrelerindeki nesnelerin çeşitliliği ölçüsünde daha az ya da daha fazla yalın ide edinirler; dolayısıyla da zihinlerinin işlemleri duyumsadıkları çeşitlilikte ideler üretir. Çünkü, zihninin işlemlerini gözlemleyen biri bunlara ilişkin açık ve pürüzsüz ideler edinse de, düşüncelerini yoğunlaştırmadıkça zihninde tüm olup bitenlere ilişkin açık ve seçik ideler edinemez: Tıpkı gözlerini dikip pür dikkat izlemedikçe bir saatin ya da bir resmin bütün tikel idelerine erişemeyeceği gibi. Resim ya da saat her zaman görebileceği bir yerde olabilir ancak birer birer her ayrıntısını düşünecek kadar dikkatini yöneltmedikçe bunların tümüne ilişkin karışık bir ideye sahip olabilir yalnızca.[17]

Deneme'yi "Her insan bir hayvan sayılır; ve *hiçbir insan bir hayvandan başka bir şey sayılamaz*" şeklindeki materyalist kuralın bir ifadesi haline mi getirir?

16 Bilincinde olunan görünüşlerle dolmuştur yoksa gelişmiş bilginin yapısında mutlak öngörülen koşullarla potansiyel olarak dolu değildir.

17 Bu zihinde ve gerçek deneyimde öngörülen ilkeler ve idelerin onları bilinçte

8. Çoğu çocuğun, zihinlerinin işlemlerine ait ideleri kazanmaları için uzunca bir süre gerektiği ve bazılarınınsa yaşamları boyunca bunların büyük kısmına ilişkin çok açık ya da kusursuz idelere sahip olamadığı bellidir ki, bunun nedeni de böylece anlaşılmış olmalıdır. Anlama yetisi kendi içine dönüp, kendi işlemleri üzerinde yoğunlaşana ve bunları kendi nesneleri haline getirene kadar, akıp giden görüntüler halindeki işlemler zihinde açık, seçik ve süreğen ideler bırakacak derin izlenimler yaratamazlar. Çocuklar, [[18]dünyaya gelir gelmez duyularını sürekli uyararak zihinlerini oyalayacak yepyeni şeylerle dolu bir dünya ile karşılaşırlar; bu çeşitliliğin çekiciliğine kapılan çocuklar, ilk yıllar genellikle dışarıyı izlerler. Bu dönem dışarıda olup bitenleri gözlemlemekle geçer.] Dış duyumun bu süreğen kullanımı sonucu olgun yaşa gelene kadar içlerinde olup bitenleri ayrımsayacak düzeyde bir dikkate kavuştukları pek görülmez[19] ki, bazıları bu aşamaya hiç gelemez.

9. Bir insanın ne zaman ideler edinmeye başladığını sormak ile ne zaman algılamaya başladığını sormak —yani *idelere sahip olmak* ile *algılamak*— aynı şeylerdir.[20] Ruhun hep düşün-

canlandıracak zihinsel çabaya gereksindikleri gerçeğine uygun olarak yorumlanabilir. Öyleyse, bu salt deneycilik değildir.

18 İlk baskıda, "dünyaya ilk gelişlerinde özellikle bir şey bulmaya çalışmazlar fakat açlık ya da diğer sıkıntılarını giderebilecek olanların peşindedirler; genellikle acı verici olmayan yeni şeylerle yetinirler" şeklindedir.

19 "Bu iç duyum, Bay Locke'un da sıklıkla karıştırdığı bilinçten ayırt edilmelidir. Tüm insanlar uyanık iken zihinlerinin işlemlerinin bilicindedirler; fakat onları içlerinde duyumsayan ya da düşüncenin nesneleri haline getiren çok az kişi vardır." (Reid, *Zihinsel Güçler,* 1/5)

20 Sürekli düşünme ya da insan ruhu var oldukça sürekli bilince karşı burada ve diğer on kısımda ileri sürülen sav Locke'un "ilk idelerimiz dış ve iç duyum görünüşleridir" biçimindeki savının açıklanması sırasında haksız yere araya sokulmuş bir ifadedir. Locke'a göre bir doğuştan ide, ruhun, bellek uzamındaki olağan bilinç yaşamına duyu organlarınca yol açılmadan önce, bilincinde olduğu idedir. Fakat bellekten kopuk olağandışı bir bilinç, uykuda ve olağan yaşamın diğer duraksamalarında ortaya çıkıyorsa bu tüm edinilmiş bilgi ve deneyim verilerinin herhangi bir sunumu öncesinde ruhun içinde bulunduğu benzer bir durumu yansıtır. Ruhun, bellekte ve olağan yaşamdan ayrı uyku halindeyken bilinçli olduğu çıkarımının hiçbir zemini

düğü ve var olduğu sürece idelerin edimsel algısını taşıdığı yalnızca bir sanıdır. Edimsel uzam ile beden gibi edimsel düşünce ile ruh da ayrılmaz ise[21] bir insanın idelerinin başlangıcı ile ruhunun başlangıcını araştırmak arasında bir fark olmamalıdır. Bu durumda beden ile uzamda olduğu gibi ruh ve ideleri de aynı başlangıca sahip demektir.

10. Fakat ruhun, bedensel varoluşun öncesi, sonrası ya da eş zamanına denk gelip gelmediği tartışmasını bu alanda daha uzman olanlara bırakıyorum.[22] Kendi adıma sürekli düşünürken algıladığım, öyle çalışkan bir ruha sahip olmadığımı söyleyebilirim ki, ayrıca beden nasıl sürekli hareket halinde değilse ruh hep düşünür demek de pek anlamlı gelmiyor bana. Bence beden için hareket neyse ruh için de idelerin algısı odur; yani işlemlerinden birisidir. Bu durumda, düşünme edimi ruhun kendine özgü bir eylemi olarak görülmüyorken hep düşünüyor, hep ey-

olmadığını göstermek, (Locke'un kullandığı anlamda) doğuştanlığı bir benzetmenin desteğinden yoksun, savunmasız bırakmaktır. Sonraki yaşamda, ruhta ideler olamayacak ya da ruh bilinçsiz bellekten kopuk kalacaksa, uyku sırasında unutulan "bilinç olgusu" aynen doğuşta ya da doğumdan önce insan ve bellekten ayrılığında olduğu gibi, var olduğu temelinde savunulamaz. Locke, "Ruh, dış duyum organları çalışmazken de düşünmeliyse o zaman dış duyum (ve iç duyum) yollarıyla dürüstçe edindiği kimi ideleri çalıyor olmalıdır." (Lee, *Anti Scepticism,* sf: 44) Bilincin sürekliliği hakkındaki bu tartışma (9-19 kısımlarda) edimsel olandan ayrı olarak potansiyel zekâ konusunun eşdeğer olarak ele alındığı I. kitapta ele alınabilirdi.

21 Kartezyenler'in ruhun özüne ilişkin *apriori* ilkeleri akla geliyor hemen; bu ilkeye göre ruhun asıl varlığı edimsel bilinçten kaynaklıdır; öyle ki bilinç kesintiye uğradığında ruh da artık var olmaz. Locke'un burada giriştiği araştırma deneyimden ayrı, en azından olgulara başvurmaksızın, yürütülmüştü. Kartezyenler onsuz bir kavrama sahip olamayacağımız ve onunla tinin seçik bir kavramını edineceğimiz şeyin, tinin ayrılmaz bir niteliği olması gerektiğini söyleyerek ve bunun yalnızca düşünme ya da bilinçli olmakla ilintili olduğunun söylenebileceğini varsayarak kendi konumlarını (bakış açılarını) haklı çıkarmışlardır.

22 Locke, ruha bu dünyadaki görünüşü açısından bakıyor. Bedenin doğumu öncesindeki varlığına ilişkin metafiziksel çıkarımlara güvenmiyor. Sonraları, doğaüstü esin açısından bu bedenin yok oluşundan "sonra" ruhun varlığına inancını dile getiriyor —bilimsel psikoloji değil de metafiziksel ya da teolojik felsefeyi ilgilendiren bu şeyleri sorguluyor.

lemlilik içinde diye varsaymak da yersizdir. Böyle bir durum bir sonlu varlığın, en azından insan ruhunun yetkin olmadığı ancak, "hiç uyumayan hep hareket halinde" yaratıcı ve koruyucu yüce Tanrıya yaraşır bir ayrıcalıktır. Düşünürken duyumsarız ve böylece içimizde düşünme gücü taşıyan bir şeyin var olduğu çıkarımını yaparız. Fakat bu varlığın hiç durmadan düşünüp düşünmediğini ancak deneyimden öğrenebiliriz. Edimsel düşünmenin ruhun olmazsa olmaz özelliği olduğunu söylemek, ruhun hep düşündüğünü kanıtlanmış kabul etmek ve kendiliğinde apaçık bir önerme değilse gerektiği gibi akıl yoluna başvurmamak demektir.[23] *"Ruh hep düşünür"* önermesinin kendiliğinden apaçık olup olmaması yani ilk duyuşta herkesçe onaylanıp onaylanmaması üzerinde düşünüp karar verecek olan insanlardır. [[24]Dün bütün gece düşünüp düşünmediğim kuşkuludur. Kendisi tartışmalı olan bir konuda kanıt olarak bir hipotez öne sürmek onun doğruluğunu varsaymak olur: Bu yolla herhangi bir şey kanıtlanabilir ancak böylece sarkacı sallanıyorken tüm saatleri düşünür kabul etmek de aynı anlamı taşır ve saatimin tüm gece boyunca düşündüğü kanıtlanır. Fakat bu anlamda kendi kendini kandırmak istemeyen biri hipotezini gerçek üzerine kurmalı ve varsayımlarından hareketle tahminler yürütmemelidir. Yoksa kendim algılayamadığım halde, bir başkası hep düşünüyorum diye varsaydığından, ister istemez tüm gece boyunca düşünmüş olmam gerekir.

Fakat sanılarına sıkı sıkıya bağlı insanlar konular üzerindeki varsayımlarıyla kalmayıp yanlış deliller de ileri sürebilirler. Yoksa herhangi biri söylediklerimden uykuda duyumsamadığımız şey yoktur gibi bir sonuç çıkarabilir mi? Bir insan uyurken algılamıyor diye ruhu yoktur demiyorum; fakat, uykuda ya da

23 Tüm zihinsel doğuştanlığa karşı çıkılırken apaçık önermeler bu yolla da kabul ediliyor.
24 Bu kısmın devamı ikinci baskıda eklenmiştir.

uyanık, kimsenin düşüncelerini algılamaksızın düşünemeyeceğini söylüyorum. Bilincinde olmadan düşünebileceğimiz an gelene dek düşüncelerimizi algılamak önkoşuldur; düşünüyor olmak için.[25]]

11. Uyanık bir insanda ruh hep düşünür çünkü bu zaten uyanıklık koşuludur. [Fakat bir şeyi düşünüp de bunun bilincinde olmadığını kavramak güç olduğundan, bir insan uyanıkken rüyasız uykunun zihin ve bedenin bir duyulanımı olup olmadığına kafa yorabilir.] Uyuyan bir insanın içinde, bilincinde olunmadan, ruh düşünüyorsa o zaman bu sırada ruhun herhangi bir acı ya da haz, mutluluk ya da mutsuzluk duyup duymadığını sormam gerekir. Eminim ki insan, üzerinde uyuduğu yataktan farksızdır, artık kendisi değildir. Bilincinde olmadan mutlu ya da mutsuz olmak bana tümüyle imkânsız ve tutarsız geliyor. Beden uyurken ruh bir tarafta insanın bilincinde olmadığı ve de paylaşmadığı, kendi düşünce, zevk, merak, acı ya da hazzını taşıyabiliyorsa bu demektir ki, uykudaki Socrates ile uyanık Socrates aynı kişiler değildir;[26] çünkü uyanık haldeki Socrates ruhunun uyurken tek başına yaşadığı mutluluk ya da mutsuzluğa ilişkin hiçbir bilgi

25 Bilincinde olunmayan ideler olabileceği —bireyin bilincinde olmadığı düşüncelerin bireyi etkileyebileceği— deneyimimizi açıklamada şeylerin doğasında ilkelerin potansiyel olarak var olabileceği Locke için imkânsız görünmektedir. Ancak Leibniz'in de söylediği üzere Deneme'nin asıl sorununun düğümlendiği nokta da budur — *"le noeud de l'affaire"*. Bu düğüm ona göre, bireysel zihin ve deneyim dünyasının mutlaka zihinde bir arada ya da art arda tam bilincinde olunabilecek miktardan da fazla düşünce içerdiği varsayımı ile çözümlenebilir. Belleğin saklı haznesi, Locke'un da *sönük* idelerden söz ettiği 10. bölüm, 2, 7, 8. kısımlarda kabul ettiği üzere, bunu açıklar. Leibniz bu noktada daha da ileri gider. Fakat bilincinde olduğumuz hiçbir geçmiş idenin tümüyle silinemeyeceğini öne sürerken bir kısmı bilinçte kalırken çoğunluğunun da saklı olması gerektiğini kabul ediyor. Bilincinde olmadığımız ideleri taşıdığımız yolundaki karşı sav, Norris'in Deneme'den birkaç ay sonra, 1690'da yayımlanan *"Deneme Üzerine Çeşitli Düşünceler"* adlı çalışmasında yer almıştır.

26 Edimsel bilincin girmediği potansiyel düşünceye uymaz. Leibniz'in tam algısından farklı olan bu algı, derin uykudaki insan ve ruhun durumu olabilir.

ya da kaygıya sahip değildir; hiç tanımadığı, Hint Adaları'nda yaşayan bir insanın mutluluğu ya da mutsuzluğunu hissetmemesi gibi bir şeydir bu. Çünkü, özellikle haz ve acıya ilişkin eylem ve duyumlarda bilinci tümüyle göz ardı edersek kişisel özdeşliği nereye koyacağımızı bilemeyiz.[27]

12. Bu insanlar derin uykudayken ruhun düşündüğünü söylüyorlar. Düşünür ve algılarken, kesinlikle zevk ya da sıkıntı ve tüm diğer algılara da açıktır; aynı zamanda ister istemez kendi algılarının bilincinde olmalıdır. Fakat tüm bunlara tek başına sahiptir: Açıktır ki, uyuyan insan hiçbir şeyin bilincinde değildir.[28] Diyelim ki Castor uyurken ruhu düşünmek üzere bir tarafa çekiliyor; bu düşünen bir ruh olmaksızın tüm diğer hayvanların yaşayabileceğini savunan insanlar için imkânsız bir varsayım değildir.[29] Bu insanlar bedenin ruh olmadan yaşaması ve de ruhun beden dışında varlığını sürdürmesi, düşünmesi, mutluluk ya da mutsuzluk algılarına bile sahip olmasını ne imkânsız ne de çelişkili görürler. Bir de Castor'un ruhunun düşünmek için örneğin ruhundan ayrı uyuyan Pollux'un bedenine girdiğini varsa-

27 (Bak: 27. Bölüm) Locke, sürekli kişiliğin uyku gibi bilinçsiz durumlarla uyuştuğu yolundaki savı ile uzlaştırmak zorunda olduğu "bilincin kişisel özdeşliği oluşturduğu" savını öne sürmektedir. Fakat Butler, "geçmişe ilişkin bilinç kişisel özdeşliğimizi gözümüzde kesinleştirmiyorsa bile kişisel özdeşliği oluşturduğu ya da aynı kişiler olmamız için zorunlu olduğunu söylemek bir kişinin tek bir anda var olmadığı ya da tek bir eylemde bulunmadığı fakat anımsayabildiği kadarıyla var olduğu ve eylemde bulunduğunu söylemektedir. Ve kişisel özdeşlik bilincinin kişisel özdeşliği öngördüğü ancak onu oluşturmadığını apaçık görmeliyiz ki, bir bilgi de öngördüğü doğruluğu (gerçekliği) oluşturamaz" der. (*Kişisel Özdeşlik Üzerine Deneme*)

28 İnsan, bedenle birlik içinde ruh demektir; ruh, kendiliğinden, dış duyum organları yokken de var olduğu için bilincin kaynağı demektir. Locke'un insan ya da ruhun mutlaka algıların bilincinde olması gerektiği yolundaki savı Kartezyenlerin "bilinç kesintiye uğradığında bu sırada ya ruh olmamalı ya da insan ruhu uygun organlar işlevini yitirdiğinde kuran, insan bedenine ait özel bir işlev olmalıdır," şeklindeki varsayımından daha apaçık değildir.

29 Kartezyenlere göre hayvanlar bilinçsizce kendiliğinden hareket ederler.

yalım. Çünkü Castor uyurken ruhu düşünebiliyorsa o bilincinde olmadan düşünmek için seçtiği yer önemli değildir. Burada iki insanın bedenleri arasında dolaşan tek bir ruha ve sırayla uyuyan iki bedene sahibiz; ve uyanık insanda ruh, uyuyan insanın bilincinde olmadığı düşünmeyi sürdürdüğünden en ufak bir algılama söz konusu değildir. Öyleyse soruyorum, Castor ve Pollux dönüşümlü olarak birinde düşünüp algılarken diğerinin bilincinde olmadığı tek bir ruhla Castor ve Hercules ya da Socrates ve Platon kadar ayrı iki kişi değil midir? İkisinden biri çok mutsuzken diğeri çok mutlu olamaz mı?[30] İnsan bilincinde değilken ruhun ayrı düşündüğünü söyleyenler bu bağlamda ruh ve insanı (ruh ve beden birlikteyken) iki kişi olarak düşünürler. Sanırım kimse kişilerin özdeşliğini ruhun, maddenin aynı sayıda tanecikleriyle birleşmesinde aramaz. Bu, özdeşlik için zorunluluk ise bedenimizin taneciklerinin sürekli akışı içinde herhangi bir insanın her gün ya da her an aynı kişi olması imkânsızdır.

13. Derin uyku, kanımca ruhun hep düşündüğü yolundaki öğretiyi çürütmektedir. En azından her zaman rüyasız uyku çekenleri düşüncelerinin, dört saat boyunca örneğin, onlar bilincinde olmadan ayakta olduğuna inandırmak oldukça güçtür; tam uykunun ortasında uyandırılırlarsa da hiçbir şey anımsayamazlar zaten.

14. En deliksiz uykuda da ruhun düşündüğü fakat belleğin bunu kaydetmediği ileri sürülebilir.[31] Uyuyan bir insanın o an

30 Bu tuhaf örnek, insandaki bilinç kaynağının bedeninden ayrı hareket edebilen ve hatta başka bir insanın bedenine girebilen bir töz olduğunu ima eder ki, bunun bir insanın başka bir insanın duygu ve ardıl düşüncelerinin edimsel olarak bilincine varabilmesi gibi bir şey olduğu söylenebilir.

31 Locke'un kesintili bilince ilişkin ilk savunması, uyurken, bu zaman diliminde bilincinde olmaksızın, hissedemeyeceğimiz ya da düşünemeyeceğimiz şeklindedir. Burada, uykuda iken, uyandığımızda o ana ilişkin tüm

düşündüğü ve uyandığında tüm bu düşüncelerden bir zerre bile anımsayamadığı kolayca kabul edilecek bir şey değildir ve buna inanmak için kuru bir iddiadan daha iyi kanıtlara gereksinim vardır.[32] Hiç ses çıkarmadan yalnızca öyle olduğu söylendiği için insanların büyük çoğunluğunun yaşamları boyunca günün çeşitli saatlerinde bir şeyi düşündüğü ve bu düşünme edimi sırasında ne olduğu sorulduğunda hiçbir şey anımsamadığı imgelenebilecek şey midir? Çoğu insan uykularının büyük bir kısmını rüyasız geçirirler.[33] Bir zamanlar bilimsel eğitim almış ve hiç de zayıf bir belleğe sahip olmayan bir insan tanımıştım ki, bana, şimdi kurtulmuş olduğu ateşli hastalığa yakalanana dek rüya görmemiş olduğunu söylemişti. Dünya bu tür birçok örnekle doludur sanıyorum: En azından uykularının rüyasız geçtiğini kendinde gözlemleyebilir.[34]

---

bilinç belleğini yitirecek kadar hafif ya da hızlı bir bilinç taşıyor olabiliriz, şeklindeki itirazı yanıtlamaktadır Locke.

32 Zihinsel etkinliklerin etmen tarafından tümüyle unutulan varlığı için delil gösterilen uykuda gezme olgusu. Aniden uyandırılan kişilerin kendilerini bir rüyada sanmaları, rüyaların sıklıkla uyandıktan kısa bir süre sonra ancak anımsanmaları ve sonra tümüyle unutulmaları uyku sırasında belleğin olağandışı eyleminin delilleri olarak gösterilmektedir. Zihnin sonradan tümüyle unutulan eylemlerinin o zaman ve başka türlü bilincinde olunduğu çıkarımının deneysel nedenleri için bak: Jouffroy, *Melanges Philos-* Du Sommeil; Hamilton, *Lectures on Metaph.* 17. bölüm. Fakat anımsanan rüyalar yalnızca uyku ve uyanıklığın yarı bilinçli dönemlerine rastlıyorsa bu deneyler çıkarımı derin uyku için geçerli kılmaz. Bu bağlamda histeri halindeki bilinçsizliğe ilişkin kimi önemli olgular James'in *Psychology* yapıtının 8. bölümünde ele alınmaktadır: Histeri halinde bilinç yaşamında bölünmeler söz konusudur ki, bilincin bir parçası diğer parçalarla bağlantısını koparıp bu şekilde varlığını sürdürebilir.

33 Leibniz algılarsız olamayacağımızı savunur; fakat algı tamalgı ya da bilinç olmadan da var olabilir dediğinden derin uyku halinde bile rüyasız ya da asla bilinçsiz kalmadığımızı ima ettiği söylenemez. Wolf bu konuda Leibniz'in görüşlerini benimser. (*Psychologia Rationalis*, 59)

34 Bu ve devamı, rüya belleğinin uyku sırasındaki sürekli zihinsel etkinliğin delilleri olabilecek tek araç olduğunu ve de bu etkinliğin asla kusurlu bir bilinci oluşturmadığını ima eder ki, bunlar tartışılabilir. Yarı bilinç ve bilinçsiz algıların geride bıraktığı etkiler Leibniz'in dayandığı delilleri oluş-

15. Sık sık düşünmek ve bir an bile akılda tutamamak çok yararsız bir düşünme yoludur; ve ruh, böyle bir düşünme durumunda, sürekli olarak çeşitli imgeler ya da ideler olan fakat hiçbirini saklamayan bir aynaya benzer; görüntüler kaybolur, silinir ve onlardan geriye hiçbir iz kalmaz. Belki uyanık bir insanda düşünme ediminde bedenin malzemeleri kullanılır ve düşüncelere ilişkin bellek beyinde bu düşünmenin ardından kalan izler ve izlenimler yardımıyla korunur denebilir; fakat uyuyan bir insanca algılanmayan, ruhun yaptığı düşünme ediminde ise ruh ayrı düşünür ve bedensel organlardan yararlanmadığı için de bu düşüncelere ilişkin hiçbir izlenim ve dolayısıyla bellekten söz edilemez de denebilir. Bu varsayıma dayalı olan iki ayrı kişi saçmalığını yeniden söz konusu etmemek için buna şöyle bir yanıt vermek istiyorum, —zihin bedenin yardımı olmadan ideler edinebiliyor ve değerlendirebiliyorsa yine bedeni kullanmadan onları saklayabilir çıkarımına varmak akla uygundur; yoksa ruh ya da başka bir tin düşünmekle pek bir iş yapmış sayılmaz.— Kendi düşüncelerinin belleğine sahip değilse; kendi yararına onları toplayamıyor ve gerektiğinde anımsayamıyorsa; önceki deneyim, uslamlama ve derin düşünmelerinden yararlanamıyor ve bunlar üzerinde iç duyumu gerçekleştiremiyorsa, ne amaçla düşünür bir ruh? Ruhu düşünen bir şey kabul edenler, herhalde, onu maddenin en küçük parçasından başka bir şey olarak görmüyorlar diye kınadıkları insanlardan çok daha seçkin bir konuma koymuyorlardır. Kuma çizilen ve rüzgâr esti mi silinip gi-

turur. Bir değirmen ya da bir çağlayanın sonunda dalgalanmaların tamalgı olmaksızın algılamayı harekete geçireceği ana dek dinlenildiği zamanki hareketinin bilinçsiz algısı; ya da başka türlü yüz bin dalganın sesinin bilincine varamayacağımız, yüz bin hiçbir şey de bir şey ifade edemeyeceğinden, parçalarında karışık ancak toplu halde açık olan sesin bilinçli algısını üreten her bir dalganın gürültüsünün bilinçsiz bir algısına vardığımız deniz sesi alışkanlık görünüşlerinin örnekleri olarak verilir. Bu bellek eksikliği için yapılan bir açıklama da sürekli bilinç varken, derin ve rüyasız görünen uyku hali ve diğer olağandışı ardıl durumların olağan bellek koşullarında tutulamayacak denli hızlı gerçekleştikleri şeklindedir.

den harfler ya da bir atom yığını üzerinde bırakılan izler kadar ruhun düşünürken yok olan düşünceleri de yararsızdır; ruhun düşünceleri görüş alanından çıktı mı yok olur giderler ve arkalarında kendilerine ait hiçbir iz bırakmazlar. Doğa mükemmel şeyleri boş ve yararsız kılmaz: Ve Sonsuz Akıl sahibi yaratıcımızın düşünme gücü olarak kendi akıl ermez varlığının düzeyine yakın bir yetiyi, sürekli düşünüp de düşüncelerin hiçbirini anımsamayacak, böylece kendisine olduğu kadar tüm diğer varlıklara da yararı olmayacak bir kılığa büründürmesi inanılacak şey değildir. Evreni incelersek hiçbir yerinde böyle yararsız ve atıl hareket, anlamsız madde bulamayız.[35]

16. Bazen uyurken algıladığımız ve bunları belleğimizde sakladığımız doğrudur, fakat çoğunlukla ne kadar tuhaf ve abuk sabuk; akıllı bir varlığın yapısı ve kusursuzluğuna ne kadar az yakışır olduklarını rüyaların özelliklerini bilenlere anlatmak gereksizdir. Ruhun ayrı düşündüğünde, bedenden ayrıyken daha az akla uygun hareket ettiğinden emin olmak isterdim.[36] Eğer böyleyse, iddia sahibi insanlar bu kez ruhun akılcı düşünmeyi bedene borçlu olduğunu söylemeliler: Yoksa rüyalarımızın akıl dışı ve saçma olmaları ilginçtir; ruhun daha akılcı olduğu halde kendi edimlerini anımsamaması da cabası...

17. Bize, böyle güvenle ruh hep düşünür diyenlerin bedenle bir arada ya da birlik içinde bir çocuk ruhunun duyumdan edinmeden önce sahip olduğu idelerin neler olduğunu söylemelerini isterdim. Uyuyan insanların rüyaları, bana göre, tümüyle uyanık insanın idelerinden oluşur; ancak tuhaf bir görüntü alırlar. Ruh (bedenden bir izlenim edinmeden önce düşündüyse,[37] olması

35 Yarı bilinç ve bilinçsiz olduklarından yararsız değil de anımsanamış olan bu algılar tinsel düzlemde büyük etkiler yaparlar denebilir. Bak: Leibniz, *Yeni Denemeler.*

36 Rüya görürken de ruhun, -rüyaların organizma tarafından belirlendiğine dair deneysel bulgular olduğu için- bedenden ayrı düşündüğünü ve bunun her bir duyum organınca uyanık haldeki algılama ile eşdeğer olmadığını söylemek için haklı bir neden yoktur.

37 Burada da yetişkin bilgisinin metafiziksel yapısı bireydeki bilginin gelişim

gerektiği gibi) iç duyum ya da dış duyumdan gelmeyen kendi idelerini taşıyorsa, (insanın kendisinin de algılayamayacağı kadar) kendi gizli düşünüşü içinde uyandığı an anımsayacağı ve de insana yeni bulgular sunacağı biçimde o ideleri saklayamaması oldukça tuhaftır. Ruhun, uykuya çekildiğinde, saatlerce birbirine düşüncelere dalıp da duyumlardan almadığı idelerin hiçbirine rastlamaması ya da en azından bedenden çıktığından, bir tine daha az doğal gelmesi gerekenler dışında, hiçbir şeyi bellekte tutamaması neye dayandırılabilir? Ruhun bir insanın yaşamı boyunca bir kez bile salt doğuştan düşünceleri ve bedenden hiçbir şey almadan önce sahip olduğu ideleri anımsayamaması ve ruh ve uyanık insanın aklına yalnızca kökenlerinin beden ve[38] Hep birliğinden olduğu belli ideleri getirebilmesi şaşırtıcıdır. düşünce ve bedenle birleşmeden önce ideleri olsa uyku sırasında da kendi idelerini anımsatması beklenirdi ve bedenle iletişimi koparıp kendi kendine düşünürken idelerinin, en azından bazen, kendinde, bedenden doğmayan ya da kendi işlemleri kapsamında daha doğal ve birbirine uygun olmaları gerekirdi.[39] Dolayısıyla uyanık insan ruhun tüm bu edimlerini anımsamadığı için bu hipotezden şöyle bir sonuç çıkarmalıyız: [[40]Ya ruh insanın

tarihi ile ilintili bir soruya indirgenmektedir. Fakat, uzun zaman önce Shaftesbury'nin gözlemlediği gibi, "soru idelerin girme zamanı değil insan (ve bilgi) yapısının, düzen, yönetim ve bir Tanrı idelerinin, kesinlikle ister istemez, zorunlu olarak er ya da geç ortaya çıkmayacağı bir yapı olup olmadığı ile ilgilidir."

38 Deneyciliğin deneyim olguları ve yansımalarını ifade etmedeki yetersizliği, ruhun bedenden hiçbir şey almadan önce bilincinde olduğu ideleri reddetmesi değil, insan sonraları, bedeni ile birlik halinde, ulaşacağı bilginin yalnızca duyumlar ve onların ilineksel kümeleri içinde analiz edilemeyen öğeler içermesi nedeniyle söz konusu edilmektedir. Gelecek beklentileri formundaki zihinsel tırmanışın ilk adımları bunu açıklar. İnsanlar geçmişe ilişkin bir deneyim yaşamadıkları ve yaşayamayacakları için, geleceğin geçmişe benzediğine dair kalıtsal ve bireysel deneyimimizin beklentinin asıl nedeni olduğunu söylemek bir çelişkidir.

39 Locke "ruhun hep düşündüğü" yolundaki varsayımda kendi anladığı anlamdaki doğuştan ideler varsayımına bir dayanak seziyor.

40 İlk baskıda —"Bellek bedenden gelen idelere ve onlar hakkındaki zihinsel işlemlere aittir; ya da ruh insanın anımsamadığı bir şeyi anımsar," şeklindedir.

anımsamadığı bir şeyi anımsıyor ya da bellek yalnızca beden veya zihinsel işlemlerden gelen idelere kucak açıyordur.]

18. İnsan ruhu ya da diğer bir deyişle bir insanın hep düşündüğünü söyleyip duranlardan bunu nasıl bildiklerini öğrenmeyi çok isterdim. Bir de kendilerinin algılamadıkları halde düşündüklerini bilmelerini de anlayamıyorum. Korkarım bu kanıtlanmışı varsaymak ve algılamaksızın bilmektir. Bir hipotezden öteye gitmeyen ve de kendi apaçıklıklarıyla kabul etmeye zorlayıcı ya da ortak deneyimin yadsımayı güçleştirdiği türden açık doğruluklardan olmayan, karmaşık bir kavram olduğunu düşünüyorum bunun. Tüm söylenen, ruh hep düşünebilir ancak bunları bellekte hep saklamaz. Ve ben de diyorum ki, ruhun sürekli düşünemediği bir yana sık sık düşünüp de düşündüklerinin daha sonra ayırdında olmamasından bazen hiç düşünmemesi daha büyük bir olasılıktır.[41]

19. Ruhun düşündüğü ve insanın bunu algılamadığını varsaymak, önceden de söylendiği, üzere, bir insanda iki kişi düşünmektir.[42] Bunları iddia edenlerin ifade biçimleri böyle bir kuşku uyandırıyor insanda. Ruh hep düşünür diyenlerin bir insan hep düşünür dediklerini anımsamıyorum.[43] İnsan değil de ruh mu düşünebilir? Ya da bir insan düşünür ve bunun ayırdında olmaz mı? Bu kafaları karıştırabilir. İnsan hep düşünür fakat hep bilincinde değildir diyorlarsa insan bedeninin de organları olmaksızın büyüdüğünü söyleyebilirler pekâlâ. Bir şeyin bilin-

41 Locke'un karşıtlarınca sunulan delillere önceki notlarda yer verilmiştir. Uyanık halimizdeki bilinç görünüşlerinin gözleminden çıkarımdır ya da *apriori*'dir. Fakat yine de bu konuya ilişkin *apriori* metafizik ya da *aposteriori* deneyimler formunda olumlu bir sonucu haklı çıkaracak delil var mıdır?

42 Locke'tan beri gözlemlenen ve bu türden çift kişilik varsayımına neden olan olgular vardır.

43 Söyleyebilecekleri yetişkin bilinç deneyiminin, bilincinde olunabilenden fazlasının saklı olduğu çıkarımına meydan veren görünüşler sunduğudur.

cinde olmaksızın ya da algılamaksızın düşünmesi kadar, bir bedenin de organlarından ayrı büyümesi imkânsızdır. Böyle düşünenler hipotezleri gerektirdiğinde bir insan hep acıkabilir fakat bunu hep hissetmez diyebilirler ki, düşünme birinin düşündüğünün bilincinde olmasıyla bağlantılıyken açlık dış duyum kapsamındadır. Bir insanın düşünürken hep bilinçli olduğunu söylerlerse bunu nasıl anladıklarını sorarım. Bilinç bir insanın zihninde olup bitenlerin algısıdır. Başka bir insan ben algılamıyorken bir şeyin bilincinde olduğumu algılayabilir mi? Hiçbir insanın bilgisi kendi deneyiminin ötesine geçemez. Bir insanı derin uykusundan uyandırın ve o an ne düşünüyor olduğunu sorun. Düşündüğü şeyin ayırdında değilse onu düşünüyor olduğuna inandırmak için bir düşünce okuyucusu olmalıdır. Bu yolla uyumadığına ikna edilemez mi? Felsefenin dışında bir konu bu; ve zihnimde, kendi kendime hiçbir şeye rastlayamadığım halde, başka düşünceleri açığa çıkaran bir esinlenme olabilir ancak. Kendim algılamadığım ve bunu açıkça söylediğim zaman düşündüğümü kesinlikle görebilenlerin keskin bir görüş gücü olmalıdır. Nitekim söylemeseler de köpekler ya da filler düşünmediklerine ilişkin bir sürü deliller sunarlar. Birini görünmez yapmak onun görmediği düşüncelerinin benim tarafından görülmesini sağlamaktan daha kolay geldiğinden bazıları bunun "Rosicrucians"ın[44] da ötesinde bir şey olduğundan şüphelenebilirler. Fakat ruh "hep düşünen bir töz" diye tanımlanıp işin içinden çıkılıyor. Bu tanımın birçok insanda hiç ruhları olmadığı kuşkusu uyandırmaktan başka bir etkisi olduğunu sanmıyorum; çünkü yaşamlarının çoğunun düşünmeksizin geçtiğini anlarlar. Bildiğim hiçbir tanım, hiçbir varsayım sürekli deneyimin geçerliliğini kaldıracak güçte ol-

44 Rosicrucians denen mistik cemiyet, gizli sembolleri ile birlikte 17. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Öğretilerine göre dünyayı yöneten 4 güç vardır ve insanlar belli koşullarda bu güçlerle ilişkiye girebilirler.

madığından belki de dünyada bu kadar gereksiz gürültü patırtı yaratan da algıladığımızın ötesini biliyormuş gibi yapmaktır.[45]

20. Ruhun, duyular onu üzerinde düşüneceği idelerle donatmadan önce düşünüyor olduğuna inanmak için bir neden göremiyorum.[46] Bu ideler arttıkça ve saklandıkça deneyimle ruh çeşitli yönleriyle düşünme yetisini geliştirir ve sonraları bu ideleri birleştirerek ve de kendi işlemleri üzerinde düşünerek birikimini çoğaltır ki, böylece düşünmenin anımsama, imgeleme, uslamlama gibi tüm biçimleri de kolaylaşır gitgide...[47]

21. Gözlem ve deneyimle bilgilenmeye açık ve kendi hipotezini doğa kuralı görmeyen biri yeni doğmuş bir çocukta çok düşünür bir ruhun ve uslamlamanın çok az belirtisi olduğunu anlar. Zaten akıllı ruhun bu kadar çok düşünüp de hiç uslamlamaması akıl alır bir şey değildir. Dünyaya yeni gelen çocukların zamanlarının neredeyse tümünü uykuda geçirdiklerini ve acıkınca ya da bedenlerinde duydukları acı, şiddetli bir ağrı zihinlerini algılamaya zorladığında uyandıklarını düşünen biri ana karnındaki bir ceninin zamanının çoğunu algısız ya da düşüncesiz yaşayan, bir bitkiden farksız geçiren bir varlık olduğunu imgelemekte haklı görecektir kendini... Cenin halindeki bebek bulunduğu yerden yiyecek aramak için ayrılmaz; orada gerekli sıvı, yumuşaklık ve ortam vardır; gözler ışığa, kulaklar sese duyarsızdır ve duyuları harekete geçirecek çeşitlilik ya da değişim yok denecek kadar azdır, uyuduğu bu yerdeki nesnelerde.[48]

45 İnsanların yarı bilinçli ya da bilinçsiz halde etkin olabildiklerini (uykuda) göstermek için var olan bilinç ya da geçmiş bilinç belleği dışında deliller olsa bu itirazlar kalkar.

46 "Her şeyden habersiz doğarız." (*Anlama Yetisinin Yönetimi,* 38.)

47 Bu ve devamı (bölümün sonuna dek) gelişen deneyimin akla uygun yapısının eleştirel analizini değil, bireyde deneyimin derece derece gelişiminin tarihini içerir.

48 Dolayısıyla anne karnındaki bir bebeğin filozofun soyut ilkeleri ile bilinçli olarak bilmediğini göstermek kolaydır.

22. Bir çocuğu doğumundan itibaren izleyin ve zamanla geçirdiği değişimleri gözlemleyin; göreceksiniz ki zihin duyular aracılığıyla idelerle donandıkça daha uyanık bir hal alır; daha fazla düşünür, düşüneceği konu arttığı sürece... Biraz zaman geçince de en alışkın olduğu, bu yüzden de en kalıcı izlenimler bırakan nesneleri tanımaya başlar. Duyuların ona ilettiği ideleri saklama ve ayrımsamanın etkisi ve göstergesi olarak aşama aşama her gün konuştuğu kişileri tanımaya ve onları yabancılardan ayırt etmeye başlar çocuk. Ve böylece zihnin bunlarda aşama aşama nasıl geliştiğini ve idelerini artırma, birleştirme, soyutlama, uslamlama ve derin düşünme yetilerini çalıştırmada nasıl ilerlediğini gözlemleyebiliriz.[49] Bu konu üzerinde daha sonra ayrıntılarıyla duracağım.

23. Bir insan ne zaman bir ide edinmeye başlar diye sorulursa yanıtım *"İlk duyuma erdiğinde"* demek olur. Zihinde duyular bir şey iletmeden önce hiçbir ide belirmediğinden anlama yetisindeki idelerin duyumla eşzamanlı olduğunu düşünüyorum. *Duyum bedenin kimi kısımlarında, anlama yetisinde [algılar üreten[50]], hareket ya da izlenimdir.*[51]

49 Locke'a göre, insanlar başta tek tek nesneleri algılar ve imgelerler. "İdelerimizin her biri tikeldir; genellik onlar için ilinekseldir." (Bak: 4. Kitap, 17. bölüm, 8. kısım) Çünkü zihinsel ilerleme tikel imgelerden genel terimlerin ustaca kullanımına doğrudur. İnsanlar biriktirdikleri tikel ideler oranında onların daha az bilincine varır ve kavramlarını daha fazla kavrarlar. İde burada duyumsal ya da ayırt edici imgeleme gücünde betimlenebilen ile sınırlandırılmaktadır; ve böylece soyut ide bir saçmalık olarak anlaşılmaktadır. Ancak duyularda sunulabilen ve imgeleme ile betimlenebilenden daha fazlasını zihinsel olarak kabul etmek zorunda olduğumuz soyut anlamlarda buluyoruz; zorunluluk demeliyiz çünkü akıl gerçek olanda içkindir ve öznel olduğu kadar da nesneldir bu durumda.

50 İlk üç baskıda "dikkate alınmasını sağlıyor" şeklindedir. Dış duyum burada organizmanın bir duyulanımı ve algı da ona eşlik eden ya da onu izleyen zihinsel tamalgıdır.

51 Bu, bir gözlemcinin duyularına yansıtılabilen bir organik duyulanım içeriğinde Locke'un dış duyum tanımlarından biridir. Diğer kısımda dış duyumdan insan zekâsının ahcı kapasitesi diye söz ediyor; ve 19. bölüm 1. kısımda da herhangi bir idenin anlamı yetisine duyular aracılığıyla edimsel girişi olarak tanımlarken benzer nesnenin dış duyumda işlemi olmaksızın tekrarlayan aynı idenin anı olduğunu da ekliyor. Buna göre Locke'ta dış duyum duyumsal duygu ve katı uza-

[Dış[52] nesnelerce duyular üzerinde bırakılan bu izlenimler zihnin algılama, anımsama, düşünme, uslamlama gibi işlemleriyle çalıştığı ilk alan gibi görünmektedir.]

24. [[53]Zihin, dış duyum yoluyla edindiği ideler alanında, kendi işlemlerini devreye soktuğu ve bu yolla yeni bir grup ideyle donandığı zaman ortaya çıkan ideler iç duyum ideleridir. Bunlar zihne yabancı dış nesnelerden duyulara yapılan etkilerdir ve kendi iç güçlerinden gelen, üzerlerinde düşündüğü zaman kendi nesneleri de olan işlemleri, söylediğim üzere, tüm bilgimizin kökenidir.] Zihin kendinde bırakılan izlenimleri almaya uygundur; ya dış nesnelerden duyular aracılığıyla ya da değerlendirmeye aldığı kendi işlemleri yoluyla bunu başarır ki insanın anlayış yeteneğinin birincil kapasitesi de budur.[54] Bir insanın herhangi bir şeyin keşfine doğru attığı ilk adım ve dünyada edineceği tüm kavramların temelidir sözünü ettiğim. Bulutların üzerine çıkan ve göklere ulaşan tüm yüce düşünceler de buradan kaynağını alır: Zihin gezindiği geniş alanda, en yüce kurgularında bile dış duyum ya da iç duyumun düşünmesi için sunacağı idelerin bir adım ötesine geçmez.[55]

---

mın duyuda zihinsel kavranışı olarak ayırt edilen şeyi içeriyor. Asıl dış duyum ve asıl algı ayrımı.

52 Bu cümle Fransızca baskısında yer almıştır.

53 Parantez içi cümlelerin yerine ilk dört baskıda şunlar var: "Zihnin dışındaki nesnelerle duyularımız üzerinde bırakılan izlenimler ve zihnin kendisince, asıl nesneleri olarak, derin düşünülen bu izlenimlerle ilgili zihinsel işlemler tüm bilgimizin kaynağıdır kanısındayım." Parantez içindeki iki cümle ilk olarak Fransızca baskısında yer almıştır. İkincinin anlamı "bunlar izlenimlerdir" değil de "böylece izlenimler..." diye okunmadıkça belirsiz kalıyor.

54 Yani, zihin bireyde önce somut izlenimlerle ilgilenir, ve daha genel kavrama yolunda ilerler, sonunda da son ya da felsefi bağıntılarına ulaşır. Locke'un bu son bağıntılarda yalnızca tümevarımsal genelleme mi gördüğü ya da şeylerin özündeki akıl zorunlulukları dolayısıyla gerçeklik deneyimlerinde mutlaka yer verilen koşulları tanıyıp tanımadığı felsefi konumunu belirlerken yanıtlanacak sorulardır.

55 Hume "Mutlak bir çelişki içerenler dışında hiçbir şey düşünce gücünün ötesinde değildir" diyor. Fakat Locke burada insan düşüncesinin ilgili olduğu malzemelerin sınırlarına dikkat çekiyor.

25. Burada anlama yetisi edilgendir ve bunların bilginin malzemeleri olup olmamaları onun gücü dahilinde değildir.[56] Duyularımızın nesnelerinin çoğu zihinlerimize biz istesek de istemesek de kendi tikel idelerini sokarlar; ve zihinlerimizin işlemleri bizi en azından onlara ilişkin kimi belirsiz kavramlarla olsun doldururlar.[57] Hiç kimse yoktur ki düşündüğü zaman ne yaptığından tümüyle habersiz olsun. Bu yalın ideler zihne sunulduğunda[58] anlama yetisi artık onları dışlayamaz, işlendiklerinde değiştiremez,[59] bozamaz, kendisi yenilerini yapamaz ki bu haliyle önüne konan nesnelerin içinde ürettiği ideler ya da imgeleri almamazlık edemeyen, değiştiremeyen ya da bozamayan bir aynayı andırır. Çevremizdeki cisimler organlarımızı ayrı ayrı etkilediğinden zihin izlenimleri olmaya zorlanır[60] ve bunlara ilişik ideleri algılamaktan geri duramaz.

---

56 Bu edilgenlik ya da istenç dışılık iç ve dış algının şekillendirici/kurgucu imgeleme gücünden ayırt edilmesini sağlayan göstergelerden biridir. Zihinsel imgeler istencimiz aracılığıyla değiştirilebilirler ve dolayısıyla denetimimize bağlıdırlar; diğer yandan duyu verileri, nesneler duyuların önünde olduğu sürece, istencimizden bağımsızdırlar; öyle ki, bu bağlamda onları alırken edilgenizdir. Diğer bir bakış açısına göre bu alışta da etkisizdir; çünkü duyu-algısının kendisi de mutlaka biraz dikkat gerektirir ve zekânın yapıcı etkinliğini içerir.

57 İç gözlemden farklı olarak kendiliğinden öz bilinçte.

58 Fakat Locke ayrık duyumlar gibi yalın halde sunulduklarını söylemiyor. Başka bir yerde, varoluş, süre ve töz gibi, tüm diğer idelerimize eşlik eden idelerden söz ederken de tersini ima ediyor.

59 Her dış ve iç edimsel algıda.

60 "İzlenimler". Bu terim sonraları Hume tarafından işitirken, görürken, hissederken, severken, nefret ederken, arzularken ya da isterken olan daha canlı algıları nitelemede kullanılır. Bellek ve imgelemdeki önceki izlenimlerin daha az canlı zihinsel betimleri için de "ide"yi kullanır.

2. BOLUM

YALIN İDELER

1. Bilgimizin doğası ve kapsamını daha iyi kavramak için idelerimize ilişkin bir şey üzerinde özenle durmalıyız: İdelerimizin kimi *"yalın"* kimi de *"bileşik"* yapıdadır.[1]

Şeylerin kendilerinde duyularımızı etkileyen nitelikler öyle iç içe ve uyumludurlar ki onları ayırt edemeyiz; ancak zihinde ürettikleri ideler duyular aracılığıyla yalın ve ayrık halde girerler. Bir insanın bir seferde hareket ve rengi görmesi ve elin aynı balmumu parçasında yumuşaklık ve sıcaklığı hissetmesi gibi görme ve dokunma duyuları aynı nesneden, aynı anda, sıklıkla farklı ideler alıyorsa da aynı şeyde birleşik olan yalın ideler farklı duyularla aktarılanlar kadar "tümüyle ayrıdırlar".[2] Bir in-

1 *Yalın* ideleri *bileşik* idelerden ayırırken Locke, yalınların yalınlıklarıyla alınacağı ya da betimlenebileceklerini söylemiyor; böyle bir yalın idenin gerçek deneyimimizden bir çıkarım olduğunu da yadsımıyor. Diğer yandan yalın idelerin duyulardan gruplar ya da bileşimler içinde alındıklarını ve (varlık, birlik ve benzeri) kimi yalın idelerin tüm diğer yalınların zorunlu eşlikçileri olduklarını söylüyor. (7. bölüm, 7. kısım) Hiçbiri öyle havada tek başına asılı halde değildir. Ve yalın ideler çeşitli duyumsal etkinlikler ile bileşik halde gelip bilincimizdeki kavramlar, imgeler ve algıların mantıksal analizi ile sonradan ayrı ayrı düşünebilseler de Locke genellikle yalın ve bileşik ideleri öğeleri oldukları fakat kendiliğinden oluşamayan bilgi ve onaydan ayırır. Bilgi ve olasılık onayında yer alan ek öğeler 4. kitapta tartışılmaktadır. İkinci kitaptaki yalın ve bileşik ideler Locke için mantıkçıların yargıdan ayrı tuttukları yalın kavrayışa benzerler.

2 Yani, birkaç duyu ile yapılan kendiliğinden soyutlama veya şeylere ilişkin kavramlarımızın akıl yoluyla analizi halinde kendilerinde seçiktirler.

sanın buz parçasında hissettiği soğukluk ve sertlik zihindeki zambağa ilişkin beyazlık ve koku, şekerin tadı ve bir gülün kokusuna ait ideler kadar ayrıktır. Bir insan için, kendinde bileşik olmadığı halde zihinde *tek tip bir görünüş ya da kavrama bürünen* ve farklı idelere ayrıştırılmayan yalın idelere ilişkin açık ve seçik algıdan daha açık bir şey yoktur.[3]

2. Tüm bilgimizin malzemeleri olan bu yalın ideler zihne daha önce sözü edilen "dış duyum ve iç duyum" aracılığıyla gelirler yalnızca.[4] Anlama yetisinde bu yalın ideler biriktiğinde, sıra onların yinelenme, karşılaştırma ve neredeyse sınırsız çeşitlilikte birleştirme işlemleri başlar ve böylece anlama yetisi isterse yeni bileşik ideler yaratabilir.[5] Fakat bu iki duyum yolu kullanılmadan zihinde en yetkin anlama yetisinin bile yeni bir yalın ide bulma ya da yaratma gücü yoktur; zihinde yer alan yalın ideleri de yok edemez. Kendi anlama yetisinin küçük dünyasında insan kocaman duyular dünyasında sağladığı egemenlikten fazlasına sahip değildir. Ne kadar yaratıcı ve becerikli olursa olsun insan elindeki malzemeyi birleştirmek ve bölmekten öteye geçemez; zaten var olan bir atomu yok etme ya da en küçük bir madde taneciğini yaratma gücü yoktur. Anlama yetisinde dışarıdan duyuları ya da kendi zihninin işlemlerinden iç duyum yoluyla değil de kendisi bir yalın ide oluşturmaya kalkışan biri bu yetersizliğini gözlemleyebilir. Keşke biri hiç tanımadığı bir tat

3 Tüm bileşik ideler analiz edilebiliyorken, buna elverişli olmamaları bağlamında yalındırlar.

4 Bu cümle, ikinci kitabın asıl ilkesini ifade ederken, ideleri verilenler ve önerilenler diye ayırıyor. "Önerilen" terimi sonraları Berkeley ve Reid tarafından da benimsenmiştir. Deneme'deki anlamı örneğin 3. bölüm, 1. kısım, 7. bölüm, 7-9 kısımlarda açıklanmaktadır.

5 Locke'a göre bileşik ideler hem bizim için hem bizim tarafımızdan yapılabilirler. Tek tek şeylerin niteliklerinde algılanan birliğinde "bizim için"—bilinçli olarak kavrayabileceğimiz her şeyin beraberinde varoluş, birlik ve güç idelerinde olduğu gibi daha genel olarak—; yapay imgeleme ve soyut düşüncenin istence bağlı kurgularında "bizim tarafımızdan" oluşturulurlar.

ya da hiç bilmediği bir koku idesi tasarlamaya çalışsa... Bunu başarabilse ben de gözleri görmeyen bir insanın renk ideleri ve sağır bir insanın da seslerin ayrı ayrı kavramlarına sahip olduğu sonucuna varırım.[6]

3. Tanrının anlama yetisine dışımızdaki şeylerin bilgisini iletecek, beş duyudan başka organlar ve gereçlerle donanmış bir varlık yaratabileceğine inanıyorsak da herhangi bir insanın cisimlerde ses, koku, tat, görünür ve dokunulur niteliklerden başkasını imgeleyebilmesinin imkânsız olduğunu düşünüyorum.[7] İnsanların dört duyusu olsaydı beşinci duyu ile algılanabilecek nesneler de şu an beş duyumuzla bilgisine ulaşamadığımız altıncı, yedinci ya da sekizinci duyuya ait olanlar kadar imgeleme, kavrama gücümüzü aşmaktadırlar. Bu uçsuz bucaksız evrenin bir yerlerinde böylesi bir güce sahip varlıkların olup olmadığı konusunda ise bir şey söyleyemeyiz. Kendini her şeyin üstünde görmeden, evrenin içinde yaşadığı küçücük parçasında bile var olan çeşitlilik ve sınırsızlığı düşünen biri başka yerlerde, bir çekmeceye kapatılmış solucanın bir insanın anlama yetisi ya da duyularına ilişkin bilgi ya da kavrayışı kadarını bilebileceğini, üstün yetilerle donatılmış başka varlıklar olduğunu da imgeleyebilir; böylesi bir çeşitlilik ve mükemmellik Yüce Yaratıcının akıl ve gücüne[8] yaraşır çünkü... Daha fazla olduğu söylenebi-

6 Locke başka bir yerde ide sözcüğünü bilgiye idelerle nasıl ulaşıldığını açıklarken çok sık kullansa da bu şekilde insanları boş sözcüklere karşı uyarmayı amaçladığını söylemektedir. Stillingfleet'e yeni ideler yolu ile eski akıllıca konuşma yolunun aynı olduğunu söyler. Anlamın kavranışı (yani idelere sahip olmak) kendiliğinden bilgi değilse de tüm bilgi ve yargı içeriğindedir.

7 "Herhangi bir insan" yani yalnızca insanın sınırlı sayıda duyusuna sahip olan herhangi bir varlık.

8 Bizim beş duyumuzdan yoksun ancak duyulur dünyaların uygun başka beş (ya da beş yüz) duyuya sahip, dolayısıyla insanın imgeleyemediği ve algılayamadığı tüm nitelikleri onlara sunan duyuları olan başka canlıların yaşadığı başka gezegenlerin varlığını yadsımak için nedenimiz yok.

lirse de ben insanın beş duyusu olduğu genel sanısına sadık kaldım;[9] yine de her iki varsayım da burada varmak istediğim hedefe aynı ölçüde yaklaştırır beni...

9 Burada basit dokunma duyusu ile ısı duyusu ayırt ediliyor. Aristo'dan öncesine dek, çeşitli dış duyu sınıflamaları yapılıyordu. Sayı, insanın duyularına sunulanlar dışındaki şeylerin niteliklerinden başkası hakkında akıllıca konuşamayacağı ya da düşünemeyeceği görüşündeki Locke için burada ilintisizdir.

3. BOLUM

YALIN DUYU İDELERİ

1. Dış duyumdan[1] edindiğimiz ideleri daha anlaşılır kılmak açısından zihinlerimize sunuldukları ve bizce algılanabilir hale geldikleri farklı yolları ele alarak onları incelemek yararlı olabilir.

İlk olarak, zihinlerimize *tek bir duyu yoluyla* gelenler;

İkinci olarak, kendilerini *birden fazla duyu yoluyla* iletenler;

Üçüncü olarak, yalnızca *iç duyumdan* gelenler;

Dördüncü olarak da kendilerini zihne *tüm iç duyum ve dış duyum yollarıyla* iletenler.

Bu yalın ideleri ayrı ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

Salt tek bir duyu aracılığıyla zihne giren kimi ideler vardır ki o duyu özellikle bu ideler için ayrılmıştır, zaten.[2] Işık ve beyaz, kırmızı, sarı gibi çeşitli derece ve tonlarıyla (yeşil, kızıl, mor, deniz yeşili ve benzeri) renkler yalnızca gözlerle edinilirler. Tüm gürültü, ses ve ses tonları yalnızca kulaklar, çeşitli tatlar ve kokular da burun ve damak yoluyla fark edilirler. Bu duyu or-

1 "Dış duyumdan": İç duyum da onun kadar duyum kabul edilene dek "dış duyumdan" ifadesi yanlış biçimde kullanılmıştır; ayırım deneyimimize ait tüm yalın ideleri ya da görünüşleri kapsar.

2 "Tek bir duyunun ideleri" derken özellikle tek bir bedensel organla algılanan (şeylerin) niteliklerini kasteder.

ganları ya da tüm bu algıları dışarıdan beyindeki merkezlerine iletici kanallar olan sinirlerde (beyindeki bu merkeze ben zihnin kabul odası diyorum) herhangi bir arıza olursa, içeri girmeleri için başka bir giriş de yoktur; kendilerini sunabilecekleri ya da algılatabilecekleri başka bir yol da bulamazlar.[3]

Dokunma duyusunun[4] ilettikleri arasında en önemlileri, soğukluk, ısı ve katılıktır. Tüm diğerleri duyulur görünüşe sahip düzlük ve pürüzlülüktür: Sertlik ve yumuşaklık, kırılganlık ve dayanıklılık gibi parçaların birbirini daha sıkı ya da gevşek tutmasına bağlı nitelikler yeterince belirgindir.[5]

2. Her bir duyuya ait tikel yalın idelerin hepsini sıralamanın gereksiz olduğunu düşünüyorum. İstesek de yapamayız, çünkü çoğu duyuya ait sürüyle idenin adı yoktur. Dünyadaki varlık türlerinden fazla olmasa da hemen hemen bir o kadar çeşitlilik gösteren kokuların çoğu adsızdır. Bir gül ve menekşenin kokuları güzelse de birbirinden kesinlikle çok farklı koku ideleridir, ancak koku idelerini tanımlarken güzel ve kötü adlarını kullanırız genellikle... Damaklarımızla aldığımız farklı tatların da böyle belirleyici adları yoktur. Sayısız türde tatları adlandırmada kullandıklarımızın neredeyse tamamı "tatlı, acı, ekşi, mayhoş ve tuzlu" terimleridir. Renkler ve sesler için de aynı şey söylenebilir. Dolayısıyla, burada sözünü ettiğim yalın ideler konu-

3 Duyu algılarımızın bağlı olduğu organik koşulları tanımlamanın mecazi yoludur bu.

4 Burada kas duyumu, hareket ettirici duyum ve ısı duyumuna ayrım koyar "dokunma" başlığı altında.

5 Tat, koku, işitme ve görme özel ifadelerle karşılaştırılmakta ancak "dokunma" için, dış dünyayı insan zihnine sunarken birleştiklerinden, genel bir ifade kullanılmaktadır. Çünkü tüm duyularınızdan yoksun, 5 ya da 500 başka duyu ile donanmış ve dolayısıyla insanca hiç imgelenemeyen nitelikleri sunan duyulara sahip aşırı duyarlı bir zihin için evrenin apaçık ortada olduğunu; ya da insanın bilinmeyen bir şekilde çok güçlendiği ve insanüstü bir zekâya kavuştuğunu varsayabiliriz. Kendi deneyimimize bakarsak bile dünyanın her gözlemcinin/algılayıcının artan bilgi ve zihinsel gücü oranında değişim geçirdiğini görürüz.

sunda kendimi şu anki amacım için en gerekli olanlar ya da bileşik idelerimizin sürekli içeriğinde yer alsa da daha az bilgisine ulaşabildiğimiz nitelemelerle sınırlandırdım. Bir sonraki bölümde ele alacağım bu türden bir nitelik: KATILIK.[6]

6 İnsanların duyularıyla algılayabildikleri yalın ide ve görünüşlerin hepsinin sıralanması elbette olanaksızdır. Diğer bölümde Locke, özellikle cisim salt uzaydan ayrı ele alındığı ve Kartezyen (madde) analizinin bir eleştirisi için, cisimlere ilişkin bileşik idelerimiz arasında en önemli yere sahip bir ide üzerinde duruyor.

4. BÖLÜM

KATILIK İDESİ

1. *Katılık* idesini dokunma duyusu ile ediniriz ve bir cisimde bulunduğu yere başka bir cismin girişine gösterilen dirençten doğar bu nitelik.[1] Dış duyumdan katılık kadar sürekli alabildiğimiz başka bir ide yoktur. Hareket halinde ya da duruyor olalım altımızda bize destekleyen ve düşmemizi engelleyen bir şeyin varlığını hep hissederiz. Çevremizdeki cisimlerin, bütün halindeyken, tutup sıktığımız halde parmaklarımızın içlerine geçmelerini engellediklerini gözlemleriz. *Birbirine doğru hareket eden iki cismin yaklaşmasını engelleyen şeye "katılık" diyorum.* Katı sözcüğünün bu içerikle matematikçilerin kullandığı asıl anlamına uygun olup olmadığını tartışmayacağım. Genel katılık kavramının bu içeriği hoşgöreceğini düşünüyorum ki isteyen *"geçirmezlik"* de diyebilir yerine. Genel kullanımı bir yana, içinde katılığın kendisi değil de daha çok bir sonucu olan "geçirmezlik"ten daha olumlu bir şey taşıdığına inandığımdan bu ideyi dile getirmede katılık terimini çok daha uygun buldum.[2] Bu tüm diğerleri arasında cisimle en sıkı bağlantısı olan ve cisme özgü bir ide gibi geliyor bana ki bu haliyle yalnızca maddede

1 Leibniz'e göre, dokunma akla, katılığın doğada var olduğunu gösteren bir şey sağlıyorsa da, aslında katılığa ilişkin seçik idemizi ediniriz. (*Yeni Denemeler,* 5. bölüm) Deneme'ye göre ide direnç duygusu ve dokunma duyusunda saklı —bu duyguyla sunulan ancak farklı görünen— motor duyumlardan doğar. Locke'un bu kısımda, 2 ve 6. kısımlarda katılık idesini açıklayış biçimine bakınız ki özellikle 6. kısımda katılığı bilmek istiyorsak bize duyularımıza bakmayı öneriyor.

2 Locke'un burada ve sonra 8. bölümde tanımladığı katılık, geometrik ve fiziksel anlamlarıyla kullanılan, belirsiz bir terimdir. "Katılık terimi mutlak

bulunabilir ya da imgelenebilir bir niteliktir. Duyularımız bizde bir duyum yaratacak hacimdeki madde kütlesinde ancak katılığı algılayabiliyorlarsa da zihin, daha hacimli cisimlerden bu ideyi edindi mi maddenin en küçük taneciğine dek izler ve inceler onu; ve cisim nerede ve ne halde olursa olsun onu ayrılmaz bir parçası olarak barındırdığından zihin ister istemez bu ideye rastlar.

2. Cisme özgü bu ide ile cismin uzayda yer kapladığı düşüncesi doğar. Bir katı maddenin doldurduğu boşluğu imgelemediğimiz yerde o maddenin orada tüm diğer katı maddeleri dışlayacak biçimde yerleştiğini düşünüyoruzdur; uzayda yer kaplama idesi çerçevesindeki bu madde bir doğrusal çizgi üzerinde başka iki cismin birbirine değmesini hep engeller, ta ki bu cisimlerin hareket ettiği doğrultuda olmayan bir başka çizgiye geçene kadar.[3] Her gün kullandığımız cisimler bu ideyi yeterince kazandırır bize.

3. Cismin diğer cisimleri kendi kapladığı uzay alanından dışarıda tutmak için gösterdiği direnç o kadar büyüktür ki hiçbir güç onunla başedemez. Dünyadaki bütün cisimler bir damla suyu her yanından sıkıştırsalar da kendisi yollarından çekilmedikçe birbirlerine kavuşmalarını engellemek için gösterdiği direncin üstesinden gelemezler: Bizim katılık idemiz direnme ya

ve zorunlu yer kaplama özelliği ile Uzam ve Geçirmezlik yönleri dışında yoğun, hareketsiz, Ağır ve Sert gibi göreli ve olası nitelikleri de gösterir." (Hamilton) Locke'a göre katılık geçirmezlik ya da uzamlı bir atomun uzamsız bir şeye dönüşmesini basınçla sağlamanın imkânsızlığı anlamına gelen *sıkışmazlık* içerir. Bu imkânsızlık sürekli ve mutlak varsayılır, fakat bu varsayımın akılcı ya da deneysel temelleri olup olmadığını araştırmıyor Locke. Her şekilde dokunma duyusuna ait olası deneyimde edinilen bir veri değildir bu zorunlu süreklilik... Çünkü duyum bulguları mutlak değil geçicidir ve sıkışmaz bir cisim varsayımının imkânsızlığı algıyı duyu yerine akla ilintilendirmekle ortaya çıkar. Ayrıca cisim dediğimiz yer kaplıyor ve yerine başka cisimlerin girişine direnmeye zorlanıyorsa ki bu ölçüde sıkışmaz olduğuna karar verebiliriz.

3 Bu katılık idesini mutlak uzamlı ya da yer kaplayan bir şey olan cismin idesi ile özdeşleştirmektir. Sonuçta Locke katı ve sıkışmazın yalın idesi ile salt (boş) uzam idesinin farkını koyuyor; ayrıca her biri ile sertlik idesi, arasındaki farka dikkat çekiyor (3, 4. kısımlar)

da hareket kapasitesinde olmayan salt uzay ve sıradan sertlik idesinden ayrıdır. Bir insan birbirinden uzak iki cismin başka katı bir şeye dokunmadan ve onu yerinden etmeden yüzeyleri birbirine değinceye dek yaklaşabileceklerini düşünebilir; öyleyse, katılık olmaksızın, açık uzay idesine sahip olmamız gerekiyor düşüncesindeyim. Bir insan tek bir cismin, hemen ardından onun yerine gelecek olan bir başka cisim olmaksızın, tek başına hareketine ilişkin bir ideye sahip olabilir mi olamaz mı? Bir cisimdeki kare idesi başka bir cisimdeki kare idesini nasıl içeriyorsa bir cismin hareket idesi de bir başka cisimdeki hareket idesini taşır; dolayısıyla sorumuza yanıtın olumlu olacağı apaçıktır. Cisimlerin birinin diğerinin hareketi olmaksızın gerçekten hareket edemeyeceği biçimde var olup olmadıklarını sormuyorum. Birinin diğer cisimlerin tümü hareketsizken bir cismin hareketine ilişkin bir ideye sahip olup olamayacağı yolunda benim sorum. Buna da kimsenin "olamaz" diye yanıt vereceğini sanmıyorum. Öyleyse, cismin boşalttığı alan bize katılığın olmadığı salt uzay idesini kazandırır ki burada hiçbir şeyin direnci ya da engellemesi ile karşılaşmayan başka bir cisim, yaratılan boşluğu doldurabilir. Bir cisim yerinden ayrıldığında, başka bir cisim peşinden gelsin ya da gelmesin, bir diğer yerde kaplayacağı alan ilkiyle aynıdır ki bu cisim hareket edince kendisiyle bitişik olan başka bir cismin onu izlemeyeceği gibi bir çelişkiyi içermemektedir. Böyle bir hareket zorunluluğu, direnme ve direnmeme, dışlama ve dışlamama kadar birbirinden farklı uzay ve katılık ideleri değil de yalnızca dünyanın dolu olduğu varsayımı üzerine kuruludur. "Bir boşluk" üzerine tartışmalar da, başka bir yerde açıklanacağı üzere, insanların cisimsiz uzay ideleri olduğunu açıkça tanıtlamaktadır.[4]

4. Katılık sertlikten, dolgunluk ve kapladığı alandan tüm diğer cisimleri uzak tutması yönüyle farklılaşır. Sertlik duyulur

4 Bak: 13. Bölüm, 21-23. kısımlar.

büyüklükte kütleler halindeki madde tanecikleri bağlanımını içerir; öyle ki "bütün" kolay kolay şeklini değiştirmez. Aslında sert ve yumuşak kendi bedenlerimizdeki etkilerden dolayı şeylere verdiğimiz adlardır; genelde "sert" dediklerimiz organlarımızla uyguladığımız basınçla şeklini değiştirmekten daha hızlı bizde acı uyandıran şeylerdir; "yumuşak" ise rahat ve acı duymayacağımız bir dokunuşla tanelerinin durumunu bozabildiğimiz şeyleri nitelemede kullanılır.[5]

Duyulur parçaların konumunu ya da bütünün şeklini değiştirme güçlüğü dünyanın en sert cismine en yumuşak olanından daha fazla katılık kazandırmaz; sert ve delinmez bir madde sudan bir zerre fazla katı değildir. Aralarında su ya da havadan başka bir şey olmayan iki mermer parçasının iki düz kenarı birbirine daha kolay yaklaşıyorken bir elmas bunu engelleyebiliyorsa da elmas parçalarının suyunkilerden daha katı ya da daha dirençli oldukları söylenemez. Birbirinden daha kolay ayrılabilir olan su parçacıkları daha kolay hareket edebilir ve mermer parçalarının bu hareketle yaklaşmalarına izin verebilir. Yanal çekilme hareketi ile yer açmaları engellenebilirse su parçacıkları bu mermer parçalarına elmas kadar direnç gösterebilirler;[6] bir elmasın parçalarının direncine olduğu kadar onların direncine de karşı koymak imkânsızlaşır o zaman. Dünyanın en yumuşak cismi bile diğer iki cismin arasından çekilmediği sürece imgelenebilecek en sert madde kadar bir araya gelmelerine durmaksızın direnebilir. Çok yumuşak bir cismi su ya da hava ile iyice doldurursanız cismin direncini çabucak görebilirsiniz.[7] Yalnızca sert cisimlerin parmaklarının birbirine değmesini engellediğini

5 Burada sertlik duyumlarımızla bağıntılı olmadığı fakat maddenin varlığı için zorunlu olduğunu söylediği katılık, geçirmezlik ve sıkışabilirlik özelliklerini karşılaştırıyor.

6 Yalnızca duyular daima zorunlu olan ve dolayısıyla Locke'un katılık idesi içinde bulduğu şeyi ortaya çıkaramaz.

7 "Dirençli", yani var olan katılık ya da sıkışmazlığı.

düşünen birinden bir futbol topuna doldurulan hava ile bunu denemesi istenebilir. [[8]Benzer bir deney Florence'da içi suyla doldurulmuş bir altın küre ile yapılmıştır. Bu deney su kadar yumuşak bir cismin katılığını sergilemektedir: Altın küre dolduruluyor; vidaların son gücüyle sıkıştırılıyor; su o zaman sımsıkı kapalı metalin gözeneklerinde kendine yol buluyor ve içindeki taneciklerin daha da yakınlaşmasını sağlayacak bir yer kalmayınca dışarı yöneliyor; ardından, kürenin kenarlarını zorlayan enerjinin şiddetli basıncına boyun eğmeden önce, su önce çiğ damlaları halinde sonra da büyüyen damlalarla küreden dışarı akıyor.]

Bu katılık idesi ile cisim uzamı da uzay uzamından ayrılıyor; —cisim uzamı katı, ayrılabilir, hareketli parçaların sürekliliği ve yapışıklığı iken uzay uzamı[9] katı olmayan, ayrılmaz ve hareketsiz parçaların sürekliliğinden başka bir şey değildir. Cisimlerin karşılıklı itme, dışarı fırlatma ve direnme tavırları da katılığa bağlıdır. Salt uzay ve katılığın açık ve seçik idelerini taşıdıklarına inanan birkaç kişi vardır ki bunlardan biri de benim. Cisim tarafından dışarı fırlatılan ya da direnen bir şey olmaksızın "uzay"ı düşünen insanlardır bunlar.[10] Bu, cismin uzamı kadar açık bir idesine sahip olabildikleri, salt uzay idesidir. İçbükey yüzeylerin karşılıklı parçaları arasındaki uzaklığa ilişkin

8 Bu ve sonraki cümle ikinci baskıda eklenmiştir.

9 Uzay uzamından; uzam uzayın bir niteliğiymiş gibi söz ediyor. Eşanlamlısı olarak ele almıyor; çünkü bu ve diğer sözcüklerin anlamlarında kararsız kalıyor.

10 Locke birkaç yıl önce "Uzay (kendinde) uzamlı varlık ya da cisimlerin var olma kapasitesi ya da olasılığı gibi görünüyor... Doğrusu başka da bir şey değildir ve cismin hiçbir şeyin olmadığı yerde var olabileceği olasılığını içerir yalnızca... ya da orada bir varlık varsaymak zorundaysak geçirmez değil ancak uzamlı varsaydığımız Tanrı olmalıdır bu. Fakat uzaydan -herhangi bir cisim ya da başka bir varlık düşüncesinden ayrı ve soyut- genel olarak söz ettiğimizde de gerçek bir şey değil de cismin var olma olasılığının düşüncesi olarak görünüyor... Bu dünyanın kapladığı uzay kadar büyük başka bir uzay olduğu söylenirse bu bana göre bu kadar büyük bir başka dünya

ideleri de aralarında katı parçalara ilişkin idenin varlığı kadar yokluğunda da açıktır. Diğer yandan, salt uzayınkinden farklı olarak, başka cisimlerin itmesiyle dışlanabilen ya da onların hareketine direnebilen, uzayda yer kaplayan bir şeyin idesine sahip olduklarına da inanırlar bu insanlar.[11] Bu iki ayrı ideyi birleştirip tek bir ide yapan başkaları varsa bile farklı adlar altında aynı ide ya da aynı ad altında farklı idelere sahip insanların nasıl anlaşabildiklerini bilemem. Bu, kör ya da sağır olmadığından bir trompet sesi ve kızıl renge ilişkin ayrı idelere sahip bir insanın, başka bir yerde sözünü ettiğim, kızıl idesinin bir trompet sesine benzediğini imgeleyen, kör bir insanla kızıl renk üzerine konuşmaları gibi bir şey olur.

Bu katılık denen şey nedir diye soran olursa duyularını gözlemlemesini söylerim ona.[12] Bu kişi elleri arasına bir top ya da bir çakmak taşı alıp ellerinin içine geçirmeye çalıştığında sorusunun yanıtına kavuşur. Bu yeterli gelmiyorsa, o bana "dü-

---

olmasın demekten öte bir şey değildir; ve bu bağlamda uzay için sonsuz denebilir; —uzay gerçekte hiçbir şeydir— daha büyük ya da daha küçük kapasitesi yoktur ve parçalara ayrılamaz... Bu noktada yanılmamıza neden olan da bence yaşamımız boyunca uzay hakkında "uzayda büyük yer kaplamak" gibi ifadelerle onu gerçek bir şey gibi gösterecek konuşmalar duymak ya da öyle konuşmak alışkanlığı ile salt bir bağıntı değil de gerçek bir şey olduğu yargısına kapılmamızdır. Burada cisimler arasındaki bir bağıntı olarak varlığının onu var kılacak hiçbir varlığın olmadığı, tüm cisim ya da sonlu varlıkların ötesinde de gerçek olduğunu düşünmeye eğilimliyizdir. Bir cetvelle çizilen siyah çizgilerin bir inç uzaklıktaki iki şeyin bağıntısını içerdiği doğruysa da, bir inçe ilişkin ide ile cismi imgelemeden o uzunluğu imgelemeyebiliyorsam da, orada gerçek bir şeklin olmadığı bir doğruysa imgesel uzay dediğimizin içinde de gerçek bir uzaklık da söz konusu değildir" demiştir. (Locke, *Çeşitli Yazılar/Denemeler* 1677/78, Lord King'in Yaşamı, 2. Cilt, sf: 175-185.)

11 Salt uzay, geçirmez ya da kaplanan uzay ideleri yetişkinlerde basit dokunuş ve kas direnci duyumlarının olası ve geçici verilerinden daha fazlasını mı içeriyor? Öyleyse bunlar dokunsal ya da kassal duygularla edinilmezler, zihindeki bir şey tarafından sunulurlar.

12 Yani, dokunma duyusunun verilerinden ayrı katılık terimine bir anlam getiremeyiz. (Stillingfleet'e yazdığı *Üçüncü Mektup* s: 301'e bakınız.) Duyu salt duygu demekse bir insanın duyuları ona yalnızca kendi geçici direnç

şünme nedir, nerede var olur ya da daha kolayı uzanım ya da hareket nedir?"i açıkladığında söz veriyorum katılığın ne olduğunu, nerede olduğunu söyleyeceğim ona. Yalın idelerimiz deneyimin bize öğrettikleri gibidir; fakat, bunun dışında, zihinde onları sözcüklerle daha anlaşılır kılmaya uğraşsak da konuşarak kör bir insanın zihnindeki karanlığı dağıtmaya çabalamış gibi oluruz ancak. Bunun nedenini başka bir yerde açıklayacağım.[13]

duygusu ile ilgili bilgi verir. Birinin eline bir top verildiğinde edindiği bilgi duygu ideleri ve mutlak geçirmezlik idelerini sağlar ki bu idelerin her biri katkıda bulundukları bilgiden ayrı olarak düşünülebilirler. Katı varlığın metafiziksel anlamı salt duyumu aşar. İnsan katılığın ne olduğunu ona bildirmesi için duyularından fazlasına gereksinir.

13 Bak: 3. Kitap, 2. Bölüm.

5. BOLUM

BİRDEN FAZLA DUYU İLE GELEN YALIN İDELER

Birden fazla duyu aracılığıyla uzay, uzanım,[1] şekil, hareket ve hareketsizlik ideleri ediniriz. Bunlar hem gözlerde hem de dokunma duyularında algılanabilir izlenimler yarattıklarından uzanım, şekil, hareket ve hareketsizlik idelerini zihinlerimize hem görerek hem de dokunarak[2] iletebiliriz. Burada yalnızca sıralamakla yetindiğim bu ideler konusunda daha ayrıntılı açıklama yapma fırsatım olacak.[3]

1 Locke'un birden fazla dış duyumla ilintilendirdiği uzay, şekil, hareket ve hareketsizlik ideleri Leibniz'e göre sağduyu sunumlarıdır: Yani zihnin kendi gizli yapısına aittirler. Çünkü duyumların sundukları ile bağıntı taşısalar da salt anlama yetisi ideleridir ve yalın ideler değilse bile bunlar tanımlanabilir ve tanıtlanabilir özelliktedirler. Katılık ve sayı ile birlikte Locke'un sonra birincil nitelikler diye adlandırdığı, cisimlerin kısmen bizce görülmesini sağlayan şeylerdir ki koşullarının fizyolojik ya da mantıksal analiziyle Locke onları dokunma ve görme duyularının verileri olarak kabul etmiştir.
Uzamın bir görme ya da dokunma ya da her ikisinin birden bir verisi olup olmadığı ve bunun nasıl olduğu, kimi yönlerden diğerlerinden daha seçik olsa da her dış duyumda yer alıp almadığı; bireysel ve kalıtsal deneyime ya da zihnin yapısına bağlı olarak bu ideye ilişkin yargıların olası ya da zorunlu, analitik ya da sentetik olup olmadıkları Locke'un pek çözemediği hep tartışılan, birbiriyle bağıntılı soru örnekleridir.

2 "Cisim uzam denen, kendi parçaları arasında uzaklığı içeren tek varlıktır... Bu açıkça aynı cismin bir parçası ya da tek bir cisim olarak düşünülen uzaklığa karşılık gelen uzam ile iki varlık arasındaki uzaklığı belirten uzay sözcükleri arasındaki farkı gösterir. Uzay kavramında arada bulunan bir cismin düşüncesi yoktur." (Locke, *Çeşitli Denemeler*)

3 Bak: 13. Bölüm, 15. Bölüm

6. BOLUM

İÇ DUYUMUN YALIN İDELERİ

İdeleri dışarıdan alan zihin kendi içine dönüp bu idelerin üzerindeki kendi etkinliklerini gözlemlediğinde dışındaki şeylerden edindikleri kadar düşünme ediminin nesneleri olabilecek başka ideler[1] kazanır.

En sık düşünülen ve isteyen herkesin kendi içinde ayırdına varabileceği kadar çok yinelenen iki büyük ve belli başlı zihinsel eylemler şunlardır:

Algılama[2] *ya da Düşünme*
İstem ya da istenç gücü

[[3]Düşünme gücü anlama yetisi diye adlandırılırken istem gücü istenç diye adlandırılmaktadır; zihindeki bu güçler ya da yetenekler adlandırılmış yetilerdir.]

---

1 "Diğer ideler"; yani öz-bilinçli yaşam ve evrendeki ve insandaki etkinliği temsil eden sözcüklere anlam kazandıran işlemlerden edindiğimiz ideler. Locke'ta iç duyum güçlendirilmiş öz-bilinçtir ve duyu algısında yer alan ve bunun gibi her bilinç durumundan yalnızca kapasitede farklılaşır. Locke zihin ve istenci yalnızca sonlu görünüşler olarak ele alır.

2 Locke'a göre algılama üç türe ayrılır; *1.* Zihinlerimizdeki idelerin (görünüşler) algısı ya da basit kavrayış *2.* Sözcüklerin anlamlarının algısı, *3.* İdeler arasında, önermelerle ifade bulan, bağlantı ya da karşıtlığın algısı. Yalnızca sonuncusu bilgi ile eşdeğerdir ve anlama yetisi ikinci ve üçüncü algı ile sınırlıdır. (Bak: 2. Kitap, 21. Bölüm, 5. Kısım)

3 İlk baskıda, —Zihinde bu eylemleri üretme gücüne yetiler diyoruz ve bunlar Anlama Yetisi ve İstenç diye adlandırılıyor, şeklindedir.

İç duyumun bu yalın idelerinin anımsama, ayrımsama, uslamlama, yargılama, bilgi ve inanç gibi kimi kiplerinden daha sonra söz edeceğim.[4]

4 (Bak: 10, 11. Bölümler, ve 4. Kitap, 17, 14-16, 1-13, 18. Bölümler) 4. Kitapta uslamlama, yargılama, bilgi ve inanç öncelikle doğru ya da yanlış olabilen zihinsel onaylar ya da dışlamalar olarak görülüyor, yoksa ne doğru ne de yanlış olabilen salt ideler olarak düşünülmüyor. Burada "ben" adılı ile belirtilen idenin içeriği ya da kökeni konusunda hiçbir şey söylemiyor.

7. BOLUM

HEM DIŞ DUYUM HEM İÇ DUYUMDAN GELEN YALIN İDELER

1. Kendilerini zihne tüm dış ve iç duyum yollarıyla ileten başka yalın ideler de vardır: Haz ya da zevk ve karşıtları acı ya da sıkıntı; güç; varoluş; birlik.

2. Zevk ya da sıkıntı dış ve iç duyumun her ikisinden gelen idelerimizin hemen hepsine karışırlar: Duyularımızın dışımızdan bir duyulanımı, içimizde zihnimizin bir gizli düşüncesinin bizde haz ya da acı üretmemesi pek olası değildir. Acı ve hazla, zihnimizin düşünceleri ya da bedenlerimiz üzerine etki yapan herhangi bir şeyden doğmuş olsun bize zevk veren ya da bizi rahatsız eden herhangi bir şeyi dile getirdiğim düşünülmelidir. Bir yanda doyum, zevk, haz, mutluluk diğer yanda sıkıntı, güçlük, acı, keder, dert, mutsuzluk diye adlandırsam da hepsi haz ve acı, zevk ya da sıkıntı idelerine ait, aynı şeyin farklı dereceleridir. En fazla "haz ve acı" adlarını kullanacağımı da söylemek istiyorum.

3. Varlığımızı[1] borçlu olduğumuz Yüce Yaratıcı bedenimizin çeşitli kısımlarını hareket ettirme ya da istediğimiz zaman

1 Bu ve sonkaki üç kısımda da Locke, asıl hedefi "haz ve acının ve de birbiriyle bağıntılı terimlerin anlamsız olmadığı fakat dış duyum izlenimleri ya da zihnin daha derin işlemleri dolayısıyla idelerle yüklenmiş olduğunu göstermek" iken, arzularımız ve acılarımızın kesin nedeninin incelenmesine geçiyor. Acı ya da hazzı duyumsal ve tinsel deneyimin eşlikçileri olarak betimliyorken —metinde süre, yoğunluk ve cins değişkenlerinin işlevleri-

durdurma gücü; onların hareketleri sayesinde hareket etme ve başka şeyleri de hareket ettirme yeteneği vermiştir bize... Ayrıca Tanrı zihinlerimize üzerinde düşüneceği ideler seçme ve şu ya da bu konuyu inceden inceye, dikkatle soruşturma gücü de bağışlamıştır. Bu güç ve yeteneklerle kapasitemiz ölçüsündeki hareket ve düşünme eylemlerine yöneltiliriz ki bu noktada çeşitli düşünce ve duyumlara bir zevk algısı eşlik eder. Bu algı tüm dış duyumlar ve iç düşüncelerimizden tamamıyla koparılsaydı doğal olarak dikkate aldırmazlığı ya da hareketsizliğe hareketi yani bir düşünce ya da hareketi ötekine tercih etmek için nedenimiz olmazdı. Böylece ne bedenlerimizi ne de zihinlerimizi kımıldatır fakat düşüncelerimizi amaçsızca akıntıya bırakır, zihinlerimizdeki ideleri, gölgeler gibi, göz ardı ederdik. Ne kadar anlama ve istenç yetileriyle dolu olursa olsun bu durumda bir insan çok boş, edilgen bir varlık olur ve zamanını tembel, uyuşuk, bir rüya âleminde geçirirdi. Neyse ki Yüce Yaratıcımız çeşitli nesneler ve düşüncelerimiz kadar nesnelerden edindiğimiz idelerin beraberinde bir haz duygusu bağışlamış ki bizi donattığı yetiler böylece tümüyle atıl kalmıyor.

4. Acı da bizi harekete geçirmede hazla aynı işleve sahip; yetilerimizi hazzın peşinde kullandığımız kadar acıdan uzak durmak için de devreye sokarız.[2] Acı sıklıkla bizde haz üreten aynı nesne ve idelerle ortaya çıkar ki bu üzerinde durulmaya değer bir konudur. Haz almayı beklediğimiz duyumlarda sıklıkla acı duymamız bir kez daha Tanrının yüceliğini ortaya koyar. O varlığımızın korunması amacıyla, bize zararı dokunacak çoğu şeye karşı uyarıcı bir işaret olarak nesnelere acı duyulanımını da iliştirmiştir. Ancak yalnızca varlığımızı değil her bir parça-

mizin sağlıklı hareketinin ya da sağlıksız hareketinin bir göstergesi olduğu ima edilse de— süre, yoğunluk ve cinste farklılaşmalarına bir açıklama getirmiyor.

2 Acı ve haz ideleri Locke'a göre önemli kaygılarımızdır; çünkü yaşamı onlar belirler. (Bak: 20 ve 21. Bölümler)

mızı da tam olarak korumayı hedeflediğinden çoğunlukla bize zevk veren idelere "acı"yı da eklemiştir. Bir dereceye kadar bize yararlı gelen ısı biraz artınca bayağı rahatsız edici olur; duyulur nesnelerin en haz vericisi olan ışık gözlerimizin alabileceği oranın üstüne çıkarıldığında çok acı verici bir duyuma yol açar. Doğa öyle bir düzenleme yapmıştır ki bir nesnenin etkisinin şiddeti ile çok duyarlı bir yapıda olan duyu organları çalışmaz oldu mu acı aracılığıyla tamamen devre dışı kalan ve tüm işlevini yitirmiş olan duyu organının önünden o nesnenin çekilmesi için uyarılabiliyoruz. Acıya yol açan nesneleri şöyle bir düşünürsek acının amacı ve yararını anlayabiliriz. Fazla ışık dayanılmaz gelebiliyorsa da zifiri karanlık gözleri rahatsız etmez; çünkü bu hassas organı düzensiz bir harekete yol açmadan, doğal durumunda bırakır. Aşırı soğuk kadar aşırı sıcak da bize acı verir: Çünkü bedenimiz için gerekli ve de çeşitli işlevlerini yerine getirmesi için uygun kıvamın üstünde ya da altında kalan ısı zararlıdır.

5. Tüm bunların ötesinde Tanrının çevremizde bizi etkileyen şeylere çeşitli derecelerde acı ve haz serpiştirmesi ve düşüncelerimiz ile duyularımızın alanındaki hemen her şeye bu duyulanımları iliştirmesinin bir başka nedeni daha vardır; çevremizdeki varlıkların bize sunduğu zevklerden tam bir doyum ya da mutluluğa eremediğimizden Tanrının sınırsız haz ve mutluluk sunan ellerinde gerçek doyuma ulaşmaya yöneliriz.

6. Burada söylemiş olduklarım acı ve haz idelerini kendi deneyimimizle olabileceğinden daha anlaşılır kılmayabilir ancak Yüce Paylaştırıcının sınırsız akıl ve inayetine yaraşır duyulanımlar veren başka birçok ideye de acı ve hazzın eşlik etmesinin nedeni üzerinde durmak asıl amacımıza pek uygun olmayabilir: Çünkü tüm düşüncelerimizin asıl amacı ve anlama yetilerimizin gerçek uğraşı Tanrının bilgisine ulaşmaktır.

7. *Varoluş* ve *Birlik* dışımızda ve içimizdeki her nesne ve ide ile anlama yetimize sunulan iki idedir. İdeler zihinlerimizdeyken onların gerçekten orada olduğunu düşünürüz; şeylerin de gerçekten dışımızda olduğunun ayırdındayızdır: Yani, vardırlar ya da varlığa sahiptirler.[3] Gerçek varlık ya da ideyi "bir" şey olarak düşünmemiz anlama yetimizde "birlik idesi"ni üretir.

8. *Güç,* dış ve iç duyumdan edindiğimiz bir başka yalın idedir. Kendimizde düşündüğümüz ve düşünebildiğimizi, istersek organlarımızı hareket ettirebileceğimizi gözlemleyerek; doğadaki cisimlerin, duyularımızla da algıladığımız etkileşimlerini izleyerek güç idesini ediniriz.[4]

9. Duyularımızdan daha sıklıkla zihinlerimizin işlemleriyle aldığımız bir ide vardır ki bu art ardalık idesidir. İçimize dönüp orada gözlemlenebilir olanlar üzerinde düşündüğümüzde, ideleriimizin, bir düşünceye sahip ya da uyanık haldeyken, durmaksızın birbiri ardından geçerek bir zincir oluşturduğunu görürüz.[5]

10. Bunların hepsi olmasa da bir kısmı (bana göre) zihnin sahip olduğu, dış ve iç duyum yollarıyla edindiği ve tüm bilgisini borçlu olduğu yalın idelerin en önemlileridir.[6]

3 Varlıkları ve sayılabilirliklerine ilişkin ideler metne göre yalın idelerimize eşlik ederler; dolayısıyla son bir soyutlama ile yapılarındaki görünüşler yalın öğelere indirgenebilse, deneyimde bileşiktir bu idelerimiz. Locke varlığın yalın idesi ve kiplerini yeterince irdelemiyor. Oysa Berkeley "tam bir gerçek bilgi sistemi kurmak için şey, gerçeklik, varlık ile denmek istenenin seçik bir açıklamasına girişmekten daha önemli bir şey yoktur" diyor (*Ilkeler,* 89. Kısım) Berkeley'in sorunu duyulur şeylere uyarlandığında "var olmak teriminin ne anlama geldiğini bulmakta." Locke 16 Mayıs 1699'da S. Bold'a yazdığı bir mektupta, "şeylerin etkilerinin idelerinin varlıklarının idelerinden önce geldiğini düşünmüyorum. ....Onların önce var olduklarını varsaymalıyız," diye yazıyor. Hume "varlık idesi var olduğunu düşündüğümüz şeyin idesiyle aynıdır, öyle ki, bir nesnenin idesiyle bir araya getirildiğinde ona bir katkıda bulunmaz." (*İnceleme,* 2. Bölüm/6. Kısım)

4 Yalın güç idesinin yalın kiplerinin açıklandığı 21. bölüme bakınız.

5 Var olan bize değişme aracılığıyla tüm somut deneyimlerde görünür, yani değişme ya da art ardalık idesi ile sürekli bir bağıntı içindedir. Değişmez olan deneyime sokulamaz.

6 Yani, her şeye ilişkin bilgisizliğimiz duyular ve iç duyum ile sunulan görünüşler aracılığıyla ancak aşama aşama giderilebilir.

Hiç kimse yıldızların ötesine kanat açan, dünya ile sınırlı kalmayıp sonsuz boşluğa yolculuklar yapan engin insan zihni için bu idelerin yetersiz kalacağını düşünmesin. Sözü edilen koylardan alınmayan tek bir yalın ide ya da bu yalın idelerden yapılmamış bir bileşik ide söyleyebilecek biri var mı acaba?[7] Bu az sayıda yalın idenin en derin düşünce ya da en fazla verimlilik sağlamaya; yirmi dört harfin çeşitli eşleşimleri ile ne kadar çok sözcük elde edilebildiğini düşünürsek çok daha çeşitli kurgular ve sanıların yanında asıl olarak, bilgimizin malzemeleri olmaya yettiğini kabul etmek o kadar da tuhaf değildir. Biraz daha ileri gidip yukarıda sözü edilen idelerden yalnızca biri, örneğin tükenmez ve sınırsız kapasitede sayı idesini düşünecek olursak hayıflanmaya gerek duymayız. Uzanım, matematikçilere, tek başına ne kadar geniş ve uçsuz bucaksız bir alan sunuyor öyle değil mi?

7 İnsan idelerinin kökeni *(exordium)* hakkındaki önceki açıklamalara göre, insanlar dışlarındaki şeyler ve kendi tinlerinin yalın ya da ayrıştırılamaz görünüşleriyle edindikleri dışında var olana ilişkin hiçbir ideyi edinemezler. Görünüşler hep bir tözdeki güç, varlıkları, sayı, art ardalık ya da değişmelerinin ideleri ile karışık ve iç ve dış duyumda beliren görünüşlerin bilimsel ve felsefi yorumları ya da şekil verici imgeleme gücü ile işlenmeye açık olduklarından somut deneyimlerinde bileşik halde sunulurlar. Fakat bu karışık ideler kendilerini zihne sunan ve hep eşlik eden duyu verilerinden (görünüşlerinden) ayırt edilemezler mi? Halbuki bunlar bizi sonsuza bağlarlar ve geçici görünüşlerle insana yansıyan Tanrısal ışık için öngörülen idelerdir.

8. BOLUM

YALIN –DIŞ DUYUM– İDELERİ ÜZERİNE DİĞER DÜŞÜNCELER

1. Doğada duyularımızı etkileyerek zihnimizde herhangi bir algılama yaratacak biçimde düzenlenmiş bir şey böylece anlama yetisinde bir yalın ide üretir[1] ki bu idenin dışımızdaki nedeni ne olursa olsun ayırt etme yetimizce ele alındığı zaman zihince anlama yetisindeki gerçek bir olumlu ide olarak görülür ve düşünülür; belki de onu duyularımıza ileten neden yalnızca öznenin bir olumsuzluğudur.

2. Isı ve soğuk, ışık ve karanlık, beyaz ve siyah, hareket ve hareketsizlik zihinde eşit ölçüde açık ve olumlu ideler olarak yer alırlar: Ancak, onları üreten nedenlerin bazıları duyularımıza bu ideleri kazandıran öznelerdeki olumsuzlar olabilir yalnızca. Anlama yetisi, onları ele alırken, hepsini, üretici nedenlerini dikkate almaksızın, seçik olumlu ideler olarak düşünür: Yaptığı dışımızda var olan şeylerin doğasına değil de kendindeki ideye bağlı bir araştırmadır. Bunlar dikkatle ayrılması gereken iki çok farklı şeydir; biri beyaz ya da siyah idesini algılamak ve bilmek iken diğeri bir nesneyi beyaz ya da siyah gösteren ya da yapan tanecik türleri ve yüzeylerdeki oranlarını incelemektir.

1 Diğer bir deyişle uygun duyu organı üzerinde uygun izlenim bırakan herhangi bir şey eninde sonunda algılanır ya da etki yapılan göz ise renk, kulak ise ses örneklerinde olduğu gibi uygun duyu idesine yol açar. Burada Locke bir zihinsel durum olarak bu algının, doğada karşılığı ne olursa olsun, asla bir değilleme olamayacağını öne sürer. Bu algı olumlu bir idedir.

3. Nedenlerini hiç araştırmamış olan bir ressam ya da boyacı, kendini doğalarını düşünmeye adamış, her birinin nedeninin olumlu ya da olumsuz olduğunu bildiğini düşünen bir filozof[2] kadar ya da daha fazla açık, tam ve seçik beyaz ve siyah gibi renk ideleri taşır. Dışımızdaki nesneden yansıyan rengin nedeni yalnızca bir olumsuzluğu da olsa siyah idesi beyaz idesinden daha az olumlu değildir bir filozofun zihninde bile...

4. Şu anki konumun amacı algılamanın doğal nedenleri ve işleyişini[3] araştırmak olsaydı olumsuz bir nedenin en azından bazen olumlu bir ide üretmesini şöyle gerekçelendirirdim; tüm dış duyum bizde yalnızca, dış nesnelerce değişik biçimlerde kışkırtılan kendi can tinlerimizdeki farklı hareket kipleri ve dereceleri ile üretildiğinden bir önceki hareketin azaltılması, değiştirilmesi ya da çoğaltılması kadar yeni bir dış duyum üretmelidir ki böylece söz konusu dış duyum organındaki can tinlerinin farklı bir hareketine bağlı olan yeni bir ideyi zihne sokar.[4]

5. Böyle olup olmadığı üzerinde kararı herkesin kendi deneyimine bırakıyorum: Sizce ışığın yokluğundan başka bir şeyi içermese de (ki ışık azaldıkça daha da seçilir hale gelir) bir insan gölgesinin, bir insan ona baktığında, zihninde, gün ışığının altında kendi "insan" idesi kadar, açık ve olumlu bir idesi var mıdır, yok mudur? Bir gölge resmi olumlu bir şeydir. Gerçekten

2 "Filozof" yani bu bölümde alanına girilen doğa filozofu ya da fizikçi; bu bölüm duyularda sunulan yalın idelerin önceki bahsine tamamlayıcı niteliktedir.

3 "Doğal nedenler ve tarz" yani duyudaki idelerin alımı sırasında eşlik eden ya da bu alımın öncesinde yer alan organik koşullar. Locke daha önce (Giriş, 2. Kısım) araştırmaya yöneldiği şeye ve içgözlemci yöntemine yabancı olduğundan organik psikolojinin ayrıntılarına girmek istememişti. İngiliz felsefesi Locke'tan sonra insan tininin görünmez işlemlerinin incelenmesi yerine sinirler ve işlevlerinin gözlemine yöneldikçe gerilemiştir.

4 Fakat, bu örnekte, fiziksel neden (organik koşul) fizyologlarca bedeni duyu ve hareketi ilettiği varsayılan can tinlerindeki bir hareket olarak, olumludur.

de, [doğrudan[5] olumlu ideleri değil de onların sessizlik, hiçlik, tatsızlık gibi yokluklarını dile getiren] olumsuz adlarımız vardır.

6. Gerçekten karanlığı gören biri olabilir.[6] Çünkü, hiçbir ışığın yansımadığı tümüyle karanlık bir deliğin kesinlikle şekli görülebilir ya da boyanabilir. Burada olumlu idelerin olumsuz nedenleri olarak nitelendirdiklerim genel sanıya uygundur; fakat, işin doğrusu, hareketsizliğin hareketten daha olumsuz olup olmadığı belirlenene dek olumsuz bir nedenden doğan idenin varlığını saptamak güçtür.

7. İdelerimizin doğasını keşfetmek ve onlardan anlaşılır biçimde söz etmek için *zihnimizdeki ideler ya da algılar* ile *cisimlerde bizde böylesi algılara neden olan madde kipleşmeleri* arasında ayırım yapmak gereklidir; böylece onları öznede var olan bir şeyin tam benzerleri ve imgeleri olarak düşünemeyiz[7] (sanıldığının tersine); dış duyumun zihne ilettiklerinin çoğu, dışımızda var olan şeylerin, duyar duymaz bizde ortaya çıkmalarını sağlamayan adlarıyla olan benzerliklerinden fazlasını taşımaz.[8]

5 İlk üç baskıda şöyle yazılıdır —"Onların hiç olumlu ideleri yoktur; fakat, sessizlik, görünmezlik gibi, belli ide değillemelerinde yer alırlar; bunlar zihindeki ideleri değil onların yokluğunu ifade ederler." Metindeki değişiklik olumsuz adların da anlamsız olmadığını, Deneme'nin dilden çıkarmayı amaçladığı boş sesler olmadıklarını göstermek içindir.

6 Milton'a göre "görülen karanlıktan" söz ediyoruz.

7 "Özne" yani, cisimler bağlamında kendisiyle ilintilendirdiğimiz görünüşler ya da idelerin çoğunda doğrudan görünmediğini kanıtlamaya uğraştığı "algılanan töz".

8 "Ben" ve "dış şeyler"in idelerinin doğası hakkındaki bir ön araştırma yapmaksızın ve idelerimizin şeylerin nitelikleri olarak nasıl kabul edildiği ya da bir şeyin bir niteliğine ilişkin idenin nasıl doğduğunu açıklamaksızın Locke, bu bölümde, cisimlerin içerdiği güçlerin organizma dışı şeyler ya da duyumsal organizmamızdaki etkileri ve cisimlerin katı uzamında doğrudan görünümleri olarak ayırt etmek yoluyla yalın duyu idelerine ilişkin önceki açıklamaları tamamlıyor. Çünkü cismin bunu kendi katı uzamının görünüşleri ve duyarlı varlıklarda doğurduğu duyusal durumlarla kendini gösterdiğini saptıyor. Bu iki yoldan ilkine cismin birincil ya da gerçek, ikincisine ikincil ya da dış (yüklenen) nitelikleri diyor. İlkinde, madde bilinçliyken kendi zihinsel işlemlerinin idelerinde, zihni kadar doğrudan görünüyor gibi geliyor. İkincisinde ise madde, onda yarattığı duyumsal durumlara ilişkin ideleri aracılığıyla ve onların içinde dolaylı olarak görünüyor.

8. Zihnin kendinde algıladığı, ya da algılama, düşünme ya da anlama yetisinin önündeki nesne her ne ise ona ide diyorum; ve zihnimizde bir ide üreten gücü de bu gücü taşıyan öznenin niteliği olarak adlandırıyorum. Dolayısıyla, bir kartopunun bizde ürettiği beyaz, soğuk ve yuvarlaklık idelerini ondan bize yansıtan güce nitelikler derken, bunların anlama yetimizdeki algıları ya da duyumlarına ideler adını veriyorum. Ara sıra şeylerin "kendilerindeki ideler" söyleminde bulunduğum zaman nesnelerde bizde onları üreten niteliklerden söz ettiğim anlaşılmalıdır.

9. [[9]Cisimlerde olduğu düşünülen nitelikler;

Öncelikle, hangi durumda olursa olsun cisimden kesinlikle ayrılmaz olan nitelikler vardır] ve ne kadar değişim ve başkalaşım geçirirse geçirsin, üzerine ne kadar güç uygulanırsa uygulansın cisim bu nitelikleri korur; maddenin algılanabilir hacimde her taneciğinde duyum, yalnızca duyularla algılanamaz, her tanecikte de zihin bunları ayrılmaz olarak duyumsar: Örneğin, bir tahıl tanesini alın, iki parçaya bölün; her parça katılık, uzam, şekil ve hareketliliğe hâlâ sahiptir: Yeniden böldüğünüzde de aynı nitelikleri korur ki parçalar duyulmaz olana[10] dek bölmeyi sürdürseniz de tüm bu nitelikleri barındırıyor olmalıdırlar. Bölme işlemi (ki bir cismi havanla ya da başka bir cisimle duyulmaz parçalara ayırmaktır) herhangi bir cismin katılık, uzam, şekil ya da hareket yeteneğini alıp götürmez ancak bütün halin-

9 İlk üç baskıda 9. kısım şöyledir: "Bu nitelikleri ele alırken, sanırım, bu birincil olanları bizde katılık, uzam, hareket ya da hareketsizlik, sayı ve şekil gibi yalın ideler üreten cisimlerde gözlemleyebiliriz." Bu cümle dördüncü baskıda aynen o zaman 10. kısım diye geçen kısmın başında yer alan "Cismin kökensel ya da birincil nitelikleri dediklerim cisimden ayrılamaz niteliklerdir" şeklindeki cümle gibi çıkarılmıştır.

10 Bölünebilirlik, parçalar algılanamaz oluncaya —sonsuza— dek sürer mi? Olumlu bir yanıtla doğacak karışıklıklar, Berkeley tarafından, duyulmazlığın başlangıcı uzay ve uzamın bölünebilirliğinin bitimine getirilerek, böylece de uzay idemizin duyumun verebileceğinden fazlasını içermediği kabul edilerek, giderilmeye çalışılmıştır. Bak: *İlkeler,* 123.

deki madde kütlesini iki ya da daha çok parçalara dönüştürür: Bir sürü ayrı cisim olarak ayrılan bu parçalar da belli bir sayıyı oluşturur. [[11]Cismin bizde katılık, uzam, şekil, hareket ya da hareketsizlik ve sayının yalın idelerini üreten bu niteliklere ben *kökensel* ya da *birincil nitelikler*[12] diyorum.

10. Nesnelerin bizde birincil nitelikleri yardımıyla çeşitli dış duyumlar üretmesini sağlayan güçlerine[13] de ben *ikincil nitelikler* adını veriyorum ki[14] bu niteliklerden ayrı olarak öznede o kadar gerçeklik taşımayan yalnızca "güçler"[15] diye düşünülen üçüncü bir tür daha vardır. Ateşin balmumunda yeni bir renk ya da kıvam oluşturma gücü bende daha önce almadığım yeni bir sıcaklık ya da yanma duyumu üretme gücü kadar ateşe ait bir niteliktir.]

11. [[16]Üzerinde düşünülmesi gereken diğer bir konu, cisim-

11 Bu cümle ve sonraki kısım dördüncü baskıda yer almıştır.

12 Maddenin nitelikleri, Locke'tan önce, Boyle tarafından bu adlar ile sınıflandırılmıştır. Bak: Boyle, *Formlar ve Niteliklerin Kökeni* (Oxford, 1666)

13 Önceden de belirtildiği üzere (7. Bölüm, 8. Kısım) güç idesi tüm iç ve dış duyum idelerimize eşlik eder. Fakat burada güç ne anlamda kullanılmıştır? Sürekli sonuç olmanın ötesinde bir şey midir? Cisim herhangi bir etkinin etkin nedeni olarak düşünülebilir mi? Bu sorularla birlikte güç idesi 21. Bölümün konusudur.

14 Locke burada şeylerin ikincil niteliklerine olumlu anlamlar getiren dış duyumların şeylerin doğal yasa çerçevesinde asıl atomlarının kipleşmeleri ile tümüyle fiziksel olarak oluştukları ve dolayısıyla matematik esaslarına göre yorumlanabileceklerini doğruymuş gibi kabul ediyor; ancak başka bir yerde de bunun yalnızca varsayım olduğunu ve dış duyumlara neden olan gücün kavrama alanımızın hâlâ daha uzağında kalan şeyi doğurabileceğini kabul ediyor. (Bak. 4. Kitap, 3. bölüm, 2. Kısım) Bununla birlikte uzamlı şeylerde dış duyumlarla bağıntının dayandığı bir şeyi varsayıyor. Boyle "Hiçbir duyarlı varlık var olmasaydı şimdi duyularımızın nesneleri olan cisimler belki renkler, tatlar ve benzeri ile donanmış olurdu ancak edimsel olarak yalnızca, şekil, hareket, doku gibi birincil denilen daha genel duyulanımlar içerirdi," diyor. İki tür nitelik de dışımızdaki şeylerin görünüşleri ya da etkileri olarak düşünüldüğünden iç duyum idelerinden ayrılırlar.

15 Duyusal şeyler, kendi atomlarının dokuları ve düzenleri içinde böylesi "güce" sahip midir ya da duyumlarımız ve uzamlı şeylerdeki değişmelerin asıl ve son nedeni olarak kabul edilebilir mi?

16 İlk üç baskıda bu kısım: "Bir sonra düşünülecek olan cisimlerin birbiri üzerinde nasıl işlem yaptıklarıdır; ve bu açıkça itim gücü (itki) iledir başka

lerin bizde nasıl ide ürettikleridir ve buna yanıt cisimlerin tek etkileme yolu olan itme güçleridir.[17]]

12. Dışımızdaki[18] nesneler zihnimizde ideler üretirken bitişik değillerse ve bu birincil nitelikleri duyularımızın ağına tek başına düşenlerde algılıyorsak apaçıktır ki[19] oradan sinirlerimiz (can tinlerimiz) ve kimi organlarımızla, beynimiz ya da dış duyum merkezine, zihnimizde onlara ilişkin tikel idelerimizi üretmek için bir hareket iletimi söz konusudur. Ayırt edilebilir büyüklükteki cisimlerin uzam, şekil, sayı ve hareketleri görme yetisiyle uzaktan da algılanabildiğinden[20] kimi tek başına algı-

---

bir şeyle değil. Cismin dokunmadığı şey üzerinde işlem yapması ya da dokunsa da hareket dışında herhangi bir yolla işlem yapması düşünülemez" şeklindedir. Dördüncü baskıdaki değişiklik Stillingfleet'e verilen bir sözün yerine getirilmesi içindir: "Cisimlerin yalnızca ve yalnızca itme gücüyle işlem yaptıklarını söylediğim doğrudur. O zaman öyle düşünüyordum; yine de başka bir işlem yolu düşünemiyorum. Fakat Bay Newton'un eşsiz kitabından etkilenerek, Tanrının gücünü bu noktada dar kavramlarımla sınırlandırmaya kalkışmanın büyük bir küstahlık olduğunu kabul ettim. Benim anlayamadığım yollarla maddelerin birbirini çekimi Tanrının, isterse, cisimlere madde hakkında bildiklerimizle açıklanabilen ya da cisme ilişkin idemizden edinilenlerin üstünde güçler ve işlem yolları bağışlayabileceğinin bir delili ve de böyle yaptığına dair her yerde görülen ve sorgulanmaz/kuşku duyulmaz örneğidir. Ve dolayısıyla kitabımın sonraki baskısında bu kısmı düzeltmeye çalışacağım." (*İkinci Mektup'a Yanıt,* 1699/ s: 468 Bak: 4. kitap, 3. bölüm, 6. Kısım)

17 Hareketin kendi başına hareketten başka bir şey üretemeyeceğini söylerken, "hareketin cismin bir parçasında meydana gelişiyle birlikte anlama yetisinde bir algı üretmesine" açıklama getirmeye yanaşmıyor. Başka bir yerde "Bizdeki ideler, çok çabuk geçtiklerinden, büyük olasılıkla şu ya da bu şekilde hareketin etkisidir ve ona bağlıdırlar gibi geliyor; ideyi zihnimizde üreten nesne duyum alanımızdan çıktığında aynı ideyi uzun süre tutmamız neredeyse imkânsızdır çünkü" diyor. (*Norris Hakkında Düşünceler,* 17)

18 Buradaki sözler ilk üç baskıda vardır ancak "cisimler uzaktan etkide bulunamazlar" ifadesi dördüncü baskıda kaldırılmıştır. (Bak: 18. Kısım)

19 Apaçık —çünkü cisimler hareketin sürekliliği ile, algılarımızın bir şekilde bağlı olduğu, organizmamızdaki hareketleri doğurabilirler, bunun başka bir yolu yoktur Locke'a göre.

20 Bu, görüş çizgisindeki uzaklığın algısının görme duyusunun bir doğrudan verisi olduğu yolunda mutlak bir anlam içermiyor.

lanamaz cisimler de gözlere onların aracılığıyla geliyor ve bizdeki ideleri üreten bir hareket böylece beyne ulaşıyordur.

13. Birincil niteliklerin idelerinin üretilme biçimi ikinci niteliklerin ideleri için de geçerlidir; yani duyulmaz parçacıkların dış duyularımız üzerindeki etkisi söz konusudur.[21] Duyularımızın hiçbiriyle hacim, şekil ya da hareketini keşfedemediğimiz bezelye ya da dolu tanelerinden daha küçük su ve hava ve bunlardan da küçük cisim parçacıkları vardır; şu anda böylesi taneciklerin duyularımızın ayrı ayrı organlarını etkileyen farklı hareket ve şekil, hacim ve sayısının renkler ve kokularından farklı dış duyumlar yarattığını[22] düşünün. Örneğin, ayrı şekil ve hacimler ile farklı derece ve kipteki hareketleri olan böylesi duyulmaz madde taneciklerini itme gücüyle bir menekşe kendi güzel koku ve mavi renginin idelerinin zihnimizde üretilmesine neden olur.[23] Tanrının hiçbir benzerlik taşımayan idelerle hareketleri birbirine ulamış olması acı idesini etimizi kesen bir parça çelik parçasına tutturmuş olmasından daha kabul edilmez bir şey değildir.[24]

14. Renkler ve kokulara ilişkin söylediklerim tatlar, sesler ve diğer benzer duyulur nitelikler için de geçerlidir ki bunlar nesnelerin kendilerinde var olan ve bizde çeşitli dış duyumlar üreten güçlerdir aslında. Bu nitelikler ayrıca hacim, şekil, doku, hareket diye adlandırdığımız birincil niteliklere bağlıdırlar [daha önce söylediğim gibi[25]].

21 "Duyulmaz parçacıklar" yani, Locke'un, insanların duyularıyla algılanamaz oldukları halde var oldukları sonucuna vardığı asıl atomlar.

22 Buradan dış duyum yalnızca insan bedeninin bir parçasında yol açılan hareket ya da fiziksel bir izlenim anlamında mıdır? (Bak: 1. Bölüm, 23. Kısım)

23 "Hareketler" burada uzamlı şeylere ilişkin dış duyumlarımızın mekanik nedeni ya da doğal ana nedeni olarak varsayılıyor.

24 Algının kendisi de böylece bilimsel olarak açıklanamaz niteliktedir. Organik izlenimlerden farklı olarak algıları Locke hareket yasaları ya da hareketlerle değil, bizce bilinmeyen bir yasaya göre işlediğinden Tanrı istencine bağlıyor: Algılarız çünkü Tanrı bir şekilde bize algılama gücü vermiştir.

25 İlk üç baskıda "ve dolayısıyla onlara İkincil Nitelikler diyorum" şeklindedir.

15. Cisimlerin birincil niteliklerine ilişkin ideler onların benzerleridir ve modelleri cisimlerin kendilerinde[26] vardır. Fakat bizde ikincil niteliklerle üretilen ideler hiçbir benzerlik taşımazlar kendileriyle. Cisimlerin kendilerinde gerçekten var olan hiçbir şey idelerimizle benzeşmez. Bunlar bizde dış duyumları üreten birer güçtürler cisimlerde. Tatlı, mavi ya da ılık idedir fakat duyulmaz parçaların[27] şekil, hacim ve hareketi zaten cisimlerin kendilerindedir.

16. Alev, ısı ve ışık; kar, beyaz ve soğuk; manna* beyaz ve tatlı adlarını bizde ürettikleri idelerden alırlar. Bu nitelikler cisimlerde gerçekten var diye düşünülür genellikle. Belli bir uzaklıkta bizde ılıklık duyumunu yaratan ateş yaklaşıldığında bir acı duyumu yaratıyorsa o zaman ateşin ürettiği ılıklık idesi kadar acı idesi de ateşte gerçekten var denilebilmelidir.[28] Kar, beyaz ve soğuk kadar acı idesi de üretiyorsa neden beyazlık ve soğukluk kadar acı da karda gerçekten olmasın;[29] kar bunların

26 Bu, doğrudan algılayanı olduğumuz şeyin, yani idenin, duyulur şeylerin gerçek ya da birincil nitelikleri söz konusuysa, bir algının uzamlı olanı sunabildiği ölçüde şeylerin kendilerine, kendisi görünen cisme ait olduğunu ima eder. Fakat, ikincil nitelikler bağlamında, doğrudan algıladığımız ide, uzamlı şeylerin kendilerinin sunulduğu herhangi bir görünüşle benzerlik ya da özdeşlik taşıyamayan, kendi hisettiğimiz dış duyumlardır. Berkeley, bunun karşısına, bir zihinsel idenin başka bir ide dışında hiçbir şeye benzeyemeyeceği ve bu durumda soyut idesel olmayan, görünüşsel olmayan, maddeyi temsil edemeyeceğini görerek her iki durumda da özdeşlik ya da benzerliğin olanaksız olacağı savını getirir. Locke, daha belirsiz bir biçimde bir olasılıkla birincil nitelikler aslında onlara ilişkin idelerimiz iken şeylerde diğer niteliklere ilişkin hissettiklerimizle özdeşleştirilebilecek hiçbir şey yoktur demek ister. İlkinde söylenen benzerlik Locke'un sunulan görünüş ya da idenin nesnel varlığını doğrulama dayanağıdır.

27 "Duyulmaz" ancak katı ve hareket edebilir ya da birincil nitelikler taşır olduğu varsayılan.

* Mide ve bağırsak hastalıklarına iyi gelen dişbudak gibi ağaçlardan sızan koyu ve tatlımsı madde. *Kudret helvası* ve *ruhani gıda* anlamlarında da kullanılır.

28 Bak: Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Araştırma,* 12. Kısım.

29 Berkeley bizdeki bu üretimi son ya da tam etkili nedenselliğin değil işaret ve işaret edilen şeyin bir örneği olarak görüyor. Isıya neden olduğu söylenen hareket ona mal edilen dış duyumun asıl nedeni değildir; yalnızca Tanrının üstün gücüyle doğada yerleştirilmiş olan işlem yöntemine göre böylesi hareketlerle bağlantılı dış duyumları önceden uyarma işaretidir.

hiçbirini katı parçalarının hacim, şekil, sayı ve hareketi olmadan bizde yaratabilir mi?

17. Ateşin ya da karın parçalarının tikel hacim, sayı, şekil ve hareketleri gerçekten kendilerindedir ki bunun duyularla algılanıp algılanmaması bir şeyi değiştirmez; dolayısıyla gerçek nitelikler diye de adlandırılabilirler. Fakat ışık, ısı, beyazlık ya da soğukluk cisimlerde ancak manna'da acı ya da hastalık bulunması kadar gerçektirler. Dış duyumları onlara kapatır, gözün renk ya da ışığı görmesi, kulağın sesleri duyması, damağın tat alması, burnun koklamasını engellersek, yalnızca tikel ideler olduklarından tüm koku, tat, renk ve sesler kaybolur gider ve parçaların hacim, şekil ve hareketlerine yani ilk nedenlerine hapsolurlar.[30]

18. Duyulur hacimde bir parça manna bizde yuvarlak ya da karesel bir şeklin idesini üretebilir; bir yerden bir yere konularak da hareket idesi gelir. Bu hareket idesi bu bir parça manna'da gerçekten var olan hareketi temsil eder, idede ya da gerçekte yuvarlaklık ya da kare aynıdır. Dikkate alalım ya da almayalım hem hareket hem de şekil manna'da gerçekten vardır.[31] Bunun dışında bizde hastalık ve bazen şiddetli acı ve karın ağrısı du-

30 Çünkü hiçbir şey bir duyum ya da ide gibi olamaz, ancak bir dış duyum ya da ide olabilir. Berkeley duyulur dünyanın bağımsız ya da tözsel varlığına karşı çıkar; çünkü ona göre katılık, şekil ve hareket ideleri herhangi biri tarafından algılanamaz olduğunda gerçek nitelikler de tümüyle yok olmalılar; öyle ki varlıkları algılamadan başka bir şey değildir, Hylas ve Philonous Arasındaki İlk Diyalog'a bakarsanız gerçekten de Tanrı ve sonlu varlıklarda tüm bilinçli ve algılı yaşamın yok edilmesinin şeylerin ikincil nitelikleriyle birlikte birincil ya da gerçek niteliklerini de anlamsız kılacağının savunulduğunu görebilirsiniz.

31 Bu, gerçek niteliklere ilişkin idelerimizin nesnel niteliklerin kendilerine benzediği ya da gerçekte onlarla özdeş olduğu yolunda Locke'un sunduğu bir kanıttır. "İdede ya da varlıkta bir daire ya da kare aynıdır, —yani zihinde ya da manna'da—" Böylece Locke şekil ve hareketlerin duyumsal ide ya da görünüşlerini gördüğümüz ve dokunduğumuz şeylerdeki gerçek şekil ve hareketlerle özdeşleştiriyor; ideler tamamıyla birincil ya da gerçek niteliklere benzerler. Locke, Hume'un "görülmeyen ve güçlü içgüdü" diye adlandırdığı duyularla sunulan imgelerin aslında dışımızdaki şeylerin kendilerinin bir sunumu olduğunu varsaymamızı sağlayan şeyin peşinde.

yumları da üretebilir.[32] Ancak bu duyumlar kendinde gerçekten var olmayan fakat bizdeki işlemlerinin doğurduğu etkilerdir. Acı ve hastalık kadar beyazlık ve tatlılık da manna'nın duyulmaz parçalarının hareketi, büyüklük ve şekli ile bizde yaptığı işlemlerin itkileridir yalnızca. Kendinde var olmayan hastalık ve acıya ilişkin seçik ideleri mide ve bağırsaklar üzerindeki işlemlerinin etkileri diye düşündüğümüz gibi beyazlık ve tatlılık idelerini de gözler ile damak üzerindeki işlemlerinin etkileri olarak görmeliyiz. Gözler ve damak aracılığıyla üretilenlerin mide ve bağırsaklarla üretilenlerden daha fazla manna'da gerçekten var ya da manna'nın acı ve hastalık ideleri hissedilmediklerinde yok diye düşünülmesinin nedenini açıklamak gerekiyor.[33]

19. Gelin somaki taşındaki kırmızı ve beyaz renkleri düşünelim: Üzerine ışık düşmesini önlersek renkleri kaybolur ve bizde artık bu tür görünüşleri üretmez; ancak ışığı yine üzerine tutarsak bu görünüşlere yeniden kavuşuruz. Karanlıkta hiç rengi olmadığı belliyken, beyazlık ve kırmızılık ideleri ışıktaki somaki taşında var mıdır gerçekten? Gerçekten de bu sert taş kimi parçalarına kırmızılık idesi üretecek biçimde kimine de beyazlık idesi üretecek biçimde çarpıp dönen ışık yansılarını iletecek bir biçimdedir; fakat bizde böyle bir duyuma yol açan güçte bir dokudur somaki taşında her zaman var olan; beyazlık ve kırmızılık değil.[34]

32 Şeylerde içkin sürekli etkin Tanrısal Akıl'ın bizde bu dış duyumları üretmekle meşgul olduğunu belirtiyor.

33 Berkeley Locke'un sürekli şeylere bağladığı tüm görünüşleri geçici dış duyum duygularının içine karıştıracak biçimde gerçek ya da birincil niteliklere dair benzer bir sav kullanıyor.

34 Berkeley benzer biçimde katı olanın algılayıcı zihne bağlı olduğunu savunuyor. Bütün bilinçli yaşam ya da algılama birden yok edilirse, tüm duyulur şeyler dünyası gerçekliğini yitirir ki karanlıkta renksiz/silik olan bir odanın içindeki bir sürü rengin ışığın girişiyle ortaya çıkması gibi öz-bilinçli yaşamın yeniden dönüşü ile bu gerçeklik de varlığına kavuşur.

20. Bir bademi ezdiğinizde açık beyaz rengin kirlendiğini ve tatlılığının bozulduğunu, yağlandığını görürsünüz. Havanla döverek bir cisim üzerinde dokusunun bir değiştirilişinden başka ne gerçekten değiştirilebilir?[35]

21. Bu noktadan sonra aynı suyun aynı zamanda bir el ile soğuk diğeriyle sıcak idesi üretebilmesine açıklık getirebiliriz:[36] Şimdi burada şöyle bir durum var; bu ideler gerçekten suda var olsa bile aynı anda hem soğuk hem sıcak olmamalıdır en azından. Sıcaklığın, ellerimizdeyken, sinirlerimizin çok ince parçacıklarındaki belli bir tür ve derecedeki hareketinden başka bir şey olmadığını düşünürsek, aynı suyun aynı zamanda bir elde sıcak diğerinde soğuk duyumları yaratmasını olanaksız bulmayız. Şu da var ki, şekil bir elde kare diğerinde küre duyumu yaratmaz. Sıcak ve soğuk duyumu, yalnızca bedenimizin çok küçük parçalarının hareketinde başka bir cismin zerrelerinin yol açtığı artış ya da azalış ise bu hareketin bir elde diğerine göre daha büyük olması kolayca anlaşılabilir. İki ele birden değdirilen bir cisim kendi ufak parçacıklarında ellerden birininkinden daha çok, diğerininkinden daha az hareket içerirse doğal olarak bir eldeki hareketi artırır, diğerindeki hareketi de azaltır; ve böylece farklı sıcak ve soğuk duyumlarına yol açar.[37]

22. Biraz önce istemediğim kadar fiziksel açıklamalara dal-

35 Locke birçok yerde duyulur şeylerdeki bu güçlerin hepsinin hareketler ve doku değişikliği ile açıklanabilir olduğunu ve bunların etkilerinin bizde dış duyumlar ile dokudaki değişimler dolayısıyla organizma dışı cisimlerin görünüşündeki etkiler ve değişmeler olarak gerçekleştiklerini ima eder. Böyleyse ve dünyadaki tüm hareketler, tüm işleyiş yasaları bilinebilse şeylerdeki ve duyumlarımızdaki tüm değişiklikler tahmin edilebilir ve böylece doğanın kusursuz bir bilimsel yorumuna ulaşılabilir. Fakat bu olamayacağından, doğanın tanıtlanabilir bilgisi insanın deneyim ve zekâsını aşar.

36 İlk Diyalog'da Berkeley de böyle yazıyor. Hume'un da birincil nitelikler konusunda benzer bir savı vardır.

37 Dış duyumların asıl ya da gerçek etkili nedenleri olarak görülmemesi gereken fiziksel nedenleri ya da işaretleri olarak.

dım sanırım. Ancak, dış duyumun doğasını biraz anlaşılır kılmak ve cisimlerdeki nitelikler ile onlar tarafından zihnimizde üretilen ideler arasındaki farkın iyice kavranmasını sağlamak böylece bu bağlamda daha açık bir dilde konuşmak açısından gerekliydi bu. —Umarım, doğa felsefesinde[38] yaptığım bu küçük gezinti, cisimlerin kendilerinde hep var olan (katılık, uzam, şekil, sayı ya da hareketsizlik ve cisimler yeterince ayırt edilebilecekleri kadar büyük olduğunda algılayabildiklerimiz) birincil ve gerçek niteliklerden algılanmaz işlemleri sonucu ortaya çıkan güçlerinden başka bir şey olmayan ikincil ve yüklenmiş nitelikleri ayırmak için gerektiğinden, bağışlanır.[39] Bu sayede hangi idelerin cisimlerde gerçekten var olan bir şeyin benzerleri[40] olduğunu, hangilerinin olmadığını da öğrenebiliriz inancındayım.

23. Cisimlerde üç tür nitelik göz çarpar:

(1) Katı parçalarının hacim, şekil, sayı, durum ve hareket ya da hareketsizliği; bunlar, algılayalım ya da algılamayalım, cisimlerde vardır; ve duyularımızla bunları keşfedebileceğimiz ölçüde iseler ;[41] o zaman şeyin kendine özgü idesini edinebiliriz. Bu saydıklarım birincil niteliklerdir.

38 *Doğal Felsefenin Esasları* adlı çalışmasında madde ayrı görünüşlerle kavrandığından, bu kadar çok tikel cisim oluşturan katı uzamlı bir töz olarak tanımlanıyor ve hareketin daha açık bir idesini kazandırmak için sözcüklerin gereksiz kalacağı ölçüde görme ve dokunma aracılığıyla bilindiği söyleniyor.

39 Locke birincil (asıl) yapı algılanabilseydi ikincil nitelikler kaybolurdu diyor. (Bak: 2. Kitap, 23. Bölüm, 2.)

40 Locke'un öğretisine Cousin tarafından maddesel ve tinsel şeyler arasında değil yalnızca maddesel şeylerin kendi aralarındaki benzerlikten söz edebileceğimiz temel alınarak karşı çıkılıyor. Felsefe Tarihi bu ifadelerdeki farkı gösterir gibidir. Locke birincil nitelikleri gerçek ya da gerçeğin tam benzeri ve gerçekte aynı görüyor, ancak zihindeki ideleri varlık tarafından üretilen görünüşler olarak nitelendiriyor. Hamilton da bazen "Locke'un uygunsuz dilini değiştirip birincil niteliklerin ideleri ya da kavramları benzer demek yerine yalnızca tümüyle nesnelerini temsil ettikleri, yani bize, uzamlı gerçekliğni kendisinin bir doğrudan sezgisi ulaşırsa ancak sahip olabileceğimiz doğalarına ilişkin bir bilgi sunduklarını söylersek.... Reid'in öğretisiyle Locke'unki tam bir uygunluk taşırdı," der. (Hamilton, *Reid,* sf: 842)

41 Yani, duyu üstü çıkarımla değil duyularımızla keşfedebileceğimiz...

(2) Bir cisimde duyulmaz birincil nitelikler[42] nedeniyle var olan, duyularımızdan her biri üzerinde ayrı biçimlerde işlem yapma ve böylece bizde çeşitli renk, ses, tat, koku gibi şeylerin idelerini yaratma gücüdür genelde duyulur nitelikler[43] diye adlandırılan.

(3) Bir cisimde birincil niteliklerinin tikel yapısı nedeniyle var olan, bir başka cismin hacim, şekil, doku ve hareketi üzerinde duyularımızda öncekinden farklı etkiler yaratacak biçimde bir değişiklik yapma gücü de vardır. Güneş balmumunu beyazlatma, ateş de kurşunu eritme gücüne sahiptir. [[44]Bunlar genelde güçler diye adlandırılır.]

Bunlardan ilkine gerçek, kökensel ya da birincil nitelikler denebilir çünkü şeylerin kendilerinde, algılasak da algılamasak da, hep vardırlar ve ikincil nitelikler de bunların farklı kipleşmelerine bağlıdırlar.[45]

Diğer ikisi başka şeyler üzerinde farklı edimlerde bulunma güçleridir ve birincil niteliklerin farklı kipleşmelerinden doğarlar.

24. Son iki tür nitelik de başka cisimlerle bağıntılı ve kökensel niteliklerin farklı kipleşmelerinden doğan güçlerden

42 İkincil nitelikler ve şeylerin diğer güçlerinin bu ve sonraki kısımlarda yapılan uslamlama ya da açıklaması başka bir yerde daha belirsiz bir şekilde tümüyle doğrulanamayacak olası bir varsayım olarak ifade edilmektedir. Her durumda uzamlı katıda benzemeyen bir nedenin sürekli/değişmez etkileri diye varsayılmaktadırlar.

43 Locke, Reid'in ve diğerlerinin cisimlerin gerçek ya da birincil nitelikleri olarak gördükleri pürüzlük, düzlük, sertlik, yumuşaklık ve akıcılık niteliklerine özel bir yer ayırmıyor. Şu da var ki cisme ilişkin olumlu kavramımızda mutlak bulunan uzayda yer kaplama niteliği gibi gerçek ya da birincil nitelik değiller. Hamilton bunları birincil ve ikincil niteliklerin bir karışımı anlamına gelen *secundo primary* diye adlandırıyor.

44 4. Baskıda eklenmiştir.

45 Bazılarınca, maddenin birincil ya da gerçek nitelikleri ile belirlenmesinin tersine, bunlar asıl nitelikler olarak ayrı bir yere konuyorlar. Hobbes: "Duyularımızın dünyada olduklarını düşündürdüğü nitelikler orada değildirler, fakat yalnızca görünüyorlardır ve kuruntudurlar; dünyada bizim dışımızda gerçekten olan şeyler bu görüntülere neden olan hareketlerdir." (*İnsan Doğası*, 2. Bölüm, 10. Kısım) Locke böyle düşünmüyor.

başka bir şey değillerse de genelde başka türlü düşünülürler.[46] İkincil nitelikler şeylerin bizi etkileyen gerçek nitelikleri olarak görülürler: Fakat üçüncül nitelikler yalnızca güçler diye adlandırılıp öyle ele alınırlar. Örneğin, ısı ya da ışık idesi genelde güneşte var olan ve yalnızca güç olmaktan öte gerçek nitelikler olarak düşünülürler. Fakat güneşi balmumu ile ilintili olarak ele alırsak; balmumu güneşten erir ya da ağarır ki bunun sonucunda onda gördüğümüz beyazlık ve yumuşaklık güneşteki nitelikler değil güçlerle üretilen etkilerdir. Güneş ile aydınlandığım ya da ısındığımda bende bulunan algılardır ısı ya da ışık, tıpkı güneşin etkisiyle balmumunda gerçekleşen değişiklikler gibi. Hepsi de eşit ölçüde güneşte birincil niteliklerine bağlı güçlerdir. Biri gözlerim ya da ellerimin duyulmaz parçalarının bir kısmının hareket, şekil, hacim veya dokusunu bende ışık ya da ısı idesi yaratacak biçimde değiştirebilme; diğeri balmumunun duyulmaz parçalarının hareket, hacim, şekil ya da dokusunu onun bende seçik beyaz ve kalıcı idelerini yaratmasını sağlayacak biçimde değiştirebilme gücüdür aslında.

25. Biri genelde gerçek nitelikler, diğeri yalnızca güçler diye düşünülüyor, çünkü bence ayrı renkler, sesler ve benzerine ilişkin idelerimiz içlerinde hacim, şekil ya da harekete ait hiçbir şey barındırmadığından onları kendilerini üretirken gözlemleyemediğimiz ve görünürde bir bağıntı sergilemedikleri birincil niteliklerin etkileri olarak düşünmeye yatkın değiliz. Sonuç olarak bu ideleri nesnelerin kendilerinde gerçekten var olan bir şeyin benzerleri olarak imgelemeye yöneliyoruz; Çünkü ne dış duyum onların üretiminde parçaların şekil, hacim ya da hareketini keşfedebiliyor ne de cisimlerin şekil, hacim ve hareketleri ile zi-

46 Hissettiğimiz dış duyumlar ve tüm diğer duyu görünüşleri sonunda Locke tarafından moleküler etkinliğe, yani, çeşitli bileşim ve hareketleri içindeki atomların güçlerine bağlanıyor.

hinde mavi ya da sarı gibi algıları üretmesine akıl erdirebiliyoruz. Fakat cisimlerin birbirinin niteliklerini değiştirme işlemlerini gözlemlediğimizde üretilen niteliğin genelde onu üreten şeyde herhangi bir benzerinin olmadığını açıkça görebiliyoruz; bu yüzden de buna gücün yalnızca bir etkisi olarak bakıyoruz.[47] Güneşten ısı ve ışık idesini edindiğimizde bunları güneşteki niteliklerin algıları ve benzerleri diye düşünmeye yatkınken güneş altında balmumunun renginin değiştiğini gördüğümüzde bu yeni rengi güneşteki bir şeyin karşılığı ya da benzeri olarak ele almıyoruz, çünkü güneşin kendinde o farklı rengi bulamıyoruz. Dış duyularımız iki farklı dış nesnede yer alan niteliklerin benzerliği ya da benzemezliğini gözlemleyebildiğinden bir öznedeki duyulur niteliğin etkileyende gerçekten bulunan bir niteliğin iletimi değil yalnızca gücün bir etkisi olduğu sonucunu çıkarmaya kalkışıyoruz[48] Fakat bizde üretilen ide ile onu üreten nesnenin niteliği arasındaki benzemezliği keşfedecek yetenekte olmayan duyularımız yüzünden idelerimizin nesnelerdeki bir şeyin benzerleri olduğu ve onların bizdeki idelerle benzerlik taşımayan birincil niteliklerin kipleşmesinden doğan belli güçlerin etkileri olmadığını imgelemek durumunda kalıyoruz.[49]

26. Sözü edilen birincil nitelikler dışındaki her şey yine birincil niteliklere bağlı, cisimleri birbirinden ayırt etmemizi sağlayan kimi güçlerdir yalnızca. Bu güçlerle cisimler ya bedenlerimize doğrudan etki ederek ya da başka cisimler üzerindeki işlemleriyle bizde bunların daha öncekinden farklı izlenimler bı-

47 Burada da Locke, fiziksel bilgiyi cisimlerdeki ardıl değişmelerin tümüyle atomların yapısı ve davranışıyla açıklanabildiği moleküler fiziğe dönüştürme eğiliminde.

48 "Herhangi bir öznede" yani bir cismin diğer bir cisim içinde —salt güç, yani, neden ve onun etkileri arasında ayırt edilebilir bir denklik yok.

49 "İdelerimiz" ikincil ya da dış niteliklere ilişkin.

rakacak etkiler yaparak dolaylı yoldan ideler üretirler. Buna göre ikincil nitelikleri doğrudan algılanabilir ve dolaylı algılanabilir diye ayırabiliriz.[50]

50 Berkeley'in gerçekliğin, duyu dünyası alanında ve duyulur şeylerin duyarlı zihne bağımlı ya da bağımsızlığı bağlamında, içeriğine ilişkin ünlü sorusu bu bölümde sunulan maddesel güçler ve niteliklerin analizinden doğmuştur. Bu bölüm 21. Bölüm (özellikle 1-4. Kısımlar) ve 23. bölüm (özellikle 7-13. Kısımlar) ile karşılaştırılıp burada çok az hissedilecek biçimde sözü edilen töz ve güç idelerimiz konusunda Locke'un düşünceleri daha iyi anlaşılabilir.

9. BOLUM

ALGILAMA

1. *Algılama*[1] idelerimiz alanında kullanılan ilk zihinsel yeti[2] olduğundan iç duyumdan edindiğimiz ilk ve en yalın idedir ve bazılarınca genel anlamıyla "düşünme" diye de adlandırılır. İngilizcede "thinking" (düşünme) zihnin kendi ideleri üzerinde etkin olarak yer aldığı bir işlem türüdür; bu sırada herhangi bir şeyi dikkat harcayarak irdeler.[3] Algılama zihnin çoğunlukla edilgin olduğu bir alandır ki algıladığı şeyi algılamaktan kaçınamaz.[4]

2. Herkes gördüğü, duyduğu, hissettiği ya da düşündüğü zaman aslında ne yaptığı üzerinde kendi kendini dinlediğinde algılamanın ne olduğunu daha iyi kavrayacaktır. Zihninde olup bitenleri duyan biri algılamanın ayırdına varabilir. Bu duyumu

1 Bak: 4. Kitap, 1. Bölüm, 2. Kısım, 3. bölüm, 14. Kısım... Denemedeki üç farklı algı anlamı konusuda 2. Kitap, 21. Bölüm, 5. Kısıma bakınız.

2 Locke bilişsel yaşamı özbilinçli etmenlerde var olan yetiler varsayımı ile açıklıyor. Bu ve sonraki iki bölüm yetileri ve iç duyumumuzla edindiğimiz ideleri ele alırken yetileri yalın iç duyum idelerine bir tür ek olarak değerlendiriyor.

3 Çoğu çağdaşı gibi Locke da düşünce ve düşünmeyi şimdi fenciler arasında yaygın olandan daha geniş bir anlamda kullanıyor.

4 Dış ya da iç duyumda edimsel olarak var olan ideler ya da görünüşler imgesel betimlemeler tarzında istence bağlı değildirler. Berkeley bu konuda "Gün ışığında gözlerim açıkken görmek ya da görmemek veya tikel nesnelerin kendilerini bana nasıl sunacaklarını belirlemek yönünde bir güce sahip değilim. Ve aynı biçimde, bilincinde olduğum edimler ya da durumlar gerçekten oluştuğunda onların bilincine varmada benim bir katkım olamaz" diyor.

almayan ne kadar anlatılırsa anlatılsın algılamaya ilişkin tek bir kavrama kavuşamaz.

3. Şurası kesindir ki, bedende oluşan değişimler zihne ulaşmaz ve dış duyular üzerinde bırakılan izlenimler zihnin dikkatini çekmezse algılama olmaz.[5] Beyne taşınmadıkça ve zihinde ısı duyumu ya da acı idesi üretilmedikçe ateş bedenimizi bir odun gibi yakabilir: Edimsel algılamanın yeri zihindir.

4. Bir insan kendi ne kadar sıklıkla, zihninin kimi nesneleri düşünmekte ve dikkatle oradaki ideleri incelemekteyken sesli cisimlerin işitme organı üzerinde ses idesini üreten aynı değişimle bıraktığı izlenimlere duyarsız kaldığını gözlemleyebilir mi? Organ üzerinde yeterli bir etki olabilir fakat zihnin gözlem alanına girmediğinden hiçbir algılama oluşmaz: Ve ses idesini üreten hareket havada gerçekleşiyorsa da hiçbir ses duyulmaz. Bu durumda duyum yoksunluğu o organdaki bir eksiklikten ya da kulakların her zamankinden daha az etkileniyor olmasından değil, ideyi üreten etki, organ tarafından iletiliyorsa da anlama yetisinde dikkate alınmadığı ve böylece zihinde hiçbir ide oluşturmadığı için duyumun gerçekleşmemesinden kaynaklıdır.[6] Öyle ki, duyma ya da algılamanın olduğu yerde gerçekten bir ide üretilir ve anlama yetisinde yerini alır.

5. Dolayısıyla çocukların, onları ana karnındayken etkileyen nesnelere ilişkin duyularının etkinliği ile doğmadan önce[7] çevrelerindeki cisimlerin ya da gereksinimlerinin kaçınılmaz etkileri olarak birkaç ideye sahip olduklarından kuşkuluyum ki bu ideler

5 Algılayan ve öz-bilinçli yaşam bu durumda, bu dünyada algılamamız tinsel işlemlerin kaynaklandığı hücresel hareket kiplerince belirleniyorsa da, cisimlerdeki hareketle ters düşer. Bu organik koşulları daha ayrıntılı saptamak bilimsel anlamda önemlidir ve çok yararlı olabilir, ancak bilgi hep felsefi boyutta yetersiz kalacaktır.

6 Bu, gerçekte anlama yetisindeki etkinliği ve etkin varlığını birincil algılamada dahi bir ε›as olarak yansıtıyor.

7 Doğmadan önce edinilseler de Locke'un anladığı anlamda, doğum öncesi bir duyum deneyiminde edinildilerse, doğuştan olamazlar.

arasında açlık ve sıcaklık ideleri çocukların ilk sahip oldukları ve vazgeçemedikleridir denebilir.

6. Şu var ki, çocukların dünyaya gelmeden önce kimi ideler edinmiş olduklarını imgelemek akıl dışı olmasa da bu yalın ideler kimilerinin savunduğu, benimse yadsıdığım doğuştan ilkelerle ilgisiz şeylerdir. Burada dış duyumun etkileri olarak söz edilenler yalnızca bedenin kimi duyulanımlarından gelen ve dolayısıyla zihnin dışındaki bir şeye bağlı olanlardır; diğer duyu idelerinden yalnızca daha önce üretilmiş olmaları ile ayrılırlar. Halbuki doğuştan ilkelerin tümüyle başka bir doğası olduğu varsayılmaktadır; bu sanıya göre, onlar zihne herhangi bir rastlantısal değişim ya da beden üzerindeki etkiler yoluyla gelmedikleri gibi zihne varlığı ve yaradılışının en başında yazılmış ilk harflerdir.[8]

7. Kimi idelerin çocukların zihinlerine ana karnındayken varlıklarının korunması ve sürmesi açısından gereksinildiklerinden sokulmuş olduğunu varsayabiliriz. Doğduktan sonra da karşılarına ilk çıkan nitelikler en erken işlenmiş ideler olarak zihinlerinde yer alırlar ki bunlar arasında en önemli ve etkili olanlardan biri de ışıktır. Nasıl yatırırsanız yatırın gözlerini hep ışığın geldiği yöne çeviren bebeklerde zihnin, hiç acının eşlik etmediği idelerle dolmak için ne kadar açgözlü olduğunu çok az gözlemleyebilirsiniz. Çocukların dünyada ilk karşılaştıkları koşullara göre değişiklik gösterdiklerinden zihne önce giren idelerin sırası da değişkendir ve belirsizdir; zaten ilk tanıştığımız idenin ne olduğunu bilmek de o kadar önemli değil.

8. Dış duyum yoluyla edindiğimiz ideler, yetişkin insanlarda sıklıkla, algılama dikkate alınmadan, önyargı ile değiştirilirler.

8 İdelerimiz, doğmadan önce ya da sonra, organik izlenimlere şeylerin bilgisi deneyim verilerinden önce edinilemeyecek şekilde bağımlı olsalar da bu ortaya çıkan tüm idelerin onları öne çıkarmış olan olası izlenimlerde çözümlenebilecekleri anlamına gelmez.

Gözlerimizin önüne altın, sumermeri ve benzerinden tek renk bir yuvarlak küre koyduğumuzda zihnimizde yer yer gölgelenmiş tam bir daire idesi yerleşir.[9] Fakat dış bükey cisimlerin bizde yaratabileceği görünüşlere ve cisimlerin duyulur şekillerinin farklılığı ile ışık yansımalarında oluşan değişikliklere alışkın olduğumuzdan önyargı, bu alışkanlıkla, hemen görünüşleri asıllarına çevirir.[10] Öyle ki tümüyle gölge veya renk çeşitlemesi olan görünüşten şekli anlayarak zihin, çeşitli renklerde bir düzlem idesi edindiğimiz zaman bile bir dış bükey şekil ve tek tip bir renk algısını şeklin işareti olarak kendine mal eder.[11] [Bay[12] Molyneux'un, birkaç ay önce bana gönderdiği bir mektupta[13] dile getirdiği bir problemi aktaracağım şimdi: Şöyle ki; "Kör doğmuş bir insan düşünün; şimdi bir yetişkin ve dokunarak bir

9 Bu kısımda Locke'un duyu algılarının evrimine, Berkeley'in "bildirim/ sunum" dediği, "algılarımızın (edinilmiş) ortaya çıkışı," ile getirdiği açıklama vardır. Burada şeylerin doğrudan algılarının üretiminde doğa ya da açıklanamaz yetinin görünenden daha az, alışkanlık ya da deneyimin daha fazla katkıda bulunduğunu gösteriyor.

10 Yani, doğrudan algılanan işaretleri bunların gösterdiği dolaylı algılanan görünüşlere dönüştürür.

11 "Perspektif, gölgeleme, kabartma ve boyama şeyleri göze yansıttığı görünüşün kopyalanmasından başka bir şey değildir." (Reid, *Araştırma,* 6. Bölüm, 3. Kısım)

12 Bu kısım İkinci Baskıda eklenmiştir.

13 Locke'un yayınlanmış yazışmaları arasında Molyneux'tan gelen 2 Mart 1693 tarihli bir mektupta burada yazılan bölüm bir eğlence problemi adı altında yer alıyor. Berkeley, buna, şeylerin gerçek şekil, gerçek büyüklük ve gerçek uzaklıklarının görünmezliği kuramı ve özellikle görülür ve dokunulur uzama ilişkin karşı savının doğrulanması için yer veriyor. (*Görme Üzerine Deneme,* 132, 133 kısımlar) *Yeni Denemeler* 9. Bölümde Leibniz Locke'un bu problemi çözüş biçimi kadar iddia edilen benzemezliği de tartışıyor ve kör doğmuş insan önceden yalnızca dokunarak küp ve kürenin orada olduğunu bilseydi gözleri açılır açılmaz duyumsal dokunma verilerinin de yardımıyla aklını kullanarak onları ayırt edebilirdi; çünkü aksi takdirde kör doğmuş bir insan yalnızca dokunarak bu problemdeki insanın yapabildiğinin tersine geometrinin esaslarını öğrenemez diyor. Görme ve dokunma ile bildirilen uzam kavramının, ortak imgeleri yoksa da, aynı olduğunu ima ediyor ki bu da duyum imgelerini *(vorstellungen)* soyut zihin kavramlarından ayırt etme gereğini gösteriyor. (Görünenlerin geometrisi ve benzeri konular için bak: Reid, *Araştırma,* 5. Bölüm, 9. Kısım)

küp ile küreyi ayırt etmeyi öğrenmiş. Aynı metalden yapılmış neredeyse aynı büyüklükteki bu iki cisme ayrı ayrı dokunarak hangisinin küp hangisinin küre olduğunu söyleyebiliyor. Şimdi de masanın üzerine bu küp ve küreyi koyduğumuzu, kör adamın da görmeye başladığını düşünün. Dokunmadan yalnızca görerek bunların hangisinin küre hangisinin küp olduğunu söyleyebilir mi?" Buna kendi yanıtı olumsuz. "Çünkü bir küp, bir küre dokunma duyusunu nasıl etkiliyor, bunu yaşamış ancak görme duyusunda nasıl bir etki yaratacağına ilişkin deneyimi yok. Elinde baskı yapmış olan, küpün bir dış açısı gözüne de aynı etkiyi yapacak mıdır acaba" diye açıklamış bu yanıtını da. Arkadaşım olmasından gurur duyduğum[14] bu bayla aynı görüşteyim ve sanıyorum ki kör adam, ilk bakışta, yalnızca görerek hangisinin küre hangisinin küp olduğunu söyleyemeyecektir; ancak dokunarak şekil farklılıklarını hissedebiliyor ve adlarını yanılmadan söylüyordu, gözleri görmezken. Okuyucumun deneyim, gelişim ve edinilmiş kavramlara[15] ne kadar bağımlı olunduğunu anlaması açısından bir fırsat olarak gördüm saygıdeğer dostumun bana ilettiği bu problemi kitabımda aktarmayı.]

9. Önyargı görme yetisi ile edinilen idelerimizde olağandır. Tüm duyularımızın en karmaşığı olan görme duyusu zihinlerimize yalnızca bu duyuya özgü olan renk ve ışık ideleri ile ışık ve renklerdeki çeşitlilikler, uzay, şekil ve harekete[16] ilişkin çok

14 İkinci ve üçüncü baskılarda geçen "Onu görme mutluluğuna erişemesem de..." dördüncü baskıda çıkarılmış ve Molyneux'un 1698'de Oates'a Locke'u ziyaretinden bir yılı aşkın bir süre sonra bu dördüncü baskı yapılmıştır.

15 Edinilmiş görme algıları, alışkanlık ve bildirimin zihinsel gelişimimizin erken dönemlerinde büyük yeri olduğunun tek örnekleridir. Bu, Locke'un insanların başlangıçta her şeyden habersiz ve gerçek varlığın bilgisi ile tüm ideleri için deneyimden derece derece kazanımlara bağlı oldukları yolundaki asıl savına tümüyle destek çıkıyor. Fakat Locke, bilimde ve felsefede sunulmuş duyu idelerinin derece derece varılan anlamlarının kesin/asıl mantığını araştırmadan bırakıyor.

16 Berkeley "Uzay ya da uzaklık ne kadar işitmeye ilişkin bir nesne ise görmeye de bu kadar ilişkindir. Şekil ve uzam konusunda, ışık ve renkler hariç

farklı ideler ilettiğinden alışkanlık sonucu bir görünüşten diğer bir görünüş algılayabiliriz. Çoğu kez, sıklıkla duyumsadığımız şeylerde, yerleşik bir alışkanlıkla, önyargı o kadar çabuk ve sürekli devreye girer ki duyumumuzun algısını yargımızla oluşturulmuş bir ide olarak ele alırız. Öyle ki, duyumla algıladığımız yalnızca diğerini ortaya çıkarmaya yarar ve pek dikkate de alınmaz; dikkatle ve anlayarak okuyan ya da dinleyen bir insan sesler ya da harflere değil de onlarla kendinde ortaya çıkan idelere dikkat eder çoğunlukla.[17]

10. Zihnin eylemlerinin ne kadar hızlı gerçekleştiği düşünülürse, bunun az bir dikkat harcayarak yapılması bizi şaşırtmamalıdır. Hiçbir yer kaplamadığı,[18] uzanımı olmadığı düşünüldüğündün zihnin eylemleri zaman almıyor gibi görünüyor fakat çoğu eylemi de bir anda oluveriyor gibi geliyor. Bunu bedenin eylemleriyle karşılaştırarak söylüyorum. Herkes zihinsel eylemlerinde yoğunlaşarak kendi düşüncelerinde bu hızlı geçişi kolayca sezebilir. Zihinlerimiz, sözcüklere dökmek ve aşama aşama bir başkasına iletmek için gerektirdiği uzunca bir zamana karşın nasıl bir anda bir görüntünün tüm parçalarını görebiliyor? Yapmaya alışkın olduğumuz şeyleri yinelerken yaşadığımız

görme yoluyla doğrudan sokulan bir ideye sahip olup olmadığına karar vermeyi, kendi açık ve seçik idelerine kolayca dikkat yöneltebilenlere bırakıyorum. Kelimenin tam anlamıyla çeşitli gölge ve tonlarıyla ışık ve renklerden başka bir şey görmüyorum... Kabul edilmelidir ki ışık ve renklerin aracılığıyla çok farklı ideler zihnime bildirilirler. Fakat yine de görmenin, sesler dışında yine sesler aracılığıyla uzay, şekil ve hareketle birlikte sözcüklerle dile getirilebilen tüm diğer idelerin de bildirilen işitmeden daha kapsamlı düşünülmesi için bir neden bulamıyorum" der. (*Görme Üzerine Deneme,* 130) Gözün asıl algısı yalnızca renkli yüzeyin belirsiz kavranışıdır. Uzayın, şeylerin gerçek şekil ve gerçek ölçüleri ile birlikte, üçüncü boyutu, renk gölgelerinin, dokunsal, kassal ve motor deneyim kipleriyle, gözün kaslarındaki gerilme kiplerine bağlanması alışkanlığıyla edinilir. Öyle ki göz dışına doğru uzaklık ve şeylerin göreli uzaklıklarını derece derece saptamayı öğrenir.

17 Bak: Reid, *Araştırma,* 6. Bölüm, 21-23. kısımlar.

18 Bak: 27. Bölüm, 2. Kısım, tinlerin yeri konusu.

kolaylığın, dikkat harcamaya gerek duymamamızın da zihnimizin bu ivediliğini bize olağan göstereceği kanısındayım. Çok erken yaşlarda edindiğimiz alışkanlıklar bizde önünde sonunda sıklıkla gözümüzden kaçacak eylemler yaratır. Günde kaç kez karanlığı algılamaksızın gözlerimizi kırpıyoruz dersiniz. Bir aksan edinmiş olan insanlar her cümlede kendilerinin duymadığı ve ayrımsamadığı, ancak başkalarının dikkatini çeken sözcükler kullanırlar. Zihnimizin kendi dış duyum idesini kendi yargı idesine dönüştürmesi ve birini, hiç dikkate almadan, diğerini ortaya çıkarmak için kullanmasında o kadar da şaşılacak bir şey yoktur, bu durumda.

11. Bu algılama yetisi bana öyle geliyor ki hayvanlar âlemi ile doğanın daha aşağı varlıkları arasına bir çizgi çekiyor. Çünkü çoğu bitki bir dereceye kadar ve de başka cisimlerin etkileri ile çok hızlı bir biçimde hareketlenip şekil değiştiriyor ve bu yüzden de hayvanlardakine benzer bir hareket yeteneğinden dolayı duyarlı bitkiler adını alsa da ben bunun tümüyle düzeneksel olduğunu sanıyorum: Su tanelerinin sızmasıyla yabani yulaf püskülünün çıkması ya da suyun dökülmesi ile bir ipin çekmesinden başka bir şey yok ortada. Tüm bunlar öznede bir duyum olmadan ya da idelere sahip olmadan yapılıyor.

12. Algılamanın tüm hayvan türlerinde bir miktar da olsa gerçekleştiğine inanıyorum. Kiminde dış duyumları almak için doğa tarafından verilen gereçler çok az ve bunlarla yaptıkları algılama başka hayvanlardaki duyum çeşitliliği ve hızına erişemeyecek kadar belirsiz ve kör de[19] olsa böyle yaratılmış hayvanların koşul ve durumuna akıllıca uyarlanmış ve yeterlidir. Bu şaşırtıcı evrenin her parçası ve içinde yaşayan her derece ve sınıftan varlıkta Yaratıcının akıl ve inayeti açıkça gösterir kendini.

19 Leibniz'e göre hayvanlar insanların da zaman zaman sahip olduğu karmaşık, bulanık yarı bilinçli algılara sahiptirler hep.

13. Bir istiridye ya da midyenin biçiminden bir insan ya da diğer hayvanlar kadar çok ve hızlı duyuları olmadığını çıkarabileceğimizi sanıyorum. Öyle olmasalardı bile kendilerini bir yerden bir yere taşıyabilme kapasitesinde olmamaları yine de işlerini güçleştirirdi. Uzaktan iyi ya da kötü diye algıladıkları nesnelere doğru ya da onlardan geriye hareket edemedikten sonra görme ve işitme duyuları ne işlerine yarayabilir ki? Rastlantı sonucu yerleştiği yerde öylece kalmak durumunda olan ve yaşamı için gereken daha soğuk ya da daha sıcak, temiz ya da kirli su ortamını orada bulan bir hayvan için duyum çabukluğu güçlük yaratmaz mı?[20]

14. Fakat yine de tam bir duyarsızlık değil de algılamada biraz körlük olduğunu düşünüyorum. Bunun insanlarda da olabildiğinin açık örnekleri vardır. Belleği zayıflamış, eli ayağı tutmaz olmuş yaşlı birini ele alalım; bu insanın zihninde önceden bulunan ideler artık silinip gitmiştir; görme, koklama ve tat alma yetenekleri büyük ölçüde zayıfladığından yeni ideler edinmesi için geçiş yolları da hemen hemen kapanmıştır; ya da yarı açık bazı geçitler varsa da bırakılan izlenimler çok az algılanmakta ya da hiç akılda kalmamaktadır. (Doğuştan ilkeler için övünülen her şeye karşın) Böyle birinin bilgisi ve zihinsel yetilerinde nasıl bir istiridye ya da midyeden üstün bir konumda olabileceğini düşünün. Bir insan 60 yılı böyle bir durumda geçirirse merak ediyorum en düşük hayvan sınıfı ile arasında zihinsel kusursuzluk bakımından nasıl bir fark olur acaba.[21]

15. Algılama bilgiye doğru ilk adım ve aşama, ayrıca tüm bilgimizin malzemelerinin[22] koyu olduğundan; bir insan, başka

20 Evrim yasası altında bir özel duyular gelişiminden dem vuruyor.

21 Zihin böyle donuk ve evrensel doğruluklar dolayısıyla görüş alanı dışındayken bile gizli bir fark vardır. Tinsel yetiler, bir süre için duyunun egemenliğinde ise de, bir insanın bir örgün bedenden fazlasını içerdiğini gösterir biçimde silinmeden yatışabilirler.

22 Locke'un yalın ideler dediği "malzemeler". Fakat bazen zihni şeylerin ideleri belirecek biçimde zihni harekete geçiren herhangi bir türden organik izlenimler için kullanmaktadır.

bir varlık kadar az duyulara sahipse, bu duyularla oluşan izlenimler zayıf ve yetersizse, bu alanda kullanılan yetiler körse kimi insanlarda bulunacak olan bilgiden de o oranda yoksundur.[23] Burada algılamanın zihinlerimizdeki bütün bilginin koyu ve tüm zihinsel yetilerimizin ilk işlemi olduğunu vurgulamakla yetiniyorum.[24] Algılamanın, en düşük derecesinde bile, hayvanlar ile daha aşağı sınıflardaki varlıklar arasındaki farklılığın işareti olduğunu düşünmekten yanayım. Şunu da belirteyim bu yalnızca benim bir sanım ve bu alanda bilgisi olanların saptamaları şu anki amacımızla ilintili değil.[25]

23 Voltaire Micromegas'ta bizimkilerden başka ve daha fazla duyulara sahip diğer duyarlı varlıklarca algılanabilen duyu idelerinin sınırsızlığından ve insanların daha yüce bir yaşamda olabilecekleri duyu organlarından yoksun algılayıcılardan söz eder. "Ruhun ayrı bir durumda (bu dünyada sıkıntı veren algı ve hareket yasaları ve sınırlarından ayrı) var olduğunu düşünmek, bedenlerimiz dediğimiz dokunulur şeylerin müdahalesinden uzak, yeni ideler üzerinde çalıştığını imgelemek çok kolay görünüyor. Hatta ruh gözü olmaksızın renk ideleri, kulağı olmaksızın ses idelerine sahip olabilir." (Berkeley, *Yaşam,* s: 181) Neden insanda bir organizma ve organlar yerleşik algı koşullarıdır ki bu gerçekten anlaşılmaz bir şey.

24 Gerçekten var olan herhangi bir şeyin gerçek bir bilgisinin olamayacağı tam yoklukta, tüm olası sunulan idelerin, tüm bilginin...

25 Önceki bölümde Locke refleks algı idesini yalın kabul ediyor gibiyse de Deneme yayınlandığından beri İngiltere ve Almanya'da filozoflar başka herhangi bir şeyden çok bu algı idesinin bileşikliği üzerinde yoğunlaştı. Farklı yönlerden Berkeley, Reid ve Kant'ın kurgularını belirledi. Burada Locke' a göre yalın idelerin edinilme gücüne eşdeğerdir: Ancak "dışsallık" kavramının doğurduğu sorular 4. Kitap'ta (örn. 9, 11. Böl.) düşünülmek üzere yer almamıştır. Aslında Locke'a göre sunulan görünüşlerin algısı baştan sona açıklanamaz bir olgudur. "İdelere kesinlikle sahibim ve Tanrı onlara sahip olmamı sağlayan ilk nedendir; fakat onları nasıl edindiğimi, nasıl algıladığımı anlamadığımı kabul ediyorum... İdeler cismin belli hareketlerine Tanrı istenciyle birleştirilen zihin algılarıdır ki Tanrı belli algıların belli hareketlere eşlik etmesini buyurmuştur, ancak nasıl üretildiklerini bilmiyoruz... Nesnelerin bizde hareket aracılığıyla algıları kışkırttığını söyleyerek bunun nasıl olduğunu açıklayamayız. Bu noktada açıkça cahilliğimi itiraf ediyorum." (*Malebranche Üzerine İnceleme,* 10-16, ...) Kısacası, algı Locke'a göre açıklanamaz ve bilimin çözemediği anlaşılmamış bir olgudur. Hareket mekanik olarak diğer bir hareketi açıklayabilir ancak algının ortaya çıkışı karşısında yanıtsız kalır. Prof. Huxley· "Sinir dokusunun harekete geçirilmesinin bir sonucu olarak bir bilinç durumunun doğması gibi olağanüstü bir şey, Alaaddin'in lambasını okşamasıyla cinin ortaya çıkması kadar anlaşılmazdır." (*İlk Fizyoloji,* sf: 193)

10. BOLUM

HATIRDA TUTMA

1. Bilgiye yönelik bir sonraki adım, zihnin ikinci yetisi olan ve benim *Hatırda Tutma* diye adlandırdığımdır ki dış duyum ya da iç duyumdan edinilmiş yalın idelerin saklanması anlamına gelir. Bu işlem iki yolla gerçekleşir:

Birincisi, *Dikkatli Düşünme* denilen, zihne giren ideyi bir süre[1] edimsel olarak canlı tutma yoludur.

2. Diğeri ise, zihne işlendikten sonra kaybolan ya da görüş alanından çıkmış olan ideleri zihinde yeniden canlandırma gücüdür. Isı ya da ışık, sarı ya da tatlı duyularımızdan uzaklaştığında düşünerek zihnimizde yeniden ortaya çıkarabildiğimiz şeylerdir. İdelerimizin ambarıdır[2] bellek.[3] İnsanın zihin kapasitesi bir seferde birçok ideyi gözaltında tutmaya yeterli olmadı-

1 Zaman, özellikle de geçmiş zaman idesini bellekte tutma yoluyla ediniriz ki bu olmadan algı ve bilinç hiçbir şekilde kullanılamaz. Ve şimdinin algısı hep bir geçmiş kavramı ile karıştırılır.

2 Bu tür mecazlar belleğin bir zihinsel edim olarak açıklanmasına yetmiyor ve yalnızca iç duyum idelerinin ifadesi için yoksul bir dilin örneklerini oluşturuyor. Aynı zamanda gözlem doğa düzeninde organik hareketlerin koruma edimine eşlik ettiklerini gösteriyor. İlk duyu algısı kadar bellek de fizyolojinin şimdi oldukça aydınlattığı bağıntılar çerçevesinde organik izlenimlerle belirlenir.

3 Hobbes, anımsamayı altıncı duyu olarak adlandırır. Diğer beş duyu ile dışımızdaki nesnelere yöneliriz. Bu şekilde edinilen kavramlara da yeniden gelmişler gibi yeniden dikkat yöneltiriz. (*İnsan Doğası,* 3. Bölüm) Locke bellek işlemine ilişkin refleks idesini algı idesinde olduğu gibi yalın iç duyum idesi yapar.

ğından zamanı gelince kullanabileceği ideleri bir haznede toplamaya gereksinim duyar.[4] [[5]Fakat, idelerimiz, algılanmadıklarında,[6] hiçbir şey ifade etmeyen edimsel zihin algıları olduğundan, belleğin haznesinde saklanmaları, zihnin, bir zamanlar sahip olduğu algıları, ilişiklerindeki *"zihin bize daha önce sahipti"* algısının da yardımıyla, yeniden canlandırma gücüne[7] karşılık gelir. Bu bağlamda aslında hiçbir yerde olmayan idelerimizin belleğimizde bulunduğunu söylemektir bu; fakat bu ideleri yeniden canlandırmak ve kimini daha zor kimini daha kolay, kimini daha canlı kimini daha belirsiz bir kez daha resmetmek istediğinde zihin bu yeteneğini[8] ortaya çıkarır.] Böylece gerçekten dikkatli düşünmesek de yeniden görünür kılabileceğimiz ve zihinde ilk yerleştirilen duyulur niteliklerinin yardımı olmaksızın düşüncelerimizin nesneleri olan tüm idelere anlama yetimizde bellek yardımıyla sahip olduğumuz söylenmektedir.

3. Dikkat[9] ve yineleme idelerin bellekte yerleşmesine büyük katkıda bulunurlar. Fakat öncelikle en derin ve en kalıcı izlenimler yaratanlar acı ve hazzın eşlik ettiği idelerdir. Duyuların asıl işi bedenimize zararlı ya da yararlı olanlar konusunda bizi

4 Bak: 9. Kısım.

5 Bu bölüm ve devamındaki cümle İkinci Baskıda eklenmiştir.

6 İdeler bilinç içinde hiçbir yerde değillerse de, "bir zihinsel duruma konma yeteneğinin kendisi gerçek bir şeydir ve ayrıca yeniden üretilen durum farklı olduğunda da farklı bir şeydir." (Ward'un Psikoloji adlı makalesi)

7 Bilinçle algılanmış olanın bilinçsiz ve potansiyel olarak saklanması benzetme yoluyla doğuştan zekânın tüm deneyimde öngörüldüğünün kabulünü kolaylaştırır.

8 "En ufak bilinç parçasında da belleğin ilk ilkeleri yer alır. Başlangıçları, algıda olduğu gibi, bu en ufak parçada belirir. Bilincin en ufak parçasının duyguların farklılığı ya da değişimi olduğu olgusu tekil algıların olduğu kadar belleğin de asıl açıklamasıdır." (Hodgson, *İç Duyum Felsefesi,* 1. Bölüm, sf: 248.)

9 İdelerin edinimi ve saklanmasında bir öğe olarak dikkat Locke tarafından küçümsenmiyor. Bu algıda anlama yetisinin edilginliği söylemiyle çelişmiyor. Görme duyusuna siyah olarak sunulan beyaz ya da duyuda daire ve sert gösterilen kare ve yumuşak olamaz fakat kendilerini böyle sunan birçok nesneden herhangi biri üzerinde bilincimizi yoğunlaştırabiliriz.

uyarmak olduğundan, açıklandığı üzere, doğa acının çeşitli idelere eşlik edeceği biçimde bir düzenleme yapmıştır; öyle ki çocuklarda düşünme ve uslamlamanın yerini dolduran, yetişkin insanlarda da düşünme sürecini kısaltan bu düzenleme sayesinde hem yaşlı hem de genç insanlar gerektiği kadar çabuk acı veren nesnelerden uzaklaşabilirler ve sonuçta da belleklerinde sonrası için bir uyarı olarak yerleşir bu duyulanım.

4. Belleğe işlenen idelerin kalıcılıkları başka başkadır; duyuları yalnızca bir kez etkileyen bir nesnenin anlama yetisinde ürettiği bazı ideler vardır. [[10]Duyulara birden fazla yansıyan kimileri de çok az dikkate alınır: Zihin çocuklarda olduğu gibi dikkatsizce ya da yetişkin insanlarda da yalnızca bir şeye yönelik kullanıldığında derin bir iz almaz. Dikkat ve yineleme ile yerleştirilen bazı idelerde de] bedenin kimi kusurlarına bağlı olarak bellek çok zayıftır. Tüm bu durumlarda, [zihindeki[11]] ideler hızla sönükleşir ve sıklıkla geride neredeyse hiçbir iz bırakmayacak biçimde anlama yetisinden silinip giderler; zihin onlarsız kalıverir.[12]

5. Çocukların zihinlerinde, dış duyumun başlangıcında, üretilmiş olan birçok ide (bazı haz ve acılarınki gibi bir kısmına doğmadan önce, diğerlerine de bebeklikleri döneminde sahip olmuşlardır) gelecekte yinelenmediği sürece en ufak bir iz bırakmadan kaybolur gider. Şanssızlık sonucu çok küçük yaşta görme yetilerini yitiren insanlarda bir süre daha ancak belli belirsiz kalabilen renk ideleri yinelenmediklerinden tümüyle yok olmaya

10 İlk baskıda, "Özellikle zihin çok az dikkat eder ve kendi içine iyice kazımaz; ya da bedenin veya belleğin yapısı çok zayıf olduğunda, böyle ideler..." şeklinde geçer.

11 İkinci baskıda eklenmiştir: "Zihinde, yani bireysel belleğin özel haznesindeki; herkese sunulan dış duyum ideleri değil."

12 Potansiyel belleğin kapasitesinin edimsel yeniden üretiminkinden daha fazla olduğu, olağandışı, beyin rahatsızlıkları ve rüya hali gibi durumlarda yeniden ortaya çıkmaları örnekleriyle gösterilmiştir.

yüz tutarlar ve birkaç yıl sonra zihinlerinde bunların herhangi bir kavram ya da anısı kalmaz; artık kör doğmuş bir insandan farksızdırlar. Bazı insanların bellekleri gerçekten de olağanüstü güçte olabilir. Fakat en derin ve en kalıcı idelerimizde bile sürekli bir zayıflama söz konusudur;[13] öyle ki ara sıra kendilerini ilk yerleştiren nesne türleri üzerinde dış ve iç duyum yinelenerek yeniden canlandırılmazlarsa tüm idelerimizin baskıları yıpranır ve gittikçe yok olur. Çocukluğumuzun olduğu kadar gençliğimizin ideleri de sıklıkla bizden önce ölmektedirler: Ve mermer ve pirincin kaldığı ancak üzerindeki yazıtların zamanla silindiği, tasvirlerin toza dönüştüğü kendi mezarlarımıza yaklaştığımızın işaretini verir gibidir zihinlerimiz.[14] Zihinlerimize çizilen resimler soluk renklerle bezenir ve ara sıra boyanmazlarsa tümüyle silinirler. Burada, bedenlerimizin yapısı [ve[15] canlı tinlerimizin doğası]nın bununla ne kadar ilgili olduğu; beyin düzeyinin kimilerinde mermer gibi kalıcılık, kimilerinde Malta taşı gibi kolay aşınma ve bazılarında da en fazla kum kadar dağılıp gitmeye yol açmada bir etkisi olup olmadığı üzerinde durmayacağım; ancak sık sık zihni tüm idelerinden yoksun kılan bir hastalık ve birkaç gün içinde tüm imgeleri bir toz bulutuna dönüştüren sıtma nöbetlerine tanık olduğumuzdan beden sağlığının bazen belleği etkilemesi gibi bir olasılıktan söz edilebilir.[16]

13 Hobbes imgeleme ve bellekten çürüyen duyum diye söz eder ve anımsamanın parçaların kaybından başka bir şey olmadığını söyler. Çok uzak bir yeri görmek ve çok uzak bir zamanı anımsamak şeyin kavramlarına sahip olmak gibidir; çünkü her ikisinde de parçalar seçik değildir: (*İnsan Doğası*, 3. Bölüm, 7. Kısım)

14 Locke'ta hep aranan imgesel duyarlılık bu önemli kısımda unutulmamıştır.

15 4. baskıda eklenmiştir.

16 Belleğin bilinçli edimi Locke'un yalın iç duyum idesi dediğini sunar. Duyulara sunulabilecek bir görünüş değildir; ancak, bu dünyada, insanda, son fizyolojik araştırmaların yararlı bilgimize geniş ölçüde fakat görünmez edimin kendisinin mekanik bir açıklamasından fazlasını içermeyen eklemelerde bulunduğu organik koşullara bağlıdır. İnsandaki öz-bilinçli yaşamın neden anlamlı yaşam olduğu da bizce açıklanamaz bir şeydir.

6. İdelerin kendilerini ele alarak, onları (aralarında birden fazla yolla zihne iletilenler de var) üreten nesne ya da eylemlerin sık yinelenmesi ile en fazla tazelenenler kendilerini bellekte en iyi pekiştiren ve orada en açık-en uzun kalan idelerdir: Bedenlerimizi sürekli etkileyen ısı ve soğuk; cisimlerin birincil nitelikleri olan katılık, uzanım, şekil, hareket ve hareketsizlik; duyularımızı etkileyen her nesne, zihinlerimizi meşgul eden her düşüncenin beraberinde taşıdığı varoluş, süre ve sayı gibi tüm varlıkların duyulanımları olanlar ve benzeri tüm ideler zihin hiçbir ideyi saklamazken bile kolay kolay yitirilmezler.[17]

7. Bellekte yerleşik ideleri canlandırma ya da kendi deyimimle ikincil algılamada[18] zihin edilginlikten çok etkindir; bu cansız resimler bazen istence bağlı olarak görünüş kazanırlar.[19] Zihin çok sık olarak gizli bir ideyi aramaya girişir ve ruhun gözü gibi döner durur peşinde. Ancak ideler bazen kendiliklerinden zihinlerimizde belirir ve anlama yetilerimize kendi kendilerine ulaşırlar. Sıklıkla, başka türlü önemsiz ve sinik kalabilecek idelerimiz onları belleğe sokan şiddetli duyulanımlar aracılığıyla karanlık hücrelerinden gün ışığına çıkarlar. [[20]Bu, hiçbiri yeni olmayan, zihnin önceki bir izlenim olarak ele alıp daha önceden bildiği ideler olduklarından haklarında bilgisini tazelediği, gerektiğinde canlandırılmak üzere bellekte bekleşen idelerde de gözlemlenebilir. Öyle ki, önceden işlenen idelerin tümü sü-

17 Bir insanın bilincinde olduğu herhangi bir idenin yeniden canlanamayacak biçimde yitirilip yitirilmeyeceği sorgulanabilir. Kimi olgular hiçbir bilinç enerjisinin tümüyle yok edilemeyeceğini bildirirler. Edim yok olur fakat alışkanlık kalır. Coleridge daha iyi bir organizma ile —Tanrısal bir beden-- bağlantı içinde tüm geçmiş yaşamın bilinçte yeniden canlandırılabileceğini ve bu canlanmanın her söz ve eylemin kaydedildiği Tanrısal yargı kitabı olabileceğini söyler.

18 Hobbes'un altıncı duyumu yerine ikincil algı.

19 Zihinsel amacın kısmen unutulmuş olanı geri getirmekte çağrışım yasasını kullandığı ve daha fazla çağrışımın daha kolay hale getirdiği anımsamadır sözü edilen.

20 Bu iki cümle ikinci baskıda eklenmiştir.

rekli olarak ortada değilse de anımsama yoluyla önceden işlenmiş ideler oldukları sürekli bilinir; yani anlama yetisinde önceden dikkate alındıkları ve gözlemlendikleri bellidir.[21]]

8. Zihinsel etkinliği olan bir varlıkta bellek algılamadan hemen sonra gelen bir gereklilik içerir. Bellek olmaksızın tüm diğer yetilerimiz büyük ölçüde yararsız kalır.[22] Belleklerimizin yardımı olmasaydı düşüncelerimiz, uslamlamalarımız ve de bilgimizde şimdiki zamanın dışına çıkamazdık. Bellekte iki kusur söz konusu olabilir:

İdeyi tümden bilgisizleşene dek yitirir. Yalnızca idesine sahip olduğumuzu bildiğimizden o da gidince tamamen bilgisiz kalırız.[23]

Yavaş hareket eder ve sahip olduğu, haznesinde saklı ideleri gerektiğinde zihne sunmak için geri getirmede yeterli çabukluğu göstermez. Çok yavaşsa bu ahmaklıktır ve belleği böyle kusurlu olduğundan, orada gerçekten korunan, gerektiğinde çağrılmak üzere bekleşen idelere ulaşamayan biri zaten çok az işine yarayan bu ideler olmadan da aynı durumdadır. Zihninde kendine yarayacak ideleri ararken böyle bir engele takılan bir insan tümüyle cahil bir insandan farksız hissedemez kendisini. Dolayısıyla, cansız ideleri[24] zihin istediğinde ona yollamak belleğin

21 Sonlu insan belleği çağrışımlarla, insanın aynı anda tümünü bilinçte tutamadığı bir geçmiş deneyimin parçalarında ayrılır.

22 Bellek olmadan tüm yetilerimiz mutlak yararsızdır.

23 Bu tam bilgisizlik bellek öz-etkinliğin silinmez kiplerinin ürünü ise, sürdürülen potansiyel bilgi ile yetinebilir. Bu varsayıma göre anmadan çok unutkanlıktır ele alınması gereken, çünkü saklı enerjilerin, (bir insan bilincinin mutlak sınırlı kapasitesi içinde) yeni etkinliklerle bastırılması sonucu, derece derece yarı-bilinç, ardından da bilinçsizliğe gömülmesi söz konusudur; ancak tümüyle yok edilmezler. "Dikkat edilmeksizin uzun süre kalan ideler bilinçten çıkmaya eğilimlidirler." (J. S. Mill.)

24 "Sönük ideler" saklılık ya da bilinçsiz doğuştanlık içerir. Yaşam boyunca deneyimde edinilen görünüşlerin daha büyük bir bölümü sönüktür, ancak çoğu geri canlandırılabilir.

işidir; her zaman elimizin altında bulunmaları da, rolü olan kısımların çabukluğu, kurgu ve buluş yeteneğini gerektiriyor.[25]

9. [Bunlar[26] iki insanı birbiriyle karşılaştırarak bellekte gözlemleyebileceğimiz kusurlardır. Genel olarak insan belleğinde olduğunu düşündüğümüz bir başka kusurdan söz etmek istiyorum ki bu da, bellek yetisinde, önceki tüm eylemlerinin, öteden beri sahip oldukları bütün düşüncelerinin görüntüsünü eksiksiz canlı tutacak denli insanı geride bırakan kimi üstün yaradılışlı varlıklarla yapılan bir karşılaştırmaya dayanıyor. Geçmiş, şimdi ve geleceğe ilişkin her şeyi bilen ve insanların kafalarından, kalplerinden geçenleri okuyabilen Tanrının sınırsız bilgeliği bunun olabilirliğine inandırabilir bizi. Tanrının hemen yakınındaki muhteşem tinlere kendi kusursuzluklarından dağıtmış olabileceği ve istediği oranlarda da yarattığı sonlu varlıklara bunlardan bağışlayabileceğinden kim kuşku duyabilir? Harika yetenekleri olan Pascal'ın, sağlığının bozulması yüzünden belleği zayıflayana dek, akıl çağının hiçbir bölümünde yaptığı, okuduğu ya da düşündüğü en ufak bir şeyi bile unutmadığı söylenmektedir.[27] Bu çoğu insanca o kadar az bilinmektedir ki başkalarını da kendi sıradanlıkları ölçüsünde değerlendirenler için tümüyle inanılmaz olabilir; fakat iyice düşünülürse daha yüksek tinlerde çok daha fazlası olduğu imgelenebilir. Pascal bu haliyle bile insan zihinlerinin bir seferde değil de art ardalıkla çok çeşitli idelere sahip olma kapasitesiyle sınırlı kalmıştır. Çeşitli derecelerdeki melekler büyük olasılıkla daha geniş alanlara egemen olabilir; bazıları sürekli olarak tüm geçmiş bil-

25 İyi bir bellek çağrışımlarla a) almaya eğilimli b) saklamada ısrarlı ve c) üretmeye hazırdır. Çağrışım, (fiziksel ve organik, bireysel ve kalıtsal) belleğin mekanik açıklamasıdır.

26 Bu ilginç kısım ikinci baskıda eklenmiştir. Bir insanın evreni anlama yetisi üzerine bir deneme metni olabilirdi.

27 Pascal'la ilgili bu kısım hoşgörülmelidir. Belleğinde tutmaya çalıştığı hiçbir şeyi unutmadığı Madam Perier'in kayıtlarına dayalı olarak söylenmiştir.

gilerini bir seferde, tek bir resim içinde bir arada tutabilme ve görebilme yetenekleri ile donanmış olabilirler. Böyle tüm geçmiş düşünce ve uslamlamalarının hep elinin altında olması, düşünen bir insanın bilgisine hiç azımsanmayacak bir yarar sağlardı elbette.[28] Ve dolayısıyla üstün tinlerin bilgisinin biz insanlarınkinin çok ötesinde olduğunu anlayabiliriz bu şekilde.]

10. Zihne getirilen ideleri toplama ve saklama yetisine insan kadar çeşitli hayvanlar da büyük ölçüde sahip görünüyor. Diğer örnekler bir yana, ses tonlarını öğrenen ve notaları doğru olarak izlemeye çalışan kuşlar bende algılama yetileri olduğu, belleklerinde ideleri sakladıkları ve bunları örnekler olarak kullandıkları konusunda hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Çünkü hiçbir idelerine sahip olmadıkları notalara göre seslerini ayarlamaya çalışmaları imkânsız görünüyor. Sesin, gerçekten müzik varken, kuşların beyinlerindeki canlı tinlerin belli bir hareketini düzeneksel biçimde sağladığını ve bu hareketin kanat kaslarına iletilmesiyle kuşun belli gürültülerin etkisiyle saklanmak amacıyla düzeneksel biçimde uzaklaşabileceğini kabul ediyorsam da müzik sırasında ya da hemen ardından kuşun sesinde yabancı bir sesin notalarına uygunluğu sağlayacak düzeneksel bir hareketin varsayılamayacağım düşünüyorum; çünkü sese öykünmek kuşun kendini koruması için gerekli bir hareket değildir. Dahası, kuşların duyusuz ve belleksiz, dün çalman müziğe seslerini derece derece ayarlayabilmelerinin de düzeneksel olduğu söylenemez. Belleklerinde idesini taşımadıkları bir ses öykünebilecekleri ya da yineleyerek yakalayabilecekleri bir örnek olamaz onlar için. Bir düdük sesinin en başta değil de sonraki öykünmeleri ile beyinlerinde izler bırakması ve kendi kendilerine çıkardıkları seslerin bu düdük sesi kadar yer etmesini anlamak imkânsızdır bu durumda.[29]

28 Yalnızca azar azar ve olağan koşullarda büyük bir kısmının elverişli olmadığı canlandırılabilir olma durumunda "var olan" yerine bu kullanılmıştır.

29 Locke'un yazdığı zamanlarda bilinçsiz beyin etkinliğinin yasaları ve görünüşleri pek bilinmiyordu.

11. BOLUM

AYIRT ETME YETİSİ ve ZİHNİN DİĞER İŞLEMLERİ[1]

1. *Ayırma ve ayırt etme* zihnimizde var olan bir diğer önemli yetidir. Bir şeye ilişkin genel, karışık bir algıya sahip olmak yeterli değildir.[2] Zihin farklı nesneler ve niteliklerine ait ayrı bir algılamada bulunmadıkça çevremizdeki cisimler bizi ne kadar yoğun etkilerse etkilesin ve zihin sürekli düşünmeye yöneltilirse yöneltilsin çok az bilgiye kavuşabiliriz. Bir şeyi bir başkasından ayırma yetisi doğuştan doğruluklar diye düşünülen çok genel önermelerin bile kesinliği ve apaçıklığının belirleyicisidir; çünkü bu önermelerin evrensel onay almasının asıl nedenini göz ardı eden insanlar bunları tümüyle doğuştan tek tip izlenimler olarak ele alırlar ki oysa asıl neden zihnin iki ideyi aynı ya da farklı algılamasını sağlayan ayırt etme yetisinden kaynaklanmaktadır. İleride bundan daha fazla söz edilecektir.

2. Burada, ideleri birbirinden tam olarak ayıramama kusurunun ne kadarının duyu organlarının körlüğü ya da zayıflığı; anlama yetisinde dikkat, keskinlik ya da alıştırma eksikliği; kimi kişiliklere özgü acelecilik ve telaşa bağlı olduğu üzerinde dur-

1 Bu bölümde ele alınan biçimlendirici düşünce işlemleri ile ilgilidir.

2 Locke'un kuşağından olanların idelerin çağrışımı çalışması için ayırt etme ya da ayrıştırma çalışmasını bir yana bıraktıkları söylenmektedir; oysa "deneyim hem çağrışım hem ayrıştırma yoluyla sürdürülür." (Bak: James, *Psikoloji,* 1. sf: 487)

mayacağım: Bu yetinin zihnin kendinde gözlemlediği ve değerlendirdiği işlemlerin biri olduğunu söylemekle yetineceğim. Bu yeti, bir şeyi diğerinden ayırmada, zayıflığı ya da tam olarak kullanılmaması ölçüsünde kavramlarımızın karışıklığı, akıl ve yargılama gücümüzün yanılması ya da altüst olmasına yol açacak denli önem taşır. Bellekteki idelerimizin elimizin altında olması yeteneklerin çabukluğuna dayalıysa burada da aralarında çok az fark bulunan iki şeyi birbirinden iyice ayırabilme ve onlara ayrı ayrı sahip olabilme büyük ölçüde yargının kesinliği ve aklın berraklığına bağlıdır. Buradan yola çıkılarak belki güçlü bir zekâ ve hızlı bellek sahibi insanların hep en keskin yargı ya da en engin akla sahip olmadıkları yolundaki genel gözlemin kimi nedenleri ortaya çıkarılabilir. Şöyle ki, zekâ, kurgular alanında güzel görüntüler oluşturacak biçimde uyum ve benzerliğin yakalanabileceği çeşitlilik ve ivedilikle ideleri bir araya getirme ve onları birleştirmede yoğunlaşırken[3] *yargı gücü,* tersine, çok az farklılık gösteren ideleri birbirinden özenle ayırma ve böylece ilgi ve benzerlik yüzünden ayrı ayrı yerlere konmalarında yanılgıya düşmenin önüne geçmede etkindir.[4] Hayal gücünde, ilk bakışta beliren güzelliği ve içinde hangi doğruluk ya da mantığı barındırdığına ilişkin düşünmeyi gerektirmemesi sonucu, hoş etkiler yapan ve böylece tüm insanlarca kabul görülen zekâ oyunlarının kaynaklandığı mecaz anlayışa tamamıyla ters dü-

3 Hobbes'a göre "zekâ şeylerde çok farklı olanların benzerliği ya da aynı görünenlerin farklılıklarının çabuk sezilmesidir." Bu daha çok imgelemeye yakın.

4 Bu, karşılaştırma ya da değilleme ve olumlama yetisinin tek kullanılma yoludur. Locke yargıyı bilgiden ayırdığı ve olasılık tahminiyle sınırladığı 4. Kitap'ta yargının içeriğini daha da değiştirir. Bak: 4. Kitap, 14, 15, 16. Bölümler. Ayırt etmenin kullanımı zihinsel deneyimimizin önce karmaşık fakat bileşik olduğunu ve idelerin yalın halde kabulünün de ayrıştırmacı analizin sonucu olduğunu gösterir. Duyuda karmaşık öbekler halinde sunulan şeyler yapılarındaki öğeleri zihin geliştikçe ortaya çıkarırlar. Bireysel şeylere ilişkin bileşik idelerimizin ayrıştırılması yoluyla, bu gelişim evrimbilimsel ya da fiziksel ve sonunda felsefi ya da metafiziksel kavramlar altında yeniden çağrışıma yol açar.

şen bir işlemdir bu sözünü ettiğimiz. Zekâ devredeyken zihin, kurguların önüne serdiği hoş tablo ile doyum sağlar. Bu tabloyu doğruluk kuralları ve akıl ile irdelemek bir tür hakarettir ki sonuçta, bu bağlamda uygun olmayan bir şeye dayandığı da ortaya çıkar.

3. İdelerimizin *açık* ve *belirgin* olmaları iyice ayırt edilmelerine büyük ölçüde katkıda bulunur. Duyular (bazen olduğu gibi) aynı nesneden farklı zamanlarda farklı ideler iletiyor ve böylece yanılgıya düşüyor olsalar da, idelerimiz açık olduğu sürece karıştırılmaları ve yanlış anlaşılmaları söz konusu değildir. Sıtmaya yakalanan bir insan başka bir zaman tatlı gelecek olan şekerden acı bir tat alsa da bu insanın zihnindeki acı idesi gerçekten acılık tatmış gibi tatlı idesi kadar açık ve seçik olur. Aynı tür cisimden ayrı zamanlarda farklı tatlar alınması acı ve tatlı idelerini, aynı şeker parçasının zihinde aynı zamanda hem beyaz ve yuvarlak hem de tatlı idelerini üretmesiyle olduğundan daha fazla karıştırmaz. Zihinde, aynı miktarda *lignum nephriticum* suyundan alınan portakal rengi ve gök mavisi ideleri iki farklı cisimden edinildiklerinde olabileceğinden daha az seçik değildirler.

4. *Uzanım, derece, zaman, yer ve diğer koşullara göre ideleri karşılaştırılması* zihnin bir diğer işlemidir ve bağıntı içeren büyük ideler kabilesinin tümüyle bağlı olduğu alandır; ne kadar geniş kapsamlı olduğu üzerinde daha sonra duracağım.[5]

5. Hayvanların bu yetinin ne kadarına sahip olduğunu belirlemek kolay değildir. Yeterince seçik bir iki ideleri olsa da, tümüyle farklı ve iki ayrı ide olarak algılayacak biçimde onları birbirinden ayırdığı zaman karşılaştırılabilme koşullarını düşünüp tartmak insanın anlama yetisine özgü bir ayrıcalık gibi göründüğünden, bu yetiden hayvanların pek nasiplerini almadıklarını düşünüyorum. Dolayısıyla, hayvanlar, bence, nesne-

5 Bak: 25-28. Bölümler.

lerin kendileriyle ilintili kimi durumların ötesinde hiçbir idelerini karşılaştırmıyorlar. İnsanlarda gözlemlenebilen genel idelere yönelik ve yalnızca soyut uslamlamalar için yararlı olan diğer bir karşılaştırma gücünün[6] hayvanlarda olmadığını büyük olasılıkla tahmin edebiliriz.

6. Zihnin ideleri konusundaki bir işlemi de BİRLEŞTİRME'dir; bu yolla zihin dış ve iç duyumdan edindiği yalın idelerin birkaçını bir araya toplar ve onları bileşik ideler halinde bağlar. Bu işlem altında *genişletme* de[7] bir işlem olarak ele alınabilir ki burada birleştirme daha karmaşık bileşik idelerde olduğu kadar çok belirmiyorsa da aynı cinsten de olsa birkaç idenin bir araya getirilmesi söz konusudur.[8] Birkaç birimi katarak bir düzine idesi oluşturur ve beş metrelik uzunluk idelerini üst üste getirerek bir iki yüz metre uzunluk idesine ulaşırız.

7. Bu noktada da hayvanların insanlardan geride olduğu kanısındayım. Çünkü, sahibinin şekil, koku ve sesinin bir köpeğin o kişiye ilişkin bileşik idesini oluşturmasında olduğu gibi hayvanlar yalın ideleri alıp onlarla birkaç bileşim oluşturuyorlarsa da kendilerine ilişkin ideleri birleştirip bunlarla bileşik ideler yaptıklarını sanmıyorum.[9] Bileşik ideleri olduğunu düşünsek bile, düşündüğümüzden de az görme yetileriyle ayırt edebilecekleri şeylerin bilgisinde onları yönlendiren tek bir yalın idedir. Bir dişi köpeğin, sütü bitene dek bakmasını sağlayacağınız yavru tilkileri kendi yavrularının yerine koyup baktığı, onlarla

6 Şeylerin zihinsel kavramlarını biçimlendirme/işleme gücü yalnızca otomatik çağrışımla belirlenen duyumsal betimlemeden ayrıdır.

7 Bak: Coste.

8 Bunda Locke yalın idelerimizin yalın kiplerinden söz ediyor. (Bak: 13-21. Bölümler)

9 Yani, hayvanlar yalın idelerini bileşik halde alırlar ve onlar için yapılmış bileşik idelere sahip gibidirler. Fakat bu insanlar için çok sık olur. Bileşik idelerimizin çoğu istencimizle oluşturulmaz. Bizim tarafımızdan değil bizim için yapılırlar. Duyumda bile tikel tözlerden yalın ide öbekleri ediniriz; varlık, birlik, art ardalık ve güç ideleri tüm idelerle gelir. (Bölüm 7) Bu da yalın idelerin yalın halde sunulmadıklarını gösterir.

oynadığı ve şefkat gösterdiğini iyi biliyorum. [[10]Bir seferde bir sürü yavru doğuran hayvanlar onların sayısını bilmezler; şöyle ki yavrularından biri gözlerinin önünde alınırsa onun için çok fazla endişelenirler ancak yavrular habersizce çalınırsa onları özlemez ya da sayılarının azaldığını anlamazlar.]

8. Çocuklar, sürekli duyumlarla ideleri belleklerinde yerleşince aşama aşama işaretlerin kullanımı öğrenmeye yönelirler. Konuşma organlarını kullanma becerisi edinince de idelerini başkalarına aktarmak için sözcüklere başvurmaya başlarlar. Bazen başkalarından aldıkları bazen de kendi kendilerine oluşturdukları sözel işaretler vardır ki çocukların dili ilk kullanmaya başladıklarında şeylere verdikleri yeni ve tuhaf adlarda bunlar gözlemlenebilir.

9. İçsel ve tikel şeylerden alınmış idelerin işaretleri olarak sözcükler kullanıldığından, edindiğimiz her tikel ide ayrı bir ad taşırsa sayısız adla dolup taşarız. Bunu önlemek için zihin tikel nesnelerden edinilen tikel ideleri genelleştirir ki bunu da onları tüm diğer varlıklar ve zaman, yer ya da başka yardımcı ideler gibi gerçek varoluş koşullarından ayrı görünüşler olarak ele alıp gerçekleştirir.[11] Tikel varlıklardan edinilen idelerin aynı cinsten her şeyin genel temsilcilerine, adlarının da böylesi soyut idelere uygun varlıkları altında toplayan genel adlara dönüştürüldüğü bu işleme SOYUTLAMA[12] denir. Zihindeki bu görü-

10 İkinci baskıda eklenmiştir.

11 Tüm idelerimiz Locke'a göre tikel varlıklardır ve bilgimiz tikel idelerin uyum ya da uyumsuzluğunun algısıyla sınırlıdır —o anki idelerimiz diğer tikel ideleri temsil etmeye başladığında evrensellik ilineksel kalır. (Bak. 4. Kitap, 17. Bölüm, 8. Kısım)

12 Burada ve 4., 5. Kısımlarda büyük harflerle yazılı sözcükler Locke yaşadığı sürece yapılan tüm baskılarda da böyledir. Bu ve sonraki iki kısım Berkeley'in *İlkeler*'in girişinde ve başka yerlerde "soyut idelere sahip olmanın insan ve hayvan anlama yetisi arasındaki farkı koyduğu düşüncesinde olan Locke tarafından önemsense de" sağduyudan uzak diye reddettiği soyut ideleri açıkça ele alan ilk paragraflardır denemede. Fakat böyle olsa bile "İnsanız diye geçinen büyük çoğunluğun genel sözcükler kullansalar da

nüşler (genellikle konulmuş adlarıyla birlikte) nasıl, nereden, nelerin eşliğinde geldikleri göz ardı edilerek anlama yetisinde gerçek varlıkları türlere ayırma ve buna göre adlandırmada ölçütler olarak toplanırlar. Dün sütten edindiği aynı renk idesini bugün kireç ya da kardan aldığından zihin bu görünüşü tek başına ele alıp bu cinsten tüm görünüşlerin bir temsilcisi yapar ve ona beyazlık adını verdikten sonra imgelendiği ya da karşılaşıldığı her yerde aynı niteliği bu sözcükle ifade eder. Böylece tümel ideler ya da terimler oluşur.

10. Havyanların idelerini bu şekilde birleştirip genişlettiklerinde kararsız kalınabilirse de sanırım soyutlama gücünden tümüyle yoksun olduklarından emin olabilirim; bana göre genel idelere sahip olmak hayvanlar ile insanlar arasında tam bir farklılık doğurmaktadır ve bu hayvanların yetileriyle hiçbir şekilde erişemeyecekleri bir yetkinliktir. Evrensel idelere ilişkin genel işaretler kullandıklarını gösteren hiçbir iz taşımamaları, sözcük ya da genel işaretler kullanmamaları apaçıkken soyutlama yetileri ya da genel ideler yapma yetenekleri olmadığını düşünmemiz için yeterli nedenlerdir.

11. Genel sözcükleri bilmemeleri ya da kullanmamalarını bunları yapmak için gerekli organlardan yoksun olmalarına bağlayamayız çünkü görünen o ki yeterince seçik sözcükler ve sesler çıkarabiliyorlar. Diğer yandan, organlarındaki kusurlar yüzünden sözcüklerden yoksun olan insanlar yine de genel sözcüklerin yerine geçecek evrensel ideleri kimi işaretlerle dile getirmeyi başarmaktadırlar. Dolayısıyla, hayvanların bu noktada insanlardan ayrıldığını varsayabiliriz sanıyorum. Bazılarına gö-

idelerini soyutlama kapasitesinde olmamaları yüzünden hayvanlar sınıfına sokulmasından korkarım" diye ekliyor Berkeley. Berkeley'in eleştirisi yanlış anlamalara açıktır. Locke, Berkeley'in tersine, ideyi bireysel duyu algıları ve duyumsal imgeler ile sınırlandırmıyor; bireyleştirilebilir kavramları da sokuyor.

re değilse de, ideleri olduğu ve yalnızca birer makine[13] olmadıklarından biraz akıl güçleri olduğunu yadsıyamayız. Duyuları olduğu kadar akılları da var gibi [[14]belli örnekler bunu gösteriyor] geliyor bana; fakat yalnızca duyuları aracılığıyla edindikleri tikel idelerde sınırlı kaldıkları da kesin. Tüm uğraşları bu idelerdir ve bence bunları soyutlama yoluyla genişletmeye dönük bir yetileri de yoktur.[15]

12. Birkaç kusurlu davranışları tam olarak gözlemlenirse aptalların sözünü ettiğimiz tüm yetiler ya da biri alanında ne kadar yoksul ya da zayıf kaldıkları keşfedilebilir. İyi algılayamayan ya da zihinlerine giren ideleri iyi saklayamayanların onları hemen harekete geçiremeyecekleri ya da birleştiremeyecekleri gün gibi açıktır; ayırt edemeyen, karşılaştırma ve soyutlama yapamayanların anlama, dil kullanma ya da sağlıklı biçimde akıl ya da yargı yetkinliğine sahip olmaları oldukça güçtür; yalnızca duyularına çok tanıdık gelen, kolay duyulur şeylere ilişkin zayıf ve kusurlu bir kapasitelerinden söz edilebilir. Aslında adı geçen yetilerin olmaması ya da aksaması insanların anlama yetileri ve bilgilerinde kusurlara yol açar.

13. Sonuçta, aptallarda kusur zihinsel yetilerdeki hareket, etkinlik ve çabukluk eksikliğinden ileri gelen akıl yoksunluğu iken deliler daha uç bir örnek oluşturmaktalar. Bana uslamlama yetisini yitirmiş gibi değil de kimi ideleri çok yanlış birleştirdiklerinden onları doğruluklar kabul ediyorlarmış gibi görünüyorlar ki bu halleriyle yanlış ilkeler üzerinde ısrar eden insanlara benzerler. Müthiş hayal güçlerinin etkisiyle kurgularını gerçekler gibi gördüklerinden uygun çıkarımlarda bulunabilirler. Kendini kral sanan bir delinin doğru bir çıkarımla saygı, bağlılık, hiz-

13 Önceki baskılarda da var.
14 Dördüncü baskıda eklenmiştir.
15 Leibniz asıl zekâyı mekanik olarak doğal yasa ile belirlenen duyumsal çağrışımdan ayırt ederek yorumda bulunuyor *(Yeni Denemeler,* 2/11).

metkârlar istediğine ya da kendilerini camdan yapılmış düşünenlerin böylesi kırılgan bedenlerini korumak için gerekli özeni gösterdiklerine tanık olabilirsiniz. Çok ağırbaşlı ve hemen her şeyde anlama yetisi çok iyi işleyen bir insanın tek bir şeyde Bedlam'daki biri kadar çılgın olduğu zamanlar da vardır; şöyle ki, çok güçlü ani bir etki ya da hayal gücünü tek tür düşüncelerde uzun süre odaklaması sonucu ayrışık ideler birleşik kalacak kadar birbiriyle kaynaşır ve böyle bir insan bile Bedlam'a aday gibi görünebilir. Fakat aptallığın olduğu kadar deliliğin de, idelerin karmakarışık birleştirilmelerinin kimilerinde daha az kimilerinde daha çok olması açısından dereceleri vardır. Kısacası, deliler yanlış ideleri bir araya getirir ve böylece yanlış önermeler oluşturur, ardından da bunların doğruluğunu savunur ve bu doğrultuda çıkarımlar yaparlarken, aptallar çok az önerme oluşturur ya da hiç önerme yapmazlar ve hiç uslamlamada bulunmazlar ki aralarındaki fark da buradadır sanıyorum.

14. Bana göre tüm bunlar zihnin anlama yetisinin hizmetine sunduğu birincil yetileri ve işlemleridir; genelde zihnin bütün ideleri alanında işlev görüyorlarsa da şimdiye dek verdiğim örnekler çoğunlukla yalın idelere ilişkindi.[16] Zihnin bu yetilerinin açıklamasını, bileşik idelere dayalı söylenmesi gerekenlerden önce yalın ideler çerçevesinde tuttum ki bunun için şöyle nedenlerim vardı:

Öncelikle, bu yetilerin birkaçını ilkin genel olarak yalın ideler[17] alanında kullandığımızdan, doğanın yöntemine sadık ka-

16 Özellikle dış duyuma ait yalın ideler 2. ve 8. bölümlerde ele alınmaktadır.

17 Deneme'nin kimi yorumcularına göre (Cousin, Green ve benzeri) Locke insanların deneyime ayrışık görünüşlere ilişkin bir bilinç ile başladıklarını ve tüm bileşik idelerin sonra, bu ayrışıklar içinden kendi başlarına oluştuklarını varsayıyor; oysa insanın anlama yetisinin tarihi bileşik görünüşlerin kavranışı ile başlar, soyutlama ile yalın idelere doğru ilerler, derece derece ilk deneyimi belirginleştirir. Fakat burada ve başka yerde geçen ifadeler bu yorumu önemser gibi görünse de gördük ki Locke tüm diğer idelerle sürekli bağıntılı olan belli idelerden söz ediyor ve sonunda idelerin zihinsel önermeler içinde karşılaştırılmasını bilginin özü kabul ediyor. (Bak: 4. Kitap, 1/2)

larak ancak onları başlangıçları, gelişmeleri ve basamak basamak ilerlemeleri çerçevesinde izleyebilir ve keşfedebiliriz.

İkinci olarak, çoğu insanın zihninde genellikle bileşik olanlardan daha açık, belirgin ve seçik olan yalın ideler alanındaki etkinliklerini gözlemleyerek zihnin çok daha fazla yanlış değerlendirmeye yatkın olduğumuz bileşik idelerine ilişkin diğer işlemleriyle nasıl çıkarımlar, karşılaştırmalar ve alıştırmalar yaptığını daha iyi inceleyebilir ve öğrenebiliriz.

Üçüncü olarak, zihnin dış duyumlardan edindiği ideler alanındaki bu işlemlerin kendileri de iç duyum sürecinde diğer bir grup ide olarak belirir ve dolayısıyla bilgimizin öteki kaynağı olan bu idelerin dış duyumdan gelen yalın ideler sonrasında ele alınması uygundur. Tüm bu işlemlerden ileride ayrıntılarıyla söz edeceğim.[18]

15. İnsan bilgisinin asıl kaynaklarına ilişkin kısa da olsa tam bir tarihsel açıklık getirdiğim kanısındayım; Doğruluğa giden en iyi yol şeyleri gerçekte oldukları gibi ele almak ve kurguladığımız ya da başkalarının imgelememizi istediği biçimde değerlendirmemek olduğundan, zihnin ilk nesnelerinin nereden geldiği ve tüm bilgimizin hammaddeleri olan ideleri derleyip biriktirmede zihnin hangi aşamalardan geçtiği konusundaki yanıtlarımın da deneyim ve gözlem ışığı altına tutulması gereklidir.

16. Şeylerin idelerinin anlama yetisine sokulabildiği tek yol olarak bunu görebiliyorum açıkçası... Başka insanların doğuştan ideleri ya da işlenmiş ilkeleri varsa onları benimsemekte haklıdırlar; bunların varlığından eminseler, kimse üstünlüklerini yadsıyamaz. Şu var ki değişik yaş, ülke ve eğitimden insanların yaşantılarını, doğasını incelediğimizde benim sözünü ettiğim temellere dayanır ve bütünüyle bu yöntemle uyuşur görünen kavramlar çerçevesinde ve kendimde tanık olduğum kadarından söz edebilirim.

18 Bak: 13-28, 32. Bölümler; 3. Kitap, 3. Bölüm.

17. Niyetim öğretmek değil araştırmak olduğundan burada yeniden vurgulamak istiyorum ki; bilginin anlama yetisine ulaştırılabilmesi için yalnızca iki geçit keşfedebildim;[19] İç Duyum ve Dış Duyum. Bu karanlık odaya ışığın girmesini sağlayan pencereler olduklarını düşünüyorum bu iki duyumun. Bana göre, anlama yetisi, dışındaki şeylerin ideleri ya da görünür benzerlikleri[20] içeri alacak küçük aralıklarıyla, tümüyle ışığa kapalı bir hücreden çok da farklı değildir: [Böyle bir karanlık odaya sokulan resimler orada kalsalar[21]] ve gerektiğinde bulunabilecekleri biçimde yerleştirilmiş olsalar görme yeteneğinin tüm nesneleri ve onlara ait ideleri ile anlama yetisini andırırlar.[22]

---

19 Duyumda işlenmek üzere sunulan töz görünüşleri ya da idelerin —ilk malzemeler— gerçekten yukarıda olduğu gibi, evvelce denilen türde yalın idelerden başkasını içermediği bulunursa, bu olguya neden karşı çıkalım? Şeyler ne ise odurlar ve başka şey değildirler; öyleyse neden yanıltılmayı arzulayalım?

20 Neden yalnızca görülebilir ya da görmeye ait olanlar? Çünkü Locke (diğer kimi çağdaşları gibi) ide ile yalnızca görünebileni kastetmiyor. İdeleri, uzamlı ve düşünmeyen, uzamsız ve düşünen, herhangi bir türün görünüşleridir; bunların tikel iken duyular ve duyumsal imgelemede bileşik halde algılanmaları ya da soyutlanmış ve en genel bağıntılar içeriyor olmaları da durumu değiştirmez.

21 İlk üç baskıda; "Ki, orada yine kalsalardı" şeklindedir.

22 Reid, büyük ölçüde bu kısımda kullanılan mecazi dile dayandırıyor, Locke'un algılayıcının idelerinin aracılığıyla ulaşıldıklarından dış algıyı akıl ile kavranılmaz diye açıklamasına getirdiği yorumunu. Aynı zamanda Platon'un da mağara benzetmesi ile dış varlıkların imgelerinin insan zihnine giriş tarzını örneklendirmek istediğini düşünüyor. "Platon'un 'mağarası' ve Locke'un 'karanlık odası' keşfedilen tüm algı sistemleri için kullanılabilir; çünkü onlar dış nesneleri doğrudan algılamadığımızı ve algının doğrudan nesnelerinin yalnızca dış nesnelerin belli gölgeleri olduğunu varsayıyorlar. Doğrudan algıladığımız bu gölgeler ya da imgeler eski düşünürlerce türler, formlar; kuruntular diye adlandırılırdı. Descartes'dan bu yana genelde ideler, Hume tarafından 'izlenimler' diye adlandırılmışlardır. Fakat Platon'dan Hume'a tüm filozoflar dış nesneleri doğrudan algılamadığımız konusunda birleşirler; ve onlara göre algının doğrudan nesnesi zihne sunulan bir imge olmalıdır." (*Zihinsel Güçler,* Deneme 2, 7. Bölüm) Fakat Locke'a göre ideler her insanın kendi zihinsel işlemlerinin bilgisinde de aracıdırlar. İnsan çevresindeki şeyleri niteliklerinin ideleri olmaksızın kavrayamadığı ölçüde

Tüm bunlar anlama yetisinin yalın ideler ve kipleri, onlara ilişkin kimi işlemlerle birlikte edinme ve saklama yolları üzerine kendi bulgularım.[23]

Şimdi bu yalın idelerden bazıları ve kiplerini biraz daha ayrıntılı irdelemek istiyorum.

iç yaşamını da zihninin işlemlerine ilişkin ideler olmaksızın anlayamaz. Her ikisinde de algılayıcı özneye bağlı ya da bağıntılı olan görünüşlerin bir kavranışıyla görünüşler olmalıdır. Platon'un mağara benzetmesindeki içerik için bak: Hamilton-*Reid*-sf: 262.

23 Bu yalın idelerin başlangıçta yalın halde kavrandıkları anlamına gelmez.

12. BOLUM

BİLEŞİK İDELER

1. Şu ana kadar dış ve iç duyumdan zihnin edilgin biçimde[1] aldığı yalın ideler üzerinde durduk ki bunların birini bile zihin kendi başına yapamaz ve bunlardan kurulu olmayan hiçbir ide de taşıyamaz. [[2]Fakat, tüm yalın idelerini elde etmede tamamıyla edilgin kalan zihin ardından bunlardan tüm diğer idelerinin malzemeleri ve temelleri olarak yararlanmak üzere kendi işlemlerini devreye sokar, diğer ideler böylece düzenlenir. Zihnin yalın ideleri üzerinde kendi gücünü harekete geçirdiği edimlerinin başlıcaları şunlardır; *(1)* Birkaç yalın ideyi tek bir *bileşik idede*[3] birleştirmesi: Ki sonuçta tüm bileşik ideler bu şekilde yaratılır. *(2)* Yalın ya da bileşik, iki ideyi bir araya getirmesi ve bir tek ideye dönüştürmeden ikisine aynı anda ulaşabilmek için başka bir ide yoluyla onları saklaması: Tüm bağıntı ideleri bu yolla elde edilir. *(3)* Gerçek varlıklarında onlara eşlik eden tüm

1 Edilgin; yani istenç dışı sunulmaktadırlar. Duyularda edimsel biçimde ve bilincinde olduğumuz zihinsel işlemlerde sunulanlar bilinçli öznenin istencinden bağımsızdır ki bu özne ayrıca şeyler ve tinlere ilişkin sahip olabileceği kadar ide ile sınırlı olduğundan kör doğmuş birinin rengi imgeleyememesi kadar edilgin konumdadır. Fakat bu algıda etkin zihin ve dikkatle ilgilidir.

2 Dördüncü baskıda eklenmiştir.

3 "Bileşik." 2. Bölümde Locke idelerimizi *yalın* ve *bileşik* olmak üzere ikiye ayırmıştır. Burada bileşik idelerden zihnin yalın ideleri üzerinde gücünü kullandığı edimlerinden doğan ideler sınıfı gibi söz etmektedir sanki. (Bakınız: Hume, *Insan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* yalın ve bileşik olarak idelerin incelendiği 1. Bölüm.)

diğer idelerden ayırması: Bu soyutlama diye adlandırılan, genel idelerin oluşturulmasına yarayan bir işlemdir. Bu insan gücü ve işlem biçimlerinin somut ve zihinsel dünyada aynılık taşıdığının bir göstergesidir. İnsanın her iki alanda da yaratma ve yok etme gücü yoktur ve dolayısıyla tüm yapabilecekleri edindiklerini birleştirmek, bağlantılandırmak ya da tümüyle ayırmaktır. Önce bileşik ideler alanında bunlardan ilkinin bir irdelemesini yapıp ardından diğer ikisine zamanı geldiğinde değineceğim.] Yalın ideler ayrı ayrı bileşimler içinde birleşik olarak gözlemlendiklerinden zihin bu tür birleşimleri tek bir ide olarak düşünme gücüne sahiptir;[4] bunlar yalnızca dışındaki nesnelerde bileşik olmanın yanında zihnin kendi edimleriyle de bir araya konabilirler. Birkaç yalın idenin katılımıyla oluşturulan, güzellik, iyilik bilme, bir insan, bir ordu, evren gibi çeşitli yalın ideler ya da bunlardan kurulu bileşik idelerden karmalansalar da zihnin isterse her birini ayrı ayrı, tek bir şey gibi düşünüp tek bir adla belirttiği idelere ben bileşik ideler diyorum.

2. Zihin, idelerini yineleme ve karmalama yetisi çerçevesinde, düşüncelerinin nesnelerini dış ya da iç duyumun ona ilettiklerini aşan sonsuzlukta çeşitleme ve çoğaltma gücüne sahiptir. Fakat bu bile o iki kaynaktan edindiği ve tüm bileşimlerinin asıl malzemeleri olan yalın idelerle sınırlıdır. Nitekim yalın idelerin tamamı şeylerin kendilerinden gelir ve zihin bunlardan ya da kendine sunulanlardan fazlasına sahip olamaz.[5] Duyular aracılığıyla dışından gelen duyulur niteliklere ait idelerden kendinde duyumsadıklarından başka bir düşünen tözün[6] işlemlerinin idelerini taşıyamaz. Fakat bu yalın idelere bir kez kavuştu mu

4 Bileşimler bireysel şeylerde duyulara sunulduğu biçimiyle bireysel zihinde oluşturulduğu zaman; bireysel zihince oluşturulduğunda değil.

5 Daha önce vurgulandığı üzere, bu bağlamda söylemek istediği, yalın idelerle ilişkimizde edilginiz. Kör doğmuş biri renkteki çeşitliliği algılayamaz ya da imgeleyemez ve insan zihni hiçbir istenç emeği ile deneyimde sunulanlar dışında şeyler ve kişilere ilişkin tikel ideler edinemez.

6 Tanrı da dahil. Bak: 2. Kitap, 23. Bölüm, 33. Kısım.

yalnızca gözlem ve dışarıdan sunulanlarla sınırlı kalmaz; kendi gücüyle sahip olduğu ideleri birleştirip gerçekte olmadıkları bir karma oluşturup yeni bileşik ideler yaratabilir.[7]

3. Ne kadar karma ve bileşik, sonsuz sayı ve bitimsiz çeşitlilikle insanların düşüncelerini doldursalar da yine de hepsinin şu üç başlık altında düzenlenebileceği kanısındayım:

1. KİPLER
2. TÖZ
3. BAĞINTILAR[8]

4. Karma da olsalar kendi kendilerine değil de, üçgen, iyilik bilme, cinayet sözcükleriyle dile getirilen ideler gibi tözlerin bağınları ya da duyulanımları oldukları sanısını uyandıran bileşik idelere ben *kipler* diyorum. Söylemlerde yeni sözcükler yapma ya da eski sözcükleri biraz yeni bir anlamda kullanmada genel kavramlardan ayrı düşme kaçınılmaz olduğundan kip sözcüğüyle demek istediğim genel anlamdan ayrılık taşırsa bağışlanmayı dilerim.[9]

5. *Kiplerin* ayrı ayrı ele alınması gereken iki türü vardır:

Biri, bir düzine ya da yirmi gibi başka bir ide karıştırılmaksızın aynı yalın idenin farklı bileşimleri ya da çeşitlemeleri olan kipleri içerir ki toplanan bir sürü ayrı birimin idelerinden başka bir şey olmayan bu kipleri tek bir yalın ide çerçevesinde kaldıklarından *yalın kipler*[10] diye adlandırıyorum.

---

7 Biçimlendirici hayal gücünde ve yapay genellemelerinde.

8 Burada bağıntı idelerini bileşik idelerin bir türü olarak görüyor. Ancak 1. Kısımda bileşik ideler ve bağıntı idelerinden zihince yapılan cinste idelerin türdeşleri diye söz etmişti. Başka bir yerde de tüm bileşik idelerde bağıntıyı var kabul etmektedir.

9 Locke'da yalın ve karışık tüm kipler, tözlerden soyut biçimde ele alınan, nitelikler ve bunların öbeklerine ilişkin taşıdığımız idelerin adlarıdır.

10 13-21. bölümlerinde ele alınmaktadır.

İkincisi, ayrı türlerde yalın idelerin tek bir bileşik ide oluşturmak üzere birleştirilmesiyle doğan kipleri içerir; örneğin, bakana zevk veren belli bir renk ve şekil bütünleşmesi içerdiğinden güzellik; sahibinin izni olmaksızın bir şeyin zorla el değiştirmesi anlamı taşıyan hırsızlık görüldüğü üzere ayrı türlerde birkaç idenin bir bileşimini yansıtır ki ben bunlara *karışık kipler*[11] diyorum.

6. Tözlerin ideleri kendi kendilerine varlık gösteren ayrı tikel şeyleri temsil etmek üzere oluşturulan yalın ide bileşimleridir; şeylerin içinde varsayılan ya da var olan karışık töz idesi birincil ve asıl idedir. Bu durumda töze belli derecelerde ağırlık, sertlik, yumuşaklık ve eriyebilirlik ile birlikte belli bir kirli beyazımsı rengin yalın idesi katılırsa kurşun idesine sahip oluruz; töze belli şekil idelerinin bir bileşimi ile hareket, düşünce ve uslamlama eklenirse sıradan bir insan idesine kavuşuruz. Tözlerin de iki tür idesi vardır: Bir insan ya da bir koyun gibi ayrı ayrı varlık gösteren tekil tözler idesi ve bir insan ordusu ya da bir koyun sürüsü gibi tekil idelerin bir araya getirilmesiyle oluşan toplu töz ideleri.

7. Bileşik idelerin sonuncusu da bir ideyi diğeriyle bağlantılı düşünme ve karşılaştırmayı içeren *bağıntı* idesidir.[12]

Tüm bunlar üzerinde sırasıyla duracağız.[13]

8. Zihnimizin işlemlerini[14] izler ve dikkatle duyumlardan (dış ve iç) edindiği yalın ideleri nasıl yinelediği, birbirine eklediği ve birleştirdiğini gözlemlersek bu takibin başında imgeleyeceğimizden daha öteye yol alabiliriz ve inanıyorum ki, kavramlarımızın kaynaklarını titizlikle gözlemlersek duyu ya da

11 22. Bölüme bakınız.
12 Doğrusu bu üç tür bileşik ide de Locke'un da başka yerlerde kabul ettiği üzere, karşılaştırma dolayısıyla bağıntı içerir.
13 Leibniz, *Yeni Denemeler.*
14 Locke'un tarihsel yöntemine göre açıklamaları için geçmiş ideler ya da görünüşlere bakmak zorunludur.

zihinsel işlemlerden ne kadar uzak görünürlerse görünsünler en belirsiz idelerin de zihnin iç ya da dış duyumdan edindiği ideleri yinelemek ve karıştırmak yoluyla anlama yetisinin kendisinde kurduğu tasarımlar olduklarını anlarız: Öyle ki genel ve soyut ideler de zihnin dışındaki nesneler ya da kendinde duyumsadığı işlemlerden edindiği ideler alanında her zamanki yetilerini kullanarak erişeceği, dolayısıyla yine dış ve iç duyumdan gelen idelerdir.

Bunu uzay, zaman, sonsuzluk ve bu kaynaklardan en uzak görünen diğer birkaç ide çerçevesinde göstermeye çalışacağım.[15]

15 İlerideki bölümlerde 25. bölüme dek idelerin kipleri, töz ideleri ve bağıntılarının idelerine dair örnekler Bacon'un ciddi örnekler dediği türdendir ki bunlar bilim ve felsefede en anlaşılmaz idelerimizin bile aşama aşama beş duyu ya da iç duyumdan doğdukları varsayımının kanıtlanmasında kullanılmaktadırlar. Fakat her durumda anlaşılmaz ideler deneysel karşılaştırmanın ürünleri midirler? Çoğunlukla, anlama yetisinin deneyime bağımlılığını göstermeyi arzulayarak insanın anlama yetisini duyulara indirger görünen Locke'ça kabul görmeyen bir bakış açısıyla, *zihinsel zorunluluklardan* doğmazlar mı?

13. BOLUM

YALIN KİPLERİN BİLEŞİK İDELERİ: UZAY İDESİNİN YALIN KİPLERİ

1. Önceki bölümlerde bütün bilgimizin malzemeleri olan yalın idelerden sık sık söz etmişsem de bu daha karma[1] olanlarından ayrımı değil de daha çok zihne giriş yollarıyla sınırlı kaldığından şimdi burada bu idelerden bazılarını başka bir bağlamda ele almak ve aynı idenin zihnin şeylerin kendilerinde var bulduğu[2] ya da kendi içinde hiçbir dış nesne veya yabancı bir sunumdan yararlanmaksızın[3] yarattığı farklı kipleşmelerini irdelemek belki de yararlı olacaktır.

Tek bir yalın idenin kipleşmeleri (yalın kipler diyorum ben bunlara) zihinde en büyük uzunluk/uzaklık ya da karşıtlık kadar tümüyle farklı ve seçik ideler olarak yer alırlar. İki idesi bir idesinden, maviliğin ısıdan ya da her birinin herhangi bir sayıdan olduğu kadar ayrı bir idedir; bu yalnızca yinelenen bir birimin yalın idesinden oluşur; bu tür birleşim yinelemeleri bir düzine, on iki düzine ya da bir milyon gibi ayrı yalın kipler oluşturur.

1 "Daha bileşik/bitişik" en başından deneyimde içerilen idelerde bileşiklik dereceleri olduğunun göstergesidir.

2 Dolayısıyla zihin, var olan şeylerde kendisi için oluşturulan, tözlerde birleşmiş, ilk duyu algılarımızda da belirsiz olarak bulunan güç ve varoluş idelerinin eşlik ettiği nitelikler olarak algılanan bileşik ideler bulur.

3 Yani, ya bireysel zihince ya da zihin için yapılırlar.

2. "Uzay[4]" yalın idesi ile başlamak istiyorum. 4. Bölümde uzay idesini görme ve dokunma duyusuyla[5] elde ettiğimizi[6] göstermiştim; bu o kadar apaçıktır ki insanların gözleriyle renkleri[7] gördüklerini kanıtlamaya çalışmak kadar, buna insanların gözleriyle farklı renklerdeki cisimler ya da aynı cismin parçaları arasındaki uzaklığı algıladıkları konusunda kalkışmak da gereksizdir; bunu karanlıkta hissederek ve dokunarak da yapabildikleri bellidir.

4 Uzayın uçsuz bucaksızlık idesi ve de uzay bağıntılarına ilişkin matematiksel idelerimiz duyuların yalın görünüşleriyle açıklanmaktan uzak gelebilir. Ardından Locke, bunu yanıtlamaya çalışıyor ve uzay kiplerine ilişkin idelerimizi deneyime bağımlılıkları kuramını kanıtlamada ciddi örnekler olarak ele alıyor. Duyularda sunulan uzama ait yalın görünüşler sınırsız uzay idesini doğurabilseler insanın bilincinde olduğu *afortiori* (tümel aracılığıyla tikeli kanıtlama, dolaylı çıkarım) en yüksek, kutsal ideler de aynı biçimde duyu verilerine bağlı olabilirler.

5 "Edinmek"; zaman ve dolayısıyla tarih sırası içinde dokunma ya da görme duyularının algılarına bağlı olarak ancak uzayın zorunlu olarak duyu algılarıyla sunulduğu ve doğuştan olduğu yaklaşımını içeren akıl yolu ile edinmek değil, sözü edilen. Locke'a göre bir ide edinmek en başta bir özelliğin-yüklemin algısına varmaktır ve bilincin kaynaklandığı ve doğal kökenini oluşturan koşulların bir tarihini gerektirir. Denemede kaynaklandığı duyusal görünüşler dışındaki öğeleri de ortaya çıkarabilecek olan en son yapısının eleştirel bir analizinin (çözümleme) yerini bir idenin doğuş tarihi almaktadır.

6 Uzayı ayrıca bir dokunma verisi olarak ele almanın uzay ve cismi özdeşleştirmek olduğunu ileri sürüyor Cousin. Bunu Locke'un hep yaptığını ya da en azından mantıksal olarak yapmak zorunda olduğunu, böylece de durmaksızın genişleyen cisim idesini uçsuz bucaksızlık idesi olarak öne sürdüğünü iddia ediyor. Locke uzay algısının yalnızca dokunsal ve görsel olup olmadığını ya da her organik duyum ile ortaya çıkarılıp çıkarılmadığını sorgulamıyor. Aynı zamanda görme duyusunda sunulan uzam idesinin dokunma duyusunda sunulan ile özdeş ya da farklı olup olmadığı ve dokunmada duyulanın basit dokunuş ya da kaslarla duyumdan mı kaynaklandığı ile ilgilenmiyor.

7 Demektir ki kimi uzam algısı kaçınılmaz biçimde renk algısında, en azından yüzeysel bir uzam formunda sunulur. Dışımızdaki uzaklıklara ilişkin Berkeley'de bir şeyler bulabiliriz. Locke'a göre beden birincil olarak hem görme hem dokunma aracılığıyla asıl uzam niteliği ile doğrudan kendini keşfeder. Diğer yandan Berkeley uzayın, Locke'un dediği gibi hem görülür hem duyulur değil, yalnızca duyulur olduğu sonucuna varır; dolayısıyla uzay idesi önünde sonunda dokunsal duyuların art ardalığı ile açıklanır.

3. Başka hiçbir şeyi düşünmeden yalnızca, iki varlık arasında varsayılan bu uzay uzaklık diye adlandırılır: Uzunluk, genişlik ve kalınlık ele alınırsa bu kapasite diye adlandırılabilir. [Uzam[8] ise genelde her durumda kullanılan bir terimdir.]

4. Her farklı uzaklık uzayın birer kipidir ve bu uzaklıklara ya da uzaya ait her farklı ide de birer yalın kiptir. [[9]İnsanlar, ölçme alışkanlığı ile, zihinlerine bir inç, yard, ayak, kulaç, mil, çap gibi, uzay idesinin bünyesinde bulunan bir sürü belirli uzunluk idesi yerleştirirler. Bu ölçüler insanların düşüncelerinde yer aldı mı], cisim ya da başka herhangi bir şeyin idesi katılmaksızın, zihinlerde olabildiğince sık yinelerek evrendeki cisimler arasında var olan uzun, enli, kübik, ayak, yard, kulaç ideleri oluşturulur; bunların üzerine yapılan aynı cinsten eklemeler sonucu uzay ideleri istendiği kadar genişletilebilir. Yineleme veya katlama yoluyla durmaksızın bir öncekine eklenen bir uzaklık idesi insanları uçsuz bucaksızlık idesine[10] ulaştırır.

Dokunma duyusu diğer duyuların ilk verilerine aşama aşama iliştirildiği varsayılan boşluk idesinin tek asıl ara nedeni yapılmaktadır, bu şekilde. Bu, uzay idesini her organik duyumda nesnel yapısının başlangıcı olarak gören sava zıt bir yaklaşımdır. Ancak nesnellik kesin olarak mekânsal/uzaysal değildir ve uzay duyusu ya da idesi ile karıştırılmamalıdır.

8 İlk üç baskıda bu; "uzay boşluğunu katı, dokunulur ve hareket edebilir bir şeyle dolduran madde sınırları ele alındığında bu sınırlar arasının uzam diye adlandırılması uygundur. Buna göre uzam yalnızca cisme özgü bir idedir; ancak uzay, apaçıktır ki, cisimsiz düşünülebilir. En azından, uzam sözcüğünü bir madde duyulanımı ya da tikel katı cisimlerin sınırları arasındaki uzaklık için kullanmanın bu karmaşayı ortadan kaldırmanın en akılcı ve en iyi yolu olduğu kanısındayım; ve daha genel bir anlamda uzay sözcüğünü onu kaplayan katı madde ile ya da onsuz uzaklık için kullanmakta aynı ölçüde yararlı olacaktır, bence" şeklindedir.

9 İlk baskıda; "kendilerini diğer uzaklıkları ölçmede kullandıkları bir fit, bir yard, bir kulaç, bir fersah ya da çap gibi belirli uzay uzunluklarına alıştırarak insanlar bu ideleri düşüncelerinde yerleştirmişlerdir..." biçimindedir.

10 Uçsuz bucaksızlık idesi zihinde sınırsız ekleme zorunluluğu demekse olası duyu verisi olamaz. Duyular yalnızca gerçekten görülen ya da duyulanı sunarlar ve bu hep sonlu bir görünüştür. Sınırsız ekleme zorunluluğu, duyu verisi olmaksızın zorunluluk algısı olamasa da, başka bir kaynaktan geliyor olmalıdır.

5. Uzay idesinin bir diğer kipi uzamın uçları ya da çevrelenmiş uzayın sınırları arasındaki bağıntıdır. Dokunma duyusu bunu uçlarına değebileceğimiz duyulur cisimlerde; göz ise görüş alanı içinde sınırları bulunan renkler ve cisimlerde keşfeder. Belirgin açılarla buluşan doğrusal çizgiler ya da hiç açısı algılanmayan eğriler ile çevrelenmiş uzay ya da cismin en uç noktaları bağlantılandırılarak zihne sonsuz çeşitlilikte yansıyabilen şekil idesi ulaşır.[11] Yapışık madde kütlelerinde gerçekten var olan çok sayıda farklı şekil dışında zihin kendi gücüyle, uzay idesini değişik biçimlere sokarak ve böylece sürekli yeni bileşimler oluşturarak, kendi idelerini yineleyip onları istediği gibi karmalayarak tamamıyla tükenmez bir birikim edinir. Dolayısıyla şekilleri sonsuz miktarda çoğaltabilir.

6. Zihin bir uçtan bir uca doğrusal bir uzunluk idesini yineleme ve bu doğrusal çizginin uzunluğunu katlayacak biçimde başka bir uzunluğu aynı yönde ekleme ya da uygun gördüğü yönde bir başkasını ekleyip böylece istediği açı türünü elde etme gücüne sahip olduğundan; imgelediği bir çizgiyi hiç sonu gelmeksizin ikiye, dörde ya da daha fazlasına bölerek herhangi büyüklükte bir açı yaratabilir. İstediği uzunlukta çizgileri yine farklı uzunlukta çizgilere ulayıp bir uzayı tümüyle kapatana dek işlemi sürdürdüğünde uzayın bir sürü farklı yalın kiplerini oluşturan şekilleri sonsuz sayıda çoğaltabilir.

Doğrusal çizgilerle yaptığını eğri ya da hem doğrusal hem eğri çizgilerle; çizgilerde yaptığını yüzeylerde de gerçekleştirebilir; ki böylece zihnin gücü yettiğince bitimsiz çeşitlilikte şekillerin düşüncelerine yönelebiliriz.

11 Uçsuz bucaksızlık aklın ermediği, uzam görünüşü ile sunulan, sonsuzluğu dile getiren bir terimdir; şekil ve yer ideleri ise sonlu ve olumludurlar. Anlaşılmaz sonsuzluk, "uçsuz bucaksızlık" yönüyle, uzayın duyusal idesinin kiplerinden biri olarak kabul edilir mi? Tikel uzaylar son bulur fakat uçsuz bucaksızlığı sona eriyor diye düşünemeyiz. Buna ilişkin tek olumlu idemiz kaçınılmaz ilerleyiş idesidir; fakat zihnin böyle eğilimli olduğu sonsuzluğa ilişkin zihinsel bir imge olamaz.

7. Bu başlık altında incelenebilecek diğer bir ide *"yer"*[12]dir. Yalın uzay idesinde olduğu gibi bunda da birbirleriyle aynı uzaklığı koruduğu ve böylece hareketsiz olduğu düşünülen bir şey ve iki ya da daha fazla nokta arasındaki uzaklık ilişkisidir söz konusu olan. Dün olduğu yerde kalan bir şeyin yine sabit olan iki ya da daha fazla nokta ile arasında aynı uzaklık korunduğundan buna bakarak o şeyin aynı yerde olduğunu söyleriz: Fakat bu noktalarla arasını duyulur biçimde değiştirmişse bu kez yerini değiştirdiğini söyleriz. Genel yer kavramında böyle belirgin noktalardan değil de şeyin konumlanmasıyla bağlantılı görülen, daha büyük duyulur nesne parçalarından uzaklık ele alınır.[13]

8. Satranç tahtası üzerinde koyduğumuz yerde duran taşlar için hepsi aynı yerde duruyor ya da hareket etmemişler deriz; ancak satranç tahtası bir ara bir odadan diğerine taşınmış olabilir. Burada birbiriyle aynı uzaklığı koruyan satranç kareleri ile taşları arasındaki karşılaştırmadır yapılan. Gemi hep hareket halinde olduğu halde kamaranın aynı tarafında duruyor diye satranç tahtasının hareket etmediğini söyleyebiliriz. Yerküre döndüğü halde çevredeki kara parçalarıyla uzaklığı koruduğunu varsayarak gemi aynı yerinde duruyor da diyebiliriz. Yerküre dönüyor; öyleyse satranç taşları ve tahtası ve gemi de birbiriyle aynı uzaklıkta kalan daha uzak cisimlere göre yer değiştiriyordur. Tahtanın belli parçalarından uzaklık satranç taşlarının yerini, kamaranın sabit parçalarından uzaklık satranç tahtasının yerini ve yeryüzünün hareketsiz kısımları geminin yerini belirlerse bu bağlamda yer değiştirdikleri; kesin olan çok sayıda şeyden uzaklıkları değişse de bunların sözünü ettiğimiz belirleyicilere göre aynı yerde kaldıkları söylenebilir; ve hareket eden

12 Duyuda yer idesinin aşamalı evriminin ve duyularımızın yerleştirilmesinin tarihi şimdi Locke'un gözlemlerinin yetersiz kaldığı bir bilimsel ayrıntı ile araştırılmaktadır.

13 James, *Psikoloji,* II. cilt, sf: 154.

diğer şeylerle karşılaştırma yaptığımızda aslında tüm bu şeyler aynı yerlerini korumuyorlardır ki, bunu kendimiz de kolayca düşünebiliriz.

9. Yer dediğimiz bu uzaklık kipleşmesini insanlar gerektiğinde şeylerin belli konumda yerleştirilmeleri amacıyla kullanırlar; bu yeri, aynı şeyin yerini daha iyi belirleyecek olan başka şeyleri hesaba almadan o anki amaçlarına en uygun olan yakın şeylere göre düşünür ve belirlerler. Satranç tahtasında her bir taşın yerinin düzenlenişi yalnızca bu damalı tahta parçası sınırlarında yapıldığından başka bir şeyle bu yerlerin belirlenmesi satranç oyununun amacıyla çelişir; fakat aynı satranç taşları bir çantaya konduğunda biri siyah şahın nerede olduğunu sorarsa, yerin bu kez satranç tahtasına göre değil de içinde bulunduğu odanın bir parçasına göre belirlenmesi uygundur; şimdi bulunduğu yere satrançtakinden farklı bir amaçla konduğundan başka cisimler bağlamından yeri söylenir. Biri Nisus ve Euryalus öyküsünü içeren şiirlerin nerede olduğunu sorarsa ona yeryüzünün bir bölümü ya da Bodley Kütüphanesi'nde demek yanlış olur; fakat asıl yeri Vergilius'un çalışmalarının belli bölümleridir: Tam yanıtsa bu şiirlerin Vergilius'un 9. Kitabı Aeneis'in[14] orta kısmında oldukları ve yayınladığından bu yana hep aynı yerde bulundukları biçimindedir. Kitabın kendisi binlerce kez yer değiştirmişse de yer idesi burada öykünün kitabın hangi bölümünde olduğunu bilmek ve böylece gerektiğinde nerede bulabileceğimizi saptamak, yararlanmak için başvurmak amacıyla kullanılmaktadır.

10. Önce de sözünü ettiğim gibi yer idemiz bir şeyin göreli konumuna ilişkindir ki tüm parçalarının yer idesine sahipken evrenin kendine ilişkin yer idesine sahip olamadığımızı düşündüğümüzde sanırım bu kolayca benimsenecektir; çünkü evrenin

14 4. Kitap, 176-502. satırlar.

ötesinde onunla bir uzaklık bağıntısı taşıdığını imgeleyebileceğimiz herhangi bir sabit, ayrı, tikel şeyler idesine sahip değiliz; fakat tüm bunların tek tip bir uzay ya da zihnin hiçbir çeşitlilik ya da farklılık görmediği bir yayılım olduğunu varsayabiliyoruz. Dünya bir yerdedir demek dünya vardır demekten başka bir anlam içermez ki bu, yer kavramını da içerse, konumunu değil yalnızca varlığını belirtir. Biri evrenin yerini ortaya çıkardığı ve zihninde yarattığı zaman bize sonsuz uzay boşluğunda hareketli ya da hareketsiz olup olmadığını söyleyebilir: Ancak şu da var ki, yer sözcüğü bazen daha karışık bir anlam[15] alır ve var olan herhangi bir şeyin kapladığı uzayı simgeler ki böylece evren bir yerdedir denebilir.

Dolayısıyla uzay idesini edindiğimiz görme ve dokunma duyularımızla yer idesini de elde edebiliriz ve zihinlerimize uzam ya da uzaklık idelerini sokabiliriz her iki yolla da...[16]

11. Cisim ve uzamın, sözcük anlamlarını değiştiren, ikisinin aynı şey[17] olduğuna bizi inandırmak isteyenlerin, başkalarının

15 Tümüyle göreli bir terime mutlak bir anlam verilmiş oluyor; Locke'a göre yer yerin kendi dışındaki cisimlerle bağıntısıdır. Yerde evrenin varlığı ile salt varlığını mutlak biçimde özdeşleştirmek Locke'un tersine uzay ve cismi özdeşleştirmek olur.

16 Uzaklık, şekil, yer ve diğer uzay bağıntılarına dair algılarımızı tanımlarken Locke başlangıçta belirsiz olan uzay ya da yer idemizi uzaysal evrene dönüştürmeyi sağlayan fiziksel koşulların ayrıntısına girememiştir, ki bu araştırma başlangıcından itibaren fizyolojik psikolojide ilginç bulgulara yol açmıştır.

17 Burada gönderme yapılan Kartezyenler (Descartes yanlıları) uzamı maddenin özü kabul ederler. Locke cisim idemiz ile uzay idemiz arasındaki zıtlıkta ısrar eder; fakat uzay idesinin ayırıcı özelliklerini yeterince sergilemeyi beceremez; ya da, kendi yetersiz anlatımı içinde, nasıl bir duyu verisi olarak ele alınabileceğini gösteremez. Bununla birlikte anımsanmalıdır ki, tarihsel yöntemi çerçevesinde Locke uzay idesinin doğuşuna yalnızca insanın bilinçli yaşam tarihi içindeki bir olay olarak bakmakta ve duyusal görünüşleri uzayın kaynağı ile bağıntılandırmaktadır. Dokunma ve görme duyularında bulduklarını kullanmaksızın uzay idemize kavuşamazdık. Doğan ide ne görülen ne de dokunulanı içermeden pek anlaşılamaz. Yöntemi onu zihnin tinsel etkinliğini göz ardı etmeye ve dikkatini yalnızca

felsefesini çok fazla anlamsız ya da kuşkulu terimlerin belirsizliği ve de böylece aldatıcılığına gömülmüş diye şiddetle kınayacaklarından eminim. Diğer insanların (cisimle) parçaları ayrılır ve farklı yönlere hareket edebilir katı ve uzanımlı bir şey ve de (uzamla) katı yapışık parçaların uçları arasında onların kapladığı bir uzay olarak tanımladıkları bu iki sözcükle onlar aynı şeyi ifade ediyorlarsa çok farklı iki ideyi birbiriyle karıştırmış olurlar; bu noktada uzay idesinin katılık idesinden kızıl renk idesinden olduğu kadar ayrı anlam taşıyıp taşımadığı herkesin kendi düşünceleriyle belirleyebileceği bir tartışmadır. Kızıl renk gibi katılığın da[18] uzanımsız var olamayacağı doğrudur fakat bu onların ayrı ideler olmalarına engel değildir. Birbirinden çok farklı idelerin çoğu varoluşu ya da kavranması açısından başka idelere gereksinir.[19] Hareket, uzaysız ne olabilir ne de düşünülebilir; bununla birlikte ne hareket uzaydır ne de uzay harekettir; uzayın ve katılığın ideleridir diye düşünüyorum. Katılık[20] cisimden öyle ayrılmaz bir idedir ki cismin uzayda yer kaplaması, dokunma, itme gücü ve itmesine dayalı olarak hareketi iletmesi ona bağlıdır. Tinin bedenden ayrı olduğu düşünmenin içinde uzam idesi barındırmaması ile açıklanırsa, içinde katılık idesi taşımıyor diye uzay cisim değildir de denebilir sanırım. Uzay ve katılık, düşünme ve uzam kadar birbirinden farklı idelerdir ve zihinde tümüyle birbirinden ayrılırlar. O zaman apaçıktır ki cisim ve uzam iki ayrı idedir. Şöyle ki,

---

şeylerin var olan yapıları altındaki organik uyumları ile, deneyim aracılığıyla sağlanan görünüşlere yöneltmeye itmiştir. Görünüşlerin evrensel ya da zorunlu öncülleri değil fiziksel bir aradalıkları ve art ardalıklarıdır, Locke'a onları bu bağlamda kabul ettiren.

18 Bir katı, üç boyutta uzanan bir uzayı dolduran ya da kaplayandır ve fiziksel anlamda geçirgen olmayan ya da basınç ya da başka bir yolla uzamlı bir varlıktan uzamsız bir varlığa dönüştürülme kapasitesi taşımayandır.

19 Bu itiraf Locke'u idelerin bireysel bilinçte yalnızca tarihsel önceliğinden *(exordium)* ayrı olarak akılda (akıl gücünde) metafiziksel önceliğini daha da kabullenmeye götürmüş olabilir.

20 Bak: II. Kitap, 4. Bölüm.

12. *(1)* Uzam cisim gibi, katılık ve cismin hareketine direnme içermez.

13. *(2)* Salt uzayın parçaları öylesine kopmazdır ki süreklilik gerçekte de zihinde de bölünemez. İsterse biri bu sürekliliğin bir parçasını düşüncesinde olabildiği kadar koparmayı denesin. Edimsel olarak bölmek ve ayırmak, bir sürekliliğin olduğu bütünün parçalarını birbirinden koparark iki yüzey oluşturmaktır. Diğer yandan zihinde bölmekse, sürekliliği olanı iki yüzeye ayırmak ve birbirinden kopmuş olarak düşünmektir ki bu zihnin bölünebilir diye düşündüğü şeylerde yapılabilir ancak; böylece şeylerin öncesinde sahip olmadığı ancak yetenekli olduğu iki ayrı yeni yüzey bu zihinsel ayırımla elde edilebilir. Gerçek ya da zihinsel hiçbir ayırma işleminin salt uzaya uygun olduğunu düşünmüyorum.[21]

Bir insan bir ayaklık alanı bir uzay olarak düşünebilir fakat bu zihinsel ayırma ya da bölme kadar geniş bir düşünme değil aslında bir kısmen düşünmedir; çünkü bir insan, birbirinden ayrı iki yüzeyi hesaba almadan, gerçekte yapabileceğinden daha fazla bölme işlemi yapamaz zihninde: Kısmen düşünme ayırma değildir. Bir insan güneşte ışığı, ısısı olmadan, ya da cisimde hareketi, uzamı olmadan, ancak onları ayırmadan düşünebilir. Biri tek bir şeyle sınırlı bir kısmen düşünme iken diğeri her ikisini ayrı ayrı var düşünmektir.

14. Salt uzayın parçaları ayrılmazlıklarına bağlı olarak hareketsizdirler; hareket herhangi iki şey arasında uzaklık değişimi

21 "Sonlular nasıl en küçük bölünmezlerden oluşuyorsa sonsuzlar da sonlulardan oluşur. Parçalar, somut anlamda, birbirinden ayrılabilir, birleşik, bitişmemiş, birbirinden bağımsız ve koparılabilir haldedirler. Fakat, bizce kısmen kavranabiliyorsa da sonsuz uzayın bünyesindeki bu parçalar birbirinden ayrılamaz ve koparılamaz oldukları gibi aykırı koşullar olmaksızın parçalanabilir değillerdir. Uzay önünde sonunda kendinde tektir ve mutlak bölünmezlik içerir. (Clarke'tan Leibniz'e, *Collection of Papers,* sf: 131) bak: Spinoza, *Ahlak (Ethica).*

olduğundan sürekli hareketsiz kalmaları gereken ayrılmaz parçalar arasında söz konusu olamaz.

Yalın uzayın parçaları ayrılmaz, hareket edemez ve cismin hareketine direnme gösteremez olduğundan, belirgin idesi onu açıkça ve yeterince cisimden ayırır.[22]

15. Biri bana sözünü ettiğim bu uzayın ne olduğunu soracak olursa ondan onun uzamının ne demek olduğunu söylemesini isterim.[23] Genellikle olduğu gibi uzam *partes extra partes* diye açıklandığında, yalnızca uzam uzamdır tanımı ortaya çıkıyor. Uzamın uzanımlı parçalara sahip olmak anlamına geldiği söylenen uzamın doğası hakkında ne kadar iyi aydınlanabilirim?[24] Biri lif nedir diye sorduğunda çeşitli liflerden oluşan bir şey desem öncekinden daha fazla kavrayabilir mi lifin anlamını? Ya da amacımın onu bilgilendirmek değil tersine onunla alay etmek olduğunu düşünmekte haksız mıdır?

16. Uzay ve cismin aynı olduğunu öne sürenler şöyle bir ikilem yaratırlar: Bu uzay ya bir şeydir ya da hiçbir şeydir; hiçbir şeyse iki cisim ister istemez birbirine değer; bir şey ise bu kez şu soru ortaya çıkar, "tin midir cisim midir?" Buna başka bir soruyla karşılık vereceğim; kim onlara düşünemeyenlerin yal-

22 Uzayın zorunlu süreğenliği onun sınırlanamaz doğasının göstergesidir -doldurulmuş bir uzayın ötesinde mutlaka tüketilemez olan daha da boş yer kalmalıdır. Bir cismin sonunu imgeleyebiliriz fakat daha fazla cisimler için potansiyel yer içeren uzay için bu söz konusu değildir. Bir cisme ilişkin duyusal bir imge kurabiliriz; ancak uzayın varlığı imgelenemez. Locke'da idenin ortaya çıktığı deneyim tarihi, uzay idesinin ortaya çıktığında nasıl böyle yapılandığını göstermekte yetersizdir.

23 15-20. kısımlarda uzay hakkında ontolojik bir soru doğuyor: "Uzay madde mi, tin mi yoksa hiçbiri midir?; hiçbir şey ya da bir şey midir ve bir şeyse, bir töz ya da bir yüklem midir; Tanrıya mutlak bağlılık ya da Tanrıdan mutlak bağımsızlık mı içerir? Bu, I. Kitapta 3. Bölüm, 18. Kısımda gönderme yapılmış olan, Locke'un açıkladığı töz idesini devreye sokar (17-20. Kısımlar) Locke pek önemli bulmazken Leibniz "felsefede en önemli nokta" olarak vurguluyor bu konuyu. *(Yeni Denemeler)*

24 Zaten 3. Kısımda uzam ile hangi anlamda ele alınırsa alınsın uzay demek istediğini belirtmişti.

nızca katı varlıklar ve uzanımlı olmayanların da düşünen varlıklar olduğunu ya da olabileceğini söylemiştir? Cisim ve tin ile demek istedikleri tümüyle budur.

17. (Genelde olduğu gibi) Cisimden yoksun bu uzayın töz ya da ilinek olup olmadığı sorulursa hemen bilmiyorum diye yanıtlarım ki bu durumda bunu soranlar töze ilişkin açık ayrı bir idenin varlığını gösterene dek bilgisizliğimi ayıplamamalıdırlar.

18. Elimden geldiğince şeylere ilişkin uydurma sözcüklerden kaçınmaya çalışırım.[25] Açık ve seçik anlamlar taşımayan bir dolu gürültü çıkararak olmayan bir bilgi uydurmak cahilliğimizi azaltmaz. Keyfi adlar belirgin idelerin işaretleri olarak kullanıldığında şeylerin doğasını değiştirmediği gibi onları daha iyi anlamamızı da sağlamaz.[26] Bu töz sözcüğü üzerinde ısrarla duranlardan bunun sonsuz, anlaşılmaz Tanrı, sonlu tinler ve cisim için aynı anlamda kullanılıp kullanılmaması ve de bu çok farklı varlıkların her biri töz diye adlandırıldığında aynı ideyi temsil edip etmemesi üzerinde düşünmelerini istiyorum. Tanrı, tinler ve cisim ortak bir tözde buluşuyorlarsa yalnızca tözün farklı kipleşmesi onları farklı kılabilir ya da bir ağaç ve çakıltaşı bu bağlamda cisim ve cismin ortak doğasında buluşuyor olduklarından bu ortak maddenin yalnızca bir kipleşmesi olarak farklılaşabilirler biçiminde çok kaba bir öğreti doğar sonuç olarak.[27]

25 Asla unutulmamalıdır ki insan zihninin boş ve belirsiz metafiziksel sözcüklerin esaretinden kurtarılması Locke'ı Deneme'de giriştiği araştırmaya iten asıl hedeflerden birisidir.

26 İlk üç baskıda, "açık ve seçik" kullanılmıştır.

27 Descartes kadar Spinoza da büyük olasılıkla burada Locke'un dikkate aldığı kişidir. *Ethica*'daki töz tanımına göre, yalnızca tek bir töz olasıdır ve her şey ve her kişi bu tek tözün kipleşmeleri olarak düşünülmelidir. Spinoza'nın tek tözü Tanrıdır. (*Ethica,* Önermeler, 14.) İnsan tininin sonsuzluğa eriştirilmesi bağlamında Locke'da Tanrı idesi onu burada Tanrıdan her şeyi içeren tek tözün bir kipleşmesi olarak söz etmeye dek götürür. Spinoza Tanrıyı, Locke'un tersine, şeylerin ve kişilerin Yaratıcısı ya da ilk nedeni olarak düşünmüyor. Spinoza'daki tek töz var olan her şeyin zihinsel önka-

Fakat Tanrı, sonlu tinler ve madde için üç farklı anlamda kullanıldığı ve Tanrı bir tözdür dendiğinde tek bir ideyi temsil ettiği; ruh için başka cisim için başka ideleri simgelediği söylenirse; töz adı üç ayrı ideye karşılık geliyorsa o zaman bu ayrı ideler açıklığa kavuşturulmuş ya da en azından onlara verilen üç ayrı adla bu kadar belirsiz bir terimin karmakarışık kullanımından doğacak yanılgıların önü alınmış olur. Bu terimin üç ayrı anlam taşıması bir yana her zamanki kullanımında tek bir açık, ayrı anlama kavuşmamıştır. Töze ilişkin üç ayrı ide yapılabiliyorsa neden bir dördüncüsü olmasın ki?[28]

19. İçinde barınacağı bir şeye gereksinen gerçek varlıkların bir türü olan ilinekler kavramıyla ilk karşılaşanlar onları destekleyecek töz sözcüğünü ortaya çıkarmaya zorlanmışlardır. (Yeryüzünün de onu taşıyacak bir şeye gereksindiğini imgeleyen) bir Kızılderili düşünür bu töz sözcüğünü düşünmüş olsaydı dünyayı kaldıracak bir fil ve fili kaldıracak bir kaplumbağa aramak durumunda kalmazdı: Töz sözcüğü bunu zaten karşılardı. Bir Kızılderiliden beklenebilecek en güzel yanıt ne olduğunu bilmediği bir şeyin dünyayı taşıdığını söylemesidir ki kendi Avrupalı düşünürlerimizin yeterli buldukları yanıt da bundan pek farksız değil hani: Ne olduğunu bilmediğimiz fakat ilinekleri

---

bulüdür, ki şeyler ve kişilere ilişkin tüm kesin kavramların mantık uyarınca yer aldığı ve matematiksel katılıkla çıkarımının yapıldığı bir kavramdır bu; üçgen ve daire bağıntıları onları içeren uzayda mantıksal bir düzende var olabilir. Locke'un tözün anlamlarını sorguladığı nokta Descartes'ın *İlkeler* yapıtının I. Kısım, Önermeler Bölümü 51. 54. sayfalarından doğmuştur.

28 Locke Deneme'yi hazırlarken düşüncelerini not aldığı el yazmalarında uzayı dördüncü bir töz olarak düşünmekten uzak "uzayın kendinde, hiçbir şeyin içinde töz olmadığından, sonsuz diye düşünmeye eğilimli olduğumuz, uzamlı varlık kapasitesi ya da olasılığından başka bir şey olmadığını" öne sürüyor. Uzayın cisimden ayrı algılanamayacağı, "bir boşluk" düşüncesine aykırı bir varsayımdır.

destekleyen şeydir töz. Buna ilişkin değil ancak yaptığına ilişkin karışık ve belirsiz de olsa bir idemiz var.

20. Şeylerin doğasıyla ilginenen bir Amerikalı aydın mimarimizi öğrenmek istediğinde" sütun, bir temel üzerinde duran ve temel de, sütunu destekleyen bir şeydir" dense kendisiyle dalga geçildiğini düşünmez mi? Kitaplara tümüyle yabancı birine kitapların doğası ve içerdiklerine ilişkin bilgi verirken, içinde kâğıtlar ve harfler vardır, harfler kâğıtta yer alan, kâğıt da harflerin üzerine yazıldığı şeydir dense doğrusu kâğıt ve harfler konusunda bayağı bilgilendirilmiş olur. Latince "inherentia ve substantia" İngilizce'de sticking on (sıkıca tutan) ve underpropping (alttan destekleyen) ifadelerine karşılık gelir ki bunlarla töz ve ilinekler öğretisi iyice açıklık kazanır ve felsefe sorularının çözümlenmesindeki yararları da ortaya çıkar.

21. Uzay idesine geri dönelim dilerseniz. Cismin sonsuz olmadığı varsayımından hareketle sormak istiyorum, Tanrı bir insanı cisimsel varlıkların tam bitiminde bıraksa bile bu insan elini bedeninden öte uzatabilir mi uzatamaz mı?[29] Uzatabilirse, kolunu da öncesinde cisimsiz olan uzaya koymuş olur ve parmaklarını açarsa aralarında cisimsiz uzay kalır. Elini uzatamazsa, bu da dışarıdan bir engelleme yüzündendir: (Bu halde de bedeninin parçalarını hareket ettirme gücüne Tanrı öyle istiyor diye ya da en azından Tanrının onu hareket ettirmesi imkânsız olmadığından sahip bir canlı olarak düşünüyoruz) Öyleyse, elinin dışarı hareketini engelleyen töz mü, ilinek mi, bir şey mi, hiçbir şey midir? Bu savdan yola çıkanlar sorumu yanıtladıkları zaman

29 Mademki hareketi olası kılan boş uzay aralıkları buluyoruz; cisim uzay gibi süreğen değilse de, bir insanı üzerine konduğunda cisimsel varlıkların da en uç noktalarında kalacağı bir maddesel evrende bir nokta olarak tasarlamak doğru mudur? Bir uç nokta ya da bu bağlamda sonsuz cisimler evreni varsayımına gerek var mıdır? Ya da tüm sürekli kipleşmeleri ile sürekli Tanrısal yasaya tabi ve Tanrısal amaçla yüklü olup da süreğen olmadıklarını varsayabilir miyiz?

kendi kendilerine birbirinden uzak iki cisim arasında, cisim olmayan ve bir katılık içermeyenin ne olduğu ya da ne olabileceğini de yanıtlayabilirler. Bu arada, aralarında bir şey bulunmayan iki cismin birbirine değmesi kaçınılmazdır savı neyse tüm cisimlerin sınırları ötesinde bir cismin engel olmadığı yerde harekete geçirildiğinde bunu sürdürebilmesi mümkündür savı da o kadar doğrudur, en azından. Arada kalan salt uzay karşılıklı dokunma zorunluluğunu ortadan kaldırmaya yetse de cismin önündeki uzay tek başına hareketi durduramaz. Sözünü ettiğim savın sahipleri yüksek sesle söylemek istemeseler de, doğrusu, ya cismi sonsuz düşündüklerini ya da uzayın cisim olmadığını kabul etmelidirler. Düşüncelerinde süreden çok uzaya sınırlar getirebilen ya da düşünerek birinden birinin sonuna varacağını uman bir insanla uzlaşmak niyetinde de değilim. Dolayısıyla böyle bir insanın öncesiz-sonrasızlık idesi sonsuz olursa uçsuz bucaksızlık idesi de öyledir; her ikisi de ya sonlu ya da sonsuzdurlar.

22. Ayrıca, maddesiz var olabilen uzayın imkânsızlığını ileri sürenlerin de cismi sonsuz almanın yanında Tanrıda maddenin herhangi bir parçasını yok etme gücünü de yadsımaları gerekir. Sanıyorum hiç kimse Tanrının maddede olan tüm hareketlere bir son verebileceği ve evrenin tüm cisimlerini tamamıyla hareketsiz ve sessiz kılabileceği, istediği sürece de onları böyle alıkoyabileceğim yadsıyamaz. Tanrının bu genel durgunluk sırasında okuduğu kitap ya da bedenini yok edebileceğini kabul eden her kimse bir boşluk olasılığını da ister istemez onaylamalıdır. Çünkü, yok edilmiş cismin parçalarıyla doldurulmuş uzayın kalıcı olduğu ve cisimsiz olabileceği apaçık ortadadır. Çevreyi saran cisimler tamamen hareketsiz kaldığından, geçilmez bir duvar olurlar ve o uzaya başka bir cismin girmesini tümüyle olanaksızlaştırırlar. Gerçekten de, bir madde taneciğinin bir diğerinin terk ettiği yere kaçınılmaz hareketi yalnızca doluluk

varsayımının bir sonucudur; ki dolayısıyla varsayılan bir gerçeklikten daha iyi bir kanıt gerektirir: Kendi açık ve seçik ideleriniz uzay ve katılık arasında böyle zorunlu bir bağ olmadığına yeterince ikna ediyor bizi; zaten biri olmadan da diğerini kavrayabiliyoruz. Boşluk yanlısı ya da karşıtı olarak tartışan insanlar böylece boşluk ve doluluğa ilişkin yani varoluşunu kabul etmedikleri halde, katılık içermeyen uzama ilişkin seçik idelere sahip olduklarını ya da aslında tartıştıkları hiçbir şey olmadığını kabul etsinler. Sözcüklerin anlamlarını uzamı cisim diye adlandıracak derecede değiştiren ve sonuçta bütün cisim özünü katıyı içermeyen salt uzama dönüştürenler boşluktan söz ettikleri her an saçmalamış olacaklardır: Çünkü uzamın uzamsız var olması imkânsızdır. İster varlığını kabul edelim ister etmeyelim *boşluk*, maddeyi sonsuz düşünmeyen ve Tanrıdan maddenin herhangi bir parçasını yok etme gücünü alanlarca varlığı olanaksız görülmeyen cisimsiz uzayı dile getirir.[30]

23. Bir boşluk bulmak için Tanrının sonsuz gücüne başvurmaya ya da evrendeki cisimlerin sınırları ötesine kadar uzanmaya gerek yok; gözümüzün önündeki ve çevremizdeki cisimlerin hareketi bence bunu apaçık gösterir. Şimdi istiyorum ki biri istediği boyutta bir katı cismi parçalarının yüzeylerin sınırları içinde serbestçe her yöne hareketini olanaklı kılacak biçimde bölsün: Cismin içinde o katı cisimden böldüğü en küçük parçanın büyüklüğünde boş bir uzay kalıp kalmadığına baksın. Cismin bölünmüş en küçük parçası bir hardal tanesi büyüklüğünde ise ondan geriye, bölünen cismin parçalarının yüzeylerinin sınırları içinde serbestçe hareket etmesini sağlayacak yine o hardal tanesinin büyüklüğüne eşit boş bir uzay kalmalıdır; maddenin parçacıkları bir hardal tanesinden 100.000.000 kat küçükse geride kalan katı maddenin bulunmadığı uzay bir hardal tanesinin 100.000.000'de biri olacaktır; bu sonsuza dek sürebilir. Bu boş

30 (Chauvini, *Sözlük*), "Boşluk" sözcüğüne bakınız.

uzay olabildiğince küçültülse de doluluk varsayımını çürütmeye yeterlidir. Doğa şu an var olan en küçük bölünmüş madde parçasına eşit boşalmış bir uzay olabiliyorsa bu hâlâ cisimsiz bir uzaydır; ve uzay ile cisim arasında doğadaki kadar geniş bir uzaklık kadar büyük bir fark yaratır. Dolayısıyla, hareket için, bölünmüş katı maddenin en küçük parçasına değil de, 1/10 ya da 1/1000'ine eşit boş uzay kaçınılmaz varsayılsa bile aynı maddesiz uzay çıkarımı gelir ardından.

24. Fakat bu noktada soru "uzay ya da uzam idesi cisim idesi ile aynı mı değil mi?" olduğundan bir *boşluğun* gerçek varlığı değil de idesini kanıtlamak gereklidir ki insanların, bir *boşluk* olup olmadığı üzerine tartışma ve araştırma yaptıklarında, bu ideye sahip oldukları bellidir. Çünkü cisimsiz uzay idesi taşımasalar onun varlığını sorgulamazlar ve cisim ideleri tek başına uzay idesinden daha fazla bir şey içermese dünyanın doluluğundan kuşku duymazlar; ve ben derim ki bu noktada, uzaysız uzay ya da cisimsiz cisim olup olmadığını sormak kadar saçmadır cisimsiz uzay olup olmadığını sormak da: Çünkü bunlar aynı idenin farklı adlarıdır, yalnızca.

25. Uzam idesinin, hiçbirini göremeyeceğimiz ya da uzamın izlenimlerini almadan çok küçük dış nesneleri algılayamayacağımız biçimde tüm görülür ve en dokunulur niteliklerle iç içe girdiği doğrudur.[31] Uzamın sürekli diğer idelerle birlikte gözlemlenir olma durumu sanırım kimilerinin cismin bütün özünün uzamda olduğu varsayımını doğuran nedendir. Bazıları zihinlerini, gözleri ve dokunma yetileri yoluyla (duyularımızın en meşgul organları) uzam idesiyle öyle yüklemişlerdir ki uzamı olmayan hiçbir şeye varlık hakkı tanımamaları o kadar da tuhaf

31 Burada Locke kendilerini görme ve dokunma duyularına sunmakta olan görülür ve dokunulur uzamlar ile kendinde görünmez ya da dokunulmaz olup gerçekten görülen ve dokunulan ile mutlaka zihne sürülen uzay idesini ayırt etmeyi mi kastetmektedir?

değildir. Tüm varlık olasılıkları ve ölçütünü kendi dar ve kaba imgelemlerine dayandıran insanlarla tartışmak niyetinde değilim ancak cismin özünün uzam olduğu çıkarımlarına gerekçe olarak uzamsız bir cismin hiçbir duyulur nitelik taşıyamayacağı düşüncesinde olanlara bir şeyler söylemek gerekir kanısındayım: Onlardan şöyle bir düşünmelerini isterim: Tatlar ve kokulara ilişkin ideleri üzerinde görme ve dokunma yoluyla edindikleri algılarda olduğu kadar derin düşünseler, açlık, susuzluk ve bir iki acıya ilişkin idelerini irdeleseler, şeylerin salt özlerini duyabilecek keskinlikten yoksun dış duyuları ile keşfedilebilir ve diğerleri kadar da bedenin yalnızca bir duyulanımı olan uzam idesini, tüm bunlarda hesaba almamış olduklarını görebilirler.

26. Sürekli olarak diğer bütün idelere eşlik edenlerin[32] hep yer aldıkları şeylerin özü olması gerekliyse, o zaman hiç kuşkusuz birlik bütün şeylerin özüdür denebilir rahatlıkla. Çünkü beraberinde "bir" idesini sunmayan hiçbir iç ya da dış duyum nesnesi yoktur. Ancak daha önce de yeterince açıkladığım üzere bu zayıf bir savdır.

27. İnsanlar bir boşluğun varlığına ilişkin ne düşünürlerse düşünsünler şurası açıktır ki hareketten ayrı bir katılık ya da uzaydan ayrı bir hareket idesi kadar açık, katılıktan ayrı bir uzay idesine sahibiz. Bunlardan daha seçik iki idemiz daha yok. Yanı sıra, cisim ve hareketin uzaysız var olabilirliğinden o kadar emin değilsek de cisim ya da uzayı hareket dışında nasıl kavrayabiliyorsak katılığın olmadığı bir uzayı da o kadar kolay düşünebiliriz. İster birileri uzayı uzakta başka varlıkların oluşundan doğan bir bağıntı olarak görsün, ister birileri ünlü Kral Solomon'un

32 Dolayısıyla dış ya da iç duyumda sunuldukları biçimiyle hiçbir görünüş, analiz ile sonradan soyut deneyimden çıkarılabilse de, yalın olamaz. Sürekli diğerlerine katılacak olan ideler söz konusuysa, yalın öğeleri sonradan ayrı ayrı düşünülebilirse de, idelerimiz mutlaka bileşiktirler. Duyuda sunulması olanaksız öğelerin eklenmesi kastediliyor gibi; ancak felsefi açıdan büyük önemi yeterince kavranılmamıştır.

(Hz. Süleyman) "Gök, göklerin göğü seni saramaz" ya da kutsal filozof St. Paul'ün "Onda yaşar, onda hareket eder ve varlığımızı ondan alırız" biçimindeki sözlerini düşünsün, önemli olan uzay idemizin sözünü ettiğim gibi ve cisim idesinden ayrı olduğunun kavranmasıdır. Maddeyi kendinde bitişik katı parçalarının uzaklığı diye alıp bu bağlamda uzam diye adlandırsak, maddenin birkaç boyutunun tikel sınırları arasında uzandığını düşünüp uzunluk, genişlik ve yükseklik/kalınlık diye[33] adlandırsak ya da aralarında bir madde olup olmamasıyla ilgilenmeden iki cisim ya da bağımsız varlık arasında bulunana "uzaklık"tır desek de, dış duyularımızın alanına giren nesnelerden edindiğimiz ayrı tek tip yalın uzay idesidir hep sözünü ettiğimiz. İdeleri zihnimize yerleşti mi artık onları canlandırmak, yinelemek ve birbirine eklemek ardından da katı parçalarla dolu ya da katılıktan yoksun imgelenen uzay ya da uzaklığı düşünmek kolaydır, bizim için. [[34]Fakat, bu konudaki söylemlerin karmaşıklığını yok etmek için uzam adının yalnızca madde ya da tikel cisimlerin sınırlarının uzaklığına verilmesi ve de "yayılım" teriminin katı madde içersin ya da içermesin genel anlamda uzayı temsil etmesi, böylece uzay yayılımlı ve cisim uzamlı denmesi istenebilir. Daha açık ve seçik bir konuşma adına bunda herkesin özgür olduğunu söylemek isterim.]

28. Sanırım tüm diğer alanlarda olduğu gibi burada da sözcüklerimizin neleri dile getirdiğini iyice bilmek tartışmayı çabucak sona erdirir. İnsanların, bunları irdelemeleri sırasında, birbirleriyle konuşurken farklı adlar yüzünden girdikleri anlaşmazlığı genelde yalın idelerin kendilerinde görmeyecekleri düşüncesindeyim. Düşüncelerini ayrıştırıp kendi zihinlerinin idelerini iyice irdeleyenler bence ait oldukları okullar ya da anla-

33 Üç boyutlu uzay. Uzayı üçten çok boyutlu varsayabiliriz fakat uzunluk, genişlik ve kalınlıktan (yükseklik) başka bir boyutla imgeleyemeyiz.
34 4. Baskıda eklenmiştir. Locke bu tanımlara hep sadık kalmış değildir.

yışların konuşma biçimi paralelinde sözcüklerle kafaları karışsa da, düşünmede pek farklılaşmazlar. Kendi idelerini özen ve titizlikle irdelemeyen ve sözcüklerin karmaşasından onları kurtaramayan düşünce tembeli insanlar arasında sonu gelmez tartışma, çekişme ve boş laf dalaşı söz konusudur ki özellikle kitap kurdu, çok bilgili insanlarsa bunlar kendilerini kimi anlayışlara adamış, o dilden konuşup başkaları hakkında gevezelik yapmaya alışmış olduklarından tartışmalar kör, sağır atışmalarına döner. Fakat gerçekten farklı idelere sahip iki düşünen insanın birbiriyle söyleşebilmelerini anlamam. İnsanların beyinlerinden geçen her imgelemin sözünü ettiğim ideler türünden olması gerektiği gibi bir düşüncede olduğum sanılmasın. Zihnin alışkanlık, genel konuşma ve dikkatsizlik sonucu edindiği karışık kavram ve önyargılardan sıyrılması kolay değildir. İdelerini açık ve seçik yalın hallerine ayrıştırana dek zihnin yorucu bir irdelemeye girişmesi ve böylece yalın ideleri arasında birbirine zorunlu bir bağıntı içeren ve içermeyenleri ayıklaması gerekir.[35] Şeylerin ilk ve kökensel kavramlarında bunları yapana dek bir insan gelip geçici, belirsiz ilkeler arasında kaybolmuş, şaşkınlık içindedir.[36]

35 Burada sözcüklerin kötü kullanımı ve aynı zamanda kitapların *apriori* varsayımları ve otoritelerine karşı bir tepki yeniden ifade buluyor. Locke alıntılara pek yer vermiyor ve çıkarımları otoritelerin çizgilerine oturtmaktan kaçınıyor. Son cümle yine yalın idelerimiz arasında kiminin "mutlak bağıntılı" olduğunu ve böylece bilinçte karma halde belirmeleri gerektiğini ima ediyor. Somut deneyimde idelerimiz bileşiğin içerdiği yalınlara ayrıştırmak için uğraş gerektirecek kadar karışık bileşiktirler.

36 Locke burada, beklenenden daha sert bir biçimde bilgide ve eylemde mutlak kesinliğin bir temeline yönelik metafiziksel bir yakarışı dile getiriyor ki, söz konusu olan sıklıkla insanların kendi deneyimlerinde beliren olgular konusunda yargı güçlerini kullanmalarına izin vermeye eğilimli olduğu erişilebilir en yüksek olasılık değil yalnızca.

14. BOLUM

SÜRE İDESİ ve YALIN KİPLERİ

1. Uzayın sürekli parçalarından değil de art ardalığın geçici ve süreksiz akıp giden parçalarından edindiğimiz bir uzaklık ya da uzunluk idesi vardır. Farklı uzunluklarını içeren *saatler, günler, yıllar, zaman* ve *öncesizlik-sonrasızlık* gibi ayrı idelerine sahip olduğumuz yalın kiplere uyarlanan bu şeye biz *"süre"* diyoruz.

2. Zaman nedir diye sorulduğunda bir büyük insan;[1] *Si non rogas intelligo* (yani, hakkında düşünmeye yöneldikçe daha az anladığım) diye yanıt vermiştir ki bu belki tüm diğer şeyleri açıklığa kavuştururken kendisi keşfedilmeyen bir şey olduğuna inandırabilir insanı. Süre, zaman ve öncesizlik-sonrasızlık boşuna doğalarında çok belirsiz bir şeyi taşıyor diye düşünülmüyorlar. Kavrama alanımızdan ne kadar uzak görünseler de onları dosdoğru kaynaklarına dek izlersek kuşkusuz dış ve iç duyum bizi çok daha az anlaşılmaz görünen diğer şeylerinki kadar açık ve seçik ideleriyle donatacaktır; işte o zaman öncesizlik-sonrasızlık idesinin de diğer idelerimizle aynı ortak kökenden çıktığını görürüz.

3. Zaman ve öncesizlik-sonrasızlık idelerini doğru anlamak için süreye ilişkin idemizin ne olduğunu ve nasıl edindiğimizi

1 St. Augustine. Süre yalın ve tek, dolayısıyla tanımlanamaz bir idedir. Bilinçte görünüş tarihinden emin olabiliriz ancak göründükten sonra analizini yapamayız.

dikkatle irdelemeliyiz. Yalnızca kendi zihninde olup bitenleri gözlemlemekle bile biri anlama yetisinde uyanık olduğu sürece sürekli birbirini izleyen bir ideler zinciri olduğunu apaçık görecektir. Zihnimizde birbirinin ardından gelen idelerin görünüşlerini duyumsamak bize *art ardalık* idesini[2] kazandırır: İşte bu art arda dizilimin parçaları ya da zihnimizdeki iki idenin görünüşü arasındaki uzaklığa *"süre"* diyoruz. Düşünürken ya da zihnimizdeki ideleri peş peşe alırken varoluşumuzu hissederiz; zihnimizde idelerin art arda geçişiyle hissettiğimiz kendi varlığımız ya da başka bir şeyin varlığı/varlığımızın süreğenliği ya da herhangi bir şeyin varlığının süreğenliğine kendimizin ya da bizim düşünmemiz ile birlikte var olan başka bir şeyin süresi adını veriyoruz.

4. Art ardalık ve süre kavramımızı zihinlerimizde birbirini izler görünen ideler zincirine yönelttiğimiz iç duyumdan edindiğimiz açıktır, ki bu duyumsama olmaksızın süreyi algılamayız. İdelerin art ardalığı durdu mu süre algımız da biter; bir saat, bir gün, bir ay ya da bir yıl derin uyku çeken biri bunu kendinde deneyebilir: Uyurken ya da düşünmezken şeylerin süresini algılamaz, tamamıyla yitiktir; düşünmeye başladığı ana dek geçen sürenin başlangıcı uzak görünmez ona. Zihninde yalnızca bir ide tutabilen, başka idelerin sıralanmadığı uyanık insan içinde durum aynıdır kuşkusuz. Düşüncelerini tek bir şeye odaklamış böylece zihninde geçen ideleri çok az dikkate alan birinin bu sırada geçen sürenin büyük bir kısmını ayrımsamadığı ve zamanı olduğundan kısa bulduğunu görürüz. Fakat uykunun genellikle sürenin ayrı parçalarını birleştirmesi, uyurken zihnimizde hiçbir ide sıralanışı taşımadığımızdandır. Uyurken rüya gören bir insanın zihninden çeşitli algılanabilir ideler sıra-

2 Süre idesinin mutlaka içerildiği, art ardalık/art arda oluş, Locke'a göre, tüm idelerimiz değişiyorken, her diğer ideye eşlik eden bir idedir. Dolayısıyla, süre deneyimde sunulan görünüşü kavrama koşulumuz olarak önceden kabul edilir. Bu art ardalık ya da değişim kavrayışı belleğe göstergedir.

lanır ki o zaman bir süre duyusu ve uzunluğunun algısına sahip olur. Buradan anlaşılan o ki insanlar süre idelerini kendi anlama yetilerinde birbiri ardından gelir halde gözlemledikleri ideler zincirinden edinirler; yoksa böyle bir iç gözlem olmaksızın kimse dünyada olup biten hiçbir şeye ilişkin süre kavramına sahip olamaz.[3]

5. Aslında, kendi düşüncelerinin sayısı ve sıralanışını gözlemleyerek süre kavramı ya da idesi edinen bir insan bu kavramı o düşünmezken de var olan şeylere uyarlayabilir. Cisimlerden görme ve dokunma duyusuyla uzam idesini elde eden insan bunu hiçbir cismin görülmediği ya da hissedilmediği uzaklıklar için kullanabiliyor çünkü. Dolayısıyla, uyuyor ya da düşünmüyorken geçen süre uzunluğunu algılamasa da, gün ve gece dönüşümlerini gözlemlediği ve bunların düzenli ve sürekli görünen sürelerini ayrımsadığından, uyurken ya da düşünmüyorken de aynı şekilde birbirlerini izledikleri varsayımıyla uyurken de geçen bir süre olduğunu imgeleyebilir ve de kabul edebilir. Fakat Adem ile Havva (dünyada yalnızlarken) her zamanki gibi gece uyumayıp 24 saatin tamamını sürekli bir uykuda geçirselerdi bu 24 saatin süresini tamamıyla yitirmiş olurlardı ki böylece bu süre zaman hesaplarından tümden çıkardı.

6. Anlama yetimizde çeşitli idelerin birbiri ardından görünmesinin iç duyumu ile[4] art ardalık kavramını ediniriz; bunu du-

3 *Geçmiş* ve *gelecek* olma idelerimdeki değişmeden daha fazlasına karşılık gelmelidir: Yoksa bilinçsiz olsaydım bilinç etkinliği bende yeniden canlanana dek süre diye bir şey olmazdı. Bilinç durumunun değişmesi bende süre algısını uyandırır fakat uyandırılan algı değişme maddelerinden daha fazlasını içerir.

4 *İç duyum,* art ardalık değil de, zihnin var olan/şimdiki işleminin bilinci demekse diyor Reid, "o zaman iç duyum ya doğrudan bilinç ya da duyunun bir nesnesi olabilir," diye de ekliyor; çünkü her ikisinin işlemleri de zamanın şimdiki noktasıyla sınırlıdırlar. Değişme belleğin yardımı olmaksızın, yalnızca duyularla gözlemlenemez. "Ideler zincirini duyumsamak onu anımsamaktan başka bir şey değildir. İç duyum bu noktada geçmişte olanı duyumsamak ve art ardalık idesini edinmeyi sağlayan anıyı gerektirir."

yularımız aracılığıyla hareket gözlemimizden aldığımızı düşünen biri varsa, hareketin de zihninde ayırt edilebilir ideler zincirine karşılık gelen bir art ardalık idesi ürettiğini düşündüğünde ortak görüşte olduğumuz söylenebilir. Gerçekten hareket eden bir cisme bakarken bir insan, hareket ardıl ideler zinciri üretene dek hiçbir hareket algılamaz: Örneğin, açık bir günde hiç kara görmeyen bir denizde kaldığında insan bir saat boyunca güneş, deniz ya da gemiye bakıp hiçbirinde bir hareket algılayamayabilir; halbuki ikisi ya da belki hepsi o zaman zarfında uzun bir yol yapıyordur. Bunlardan her birinin başka bir cisimden uzaklaştığını algılar algılamaz bu hareket onda yeni bir ide üretince hareket olageldiğini algılar. Fakat çevresindeki her şeyin hareketsiz kaldığı ve hiçbir hareket algılamadığı yerde insan bu durgunluk sırasında düşünüyor ise zihninde birbirini izleyen, kendi düşüncelerine ait ideleri algılar ve böylece hareketi gözlemlemediği yerde art ardalığı bulur ve izler.

7. Sanırım sürekli iseler de çok yavaş hareketlerin bizce algılanmaması doğaldır; çünkü bir duyulur parçadan diğerine ge-

(Hamilton, *Reid,* sf: 343) Fakat geçmiş ve bir gelecekten tümüyle kopuk bir bölünmez şimdinin bilinci imkânsız mıdır? "Zamanın şimdiki anına dikkat etmeye çalışılırsa en şaşırtıcı deneyimlerden biri yaşanır. Bu şimdi neredir?.. Şimdi, iç ya da dış hiçbir duyuda gerçekleşmemekle birlikte felsefi düşünüşten uzak kimselerce asla anlaşılmamış olan bir düşünsel soyutlamadır tümüyle. İç duyum bizi "şimdinin" var olması gerektiği fakat bunun şimdiye ait deneyimimize ilişkin bir olgu olamayacağı sonucuna götürür... Kılgısal olarak bilinen şimdi belli bir genişlik içeren ve üzerinden zamana iki yönde baktığımız bir balık sırtıdır, bıçak ağzı değil. Zaman algımızın birimi baş ve kıçtan oluşan bir süredir. Bu süre öbeğinin parçaları olarak bir uçla diğerinin art ardalık bağıntısıdır algılanan yalnızca. Önce biri sonra diğerini duyumsamayız, art ardalık algısından aradaki zaman aralığını çıkarırız; ancak bu zaman aralığını her iki ucun iç içe olduğu bir bütün olarak duyumsar gibiyizdir. Başlangıçtaki deneyim yalın değil bireşimli bir veridir ve duyusal algı için öğelerine ayrıştırılamaz haldedir. Oysa geriye yönelik dikkat deneyimi kolayca ayrıştırılabilir ve başlangıcını sonundan ayırabilir." (James, *Psikoloji,* I. cilt, sf: 608-10) Somut deneyimimizde yaşadığımız "şimdi" asla felsefi soyutlamadaki mutlak bölünmez "şimdi" değildir.

çişte uzaklık değişimi o kadar yavaştır ki bizde bu geçiş zamanından başka bir şeye ilişkin yeni bir ide üretmez. Zihnimizde peş peşe yeni ideler gelmesine yol açmadığından hareket algımız da olmaz; ki sürekli bir art ardalık içeren harekette, ondan doğan çeşitli idelerin sürekli bir art ardalığı olmaksızın algılamamız olanaksızdır.

8. Buna karşılık şeylerin hareketlerinin ayırt edilebilir uzaklıkları ile ayrı ayrı duyuları etkileyemeyecek denli hızlı hareket etmeleri ve böylece zihinde hiçbir ideler zinciri üretememeleri de algılanmalarına engeldir. Bir dairenin çevresinde, idelerimizin zihnimizde birbirini izlerken harcadıklarından daha az zamanda hareket eden bir şeyin de hareketi algılanmaz; fakat hareket halinde bir daire parçası değil de o madde ya da rengin tam bir dairesi olarak görünür.[5]

9. İdelerimizin, biz uyanıkken, zihnimizde belli uzaklıklarda birbirini izlerken bir fenerin içinde dönüp duran imgelerden pek farksız görünüp görünmediklerine başkaları karar versin. Bazen daha hızlı bazen yavaş görünüşleri kanımca uyanık bir insanda da söz konusudur. Zihinlerimizde bu geçişlerin belli bir hızlılık ve de yavaşlık sınırları var gibi geliyor bana ki bu sınırın ötesinde ne hızlanabiliyor ne de yavaşlayabiliyorlar.

10. Duyularımızdan herhangi biri üzerine yapılan etkilerde belli bir dereceye kadar bir art ardalık algılayabiliriz; aşırı hızda geçtiklerinde, gerçekten bir art ardalık olduğu apaçık durumlarda bile art ardalık duyusu alınmaz. Bir odanın içinden geçen bir mermi önüne çıkan bir şey ya da bir insanın etinden parçaları da koparıp götürür ki bu durumda odanın her iki yanına da peş peşe çarptığı bellidir: Bununla birlikte, odadaki insanın etinden bir

5 Bu durumda süre boşsa ya da boş görünüyorsa, değişmelerin aşırı yavaşlığı ya da hızlılığı yüzünden, o süreye ilişkin hiçbir idemiz olamaz. Biliyoruz ki duyulur bir zaman uzunluğu zamanı duyumsanan görünüşlerin çeşitliliği ve geçiş hızıyla belirlenmekte; dolayısıyla bir görünüş yaşlandıkça daha kısa ömürlü görünür.

parçaya sonra diğer parçaya dokunmuş olmalı art arda: Yine de, böyle bir merminin bıraktığı acıyı hisseden ya da iki duvar arasındaki ıslığı da duyan bir insan bu kadar hızlı bir çarpışta çıkan ses ya da kendi duyduğu acıda bir art ardalık algılayamaz inancındayım. Hiçbir art arda oluşu algılamadığımız böyle bir süreye "an" diyoruz; bir an zihinlerimizde tek bir idenin geçiş zamanıdır ki onun ardından gelen başka bir ide dolayısıyla da bir art ardalık algılamayız.

11. Hareket duyulara, zihnin yenilerini alabilme hızı ölçüsünde yeni ideler zinciri iletemeyecek kadar yavaş olduğunda da hızlı hareketlerde sözünü ettiğimiz şey geçerlidir; böylece, kendi düşüncelerimize ait diğer ideler hareket eden cisim tarafından duyularımıza sunulanlar arasında zihnimize girme fırsatı yakaladığından, hareket duyumu alınmaz; cisim gerçekten hareket ediyorsa da, başka cisimlerden, zihinlerimizin idelerinin birbirinden olduğu kadar, algılanabilir düzeyde uzaklığını değiştirmediğinden, hareketsiz gibi görünür. Saatlerdeki yelkovan ve akrepte ya da başka sürekli fakat yavaş hareketlerde de belli bir aradan sonra uzaklık değişimini algılasak da hareketin kendisi değildir algıladığımız.

12. Bana öyle geliyor ki, uyanık bir insanda sürekli ve düzenli ideler geçişi sanki tüm diğer art arda oluşların da bir ölçütü ve mihenktaşıdır.[6] İki ses ya da acı idesi tek bir idenin süresiyle zincire katılır ya da bir hareket ya da art ardalık zihinlerimizdeki idelerin hızını yakalayamayacak kadar yavaş, bir ya da daha fazla ide görme yetimize hareket halindeki bir cismin algılanabilir ancak farklı aralıklarla birbiri ardından sunulan sesler ya da kokular arasında zihnimize girebilecek kadar hızlı olduğunda da

6 Süreyi onu açığa çıkaran idelerin art arda oluşundan kendinde bağımsız bir bağıntı olarak düşünüyoruz. Locke'un her bir insanın idelerindeki art ardalığa ilişkin saptadığı ölçüt ve ölçü (süreden ayrı olarak) zaman idesinin doğurduğu sıralanım içinde ele alınan nesnel süre ölçüsü olan hareket ile karıştırılmamalıdır.

süreğen art ardalık duyumu olmaz, belli hareketsiz aralıklar dışında algılanmaz.

13. Zihinlerimizin ideleri süreğen bir art ardalık içinde sürekli değişir ve yer değiştirirse, bir insanın tek bir şey üzerinde odaklanması imkânsızdır denebilir. Burada bir insan zihnindeki tek bir ideyle uzun süre oyalanabilir denmek istenirse doğrusu bu imkânsızdır. (Zihnimizin idelerinin nasıl oluştuğu, hangi malzemelerden yapıldığı, nereden kaynaklandığı ve görünüşlerine nasıl kavuştuğu bilinmiyorsa)[7] buna "deneyim"den başka bir neden gösteremem: Keşke biri zihninde başka bir idenin izlemediği tek değişmez bir ideyi uzunca bir zaman tutabilmeyi denese.

14. Denemek için, bir şekil, beyazlık ya da her ne isterse onu örnek olarak ele aldığında, tüm diğer ideleri zihninden uzak tutmanın zor olduğunu görür sanırım, ki ne kadar dikkat ederse etsin en azından odaklandığı tek bir idenin başka bir türü ya da çeşitli düşünceleri (her biri yeni bir ide olur) sürekli birbiri peşinden zihnine saldırır.[8]

15. Bir insanın bu durumda yalnızca anlama yetisinde sırayla geçen idelerini düşünmek ve gözlemeye gücü yeter; genellikle dikkatle gözlemleyip üzerinde düşüneceği ideleri seçebilse de sanmıyorum ki yeni idelerin sürekli art ardalığını engelleyebilsin.

16. İnsanın zihnindeki çeşitli idelerin belli hareketlerle oluşturulup oluşturulmadığını tartışmayacağım; fakat emin oldu-

7 Artık psikolojinin daha da aydınlattığı, zihinsel işlemlere özgü organik koşullara ilişkin bilgisizliğin itirafı gibidir bu yalnızca... Bay Webb "bu bölüm Deneme'nin dört kitabında Sir W. Hamilton ve Reid'in görüşlerini neredeyse hiç dikkate almayacaktır" diyor. Reid ve Hamilton Locke'un ideleri, algılayan zihin ile algılanan gerçeklikten büyük ölçüde farklı oluşlar olarak varsaydığını belirtmişlerdir.

8 "Hiç kimse değişmeyen bir nesneye sürekli dikkat harcayamaz." (James, *Psikoloji*, sf: 421)

ğum bir şey var ki ideler görünüşlerinde hareket idesini yansıtmazlar ve bir insan başka türlü hareket idesine sahip olmamışsa hiçbir şekilde de edinemez;[9] şu da açıktır ki zihnimizde birbirini izleyen ideleri dikkate almamız yoluyla art ardalık ve süre idelerini ediniriz; yoksa bu idelere sahip olmamız imkânsızdır. Öyleyse hareket değil, zihnimizde bizi uyanıkken süren ideler zinciri süre idesini kazandırır; hareket zihnimizde neden olduğu sürekli bir art ardalığın dışında bir algılama yaratmaz bizde... Hareket idesi olmaksızın, zihnimizde birbiri ardından geçen ideler zinciriyle, iki cisim arasında kesintisiz uzaklık değişimiyle doğan ideler zincirinden edindiğimiz hareket idesi kadar açık bir art ardalık ve süre idesine sahip oluruz. Dolayısıyla, hiç hareket duyumu yokken de süre idesi edinebiliriz.

17. Süre idesi edindikten sonra zihnin doğal olarak yapacağı, farklı uzunluklarını saptayabileceği ve çeşitli şeylerin varoluş sırasını düşünebileceği sürenin bir ölçüsünü elde etmektir; yoksa bilgimizin büyük kısmı karışır ve tarihin önemli bir bölümü yararsızlaşırdı. Belli dönemlerle saptanan ve belli ölçü ya da devirlerle işaretlenen bu süre düşüncesine "zaman" adını vermek en uygunudur sanırım.[10]

18. Uzamı ölçmede, uzamını öğrenmek istediğimiz şeye ölçüt ya da ölçü getirmektir gereken. Fakat süre ölçümünde bu yapılamaz, çünkü art ardalığın iki farklı parçası birbirine ölçüt olmak için bir araya getirilemez. Sürenin tek ölçütü yine süre olduğundan, inç, ayak, yard gibi maddenin değişmez parçalarında belirleyici olan belli uzam uzunluklarında yapabildiğimiz

9 Burada algı, görünüşünü her bir insana göre ayrı ayrı belirleyen ve şeylerin gerçek yapısında saklı organik hareketlerden ayrı tutuluyor.

10 Tek tip değişme bize zaman ya da nesnel ölçümlü sürenin idesini kazandırır. Ancak doğada tek tip hiçbir şey olmasaydı bile, süre ya da yer değiştirme için zorunlu koşul, hatta uzay ya da uzamlı varlıkların yeri cisim için zorunlu önkabul olmaktan çıkmazdı. Bu durumda uzay ve süre gerçek ve olası, somut ve soyut dolu ve boşu belirleyen ölümsüz doğrulukları kazandırır.

gibi kendi kendimize süreye ilişkin değişmez, sabit bir ölçü tutamayız. Süre uzunluğunu sürekli yinelenen dönemlerle eşit parçalara ayıran şey zamanın ölçümü için uygun olandır. Böyle dönemlerle ayrılamayan ya da ayrıldığı ve ölçüldüğü düşünülen süre parçaları tümüyle zaman kavramına giremez; "zamandan önce" ve "zaman dolduğunda" gibi ifadeler buna birer örnektir.[11]

19. Güneşin günlük ve yıllık dönüşleri başından beri sürekli, düzenli ve tüm insanlıkça gözlemlenebilir olmuş ve değişmez varsayıldığından da haklı olarak süre ölçümünde kullanılmıştır.[12] Güneşin hareketine bağlı gün ve yıl ayrımı süre ve hareketin birbirinin ölçütü olduğu biçiminde bir yanlış düşünüşü de doğurmuştur. Zaman uzunluğunun ölçümünde insanlar bu gök cisimlerinin hareketlerine dayalı tüm zaman dilimlerine ilişkin dakika, saat, gün, ay, yıl ve benzerinin idelerine alışmış olduklarından zaman ve hareketi hep karıştırmışlardır ya da en azından birbiriyle zorunlu bir bağıntı taşıdıklarını düşünmeye yönelmişlerdir. Halbuki görünüşte aynı uzaklıktaki süre aralıklarıyla geçen görünüş ya da ideler sürekli ve evrensel gözlemlenebilirlik içeriyorsa, kullanıldığını söylediklerimiz kadar zaman aralıkları olarak ayırt edilebilir elverişliliktedir. Kiminin, bir ateş olarak gördüğü güneşin hep yirmi dört saat olmak üzere aynı zaman aralığında yanık kaldığı ve bir yılılk dönüş aralığında belirgin biçimde parlaklık ve ısısını artırıp sonra yeniden azalttığını varsayarsak bu düzenli görünüşler güneşi gözlemleyebilen herkesçe hareketle olduğu kadar hareket içermeksizin de süre uzaklıklarını ölçmede kullanılmaz mıydı? Görünüşler eşit

11 Duyu bize, kesin ideyi değil, yalnızca somut süre ölçülerini sağlar. Locke'a göre zaman ile belirttiğimiz düzenlenmiş değişmelerle ölçülen süre ise, dışımızda her düzenli sıranın bir başlangıcı söz konusu olduğunda bir diğerinin öncesinde gelen "zamandan önceki" süre olmalıdır ve böylece fiziksel sıranın bitimiyle artık zaman (süre değil) da biter. (Bak: 24. Kısım)

12 İnsanlar güneş sistemimizi oluşturan cisimlerin düzenli hareketleri olmadan zaman (süre değil) idesini kazanabilirler miydi?

uzaklıktaki dönemlerde evrensel olarak gözlemlenebilir bir süreklilik içerseydi insanlık için hareketsiz cisimler de iyi bir zaman ölçütü olabilirlerdi.

20. Suyun donması ya da bir ağacın yapraklarını dökmesi dünyanın her yerinde eşit uzaklıktaki dönemlerde yinelendiğinden bu da insanlar için güneşin hareketleri kadar yılları hesaplama ölçüsü olabilir; ve gerçekten görüyoruz ki Amerika'da kimi insanlar yıllarını belli mevsimlerde belli kuşların gelişleri yine diğer mevsimlerde gidişlerine bakarak hesaplamışlardır. Bir sıtma nöbeti; açlık ya da susuzluk duyumu; bir koku ya da bir tat; ya da eşit aralıklarla sürekli yinelenen başka bir ide evrensel olarak dikkate alınırsa art ardalık sürecini ölçebilir ve zaman uzaklıklarını ayırt edebilir. Şu var ki kör doğmuş insanlar hareketleri algılamadıklarından bu yolla dönümlerini ayırt edemedikleri yıllarla yine de yeterince zamanı hesap edebilirler. Yıllarını yaz sıcaklığı ya da kış soğukluğu, bahar çiçeklerinin kokusu ya da bir sonbahar meyvesinin tadı ile ayırt eden kör bir insan, sizce, takvim sistemlerinin Julius Caesar ile yenilenmesinden önce Romalılar ya da güneşin hareketinden yararlandıklarını söyleseler de yılları çok düzensiz olan başka birçok halkınkinden daha iyi bir zaman ölçüsüne sahip değil midir? Başka başka ulusların ölçtüğü kesin yıl uzunluklarının bilinmesinin güç ve birbirinden çok farklı olması ve de hemen hepsinin yine de güneşin hareketinden kaynaklanması takvim ilmi için pek küçümsenmeyecek zorluklar yükler. Güneşin yaradılıştan tufana dek sürekli hareket etmiş ve dünyanın her yerine aynı uzunluktaki günlerde, tropiklerdeki yıllık değişimleri saymazsak, eşit olarak ışık ve ısısını yaymış olduğu düşünülürse, usta bir yazarın[13] paralelinde, sanmıyorum ki insanlar (güneşin hareketine karşın) başlangıçtan beri tufan öncesi dünyada yılları ya da

13 Thomas Burnet, *Yeryüzü Kuramı.*

zamanı ayırt edilmelerini sağlayacak belirgin duyulur göstergeleri olmaksızın dönemlerle ölçmüş olsunlar.[14]

21. Güneşin ya da başka bir şeyin düzenli bir hareketi olmaksızın böyle dönemlerin eşit olduğu nasıl bilinebilir, diye sorulabilir. Buna yanıtım; günlerin eşitliğinde olduğu biçimde başka yinelenen görünüşlerin eşitliği de insanların zihinlerinde aralıklarla geçmiş olan ideler zinciriyle saptanabilirdi: Doğal günlerdeki eşitsizliği açığa çıkaran ideler zinciri ile yapay günler ya da νυχθημερα'nın bir ölçü olmalarını sağlayacak kadar eşit olduğu tahmin edilmişti. Ancak titiz bir araştırma o zamandan beri güneşin günlük dönümlerinde eşitlik keşfetti, ancak yıllık dönümünün eşit olup olmadığını bilmiyoruz. İddia edilen ve görünen eşitlikleriyle bunlar yine de tam eşit oldukları kanıtlanmış kadar zamanı ölçmeye yararlar.[15] Dolayısıyla sürenin kendisi ile onun uzunluğunu belirlemede kullandığımız ölçüleri birbirinden dikkatle ayırmalıyız. Süre, kendinde, tek, sürekli, eşit, tek tip seyir izler biçimde düşünülmeli fakat yararlandığımız ölçülerinin hiçbirinin böyle olduğunun bilinemeyeceği ve belirlenen parça ya da dönemlerin sürede birbirine eşitliğinden emin olunamayacağı belirtilmelidir; çünkü nasıl ölçülürse ölçülsün iki ardıl süre uzunluğunun eşitliği asla tanıtlanamaz.[16] Dünyanın sürenin kesin bir ölçütü olarak uzun süredir kullandığı ve çok güvendiği güneş hareketinin, söylediğim gibi,

14 İnsanlığın antik ve modern çağda benimsediği çeşitli süre ölçüleri, sürenin kendi başına içerdiği zorunlu zihinsel bağıntılar ile zaman idelerimizi belirleyen olası simgeler arasındaki farkı betimlerler.

15 Gök cisimlerinin hareketleri ya da benimsenmiş olan diğer süre ölçülerinin nesnel düzenliliğini dikkate aldığımızda, tahmin, varsayım, —hipotez— den öteye geçemeyiz. Locke'a göre, süre idesi (en başta kesinlik içermeksizin) kendi bilinç durumumuz içindeki değişmelerle sunulur; süre maddesel dünyada düzenli varsayılan belli hareketlerle ölçülürken, ide de buna dayalı olarak biçimlenir.

16 Hiçbir iki parça sürenin kesin biçimde eşit olduğu kanıtlanamaz; çünkü ortak ölçüleri, hâlâ ölçülmeyi bekleyen uzay ölçülerinde olduğu gibi, parçalarıyla bitişik bir hale getirilemez.

çeşitli kısımlarında eşit olmadığı görülmüştür. Eskiden insanlar güneşinkinden daha değişmez ve düzenli bir hareket içeren bir sarkaç kullanmışlarsa da bir sarkacın iki ardıl sallanışının eşitliğinden nasıl emin olabileceğini soran birini, bizce bilinmeyen hareketin nedeninin hep eşit işlediğini kesin olarak bilemeyeceğimizden ve de sarkacın sürekli aynı yerde kullanılmadığını bildiğimizden, ikna etmemiz çok güç olurdu: İki farklılık da zamansal dönemlerin eşitliğini bozabilir ve böylece, süreye ilişkin ölçütlerimizin tamlığı tanıtlanamasa da süre kavramı kalıcılığını sürdürürken, diğer görünüşlerin dönemleri kadar hareket yoluyla ölçümün kesinliği ve tamlığını da yok eder. Öyleyse, iki ardıl parça bir araya getirilemediğinden eşitliklerinden emin olmak da imkânsızdır. Bir zaman ölçütü için tüm yapacağımız görünüşte eşit uzaklıktaki dönemlerde süreğen ardıl görünüşlere sahip olup olmadığına bakmaktır ki görünen eşitliği için de zihnimizde bizi eşitliklerine inandıracak olan eşzamanlı diğer olası nedenlerle birlikte, idelerimizin art ardalığının yerleştirdiklerinden başka ölçülerimiz de yok.

22. Tüm insanlar açıkça zamanı dünyanın büyük ve görülür cisimlerinin hareketi ile ölçerken zamanın hareketin ölçüsü olarak tanımlanması bana tuhaf geliyor: Halbuki buna çok az kafa yoran insanların bile hareketi ölçmek için zaman kadar uzayın da zorunlu olduğunu görmeleri zor değildir ve biraz daha dikkat harcanırsa hareket ettirilen şeyin hacminin de hareketin doğru ölçümünü yapmak için önemsenmesi gerektiği anlaşılır. Gerçekten hareket de görünüşte eşit uzaklıkta dönemlerde geçen sürekli bir duyulur ide yinelenmesine yol açmadan süre ölçümüne katkıda bulunamaz. Güneşin hareketi düzensiz rüzgârlar yüzünden bazen yavaş bazen çok hızlı bir geminin hareketi kadar farklılık gösterse ya da sürekli eşit hızda olup da dairesel olmasa ve aynı görünüşleri yaratmasaydı zamanı ölçmede bir kuyruklu yıldızın görünüşte eşit olmayan hareketinden daha fazla işimize yaramazdı.

23. O zaman, dakikalar, saatler, günler ve yıllar süre ya da zaman için, bir maddede inç, yard, ayak ve milin uzam için olduğundan fazla bir zorunluluk içermemektedirler. Evrenin bu kısmında güneşin dönüş hareketleri ile belirlenen ya da bilinen dönem parçaları olarak sürekli bunları kullanarak zihinlerimize bu süre uzunluklarına ilişkin, düşündüğümüz her zaman parçasına uyarlamak üzere belli ideleri yerleştirmişsek de Japonya'da inçler, fitler (ayak), millerde olduğundan daha fazla bu ölçülerimizi kullanmayanların yaşadığı yerler de vardır belki: Ancak bunların benzerleri mutlaka vardır. Çünkü kimi düzenli aralıklarla dönüşler olmaksızın herhangi bir süre uzunluğunu ne kendimiz ölçebilir ne de başkalarına ifade edebiliriz. Şu da var ki dünya şimdi olduğu gibi hep hareketle doluysa da hiçbir parçası düzenli ve görünüşte eşit uzaklıkta dönüşler içermemiştir. Fakat zaman hesabında yararlanılabilecek farklı ölçüler süre kavramını hiç mi hiç başkalaştırmaz. Farklı uzunluk ölçüleri bunları kullanan insanlar için uzam kavramını nasıl değiştirmezse süre kavramı da tıpkı bu konumdadır.

24. Zihin bir kez güneşin yıllık hareketini bir zaman ölçüsü olarak kanıksadı mı bunu içinde kendi başına var olmadığı ve varlığının gerçekliğiyle ilgisi olmayan süreye de uyarlayabilir. Biri İbrahim'in 2712. Julian yılında doğduğunu söylese bu, güneş hareketi ya da hiçbir hareketin var olmadığı dünyanın başlangıcından hesap etmek kadar anlaşılır olur ancak. Çünkü Julian dönemi, gerçekten güneşin dönüşleri ile belirlenen günler, geceler ya da yılların birkaç yüzyıl önce başladığı varsayılsa da, gerçekten o zaman güneş varmış ve şimdiki olağan hareketine sahipmiş gibi doğru hesap yapar ve süreleri ölçer.[17] Güneşin bir yıllık dönüşüne eşit sürenin idesi güneş ya da hareketin olmadığı yerde düşüncelerimizde süreye kolayca uyarlanabilir. Tıpkı dünyadaki cisimlerden edinilen ayak ya da yarda ilişkin idenin

17 Locke yakın zamanlarda ortaya çıkarılmış bir güneş sistemini varsayıyor.

güneş ya da hareketin olmadığı yerde düşüncelerimizde süreye ya da dünyanın sınırları ötesinde hiçbir cisim içermeyen uzaklıklara uyarlanabilir olduğu gibi.

25. Buradan evrenin en ucundaki cisme uzaklığının (sonlu ise belli bir uzaklık olmalıdır) 5639 mil ya da milyonlarca mil düşünülmesi gibi içinde bulunduğumuz zamanın dünyanın başlangıcında bir cismin ilk varoluşuna uzaklığının da 5639 yıl varsayılması olasıdır. Böylece, düşüncelerimizde bu bir yıllık ölçüyü, yaradılış öncesi süre için kullanabiliriz. Düşüncelerimizde bir cismin olmadığı yerdeki uzayı bir mille ölçebiliyorsak hareketin olmadığı yerde de yine düşüncelerimizde bir yıllık ölçüyü süre için uygulayabiliriz.

26. Zamana ilişkin bu açıklama biçimine dünyanın öncesiz-sonrasız ve bitimsiz olmadığı sanısına yol açtığı biçiminde karşı çıkılırsa derim ki, şu an için burada dünyanın hem süre hem uzamda sonlu olduğunu kanıtlayacak savları yermek gereksizdir. En azından tersi kadar düşünülebilir olduğundan karşı çıkanlar kadar böyle bir varsayımda bulunmakta özgürüm sanırım; ve irdelenecek olursa, zihnimizde her sürenin olmasa da hareketin başlangıcı olduğu kolayca görülecek ve hareket düşüncemizde bir sınıra dayandığımız anlaşılabilecektir. Düşüncemizde cisme ve ona ait uzama da sınırlar getirebiliriz fakat cisim içermeyen uzaya bunu yapamayız çünkü sayının sınırları nasıl zihnin en geniş kavrama gücünü aşarsa uzay ve süre sınırları da düşüncenin erişebilirliğinin ötesindedir. Başka bir yerde buna yine döneceğiz.

27. Zaman idesini edindiğimiz aynı yol ve dolayısıyla aynı kaynaktan öncesizlik-sonrasızlık dediğimiz ideyi de elde ederiz. Düşüncelerimizde süre uzunluklarını istediğimiz kadar birbirine ulayabilir ve onları geçmiş ya da gelecek sürelere uyarlayabiliriz. Güneşin dönüşlerinden edindiğimiz belli süre uzunluklarına ilişkin ideleri durmadan birbirine ekleyerek sonsuza ilerleyebi-

lir[18] ve güneşin ya da başka bir hareketin var olmasından önce varsayılan süreye güneşin yıllık hareket uzunluğunu uyarlayabiliriz, ki bu şimdi tümüyle edimsel hareketten ayrı olan mumun dün geceki yanış süresine, bugün güneş saati üzerinde bir gölgenin bir saatlik hareketine ilişkin kavramımı uyarlamamdan daha zor ya da daha saçma değildir. Aynı zamanda, bu alevin dün geceki bir saatlik süresinin bugünkü bir hareketle bir arada var olması ya da ileride var olabilmesi, dünyanın başlangıcı öncesindeki bir süre parçasının şimdiki zamana ait güneş hareketi ile birlikte var olması kadar imkânsızdır. Ancak böylece bir saat üzerindeki gölgenin iki saat işareti arasındaki hareket uzunluğunun idesine sahip olduğumdan, düşüncelerimde şimdi var olan şeyin süresi gibi dün gece yanan mumun süresini de ölçebilirim: Ve bu, güneş o zaman saate düşse ve şimdiki hızıyla hareket etseydi, saat üzerindeki gölge mumun alevi süresince bir saatlik çizgiden diğerine geçmiş olurdu, diye düşünmektir yalnızca.

28. Bir saat, yıl, ya da günün kavramı yalnızca belli, düzenli, dönemsel hareket uzunluğuna ait idem olduğundan, gerçekte var olmayan ancak dış ya da iç duyum ile belleğime yerleştirdiğim idelerde bu hareketler yer aldığından, aynı kolaylıkla onu düşüncelerimde tüm hareket öncesi süreye uygulayabilirim. Tüm geçmiş şeyler eşit biçimde ve tümüyle hareketsizdirler. Dünyanın başlangıcından önce ya da yalnızca dün olsunlar hepsi bu tür düşünüş için birdir: Sözünü ettiğim, herhangi bir sürenin hare-

18 Öncesizlik-sonrasızlık kavramı, başlangıcı ve sonu olmayan anlamı ile ne kadar büyük olursa olsun sonlu bir süreye eklemeler yapmayı yalnızca sürdürebiliriz değil sürdürmeliyiz içeriğini de taşımaktadır. İçeriğinde her bir sonlu süre niceliğine dair doyumsuzluk yer almaktadır. Bir iç duyum nesnesi olarak bu bilinç doyumsuzluğu olumlu bir ide üretir ve aynı zamanda öncesizlik-sonrasızlık gizeminde kaybolan olumlu ideden geriye başı sonu olmayan olumsuz süre idesi kalır. Sonlu olana ilişkin bir duyu algısından, akıl zorunlulukları yoluyla, sınırsız değişme yerine ait mutlak eksikli ideye doğru sürekleniriz— zaman belirsizliğe gömülmüştür. Bu zamanı belirsiz, —süre idesini yutan gizemli sonsuzluk— öncesizlik-sonrasızlık için, süreye ilişkin yalın idemizin bir kipi demek doğru mudur?

ketle ölçümünün o şeyin o hareket ya da başka dönüş dönemleriyle gerçekten bir arada varoluşuna değil fakat bilinen dönemsel bir hareket ya da başka bir süre aralığının zihnimde uzunluğuna ilişkin açık bir idesi olmasına ve onu ölçeceğim şeyin süresine uyarlamama bağlı olduğudur.

29. Sonuç olarak kimi insanların dünya süresini, ilk varoluşundan 1689 yılına dek, 5639 yıl ya da güneşin 5639 yıllık dönüşlerine eşit olarak düşündükleri ve bazılarınınsa daha uzun bir süreden söz ettiklerini görüyoruz. İskender zamanında eski Mısırlılar güneşin devrinden itibaren 23.000 yıl hesaplamışlardı; şimdi Çinliler ise dünyanın 3.629.000 yaşında olduğunu söylüyorlar. Kendi hesaplamalarının dünyanın daha uzun süresini verdiğini belirtmeleri bana doğru gelmese de onlarla eşit ölçüde imgeleyebilir ve Kabil'in en büyük oğlu Enoch'tan oğlu Methusalem'in daha uzun yaşadığını anladığım kadar onların dediklerini tam olarak kavrayabilir ve biri diğerinden uzundur derim. Eğer 5639 hesabı doğru olsa bile (tüm diğer hesaplamalar gibi) başkalarının dünyayı bin yıl daha yaşlı düşündüklerinde demek istedikleri imgelememi engelleyemez, çünkü herkes aynı kolaylıkla (inandığımı söylemiyorum) dünyanın 5639 yaşında olduğu gibi 50.000 yaşında olduğunu da düşünebilir ve 5639 kadar 50.000 yıllık süreyi de sindirebilir: Böylece zamanla bir şeyin süresinin ölçümünün o şeyin ölçmede yararlandığımız hareket ya da başka bir dönemsel dönüşle bir arada var olmasını gerektirmediği fakat zihnimizde hareket ya da görünüşle hiç bir arada var olmayan, süre uygulayabileceğimiz her düzenli dönemsel görünüşün uzunluğuna ilişkin idemizin yeterli olduğu ortaya çıkıyor.

30. Musa'nın yaradılış tarihinde aktardığı gibi, güneş olmadan ya da bir harekete sahip olmasından üç gün önce, yalnızca güneş yaratılmadan önceki ışık süresinin (güneş şimdiki gibi hareket etmişse) Musa'nın üç günlük dönüşüne eşit uzunlukta

olduğunu düşünerek, ışığın var olduğunu imgeleyebilirim. Aynı şekilde ışık ya da herhangi bir süreğen hareket, dakika, bir saat, bir gün, bir yıl ya da bin yıl olmadan önce yaratılmış meleklere ilişkin bir ideye sahip olabilirim. Çünkü, yalnızca süreyi bir cismin hareketi ya da varlığı öncesindeki bir dakikaya eşit alırsam, bir dakikayı altmışa dek ekleye ekleye çoğaltabilirim ve bu yolla saatleri, yılları da sonsuza dek katlamayı sürdürüp hesap edemeyeceğim bir noktaya geldiğimde de sanırım vardığım öncesiz-sonrasızlık idesidir. Durmaksızın eklemede bulunabileceğimiz sayı sonsuzluğundan farklı bir kavrama sahip değiliz süreye ilişkin olarak.[19]

31. Süre ve ölçülerine ilişkin ideleri sözünü ettiğimiz iç ve dış duyumdan edindiğimiz anlaşılmıştır sanıyorum.

İlkin zihnimizdeki idelerin sürekli birbirini izledikleri bir zincir içinde geçişlerini gözlemleyerek art ardalık idesini ediniriz.

İkinci olarak, bu art ardalığın parçaları arasındaki uzaklığı gözlemleyerek süre idesini kazanırız.

Üçüncü olarak, dış duyum yoluyla belli düzenli ve görünüşte eşit uzaklıktaki dönemlerle beliren belli görünüşleri gözlemleyerek dakika, saat, gün, yıl gibi belli süre uzunluklarının ya da ölçülerin idelerini kazanırız.

Dördüncü olarak, bu zaman ölçüleri ya da belli uzunlukta süreye ilişkin ideleri zihnimizde istediğimiz kadar yineleyebildiğimizden hiçbir şeyin gerçekten sürmediği ya da var olmadığı yerde süreyi imgeleyebilir ve böylece yarın, gelecek yıl ya da yedi yıl sonrayı kurgulayabiliriz.

19 Belirsiz, sayısız idesi, sayıya ilişkin olumlu idenin bir kipi olarak nitelendirilebilir mi? Kesin gerçeklik sayılabilir ve ölçülebilir değildir— nicelik sınıflamasına dahil değildir ve sözünü ettiğimizde sözcüklerimize anlam kazandıran olumlu öğe idedeki önü alınmaz ilerleme duygusudur.

Beşinci olarak, zamanın bir dakika, bir yıl ya da bir çağ gibi uzunluk idelerini istediğimiz kadar düşüncelerimizde yineleyebildiğimiz ve birbirine durmaksızın ekleyebildiğimizden hep var olmuş olan sonsuz varlığınki kadar, ruhlarımızın gelecek öncesiz-sonrasız süresi gibi öncesiz-sonrasızlığa ilişkin ideye kavuşuruz.

Altıncı olarak, sonsuz sürenin dönemsel ölçülerle belirlenmiş bir parçasını ele alarak genelde zaman diye adlandırdığımız şeyin idesini ediniriz.

15. BOLUM

SÜRE ve YAYILIM (GENLEŞME) İDELERİ

1. Önceki bölümlerde uzay ve süre düşünüşleri üzerinde oldukça uzun durduğumuz halde doğalarında çok belirsiz ve özgün bir şey taşıyan ideler olduklarından birbirleri ile karşılaştırılmaları belki açıklık kazanmaları için yararlı olabilir; ve böylece onları birlikte ele aldığımızda daha açık ve seçik kavranmalarını da sağlayabiliriz.[1] Uzaklık ya da uzayı uzamdan ayırt etmek için *yayılım* diye adlandırıyorum; bazıları bu uzaklığı yalnızca maddenin katı parçalarında sınırlamaya ve böylece cisim idesini dile getirmeye alışkın; halbuki salt uzaklık idesi böyle bir şey içermez.[2] Aynı zamanda bu terimi, sıklıkla hiç bir arada var olmayan[3] geçici ardıl parçaların uzaklığına da sürekli olanlara[4] olduğu gibi uyarlandığından uzay için de kullandım. Yayılım ve

1 Sayı eşliğinde bu ideler, nitelik derecelerini barındıran ve niceliksel parçaların sınırsız eklenim ve bölünümü içinde yitip gitmeyen idelerin tersine, parçalarıyla birlikte düşünülenin ya da niceliğin kipleridir.

2 *"Cisimsiz uzay cisimsel olmayan bir töz yapısındadır...* Boş uzay ile asla her şeyden yoksun uzay değil sözünü ettiğimiz fakat boş uzay yalnızca cisimden yoksun olandır. Her boş uzayda Tanrı ve bir olasılık ne dokunulabilir ne de duyularımızın nesneleri olan, madde olmayan diğer birçok töz vardır. Uzay ve süre Tanrının dışında değildir ancak onun varlığının ürünü, zorunlu ve doğrudan sonuçlarıdır. Ve onlarsız Tanrının öncesiz-sonrasızlığı ve içkinliği diye bir şey söz konusu olmazdı." (Clarke'dan Leibniz'e *Mektuplar,* sf: 127-191)

3 Örneğin, uzaklık ya da süre uzayı: Bak: 8. Kısım.

4 Bak: 13. Bölüm, 2. Kısım. Locke, diğer örneklerde de olduğu gibi, bu terimleri kullanırken tereddüt ediyor ve zaman zaman uzamı ve aynı zamanda uzayı burada tanımlandığı biçimiyle yayılım yerine kullanıyor.

sürede zihin daha fazla ya da daha az nicelikler gösterebilen süreğen uzunlukların ortak idesine sahiptir. Çünkü bir insan bir inç ve bir ayağın olduğu gibi bir saat ve bir günün uzunluk farkının açık bir idesine de sahiptir.

2. Zihin bir adım ya da bir karış olmak üzere bir parça yayılımın uzunluğuna ilişkin ideyi[5] kazandı mı o ideyi bir öncekine ekleyerek, yineleyerek uzunluk idesini genişletebilir ve iki karış ya da iki adıma ulaşabilir; bu işlem yeryüzündeki parçaların birbirine uzaklığına eşit olana dek ve güneş ya da en uzak yıldızın uzaklığına erişene kadar artırılarak sürdürülebilir. Böyle bir ilerleme ile zihin tüm o uzunlukların ötesine geçebilir ve hiç bir engel tanımadan öylece genişleyebilir. Düşüncelerimizde katı uzamın sonuna kolayca erişebileceğimiz, cismin uzanım ve sınırlarına ulaşmakta güçlük çekmeyeceğimiz doğrudur fakat bu noktada da zihin bir sonunu bulamadığı ya da düşünemediği bitimsiz yayılımın içine sokuluşunu sürdürürken hiçbir engel ile karşılaşmaz. Hiç kimse cismin sınırları ötesinde hiçbir şey olmadığını söylemez, ta ki Tanrıyı maddenin sınırları içinde tutmayı başarana dek. Anlama yetisi bilgelikle dolmuş Süleyman "Gök, göklerin göğü seni saramaz" dediğinde başka düşünceler taşıyor gibidir. Sanırım düşüncelerini Tanrının varlığının da ötesine uzatabileceğine inandığı ya da Tanrının olmadığı bir yayılım imgelediği için kendi kendine anlama yetisinin kapasitesini çok fazla büyütür.[6]

5 Aslında dokunma veya görme duyusuyla ayrı ayrı tamamlanmamış bir ide sunarlar; fakat biri ya da diğeri olmaksızın, Locke'a göre, yayılım idesinden tümüyle yoksun kalınır; ve sanki tüm algılanan cisimlerin yokluğunda, onlarla yayılımı algılayamayız. Ancak, ide oluştuktan sonra da şeylerin duyuda algılanmasının koşulu olan zorunlu bir bağıntı ve aynı zamanda uzamlı varlıkların var olma kapasitesi ya da olasılığı olarak kalır.

6 Locke (Samuel Clarke'ta da görüleceği üzere) Tanrının bir biçimde uzayı kapladığı ve tuttuğuna inanıyorsa da bu demek değildir ki Tanrı *"partes extra partes"* oluşumlu düşünülmelidir. Şu var ki, uzamlı varlıkların olduğu ya da var olabileceği her yerde etkin Akıl ve Amacın işaretleri belirmelidir— uzamlı evren, herhangi bir parçasında ya da bir bütün olarak, bom-

3. Süre için de aynı şey geçerli. Zihin bir süre uzunluğunun idesini edindi mi onu, kendisiyle kalmayıp tüm cisimsel varlıkların varoluşunun ve tüm dünyanın büyük cisimleri ve hareketlerinden alınan tüm zaman ölçülerinin de ötesine genişletecek biçimde katlayabilir ve çoğaltabilir. Fakat süreyi sınırsız görsek de tüm varlıkların ötesine uzatamayız. Tanrı, herkesin kolayca kabul edebileceği gibi öncesiz sonrasızlığı kaplar ve bu durumda uçsuz bucaksızlığı da kaplamaması için bir neden yoktur. Sonsuz varlığı her şekilde sınırsızdır; ve bence cismin olmadığı yerde hiçbir şey yoktur demek maddeye biraz fazlaca yüklenmek olur.[7]

4. Herkesin hep öncesiz sonrasızlığı dile getirip süreye sonsuzluk hakkı tanımamasının, çoğunluğun da uzay sonsuzluğuna bir çekince getirmesinin nedenini öğrenebiliriz sanırım. Bana göre süre ve uzam başka varlıklara ait duyulanım adları olarak kullanıldığından Tanrıda sonsuz süreyi kolayca benimseyebiliriz fakat uzamı ona yakıştırmayıp yalnızca sonlu olan maddeye uygun gördüğümüzden, maddesiz yayılımın varlığından kuşku duymaya daha eğilimliyizdir. Dolayısıyla, insanlar ne zaman düşünceleriyle uzayın peşine takılsalar cismin sınırlarını zorlamadan durmaya yatkındırlar; ya da ideleri onları daha ileri çekse evrenin ötesinde olanı imgesel uzay diye adlandırırlar: İçinde cisim yoktur diye sanki hiçbir şeydir bu cisim ötesi alan.[8] Hal-

boş, amaçsız bir karmaşa diye varsayılamaz. Leibniz'in bu konudaki düşünceleri için bakınız: *Yeni Denemeler.*

7 Ne uzay ne de süre, ölçümlerinde kullanılan somut şeylerle, yani ne uzay madde ile ne de süre maddenin hareketleri ile sınırlıdır. Locke salt uzay ve süre idelerini tüm nesne ve hallerden, sonlu nesne ve sonlu değişmeler içeren evrenden bağımsız olanın ideleri olarak açıklıyor.

8 Bak: 13. Bölüm, 27. Kısım. Locke 1676'da, "uzayın kendinde uzamlı varlıkların olma ya da var olma olasılığından başka bir şey ve yalnızca bir bağıntıdan öte bir şey olmadığını" yazmıştır. *(Çeşitli Yazılar)* Uzayı (Leibniz'de de görüldüğü üzere) yalnızca bir bağıntı olarak ele alması karşısında Samuel Clarke "eğer öyleyse, Tanrının maddesel dünyayı baştan sona bir doğru ile ayırması durumunda, dünya hep aynı yerinde kalır ve zaman

buki tüm cisimler ve ölçüler öncesi süreye asla imgesel demezler: Çünkü başka bir gerçek varoluş olasılığı tanırlar ona.[9] Şeylerin adları düşüncelerimizi insanların idelerinin kaynağına doğru yönlendirmese bile (ki bence öyle değil) yine de süre adı ile varoluşun, yok edici bir güce bir tür dirençle, süreğenliği ve katılığın süreğenliğinin (sertlik ile karıştırılabilir ve az bir farkı vardır) *"durare"* ve *"durum esse"* kadar akraba sözcükler doğmasına yol açacak bir benzeyiş içerdiği düşüncesine sahip olunduğunu imgeleyebiliriz. Horace, Epod. XVI. *ferro duravit secula* da *"durare"* sözcüğünün varoluş idesi kadar sertlik idesine de uyarlandığını görüyoruz. Ne olursa olsun, düşüncelerini izleyen herkes cismin uzanımı ötesinde uzay sonsuzluğu ya da yayılıma daldıklarını görecektir ki buradaki ide (istenirse) daha öte düşünmenin konusu olabilecek, tüm cisim ve diğer şeylerden ayrı ve seçik bir idedir.[10]

5. Genelde yer yayılım için ne ise zaman da süre için odur. Bunlar öncesizlik-sonrasızlık ve uçsuz bucaksızlık okyanusları-

---

yalnızca art ardalık düzeni ise, Tanrının dünyayı milyonlarca çağ daha erken yaratması durumunda da dünya yine de daha çabuk yaratılmış olmaz sonucu çıkar. Durum ve düzen/sıra değilse de uzay ve zaman niceliklerdir," diye ileri sürüyor (*Mektuplar*, sf: 79) Leibniz ve Kant (Estetik) matematiksel doğa filozoflarınca kendiliğinden var olan iki oluş olarak görülen uzay ve zaman idesine göndermede bulunuyorlar.

9 Süre idesi uzay idesinden daha derin anlam taşıyan bir zihinsel zorunluluk değil midir? Uzayın herhangi bir kipinde idesine sahip olmaksızın bir nesnel evren düşünemez miyiz? Bu arada süre ve kiplerinin idesinin yokluğu değişen görünüşleri öngören sonlu bilinçle çelişir görünmektedir. Uzay idesi ve kipleri olmaksızın duyarlı zihin varsayabiliriz, kendi zihnimiz dışında; çünkü madde kendi dünyamıza ait birincil ya da ikincil hiçbir nitelikte kendini sergilemezken insanca imgelenemeyen türde niteliklerde belirir. Fakat aynı şekilde hiçbir değişme ve bir süre idesi olmaksızın zihin gücünden söz edebilir miyiz? Uzay ve süre ideleri aynı düzeyde değildirler: Uzay idesi sonlu zihin gücüne zorunluluk içerirken süre idesi de insanın bilinçli yaşamının halihazırda barındığı organik yapıya bağlıdır.

10 Daha derin düşünme ile akıl zorunluluklarının son zihin gücünü, zorunlu olarak eksikli ve de zihnin imgelemesine elverişli olmadığından zaten mutlak belirsizlik içeren idelere götürdüğü, bununla birlikte sonlu zihinlerin onlardan vazgeçmedikleri ortaya çıkar. Bu tür ideler Locke açısından yeterince ele alınmaya elverişli olmayan idelerdir.

nın sınır taşları gibidirler ve sonlu gerçek varlıkların bu tek tip sonsuz süre ve uzay okyanuslarında birbirlerine göre konumunu adlandırmada kullanılırlar. İyice düşünülürse, ayırt edilebilir duyulur şeylerin birbirine uzaklığını aynı tuttuğu varsayılan ve kesin bilinen noktalardan belirgin uzaklıklara ilişkin idelerdir yalnızca. İşte bu sabit noktalara yani sonsuz niceliklerin bölümlendirilmesinde kullandığımız bu ölçülere *zaman* ve *yer* deriz. Süre ve uzay kendilerinde tek tip ve sınırsız olduğundan, şeylerin böyle sabit noktalar olmadan, sıra ve konumu diye bir şeyden söz edilemez ve her şey bu sonsuzluk içinde yitip gider.[11]

6. Uzay ve sürenin dipsiz uçurumlarının[12] belirgin ayırt edilebilir parçaları olarak görülen zaman ve yer için iki anlayış söz konusudur.

(1) Zaman genellikle evrendeki büyük cisimlerin, bilgisine sahip olduğumuz kadarıyla, varoluş ve hareketleri ile ölçülen ve bir arada var olan, böylece de sonsuz sürenin önemli bir parçası olarak ele alınır: Bu anlamda zaman duyulur dünyamızla başlar ve biter.[13] Yer de bazen bu dünya içinde sınırlı bir sonsuz uzay

11 Uzay cisimlerin yeri iken, zaman hallerin yeri olarak nitelendirilmiştir. Hiçbir değişme ya da art ardalık algımız yoksa zaman idesine sahip olamadığımız gibi hiçbir şeye ilişkin bilinç de taşıyamayız; ve cisim algımız yoksa da uzay idesine sahip olamayız. Deneyimde sunulan değişmeler ve cisimlerin, fiziksel açıdan, birbirinin açıklaması olduğu söylenmektedir; fakat ne cisim ne de değişmeler konumlanmadan ve tarihlenmeden kavranabilir olduğundan, süre ve uzay öngörülmekte ve bu durumda duyu verisiyle açıklanamamaktadır. Değişme ya da art arda oluş zaman idesini uyandırır ve ölçer, duyulur şeyler de uzay idesini uyandırır ve ölçer; fakat bu idelerin kendileri fiziksel neden ve somut ölçüleri ile karıştırılmamalıdır.

12 Yayılım.

13 Zaman ile yalnızca hep ölçümde kullandığımız, bir başlangıç ve bir sonu olduğunu varsayabildiğimiz hareketleri kastediyorsak; (terimin daha geniş anlamıyla, ya da Locke'un dilinde süre ile) zamanın tersine değişme ile ayırt edilmeyen (ölçümünü sağlayan hareketlerin varoluşu öncesi ve sonrasındaki değişmedir söz konusu olan) bir şeyse vurguladığımız: Sürenin, yani daha geniş anlamıyla zamanın, bir başlangıç ve sonu açık bir çelişki oluşturacaktır.

parçası ve böylece yayılımın gerisinden ayrı olarak düşünülür. Ancak bunun yerden çok uzam diye adlandırılması uygundur. Tüm cisimsel varlıkların tikel zaman ya da süresi ve tikel uzam ile yeri cisimlerin varoluş ve hareketi ile sınırlandırılır ve gözlemlenebilir parçaları ile ölçülür ve belirlenir.

7. *(2)* Bazen zaman sözcüğü daha geniş bir anlamda kullanılır ve cisimlerin başlangıçtan bu yana mevsimler, günler, yılların göstergeleri olarak görülmüş ve böylece şimdi zamanımızın ölçüleri olan, cisimlere ait gerçek varoluş ve dönemsel hareketlerle gerçekten ayırt edilmemiş ve ölçülmemiş sonsuz süre parçalarına da uyarlanır, ki bunlar her zaman ölçülmüş zaman uzunluklarına eşit varsaydığımız ve böylece sınırlı ve belirli diye düşündüğümüz sonsuz tek tip süre parçalarıdır. Meleklerin yaradılışının Julian döneminin başlangıcında olduğunu varsaymakla dünyanın yaradılışından 7640 yıl önceyi belirttiğimiz anlaşılır. Bu yolla da şimdiki hızında hareket etmiş olan güneşin 7640 yıllık dönüşüne eşit kabul ettiğimiz büyük bir süre parçasını belirlemiş oluruz. Aynı şekilde dünyanın sınırları ötesindeki büyük boşluğu belli boyutlarda bir cisme hacim olarak eşit ya da o cismi içine alma kapasitesine sahip gibi düşündüğümüzde de yer, uzaklık ya da hacim üzerine konuşurken de uzayda evrenin herhangi bir parçasından belli bir uzaklıkta bulunan bir nokta varsayarız bazen.[14]

8. Nerede ve ne zaman, tümüyle sonlu varlıklara ait ve bu duyulur dünyanın kimi bilinir parçaları ve gözlemlenebilir hareketlerle bize yansıyan belli devirlere bakarak yanıtladığımız sorulardır. Böylesi sabit parça ya da dönemler olmasaydı, sonlu anlama yetilerimiz önünde şeylerin düzeni, tüm sonlu varlıkları

14 Bunun paralelinde her ölçülebilir gerçeklik yer ve tarih içeren somut ölçülerle karşılaştırılır. Bu bağlamda, matematiğin bünyesindeki uzay, süre ve sayı ideleri ölçülebilir niceliklerdir. Ölçülebilir ya da sonlu uzaylar ve süreler matematiksel bağlamda anlaşılabilirken, sonunda uzay ve sürenin içinde yitirildiği ölçülemez yayılım ve öncesizlik-sonrasızlık duyu ile sınırlı bir anlama yetisi için ister istemez gizemdir.

kucaklayan ve Tanrıda başlayıp Tanrıda[15] biten sınırsız değişmez süre ve yayılım derinliklerinde yok olur giderdi. Dolayısıyla onları kavrayamamamız ve sıklıkla düşüncelerimizi onların peşinde yitik halde bulmamız hiç de tuhaf değildir. Fakat tikel sonlu varlıklar söz konusu edildiğinde bir cismin uzamının, sonsuz uzayın o cismin hacmi kadarını kapladığı görülür. Yer başka bir cisimden belli uzaklıkta düşünülen cismin konumudur. Bir şeyin tikel süresinin idesi, sonsuz sürenin o şeyin varlığı sırasında geçen bölümünün bir idesidir;[16] bu durumda şeyin var olduğu zaman, bilinen ve sabit süresel dönem ile o şeyin oluşu arasında geçen süre aralığının idesidir. Biri "bir metrekaredir" gibi bir şeyin hacim sınırlarının uzaklığını, ya da "iki yıl sürdü" gibi aynı şeyin varoluş sınırlarının uzaklığını gösterir; diğeri bu şeyin yer ya da varoluşunun, "Lincoln's Inn Fields'ın ortasında" ya da "1671[17] miladi yılda" gibi ifadelerle, diğer sabit uzay ya da süre noktalarından uzaklığını gösterir. Tüm bu uzaklıkları inç, ayak, mil, derece, dakika, gün, yıl gibi uzay ya da süreye ait belli uzunlukların yerleşik ideleriyle ölçeriz.

9. Uzay ve süre tümüyle yalın idelerimiz[18] arasında yer alsa da parçalarını göz ardı ederek seçik idelerine sahip olamayız.

15 Uzamlı şeylerin yerlerini olası kılan yayılım iken, herhangi bir türden değişmelerin tarihlenmesini olası kılan da süredir. Locke zaman zaman nesnel anlamda önceden var olan, sonlu evreni geniş bünyelerine sığdırmaya elverişli kaplar olarak betimlese de, onlar düzen getirdikleri şey ve hallerine ilişkin bağıntılar dışında bir insan zihni için olumlu bir anlam taşımazlar.

16 Sonsuzun bir sonlu nicelik olduğunu ima eder biçimde bir parça sonsuz süre deyimini kullanmamız uygun olur mu? Sonsuz süre hallerin meydana gelişine ilişkin soyut, tükenmez olasılık; sonsuz uzay uzamlı parçalardan oluşan, cisimlerin varoluşuna ilişkin soyut, tükenmez olasılık değil midir? Bu sonlu şeyler evren ve bilinçli zihin olmaksızın anlaşılamayan soyut süre ve uzaydır. Tüm sonlu uzayları yutan uçsuz-bucaksızlık gizemi ve tüm sonlu süreleri yutan öncesizlik-sonrasızlık gizemi süredursun, tüm sonlu uzay ve süreler yok edilse de, bu gizemleri insana sunanların tikel uzay ve sürelere ilişkin ideler olduklarından başka bir şey söyleyemeyiz.

17 Locke'un Deneme'de yer alan araştırmaya giriştiği yıldır.

18 "Uzay ve zaman dışında yalın ve özgün olmayı daha fazla hak edecek başka ide ya da kavram tanımıyorum." (Reid)

Aynı cinsten parçalarla kurulu ve yabancı bir ide içermez olduğundan bu ikisinin yalın ideler[19] arasında sayılmasının önünde bir engel yoktur. Zihin sayıda olduğu gibi uzay ve sürenin de en küçük bölünemez bir birim ya da idesine sahip olsaydı[20], bunu yineleyerek daha genişlemiş uzam ve süre ideleri elde ederdi. Fakat zihin parçasız herhangi bir uzay idesi oluşturma yeteneği taşımadığından ancak bunun yerine (inç, fit, mil, kübit, fersah, saniye, dakika, saat, gün, yıl gibi) her ülkede benimsenmiş olduğundan belleğe iyice kazınmış olan ortak ölçülerden yararlanır. Bunlar zihne göre yalın idelerdir ve gerekirse bildiği belli uzunlukları birbirine ekleyerek oluşturduğu daha geniş idelerin bileşenleridir, parçalarıdır. Diğer yandan, zihin bölme yoluyla bunları daha küçük parçalara ayırdığında en küçük ortak ölçümüz bir sayısal birimdir. Süre ya da uzay düşüncelerinde ekleme ve bölme işlemlerinde ide çok büyük ya da çok küçük olursa bütünüyle belirsiz ve karmaşık bir görüntü çizer; ve tek açık ve seçik kalan da bu yinelenen ekleme ya da bölmelerin sayısıdır. Her süre parçası süre ve her uzam parçası da uzamdır; her ikisi de sonsuza dek bölünme ya da ulanma kapasitesindedir. Ancak bu ikisinin de açık ve seçik idelerine sahip olduğumuz en küçük bölümleri uzay, uzam ve sürenin bileşik

19 "Süre ya da uzama ilişkin taşıdığımız seçik idelerin hepsi de bir biçimde bileşik yapıdaysa, hiçbiri yalın ideler sınıfına sokulamaz; ve bu kitabın, Locke'un yalın ideler konusuna giriş yaptığı ikinci bölümünde yalınlıklarına yeterince kesin bir tanım getiremediği görülüyor" biçimindeki bir karşı çıkışa, Bay Coste'un Deneme'nin Fransızca baskısında gönderme yapılıyor. Buna ilişkin açıklama Locke'un Deneme'de kullandığı dile biraz ışık tutuyor. *Minima sensibilia* Locke'un dış duyuma ait yalın ideleridir ve duyulur olanın ötesine taşınan bölme işlemi bir uçta olumlu ideler alanını aşıyor, zihinde imgelenemeyecek denli geniş olduğunda bile diğer uçta bu alanın sınırlarını geçiyor.

20 Sayı idesi, bu doğrultuda, aralıksız değil, bölünmez parçalar ya da birimler dolayısıyla kesintili/süreksiz diye nitelendirilir; Oysa uzay ve süre ideleri bitimsiz bölünmesi beklenen ve böylece önünde sonunda sonsuz (ya da belirsiz) bölünebilirlik formunda nicelik sınıfının dışına taşan parçaların ideleridir.

kiplerini oluşturan[21] türde ideler olarak bakılsa daha iyi olur. Süredeki küçük bir parça bir an diye adlandırılabilir ve zihnimizde her zamanki art arda oluş zincirinde bir idenin zamanıdır. Diğerinin tam bir adı yok, bu yüzden duyulur nokta deyip diyemeyeceğimi bilmiyorum. Bu terim uzay ya da maddenin, genelde bir dakika ve gözün merkezi olduğu bir dairenin, en keskin göze 30 saniyesinden daha az görünebilen, seçebileceğimiz en küçük parçasıdır.

10. Yayılım ve süre parçalara sahip olarak düşünülseler[22] de düşüncede bile parçaları birbirinden ayrılmaz: Ancak birinin ölçüsünü cisimlerin parçalarından, diğerinin ölçüsünü de zihnimizde idelerin art ardalığı ya da hareket parçalarından edindiğimiz gibi bu parçalar kesilebilir ve ayrılabilir: Sıklıkla biri hareketsizlik ile diğeri uyku ile yani yine hareketsizlikle bölünebilir.

11. Aralarında belirgin bir fark da vardır. Yayılıma ilişkin uzunluk idelerimiz her yöne çevrilebilir ve böylece şekil, genişlik ve kalınlık[23] yaratabiliriz; fakat süre sonsuza uzanan çokluk, çeşit ya da şekil kapasitesi olmayan doğrusal bir çizgi uzunluğu gibidir. Diğer yandan bu her şeyin varken eşit ölçüde paylaştığı tek ortak varoluş ölçüsüdür. Şu an, şimdi var olan her şey için ortaktır ve varoluşlarının, tek tekil varlıklarmış gibi o parçasını eşit ölçüde içerir; ve bu durumda hepsi zamanın aynı anında var olurlar. Yayılım bağlamında melekler ve tinlerin buna bir benzeyiş gösterip göstermemeleri benim kavrama gücümü

21 Yalın uzay ideleri dolayısıyla *minima sensibilia*'dırlar ve *"anlar"* bizim süreye ilişkin yalın idelerimizdir. Bu hiç de uzay ve zaman süreğenliğinin bir yadsımasına gebe değildir. Locke başka bir yerde parçalarının ayrılmaz olduğunu kabul etmektedir.

22 Uçsuz-bucaksızlık ve öncesiz-sonrasızlığın parçaların ideleri ile uyumsuz belirsizlikleri/gizemlerini içeren önceki notlarla karşılaştırınız.

23 Bu üç boyutlu uzamın çeşitli bağıntıları geometrinin malzemelerini oluştururlar. Şekil, üçlü uzam ve uzayın diğer sonlu kipleri, bilimler için en açık ve kesin nesnelerdir; ancak uçsuz-bucaksızlık belirsizliği, sonlu deneyim idelerinin önünde sonunda çeşitli yollardan bizi ulaştıracağı en son belirsizliğin en göze batan göstergesidir.

zorlar: Tüm diğer varlıkların gerçekliği ve uzanımına değil de kendi varlığımızın amaçları ve korunmasına uygun anlama yetisi ve kavrama gücü taşıyan bizler için bir varoluşu kavramak ya da gerçek bir varlığa ilişkin bir ideye sahip olmak hemen hemen tüm süre çeşitlerinin tam bir değillemesi ile gerçek bir varoluşun idesine sahip olmak kadar güçtür. Dolayısıyla, uzayla ilgisi bulunan tinleri[24] ya da uzay içinde nasıl iletişimde bulunduklarını bilmeyiz. Tüm bildiğimiz, cisimlerin katı parçalarının uzanımına göre uzayın belli bir parçasını ayrı ayrı doldurduklarıdır ki böylece bu tikel uzay parçasında oldukları sırada başka cisimlerin orayı paylaşmasını engellerler.

12. *Süre* ve *zaman* iki parçasının bir arada var olmadığı fakat art arda geldiği, *"uzaklığı yok etmeye"* ilişkin idemizdir; *yayılım* ise tüm parçaların art ardalığa kapalı fakat bir arada var olabildiği *"uzaklığı sürdürmeye"* ilişkin idemizdir. Dolayısıyla art ardalık olmaksızın bir süreyi kavrayamadığımız gibi düşüncelerimizde şimdi var olanın yarın da olacağı ya da bir seferde şimdiki süre anından fazlasını kaplayacak biçimde bir araya da getiremesek yine de insan ya da başka bir sonlu varlığın süresinde çok farklı olan öncesiz-sonrasız Tanrısal süreyi kavrayabiliriz. Çünkü insan tüm geçmiş ve gelecek şeyleri kavrama bilgisi ya da gücüne sahip değildir: Düşünceleri dününse yarının ne getireceğini bilmez. Bir kez geçmiş olanı geri getiremez ve gelecek olanı da şimdiye alamaz. İnsan için söylediğim tüm sonlu varlıklar için geçerlidir; sonlu varlıklar insanı bilgide ve güçte aşsalar da Tanrı ile karşılaştırıldığında değersiz yaratıklardır yine de. Sonlu ya da herhangi bir büyüklük sonsuzda bir yer tutamaz.[25] Tanrının sonsuz bilgiyle ve sonsuz güçle donanmış sonsuz süresi geçmiş gelecek tüm şeyleri kapsar ve bugün

24 "Tinler" yani cisimleşmemiş/bedenlenmemiş tinler.

25 Dolayısıyla, uzay ya da sürede sonsuz nicelik denen, tam anlamıyla bir nicelik değil, yalnızca niceliğin belirsizliğe gömülmesi içeriği taşıyan, ölçülemeyen gerçekliktir.

kadar açıktır; Tanrı için istediği her an var edemeceği tek bir şey de yoktur. Her şeyin var oluşu Tanrının inayetine bağlı olduğundan tüm şeyler o var olmalarını uygun gördüğü an var olur. Sonuç olarak; yayılım ve süre karşılıklı birbirini kucaklar ve sarar; çünkü her uzay parçası her süre parçasında ve her süre parçası da her yayılım parçasındadır. İki seçik idenin böyle bir bileşimini, sanırım, düşündüğümüz ya da düşünebildiğimiz çeşitlilik içinde bulmak zordur ve daha öte kurgulama şansı tanıyabilir.[26]

26 Süre her yerde algılanır ve uzay kesintisiz sürer. Yok edilmelerine ilişkin bir ideye sahip olmak imkânsızdır: Biri bir şeyin uzamlılığına ilişkin, diğeri bir şeyin değişmesine ilişkin soyut olasılık içerdiğinden "hiçbir şeye" o kadar çok yakındırlar ki ne yok edilmeye ne de yaratılmaya elverişli görünmektedirler. Şeylerin doğası ya da nedeni gereğince sınırsız ve sonsuz bölünebilirin belirsizliğinde kaybolur giderler. Hayal gücü ve duyarlı anlama yetisi, şeylerdeki bir akıl zorunluluğu dolayısıyla belirsizliğe gömüldükleri sınırsızlık ya da sonsuz bölünebilirliği betimleyemez. Süre ve uzay idelerini açıklarken Locke, bu zihinsel zorunluluğu yani cismi uzay bağıntılarına ilişkin ideleri olmaksızın, ya da değişmeleri varlıklarını içeren bir süreye ilişkin ideler olmaksızın kavramadaki mutlak yetersizliği geri planda bırakmaktadır; ve her birinin sınırlanamaz doğasını da bu çerçevede ele almaktadır. Bu zihinsel zorunluluk, tarihsel-açık yöntem ile yalnızca bilinçte fiziksel oluş sırası çerçevesinde bir hal/kip olarak açıklanamaz, -somut ölçülerinden soyutlanmış bağıntılardan biri ya da diğerinin duyarlı hayal gücüne teslim edilemeyişinden daha fazlasına açıklama getirilemez bu şekilde.

16. BÖLÜM

SAYI İDESİ

1. Sahip olduğumuz ideler içinde "birlik" ya da "bir" idesinden daha fazla yolla gelen ve daha yalın olanı yoktur: Hiçbir çeşit ya da bileşim izi yoktur: Duyularımızın alanındaki her nesne, anlama yetilerimizdeki her ide ve zihnimizin her düşüncesi bu ideyi beraberinde getirir. Dolayısıyla tüm diğer şeylerle uyumundan kaynaklı en evrensel idemiz olduğu kadar düşüncelerimizle en sıkıfıkı olan da yine bu idedir. Çünkü, insanlar, melekler, eylemler, düşünceler kısacası var olan ya da imgelenebilen her şeye kendini sunar sayı.[1]

2. Zihnimizde bu ideyi yineleyerek ve birbirine ulayarak *kiplerine* ilişkin *bileşik* idelerine kavuşuruz. Biri bire ekleyerek bir çifte ait bileşik ideye; on iki birimi bir araya getirerek bir düzineye ait bileşik ideye ve aynı biçimde yirmi ya da bir milyon gibi bileşik idelere sahip oluruz.[2]

3. *Sayıya ait yalın kipler* tüm diğerleri arasında en seçik olanıdır; en küçük bileşen olan bir birimin oluşturduğu her bileşim

1 Bak: 7. Bölüm, 7. kısım. Somut deneyimde tüm diğer idelerimizle birlik idesinin zorunlu bir aradalığı idelerimizin yalın olmasına engeldir. İster istemez hepsiyle alaşım halinde olduğundan sayı kendini önkoşul ve örnek kabul eden asıl akıl yapısına bağlantılandırılmıştır, olası duyusal görünüşlere değil.

2 Locke'un sonsuzluğa ilişkin en açık idelerimizi edinmede araç olarak gördüğü sayı idesi onun için özel bir önem taşımaktadır. Bak: 8. Kısım; 17. Bölüm, 9. Kısım. Pythagoras'dan bu yana sayı idesi metafiziksel kurgulamalar için bir çekim alanı olmuştur.

en yaklaşık olandan da en uzağındaki kadar farklılık gösterir. İki, iki yüzden olduğu gibi birden de seçiktir; ve iki idesi üç idesinden bir parazit kurdunun yeryüzünden olduğu kadar seçiktir.[3] Gerçekten farklı olduğu halde ayırt edemediğimiz iki yaklaşık ide içerikli diğer yalın kiplerde durum böyle değildir. Bu sayfanın beyazlığı ile bir sonraki sayfanın beyazlığı arasındaki farkı kim bulabilir ya da kim uzamda her zerre fazlalığın seçik ideleri oluşturabilir?

4. Her sayı kipinin tüm diğerlerinden açıklık ve seçikliği uzamda olduğundan daha apaçık ve keskin değilse, belirteçlerin sayılarda daha genel ve daha belirgin bir kullanım içerdiklerine düşünmeye iter beni. Çünkü sayıların ideleri uzamdakinden daha açık ve ayırt edilebilir haldedirler; uzamda her eşitlik ve fazlalığın gözlemlenmesi ya da ölçülmesi öyle kolay değildir, çünkü düşüncelerimiz uzayda bir birim gibi daha ötesine geçemeyeceğimiz herhangi bir küçüklüğe varamazlar; ve dolayısıyla, en küçük bir fazlalığın niceliği ya da oranı keşfedilemez; ancak sayıda bu belirsizlik yaşanmaz: Şöyle ki, 91, 90 sayısının hemen ardından gelse de ondan yine de örneğin 9.000 sayısından nasılsa o kadar ayırt edilebilirdir. Fakat uzamda, örneğin bir ayak ya da bir inçten daha fazla herhangi bir ölçü bir ayak ya da bir inçlik ölçüden ayırt edilmez. Eşit uzunlukta görünen çizgilerden biri diğerinden sayılamaz parçaları sayesinde daha uzun olabilir; ve de bir açı için bir dik açıdan sonraki en büyük açı denemez.[4]

5. Bir birimin idesini yineleyip bir diğer birime ulayarak iki adıyla gösterilen tek bir toplu idesini edinebiliriz. Bu işlemi sürdürüp edindiğimiz en son toplu ideye bir tane daha ekleyip ona bir ad verirsek, birbirini izleyen sayılar için bir adlar dizgesi

3 Bu bağlamda sayısal farklılık, birimi ile, en seçik ve ölçülebilir nicelik ölçütüdür; çünkü her kipsel değişim düşünülebilecek en uzak sayıdan olduğu kadar en yakın sayıdan da ayırt edilebilirdir.

4 Bak: Leibniz, *Yeni Denemeler*. Locke kendi sayı idesinden kesirleri dışlıyor görünmektedir.

ve bu dizgeyi ayrı ayrı adlarıyla birlikte saklayacak bir belleğimiz oldukça, birbirinden ayırt edilebilir çeşitli birim topluluklarının idelerine sahip olabiliriz. Numaralandırma, bir birim daha ekleme ve tümüne tek bir ide gibi önceki ve sonrakinden çıkarsamamızı ve her daha büyük ya da daha küçük birimler toplamından ayırt etmemizi sağlayacak yeni ya da seçik ad ya da işaret vermekten başka bir şey değildir. Öyle ki bire bir, ikiye bir eklemek suretiyle işlemi sürdürüp bu sırada her bir adıma ait seçik adları da koyabiliyor ve yeniden her bir öbekten bir birim çıkararak onları azaltabiliyorsak, dilimiz kapsamında ya da adlarını bildiğimiz sayıların idelerini elde edebiliriz. Sayıların zihnimizdeki ayrı ayrı yalın kipleri çeşitlilik ve daha az ya da daha çoktan başka farklılık içermeyen bir sürü birim bileşenleri olduklarından, her bir seçik bileşime ad ya da işaret koymak diğer türdeki idelerden daha fazla zorunluluk içerir. Çünkü böyle adlar ya da işaretler olmadan özellikle büyük miktarda birim içerikli bileşimlerde hesaplama yapmakta zorlanabiliriz; karmakarışık bir yığınla karşı karşıya kalırız bu durumda da...

6. Konuştuğum kimi Amerikalıların (aslında yeterince akıllı ve çabuk kavrayışlıdırlar) bizim gibi 1000'e kadar sayamamaları ve 20'ye ulaşabildikleri halde o sayının seçik bir idesine sahip olamamalarını şimdi anlıyorum. Ticaret ya da matematikten habersiz basit yaşam ve yoksulluklarının gerektirdiği kadarını karşılayan ve oldukça kısır dilleri yüzünden 1000 sayısını temsil edecek hiç sözcük bilmiyorlardı; öyle ki, büyük sayılardan söz ettikleri zaman sayamadıkları yerde kafalarındaki kılları gösterirlerdi. Bu da sanırım adlar konusundaki yoksulluklarından ileri gelmekteydi. *Tououpinambos* halkı 5'in üzerindeki sayıların adlarını bilmiyor ve onları kendi parmakları ile yanlarındakilerin parmakları ile gösteriyorlardı.[5] Her zamankinden

5 *"Histoire d'un Voyage, fait en la Terre du Bresil"* Jean de Lery, 20. Bölüm, sf: 307-382.

daha büyük sayılar için kimi uygun adlar bulsak eminim ki onları da ayrı ayrı sayabiliriz: Ancak milyon kere milyon ifadesiyle, aldığımız yolda on sekiz onluk basamak ötesinde karıştırmadan ilerlememiz güçtür. Seçik adların iyi bir hesaplamaya ya da yararlı sayı ideleri edinmeye katkılarını görmek açısından tek bir sayının işaretleri olarak süreğen bir sıra izleyen rakamları incelemenizi istiyorum şu örnek üzerinde:

Nonillions	Octillions	Septillions	Sextillions	Quintrillions (Kentrilyon	Quartrillions (Katrilyon)	Trillions (Trilyon)	Billions (Milyar)	Millions (Milyon)	Birimler
857324	162486	345896	437918	423147	248106	235421	261734	368149	623137

Bu sayıyı İngilizce adlandırmada, genelde ikinci altı rakam adı olan milyonun yinelenmesine başvurulur.[6] Bu şekilde bu sayının ayrı kavramlarına sahip olmak çok güçtür. Fakat her altı rakama yeni ve sıralı ad vermek yoluyla bu ve daha fazla rakamın ayrı ayrı kolayca sayılıp sayılamayacağı ve idelerinin bizce daha kolay edinileceği ve başkalarına daha açık ifade edilip edilemeyeceği bir yana, bu örnekleme yalnızca, kendi buluşlarımı sunmadan, seçik adların numaralandırma için önemini göstermek içindi.

7. Sayı basamaklarını ayrı ayrı gösterecek adlardan yoksun ya da dağınık ideleri bileşikler içinde toplama ve düzenli bir sıralamalarını yapma, böylece belleklerinde hesaplama için gerektiği kadar saklama yetisine henüz sahip olmadıklarından çocuklar diğer ideleri ile iyice donandıktan çok sonraya kadar ne saymaya başlar ne de çok fazla ya da düzenli basamaklandırma yapar ve yirmi demeden önce başka şeylere ilişkin çok açık kavramlara sahip oldukları ve sıklıkla onları çok iyi dile getirip uslamladıkları gözlemlenebilir rahatlıkla. Belleklerinin zayıflığı

6 Ne kadar büyük olursa olsun bir sayı sonludur ve sayı idesi ya da sınıfını aşan ve sayılamaz olan uçsuz bucaksızlık ya da öncesiz-sonrasızlığı ölçmeye uygun olmasa da bir uzay ya da bir süreyi ölçer.

yüzünden sayıların ayrı bileşimlerini seçik sıralarına göre verilen adlarıyla birlikte belleklerinde tutamayan ve bu kadar uzun bir sayısal basamaklar zincirinin izini süremeyenler yaşamları boyunca hesap yapmayı ya da orta düzeyde sayı serilerini düzenli olarak yinelemeyi beceremezler. 20'ye dek sayan ya da bu sayının bir idesine sahip olan kişi 19'un 20'den önce geldiğini bilmelidir; bu olmazsa bir boşluk oluşur, zincir bozulur ve numaralama daha ileri gidemez, orada takılır.

Öyle ki doğru hesaplamak için, *(1)* Zihnin yalnızca bir birim eklenmesi ya da çıkarılması ile birbirinden ayrılan iki ideyi dikkatlice ayırt etmesi; *(2)* Bellekte, bir birimden o sayıya dek olan ayrı bileşimlerin adları ya da işaretlerini sayıların dizilimindeki tam sıraya uygun olarak saklaması gerekir. Bu ikisinden herhangi birinde yanılgıya düşülürse tüm sayma işlemi zarar görür ve seçik numaralandırma için gerekli idelere ulaşılmaz, yalnızca karışık bir yığın idesi oluşur.

8. Zihnin bizce ölçülebilir olan tüm şeyleri ölçmede yararlandıkları *yayılım* ve *süredir* genellikle... Sonsuzluk idemiz bunlara uygulandığında bile sayısal sonsuzluktan başka bir şey değil gibidir. Toplama yoluyla sonuna eremediğimiz sayı sonsuzluğuyla süre ve yayılımın imgelenen parçalarına ait belli idelerin sürekli ulanması değil de nedir bizim öncesiz-sonrasızlık ve uçsuz bucaksızlık idelerimiz? Böyle tükenmez bir birikimi bize tüm diğer ideler içinde en açık biçimde sağlayan sayıdır. Bir insan istediği kadar büyük bir sayı toplamına ulaşsa da ona daha da ekleme kapasitesinden bir zerre bile azaltamaz ya da tükenmez sayı hazinesinin sonuna yaklaşamaz; orada hâlâ çıkarılmış olanlar kadar çok eklenmeyi bekleyen malzeme saklıdır. Sayıların bitimsiz eklenimi ya da eklenebilirliği sonsuzluğa ilişkin en açık ve en seçik ideyi edinmemizi sağlayacak denli belirgindir. Bu konuda bir sonraki bölüm daha aydınlatıcı olabilir.

17. BÖLÜM

SONSUZLUK İDESİ

1. *Sonsuzluk* adını verdiğimiz idenin cinsini bilen biri zihnin sonsuzluğunu genelde neye doğrudan yüklediğini ve bu ideyi nasıl oluşturduğunu düşünmelidir.

Bana öyle geliyor ki zihin *sonlu* ve *sonsuzu, nicelik kipleri* ve öncelikle parçaları olan ve en küçük parçasının eklenimi ya da çıkarımı ile azalma ya da çoğalma yeteneği taşıyan şeyler olarak görüyor. Önceki bölümlerde uzay, süre ve sayı idelerini bu biçimde ele almıştık.[1] Tüm şeylerin sahibi ve kaynağı yüce Tanrının akıl erdirilemez bir sonsuzluk içerdiğinden eminiz:[2] Fakat cılız ve sığ düşüncelerimizde bu en büyük ve üstün varlığa sonsuzluk idemizi uyarladığımızda öncelikle süresi ve zamansızlığı-mekânsızlığıdır dikkate aldığımız. Tükenmez ve kavranılmaz gücü, bilgeliği ve inayetine daha mecazi bir bakış açımız vardır. Bunları sonsuz diye adlandırdığımızda, bu sonsuzluğa

1 Burada sonsuzluğu, olumlu olduğu ve uzay ya da zaman ile sunulduğu sürece bir iç duyum idesi yapan karşı konulmaz ilerleme zorunluluğu hissine ilişkin bir olumlu ideye sahip olduğumuz ima ediliyor gibiyse de, bir şeyin sonsuz niceliğine ilişkin olumlu ide ya da zihinsel imge taşıyamayacağımızdır ileri sürülen.

2 Önceki dört bölümde de açıklandığı üzere Locke'a göre sonsuzluk idesi soyut uzay ve süre içinde ölçülebilir bir sonsuzluktur; sayı ve bağıntıları ile bitimsiz olan sonlu parçalar barındırır. Somut, niteliksel sonsuzluk Tanrıda bulunur; kusursuz/mükemmel Akıl ve Amaç, anlaşılmaz bir biçimde, uzay ve süre idelerimizden bağımsız olarak maddi ve manevi anlamda üstün ve her yerde varoluşuyla belirginleştirilir.

ilişkin idemiz beraberinde Tanrının güç, bilgelik ve inayetinin edimleri ya da nesnelerinin uzamı ya da sayısını asla aşamayacak bir derin düşünme ve öykünme getirir. Bu özelliklerin, sığ kapasitelerimizin sonsuzca ötesinde olan Tanrıda ne derece bulunduğunu söylemek değil niyetim ki kuşkusuz hepsi de en kusursuz düzeydedir. Fakat söylemek istediğim; biz Tanrının bu özelliklerine ve sonsuzluklarına ilişkin böyle idelere sahibiz.

2. Şimdi düşünmemiz gereken *zihin bunları nasıl edinir?* sorusudur. Sonsuz idesi için bu kolaydır. Dış duyularımızı etkileyen belirgin uzam parçaları zihne sonsuz idesini de taşırlar; saatler, günler ve yıllar gibi zamanı ve süreyi ölçmede kullandığımız genel art ardalık dönemleri sınırlı uzunluklardır. Güçlük uçsuz-bucaksızlık ve öncesiz-sonrasızlığa ait sınırsız idelere nasıl kavuştuğumuzdadır; çünkü çevremizdeki nesneler bu genişliğe göre çok güdük kalırlar.[3]

3. Bir fit (ayak) gibi belli uzay uzunluklarının herhangi bir idesini taşıyan herkes o ideyi yineleyebildiğini görür ve onu bir öncekine ekleyerek iki fit idesini, bir üçüncüyü ekleyerek üç fit idesini oluşturur; ve bu ya da başka bir uzunluk biriminin sürekli katlanması ile istediği kadar idesini genişletir ki başlangıçtaki kadar uzaktır sona ve artık durması için neden yoktur: Uzay idesini genişletme kapasitesi hâlâ aynı düzeydedir; işte bu noktada sonsuz uzay idesine zaten kavuşur.

4. Bu zihnin sonsuz uzay idesini edinme yoludur. Zihnin gerçekten var olan bir sınırsız uzay idesini[4] edinip edinmediğini

3 Uzam ya da sürede sınırsız bir nesneyi ne algıladık ne de algılayabiliriz; ve ister istemez belirsiz bir sınırsızlık idesine yöneltiliriz. Locke bu olguyu tüm idelerimizin karşılık geldikleri yalın ideler ya da birincil izlenimlere bağımlılığı yolundaki temel varsayımı ile bağdaştırmaya çalışıyor.

4 Görünüşlerin yalnızca deneysel tekrarı ile, Locke'un da onaylar göründüğü gibi, uzay idesinin içerdiği yineleme işlemini durmaksızın sürdürmeye yönelik zihinsel gerekirlik açıklanmaz. Bu zorunluluk yalnızca kendiliğinden kendi sonluluk ve geçiciliğini aşamayan duyusal sunumlar değil şeylerin akılla kavranılır doğasında ve zihindeki bir şey yüzünden değil midir?

irdelemek tamamıyla farklı bir şeydir, çünkü idelerimiz hep şeylerin varoluşunun kanıtları değildirler: Fakat yine de sırası gelmişken, uzayın kendinde gerçekten uzay idesi ya da yayılımının doğal olarak bizi sürüklediği sınırsız olduğu imgelemine eğilimliyiz diyebilirim. Bizce cismin uzamı ya da hiçbir katı madde içeremeyen varlık olarak düşünüldüğünden, zihnin sonuna ulaşabilmesi ya da ona bir son biçmesi ya da düşünceler ne kadar açılsa da bu uzayda herhangi bir noktadan artık ileri gidememesi diye bir şey yoktur. Cisimsel sınırlar zihnin uzay ve uzamda ilerlemesini durdurmak bir yana daha da kolaylaştırır. Cismin en uç sınırına geldiğimizde zihin cismin de ilerleyebileceği uzayın artık bittiğine, böyle algılamadığı halde, nasıl inanabilir? Cismin hareketi için çok küçük de olsa cisimler arasında boş bir uzay zorunluluğu varsa ve bu boş uzay içinde ya da boyunca hareket etmesi mümkünse o zaman bir madde parçacığının boş bir uzaya girmemesi imkânsızdır: Cisimler arasındaki boş uzay kadar cismin sınırları ötesindeki boş uzaya da bir cismin girme olasılığı hep vardır: Cisimlerin sınırları ötesinde ya da aralarında boş uzay idesi tümüyle aynı doğadadır; hacim dışında bir farklılık taşımazlar; dolayısıyla cismin oraya sızmasını engelleyecek hiçbir şey yoktur. Öyle ki, zihin tüm cisimlerden uzağa ya da aralarına düşüncelerini yöneltse de bu tek tip uzay idesinde sınır ve son olacak bir nokta bulamaz: Sonuç olarak gerçekten sonsuz olduğu çıkarımına varır ister istemez.[5]

5. Bir uzay idesini istediğimiz kadar yineleme gücüyle uçsuz bucaksızlık idesini ediniriz; aynı şekilde zihnimizde bulunan herhangi bir süre idesini durmaksızın yineleyerek de öncesiz-sonrasızlık idesini elde ederiz. Çünkü kendimizde sayı idesinde

5 Locke başka bir yerde "salt uzay" için orada uzamlı bir şeyin var olabileceğine dair sonsuz bir olasılıktan başkaca bir şey değildir diyor. "Yaşamımız boyunca hep salt uzayın gerçek bir şey olduğu dayatmaları ile karşılaştığımız için sonunda onun yalnızca bir bağıntı olmayıp gerçek bir şey olduğu önyargısına teslim olmuşuz." *(Çeşitli Yazılar/Denemeler)*

olduğu gibi böyle yinelenen idelerin sonuna varamadığımızı görürüz.[6] Bu noktada bir öncesizlik-sonrasızlık idesine sahip olmaktan tümüyle farklı bir sorunsal doğuyor: Süresi öncesiz-sonrasız gerçek bir varlık var mı yok mu? Var olan bir şeyi gözlemleyen düşünen birinin öncesiz-sonrasız "bir şeye" varması kaçınılmazdır bence. Bundan başka bir bölümde söz ettiğimden,[7] şimdi sonsuzluk idemize ilişkin başka irdelemelerde bulunacağım.

6. Sonsuzluk idemizi kendi idelerimizi durmaksızın yineleme gücümüzle ediniyorsak,[8] "neden uzay ve süre idelerinde olduğu gibi diğer idelerde de sonsuzluk çıkarımına varmıyoruz?" Onlar da bu ikisi kadar kolay ve sık yinelenebilirken, örneğin, neden sonsuz tatlılık ya da sonsuz beyazlık diye bir şey düşünemiyoruz. Parçalara ayrılabilir ve eşit ya da daha küçük parçalarından birinin eklenmesiyle artabilir diye düşünülen tüm ideler yinelenmeleri yoluyla bize sonsuzluk idesini kazandırırlar: Çünkü durmaksızın yinelendiklerinde sonuna ulaşılamayacak bir sürekli genişleme söz konusudur. Fakat diğer idelerde durum böyle değildir. Şimdi sahip olduğum en geniş uzam ya da süre idesini en küçük bir parça daha ekleyerek yine de çoğaltabilirim fakat en açık beyazlık idesine eşit ya da daha az bir beyazlık idesi katmak onu artırmadığı gibi idemi de genişletmez; ve dolayısıyla, farkla beyazlık ideleri ancak "tonlar" olarak adlandırılabilir. Parçalardan oluşan ideler her küçük parçanın eklenimiyle artışa yatkınken, dün gördüğünüz bir parça kardan aldığınız ve bugün gördüğünüz başka bir kar parçasından edindiğiniz beyazlık idelerini

6 "Kendimizde" yani "sunulan görünüşlerde değil kendi içimizde" sınırlı bir süreye kesin olarak inanmamızı engelleyen bir şey buluruz.

7. Bak: 4. Kitap, 10. Bölüm, 3. Kısım. Burada, gönderme yapılan ve 4. Kitapta yer alan bölümün daha önce yazılmış olduğu anlaşılabilir. Locke'a göre sürenin boş olduğunu varsaymak imkânsızdır fakat hareket için yer kalabilecek biçimde, uzayın maddeden ayrılması, uzay parçalarının boş olduğu anlamına gelmektedir.

8 Bana kalırsa, uzay ve süre idelerinde zihinsel sorumluluk.

zihninizde bir araya koyduğunuzda tek bir ide oluştururlar; beyazlık idesi hiç artmamıştır; hatta daha az beyazlık daha fazla beyazlığa eklenirse artırmak bir yana onu azaltmış oluruz. Parçalar içermeyen ideler insanların istediği oranda çoğaltılamaz ya da duyularıyla edindiklerinin ötesine genişletilemez;[9] fakat yinelenerek artırılabilen süre, uzay ve sayı ise zihinde sonu görünmeyen bir alanın idesini bırakır ve ilerlemek için hiçbir engel koymaz zihne; işte böylece bu ideler tek başlarına zihnimizi sonsuzluk düşüncesine yöneltirler.

7. Sonsuzluk idemiz, nicelik düşüncesi ve zihnin nicelikte yetkin olduğu sonsuz artırma yetisinden doğsa da zihnin sahip olduğu düşünülen bir nicelik idesine sonsuzluğu kattığımız ve sonsuz uzay ya da sonsuz süre gibi bir sonsuz nicelik sözü ettiğimizde düşüncelerimizde büyük bir karmaşaya yol açarız tahminimce. Çünkü bence sonsuzluk idesi durmadan büyüyen bir ide iken bir nicelik idesi kendinde sınırlı olduğundan, ona sonsuzluk eklemek yalnızca büyüyen bir hacme sabit bir ölçü ayarlamaktır; ve dolayısıyla uzayın sonsuzluğuna ilişkin ide ile bir sonsuz uzay idesini titizlikle ayırt etmemiz gereklidir. İlki zihnin uzay idelerini istediği kadar yineleyerek durmaksızın ilerlemediği varsayımı, fakat zihinde sonsuz bir uzay idesine gerçekten sahip olmak,[10] zihnin, durmadan yinelenmeyle tamamı asla edinilemeyecek olan uzay idelerine ilişkin gerçek bir görüşe sahip

9 Locke'un ölçülebilir sonsuzluğu sayısız parçalardan oluşmaktadır ve bu mutlak bir bütün ya da tamamlanmış ide olarak düşünülemez. Durmaksızın yineleme olumlu bir sonsuz nicelik idesinde son bulamaz. Büyük ya da küçük, uzay, zaman ya da sayıdaki tamamlanmış ya da anlaşılabilir sonsuz nicelik daha fazla artırılacak kapasite taşımazdı. Bu tür sonsuzluk, nicelik sınıfı tarafından "kendinde çelişkili, sonlu bir sonsuzluk" olarak dışlanır. Bu uzay ve süre idelerini yayma/ genişletmeyi sürdürme sorumluluğu/ zorunluluğu en son aşamada bizi bu geniş geçit içinde sonsuzluk ile tek bağıntımız gibi görünen tamamlanmamışlık ve belirsizlik duyusuyla baş başa bırakır.

10 İde, yani zihindeki tamamlanmış ya da sonlu imge.

olduğunu varsaymaktır; ki bu içinde açık bir çelişki taşımaktadır.[11]

8. Sayılar üzerinde düşünmek bunu biraz daha anlaşılır kılabilir. Hiç kimsenin sonuna yaklaştığı algısına kapılmadığı sayıların sonsuzluğu derin düşünülürse ortaya çıkar. Fakat bu ide ne kadar açık olursa olsun sonsuz bir sayıya ilişkin gerçek ide[12] saçmalığından daha apaçık bir şey yoktur. Zihnimizde bir uzay, süre ya da sayıya ilişkin taşıdığımız ideler ne kadar büyük olursa olsunlar yine de sonludurlar. Fakat içinde zihni düşüncelerin bitimsiz bir ilerleyişine saldığımız sınırsız, tükenmez bir artakalan varsaydığımızda bile önümüzdeki ide bir türlü tamamlanmıyorsa işte o zaman sonsuzluk idesidir sahip olduğumuz. İçinde bir son değillemesinden başka bir şey düşünmediğimizde çok açık göründüğü halde, zihnimizde bir sonsuz gücün ya da uzayın idesini oluşturduğumuzda bu ide çok bulanık ve karmaşıktır; çünkü tutarsız değilse de çok farklı iki parçadan oluşmuştur. Bir insan zihninde istediği büyüklükte bir sayı ya da uzay idesi oluştursa bile açıktır ki, zihin, varsayılan bir bitimsiz ilerlemede bulunan sonsuzluk idesinin[13] tersine, oluşturduğu bu idede son bulur. Dolayısıyla sonsuz uzay ya da süre konularında akıl yürütür ya da tartışırken kolayca karmaşaya düşeriz.[14] Çünkü böyle bir idenin tutarsız olduğu

11 Bu (süre, uzay ya da sayıda) nicelik ve sonsuzluk idelerinin birbiriyle uyuşmaz olduğu ve asıl sonsuzluğunsa ölçülemez olduğunu belirtir. Bu doğrultuda uzay ve süre en sonunda uçsuz-bucaksızlık ve öncesiz-sonrasızlık belirsizliklerinde kaybolur. Bu kısım Kant'ın bu bağlamda gördüğü felsefi çatışmaya getirdiği çözüm ile karşılaştırılabilir. Prof. Caird'in *"Kant'ın Felsefesi"*ne de bakınız, II. 17. Bölüm.

12 Yani, tamamlanmış duyusal imge.

13 Yalnızca insan tarafından değil kendi doğasında da imgelenemez olan bitimsiz ilerlemenin bir zihinsel imgesinde değil. İlerlemenin imgelenmesi olumlu ve olasıdır fakat zorunlu olarak eksikli ve belirsizi içeren bitimsiz ilerlemenin imgesi olamaz.

14 Berkeley matematikçilerle tartışmalarında uzay ve sürenin sonsuz bölünebilirliği ve sonsuz küçüğe ilişkin çözümsüzlükleri ortaya döküyor. Bunlar Hume'un *"İnceleme"*sinde (I. 2. Bölüm) ve *"Araştırma"*sında (12. Kısımda)

halde[15] öyle algılanmayan parçalarından biri ya da öteki hep kafaları karıştırır. Bir uzay ya da bir sonsuz sayı yani zihnin gerçekten sahip olduğu ve ötesine geçemediği bir uzay ya da sayı idesi böyle gibi geliyor bana; zihin durmaksızın düşüncelerini büyütüp ilerlese de sonuna asla ulaşamıyor bunların. Sınırları olmayan sonsuzdur ve düşüncelerimiz sonsuzluk idesinde hiçbir sınır bulamaz.[16]

9. Tüm diğerleri içinde sayı, bence, bize en açık ve en seçik sonsuzluk idesini kazındırandır.[17] Uzay ve sürede zihin sonsuzluk idesini izlerken de milyon, milyonlarca mil ya da yıllar gibi sayı ideleri ve yinelemelerinden yararlanır ki bunlar sayıyla, karışık bir yığın olmaktan, zihni bulandırmaktan korunan seçik idelerdir. Zihin istediği kadar milyonu, bilinen uzay ya da süre uzunluklarına ilişkin ideye ekleyebilir; sonsuzluğa ilişkin en açık ide olarak sonsuz eklenebilirlik, sayılarda hiçbir bitim olasılığı tanımayan karışık bir artakalandır.[18]

10. *Sonsuzluk idemiz, zihnimizde seçik ideleri bulunan belirgin parçalara uyarlanmış sayı sonsuzluğudur.* Sayıyı genelde sonsuz diye düşünmezken süre ve uzanım böyle olmaya yatkındır. Öyleyse sayıda bir sona ulaşırız, çünkü bir birimden daha

---

kuşkulu yönleriyle ele alınmaktadır. Fakat tüm kaçınılmaz kusurlu doğruluklar, duyusal imgeleme gücünün ölçüsüne göre yargıda bulunan bir anlama yetisinin sınıflandırmasına zorlandıklarında çelişki içerirler. Locke, kendine göre, onları belirsizlikleriyle kabul eder ve Stillingfleet'e yazdığı mektuplarda tüm bilinir idelerimizin açık ve seçik olmaları gerektiğini asla söylemediği üzerinde durur.

15 Mutlak yetersiz ide üzerinde yeterli ve imgelenebilir olduğu varsayımından hareket etmekte ısrarlı isek bu söz konusudur.

16 Önceden de vurgulandığı üzere, ilerlemeyi imgeleyebiliriz, bitimsiz ilerlemeyi değil.

17 Yani, imgelenemez sonsuzluk idesi sayılabilir tüm sonlu ya da imgelenebilir şeylerle zihne sunulmaktadır; çünkü sayısızın belirsizliğinde yitene dek sayı sonludur.

18 Bitimsiz ise, bir durak belirtisi sunmamakla birlikte bu imkânsızdır da; tersi açık bir çelişki olurdu. Sonuç olarak bitimsizlik nicelik sınıfının ötesine geçer.

küçük bir şey içermediğinden orada dururuz;[19] fakat sayıyı ekler ya da artırırken sınır tanımayız. Bu durumda biri bizimle son bulan, diğeri düşünebileceğimizin ötesine uzanan süreğen bir çizgi gibidir. Fakat uzayda ve sürede durum başka. Sürede bu sayı çizgisinin iki tarafında da anlaşılmaz, belirsiz ve sonsuz uzanımı olduğunu düşünür[20] ve öncesiz-sonrasızlığa ulaşırız. Bu sayı sonsuzluğunun hem *à parte ante* hem *á parte post* dönüşüdür. Öncesiz sonrasızlığı *à parte ante* (önceki parça) düşündüğümüzde kendimiz ve içinde bulunduğumuz zamandan başlayarak zihnimizde tüm sayı sonsuzluğundan eklemelerle ilerleme olasılığıyla yıllar ya da çağlar gibi herhangi bir geçmiş süre dilimini yineleriz;[21] öncesiz sonrasızlığı *à parte post* (sonraki parça) düşündüğümüzde de yine kendimizden başlayarak dönemleri katlayarak, yine sayı çizgisini aşan gelecek sürede ilerleriz. Bu ikisi bir araya getirilince öncesizlik-sonrasızlık dediğimiz sonsuz süreyi oluştururlar. Her iki yöndede, ileri ya da geri, sonsuzlukla karşılaşırız çünkü hâlâ sayının sonsuzluğunu yani daha fazla ekleme gücünü[22] harcamayı sürdürüyoruzdur.

11. Uzayda da kendimizi merkez alıp iki yandan da o belirlenemez sayı çizgilerini izleriz. Kendimizden başlayarak her iki yöne doğru sayı sonsuzluğuyla yardları, milleri birbirine eklemeyi durmaksızın sürdürürüz. Bu yinelenen idelere sınırlar koymak için beklemeksizin o belirsiz uçsuz bucaksızlık idesine kavuşuruz.

12. Düşüncelerimizle bir madde hacminde en son bölünebilirliğe ulaşamadığımızdan, sayının sonsuzluğunu da içeren be-

19 Ya kesirler?

20 Ona ulaşmaya yönelik (mutlak etkisiz) zihinsel çaba olsa da bunun zihinsel bir imgesine sahip olamayız.

21 *à parte ante* ve *à parte post* sonsuz ise, "parçalar" ya da —sayı sonlu ve ölçülebilir olduğundan— "iki" parça diye söz edilebilir mi bunlardan? Bak: Hobbes (*Philosophia Prima,* 7/12) Hobbes burada duyusal imgelemeyi zihin gücünün ölçüsü olarak yansıtıyor gibidir.

22 Daha doğrusu, sürekli bir daha fazla eklemeye yönelik zihinsel zorunluluk altındadırlar.

lirgin bir sonsuzluk söz konusudur bizim için. Fakat bir fark var: Uzay ve süre sonsuzluğunu düşünürken yalnızca sayıların eklenimine başvururken burada zihnin, önceki eklemelerde olduğu kadar, bir birimi sonsuza dek parçalara bölmeye yönelmesi söz konusudur. Ancak yine de yeni sayıların eklenmesinden başka bir şey değildir bu da. Yalnız birinin eklenimindeki sonsuz büyüklükte bir uzaya ilişkin idemiz, diğerinin bölümündeki sonsuz küçüklükte bir cisme ilişkin idemizden daha olumlu değildir. Sonsuzluk idemiz büyüyen ya da tutulmaz bir ide olarak sürekli sınırsız bir ilerleme gösterdiğinden hiçbir yerde duramaz.[23]

13. Gerçek bir sonsuz sayıya[24] ilişkin olumlu idesi olduğunu söyleyecek bir çılgın bulmak zordur. Sayının sonsuzluğu önceki bir sayıya istendiği kadar çok ve uzun birim bileşimi ekleme gücündedir yalnızca... Aynı güç uzay ve süre sonsuzluğunda da zihne hep bitimsiz eklemeler için yer bırakır. Bu durumda sonsuz uzay ve süreye ilişkin olumlu ideleri olduğunu söyleyecekler çıkarsa, buna karşılık sonsuzluk idesine ekleme yapıp yapamadıklarını sorarak böyle bir yanılgı kolayca yerle bir edilebilir.[25] Fit ya da yard, gün ya da yıl gibi, yinelenen sayılarda, birimlerden oluşmayan ve uymayan süre ya da uzayın olumlu bir idesinden söz edemeyiz, sanırım. Bu birimler zihnimizde ideleri bulunan ve bu tür niceliklerin büyüklüğünü belirlemede kullandığımız genel ölçülerdir. Dolayısıyla, uzay ya da süreye ilişkin

23 Burada Locke'un yaptığı gibi uzay, süre ve sayıda duyusal imgeleme sonuç olarak nicelik açısından bakıldığında yetersizdir; ve insanın görüş açısıyla tek başına yeterli olan yetersiz ide, uslamlamalarımızda tammış gibi ele alındığında yanıltıcı olur.

24 Sonlu zihnin bir durumu olarak kabul edilen zihinsel eğilim için söz konusuysa da, sayıda sonsuzluk somutlaştırılamaz; olumsuz ide de olsa, her ne olursa olsun yönelmeye zorlandığımız şeyin ölçülmüş bir imgesine sahip olamayız.

25 Tanrı da sonlu bireyler de, başlangıçsız ya da sonuçsuz, yani zaman ve niceliğin bir şekilde ötesindeki öz-bilinçli bireyler olarak betimlemeye çalışıldığı her zaman, dış ve iç duyu görünüşleri ile sınırlı kalan insanın anlama yetisinin ötesinde kalır.

bir sonsuz ide sonsuz parçalardan oluşmalıysa bu parçalar sürekli eklenme yeteneğinde olan sayı sonsuzluğundan gelir, yoksa bir sayı sonsuzluğuna ilişkin gerçek olumlu bir ide değildir söz konusu olan. Apaçıktır ki, sonlu şeylerin toplanması (olumlu idelerini taşıdığımız tüm uzunluklar gibi) sayının ürettiğinden başka sonsuzluk idesi oluşturamaz. Sonlu birimlerin birbirine eklenmesini gerektiren sayı,[26] toplamı artırmayı sürdürme ve aynı türden daha fazla eklemede duraksamama gücümüz yoluyla sonsuzluk idesini sunar bize.

14. Sonsuzluk idelerinin olumlu olduğunu kanıtlamak isteyenler "olumsuz ise değillemesi olumludur" biçimindeki bir savdan temel alıp sonu değillemelidirler. Sonlu bir cisimde son yalnızca o cismin sınırı ya da yüzeyleri diye düşünülürse sonun salt bir olumsuz olduğunu kabul etmek zordur.[27] Kaleminin ucunu siyah ya da beyaz diye algılayan biri sonun salt değillemeden fazla bir şey olduğunu düşünebilir. Sürede son varoluşun salt değillemesi değil, daha doğrusu varoluşun son anıdır. Sonun varoluşun salt değillemesinde ısrar edenler eminim ki başlangıcın varlığın ilk anı olduğunu ve hiç kimsenin bu anı salt bir değilleme olarak anlamadığını yadsıyamazlar. Dolayısıyla, kendi savlarına göre *á parte ante* öncesiz sonrasız ya da başlangıçsız bir süreye ilişkin ide yalnızca olumsuz bir idedir.

15. Sonsuzluk idesinin onu uyarladığımız her şeyde olumlu bir şey içerdiği doğrudur. Sonsuz uzay ya da süreyi düşündüğümüzde ilk başta genellikle milyonlarca çağ ya da mili katlayarak, toplayarak çok geniş bir ide oluştururuz. Düşünceleri-

26 Nicelikte beliren sonsuzluk idesi, bu şekilde, duyusal imgeleme gücü çerçevesinde yargıda bulunan bir anlama yetisince özenle işlenen bir duyu verisi değil anlaşılmaz/belirsiz bir zihin sunumu olarak belirir. Locke'da sonsuzluk, yalnızca idesel boyutta eksikli sonucudur sonlunun ki peşine düşülen ve imgeleme gücünü karmaşaya sokan sonsuzluğun kendisi de bir nicelik olarak varsayılsaydı çelişki kaçınılmazdı. Bak: *Novum Organum.* ve Dr. Fowler'ın notları.

27 Cisim, yani sonlu bir cisimde- sonlu bir nesnede.

mizde yığdığımız her şey uzay ya da süreye ilişkin çok sayıda olumlu idenin toplamıdır ve dolayısıyla olumludur. Fakat daha geride bir denizcinin derinliğe ilişkin sahip olduğundan daha olumlu seçik bir kavram değildir kalan.[28] Denizci de iskandil ipinin neredeyse tamamını suya bıraktığı halde dibe ulaşamaz. Böylece çok derin olduğunu anlar fakat daha ne kadar derinlik olduğu konusunda hiç seçik kavramı yoktur. Yeni ip eklese ve iskandil kurşununun hiç dibi bulmadan daha da ilerlediğini görse, sonsuzluğun tam ve olumlu bir idesinin peşinde koşan zihinsel durumla benzeşirdi.[29] İp on ya da on bin yard uzunlukta olsa bile denizciye kazandıracağı, uzanamadığı ve daha da ilerleyebileceği bitimsiz bir derinliğe ilişkin karışık ve göreli bir idedir. Zihin bir uzayı kavradıkça onun olumlu bir idesine yaklaşır ancak onu sonsuza ilerletmeye uğraşırken hiçbir durma olasılığı olmadığından ide eksikli ve kusurlu olmayı sürdürür. Zihin büyüklüğü konusunda ne kadar geniş bir uzay düşüncesi elde ederse idesi de anlama yetisinde o kadar açık ve olumlu bir yer alır: Ancak sonsuz hâlâ daha büyüktür. *(1)* O zaman bu kadar çokun idesi olumlu ve açıktır *(2)* daha büyüğün idesi de açıktır; fakat kavranılamayacak kadar çok ya da büyük yalnızca göreli bir idedir. *(3)* dolayısıyla bu olumlu değil açıkçası olumsuzdur. Bir uzamın genişliğine ilişkin olumlu açık bir idesi olmayan onun boyutlarına ilişkin kapsamlı bir ideye de sahip değildir:

28 Bu daha küçük bir sonluyu bizce imgelenemez olan daha büyük bir sonlu ile karşılaştırmaktır, yoksa onu, varsayılan sonsuzu ölçülebilir bir nicelik olarak varsaymaksızın, ne kadar uyarlanamaz olduğu bağlamında sonsuzla karşılaştırmak değildir. "Ne kadar" ve "daha fazla" bizi bir nicelik kavramıyla sınırlayan ifadelerdir.

29 Bu zihinsel durumun ayırt edilebilecek bir görünüşmüş gibi olumlu bir idesine sahip olabiliriz; fakat bundan zihinsel durumun bağlı olduğu sonsuzluk idesi diye söz edilemez; çünkü, tamamlanmış ya da imgeleme gücü dahilindeki ide zihnin peşinde olduğu şeyin sonsuzluk olmadığının delilini kendi görünüşüyle sunacaktır. "Bizi, yöneltildiğimiz tamamlanmayan/eksikli ya da anlaşılmaz değil de sonlu ya da tamamlanmış olanın idesi ötesine zorlayan bir zihinsel zorunluluk hissi" imgelenebilenle sınırlı bir anlama yetisinin açılımındadır.

Hiç kimse bunu sonsuz olanda ileri sürmez. Bir insanın büyüklüğünü bilmediği bir niceliğin olumlu açık idesine sahip olduğunu söylemek, kumsalda yalnızca yirmiden fazla olduğunu bilebildiği kumların sayısına ilişkin olumlu açık idesi vardır demek kadar akıl dışıdır. Bir olumlu idesine sahip olabildiği on, yüz ya da bin mil ya da yıllık süre ya da uzanımdan daha geniş olduğu düşünüldüğünde bir sonsuz uzay ya da sürenin de ancak bu kadar tam ve olumlu idesine sahip olunabilir; ki bu tümüyle sonsuzluğa ilişkin idemizdir.[30] Olumlu idemizi aşıp sonsuzluğa doğru uzanan şey bulanıktır ve bir sonlu ve sığ kapasitenin alamayacağı genişlikte olduğundan istediğim her parçasını kavramadığım ve kavramayamacağımı bildiğim, olumsuz bir idenin belirsiz karışıklığını içerir. Kavrayabildiğim en büyük kısımdan daha da fazlasının kaldığı olasılığıyla bu belirsizlik tam olumlu bir ide olmaktan çok uzaktır. O kadar çok ölçülen ya da bu kadar ileri götürülen bir nicelikte daha sona gelinmediğini söylemek bu niceliğin daha da büyük olduğunu belirtmektir. Bir nicelikte bir sonun değillemesi onun daha da büyük olduğu anlamına gelir ve bir sonun toptan değillemesi ise düşünceleriniz nicelikte ilerlerken bu daha büyük hep beraberinizde olacak demektir; sahip olduğunuz ya da olduğunuz varsayılabilen tüm nicelik idelerine hâlâ daha büyük idesini eklemeyi sürdüreceksiniz o zaman.[31] Böyle bir idenin olumlu olup olmadığını gelin siz düşünün şimdi.

16. Öncesiz sonrasızlığın olumlu bir idesine sahip olduklarını söyleyenlere soruyorum: Süre ideleri art ardalık[32] içeriyor mu

30 Tümüyle, niceliğin bir sonlu nicelikten daha geniş bir miktarda sunacağı "sonsuzdan" söz edebilir miyiz? Bu sonsuzu sonludan yalnızca derece olarak farklı kılar.

31 Nereye kadar uzanırsa uzansın nicelikte çokluk/genişlik ya da ne kadar büyük olursa olsun parça sonsuzlukla uyuşur mu ya da imgelenemezliği ile tutarlılık içerir mi?

32 Art ardalık ya da değişme (insanın kavradığı şekliyle) parçalardan oluşur ve dolayısıyla ölçülebilirdir, sonlu yapıdadır.

içermiyor mu? İçermiyorsa, bir öncesiz-sonrasız varlık ve bir sonluya uyarlandığında süre kavramlarının nasıl bir farklılık sergilediğini kanıtlamalılar: Çünkü benim gibi bu noktada anlama yetilerinin zayıflığını ve süreye ilişkin kavramlarının, süresi olan bir şeyin bugün dünden daha yaşlı olduğunu düşünmeye zorladığını kabul edecek başka insanlar da var. Dışımızdaki varoluşun art ardalığını saf dışı bırakmak için okulların *"punctum stans"* kavramına sarılırlarsa, art ardalık içermeyen süre daha akıl almaz bir şey olmadığından bana göre, sonsuz süre konusunda daha açık ve olumlu bir ide edinmemize pek katkıları olmayacaktır. Belli bir miktar ifade etmediğinden *punctum stans*[33] aynı zamanda sonsuz ya da sonlu diye de düşünülemez. Fakat zayıf kavrama gücümüzle art ardalığı herhangi bir süreden ayıramıyorsak, öncesiz-sonrasızlık idemiz bir şeyin varlık süresinin anlarının sonsuz art ardalığından başka bir şey olamaz. Biri gerçek sonsuz bir sayıya ilişkin bir olumlu ideye sahipse ya da sahip olabilirse, *"sonsuz sayısı daha fazla eklemede bulunamayacağı kadar mı?"*yı düşünsün. Onu artırabildiği sürece sayı idesinin olumlu sonsuzluk için güdük kaldığını düşünebileceğinden kuşkuluyum.

17. Her düşünen, akıllı varlığın başlangıcı olmayan öncesiz-sonrasız bilge bir varlık kavramını edinmek için kendisi ya da başka bir varlığı irdelemesi kaçınılmazdır. Kendi adıma böyle bir sonsuz süre idesine sahip olduğumu söyleyebilirim. Fakat bir başlangıcın değillemesi olumlu bir şeyin olumsuzlanması olduğundan, sonsuzluğa ilişkin olumlu bir ide edinmemi sağlamaktan acizdir. Düşüncelerimi sonsuza saldığımda kendimi yitiriyor ve açıkçası açık bir kavramına ulaşamıyorum.

18. Sonsuz uzayın olumlu bir idesine sahip olduğunu düşünen biri irdelediğinde, en büyük uzaya ilişkin idesinin en küçük

33 Bilincin, zamanda bir hal değil, tam *punctum stans* (sabit nokta) olarak duruşu üzerine, bak: Green, *Hume'a Giriş*, sf: 121.

uzay idesinden daha olumlu olmadığını görecektir. Bu ikincisinde olumlu idesini taşıdığımız herhangi birinden hep daha küçük olacak küçüklüğe ilişkin göreli bir ideye sahip olabiliriz yine de. Büyük ya da küçük, bir niceliğe ilişkin tüm olumlu idelerimiz, birinden alıp diğerine hep ekleyebileceğimiz göreli idemiz dışında, sınırlara sahiptirler. Geride kalan büyük ya da küçük miktar sahip olduğumuz olumlu idede yer almadığından belirsizdir; ve hiç durmaksızın birini çoğaltma ve diğerini azaltma gücü dışında bu artakalana ilişkin bir idemiz yoktur. Bir havan ve tokmak, bir matematikçinin en keskin düşüncesi kadar çabuk, bir madde parçacığının bölünmezliğine ulaştırır bizi; ve bir araştırmacı da bir filozofun düşünerek kavradığı hızda sonsuz uzayı zinciriyle ölçebilir, ki bu olumlu ideye sahip olmaktır. Bir inç çapında bir küp üzerine düşünen kişi zihninde onun açık ve olumlu bir idesine sahiptir ve düşüncelerinde çok küçük bir şeyin idesini edinene dek 1/2, 1/4, 1/8'lik büyüklüklerle bölme işlemini sürdürebilir. Bölmenin üretebileceği algılanmaz küçüklüğün idesine asla varamaz. Geriye kalansa bölmeye başladığındaki kadar düşüncelerinden uzaktır. Dolayısıyla sonsuz bölünebilirliğin ardından gelen küçüklüğün[34] açık ve olumlu idesine hiç ulaşamaz.

19. Sonsuzluğa doğru yönelen herkes, söylediğim üzere, ilk bakışta sonsuzluğu uyarladığı şeyin çok geniş bir idesini oluşturur; ve bir olasılık zihninde bu ilk geniş ideyi katlayarak düşüncelerini yorar; fakat yine de beklediği nehir yolundan henüz geçmemiş olan suyun, kasabalının zihnindeki idesi gibi, bu kişi de olumlu bir sonsuzluk oluşturmaya yetecek biçimde, geride kalanın olumlu açık bir idesine sahip olmaktan uzaktır:[35]

34 "Küçüklük," daha doğrusu zihinsel yargının, yine zihinsel olarak zorlanılan bölünebilirliği yolunda olduğu şeyin eksikli idesi.

35 Bu iki zihinsel konum yalnızca sonsuzluk durumunda karşılaştırılamaz.

"Rusticus expectat dum defluat amnis, at ille
Labitur, et labetur in omne volubilis aevum."[36]

20. Tanıdığım kimi insanlar sonsuz süre ve sonsuz uzayı öyle farklı görüyorlar ki öncesiz sonrasızlığa ilişkin bir olumlu ideleri olduğuna fakat sonsuz uzaya ilişkin hiçbir ideleri olmadığına inandırırlar kendilerini. Bu yanılgının nedeni de şudur: Nedenler ve etkiler üzerinde yoğunlaşarak bir öncesiz-sonrasız varlığı kabul etmenin ve böylece o varlığın gerçek varoluşunu kendi öncesizlik-sonrasızlık idelerinin eşliğinde düşünmenin zorunlu fakat cismin sonsuz olduğunu düşünmenin zorunlu olmadığını hatta saçma olduğunu görerek hemen sonsuz madde idesi yok diye sonsuz uzay idesine de sahip olamayacakları sonucuna varırlar. Maddenin varoluşu uzayın varoluşu için, hareket ya da güneşin varoluşunun süre için olduğundan daha zorunlu değilken, böyle bir çıkarım yapmak yanılgıdır, bence. Elbette bir insan on bin mil karenin idesine bu kadar büyük bir cisim yokken ve on bin yıl idesine de bu kadar yaşlı bir cisim yokken sahip olabilir. Bana göre, cismin boş uzayının idesine sahip olmak mısırsız bir koçanın kapasitesini düşünmek kadar kolaydır. Sonsuz süre idemiz var diye dünyanın öncesiz-sonrasız olması gerekmiyorsa, uzayın sonsuzluğuna ilişkin bir idemiz var diye sonsuz uzanımlı bir katı cismin varlığı da zorunlu değildir. Geçen sonsuz süre kadar bir gelecek sonsuz sürenin açık idesine sahip olduğumuzu görüyorsak, sonsuz uzay idemizin onu destekleyecek gerçek maddesel varlığa gereksindiğini düşünmemizin sebebi nedir? Ancak kimsenin bir şeyin gelecek sürede var olduğunu anlaşılır bulacağını sanmıyorum. Dünün idelerini bugün ve yarının ideleriyle ayrı görmek kadar gelecek sürenin idesini şimdi ya da geçmiş varoluşa katmak da imkânsızdır; ya da geçmiş ve gelecek çağları bir araya getirip onları şimdiki

36 Horat. *Mektuplar* I. 2. 42.

çağda toplamak da olanaksızdır. Fakat sonsuz süreye ilişkin idelerinin sonsuz uzayınkinden daha açık olduğunu, Tanrının hep var olması fakat sonsuz uzayla eş uzanımlı gerçek bir maddenin olmaması gerekçesiyle kabul edenler ve sonsuz uzayın Tanrının uçsuz bucaksızlığı, sonsuz sürenin de Tanrının öncesiz sonrasız varoluşuyla[37] kaplandığı düşüncesinde olan filozofların sonsuz süre kadar sonsuz uzaya ilişkin de açık bir ideye sahip oldukları kabul edilmelidir; ancak bence hiçbirinin iki durumda da sonsuzluğa ilişkin olumlu bir ideleri olduğu söylenemez. Bir insan zihnindeki olumlu uzunluk idelerini istediği kadar ekleyebildiği kolaylıkla bir niceliğe ilişkin olumlu idelerini de yineleyebilir, birbirine ulayabilir ki böylece sonsuz uzay ya da süreye ait olumlu bir ide edinmişse iki sonsuzu birbirine ekleyebilir, hatta biri diğerinden sonsuz büyük bir sonsuz elde edebilir. Ancak bu kocaman bir saçmalık.

21. Tüm bunlardan sonra sonsuzluğa ilişkin açık olumlu kapsamlı ideleri olduğuna inananlar varsa ben ve benim gibi düşünenler onların engin bilgisinden yararlanmak isteriz. Şimdiye dek sonsuzluk üzerine tüm söylemlerde sürekli yaşanan büyük ve içinden çıkılmaz zorlukların sonsuzluk idelerimizdeki bir kusur ve sığ kapasitelerimizin kavrama gücünü aşan bir doğanın belli göstergeleri olduklarını düşünmüşümdür hep. Çünkü insanlar sonsuz uzay ya da süreyi sanki belli bir nicelik ya da adları kadar tam ve olumlu idelerine sahiplermiş gibi tartışırlarken sözünü ettikleri ya da hakkında akıl yürüttükleri şeyin anlaşılmaz doğası onları kesinlikle çelişkilere ve karmaşaya sürükler; zihinleri araştıramayacakları ve kontrol edemeyecekleri kadar geniş ve güçlü bir nesneyle oldukça zorlanır.[38]

37 Tanrı katı ve uzamlı şeyler gibi uzamlı değil fakat Tanrısal Akıl her yerde işlek ve görünürdedir. Bu ifade, aynı zamanda, Samuel Clarke'ın, Tanrının varlığının, Tanrısal varlığın bir öz niteliği olarak kabul edilen mutlak uzay sonsuzluğunda dile geldiğini tanıtlama girişimini de içerir.

38 Bu zihin karışıklıkları ve çelişkiler (imgelenemez) sonsuzun parçalardan oluştuğu ve dolayısıyla sayılabilir olduğu varsayımının uygunsuzluğunun

22. Süre, uzay ve sayı ile bunların derin düşünülmesinden doğan sonsuzluk üzerinde gerektiğinden fazla kaldığımı sanmıyorum ki kipleri insanların düşüncelerini bunlardan daha fazla çalıştıran birkaç yalın ide vardır. Onları çok geniş biçimde ele almadım.[39] Benim için zihnin onları iç ve dış duyumdan nasıl edindiğini göstermek yeterlidir. Bir dış duyu ya da zihinsel işlem nesnesi olmaktan ne kadar uzak görünürse görünsün sonsuzluk idemizin yine de tüm diğer idelerimiz gibi kökeni oradadır. Kurgulamaları ileri düzeyde kimi matematikçiler zihinlerine sonsuzluk idesini sokmanın başka yollarını bulmuş olabilirler. Fakat bu kendilerinin de diğer insanlar gibi sonsuzluğa ilişkin ilk idelerini[40] burada belirttiğimiz yöntemle dış ve iç duyumdan edinmelerinin önünde engel değildir.

---

delili değil midir? Leibniz 1696'da yazdıklarında (*Opera,* Erdman, sf: 138) Locke'un bu bölümdeki açıklamalarına bir göndermede bulunmaktadır. Fakat Leibniz, Tanrıda parçalardan oluşmayan mutlak bir sonsuzluk bulduğumuzu; böylece sonlu idesinde tam ide öngörüldüğünden, bu bağlamda gerçek dışı olmadığını ileri sürüyor. Locke'a göre sonsuzluk idesi duyuda olumlu olarak sunulan bir sonlunun durmaksızın artmasının idesi iken Leibniz'de akla uygun biçimde uzay, süre ve sayının gerçek bağıntıları çerçevesinde deneyimimizde, anlaşılmaz bir halde, sınırlı kalan, gerçeklik verisidir.

39 Tüm boyutlarıyla değilse de Locke'un ele almak niyetinde olmadığını söylediği dolaylı zihinsel zorunluluk ve eksiklikleriyle birlikte oldukları gibi var olmalarına neden olan doğal yasa çerçevesindeki koşulları keşfetmekle sınırlı tarihsel açık yönteme göre ele alınmaya elverişlilikleri kadar.

40 "İlk ideler" yani akıl gücünün kapsamındaki belirsiz, yetersiz, anlaşılmaz idelere sahip oluşumuzun ilk nedenleri —yani, Tanrının mumunun insanı aydınlatmasını sağlayan, "İlk İdeler".

18. BÖLÜM

DİĞER YALIN KİPLER

1. Önceki bölümlerde zihnin dış duyumla gelen yalın idelerden sonsuzluğa kendi kendine nasıl uzandığını; duyumlarla algılanmaktan en uzak ide gibi görünse de sonsuzluğun, zihnin duyularla edindiği ve sonra kendi idelerini yineleme yetisiyle topladığı yalın idelerden başka bir şey içermediğini[1] göstermiştik. Bunların yalın idelerin yalın modları için ve zihnin onları nasıl edindiğini anlatmak açısından yeterli örnekler olduklarını söylesem de, birkaçını daha kısa da olsa aktarmak ve sonra bileşik idelere geçmek istiyorum.

2. Koymak, yuvarlanmak, düşmek, yürümek, sürünmek, koşmak, dans etmek, hoplamak, atlamak ve benzeri, hareketin değişik kipleşmelerinden başka bir şey değildir. Hareket kipleri uzam kiplerine karşılık gelir; hızlı ve yavaş, uzay ve zaman uzaklıklarıyla ölçülen iki farklı hareket idesidir; buna göre hareketle birlikte uzay ve zamanı da içine alan bileşik idelerdir.

3. Seslerde de benzer kipleşmeler söz konusudur. Her hece farklı birer ses kipidir: Ki böylece, işitme duyumundan, böylesi

1 Yani, imgelenebilir ve doğrudan işe yarar hiçbir şey. Deneyim verileri olmaksızın anlama yetisi boş ve işlevsizdir; bu, Deneme'nin, insan bilgisinin, somut şeyleri karşılaştırma ve gözlemleme sonucu doğduğunu öğretme yolunda üzerinde durduğu asıl noktadır. Fakat şeyler ve bireylerin tüm doğal ve ahlaksal yasaları da içeren evrenin, insanlar ile duyu dünyalarının varlığının ilk nedeni, Tanrı denen Etkin Akılda temellenen doğrudur ki bu doğruluk gerçekten de insan yaşamının zorunlu ve kesin dayanağıdır.

kiplerle zihin hemen hemen sonsuz sayıda seçik idelerle donanır. Kuşlar ve hayvanların ayrı bağırtıları dışında sesler, bir müzisyenin hiç ses duymadığı ya da çıkarmadığı zaman da, kendi başına sessizce bir araya konan ses idelerini zihninde duyumsayarak sahip olabileceği bir beste yani bileşik ide oluşturmak üzere bir araya getirilen farklı uzunluktaki notaların başkalığı ile de kipleşir.

4. Renkler de çok çeşitlidir: Kimisi aynı rengin farklı derece ya da tonları olarak dikkatimizi çeker. Fakat renk öbekleri boyama, iğne işi, dokuma ve benzerindeki gibi şekille birlikte yer alır zihinde... öyle ki, şekil ve renkler, ayrı türden idelerse de güzellik, gökkuşağı gibi *karışık kiplerde* bir araya gelirler.

5. Bileşik tatlar ve kokular da duyularla gelen yalın idelerden oluşur. Adları pek bilinmediğinden çok da ayırt edilemez ve dolayısıyla yazıya dökülemezler: Yalnızca düşünceler ve deneyimler bu kiplerin habercileridir.

6. Yalnızca aynı yalın idenin farklı dereceleri olarak düşünülen yalın kipler çoğunlukla kendinde seçik fakat ayrı adları olmayan idelerdir. "Ayırt etmek için gereken ölçülerden yoksun olmaları ya da onlara ilişkin bilgileri önemsiz bulmaları mı insanların bu kipleri yadsımaları ve adlandırmamalarına nedendir?" Bu şu anki amacımız açısından tartışılması pek gerekli olmayan bir noktadır. Zaten tüm yalın idelerimizin dış ve iç duyumdan geldiği, ardından da zihnin onları değişik biçimlerde yineleyip birleştirip böyle yeni bileşik ideler halinde düzenlediğini bilmemiz yeterlidir. Fakat beyaz, kırmızı ya da tatlı gibi ideler türlere ayrılacak biçimde seçik kipler halinde bileşik ideler oluşturamasalar da birlik, süre, hareket, güç ve düşünme gibi yalın idelere ilişkin kipler adlarıyla birlikte çok çeşitli bileşik ideler halinde gruplandırılabilirler.

7. İnsanların asıl ilgisi yine birbirleriyle olduğundan kendi bilgi, eylem ve iletişimleri hep ön palnda olmuştur; ve dolayı-

sıyla eylemlere ilişkin çok çeşitli bileşik ideler yaratmış ve onlara günlük konuşmalarında geçen şeyleri kolayca birbirlerine aktarmalarını sağlayacak seçiklikte adlar vermişlerdir; böylece sürekli hakkında bilgi alışverişinde oldukları şeyler daha rahat ve çabuk anlaşılabilmiştir. Bundan konuşmanın amacının etkili olduğu farklı iş ve ilişkilerini yürütmek ve bu alanlarda hızlı iletişimde bulunabilmek için, gerektiğinde bileşik eylem kiplerine verdikleri adların çeşitliliği anlaşılabilir. Sanat ya da ticaret dışında kalan insanlar genelde bu alanlara ilişkin ideler oluşturamaz zihinlerinde... Bu yüzden de bu ideleri dile getiren sözcükler büyük bir kısımca anlaşılmaz: Örneğin damıtma; sıvıyı imbikten geçirme, sonra yeniden bıraktığı tortuya ekleme ve yine imbikten geçirme eylemlerine ait yalın ideleri içerir, fakat bunlar bir demirci için yabancıdır. Bu nedenle tatlar ve kokulara ait idelerin çoğunun adı olmaması anlaşılabilir bir şeydir. Bunların ideleri yeterince gözlemlenmediği ya da insanların ilgisini çekecek denli işe yarar olmadığından türlere ayrılıp[2] adlandırılmamışlardır. Sözcükler konusuna geldiğimizde bunun üzerinde ayrıntılarıyla duracağız.[3]

2 Bak: 3. Kitap.
3 Bak: 3. Kitap, 5. ve 6. Bölümler.

19. BÖLÜM

DÜŞÜNME KİPLERİ

1. Zihin kendine yönelip kendi eylemleri üzerinde derin düşünürse *düşünme*[1] beliren ilk edimdir. Bunda zihin bir sürü kipleşmeler gözlemler ve böylece seçik ideler edinir. Beden üzerindeki bir etkiye bitişik ya da edimsel olarak eşlik eden algı ya da düşünce tüm diğer düşünme modlarından ayrı olduğundan zihne bizim *dış duyum* dediğimiz seçik bir ide sağlar. Dış duyum bir idenin duyular yoluyla anlama yetisine ulaşmasını sağlayan- edimsel giriş niteliğindedir.[2] Dış duyular üzerinde benzer nesnenin etkisi olmadan yeniden beliren aynı ide -anımsananzihnin arayıp yoğun bir çaba sonucu bulup ortaya çıkarması da anımsamadır- zihinde uzunca bir süre dikkatle irdelenirse bu da derin düşünme halidir. İdelerin zihinde anlama yetisinin gözlemi ya da duyumu olmaksızın dolaşmaları Fransızlarca *reverie* diye adlandırılır. İdeler kendilerini gösterdiklerinde fark edilir ve oldukları gibi belleğe yazılırlarsa buna dikkat; zihin büyük bir titizlikle seçtiği bir ideye odaklanır ve onu her yönüyle ele alır, diğer idelerin saldırılarına uğramazsa buna dalma deriz. Rüyasız uyku tüm bu edimlerden habersizlik durumudur ki rüya görme-

1 Unutulmamalıdır ki Locke "düşünme edimini" "incelikle anlayış" anlamının dar kapsamında değil bilme ve anlama yetisinin tüm gelişim derecelerini de içerir biçimde ve zaman zaman, Descartes gibi, herhangi bir bilinç durumuyla eş uzamlı olarak ele almaktadır.

2 Bu dış duyum tanımında, "anlama yetisine giriş" çarpıcı bir öğedir, fakat 1. Bölüm, 23. Kısımda "dış duyum" bedenin bir parçasındaki bir hareket olarak kullanılmaktadır.

nin kendisi de dışımızdaki nesneler ya da dış duyumdan kopuk olsa da zihindeki idelere ilişkindir; anlama yetisinin de herhangi bir bağlantısı yoktur rüya görme sırasında. Gözler açıkken rüya görmeyi coşkunluk/kendinden geçmek diye adlandırıp adlandırmamayı şimdilik yanıtsız bırakıyorum.

2. Bunlar zihnin kendinde gözlemleyebildiği ve beyaz-kırmızı, kare ya da bir daireninki kadar seçik idelerine sahip olabildiği bir sürü düşünme kipinden yalnızca birkaç örnektir. Hepsini sıralamak, iç duyumdan doğan bu ideler grubunu ayrıntılarıyla ele almak niyetinde değilim ki bunun için bir kitap yazmak gerekir. Şu anki amacım açısından birkaç örnekle bu idelerin hangi türe girdikleri ve zihince nasıl elde edildiklerini göstermiş olmak yeterlidir; özellikle de zihnin en önemli işlemleri ve düşünme kiplerinden olan *uslamlama, yargılama, istenç* ve *bilgi*yi daha fazla ele alma fırsatım olacak nasılsa.[3]

3. Fakat burada önceden sözünü ettiğimiz dikkat, *reverie* ve rüya görme gibi örneklerin zaten yeterince ortaya koyduğu farklı zihinsel durum üzerinde yoğunlaşırsak amacımdan sapmış olmam kanısındayım. Uyanık bir insanın zihninde hep şu ya da bu idelerin bulunduğu herkesin kendi deneyimiyle onaylayacağı bir gerçektir; zihin onlara farklı derecelerde dikkat yöneltir. Bazen kimi nesneleri derin düşünmeye o kadar ciddi biçimde yoğunlaşır ki bunlara ilişkin ideleri durmadan evirip çevirir, bağıntılarını ve koşullarını ele alır, tüm diğer düşünceleri bir yana bırakıp başka bir zaman çok duyulur algılar üretebilecek olan genel duyusal izlenimleri önensemeyecek kadar üzerinde durduğu nesnelere iyice dalar: Diğer zamanlarda ise yalnızca, anlama yetisindeki ideler zincirini izlerken, kimi zaman da ardında iz

3 4. Kitapta, bilgi ve yargı ile ilintileri ele alınırken, dolaylı olarak bu terimlerin temsil ettiği ideler ile bağlantılandırılmaktadır. 21. Bölümde istem idesi bir güç idesi kipi olarak ele alınmaktadır.

bırakmayan silik gölgelermiş gibi düşünüp idelerin öylece geçip gitmesine seyirci kalır.

4. Zihnin düşünme sırasındaki bu farklı tavırlarını sanırım herkes kendinde gözlemlemiştir. Biraz daha izlerseniz uykudayken zihnin tüm dış duyu algılarına kapalı olduğunu ve başka zamanlarda çok canlı ideler üretebilecek olan izlenimlerden habersiz kaldığını görürsünüz. Uyanıkken tüm şiddetiyle duyumsayacakları gök gürültüleri ve yıldırımlarla dolu fırtınalı bir gecede bile her şeyden habersiz mışıl mışıl uyuyanlara ne dersiniz. Zihin uyku sırasında çoğunlukla daha gevşek ve abuk sabuk da olsa bir düşünme içindedir ki buna *rüya görme* diyoruz. Ancak derin uyku anı perdelerin sıkıca kapandığı ve tüm görünüşlerin son bulduğu bir soyutlanmadır. Bunu herkes yaşamış ve gözlemlemiş olmalı.[4] Sonuç olarak zihin başka başka zamanlarda farklı derecelerde düşünmeye yönelebildiği ve ara sıra uyanık bir insanda bile oldukça bulanık ve sisli düşüncelere sahip olacak derecede dikkatsiz davranabildiğinden, derin uyku halinde tüm ideleri gözden kaybetmesi anlaşılır bir durumdur. Bu apaçık ortada olduğuna göre şimdi sormak istediğim, düşünmenin ruhun özü değil de bir eylem olması mümkün değil midir? Çünkü etmenlerin işlemleri kolayca dalgınlık ve dikkatsizliğin kurbanı olabilirler ancak şeylerin özleri için böyle bir yönlendirme kabul edilemez bir durum olarak görülür.[5]

4 Burada uyku halindeki tümden bilinçsizlik ima edilen. Zihinsel etkinliğin, pür dikkat halinden yarı bilinç ve hatta, en azından bu dünyada, kesintiye uğratılamayacak bir tümden bilinçsizliğe dek varan farklı yoğunluk derecelerine sahne olduğu, iç duyumla anlaşılabilir bir olgudur. Dolayısıyla bir ide bellekte bir anma edimi ile yeniden çağrılacak biçimde bilinçten uzak var olabilir. Derin uyku halinde sıradan bir istençli anımsama edimi ile canlandırmak imkânsızsa da bir beklenmeyen çağrışım o ideyi uzun bir unutuş sürecinin ardından bilince yeniden kavuşturabilir. Ya da ide yalnızca organizmanın bir hastalıklı duyulanımı ile yeniden canlandırılabilecek kadar derin bir uyuşukluk içinde saklı kalmış olabilir. Son olarak, bu dünyadaki bireysel bilinçte tümüyle yitmiş ve yalnızca öbür dünyada anımsanmaya mahkûm olabilir.

5 Bak: 1. Bölüm, 10-19. Kısımlar. Locke için, "zihinde olmak" bilinçli olarak kavranmış olmak anlamına gelir.

20. BOLUM

ACI ve HAZ İDELERİNİN KİPLERİ

1. *Acı* ve *haz* iç ve dış duyumlardan edindiğimiz yalın ideler arasında önemli bir yere sahiptirler.[1] Bedende, kendinde ya da haz veya acının eşlik ettiği dış duyum paralelinde, zihinde biri acı ve hazzın eşliğinde, diğeri kendinde sınırlı düşünce ya da algıya yol açar.[2] Diğer yalın ideler gibi bunlar da betimlenemez ve adları saptanamaz; onları bilmenin tek yolu yine deneyimdir. İyi ya da kötünün varlığı ile saptanmaları bizi, farklı kullanılma ya da düşünülmeleri yüzünden zihinlerimizde iyi ve kötünün ayrı ve çok çeşitli işlemleri üzerine kendimizde hissettiklerimize ilişkin iç duyuma yöneltmesiyle ancak haz ve acıyı bilinir kılar bizim için.

2. O zaman şeyler acı ya da haz bağlamında *iyi* ya da *kötüdürler.*[3] İyi dediğimiz bizde hazza neden olan ya da çoğaltma

1 Bak: 7. Bölüm, 1-6 Kısımlar — Acı ve hazzın yalın görünüşlerinin kaynağı için. Sonuçta görünen acı ve haz Locke'un etik sisteminde, kendi başlarına Locke tarafından ölümsüz ve değişmez kabul edilen ahlak ilişkilerine uyum güdüleri olarak, üstün bir yer tutmaktadırlar. Bu 21 ve 28. bölümlerde görülmektedir. İnsanlar tümüyle acı ve haz kapasitesinden yoksun olsalardı, insan yaşamı başka bir biçime bürünür; eylem kaynakları kururdu ve kendimiz kadar zihin ve bedenlerimizi de içeren evren bilgimiz karanlığa gömülürdü.

2 Yani, *(a)* tümüyle yansız dış duyumlar ve *(b)* acı ya da hazzın eşlik ettiği dış duyumlar ve de *(a)* yansız *(b)* acı verici ve haz verici iç duyum nesneleri vardır. Acı ve haz sinirlerinin birbirinden ve de dış duyumdan ayırt edilebilir olup olmadıkları hâlâ tartışılan göreli bir fizyoloji problemidir.

3 Kendimiz gibi bireysel bilinç durumlarımızı da ayırt etmemize ve özellikle kendi bedenlerimizi insanların kendi bedenleri olarak niteledikleri, küçük

veya acıyı azaltmaya başka bir deyişle bize başka bir iyinin kazanımını sağlamak ya da bir kötünün yokluğunu güvencelemeye yatkın olandır. Kötü dediğimse tersine bizde acı üretmek ya da artırmak veya var olan bir hazzı azaltmaya yani bizde bir kötüyü doğururken bir iyiden yoksun bırakmaya elverişli olandır.[4] Acı ve haz dediğimde, aslında yalnızca zihnin bazen bedendeki düzensizlikler bazen de zihnin düşünceleri ile doğan yine zihne ait farklı yapılar olduğu halde genelde ayırt edildiklerinden beden ya da zihne gönderme yaptığım anlaşılmalıdır.

3. Acı ve haz ve de onları doğuran iyi ve kötü, tutkularımızın menteşeleridir. İç duyuma yönelir ve çeşitli düşünceler altında bunların bizde nasıl işlemlerde bulundukları ve hangi iç duyumları ürettiklerini gözlemlersek işte o zaman tutkularımızın idelerini kendimizde biçimlendirebiliriz.[5]

4. Bir şeyin varlığı ya da yokluğunun birinde üretmeye yatkın olduğu zevke ilişkin düşüncesi üzerinde yoğunlaşan kişi bizim *sevgi*[6] dediğimiz ideye sahiptir. Bir insan sonbaharda yediği zaman ya da hiç olmadıkları ilkbaharda hiç yemediği zaman

---

madde topluluklarının dışında kalan görülür biçimde "dış-organik dünya"dan ayırmamıza yardımcı olan acı ve hazdır.

4 Herkes kendini hoşnut eden ve haz verici bulduğuna iyi, hazzetmediğine-kötü der: O kadar ki, her insan birbirinden yapıda farklı olduğu ölçüde iyi ve kötü ayırımında da farklılık gösterir. (Hobbes, *İnsan Doğası*, 7. Bölüm, 3. Kısım)

5 Leibniz sevgide çıkarsızlığı Locke'dan daha fazla öne çıkarır ve terim kişilerle sınırlı kılar. Güzel bir resmi sevdiğimizi söylediğimizde bunun aslında sevgi olmadığını belirtir.

6 Aristo ile *(Rhetoric-Hitabet)* ya da Hobbes ile *(İnsan Doğası)* karşılaştırıldığında Locke'un Tutkular konusundaki söyledikleri yüzeysel ve eksik kalıyor. Fakat yalnızca "iç duyuma ait bileşik idelerimizin" iç duyuda sunulan görünüşlere bağlı oluşunun bir açıklaması olarak yetersiz bir analiz denmek istenmiyor. Çünkü tutkularımızın idelerini yalnızca iç duyumla ediniyor ve onları temsil eden sözcüklerin anlamını yine yalnızca iç duyumla oturtabiliyoruz. Locke son zamanlarda psikolojinin çokça ilgilendiği ve önemsediği organik belirme koşullarını göz önüne almıyor. Bunlar Locke'un buradaki amacıyla çakışmıyorlar.

da üzümü sevdiğini söylerse bu üzümün tadından hoşlandığı anlamına gelir ki bir hastalık ya da çürük olması yüzünden üzümün tadı bozulursa artık üzümü sevdiği söylenemez.

5. Bir şeyin varlığı ya da yokluğu bizde acı düşüncesini üretme eğilimindeyse burada oluşan da *nefret* idesidir. Burada işaret etmek istediğim acı ve hazzın farklı kipleşmelerine bağlı tutku ideleri olduğundan, belirtmeliyim ki mutlu ya da mutsuz olabilen varlıklar için sevgi ve nefret çoğunlukla kendimizde onların varlığı ya da mutluluklarına bağlı olarak duyduğumuz hoşnutluk ya da hoşnutsuzluktur. Bir insanın çocukları ya da arkadaşlarının varlığı ve sağlıklılığı onda sürekli hoşnutluk yarattığından hep onları sevdiği söylenir. Fakat sevgi ve nefret idelerimiz, genel olarak haz ve acı bağlamında, bizde neden olduğu zihin eğilimleridir diye vurgulamak yeterlidir sanırım.

6. Bir insanın, varlığı kendisinde hoşnutluk yaratan bir şeyin yokluğu üzerine duyduğu sıkıntıya *arzu* diyoruz ki o sıkıntının şiddeti ölçüsünde arzu artar ya da azalır. [[7]Aklıma gelmişken, insanı hareketlendiren ve eyleme yönelten tek şey değilse de başlıca şey bu sıkıntıdır.[8] Niyet edilen iyi her neyse, yokluğu beraberinde hoşnutsuzluk ya da acı getirmiyor, bir insan onsuz da rahat ve sıkıntısız olabiliyorsa ne bir arzu duyulur ne de elde etmeye çalışılır o iyi için; burada yalnızca küçük bir hevestir[9] söz konusu olan: Heves ise en düşük derecede arzuya karşılık gelir ve bir şeyin yokluğunda bu kadar az sıkıntı duyulduğunda bir insan ona erişmek için fazla çaba harcamaksızın yalnızca küçük bir istekle kalır. Arzu niyetlenilen iyinin erişilemezliği ya da imkânsızlığı sanısıyla rahatlanıldığı ölçüde de dizginlenir ya

7 İkinci baskıda eklenmiştir.

8 Leibniz "tamalgı olmaksızın algılama" ilkesini bilinç rahatsızlığı olmaksızın işleyen arzulara uyarlamaya çalışıyor. Bunlar gereksindiğimiz şey hakkında bir bilgimizi, düşüncemizi içermeyen fakat bizleri makineleştirerek zemberekler gibi hareket eden karışık itkilerdir.

9 Bak: Chauvini, *Lexion* ve de Hobbes, *İnsan Doğası*, 9. Bölüm, 1. Kısım.

da dindirilir. Bu konuda daha fazla düşünmeye gerek yok şu an için.]

7. *Sevinç* zihnin var olan ya da kazanılacağı belli olan bir iyi düşüncesinden kaynaklı hoşnutluğudur ve istediğimizde yararlanabileceğimiz biçimde elimizde tuttuğumuz bir iyinin artık sahibiyizdir. Buna göre açlıktan ölmek üzere olan bir insan yardım ulaştığında daha hazzına ermeden önce sevinç duyar: Çocuklarının mutluluğundan hoşnut bir baba bu durum sürdükçe hep o iyinin sahibidir; bunun hazzına varmak içinse onu duyumsamalıdır.

8. *Üzüntü* o zamana dek zevk alınan bir iyinin yitimi düşüncesi ya da var olan bir kötünün duyumu üzerine zihinde doğan sıkıntıdır.

9. *Umut* herkesin kendini hoşnut etmeye yatkın bir şeyden gelecekte olası bir hoşnutluk düşüncesi üzerine zihninde duyduğu hazdır.[10]

10. *Endişe* başımıza gelecekte gelme olasılığı taşıyan kötü düşüncesi üzerine zihinde uyanan bir sıkıntıdır.[11]

11. *Umutsuzluk* insanların zihninde zaman zaman sıkıntı ya da acı zaman zaman da hareketsizlik ve yılgınlık yaratan, herhangi bir iyinin erişilemezliği düşüncesidir.

12. *Kızgınlık* herhangi bir zarar görüldüğünde hemen karşılığını verme niyetiyle zihinde oluşan sıkıntı ya da rahatsızlıktır.

13. *Kıskançlık* arzuladığımız ancak bizden önce istemediğimiz birinin ulaştığı bir iyinin düşüncesi yüzünden zihinde doğan sıkıntıdır.

---

10 Hobbes diyor ki, "umut gelecek iyinin, korku gelecek kötünün beklentisidir." (Bak: Aristo, *Hitabet,* I. II.)

11 Umut ve korku Hume'a göre "herhangi bir iyi ya da kötü olasılığından doğan karışık tutkulardır ki bu olasılık da zihnin herhangi bir yönde odaklanmasına izin vermeyen fakat birinden diğerine aralıksız kaymasına, sıçramasına yol açan karşıt rastlantı ya da nedenlerin çatışmasından doğar." *(Tutkular Üzerine İnceleme)*

14. *Kıskançlık* ve *kızgınlık,* yalnız acı ve hazla değil beraberlerinde taşıdıkları kendimiz ve diğerlerine ilişkin karışık düşüncelerle üretildiklerinden, bunlara önem veren insanlardan artakalanı bu anlamda yoksun ise,[12] demek ki herkeste bulunmazlar. Fakat salt acı ve haz ile sınırlı kalan her şey bütün insanlarda bulunabilir. Yalnızca haz adına sever, arzular, sevinir ve umut ederiz; yalnızca acı adına nefret eder, korkar ve kederleniriz. Kısacası, tüm bu tutkular yalnızca acı ve hazzın nedenleri olarak ya da şu ya da bu şekilde acı ve hazza ilişik olarak beliren şeylerle harekete geçirilirler.[13] Nefretimizi genellikle (en azından duyulur ya da istençli etmen olan) bizde acı üreten özneye doğrulturuz; çünkü bıraktığı endişe sürekli bir acıdır: Fakat bize iyiyi sağlayanı öyle sürekli sevmeyiz çünkü hazlar bizi acı kadar güçlü etkilemez ve yine iyiye ulaştıracağı konusunda umutlanmaya pek o kadar da hazır değilizdir.

15. Acı ve haz, hoşnutluk ve hoşnutsuzluk dediğimde (yukarıda da vurguladığım üzere) bizce hissedilen hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk, iç ya da dış duyum kaynaklı olmak açısından yalnızca bedensel acı ve haz diye anlaşılmamalıdır.

16. Tutkularla ilintili olarak bir acının azaltılması ya da dindirilmesi bir haz olarak düşünülür ya da öyle bir etki yaratırken, hazzın yitirilmesi ya da hafifletilmesi de acıya yol açar.

17. Tutkuların büyük bir kısmı çoğu kişide beden üzerinde işlemler yapar ve bir sürü değişikliğe neden olur ki bu hep duyulur olmadığından tutku idesinin kaçınılmaz bir parçasını oluşturmaz. Zihnin genele aykırı ya da başkalarının bize duy-

12 Tümüyle yoksun olmaktan çok bireysel anlamda gelişmemiş, zayıf olması.

13 Farklı cinste rahatsızlık ve huzura ilişkin doğal kapasitelerimiz kendinden kaynaklı ya da doğaüstü istençten ayrı olarak çeşitli eğilim ve arzularımızın doğal açıklamasıdır. İlkinde, insan doğa düzeneğine tabi ve onun bir parçası iken, diğerinde kendini özgür ve dolayısıyla sorumlu bir kişilik sergilemede bir ilk neden olarak ortaya koyar.

duğu saygıyı azaltacak bir şey yaptığımız düşüncesi üzerine duyduğu bir sıkıntı olduğundan, *ayıp,* beraberinde hep utancı getirmez.

18. Bu bir Tutkular Üzerine Söylem olarak ele alınmamalıdır; burada sözünü ettiklerimden çok daha fazladırlar ve benim sıraladıklarımın her biri daha geniş ve ayrıntılı bir inceleme gerektirir.

Bunlara yalnızca zihnimizde iyi ve kötünün çeşitli düşüncelerinden doğan haz ve acının kiplerini örneklendirmek amacıyla yer verdim. Bunlardan daha basit, açlık ve susuzluk acısı, onları dindirmek için yeme ve içme hazzı; diş kamaşması acısı; müzik hazzı; boş gevezeliklerin verdiği acı ve bir arkadaşla akılcı bir sohbetin hazzı gibi diğer kiplere ilişkin örnekler de verebilirdim. Fakat tutkular kendi başına çok daha fazla ilgili alanımıza girdiğinden onları örneklendirmeyi seçtim ve sahip olduğumuz idelerin iç ya da dış duyumlardan nasıl edinildiğini göstermek istedim.

21. BOLUM

GÜÇ İDESİ

1. Her gün dışındaki şeylerde gözlemlediği yalın idelerinin başkalaşımı hakkında dış duyuları yoluyla bilgilenen; biri sona erip yok olurken başka birinin nasıl var olmaya başladığına dikkat eden; kendi içinde olup bitenlere ara sıra yönelen ve idelerin bazen duyuları üzerinde dış nesnelerin bıraktığı izlenimler bazen de kendi istemiyle sürekli bir değişim içinde olduğunu gözlemleyen zihin, benzer değişimlerin gelecekte aynı şeylerde aynı etmenlerle ve benzer yollarla yinelenebileceği sonucuna vardığından bir şeyde yalın idelerinin değiştirilme, diğerinde de o değişikliği yapma olasılığını düşünerek bizim *güç* dediğimiz[1]

1 7. Bölüm, 8. Kısımda güç idesinin, ister istemez cisimler arası hareketler ve kendi bedenimizdeki hareketlerde gözlemlediğimiz her değişiklikle bize sunulan, iç ve dış duyumdan edinilen yalın idelerden biri olduğu söylenmektedir. Burada ise duyu kadar uslamlama da ide alanında söz konusu ediliyor. Locke çıkarımdan söz ediyor ve güç idesinde dış ya da iç duyuya doğrudan yansıyanın ötesine gönderildiğimizi ima ediyor. Benzer bir anlatım da Deneme'de güç idesinden beceriksizce ayrı tutulan, neden ve etki idesinin (26. Bölüm, 1. Kısım) ortaya çıkışının betiminde kullanılmaktadır. Şu halde, Hume'un "hiçbir uslamlama bize yeni bir yalın ide sunamaz" sözlerine geliyoruz. (*Araştırma,* 6. kısım, not ve de *İnceleme,* III. Bölüm, II. Kısım). Locke, kendi yanılgılı tarzıyla, büyük olasılıkla, bir değişmeyi gözlemlerken insan zihnindeki ve aklın kendi asıl yapısındaki bir şeyin gözlemcinin değişmeyi kesinlikle ayrı olarak ele almasını engellediğini ve onu bir etmen arayışına zorladığını söylemeye çalışıyor. Kısacası, zihnin böylesi değişme ile yetinmediği ve değişmede belirsiz kalan bir güç idesinin kabulüne zorlandığı yalın ya da açıklanamaz bir olgudur. Bu bölümde ele alınacağı iddia edilen de, böylece kabul edilenin ne olduğu ve bu yalın idenin hangi kipte belirdiğidir. Güç ve neden idelerinin neden ayrı bölüm-

ideye varır. Buna göre, ateşin altını eritme yani duyulmaz parçalarının bağını, sonuç olarak sertliğini yok etme ve onu sıvılaştırma gücü vardır diyebiliriz; burada altın eritilme gücüne sahiptir. Güneş balmumunu ağartma, balmumu da güneş tarafından ağartılma gücü taşır ki bu güçle sarılık kaybolur ve beyazlık var olmaya başlar onun yerine. Bu ve benzeri durumlarda gücü, algılanabilir idelerin değişimine bağlı olarak düşünürüz. Çünkü ancak duyulur idelerin gözlemlenebilir değişimi ile bir şey üzerindeki etki ya da başkalaştırmayı ayırt edebiliriz; o şeyin idelerinden birinin bir değişimini algılamadan da yapılan değiştirilmeyi kavrayamayız.[2]

2. Güç bir değişiklik yapabilme ya da bir değişiklik kabul edebilme şeklinde iki yönlüdür. Biri etkin diğeri edilgin[3] diye adlandırılabilir. Maddenin, Yaratıcısı tüm edilgin gücün üzerindeyken, etkin güçten tamamıyla yoksun olup olmadığı[4] ve yara-

lerde incelendiği açık edilmemiştir. Belki de bu neden idesinin bileşik töz idesini öngördüğü düşüncesi (22. Bölüm, II. Kısım) ile bileşik töz idesinin analizi araya sokulmuş (23. Bölüm) ve böylece nedensellik tözler arası bir bağıntı idesi, güç ise değişme ile doğan bir yalın ide olarak kabul edilmiştir.

2 Gözlemlenmiş değişme güç idesini getirir, fakat ne gözlemlenmiş ne de gözlemlenebilir bir nesne değil; bu biçimde ortaya çıkan ide. Hume tarafından bir yanılsama olarak göz ardı edilmektedir.

3 Aristo'da tözlerin değişmeyi üretmede etkin olduğu hareket ettirici neden ve değişmenin etkisinde olan ereksel neden ayırımı göze çarpar. Peripatetiklerde benzer bir ayırım söz konusudur.

4 Bu dünyadaki şeyler ve maddenin edilginliği, Tanrısal Nedenin bitimsiz etkinliği ve şimdi doğal sistem ile doğal art ardalık ve bir aradalıkların öncülü etkin doğaüstü sistemde yeri bulunan edilgin duyarlı bir organizma ve aynı zamanda bir ahlaksal etmen olan insanın ara konumu Locke'un önermeleriyle tümüyle uyumsuz olmayan bir evren kavramıdır. Cisimlerin ikincil nitelikleri ve güçlerini birincil nitelikler ya da duyu algılarının duyu organlarına bağlılıkları aracılığıyla açıklarken Locke'un öngördüğü yalnızca fiziksel yasada saklı olan edilgin ve çıkarılabilir güçtür. Kendimiz, Tanrı ve dışımızdaki şeylere ilişkin ideler ve bilgimizin temelleri olarak kabul edilen tözler ve güçler, yani metafizikçi felsefenin asıl konusu hakkındaki görüşleri için: Bak: II. Kitap, 13 Bölüm, 18. Kısım, 23, 27 Bölümler 2. Kısım, 4. Kitap, 9, 10, 11. Bölümler. Aristo maddenin anlaşılmaz gücünü zihnin gücünden ayırıyor. *Metafizik,* 8. Kitap.

tılan tinlerin ara konumunun hem etkin hem edilgin güç yetkinliği taşıyıp taşımadığı irdelenmeye değer. Ancak şu anki amacım gücün kaynağını değil gücün idesini nasıl edindiğimizi araştırmak olduğundan[5] şimdilik bununla ilgilenmeyeceğim.[6] Ayrıca etkin güçler (ilerde de göreceğimiz üzere)[7] genel anlayışa göre, doğal tözlere ilişkin bileşik idelerimizin önemli bir bölümünü oluşturduklarından, aceleci düşüncelerimizin betimlemeye hevesli olduğu kadar etkin güç değillerse de, bu yolla zihinlerimizi etkin gücün en açık idesi için Tanrı ve tinler düşüncesine yöneltmeyi yanlış bulmuyorum.[8]

3. Gücün (eylem ya da değişmeyle) bir tür bağıntı içerdiğini kabul ediyorum; dikkatlice düşünülürse hangi türden hangi idelerimiz bir bağıntı içermez ki? Uzam, süre ve sayı parçalarla gizli bir bağıntı içermezler mi? Şekil ve hareket içlerinde çok daha belirgin bağıntılı bir şey barındırırlar. Renkler, sesler gibi duyulur nitelikler[9] algılamamızla bağıntılı güçlerden başka nedir?

5 Berkeley yalnızca yaratılmış ya da Tanrısal tinlerde etkin gücü görebiliyordu ve duyusal dünyada da yalnızca genelde doğanın tek tipliliği denilen Tanrısal güvencede bir düzen ile görünüşler birliği olduğunu söylüyordu.

6 Araştırması ne ontolojik ne de kozmolojik fakat psikolojik ve epistemolojik çerçevededir. Keşke nasıl edindiğimiz kadar idenin doğasını da daha ayrıntılı araştırsaydı denebilir. Şeyler ve bireylerde beliren bir değişmeler idesi mi ya da zihnin değişmeleri ile alış tarzındaki bir şeyin idesi midir bu? Güç idemizde görünüşlerin art ardalığından daha ileri gidebilir ve yine de söylediğimiz şeydeki anlamı koruyabilir miyiz? Gücü bir şeyin üretkeni bir şey diyerek tanımlasa bu ne anlama gelir? Buna Hume, hiçbir şey ifade etmediği karşılığını verir. "Üretim ile ne demek istemektedir? Nedenin tanımından farklı bir tanım getirebilir mi? Getirebilirse, üretilebilmesini arzularım. Getiremezse, bu noktada bir döngüye girer ve bir tanım değil de eşanlamlı bir terim ortaya koyar." (*İnceleme*, I. Kitap, III. Bölüm, 2. Kısım)

7 Bak: II. Kitap, 23. Bölüm, 7-11. Kısım; ve de 8. Bölüm, 23-26. Kısımlar.

8 Güç ve tözü Locke birbiriyle bağıntılı ideler olarak kabul ediyor —güçlerin ait oldukları tözü öngördüğünü belirtiyor. Tanrı ve düşünen etmen ideleri etkin güç idesini içeriyor. Din, insanın yazgısı ve evreni, bir insan zihnince kusurlu kavranılan zorunlu iyiye ilişkin tam bir ideye göre belirleyen güce inançtan doğan zihin durumudur.

9 "Duyulur nitelikler, yani ikincil ya da yüklenmiş madde nitelikleri."

Şeylerin kendilerinde bu nitelikler parçaların hareketi, hacim, şekil ve dokuya bağlı değil midir?[10] Hepsi de içlerinde bir tür bağıntı taşırlar. Dolayısıyla güç idemiz diğer *yalın ideler*[11] arasında bir yer alabilir ve onlardan biri olarak düşünülebilir; çünkü tözlere ilişkin bileşik idelerimizde asıl bileşenlerden biridir ki bu konuya ileride döneceğiz.[12]

4. [[13]Neredeyse bütün duyulur şeyler aracılığıyla *edilgin* güç idesiyle donanırız. Çoğunda, asıl tözleri değilse[14] de, duyulur niteliklerinin süreğen bir değişim içinde olduklarını gözlemleriz hep.] Dolayısıyla onların hep aynı değişime açık olduklarını düşünürüz. Etkin güce (güç sözcüğünün daha doğru anlamı budur[15]) ilişkin örneklerimiz de çoktur. Bir değişim gözlemlendi mi zihin, şeyin kendinden alma olasılığı kadar, o değişimi[16] yakalayacak bir güç toplamalıdır bir yerde. Fakat dikkatlice düşünürsek, cisimler, dış duyularımız yoluyla, zihinsel işlemlerimizin[17] iç duyumundan edindiğimiz kadar açık ve seçik bir etkin güç idesi sunmazlar bize. Her güç eylemle bağıntılı ve düşünme

10 Bak: 8. Bölüm, 10, 13, 14. Bölümler.

11 Önceki cümleler daha çok, güç idesinin bir yalın ide olmadığı ve bir bağıntı idesi olduğunu vurguluyor. Locke ona "yalın" diyor, çünkü güç etkileriyle olan bağıntıya ilişkin ide içerirken aynı zamanda kendinde tanımlanamazlık gösteriyor. Sözcük anlamsız değilse de anlamı o sözcüğü içeren deneyimi yaşamamış olanlara iletilemez.

12 23. Bölüm, 8. Kısım.

13 İlk üç baskıda burası şöyle geçiyor: "Edilgin güç içeren tüm duyulur şeyler bizi duyulur idelerle donatırlar ki bu şeylerin duyulur nitelikleri ve oluşlarını süreğen bir akış içinde görürüz."

14 Asıl tözleri yani birincil ya da gerçek niteliklerinde sergilenen tözleri: Kendilerini gösterdikleri görünüşlerinde ve bu görünüşleri aracılığıyla ancak tikel tözlere ilişkin olumlu ideler edinebiliriz.

15 Bak: Hobbes, etkin güç (*Felsefenin İlk Temelleri,* II. Bölüm, 10)

16 Bu zorunluluk, zihindeki bir şeyin bizi, ne zaman bir değişiklik gözlemlenirse gözlemlensin, güç idesi (kavramı) oluşturmaya zorladığını belirtir ki böylece ide yalnızca bir görülür ya da dokunulur görünüş değil bir zihinsel sunumdur da.

17 Zihinsel işlemlerimizde duyduğumuz uğraş hissi kendinde yalnızca fiziksel bir görünüştür ve bir diğer görünüş öncesinde yer alır; güç idesinde yalnızca görünüşsel art ardalığa eklenen şeyi veremez.

ile hareket olmak üzere bir idesine sahip olduğumuz iki eylem türü olduğundan, gelin bu eylemleri üreten güçlerin en açık idelerini nereden edindiğimizi inceleyelim. *(1)* Düşünmenin idesini cisim değil yalnızca iç duyumumuz sağlar *(2)* Cisimden hareketin başlangıcına ilişkin bir ide de edinemeyiz.[18] Duran bir cisim etkin bir hareket etme gücünün idesini sunmaz; ve harekete geçirildiğinde bu cisimde bir eylemden çok edilgenliktir sunulan. Top bilardo sopasının hareketine uyduğu zaman bu topun hareketi değil salt edilginliğidir. Önünde duran bir başka topu iterek harekete geçirdiğinde de yalnızca sopadan aldığı hareketi iletir ve kendinde diğerinin aldığı kadar hareket yeteneğini yitirir. Bir hareketi ürettiğini değil yalnızca aktardığını gözlemlediğimiz cisimde hareketin etkin bir gücüne ilişkin çok belirsiz bir idedir edindiğimiz. Bir eylemi üretmenin değil de edilginliği sürdürmenin gücüne ilişkin bir idedir bu ve çok bulanıktır.[19] Diğer bir cisimle harekete geçirilen cisimde de aynı şey geçerlidir; çünkü hareketsizlikten harekete geçişte yapılan değiştirilişin sürdürülmesi şeklinin aynı vuruşla değiştirilişinin sürdürülmesinden

18 Açıklama, değişmeyi bir şekilde görünüş değişiminin bağlı olduğu imgelenemez etkin güce gönderme içeriğindeyse, imgelenebilir fiziksel görünüşleri önceki imgelenebilir fiziksel görünüşlerden derlemek onlara açıklama getirmez. Sunulan değişmenin etkin ve son nedeni değil fiziksel ara nedendir. Mutlak yanlışlıktan çok yetersizlik içerir sözcüğün tam anlamıyla güç ya da nedensellik, görünüşlerin eşdeğer görünüşlere sürekli imgelenebilir değişmesinden daha fazlasını kapsar. Fakat hangi hakla enerji konumu ya da başka bir fiziksel yasanın, uyumlu biçimde tinsel etkinlik yasaları ve ahlaksal düzenden sonra gelmesi yerine, kesin ve üstün olduğu kabul edilir?

19 Bu çok belirsiz ide, hareketin sürekli, imgelenebilir dönüşümü doğanın mutlak hareket kaybını engelleyen korunum yasasının konusu olan, bir önceki hareketten edinildiği anlayışını içeren, fizikteki mekanik nedenselliğe girer. Fizik bilimi, belli bir formdaki cisimden onu ortaya çıkaran başka bir formdaki cisme ulaşır. Fakat, Locke'a göre, bu üretim değil; kazanılan hareketin yitirilen ile eşdeğer olduğu ölçülebilir bağıntı aracılığıyla etki fiziksel nedeni ile bağlantılandırıldığından, bu aktarımdır —cismin edilgin öznesi olduğu tu ku sürdürümüdür. Bir fiziksel etki, bu durumda, yalnızca yani bir formda— imgelenebilir bir sonuç ya da başkalaşım fakat ilk hareket ettirici güçten yoksun bir başkalaşım içindeki— fiziksel nedenidir.

pek fazla bir eylem özelliği taşımaz. Harekete başlatma idesini içimizde olup bitenlerin duyumuyla ediniriz. Deneyimle, yalnızca zihnin bir düşüncesi ya da istem ile bedenimizin duran kısımlarını hareket ettirebildiğimizi görürüz. Öyle ki, cisimler kendilerinde bir eylemi başlatacak güce ilişkin bir ide sunmadıklarından dış duyularımızla onların işlemlerini gözlemleyerek edindiğimiz etkin güç idesi çok yetersiz ve bulanıktır. Fakat cisimlerin birbirlerini itmelerini gözlemleyerek güce ilişkin açık bir ideye sahip olunduğu söylenirse de amacıma katkıda bulunulur.[20] Dış duyum zihnin idelerine kavuşmasını sağlayan yollardan biridir çünkü: Bu arada zihnin etkin güç idesini iç duyumdan mı dış duyumdan mı daha açık edindiği üzerinde düşünmek açısından dış gözlemi de dikkate değer buldum.[21]

5. En azından, kendimizde, çeşitli zihinsel eylemleri ve bedenimizin hareketlerini, zihnin [şu ya da bu eylemi yapma ya da yapmama buyruğu doğrultusundaki[22]] seçimi ya da bir düşüncesi ile başlatma ya da cayma, sürdürme ya da bitirme gücünü hissettiğimiz apaçıktır diye düşünüyorum. Zihnin bir idenin düşünülmesini ya da artık düşünülmemesini emretme; bedenin bir parçasının durması yerine hareketini tercih etme ya da tersini tercih etme gücüne İSTENÇ diyoruz. [Tikel[23] bir eyleme ya da ondan cayılmasına yönlendirerek bu gücün] gerçek/edimsel uy-

20 Buradaki amaç bu üretici etkinliğin duyu ve zihinsel işlemlerin idelerini sağlayan deneyim verilerinden bağımsız biçimde, kendiliğinden gerçek keşiflerin (bulgular) üretkeni olamayacağını göstermektir.

21 Özel sorumluluk yüklediğimiz işlemler benzetmesi ile evrendeki her hareketi —her yerde hazır bulunan Aklın hareket ya da cisimlerdeki değişmeleri belirlemede temel aldığı yöntemler olan hareketin sürmesi ve enerjinin korunumuna— Tanrısal Akla bağlamaya yöneltilmiyor muyuz?

22 İkinci baskıda eklenmiştir.

23 İlk baskıda, "birini diğerine tercih etme" şeklinde geçiyor. Bir insan isteme gücü ile kendi dışındaki cisimlerde oluşturmaya çalıştığı ve kendi bedeninin hareketleri ya da idelerinin sıralanışını düzenleyebilme bağlamında özgür değilse de isteme ediminde özgür olabilir.

gulamasına da *istem* ya da *isteme* diyoruz. O eylemin zihnin buyruğu ya da önerisi sonucu bırakılması *istençli,* zihnin böyle bir düşüncesi olmaksızın eylemin gerçekleştirilmesi ise *istenç dışı hareket* diye adlandırılıyor. Algılama gücü Anlama Yetisi dediğimiz şeydir. Anlama yetisinin edimi olarak ele aldığımız Algılama üç türe ayrılır:— *(1)* Zihnimizde idelerin algısı. *(2)* İşaretlerin anlamının algısı *(3)* İdelerimiz arasında herhangi [bir[24] bağıntı ya da çelişki], uyum ya da uyuşmazlığın algısı. Son ikisi yalnızca anladığımızı söylememizi sağlıyorsa da hepsi anlama yetisi ya da algısal güce mal edilirler.[25]

6. Zihnin algılama ve tercih etme güçleri genelde başka bir adla anılır. Gündelik dilde anlama yetisi ve istenç zihnin iki yetisidir. Yeti sözcüğü ruhta bu anlama ve istem eylemlerini gerçekleştiren kimi gerçek varlıkların adı diye varsayılarak insanların düşüncelerinde bir karışıklık yaratacak biçimde kullanılmazsa, yeterince yerinde bir sözcüktür. "İstenç ruhun yönetici ve üstün yetisidir; özgür ya da değil; alt yetileri belirler; anlama yetisinin buyruklarına uyar," gibi ifadeler kendi idelerine çok dikkat eden ve düşüncelerini sözcük seslerinden çok şeylerin apaçıklığı ile düzenleyenlerce açık ve seçik bir anlamda kavranabilmesi de yetilerden bu şekilde söz etmenin birçoğunda, bizde gerçek varlıklar gibi ayrı alanları, yetkileri olan ve çeşitli eylemleri yöneten, yerine getiren ve kimi eylemlere uyan bir sürü seçik etmen[26] olduğuna ilişkin kavram karmaşası yarattığından az çok eminim.

---

24 İkinci baskıda eklenmiştir.

25 Burada ve 6. bölüm, 2. kısımda Locke anlama yetisi, düşünme ya da algı ile istenç işlemlerini zihnin iki büyük ve asıl eylemleri olarak gösterir. 20. bölümde de, bu bölümde istencin belirlemeleriyle bağıntılı olarak önemli bir rol oynayan acı ve hazzın duyulurluklarını ayırır. Burada açıkladığı "Algılama" Deneme içinde ya *(a)* yalın ide, ya *(b)* sözcüklerin anlamlarının kavranımı, ya da *(c)* bilgi ya da kesinliği oluşturan bağıntıların ayırt edilmesini dile getirmektedir. Bunlardan ilk anlam özellikle ikinci, üçüncü anlam da dördüncü kitapta görülür.

26 "Yetilerle", farklı derecelerdeki zihinsel durumlar ve çeşitli güdüleyicilerin etkisiyle istenç edimlerinde, edilgin ve etkin güçler sergilediği kabul edilen

7. Herkes kendinde ayrı ayrı eylemleri başlatma, bırakma, sürdürme ya da sona erdirme gücünü hisseder. [[27]Zihnin insanların eylemleri üzerindeki ve herkesin kendinde hissettiği bu gücün sınırının düşüncesinden *özgürlük* ve *zorunluluk* ideleri doğar].

8. Bir idesini taşıdığımız tüm eylemler, önceden de söylendiği üzere, düşünme ve harekete[28] indirgendiklerinden, bir insan zihninin tercihi ya da yönlendirimi doğrultusunda düşünme ya da düşünmeme, hareket etme ya da etmeme gücü ölçüsünde özgür bir insandır.[29] Bir eylemi gerçekleştirmek ya da caymak eşit olarak bir insanın gücünde değilse, ya da yapmak ya da yapmamak eşit ölçüde zihnin tercihiyle belirlenmiyorsa eylem istençli olsa bile[30] o insan özgür değildir. Öyle ki, özgürlük idesi, bir etmende bir eylemi zihnin düşüncesi ya da belirlemesi ile uyumlu olarak yapma ya da eylemden cayma gücünün idesidir. İstemine göre yapmak ya da yapmamak etmenin gücünde değilse o zaman özgür değildir ve zorunluluk altındadır. Öyleyse özgürlük, dü-

"insani etmenleri" kastetmek yerine, Locke zihinde güçler, yetiler, kapasiteler ve benzeri sözcüklerle dile gelenleri bir anlamda toplamak istemiştir aslında. Daha doğru kullanımında, "yeti" kendinden kaynaklı enerjiler ve öz-bilinçli yaşamın Locke tarafından işlemler adı altında harmanlanan edilgin duyarlılıklarına elverişlilik hali için kullanılmaktadır.

27 İlk baskıda, "Zihnin herhangi bir zamanda bu eylemlerden birini yapmayı yapmamaya tercih etme gücü istenç dediğimiz yetidir; bu gücün edimsel kullanımını da istem diye adlandırıyoruz; ve zihnin böyle bir tercihi sonucu o eylemin gerçekleştirilmesi ya da yapılmaması ise istençli hareket diye geçiyor. Sonuç olarak zihin eylemler üzerindeki bu gücünün uzamına bağlı olarak yalnızca zihnin değil aynı zamanda tüm bir etmen; tüm bir insanın özgürlüğü ve zorunluluğu idelerini ediniriz" şeklindedir.

28 Hareket üretimi isteme ediminin doğrudan duyulur etkisidir. Fakat görülür hareketlerin düzeneği ve bundan edinilen güç idesi istencin tek sorumlu olduğumuz birincil nedenselliğinde içerilen ile karıştırılmamalıdır.

29 Bir ahlaksal etmenin özgürlüğü, "tercih ya da yönelim" —etmenin, sonuçlarından değil de yalnızca ondan sorumlu olduğu, "istence bağlı belirleme"—nin doğaüstü kaynağına işaret eder.

30 Beklenen sonucun geleceği varsayımının yanılgısıyla bunu yapmayı boşuna isteyebilir ve hâlâ yararsız bir istençli belirleme sorumluluğundadır; fakat doğal yasaya bağlı olan başarısızlıktan sorumlu değildir.

şünce, istem ya da istencin olmadığı yerde yoktur; fakat özgürlüğün olmadığı yerde düşünce de, istem de, istenç de olabilir.[31] Bir iki örnekle bu nokta daha da açıklığa kavuşturulabilir.

9. Bir tenis topu, ister raketle vurularak hareket halinde ister yerde duruyor olsun, özgür bir etmen olarak görülemez. Çünkü bir tenis topunun düşünmediğini, dolayısıyla istemi ya da hareketi hareketsizliğe veya tersini tercih etme yeteneğinin olmadığını düşünürüz; bu durumda özgürlüğü yoktur ve özgür bir etmen değildir. Hareketi de hareketsizliği de zorunlu diye adlandırılır. Üzerinde durduğu köprü yıkılınca suya düşen bir insan da özgür bir etmen değildir. Düşmemeyi tercih ediyorsa da bu hareketten kaçınmak gücü dahilinde olmadığından durdurma istemini gerçekleştiremez;[32] dolayısıyla, bu durumda özgürlüğü yoktur. Kendine ya da bir arkadaşına kolunun bir hareketiyle

31 İstençli etkinlik diye sunulan güç idesi bu bölümün kalan kısımlarının da konusudur ki Locke kendisi de sonraki baskılarda geçirdikleri bir sürü değişime karşın hâlâ memnun değildir bu bağlamda. Bu kaygısı Molyneux'la yazışmalarında görülebilir. Özgür isteme gücünü (sonlu bir etmende) Tanrısal gücün üstünlüğü ve Tanrısal bilginin kusursuzluğu ile uzlaştırmanın güçlüğünü açıkça seziyordu Locke-Molyneux'a şöyle yazıyor: "Yazılanlar üzerinden özgürlük için ya da karşıtı savda bulunacaksanız, sizi yanıtlama zahmetine girmem; çünkü ben rahatlıkla anlama yetimin zayıflığım itiraf ediyorum ki Tanrıdaki mutlak bilgelik ve mutlak güç sorgulanmazsa da insandaki özgürlüğün Tanrının bu yetkinlikleri ile uyum halinde olduğunu söyleyemem; Tümüyle emin olduğum doğruluklar yanında en rahat onay verdiklerimdir bu Tanrısal yetkinlikler. Ve dolayısıyla Tanrının özgür bir etmen yaratması olası ise, o zaman insan özgürdür ancak bunun nasıl olduğunu anlamıyorum şeklinde kısacık bir yanıta kavuşacak olan bu konuyu uzunca bir süre bir kenara bırakmıştım." (20 Ocak, 1693). Bu bölümdeki uslamlama, istemlerin —etmenin sorumluluğunda doğaüstü bir istem karakteri içerildiğini kabul etmeksizin— doğal bir sıralanış içinde güdüleri izlediklerini öngörmektedir. Doğanın kendi düzeneğinin Tanrının mutlak bilgeliği ve mutlak gücü ile en son aşamada bağıntısı kurulmadığı gibi, aynı zamanda istenç hakkında ortaya çıkan sorunun yanıtı da felsefi materyalizm ile bir tinsel felsefe arasında dönüm noktası gibi görünmemektedir.

32 Burada da Locke istemin kaynağı değil istemi neyin izlediğine bakmaktadır. Öznenin sorumlu olduğu istenç edimleri, onları istemenin doğal zorunluluğundan özgür müdürler?

çarpan bir insan için de zihninin istemi ya da buyruğuyla bu hareketi durdurma ya da bırakma gücüne sahip denemez; bu yüzden o da özgür değildir ve zorunlu, istem dışı gerçekleştirdiği bu hareket herkesin o insan için üzülmesine yol açar sadece.[33]

10. Bir insanın derin uykudayken bir diğer odaya, görmeyi ve konuşmayı çok özlediği bir kişinin de bulunduğu bir odaya taşındığını ve oraya hapsedildiğini varsayalım. Bu insan uyandığında sevgili arkadaşını yanında görünce sevinir, mutlu olur ki böylece orada kalmayı gitmeye tercih eder. Şimdi soruyorum, bu kalış istençli midir? Elbette öyledir. Odaya hapsedildiği için kalmamak ya da gitmek gibi bir özgürlüğü olmasa da arkadaşından dolayı kalır. Öyleyse özgürlük istem ya da tercihe bağlı bir ide değildir. Fakat kişinin zihnin seçimine göre[34] yapma ya da yapmama gücüne sahip olmasına bağlıdır. Özgürlük idemiz bu güçle orantılıdır, daha ileri gidemez.[35] Bu gücü denetlemeyecek bir sınırlama ya da davranma-davranmama yeteneğinin bağımsızlığını ortadan kaldıracak bir zorlamanın olduğu yerde özgürlük ve ona ilişkin kavramımız hemen yok olur.

11. Kendi bedenlerimizde istemediğimiz kadar örnek bulabiliriz. Bir insanın kalbi atar ve kanı dolaşır ki bunun bir düşünce ya da istemle o insan tarafından durdurulması söz konusu değildir. Bu hareketler bağlamında hareketsizlik insanın seçimi ya da zihnin buyruğuna bağlı olmadığı halde, durdurmak isterse, bunda özgür bir etmen olarak hareket edemez. Sarsıcı hareketlerle

33 Çünkü sorumlu olmadığı bir edimde ahlaksal etmen değildir ki tümüyle ondan kaynaklı değildir ancak doğanın her yerinde bulunan üstün Akıl ve amaç ile belirlensin ya da belirlenmesin doğa mekanizması ile ilintilendirilmelidir.

34 Fakat bu zihinsel seçim nasıl ortaya çıkıyor? - doğa düzeneği ya da (sıradan anlamıyla) doğaüstü bir şeyde, kendindeki etmenlerde hangi nedenle ahlak içerikli bir kişiye dönüşüyor?

35 İsteme özgürlüğü insan sorumluluğunun ölçüsü olduğundan, insan için, sorumlu bir etmen olarak, bu bağlamda, hangi eylemlerin övgüye ya da ayıplanmaya değer görülen eylemleri olduğunu ve neden eylemlerin böyle bir niteliğe sahip olduğunu bilmek kesinlikle çok önemlidir.

kolları kımıldayan bir insan çok istediği halde *(chorea sancti viti* denen tuhaf hastalıktaki gibi) zihninin gücüyle kollarını durduramaz fakat durmadan sallanır. Bu eylemde düşen bir taş ya da raketle vurulan bir top kadar hareket zorunluluğu altındadır. Diğer yandan, felç durumundaysa, zihninin bedenini hareket ettirme emrine uyması engellenir. Tüm bu durumlarda, özgürlük yoksunluğu söz konusudur. Ancak kötürüm birinin hareket yerine öylece oturmayı tercih ettiğinde istençsizliğinden söz edilemez. İstençli hareket zorunlunun değil istenç dışı hareketin karşıtıdır. Bir insan yapabileceği bir şeyi yapamayacağına tercih edebilir; bulunduğu durumun değişmesini istemez. Şu da var ki bu değiştirilemezlik bir zorunluluğun sonucudur.[36]

12. Bedeninin hareketlerinde olduğu gibi zihnimizin düşüncelerinde de zihin tercihine göre şu ya da bu şekilde davranma gücüne sahipsek özgürüz demektir.[37] Uyanık bir insan zihninde sürekli kimi ideler taşıma zorunluluğunda olduğundan düşünüp düşünmeme özgürlüğüne sahip değildir. Fakat düşüncesini bir ideden diğerine kaydırıp kaydırmamak çoğu zaman insanın kendi seçimine bağlıdır ki bu noktada o insan özgürdür. Kimi zaman zihin belli koşullarda bazı ideleri göz ardı edemez ya da ne kadar çaba gösterse de yok edemez. Örneğin işkence sırasında bir insan acı idesini bir yana koyma ve başka düşüncelerle oyalanma özgürlüğüne sahip değildir. Bazen düşüncelerimizi başka şeyleri düşünme özgürlüğümüzü elimizden alacak denli şiddetli bir tutku sarar.[38] Fakat zihin bedenin ya da düşüncelerin bu hareketlerini kendi tercihi yönünde durdurma ya da sürdürme,

36 Locke güç idesini edimin kendi kaynağı değil istençli edimin yeterliliği ya da gücünde bulmaktadır.

37 Nedensel anlamda evvelki istemiyle bağ içermeyen hareketler ve düşüncelerden ahlaksal olarak sorumlu değildir fakat yine de istemin kendisinden sorumludur. Bak: Leibniz, *Yeni Denemeler.*

38 Sorumluluk ve dolaylı kişisel özgürlük insanın acı ve tutkuyu önlemesi kendinden kaynaklı olup insanın fiziksel bir sonuç olarak belirlemesi söz konusu olmadığından, yokluklarını isteme gücü ile karşılaştırılmalıdır.

başlatma ya da bırakma gücünü kazanır kazanmaz insanı yeniden özgür bir etmen olarak düşünürüz.

13. Düşünce ya da düşüncenin doğrultusunda hareket etme ya da etmeme gücünün tamamıyla bittiği yerde zorunluluk sahne alır. İstem kapasiteli bir etmende bir eylemin başlatılması ya da sürdürülmesi zihnin tercihine aykırı ise bu "zorunluluk"tur; bir eylemin engellenmesi ya da durdurulması etmenin istemine aykırı ise bu "kısıtlama"dır. Düşünce ve istemi olmayan etmenler her şeyde zorunludurlar.[39]

14. Öyleyse, *insanın istenci özgür mü değil mi?* şeklinde bence çok akıl dışı ancak fazlasıyla kurcalanan sorunun böylece yanıtlanıp yanıtlanamayacağını düşünün artık. Yanılmıyorsam şimdiye dek söylediklerim bu soruyu tümden anlamsız kılıyor. İnsan iradesinin özgür olup olmadığını sormak uykusunun hızlı olup olmadığı ya da erdeminin köşeli olup olmadığını sormak gibi bir şey. Hareketin hızı uyku için ya da köşelilik erdem için neyse özgürlük de istenç için bir o kadar bağıntılıdır. İyice düşünülürse özgürlüğün yalnızca etmenlere özgü bir güç olduğu ve kendisi de bir güç olan istencin bir niteliği olamayacağı açıkça algılanılır kanısındayım.

15. [[40]Okuyucumu uyarmalıyım: Kullanmış olduğum *emretme, yönetme, seçme, tercih etme* gibi sözcükler, istediğinde yapmış olduğun şeyler üzerinde derin düşünmedikçe, istemi yeterince seçik dile getirmezler. Örneğin istem edimini belki en iyi dile getiren sözcük gibi gelse de tercih etme bunu tam olarak yapmaz. Bir insan yürümek yerine uçmayı tercih etse de bunu

39 Doğa yasalarına göre, istemleri hiçbir durumda niyet edilen hareket ya da düşüncelerde izlenmeyen bir etmen, yine de, kendi gücünün dışında doğa düzeneği doğrultusunda belirlenen, fiziksel olarak imkânsız sonuçlardan değil de, istemlerin kendilerinden sorumludur.

40 İlk baskıda, "Açıktır ki, istem, üzerinde düşündüğümüz ve gücümüz dahilindeki belli bir eylemi yapmaktan vazgeçmek ya da yapmayı tercih etmek/seçmekten başka bir şey değildir" şeklindedir.

hep istediğini kim söyleyebilir? İstem, açıktır ki, zihnin insanın herhangi bir yeteneği üzerinde sahip olduğu egemenliği tikel bir eylemin yapılması ya da yapılmaması doğrultusunda bilerek harekete geçirmesi edimidir.[41]] İstenç bunu yapma yetisi değil de nedir? Bu yeti, zihnin düşüncesini bize bağlı olarak bir eylemi üretme, sürdürme ya da durdurmaya yöneltme gücünden daha fazla bir şey midir? Kendi eylemleri üzerinde düşünme ve şu ya da bu eylemi yapma ya da yapmamayı tercih etme gücüne sahip bir etmenin istenç denen yetiye sahip olduğu yadsınabilir mi? O zaman istenç yalnızca böyle bir güçtür. Özgürlük ise bir insanın zihnindeki asıl tercihe uygun olarak bir eylemi[42] yapma ya da yapmama gücüdür. Yani kendisi nasıl isterse öyle davranan insan özgürdür.

16. O zaman istenç bir güç ya da yetenek,[43] *özgürlük* de bir diğer güç ya da yetenek iken istenç özgürlüğe sahip midir diye sormak bir güç diğer güce, bir yetenek diğer yeteneğe sahip midir diye sormaktır. Soru tartışılmayı ya da yanıtlamayı gerektirmeyecek kadar anlamsızdır. Güçlerin, yalnızca etmenlere ait ve yalnızca tözlerin özelliği olduğunu, güçlerin kendilerinin olmadıklarını anlamayan var mıdır? İstencin özgür olup olmadığını sormak aslında istencin bir töz, bir etmen olup olmadığını sormak ya da en azından özgürlük tam olarak başka bir şeye mal edilemediğinden öyle varsaymaktır. Özgürlük bir insanda bedenin parçalarını seçim ya da tercihle hareket ettirme ya da ettir-

41 Özgürlük, zorunlu zihinsel koşullar ya da güdüleme/harekete geçirmenin doğal etkileri değil, güdülemeyi ortaya çıkaracak güçtedir asıl olarak.

42 "Eylem" yani istemin kendinden ayrı olarak, istemi izlemesine niyetlenilen sonuçtur. Fakat istemler doğa yasası çerçevesinde, bizim için ve bizde gerçekleştirilen edimler mi ya da sorumlu tutulacağımız biçimde bizim tarafımızdan gerçekleştirilen edimler midir?

43 Çünkü, Locke'un savına göre, bir etmen, burada düşünülen anlamıyla, istediğini yapma özgürlüğüne sahip değilse de isteyebilir. Fakat ahlaksal özgürlük, istençli etmenin en son nedenleri olacağı biçimde kendi ahlaksal ya da ahlakdışı istemleri ortaya çıkarma gücüne karşılık gelmez mi?

meme gücü olarak ele alınabilir ki bu durum o insanı özgür kılarken durumun kendisi özgürlüktür.[44] Fakat özgürlüğün özgür olup olmadığını soran birinin ağzından çıkanı kulağı duymuyor demektir ve zenginin zenginliklerin sahibi için verilen bir ad olduğunu bilerek zenginliklerin zengin olup olmadıklarını soran birinin Midas'ın kulaklarına[45] çok ihtiyacı vardır.

17. İnsanların istenç denen güce verdikleri ve bu yüzden istenci etmen olarak dile getirmelerine yol açan yeti adı, gerçek anlamını gizleyen bir kullanımla bu saçmalığı biraz olsun örtebilse de istenç seçme ya da tercih etme yeteneği ya da gücünden başka bir şey değildir ve bir yeti adı altında istenç yalnızca bir şeyi yapma yeteneği olarak düşünüldüğünde onun özgür olduğu ya da olmadığını söylemedeki saçmalık kendini apaçık ele verir. (İstenç buyurur, istenç özgürdür gibi) yetilerden eyleyen seçik varlıklar olarak söz etmek akla uygunsa o zaman yalnızca çeşitli hareket kipleri olan konuşma, yürüme ve dans etme yetilerini bu eylemleri üretenler varsaymak da yerinde olur. Aynı şekilde çeşitli düşünme kipleri olan[46] istenç ve anlamayı da seçme ve algılama eylemlerini üreten yetiler olarak düşünmek de böyle bir şeydir. O zaman şöyle diyebiliriz: Şarkı söyleme yetisi şarkı söyler, dans etme yetisi dans eder, istenç seçer, anlama yetisi kavrar; ya da, genelde görüldüğü üzere, istenç anlama yetisini yönetir, anlama yetisi istence uyar ya da uymaz gibi ifadeler de kullanabiliriz. Bunlar tümüyle konuşma gücünün şarkı söyleme gücünü yönettiği ya da şarkı söyleme gücünün konuşma gücüne uyduğu ya da uymadığını söylemek kadar uygun ve akıl alır olabilir.[47]

44 Locke yine güç idesini "seçme ya da tercih" sonucunda görüyor ki Limborch'a yazdığı mektuplarda da bu şekilde yazıyor.

45 Midas'ın kulakları bir eşeğin kulaklarına dönüşmüştü.

46 Burada "düşünme" herhangi bir bilinç edimi ya da durumu için kullanılmaktadır.

47 Asıl soru, özgürce istemede insanın, ahlaksal olarak sorumlu olacağı biçimde tamamen ve mutlak biçimde kendi istemlerine karşılık gelen güç

18. Tahminimce bu konuşma biçimi âdet edinilmiş ve büyük bir düşünce karışıklığına yol açmıştır. Bunlar insanda ya da zihinde çeşitli eylemleri yapmaya ilişkin farklı güçler olduklarından insan uygun gördüğü biçimde harekete geçirir onları... Fakat bir eylemi yapma gücü üzerinde başka bir eylemi yapma gücüyle işlemde bulunulamaz. Nasıl ki dans etme gücü şarkı söyleme gücü üzerinde işlem yapmıyor, düşünme gücü de seçme gücü üzerinde etkide bulunmaz ki bunu derin düşünen herkes algılar kolaylıkla. Ancak konuşurken söylediğimiz, istenç anlama yetisi ya da anlama yetisi istenç üzerinde işlem yapar şeklindedir.

19. Bu ya da şu edimsel düşüncenin, istem ya da bir insanın seçme gücünü kullanmasının ara nedeni olabileceğini kabul ediyorum; ya da zihnin edimsel seçiminin şu ya da bu şey üzerine edimsel düşünmenin nedeni olabileceğini yadsımıyorum. Örneğin bir şarkının söylenmesi, bir dansın yapılmasının nedeni ya da bir dansın yapılması bir şarkınm söylenmesinin ara nedeni olabilir. Fakat tüm bunlarda birbirinin üzerinde işlem yapan güçler değildir. Bu güçleri harekete geçiren ve kullanan zihin, eylemi yapan da insandır. İnsan yapmaya gücü ya da yeteneği olan etmendir. Güçler etmen değil bağıntılardır ve hareket etme gücü olan ya da olmayan özgür ya da özgür olmayandır; yoksa gücün kendisi özgür ya da özgür değil diye anılamaz.[48] Özgür olmak ya da olmamak eylem gücüne sahip olmak ya da olmamaktan başka bir şey değildir.[49]

olarak düşünülüp düşünülmeyeceği ya da şu ya da bu şekilde insanın yalnızca, kendi başlarına doğal etkiler olan doğal nedenler dizisinde bir halka olup olmadığıdır; "meliyim" edebilirim ya da yalnızca doğa yapabilir mi demektir?

48 Güç kendi başına bir soyutlamadır/genellemedir ve özgür etkin güç idesi de, etkilerin önünde sonunda kaynakları olarak başvurulduğu bir etmence sunulmaktadır.

49 Ahlaksal bir etmen durumunda bir istem ortaya çıkarmak ya da bir istemin ilk nedeni olmak; ve tüm bunlar bir yana, istemin, doğadaki bir etmen gibi,

20. Yetilere onlara özgü olmayan nitelemeler yapmak böyle bir konuşma biçimine yol açmıştır. Fakat zihin üzerine söylemlere yetiler adıyla birlikte onların hareket ettikleri kavramını sokmak, sanıyorum, bedensel işlemlerde yetilere ilişkin benzer bulguların çok kullanılması ve söz edilmesinin fizik bilgisinde sağladığı kadarını zihinsel işlemlerimizin bilgisinde de yaratmış olmalı. Bedende ve zihinde yetiler olduğunu; işlem yapma güçlerinin bulunduğunu yadsımıyorum. Çünkü çalışma yeteneği ya da gücü olmayan hiçbir şey çalışamaz.[50] Bu ve benzeri sözcüklerin onları sürekli kullanan günlük dilde yer almadıklarını söylemiyorum. Onları tümüyle bir yana atmak fazlasıyla yapmacık kaçar. Rüküş bir kılıktan hoşlanmayan felsefenin kendisi de, halkın huzurunda, doğruluk ve açıklıkla çelişmediği sürece, ülkenin sıradan dil ve göreneğine göre giyinmiş olmaktan dolayı gurur duymalıdır. Fakat yanılgı şuradadır: Yetiler hep bir sürü seçik etmen olarak dile getirilmiş ve betimlenmiştir. Midelerimizde eti sindiren nedir diye sorulduğunda yanıt *sindirme yetisi* idi. Bir şeyin bedenden çıkarılmasını sağlayan nedir? *Çıkarma yetisi.* Ne hareket eder? *Hareket yetisi.* Öyle ki zihinde de *zihinsel yeti* ya da anlama yetisi anlıyor ve *seçme yetisi* ya da istenç istiyor ya da yönetiyordur. Kısacası bu demektir ki, sindirme yeteneği sindirir, hareket etme yeteneği hareket eder ve

doğal olarak kendisiyle birlikte getirmesi söz konusudur. Her etkinlik tinsel ise o zaman her fiziksel olay cisimlerdeki hareketleri belirleyen her yerde varlık sahibi Tin ya da Etkin Aklı sergiler ki buna göre fiziksel sonuçlar ya da etkiler önceki fiziksel görünüşlerin ürünleri değil, yalnızca başkalaşımlarıdırlar. Buna göre, istençli etkinlik doğa bilimiyle açıklanabilir değil, ya da düzeneksel nedensellik ile koşullandırılmış gibidir. Bununla birlikte Akıl ve İstenç, Büyük İskender ya da Sezar'a atfedilen işler ya da Platon ya da Milton'un yapıtları bilinç dışında, katı ve uzamlı cisimlerdeki kendiliğinden oluşan değişmeler konusu kadar açıklanabilir olmadıkça, fiziksel sistemde devreye girer.

50 İsteme ediminde düzeneksel (mekanik) ve bağımlı bir güç idesi ya da edilgin doğal ekonominin bir şekilde üstündeki varlığın duyumu içinde ve ahlaksal yönetimin yüksek yasası altında doğaüstü bir güç idesi midir söz konusu ettiğimiz?

anlama yeteneği de anlar. Yeti, yetenek ve güç, bana göre, aynı şeylere ait üç farklı addır. Bu ifade biçimleri daha anlaşılır bir düzene sokulduğunda ortaya çıkan da şöyle bir şeydir; sindirim sindirme yeteneği olan bir şey, hareket hareket etme yeteneği olan bir şey ve anlama da anlama yeteneği olan bir şey tarafından gerçekleştirilir. Doğrusu, başka türlü düşünülmesi tuhaftır zaten. Bir insanın özgür olma yeteneği olmaksızın özgür olması sanırım akla uygun değildir.[51]

21. Özgürlük konusuna dönersek; bir insanın özgür olup olmadığını sormak uygundur. Buna göre,

(1) Bir insan zihnin seçimi ya da yönlendirimi ile bir eylemin olup olmaması tercihini kullanarak olması ya da olmamasını sağlayabildiği kadar özgürdür. Parmağımı harekete yönlendiren bir düşünce ile durduğu halde onu hareket ettirebiliyorsam, apaçıktır ki bu anlamda özgürüm. Yine bir düşünceyle konuşmak ya da konuşmamak tercihinde bulunabiliyorsam, konuşmak ya da sessizliğimi korumakta özgürüm demektir. Bir insan istediğini yapma gücüne sahipse bundan başka bir özgürlük düşünülebilir mi? Bir eylemin olması ya da olmamasını tercih ederek biri bu yönde davranabildiği kadar istediğini de yapabilir. Bir eylemi olmamasına tercih etmek eylemi istemektir; istediğini yapabilmekten daha özgür olmak nasıl imgelenebilir, işte bunu söyleyemeyiz.[52] İnsandaki bu gücün yettiği eylemler bağlamında, bir insan özgürlüğün ona tanıdığı kadarıyla özgür gibidir.

51 Ahlaksal edimleri, yalnızca ahlaklılık koşulu olan doğal birlikten özgürlüğü/muafiyeti insanın bir fizik bilgisini ya da nedensel birlik (tek tiplilik)lerinin art ardalığı ile ilgilenen ve insanda doğaüstülüğü reddeden bilimi aşar. "Özgür istenç doğru ya da yanlış olsun, olabildiğince, psikoloji psikoloji ve bilim bilim olacaktır. Yine de sürekli olarak, bilimin amaçları dışında da amaçlar olacağı; ve yararlandığı, dolayısıyla konusu olmayı hak eden tek tip neden düzeninin bilimin üzerinde hiçbir iddiada bulunamayacağı daha geniş bir düzen içinde yayılabileceği anımsatılmalıdır." (James, *Psikoloji,* II. Cilt, sf: 570)

52 Kendi istençsel belirlemelerinin ahlaki sorumluluğu adına, istençli bir etmen olarak doğal neden düzeneğinden bu kadar çok uzaklaştırılmış ve

22. Kendinden tüm kötü düşünceleri uzaklaştırmak isteyen biri, çok daha kötü bir duruma düşecekse de, bu isteğinden vazgeçmez. Bundan daha iyi düşüncelere ulaşmadıkça, özgürlük yararına olmaz: Ve bir insan istediği gibi hareket etmek kadar isteme özgürlüğüne sahip değilse o insan özgür değildir demek iyi bir bahanedir. Dolayısıyla bir insanın özgürlüğü üzerine şu soru ortaya atılır; bir insan isteme özgürlüğüne sahip midir? Bu da istenç özgür müdür değil midir tartışmasına döner.

23. *(2)* İsteme ya da istem, eyleme ya da eylememe gücünden kaynaklı bir eylem ve özgürlük olduğundan, bir insanın gücü dahilindeki bir eylem hemen yapılmak üzere düşüncelerine bir kez girdi mi o insan isteme bağlamında özgür olamaz. Bunun nedeni çok açıktır. İstencine bağlı olan eylemin yapılması ya da yapılmaması kaçınılmaz olduğundan ve varoluşu ya da olmayışı tümüyle istencinin tercihi ya da belirlemesine dayandığından bu eylemin olması ya da olmamasına ilişkin isteği devreden çıkaramaz; mutlaka biri ya da diğerini yapmalı, yani tercihte bulunmalıdır: Çünkü biri değilse öteki kaçınılmazdır. Tercih edilen zihnin seçim ve belirlemesiyle olur; yani onu istemesiyle... İstemeseydi olmazdı. Öyleyse, isteme ediminde, insan [[53]böyle bir durumda] özgür değildir: özgürlük hareket etme ya da etmeme gücünden kaynaklıysa, istem konusunda bir insan [[54]böyle bir önerme üzerine] özgürlüğe sahip değildir. [[55]Düşüncelerine sokuldu mu bir insanın gücü dahilindeki eylemin yapılması ya da yapılmamasını tercih etmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bir insan mutlaka biri ya da diğerini istemelidir ve tercih ya da istemin yönüne göre eylem ya da eylemsizlik oluşur ki bu tümüyle istençli harekettir. Öyleyse bir insan isteme

doğal düzeneğin uyumlu bağımlılık gösterdiği ahlaksal ve tinsel ekonomiye sokulmuşsa, daha özgürdür.

53 Yazarın ölümünden sonraki baskıda eklenmiştir.

54 Yazarın ölümünden sonraki baskıda eklenmiştir.

55 Dördüncü baskıda eklenmiştir.

ediminde bir zorunluluk altındadır ve dolayısıyla özgür olamaz, ta ki zorunluluk ve özgürlük bir arada, bir insan hem özgür hem bağlı olana dek.[56] [[57]İsteme eylemini insanın istencine bağlayarak onu daha fazla özgür kılmak için bu istencin edimlerini belirleyecek bir önceki istenç ve onu da belirleyecek öncesinde bir istenç olmalı ve böyle sonsuza dek gidilmelidir. Ancak bir yerde duruldu mu sonuncu istencin eylemleri özgür olamaz. Üstün varlıkları kavrayabildiğim kadarıyla, onlar arasında da istemekten cayabilme yani bir kez düşüncesine girmiş olan, gücünün yettiği bir şeyin olup olmaması arasında tercih koyma gibi bir istenç özgürlüğüne sahip bir varlık yoktur.]

24. Öyleyse apaçıktır ki *bir insan bir kez düşüncesine girmiş olan, gücü dahilindeki bir şeyi isteme ya da istememe özgürlüğüne sahip değildir.* Çünkü özgürlük yalnızca ve yalnızca eylemek ya da eylemden caymak gücünde vardır. Oturan bir insan için hâlâ özgür denebilir, çünkü isterse yürüyebilir. Yürüyen bir insan da özgürdür çünkü isterse durur. Fakat oturan bir insan kendini bir yerden bir yere taşıma gücünde değilse, o zaman özgür değildir. Aynı şekilde, bir uçurumdan düşen insan, hareket ediyorsa da, özgür değildir: Çünkü bu hareketi istediğinde durduramaz. Buna göre, yürüyen bir insana yürümemesi önerilirse, özgür değildir. Bu durumda yürümeyi ya da yürümemeyi

56 Locke sonunda etmenin sorumlu olacağı şeyi yapmaya yönelik özgür bir güç idesine varmaktadır; fakat materyalizm ya da natüralizm ile evrenin bir tinsel felsefesi arasındaki dönüm noktası olması bağlamında yeterli bir değerlendirmesi yoktur. Bu yetersiz içerikle Locke, insanın istemlerinde, kendi istençli belirlemeleri de dahil, doğa düzeneğinden daha yüksek bir yasa altında olamayacak biçimde, rahatsızlığı ortadan kaldırmaya yönelik nedensel zorunluluk altında olduğu sonucunu çıkarıyor.

57 Paranteze alınan cümleler Locke yaşarken yayınlanan dört İngilizce baskı ve Latince baskısında varsa da Fransızca baskı ya da ölümünden sonraki baskılarda yer almıyor. Bu sav, istencin özgürlüğünün istemlerin önceki sitemlerle doğa düzeneğinden bağımsız değil de onun bir parçası olarak belirlenmesi demek olduğu yönünde; ve istemleri içeren hiçbir olayın, oluşmalarının bir önceki fiziksel ya da nedenli nedeni olmaksızın, ortaya çıkamayacağı esasına dayanıyor.

tercih etmek zorundadır. Gücümüz dahilinde önerilen tüm diğer eylemlerde de aynı şey geçerlidir. Yaşamımız boyunca uyanık olduğumuz her an birbiri ardından gelen istençli bir sürü eylemi düşünürsek, yapılacakları zamana dek çok azının üzerinde düşünüldüğünü ya da zihne önerildiğini görürüz. Bu tür eylemlerde zihin, isteme bağlamında özgürlüğün kaynağı olan etme ya da etmeme gücüne sahiptir. Zihin istemeden cayma gücü taşımaz; istediği kadar kısa ya da hızlı düşünülsün, zihin onlara ilişkin bir belirlemeden kaçamaz ve insan düşünmeden önceki durumunda kalır ya da değiştirir; eylemi sürdürür ya da bitirir. Açıktır ki, ikisi arasında zihin tercih koyar ve böylece var olan durumun sürmesi ya da değişmesi kaçınılmaz biçimde istence bağlı olarak gerçekleşir.[58]

25. Çoğu durumda insan isteme ya da istememe özgürlüğüne sahip olmadığından bir sonraki soru: *İnsan hareket ya da hareketsizlikten birini isteme özgürlüğüne sahip midir değil midir?* şeklindedir. Bu sorunun saçmalığı apaçık ortadadır. Öyle ki özgürlüğün istenci içermediği kolayca anlaşılabilir. Bir insanın hareket etmek ya da durmak istemede özgür olup olmadığını sormak bir insanın istediğini isteyip isteyemeyeceği ya da hoşlandığı şeyden hoşlanıp hoşlanmayacağını sormak değil midir? Bu sorunun yanıta gereksinimi yok bence. Böyle bir soru soranlar bir istencin bir diğerinin, onun da bir diğerinin edimlerini belirlediğini ve böylece sonsuza dek gidildiğini varsaymış olmalılar.[59]

58 Karşıtlar arasında uzlaşma yoktur ilkesine göre ya eylemeli ya eylememelidir.

59 Doğal art ardalık düzeni içinde bir önceki istemle kendi kendini belirleme anlamında istemin özgür olamayacağı Jonathan Edwards tarafından şu şekilde açıklanıyor: "İstenç kendi edimlerinin tümünü belirliyor olsa, o zaman her özgür seçme edimi de onu seçen bir önceki seçme edimi ile belirlenir durumdadır. Ve önceki istenç edimi de özgür bir edim olursa, o zaman, bu ilkelere göre, bu edimde de istenç kendi kendini belirliyor ya da hâlâ onu seçen bir önceki istenç edimi ile belirleniyor olur. Benzeri en son sözü edilen edimde de gözlemlenebilir ki bu da bizi doğrudan çelişkiye götürür: Çünkü

26. Bu ve benzeri saçmalıkları ortadan kaldırmak için zihnimize bu şeylerin belirgin idelerini yerleştirmek gereklidir. Özgürlük ve istem ideleri anlama yetilerimizde iyice pekiştirilir ve zihnimizde olmaları gerektiği gibi kalırlarsa, insanların düşünceleri ve anlama yetilerini karman çorman eden bu tür güçlükler sanırım daha kolay çözülür; ve nerede terimlerin karmaşıklığı, nerede şeyin doğası belirsizliğe neden oluyor anlarız.

27. *(1)* Çok iyi anımsanmalıdır ki, özgürlük bir eylemin oluş ya da olmayışının bizim tercihimize değil istemimize bağlı olmasından kaynaklıdır. Bir uçurumun başında duran insan 20 yard aşağı denize doğru atlama özgürlüğüne, 20 yard yukarı atlama gücünden dolayı sahip değildir; özgürdür, çünkü atlama ya da atlamama gücüne sahiptir. Fakat kendinden daha büyük bir güç onu sımsıkı tutar ya da aşağı fırlatırsa, bu insan artık özgür değildir; çünkü bu eylemin yapılıp yapılmaması bu durumda onun gücü dahilinde değildir. 20 fit karelik bir odaya hapsedilen mahkûm bu hücrenin kuzey ucundaysa, 20 fit güneyine yürüyebilir, bunda özgürdür, çünkü bu kadar yürümek ya da yürümemek elindedir. Ancak 20 fit daha kuzeye yürümek özgürlüğü yoktur.

Yani, seçimimiz ya da isteğimiz doğrultusunda etme ya da etmeme yeteneğindedir *özgürlük*.[60]

---

o da tüm zincir içinde kalanları yönlendiren ilk edimin öncesinde bir istenç edimi ya da ilk özgür istenç ediminden önceki bir özgür istenç edimini gerektirir. Başka bir deyişle, önünde sonunda, geriye kalan edimleri belirleyen bir istenç edimine varırız ki bu noktada istenç kendini belirler değildir (yani bir önceki istem gereği) ve böyle bu özgürlük bağlamında istenç özgür değildir. Fakat zincirde bir sonrakini belirleyen ve tayin eden ilk edim özgür değilse, hiçbiri özgür olamaz." (Ahlaksal Etmenlik için olmazsa olmaz varsayılan istenç özgürlüğüne ilişkin bak: *Araştırma,* II. Bölüm, 1. Kısım) Bu sav özgür istencin kendisi bir ilk neden olmaktan çok, önceki istemle doğal olarak doğurulan istem olduğu biçiminde yersiz bir varsayım üzerinde ilerliyor.

60 Bu, örneğin Hobbes'un *Özgürlük ve Zorunluluk Üzerine İncelemesi*'nde olduğu gibi, zorunlulukçu bir özgür etmen idesidir. Locke'ta ise bu istemiş olduğumuzu yerine getirirken engellenmeme özgürlüğünün idesidir yalnız-

28. [61*(2) İstem* ya da *isteme,* zihnin bir eylemin yapılmasına düşüncesini yöneltme ve böylece gücünü o yönde kullanma edimidir. Sözcük kalabalığından kurtulmak için eylem sözcüğü kapsamına "önerilen bir eylemin yapılmamasını" da almak istiyorum. Hareketsiz ya da sessiz kalmak, yürümek ya da konuşmak önerildiğinde bunları yapmamak anlamına gelse de önerilen eylemler kadar istence bağlılık gerektirdiği ve sonuçları bakımından bir o kadar önemli olduğundan eylemler olarak söz edilebilir. Fakat laf kalabalığını azaltmak açısından böyle bir yola başvurduğumu tekrar belirtmek isterim.[62]

29. *(3)* İstenç zihinde bir insanın işlevsel yetilerini hareket ya da hareketsizliğe yöneltme gücünden başka bir şey değildir. *İstenci belirleyen nedir?* sorusuna gelince; yanıt hazır; zihin!

---

ca. Mahkûm, ayrıca, etkisiz bir istençli kaçma belirlemesine varabilir; ancak, onun koşullarında bu istem yerleşik doğa yasalarının etkisi altında etkisiz kalacak, dolayısıyla ahlaksal özgürlüğünün akıl dışı bir uygulaması olacaktır.

61 Bu kısım ve 62. kısmın sonuna dek olan kısımlar (ilk metne uygun kimi kısımlardan bazı parçalar) ilk baskıdaki 28-38 kısımların yerini almak üzere ikinci ve sonraki baskılara eklenmişlerdir. Bu baskıda çıkarılmış olan on bir kısım da, elinizdeki metinle karşılaştırma yapılabilsin diye, bu bölümün sonunda verilmiştir. Değişiklik Locke'un ilk sanısındaki değişim yüzündendir —şöyle ki sanısı, istemlerimiz önünde sonunda daha büyük iyiye yönelik yargımızla belirlenir şeklindeydi ve hissedilen rahatsızlık istemin doğal nedenidir şeklini aldı. Locke'un özgürlüğe ilişkin istemi erteleme, yargıyı askıya alma gücünde yer alır biçimindeki düşüncelerini bu yeni 35 kısımda bulabiliriz. Locke ve Molyneux arasında, Deneme'nin ikinci baskısının hazırlıklarının sürdüğü 1693 tarihinde süren yazışmalar ve Limborch'a yazdığı mektuplar bu değişmenin ve de bu bölümdeki uslamlamalar boyunca Locke'un yaşadığı belirsizliklerin temellerini yansıtmaktadırlar.

62 Locke "eylem" ile yalnızca istemenin etkisini kastetmektedir. Çağdaşı Samuel Clarke, benzer birçok paragraf içinden şurada, asıl eylemi şöyle ayırıyor: "Bir etmen olmak, hareket başlatma (ya da değişme başlatma) gücüne sahip olmak demektir; ve hareketin zorunluluğu hareket ettirilen şeyden daha güçlü ve onun dayanamayacağı bir etki gerektirdiğinden hareketin başlaması mutlak değildir; ve sonuç olarak hareketin mutlak hareket ettirilende değil de daha güçlü neden ve dolayısıyla başka bir nedenin etkisiyle başlaması söz konusudur." (*Özgürlük Üzerine Araştırma Konusunda Düşünceler,* sf: 6) Zorunlu etmen ifadesi terimsel bir çelişki doğurur ve düzeneksel ya da nedenli nedende etkin bir güç olamaz.

Çünkü şu ya da bu yöne yönlendirmede genel gücü belirleyen, sahip olduğu bu gücü belli bir tarafa doğru harekete geçiren etmenin kendisidir. Bu yanıt yeterli değilse, sorunun anlamı üzerinde duralım: İstenci belirleyen nedir sorusu aslında şudur: Zihni belirli durumlarda, şu ya da bu hareket ya da hareketsizliğe yöneltme gücünün belirlenmesinde güdüleyici olan nedir? Aynı durum ya da eylemi sürdürme güdüsü yalnızca o durum ya da eylemden alınan doyumdur. Değiştirmeye güdüleyen ise hep bir rahatsızlık ya da sıkıntıdır. Yeni bir eyleme ya da var olan durumun değişmesine yönelten bir rahatsızlıktan başka bir şey değildir.[63] Zihnin eyleme yönelmesinde etkili olan büyük güdüleyici kısacası istencin belirleyiciliğidir.

30. Yukarıda istem edimini, başka sözcükler olmadığından, istem kadar arzuyu da içeren *seçme, tercih etme* ve benzeri terimlerle dile getirmeye çalışmışsam da, çok yalın bir edim olduğundan ne olduğunu anlamak isteyen herkes kendi zihnine dönüp istediğinde ne yaptığını gözlemleyerek bir sürü sözcük karmaşasına yoğunlaşmaktan daha iyi sonuçlar alacaktır bence. İstenç ve zihnin çok çok farklı diğer edimleri arasında yeterince ayrım yapılmasını zorlaştıran ifadelerle yanlış yönlendirilmemek açısından böyle bir önlem almak gereklidir, çünkü görüyorum ki, istenç özellikle *arzu* gibi duyulanımlarla çok sık karıştırılmakta ve bu sözcükler birbirinin yerine kullanılmakta. Bunu şeylere ilişkin çok seçik kavramlara sahip olunması ve onlar hakkında çok açıklayıcı şeyler yazılmasına izin vermediklerini düşünmek istemediğimiz insanlar da yapmışlardır.[64] Bunun karışıklık ve yanılgıya yol açan önemli bir neden olduğunu dü-

63 Etmen denen her tikel isteme ediminde, rahatsızlıktan kaynaklı doğal bir zorunluluğun edilgin öznesi olan kendisidir, doğaya katışıktır ve sözde kendinin olan eylemin etmeni değildir. Bu durumda bir güdüleyici istemin fiziksel nedenidir. İnsanın varsayılan özgürlüğü yalnızca dışındaki doğanın özgürlüğüdür: Artık bu her ne ise.

64 Büyük olasılıkla Malebranche'a taş atıyor.

şünüyorum ki bu yüzden olabildiğince ortadan kaldırılmalıdır. Düşüncelerini zihninde olup bitenlere çeviren bir insan istenç ya da istem gücünün yalnızca eylemlerimizle ilgili olduğunu; daha ileri gitmediğini ve istemin, yalnızca bir düşünce ile zihnin gücü dahilinde gördüğü bir eylemin olması, sürmesi ya da durması çabalarını doğuran belli bir belirlemesi olduğunu görecektir.[65] İyice düşünülürse istencin tümüyle arzudan farklı olduğu ve aynı eylemde arzunun istencimizin bizi yönelttiğinden tamamıyla ayrı bir yönlendirmede bulunabileceği ortaya çıkar. Kıramayacağım bir insan, sözünü ederken ikna etmeyi arzulamadığım yönde konuşmaya zorlayabilir beni. Bu durumda istenç ve arzu çatışır. Eylemin olmasını istediğim yön ile arzuladığım yön karşıttır. Şiddetli bir damla nöbeti ile kafasında bir uyuşma ya da midesinde rahatsızlık kalmadığını gören bir insan bu nöbetin ayakları ya da ellerine verdiği acının da dinmesini arzular (Acı oldu mu bundan kurtulma arzusu da vardır) ancak, bu acının giderilmesinin damla illetinin daha hayati bir organına geçmesi olasılığından haberdar olduğundan istenci bu acının dindirilmesine yarayabilecek bir eyleme yönelmez. Öyleyse arzulama ve isteme zihnin iki seçik edimidir ve sonuç olarak isteme gücü olan istem arzudan çok daha farklıdır.[66]

31. Eylemlerimizde istenci belirleyen nedir? İkinci düşüncelerde amacın genelde düşünüldüğü gibi daha büyük iyi olmadığı kanısındayım; bunlarda insan çoğunlukla en şiddetli rahatsızlık

65 Bu bağlamda istenç ve arzu kökenlerinde ve fiziksel nedenler sistemiyle olan bağıntılarında değil yalnızca sonuçlarında farklılar. İstemler ve arzular eşit ölçüde, doğanın bir parçası fakat bir istem kendisi de anlık arzu ya da baskın rahatsızlığın doğal etkisi iken açık eyleme gebedir. İstem, galip arzudur.

66 İstence bağlı hareketlerin düzeneği ve üretimidir Locke'un vurguladığı, istençli edimle sunulan güç idesi değil. Her ne kadar dikkatle tasarlanmış olursa olsun etkisiz kalan istem yalnızca arzu ya da dilek olarak kabul edilir.

duyulanımı ile yönlenir.[67] İstenci belirleyen ve eylemlerimizi yönlendiren budur. Bu rahatsızlığa arzu diyebiliriz. Bir iyinin yokluğundan duyulan zihin rahatsızlığıdır sözünü ettiğimiz. Bedendeki her acı ve zihnin kaygısı birer rahatsızlıktır; hissedilen acı ya da rahatsızlığa aynı ölçüde arzu eşlik eder; birbirlerinden ayırt edilemezler. Arzu bir iyinin yokluğunda hissedilen acıya bağıntılı bir rahatsızlık olduğundan, olmayan iyinin kendisi rahatlıktır. Bu elde edilene dek arzu vardır; herkes acıyı aynı oranda kurtulma arzusu ile birlikte hisseder.[68] Bunun dışında olumlu iyinin yokluğuna duyulan arzu da vardır; ve burada da arzu ve rahatsızlık eşit hissedilir. Olmayan bir iyinin yokluğundan duyduğumuz acı ona olan arzumuz kadardır. Fakat olmayan iyinin büyüklüğü ile yokluğunun acısı eşit değildir, burada. Çünkü iyinin yokluğu her zaman bir o kadar acıya yol açmaz. Dolayısıyla, olmayan iyi arzusuz da aranabilir ve düşünülebilir. Fakat arzunun artması rahatsızlığın da artmasını getirir.[69]

67 Locke'un istençli belirlemenin de doğal olarak belirleyicisi olan güdü ya da nedeni (20. Bölüm, 2. Kısımda hazzı kastettiği) bir ideal "iyi" değil de hissedilen bir rahatsızlıkta yerleştirmesine yol açan bu düşünceleri, ilk düşüncelerinde olduğu gibi, istemi fiziksel sistemin bir konusu ve varlığının en dip noktasında dahi insanı doğanın bir parçası kılıyor. Bununla birlikte, Molyneux'a yazdığı 15 Temmuz 1693 tarihli mektubunda kendini "yanılmıyorsam sizi tatmin edecek ve şimdiye dek yazdıklarımdan daha da fazla insan özgürlüğü konusunda aydınlatıcı gelecek yeni bir bakış açısı yakaladım" diye kutluyor. "Rahatsızlığı" adeta arzu ile mutlak uyumlu ve istenci yalnızca niyet edilen sonucun izlemesi açısından arzudan farklı görüyor. Fakat "her iyi, hatta her daha büyük iyi" sürekli arzuyu güdülemez: Çünkü o iyi mutluluğumuzun olmazsa olmaz bir parçası olmayabilir ya da öyle görülmeyebilir; ancak "arzuladığımız her şey yalnızca mutlu olmak içindir". İyinin yokluğu daima bir acı değildir, fakat acının varlığı elbette daima acı vericidir.

68 Bak: Montaigne, *Denemeler*.

69 Ve buna göre, "daha büyük iyi" ilk baskıda savunulduğu gibi, "istenci hep belirleyen" değildir. İsteme ediminde özgürlük, yargı gücünün yönlendirdiği arzu ya da rahatsızlık duygusu ile istemeye yöneltilen insanda vardır ve istem rahatsız edilme kapasitesine dayalıdır. Sonraları Locke bunu (48-53 Kısımlar) kararsızlık aşamasında, özgür etmenlerdeki istemi erteleme gücü olarak nitelendiriyor ki böylece ahlaksal üstünlüğün bir benzeyiş ile doğal edilginliği karıştırılıyor/harmanlanıyor.

32. Arzunun bir rahatsızlık durumu olduğunu herkes kendi iç duyumuyla algılayabilir ve bilge insanın[70] "kalbi hasta eden beklenti" olduğundan umut dediği ve bazen insanları "çocuklarımı bana verin" arzuladığım şeyi verin "yoksa ölürüm"[71] diye yalvartacak düzeyde rahatsızlığı tırmandıran, arzunun büyüklüğüyle de orantılı bir şey bulabilirler. Yaşamın kendisi ve tüm zevkleri böyle bir rahatsızlığın hiç dinmeyen baskısı altında taşınamayacak bir yüktür.

33. İyi ve kötü, var ve yok zihni etkiler. Fakat istenci zaman zaman her istençli eylem için doğrudan belirleyen, olmayan bir iyiye odaklanmış arzu rahatsızlığıdır; acıyı dindirmek olumsuz, haz almak olumlu iyiyi içerir. Yaşamımızın önemli bir bölümünde yer alan ve farklı amaçlarımız için farklı yönelimlerde olmamazı sağlayan istence bağlı eylemlere doğru istenci koşullayan bu rahatsızlıktır.

34. Bir insan içinde bulunduğu durumdan hiç rahatsız olmadığı için memnunsa bunu sürdürmekten başka nedir yapacağı? Yüce Yaratıcı insana türünü sürdürebilmesi ve varlığını koruyabilmesi için yeri geldiğinde istencini[72] harekete geçirecek ve belirleyecek açlık, susuzluk ve benzeri doğal arzular bağışlamıştır. Salt iyi amaçları düşünmek istenci belirlemeye ve bizi harekete geçirmeye yeterli olsaydı bu doğal acılardan hiçbirine sahip olmazdık ve dünyada neredeyse hiç acı duymazdık. St Paul,[73] "Evlenmek yanmaktan iyidir" diyor; bu sözlerde, insanları karı koca yaşantısının zevklerine güdüleyen asıl şeyi görebiliriz. Biraz yanma hissi gelecekte yaşanacak daha büyük hazlardan da güçlü püskürtüyor bizi.

---

70 Proverbs (Süleyman'ın Meselleri Kitabı), 13/12.
71 Genesis, 30/1.
72 İnsanların istemlerini güdüler gibi zorunlu kılanlar nelerdir?
73 Korintoslulara I. Mektup 7/9.

35. *"İstenci iyi, daha büyük iyi belirler"* şeklinde, insanların genel onayı ile öylesine yerleşmiş bir ilke vardır ki konu üzerine düşüncelerimi ilk yayınladığımda onu dikkate almış olmam kuşkusuz büyük bir çoğunlukça hoş karşılanmıştır.[74] Ancak, daha ciddi bir araştırma üzerine anladım ki, iyi, daha büyük iyi, öyle sanıldığı ve anlaşıldığı gibi, o iyiye orantılı olarak artan arzumuz onun yokluğunda bizi rahatsız etmedikçe, istenci belirlemiyor. Bir insanı bolluğun kıtlıktan çok çok yararlı olduğuna inandırsanız ve yaşamın kimi nimetlerinin berbat yoksulluktan daha iyi olduğunu anlatsanız da eğer durumundan memnun ve bundan bir rahatsızlık duymuyor ise istenci yoksulluktan kurtarıcı herhangi bir eyleme yönelmeyecektir. Bir insan erdemin getirilerinin bu dünyada büyük amaçları ve öteki dünya için umutları olan bir insan için ne kadar gerekli olduğuna iyice ikna edilse bile, yine de doğruluğa acıkana ve susayana, erdemliliğin yokluğundan bir rahatsızlık duyana dek istenci bu daha büyük iyi kabul edilenin peşinde bir eyleme yönelmeyecektir. Yerine kendinde duyduğu başka rahatsızlık geçecek ve istencini başka eylemlere doğrultacaktır. Diğer yandan, ayyaş bir adam sağlığının bozulduğunu, varlığının azaldığını, yaşam biçiminin itibarsızlık, hastalık ve o çok sevdiği içkiler de dahil her şeyin yokluğuna gebe olduğunu görse de içkiye ve arkadaşlarına duyacağı özlemin rahatsızlığı onu yine de meyhaneye sürükler, ki sağlık, varlık ve hatta öbür dünyanın mutluluklarından yoksun kalacağını bilmesi de buna engel olmaz. O da bilir ki bu yitirdikleri, içkinin damağında bırakacağı tat ya da arkadaşlarıyla yaptığı boş gevezeliklerin yanında zerresi bile çok büyük önemde iyilerdir. Daha büyük iyiyi görmemesi değildir burada neden. İçmediği saatlerde bu daha büyük iyiyi izleyeceğine dair kendi kendine sözler verir, ta ki alıştığı tada özlemi yinelenene dek. İşte o zaman daha büyük iyi olduğunu kabul ettiği şey

74 1690, Deneme'nin ilk baskısında.

önemini yitirir ve o alışkın olduğu rahatsızlık istencini her zamanki eylemine yöneltir; bu şekilde yinelenen söz verişler ve caymalar gittikçe alışkın olduğu yönelimi daha da güçlü kılar. Zaman zaman, şu mutsuz yakınmada bulunur;[75] *"Video meliora, proboque, deteriora sequar:* Bu cümle anlattığımız durum için oldukça uygundur.

36. İstencin bir kez için bir eyleme yöneltilmesi söz konusu olduğundan yaşadığımız rahatsızlık, tüm eylemlerde amaçladığımız şey olan mutluluğu yakalamak adına istenci belirler. Bir rahatsızlık duyduğumuz ölçüde mutsuz oluruz ve mutluluğu bulamadığımızı hissederiz. Çünkü acı ve rahatsızlık mutlulukla uyumlu değildir ve sahip olduğumuz iyi şeylerin verdiği hazzı da alıp götürür. Küçük bir acı tadıyor olmamız tüm hazzı yok edebilir. Dolayısıyla, istencimizi başka eyleme yönelten de yaşadığımız acının ortadan kaldırılması arzusudur ki bu eylem mutluluğa doğru ilk ve kaçınılmaz adımdır.

37. Neden rahatsızlık tek başına istenci belirler? Çünkü o tek başına vardır ve olmayan şeyin olmadığı yerde etkide bulunması şeylerin doğasına aykırıdır. Olmayan iyi düşünülerek zihne yerleştirilip var edilebilir de denebilir. İdesi gerçekten de zihinde yer alabilir ve orada var olduğu düşünülebilir ancak var olan iyi olarak zihinde bulunan hiçbir şey arzumuzu doğurmadıkça yaşadığımız rahatsızlığın dinmesini sağlayıcı güçte değildir, ve o rahatsızlık istencin belirleyicisi konumunu korur. Herhangi bir iyiye ilişkin ide de tüm diğer ideler gibi etkin olmayan bir kurgu nesnesidir zihinde ve ne istenç üzerinde etkisi vardır ne de bizi harekete geçirir. Sırası geldikçe bunun nedeni üzerinde duracağım. Olasılığı ve olanaklılığını kabul ettikleri anlatılması zor cennet zevkleri zihinleri önüne canlı örneklerle sergilendiği halde bu dünyadaki mutluluklarıyla yetinecek kaç

75 Ovidius, *Değişimler.*

kişi vardır? Bu dünyanın zevklerinin peşindeki arzular eşliğindeki rahatsızlıklar insanların istençlerini belirlemede birbiriyle yarış halindeyken, her şeyin üstünde iyilerle dolu öbür dünya düşüncesi bunların önüne geçemez.

38. İstenç anlama yetisine yansıdığı haliyle iyiye ilişkin düşüncelerle belirlenseydi o zaman olası düşünülen ve önerilen öncesiz-sonrasız cennet zevklerinden yüz çeviren kimse kalmazdı. İstenci tek başına belirlediği ve bizi eyleme yönelttiği düşünülen, yalnızca önerilmiş ve düşüncelere sokulmuş her olmayan iyi yalnızca bir olasılık olduğundan, sonsuz büyüklükte olası iyinin tüm eylemlerde istenci düzenli ve sürekli olarak belirlemesi kaçınılmaz demektir. Bu durumda hiç durmaksızın ya da başka bir amaca yönelmeksizin tüm eylemlerimizde cenneti hedef almalıyız: Öncesiz-sonrasız bir mutluluk beklentisi elde edilmesi çok daha olası dünya hazlarının üzerinde bir egemenliğe sahiptir: Oysa gelecekteki hiçbir şeye henüz kavuşmadığımızdan bu cennet zevklerinin beklentisi de yanıltıcı olabilir. Eğer böyle düşünülen daha büyük iyi istenci belirliyor olsaydı, bu kadar büyük bir iyi bir kez önerildi mi istenci sarar ve bu sonsuz en büyük iyinin peşinde koşar, bir daha hiç bırakmaksızın, sımsıkı kavrardı. Düşünceler üzerinde de hükmeden istenç, bu durumda zihni yalnızca o iyiye, en büyük iyiye odaklardı.

39. Daha büyük iyi diye düşünülen belirleyici olsaydı, zihnin durumu ve istencin genel eğilimi bu olurdu. Ancak böyle olmadığı deneyimle apaçık ortadadır. Sonsuz büyüklüğü kabul edilen iyi, çok önemsiz şeylerin peşindeki arzularımızın ardılı rahatsızlığın yerini çoğunlukla almaz. Fakat, bazen zihni harekete geçirmiş ve etkilemiş olan bu öncesiz sonrasız en büyük iyi istenci sıkı sıkıya kavramasa da, çok büyük bir rahatsızlığın bir kez ele geçirdi mi istenci kolay kolay bırakmadığını görebiliriz. Böylece istenci belirleyenin ne olduğu da apaçık anlaşılır, sanırım. Bedendeki şiddetli bir acı, çılgın bir aşka kapılmış insan-

daki baş edilmez tutku ya da hiddetli bir öç alma arzusu istenci sımsıkı kavrar ve bu durumda istenç anlama yetisinin kapılarını başka şeylere kapatır, zihnin tüm düşünceleri ve bedenin güçleri bu rahatsızlığın boyunduruğundaki istencin hizmetine girerler. Dolayısıyla, tüm diğer eylemler yerine tek bir eyleme bizi yönlendirme gücü olan istenç, rahatsızlık duyulanımımızla belirlenir. Bunun üzerinde herkes kendini gözlemleyerek sonuca varabilir kanısındayım.

40. Şimdiye dek genellikle arzunun rahatsızlığının istenci belirlediğini gösteren örneklemelerde bulundum. Çünkü istencin, rahatsızlığa eşlik eden bir arzu olmaksızın, bir eyleme yönlendirmesi pek seyrektir.[76] Burada tümüyle dışarıda tutulan diğer tutkuların bünyesindeki ya da onlara eşlik eden rahatsızlıktan hiç söz etmedik. İğrenme, korkma, kızgınlık, kıskanma, utanma ve daha birçok tutku ayrı ayrı rahatsızlık içerir ve böylece istenci etkiler. Zihnin var olan durumunda en belirgin ve en etkili görünenin adı genelde söylemde ve düşünmede öne çıksa da bu tutkular yalın değildirler. Hatta arzu içermeyen tek bir tutku yoktur. Rahatsızlığın olduğu yerde arzu da vardır. Sürekli mutluluğu arzularız; neyin rahatsızlığını hissedersek hissedelim bellidir ki mutluluktan yoksunuz. Durumumuz, koşullarımız ne olursa olsun kendi düşüncelerimizde bu yoksunluğu duyuyor olabiliriz. Ayrıca, var olan hazlarımız bir yana, şimdinin ötesine bakar ve sonrayı arzularız ve istencimiz de bu arzunun peşinde süreklenir. Öyleyse zevke ulaştıran eylemi sürdüren de onun bitmemesinin arzusu ve kaybedilmesinin korkusudur. Zihinde daha büyük bir rahatsızlık yer aldığında istenç hemen yeni bir eyleme kaydırılır ve yaşanılan zevk hiç sayılır.

41. Bu dünyada değişik arzulardan dolayı türlü sıkıntılarla çevrili olduğumuzdan, bunlardan hangisinin istenci bir sonraki

76 Rahatsızlık oldu mu ondan kurtulma arzusu da olmalı ve her durumda istenç doğal olarak yalnızca var olan rahatsızlıkla belirlenmek zorundaysa, "asla".

eyleme yöneltme önceliğine sahip olduğunu araştırmalıyız. Rahatsızlıklardan en baskın olanı ön plandadır. Çünkü, istenç eylemci yetilerimizi eyleme yöneltme gücü olduğundan, hiçbir zaman elde edilemez olduğuna karar verilene doğru harekete geçirilemez. Çünkü akıllı bir varlığın yalnızca boşa çaba harcaması demektir bu. Baş edilmesi olanaksız çok büyük bir rahatsızlık bu durumda istenci belirleyici konumda değildir, ve bizi harekete geçirmez.[77] Fakat yine, o sırada duyduğumuz en önemli ve öncelikli rahatsızlık yaşamımızdaki istence bağlı eylemler zincirinde art arda istencimizi belirleyendir. En fazla hissedilen ve sürekli bir sonraki eyleme istenci yönelten, körükleyici olan, en büyük rahatsızlıktır. Sürekli istencin tek nesnesi olarak duyumsadığımız bu rahatsızlığı gidermeye yönelik eylemlere gireriz. İstem sonucu gücümüzün yettiği bir eylem ürettiğimizden[78] istenç o noktada durur ve daha öteye gitmez.

42. Arzuları güdüleyen nedir? diye sorulursa yanıtım: Yalnızca mutluluk, olur. Mutluluk ve mutsuzluk iki karşıt addır ve bunların sınırlarını bilmeyiz. Gözün görmediği, kulağın işitmediği ve insanın kavrama kapsamında olmayan duyulanımlardır. Bir dereceye kadar çok canlı izlenimlerine sahibizdir; bir yanda zevk ve hoşnutluk diğer yanda üzüntü ve sıkıntı ile bezenen izlenimler... Bunlara kısaca bedenin ve zihnin haz ve acısı diyeceğim... Doğrusunu söylemek gerekirse, kimi zihinde düşünceden, kimi bedende belli hareket kipleşmelerinden doğsa da, hepsi de zihne aittirler.[79]

77 Kendiliğinden doğan rahatsızlık duygusu ve buna bağlı olarak rahatlama arzusu, rahatlamak imkânsız görüldüğünde doğal etkisini kaybeder ki istem anlama yetisinin yargısıyla koşullanır.

78 Açık eylemin, istencin kendi başına belirlemesinin kaynağı göz ardı edilerek, istemin kaçınılmaz doğal sonucu olduğu, Locke'un asıl üzerinde durduğu ve hâlâ düşündüğü özgürlüktür.

79 Cisimlerdeki gerçek nitelikler yalnızca birincil nitelikler olduğu ve tüm diğer nitelik-güç denenler birbiriyle bağıntılı zihinsel duyulanımlar olduğun-

43. *Mutluluk,* tam anlamıyla, yetkin olduğumuz en uç haz, mutsuzluk ise en uç acıdır. Mutluluk denebilecek en düşük derecede hissedilen şey bile onsuz kimsenin hoşnut olamayacağı kadar çok haz ve rahatlık içerir. Acı ve haz ya beden ya da zihnimiz üzerinde belli nesnelerin işlemi ile farklı derecelerde üretiliyorsa, o zaman, bizde hazzı üretmeye eğilimli *"iyi"* ve acıyı üretmeye eğilimli de *"kötü"* dediğimizdir. Bu eğilimler bizim mutluluk ve mutsuzluğumuza kaynaklık eder. Ayrıca, herhangi bir haz üretmeye elverişli olan kendinde de iyi, herhangi bir acı üretmeye elverişli olan kendinde de kötüdür. Ancak acı ve haz dereceleri bir karşılaştırmaya sokulduğunda bir tercih konusu olduklarından, daha büyük bir iyi ya da kötü karşısında çoğunlukla böyle düşünülmez. Öyleyse, iyi ve kötü saptamasını doğru yapmak karşılaştırmaya dayanıyor. Her daha büyük haz kadar her daha az acı da iyi doğadadır, her daha fazla acı kadar her daha az haz da kötü doğalıdır.[80]

44. Her iyi genelde arzunun uygun öznesi olsa da, iyi denilen ve düşünelen her şey her insanın arzusunu harekete geçirecek diye bir şey yok. Yalnızca mutluluğun gerekli bir parçasını oluşturduğu düşünülen kadarı arzuyu körükler. Var olan düşüncelerinde insanı doyurabilen bir mutluluk parçasını oluşturacak diye görülmeyen, iyi insanın arzusunu harekete geçirmez. Buna göre, herkes mutluluğu sürekli izler ve mutluluğuna katkıda bulunabilecek olanı hep arzular. İyi diye kabul edilen başka şeyler vardır ki, insan onları arzulamaz, geçiştirir ve onlarsız da halinden memnun olabilir. Bilgide haz bulamayacak kadar duyarsız biri yoktur herhalde: Duyusal hazların peşinde ise onlarsız da olunabilir mi diye sorulamayacak kadar çok insan vardır.

---

dan, ancak gerçek nitelikler yerleşik doğa yasaları çerçevesindeki nedenlerdir.

80 Buna göre haz Locke'un iyi idealidir; mantıken Locke'un *"summum bonum'u"* hazzın mükemmel değil sonsuz niteliğidir.

Duyusal hazlarda doyum sağlayan ve bilgide o doyurucu hazzı gören iki ayrı insan da birbirlerinin izledikleri hazzın büyük olduğunu kabul edebilseler de, hiçbiri bir diğerinin hazzını kendi mutluluğunun bir parçası görmeyeceğinden, arzuları harekete geçmez ve de her biri diğerinin hoşlandığı şey olmaksızın halinden memnundur; hiçbirinin istenci de bir diğerinin doyumunun peşine düşmez. Fakat, bilgide haz bulan insanın açlık ve susuzluğu rahatsızlık verdiğinde, güzel yiyecekler, nefis şarap ve acı sosa asla aldanmayan istenci hemen yeme ve içmeye yönelir. Diğer yandan, zevke, eğlenceye, yiyip içmeye düşkün, düşünce tembeli bir insan da sevgilisine kendini beğendirme arzusu ya da utanma duygusuyla herhangi bir bilgisizlikten dolayı rahatsızlığa kapılabilir. Buna göre, insanlar ne kadar gerçek ve sürekli mutluluğun peşinde olsalar da, onsuz da mutlu olabileceklerini düşündükleri büyük iyi konusunda kaygılanmadan ya da onun peşine düşmeden, bu iyinin açık bir idesini taşıyabilirler. Mutlulukları için zorunlu olduğu saptanan bir şeyin yokluğundan rahatsızlık duyduklarından, mutluluklarına bir katkıda bulunacak bir iyi belirir belirmez onu arzulamaya başlarlar.[81]

45. Şunu herkes kendinde gözlemleyebilir; daha büyük görünür iyi her zaman insanların arzularını göründüğü oranda kabartmaz. Ancak her ufak güçlük bizi harekete geçirir ve ondan kurtulmaya çalışırız. Bunun nedeni kendi mutluluk ve mutsuzluğumuzun doğasındadır. Her acı mutsuzluğumuzun bir parçasını oluşturur fakat olmayan her iyi her zaman var olan mutluluğumuzun önemli bir parçasını oluşturmadığı gibi, mutsuzluğumuzda da yokluğu bir anlam taşımaz. Böyle olsaydı sürekli ve sonsuz bir mutsuzluk sürerdik: Çünkü sonsuz mutluluk dereceleri vardır ki biz hiç ulaşamamışız. Her rahatsızlık giderilse

81 Her insan doğalında iyi ya da kötüyü kendi rahatsızlık duygularının hissedilen şiddet ve çeşitliliğine göre düşünmeye yöneldiğinden, insan için mutlak bir iyi ve kötü ölçütü yoktur.

de, insanların mutluluğunun hizmetinde ortalama bir iyi vardır ve sıradan zevklerin ardılı ufak tefek hazlar insanların mutluluğuna malzeme olur. Böyle olmasaydı, istençlerimizin bu kadar sık yöneltildiği ve kendileriyle yaşantımızın bu kadar büyük bir kısmını istençli olarak harcadığımız önemsiz, değersiz eylemlerde bulunmazdık, en büyük görünen iyinin kazanımını göz ardı etmezdik. Gerçekten de bu yaşamda mutlulukları sürekli ve bir rahatsızlık içermeyen ortalama hazlarla bezeli çok insan yoktur; hep oldukları yerde kalmaktan hoşnut olsalar da öteki yaşamda bu dünyadaki her iyinin üstünde zevkler olabileceğini de yadsıyamazlar. Hatta öteki dünyaya tercih ettikleri bir parça onur, mal ya da hazzı elde etmek ve sürdürmenin daha olanaksız olduğunu görebilirler. Yine de mutluluklarını kimi küçük zevk ya da amaçlarla sınırlar, cennetin zevklerini mutlulukları için önemli bir unsur olarak görmezlerken tam, güvenli ve ölümsüz mutluluğa bu dünyada değil, öteki dünyada kavuşma olasılığının da yeterince ayırdındadırlar aslında. Ancak bu daha büyük görünen iyi arzularını harekete geçirmez ve istençleri o iyiye ulaşma çabasına yönelmez.

46. Yaşamın sıradan gerekirlikleri, sürekli olarak açlık, susuzluk, sıcak, soğuk, yorgunluk rahatsızlıkları, çalışma ve uyku ile el eledir. Bunlara (onur, güç ya da zenginlik ve benzeri için duyulan şiddetli arzuları içeren) görenek, eğitim gibi etkenlerle edinilen alışkanlıklar sonucu bizde yerleşen düşsel rahatsızlıklar ve alışkanlıkla bize artık doğal gelen başka bir sürü çarpık arzuyu da eklersek, daha uzaktaki o büyük iyinin çekiciliğine kapılmamız için pek boş bir zamanımız kalmıyor gibi. Bu doğal ya da edinilmiş alışkanlıkların yığdığı birikimden çıkan sürekli bir rahatsızlık zinciridir istencimize egemen olan. Bu rahatsızlıklardan biri gider biri gelir. Duyduğumuz ve baskısı altında bulunduğumuz acıların dindirilmesi, mutsuzluğun giderilmesi ve mutluluk için yapılacak ilk şey olduğundan, iyi olduğu görü-

len, kabul edilen ve düşünülen var olmayan iyi yokluğundaki mutsuzlukta bir payı olmadığı sanısıyla var olan rahatsızlıktan kurtulmak için gösterilecek bir çabada göz ardı edilir, ta ki tam ve sürekli düşünülmesi onu zihne daha da yaklaştırıp zevkine erdirene ve bir arzu uyandırana dek. İşte o zaman var olan rahatsızlığımızın bir parçası olmaya başladığından tüm rahatsızlığımızla paralel kendi büyüklüğü ve baskısı oranında istenci belirleme sırasını alır.

47. Önerilen bir iyiyi iyice düşünmek ve irdelemekle o iyinin değerine orantılı olarak arzularımızı yaratabiliriz. Böylece sırası geldiğinde bu iyiye[82] duyulan arzu devreye girer ve istencimizi yönlendirir. Çok çok büyük görünen ve kabul edilen iyi, zihinlerimizde arzular uyandırana ve böylece yokluğundan bizi rahatsız kılana dek istencimize ulaşmaz; bizde var olan diğer rahatsızlıkların belirleyiciliği altında olduğumuzdan, bu iyinin etkinlik alanında değilizdir. Bir rahatsızlık, bir arzu zihnimizde kaldığı sürece böyle bir iyinin istenci belirlemesi söz konusu değildir. Mutluluk peşindeki çabalarımızda ilk adım mutsuzluk duvarlarını tümüyle yıkmak ve onu hiç duyumsamamak olduğundan, istenç, hissettiğimiz her rahatsızlık tümüyle giderilmedikçe hiçbir şey için açık değildir. Bu durumda bizi kuşatan çok sayıda istek ve arzudan bu dünyada yakamızı kurtaracak gibi görünmüyoruz.

48. Bizde istencimizi belirlemeye hep hazır ve körükleyici çok sayıda rahatsızlık olduğundan, bir sonraki eyleme istenci yönelten de doğal olarak en büyük ve en baskın olandır. Her zaman değilse de genellikle böyle olur. Zihin çoğunlukla arzularından herhangi birinin doyurulması ve yerine getirilmesini erteleme gücüne sahip olduğundan, arzulanılan nesneleri düşünme, her yönüyle irdeleme ve diğerleriyle karşılaştırma özgürlü-

82 Değerinin ölçütü nedir?

ğüne sahiptir. İnsanın özgürlüğü işte burada yatar.[83] Bu özgürlüğün doğru kullanılmaması, mutluluk için gösterdiğimiz çabalar ve yaşantımızın düzenlenmesinde düştüğümüz yanılgılar, hatalar ve kusurlara yol açar; çünkü iyice irdelemeden, istenci ivedi bir yönlendirmeye sokarız genelde. Oysa şu ya da bu arzunun yerine getirilmesini erteleme gücüne sahibiz. Bu bana tüm özgürlüklerimizin kaynağı gibi geliyor. Ben pek uygun bulmuyorsam da bu noktada *özgür-istenç*[84] kavramı da kullanılıyor. İstenç bir eylem için belirlenmeden önce bir arzunun ertelenmesi sırasında, yapacağımız eylemin iyi ya da kötü olduğuna dair irdelemede bulunacak ve karar verecek zaman kazanırız. İyice irdeledikten sonra da mutluluğumuz için yapabileceğimiz ya da yapmamız gerekene karar vermiş oluruz. Tam bir irdelemenin son verisine göre arzulamak, istemek ve hareket etmek bir hata değil tersine doğamızın kusursuzluğudur.

49. Bu bir kısıtlama ya da özgürlüğün azalması değil tersine daha da büyütülmesidir; özgürlüğümüzün asıl göstergesidir. Böyle bir belirlemeden uzaklaştıkça mutsuzluk ve tutsaklığa daha da yaklaşırız.[85] Zihnin tercihine uygun olduğu düşünülen, iyi ya da kötüye ilişkin, son kararla belirlenebilir olmayan tam bir bağımsızlık, düşünen bir varlık doğasının üstünlüğü ya da kusursuzluğu olmaktan o kadar uzak olur ki, istençle belirlenene

83 Locke'da özgür etmen olmak en sonunda istemi erteleme gücünde yatar. Fakat bunda insan güdülerin doğal nedeni üzerine çıkarsa, artık insan başka bir istenç kullanımından daha özgür değildir, ahlaksal açıdan bir arzunun istence bağlı gerçekleşimini ertelemede. Mutlak bağımlı istemi erteleme gücü insanı doğa düzeneğinin bir parçası olarak tutar.

84 Etmendeki arzunun istence dönüşümünü erteleme gücünü kabul etme, Locke'un doğaüstü tinsel özgürlüğü tanımaya yönelik yaklaşımına en yakın olanıdır. Fakat her şey bir yana, Locke'un ön savlarına göre "erteleme" rahatsızlığın doğal ürünü olmalıdır.

85 İsteyen insan ne istediğini düşünmeli ve eyleme geçmek için bir güdüye sahip olmalıdır. Özgür edimler yanılabilir, sonlu etmen sorumlu olduğu şeyde özgürlüğü kötü kullandığında, akılla uyum göstermezlerse de, ahlaksal ya da doğaüstü eylem özgürlüğüyle uyumsuz olmaktan olabildiğince uzak zihin gücü gereklidir bu bağlamda.

dek hareket etme ya da etmeme bağımsızlığından yoksun olmak kadar büyük bir yetersizlik halini alır. Bir insan elini başına kadar kaldırmak ya da tümüyle hareketsiz bırakmak özgürlüğüne sahiptir. Her ikisinde de tümüyle bağımsızdır. Bu bağımsızlıktan yoksun olsaydı büyük bir eksiklik duyardı. Fakat bir darbenin geldiğini görüp gözlerini ya da başını korumada aynı bağımsızlığa başvurursa yani elini kaldırmak ya da kaldırmamak tercihinde serbest davranırsa aynı derecede kusurludur. Arzu ya da tercih etme gücünün iyi ile belirlenmesi de hareket etme gücünün istenç tarafından belirlenmesi kadar kusursuzluktur.[86] Böyle bir belirleme kesinleştiği oranda daha büyük bir kusursuzluktan söz edilebilir. Zihnimizin son kararı ile değil de başka bir şeyle yönlendirilseydik bir eylemin iyi ya da kötü olduğunu yargılamada özgür olmazdık. [[87]Seçtiğimiz iyiye ulaşabilmek özgürlüğümüzün asıl amacıdır. Dolayısıyla, düşünen bir varlık olarak her insan yaradılışından kaynaklı olarak kendisi için en iyi olana ilişkin karar ve düşüncesiyle istemde belirlenme zorunluluğundadır. Yoksa kendisi dışında birinin egemenliğinde olurdu ki bu özgürlüğü yitirmektir. Her belirlemede bir insanın istencinin kendi kararma uyduğunu yadsımak, bir insanın kendisine ait olmayan bir amaç adına hareket ettiğini söylemektir. Bir şeyi aynı anda isteyip istememe ve elde etme ve etmeme söz konusu olmadıkça; düşüncelerinde onu bir başka şeyin önüne koyarsa onun daha iyi olduğunu düşünüyor ve her şeyden önce onu elde etmek istiyordur.[88]]

86 Burada arzu ve istenç, tercih gücü ve tercihi açık eyleme taşıma gücü olarak ayrılıyor.

87 Coste, Fransızca baskıda eklemiştir.

88 İnsanlar, isteme ediminde, fiziksel bir zorunluluk altında, en iyi olana yönelik yargılarını izlemeye koşullanmaktalarsa, hazlar ve acıları değerlendirmede bu kadar hatalı kararları/yargıları olması, ahlaksızca istemede bulunmaları nasıl mümkün olabilir? Bir dış doğa yasası ile insan hatalı yargısına direnemez ve farklı yargıda bulunamazsa, ortaya çıkan istemden dolayı nasıl kınanabilir? Locke yalnızca, zihin gücünün/anlayış yeteneğinin ahlaksal özgürlüğün koşullarından biri olduğunu gösteriyor-istemin yargının zorunlu sonucu olduğunu vurgulamıyor. Zihinsel açıdan kör olan

50. Bizden üstün, kusursuz mutluluk sahibi varlıklara bakarsak, iyinin seçiminde bizden daha sıkı belirlendiklerini görürüz. Ancak bu onların daha az mutlu, daha az özgür olduklarının göstergesi değildir. Sonsuz bilgeliğin yetkinliğini dile getirmek bizim gibi sonlu yaratıklar için kolay olsaydı, sanırım Tanrının kendisinin de iyi olmayanı seçemediğini söyleyebilirdik. Yüce Yaratıcının özgürlüğü en iyi olanla belirlenmesinin önünde engel değildir.

51. Daha açıklayıcı olmak adına soruyorum, akıllı bir insana göre daha az akla başvuruyor diye bir insan için budala denilebilir mi? Maskaralık yapabilmek, kendini üzüp utandırabilme serbestliği özgürlük diye adlandırılabilir mi? Aklın yönetiminden çıkmak ve daha kötüyü yapmak ya da seçmekten alıkoyan irdeleme ve yargılamanın getirdiği sınırlamalardan yoksun olmak gerçek özgürlük olsaydı, yalnızca deliler ve aptalların özgür olduğu söylenebilirdi: Fakat hiç kimse böyle bir özgürlük için deli olmayı tercih etmez sanırım; bunun için zaten deli olması gerekir. Mutluluğa duyulan sürekli arzu ve bu arzunun mutluluk için bizi harekete geçmeye zorlaması, sanırım, kimse tarafından özgürlüğün ya da en azından yakınma özgürlüğünün kısıtlanması olarak görülmez. Yüce Tanrının kendisi de mutlu olma zorunluluğu altındadır; ve bir akıllı varlık bu zorunluluğu daha da fazla hissettikçe sonsuz kusursuzluk ve mutluluğa daha da yakınlaşır. Bu bilgisizlik durumunda, biz sığ görüşlü yaratıklar, bir arzuyu erteleme ve onun istencimizi belirleyip bizi bir eyleme sokmasını engelleme gücümüzü kullanarak gerçek mutlulukta yanılgıya düşmekten kurtulabiliriz.[89] Yeterince emin olmadığımız yerde bu güce başvurarak irdelemenin yol göstericiliğine

istem elbette ahlaksal anlamda özgür ya da gerçekten bir istençli belirlenim olamaz.

89 Doğal olarak rahatsızlıkça zorunlu görülen arzularımızı ertelemeye yönelik belirlenimlerimiz ya da bu erteleme bir istençli belirleyiş değil midir? Ve bir istenç edimi değilse nedir?

sığınmak yeterlidir. İstencin böyle bir araştırma sonucu belirlenmesi, bu gösterilen yola yönelmektir. Böyle bir belirlemenin doğrultusunda, hareket etme ya da etmeme gücüne sahip olan kişi özgür bir etmendir. Bu, özgürlüğün kaynaklandığı gücü azaltmaz. Zincirlerinden kurtulmuş ve hapishane kapıları sonuna kadar açılmış bir insan tümüyle özgürdür, çünkü kalmak ya da gitmek elindedir. Ancak tercihi gece karanlığı, havanın kötü olması ya da kalacak yerinin bulunmaması gibi koşullar yüzünden kalmak yönünde belirlenmişse artık özgür değildir. Hapishanenin sağladığı kolaylıklar tercihinde rol oynuyorsa bile, burada bir zorunluluk söz konusudur.

52. Akıllı doğanın en yüksek kusursuzluğu gerçek ve tam mutluluğun sürekli ve titizlikle izinin sürülmesinde yatar. Gerçek mutluluktan şaşmamak adına özen göstermek özgürlüğün temelidir. En büyük iyimiz olan ve arzularımızın hep izini sürdüğü genel mutluluğun peşini bırakmadığımız sürece istencimizin, gerçek mutluluğumuzla uyumlu olup olmadığını tam olarak incelemediğimiz ancak tercih edilebilir görünen bir iyinin peşindeki arzularımızla belli bir eyleme zorunlu eğiliminden uzak kalırız. Dolayısıyla, böyle bir araştırma ile gerektiği biçimde bilgilenene dek, en büyük iyimiz olarak gerçek mutluluğu izleme ve tercih etme zorunluluğu ile belirli durumlarda arzularımızın doyumunu ertelemek durumundayızdır.[90]

53. Düşünen varlıkların gerçek mutluluğun elde edilmesi yolundaki sürekli çabaları sırasında belirli durumlarda önerilen ya da arzulanan bir şeyin asıl amaçlarına ulaştıracak ve en büyük iyileri olanın gerçek bir parçasını oluşturacak olup olmadı-

90 Bu, yalnızca ahlaksal özgürlüğün kör, akıl almaz heves olduğu ve akıl uyarınca istediğimizde doğru kullanıldığını söylemektir. İnsan özgürlüğü doğru akıl ya da ahlaksal sorumluluk doğrultusunda olduğu kadar ahlaksız ve akıl dışı eyleme yönelik özgün güce karşılık gelir. Bu *"Bir Etik Konu Olarak Özgürlük"* üzerine bir denemede Prof. James Seth. tarafından iyice irdelenmiştir.

ğını iyice irdeleyip bu anlamda bilgilenene dek, o şeyi yerine getirmeyi erteleyebilmeleri özgürlüklerinin dönüm noktasıdır. Doğalarının mutluluğa eğilimi onu yitirmemek ya da yanılgıya düşmemek için dikkat göstermeye zorlar ve güdüler onları. Böylece mutluluğu elde etme araçları olan belirli eylemlerinde ister istemez dikkatli ve uyanık olurlar. Aynı zorunluluk doyurulması gerçek mutluluğumuza zarar verip vermeyeceği ve ondan saptırıp saptırmayacağı şüpheli her ardıl arzunun ertelenmesi, dikkatle araştırılmasını da dayatır. Bu, bana öyle geliyor ki, sonlu akıllı varlıkların büyük ayrıcalığıdır.[91] Durumun gerektirdiği ölçüde iyi ve kötü irdelemesinden tam bir sonuç alınana dek arzuların ertelenebilmesi ve istencin bir eyleme yönelmekten alıkonulmasının, insanların sahip oldukları, yetkin oldukları ya da yararlarına olan ve eylemlerinin yapılabilirliğini belirleyen tüm özgürlük havuzunun kaynağı olup olmadığının iyice düşünülmesini arzu ediyorum. Bunu yapma yeteneğimiz var ve yaptığımızda da görevimizi, gücümüzün yettiği her şeyi tamamlamış oluruz ki aslında tüm gereken de budur. İstenç, seçiminde yol gösterici olan bilgiye gereksindiğinden, arzuladığımız şeyin iyi ya da kötü olduğuna dair tam bir irdeleme yapana dek, tek yapacağımız istencimizin belirlenmesini ertelemektir. Bunun ardından birbirine bağlı, yargılama gücümüzün son kararma[92] dayalı bir sonuçlar zinciri gelir: Deneyim, çoğu durumda bir arzunun doyumunu erteleyebildiğimizi gösteriyor.

54. Ara sıra olduğu üzere aşırı bir rahatsızlık zihnimizi kaplarsa, işkence acısı, aşk, kızgınlık ya da başka şiddetli bir tutkunun pençesine düşersek, düşünce özgürlüğümüz de, zihnimiz

91 İstenç daima yalnızca sonsuz ya da mükemmel varlıktaki mükemmel akılla uyum gösterir. Sonlu etmenlerin ahlaksal eğitimi akıl dışı yani ahlaksız ya da tersini istemeleri olasılığını öngörür.

92 Bu, "akılcılığını sınama amacıyla arzuları ertelemeye yönelik istençli edimde" etmen denilenin bir biçimde sonuçlar zincirinden bağımsız olduğu ve kendi edimleri olduğu yanılgısına düşülen doğal rahatsızlık sonuçları ve rahatsızlığın edilgin öznesi olmadığı anlamına mı gelir?

üzerinde hiçbir etkimiz de kalmaz. Manevi zayıflığımızı bilen, acizliğimize acıyan ve bizden yapabileceklerimizden fazlasını beklemeyen, dolayısıyla gücümüzün nelere yetip yetmediğini gören Tanrı bizi merhametli ve şefkatli bir baba gibi yargılayacaktır. Fakat anlama yetilerimizin irdeleme özgürlüğünü ve akıl gücünün tarafsız yargıda bulunmasını sağlamak adına arzularımızın ve tutkularımızın belirleyiciliğinden kurtulmaya çalışmak gerçek mutluluğa yönelmemizin önkoşulu olduğundan bu noktada çok dikkatli ve özenli davranmalıyız. Şeylerin doğasındaki gerçek iyi ya da kötüye göre zihinlerimizi ayarlamak için çaba göstermeli ve büyük ve önemli iyi olasılığı kabul edilenin düşüncelerimizden hiçbir iz ya da arzu bırakmadan kayıp gitmesine, gerçek değerine ilişkin bir irdeleme ile zihnimizde ona uygun iştahlar yaratmadan ve yokluğundan ya da yitirilmesinden dolayı bir rahatsızlık duyulanımı yerleştirmeden, izin vermemeliyiz. Bunu ne kadar yapabileceğimizi denemek kolaydır. Hiç kimse demesin ki tutkularımı yönetemiyorum ve onlara zincir vuramıyorum. Çünkü bir prens ya da önemli biri huzurunda yapabildiklerini isterse tek başınayken ya da Tanrının huzurunda da yapabilir.

55. Söylenenlerden, tüm insanlar mutluluğu arzuladığı halde neden istençleri onları ters yöne hatta kimini kötü olana sürükler, sorusunun yanıtını bulmak kolaydır. İnsanların bu dünyada yaptıkları farklı ve karşıt seçimler herkesin iyinin izini sürmediğinin değil, her insan için iyinin farklı bir şeye karşılık geldiğinin göstergeleridir. Bu çeşitlilik göstermektedir ki, herkes mutluluğunu aynı şeyde bulmaz ya da mutluluğa aynı yoldan gitmez. İnsanın tüm kaygıları bu dünya ile sınırlı olsaydı o zaman biri bilim ve bilgiye, diğeri avcılığa, bir diğeri eğlence ve lükse, bir başkası ağırbaşlılığa ve zenginliğe yönelmezdi. Bu farklılıklar herkesin farklı şeylerde mutluluğu aramasından

kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla doktor gözlerinden rahatsız hastasına "gözlerinden çok şarabın tadından haz alıyorsan şarap senin için iyi olandır; fakat görme hazzı içmekten daha büyükse, şarap kötüdür" demekle doğru yanıtı vermiş olur.

56. Zihin de damak gibi farklı lezzetlerin peşindedir. Tüm insanları peynir ya da ıstakoz ile doyuramayacağınız gibi herkesi zenginlik ya da şan-şöhret ile hoşnut kılmaya çalışmanız da boşunadır. Kimine çok hoş ve leziz gelen yiyecekler başkaları için aşırı iğrenç ve mide bulandırıcı olabilir; çoğu insan diğerleri için bir ziyafet olan lezzetlere açlık sancısını tercih eder. Bence eski filozoflar, *summum bonum,* en yüksek iyinin zenginlikte mi, bedensel zevklerde mi, erdemde ya da derin düşünmede mi olduğunu boş yere araştırmışlardır: En iyi tadın elmada, erikte ya da kuruyemişte mi olduğunu da tartışmış ve bu yüzden gruplara bölünmüş de olabilirler. Çünkü hoş tatlar şeylerin kendilerine değil, şu ya da bu damağa uygunluklarına bağlıdır. Öyleyse en büyük mutluluk, en büyük hazzı üreten ve yoklukları bir rahatsızlık, acı veren şeylere sahip olmakta konumlanmıştır. Bunlar farklı insanlara göre çok değişen şeylerdir. Dolayısıyla, yalnızca bu yaşamdan umudu olan ve yalnızca bu dünyadan zevk alan insanların burada onları rahatsız eden her şeyi ortadan kaldırıp kendilerini hoşnut edenlerin peşine düşerek mutluluklarını aramaları ne tuhaftır ne de akıl dışıdır. Doğaldır ki bunoktada çeşitlilik ve farklılık görülür. Ölümden sonra bir gelecek yoksa şu çıkarım kesinlikle doğru: *"yiyip içelim, istediğimizden hoşlanalım, yarın nasıl olsa öleceğiz."* Bu, bence, insanların hepsinin aynı özne ile mutluluğa yönlenmemelerinin sebebini görmemizi sağlar niteliktedir. İnsanlar farklı şeyleri seçebilirler ve hepsinin seçimi de doğru olabilir; eğer onları zavallı bir böcek sürüsü gibi varsayarsak; bu sürüde içecekler ve içeceklerin tatlarından hoşlanan arılar, başka türden yiyecek-

lerden zevk olan ağustosböcekleri vardır ve bu zevkleri bir mevsimliktir; ardından yok olur giderler.[93]

57. [[94]Bunlar zihinde iyice tartılırsa insan özgürlüğüne ilişkin açık bir bakış açısı kazandırır bize. Özgürlük istediğimiz gibi yapmak ya da yapmamak; yapmak ya da yapmaktan caymak gücünden kaynaklanır. Bu yadsınamaz.[95] Fakat bir insan yalnızca isteminin ürünü eylemleri yapıyor gibi göründüğünden isteme ya da istememede özgür müdür? sorusunu biraz daha ele almak gerekiyor. Çoğu kez bir insanın istem ediminden çekilme özgürlüğü olmadığı, önerilen eylemin yapılıp yapılmaması doğrultusunda bir istenç ediminde bulunmak zorunda olduğu söylenmiştir. Fakat insanın isteme bağlamında özgür olduğu bir durum vardır ve bu uzak bir iyinin amaç olarak seçilmesidir.[96] Burada bir insan, önerilen şeyin kendinde ve sonuçları ile onu mutlu ya da mutsuz edecek bir doğaya sahip olup olmadığını irdeleyene dek o şey için ya da o şeye karşı seçme ediminin belirlenimini erteleyebilir. Çünkü bir kez o şeyi seçip böylece mutluluğunun bir parçası olarak aldı mı, arzu uyandırır ve bu oranda ona rahatsızlık verir; böylece o şeyin dayattığı koşullarda, seçiminin izinde istenciyle birlikte harekete geçer. Dola-

93 *Summum Bonum* (En yüksek iyi) hakkındaki bu kuşkuculuk Locke'un ideallere ilgisizliğini göstermekte ve amaçların kendi içlerinde ya da mutlak olarak iyi olmaları yüzünden seçilemeyecekleri fakat birey onları deneyim yoluyla haz verici bulduğundan iyi olduklarını ima etmektedir.

94 Paranteze alınan paragraf Coste'un Fransızca baskısında yer almıştır. Locke'un ölümünden önceki hiçbir İngilizce baskıda bulunmaz.

95 Yani, aklın ahlaksal ve tümüyle kişisel etmende insanın anlama yetisinin Locke tarafından ölçüye vurulduğu şeyin yetersizliğini kabul etmeyi gerektirdiğine inananlarca konuyla ilgisiz görülen, istem etkilerinde yer alır.

96 Fakat Locke'un bakış açısıyla, insanın seçimi açısından önceki belirsizliğinin onu doğal olarak arzuyu kısıtlamayı istemeye iten bir rahatsızlık içerdiği ileri sürülemez mi? Bu istence bağlı kısıtlama ya da erteleme edimi yalnızca tikel bir istem örneğidir. Şu var ki, sorumluluk niteliğini korumak adına onu diğer istemlerden farklı bir türdeymiş gibi ele alıyor fakat erteleme istencinin nasıl doğaüstü bir özgürlük taşıyabileceğini göstermiyor ki tüm istemlerin, doğal olarak, etmen denilen adına rahatsızlık ile belirlendikleri sonucuna vardıracak apaçıklık söz konusu.

yısıyla istediği, yaptığı, ister istemez yaptığı her eylemde, o zaman için iyi olduğuna karar verdiğini istediği kesinse de bir insanın cezayı hak edebilmesinin nedeni de açıkça görülmektedir. İstenci anlama yetisince iyi olduğu belirlenen şeyle yönlendirildiğinde de bu onu bağışlatmaz. Çünkü, çok ivedi bir seçimle iyi ve kötü üzerinde yanlış bir değerlendirmede bulunmuştur. Ne kadar yanlış ve yanıltıcı olsalar da tüm gelecek yaşamında doğru ve gerçek olanlarmış gibi geçerliliklerini sürdürürler. Kendi damak tadını bozmuş olduğundan ardından gelen felaketlerden kendisi sorumlu olmalıdır. Tanrısal yasa ve şeylerin doğası onun kötü belirlenmiş seçimine uymak için değiştirilemez.[97] Mutluluğunu oluşturacak gerçek ve doğru saptamaları yapmak için irdelemede bulunma özgürlüğünü yadsıması ya da kötüye kullanması onu yanılttıysa, bunun ardından gelen terslikler kendi seçiminden kaynaklanmaktadır ve bunun günahı ona yüklenmelidir. Kararını erteleme gücüne sahiptir;[98] ancak bu güçle önemli bir konuda aldanmasını engelleyecek yargıda bulunabilir.]

58. Şu da ortadadır ki, insanlar bu dünyada farklı şeyleri tercih eder ve mutluluğa farklı yollardan ulaşmaya çalışırlar. Ancak, insanlar hep mutluluk ve mutsuzluk düşüncelerinde odaklanmışken neden sıklıkla daha kötüyü daha iyiye tercih eder ve onları mutsuz eden şeylere bilerek yönelirler? İşte bu soru yanıt beklemektedir.

59. Mutluluğu amaçladıkları halde farklı yollar izlemelerinin nedeni olarak, istence bağlı her eylem tercihinde belirleyici olan farklı rahatsızlıkların kaynaklarını ele almalıyız.

97 Ne yönde tutarsız olursa olsun, Locke daima doğru ve yanlışın ölümsüz ve değişmez doğasını kabul ediyor. Başka bir yerde de, Deneme'de özellikle yanılabilir ve sonlu insanların kendilerindeki ahlaksal belirtilerdeki değişmezlik değil ölümsüz yasaya ilişkin sahip olabilecekleri ideleri ele aldığını anımsatıyor.

98 Bu güç, Deneme'ye göre, ahlaksal özgürlüğün özüdür.

(1) Bu rahatsızlıkların kimi, işkence gibi şeylerden kaynaklı zararlar, hastalık, yoksulluk ve benzerinden bedenin gördüğü, bizden bağımsız acı kaynaklarından doğmaktadır. Bunlar hemen ve şiddetli oldukları zaman istenci çoğunlukla büyük ölçüde etkiliyor ve insanların yaşamlarının yönünü dindarlık, erdem ve din gibi mutluluğa ulaştıracağına karar verilen şeylerden çeviriyor. Kendinde bu bedensel acıların verdiği rahatsızlığı dengeleyecek ve gelecek mutluluğa yönelik eylemlerin seçiminde istenci kararlı kılacak güçte, daha uzak iyiye ulaşma arzuları yaratma yeteneğinde ya da çabasında değildir herkes. Dünya bu gözlemi doğrulayacak bir dolu örnekle yüklenmiştir çağlar boyu ki en son örnek de bir komşu ülkede[99] yaşanmıştır tüm korkunçluğuyla. *Necessitas cogit ad turpia*; dolayısıyla "bizi günaha yöneltme" diye dua etmek için çok büyük bir nedenimiz vardır.

(2) Bir diğer rahatsızlık da olmayan iyiyi arzulamamızdan doğar. Bu arzularımız olmayan iyiye merakımız ve o iyi hakkındaki yargımızla orantılıdır hep. Bu iki tür rahatsızlıkta da farklı biçimlerde ve kendi yanılgımızla, yanlış yönlenmeye elverişliyizdir.

60. Öncelikle, insanların arzularının çarpıtılmasına yol açacak biçimde, *gelecek* iyi ve kötü konusunda yanlış kararlar verebileceklerini belirtmeliyim. *Şimdiki* mutluluk ve mutsuzluk konusunda insanlar asla yanılmazlar: Memnun olacağı şeyi bilen insan gerçekte de o yönde tercih koyar. Zevk aldıkları şeyler göründükleri gibidir; görünen ve gerçek iyi, bu durumda, hep aynıdır. Acı ya da haz hissedildiği kadarsa, var olan iyi ya da kötü de gerçekten göründüğü kadardır. Dolayısıyla, her eylemimiz kendinde sonuçlansa ve ardından başka şeyler gelmeseydi iyi seçimimizde kesinlikle yanılmazdık: Hep en iyiyi tercih ederdik. Dürüst çalışmanın sıkıntıları ile açlık ve soğuktan ölme

99 Fransa. Din adına yapılan eziyetlere gönderme yapıyor.

riski bir arada sunulduğunda hiç kimse seçiminde duraksamazdı: Cennet zevkleri bir kez insana apaçık sunulsaydı tercihini belirlemede asla yanılgıya düşmez, tereddüt etmezdi.

61. İstence bağlı eylemlerimiz süresince beliren mutluluk ve mutsuzluk, eylemler bittikten sonra bize yansıyacak olan iyi ve kötünün öncül nedenleridir. Arzularımız şimdiki zevklerimizin ötesine uzanır ve zihni mutluluğumuzu oluşturacak ya da artıracak gerekirlik olarak düşündüğümüz *"olmayan iyiye"* yöneltir. Böyle bir gerekirliktir olmayan iyiyi bize çekici kılan ve onun için harekete geçmemizi sağlayan. Bu sığ kapasitemizle, bütün rahatsızlıklardan kurtulmuş olarak bir seferde tek bir haz duyumsayarak kendimizi mutlu hissederiz ki her uzak hatta görünür iyi bizi etkilemez. Acı çekmiyor oluşumuz ve hazzımız şimdiki mutluluğumuz için yettiğinden, değişikliğe kalkışmak arzusu duymayız: Zaten mutlu olduğumuzu düşünmek yeterlidir. Durumundan memnun olan mutludur çünkü. Fakat yeni bir rahatsızlık olur olmaz, bu mutluluk zedelenir ve yeniden mutluluğun peşine düşeriz.

62. İnsanların en büyük iyi olmadan da mutlu olabileceklerini düşünme eğilimleri bu iyi için arzu duymamalarının önemli bir nedenidir. Böyle düşüncelerle doluyken, gelecek yaşamın zevkleri onları hiç kımıldatmaz ve onlara ilişkin çok az kaygı ya da rahatsızlık hissederler. Bu durumda, istenç daha yakın doyumların peşinde ve o an hissedilen rahatsızlıkların ortadan kaldırılması yönünde belirlenir. Bir insanın bu şeylere ilişkin görüşlerini değiştirmek için, erdem ve dinin mutluluğu için zorunlu olduğunu anlamasını, gelecekteki mutluluk ya da mutsuzluk durumunu görmesini, orada Tanrının, o dürüst yargıcın, herkesi yaptıklarına göre değerlendirmek üzere beklediğini bilmesini, sürekli iyi şeyler yapanları şeref, onur, ölümsüzlük ile ödüllendireceği, kötü şeyler yapan her ruhu da gazabıyla cezalandıracağını anlamasını sağlamak gerek. Bu yaşamdan sonra

tüm insanları bekleyen farklı bir mutluluk ya da mutsuzluk durumundan haberdar olan bir insan için iyi ve kötü ölçüleri büyük oranda değişir gibi geliyor bana. Bu yaşamdaki hiçbir haz ve acı öteki yaşamın ölümsüz mutluluğu ya da biteviye mutsuzluğuna bir nebze erişemeyeceğinden bu insan eylemlerini bu dünyadaki geçici haz ya da acıya göre değil, sonraki yaşamdaki ölümsüz mutluluğu güvenceye almaları ölçüsünde belirlemeye yönelecektir.]

63. İnsanların bir an önce mutluluğa kavuşma telaşları arasında[100] kendilerine mutsuzluk getirmeleri üzerinde daha ayrıntılı durabilmek için, şeylerin aldatıcı görünüşler altında nasıl arzularımızı uyandırdıklarını düşünmeliyiz. Bu noktada yanlış yargılar sahneye çıkar. Şeyler iyi ya da kötü diye yargılanırlarken bir çifte anlam söz konusudur.

(1) Tümüyle iyi ya da kötü olan yalnızca acı ve hazdır.

(2) Var olan haz ve acı ile birlikte daha sonraki etkilerinden kaynaklı haz ve acı da arzularımızın nesnesi olduğundan ve öngörüsü olan bir varlığı hareket ettirmeye elverişli olduğundan; *kendilerinden sonra acı ve haz bırakan şeyler de iyi ve kötü diye düşünülür.*

64. Bizi saptıran ve istenci daha kötü yöne iten yanlış yargı, iyi ve kötüye ilişkin çeşitli karşılaştırmalardan yanlış bilgilenmemizden kaynaklanır. Burada sözünü ettiğim, herkesin kendi kendine yanlışlığını kabul etmesi gereken yargıdır, yoksa bir insanın bir başkasının kararı hakkındaki düşüncesi değildir. Her akıllı varlık [[101]önemli bir miktarda rahatsızlık içermeyen, haz verici] mutluluğu gerçekten arıyorsa hiç kimse isteyerek kendi içkisine acı bir tat katmaz ya da [[102]doyuma ve mutluluğun

100 "ve daima en büyük görünen iyi izler," sözleri birinci baskıyla aynıdır fakat daha sonraki baskılarda çıkarılmıştır.

101 İlk baskıda, "ve olabildiğince tüm hazları yaşar ve hiç acı çekmez," şeklindedir.

102 İlk baskıda, "tatlılığını artırabilecek," şeklindedir.

tamamlanmasına yarayacak] bir şey bırakmaz. İşte bu ancak yanlış bir yargı ile olabilir. Burada giderilemez yanılgının[103] sonucu değil herkesin kendi kendine yanlışlığını itiraf etmek zorunda olduğu yanlış yargıdır söz konusu olan.

65. *(1)* Şimdiki haz ve acıda zihin asla yanılmaz; acı ya da haz tam da göründüğü gibidir. Ancak şimdiki acı ya da hazla gelecek olanı karşılaştırırken sıklıkla yanlış yargılarda bulunuruz, çünkü uzaklık farklı konumlandırır onları... Yakınımızdaki nesneler daha uzaktaki daha büyük olanlardan da büyük düşünülebilir. Bu acı ve haz için de geçerlidir. Şimdiki acı ve hazza göre uzaktaki acı ve haz karşılaştırmaya sokulduklarında daha önemsiz görünebilir. Çoğu insan, mirasyediler gibi, ellerindeki küçük bir şeyi gelecek olan daha büyük şeyden daha iyi diye değerlendirmeye eğilimlidir. Böylece ellerindeki için daha büyük olanlardan vazgeçerler. İstediğinde hazzı buluyorsa da bu bir insan için yanlış yargıdır: Çünkü gelecek de kesinlikle şimdi olacak ve o zaman aynı yakınlık avantajı ile tüm boyutlarında belirecek ve o insanın eşit olmayan ölçülerle verdiği kararın yanlışlığı ortaya çıkacaktır. İçme hazzı bir yudum alınır alınmaz baş ve mide ağrısı yapsaydı sanırım hiç kimse şaraba ağzını sürmezdi.[104] Fakat acı ya da haz yalnızca bir iki saat için azaltılabilse bu zaman dilimi sonunda yeniden alacağı gerçek boyutları konusunda bir insan ne kadar doğru yargıda bulunabilir? Salt acı ve haz ya da gerçek mutluluk ya da mutsuzluğun boyutları konusunda hep böyle bir yanılgıya düşeriz: Gelecek, doğru oranda alınamaz ve şimdi olan daha büyük görünüp tercih edilir. Burada olmayanın küçümsenmesi yanında bir hiçe dö-

103 Başedilemez yanılgı için, imkânsız olan için ahlaksal zorunluluk olamayacağından, bir insan sorumlu tutulamaz. Hatalı yargının nedenleri 4. Kitap 20. bölümde ele alınmaktadır. Hobbes'ta istem, kendisi de mutlak olarak belirlenen, anlama yetisinin en son yargısının zorunlu bir sonucudur.

104 Montaigne, *Denemeler*'e bakınız.

nüştürülmesi de söz konusu olabilir. İnsanlar şimdiki hazdan emin, ardından hiçbir kötü gelmeyeceği yanılgısına düşerler. Bu, gelecekteki iyi ve kötünün karşılaştırılması değil, acı ya da hazzın ardından gelen iyi ve kötünün, tersine, o acı ya da hazzın nedeni olarak düşünülmesinden doğan yanlış yargıdır.

66. Şimdiki, var olan, acı ya da hazzımızla gelecektekileri karşılaştırırken yanlış yargıda bulunmamızın nedeni, bana öyle geliyor ki, *zihnimizin zayıf ve sığ yapısıdır.* İki hazzı bir arada yaşayamadığımız gibi acı ile doluysak herhangi bir hazzı hemen hemen hiç yaşayamayız. Var olan haz, çok güçsüz değil ya da oldukça güçlü ise, sığ ruhlarımızı kaplar ve zihinde var olmayan şeylere ilişkin bir kaygı bırakmaksızın hüküm sürer; ya da uzağımızdaki şeylere ilişkin kaygılarımızı dışlayacak denli güçlü hazlara sahip değilsek, zerresi bile bütün hazlarımızı sindirecek korkunç bir acı duyarız. Kadehimize karıştırılan minicik bir acı, tatlıdan geriye eser bırakmaz. Var olan acının etkisindeyken kendimizi en küçük mutluluğa bile yetkin görmediğimizden, o an olmayan hiçbir şeyin dengelemeyeceğini düşündüğümüz acımızdan kurtulmayı arzularız. İnsanların günlük yakınmaları bunun sesli delilidir: Bir insanın gerçekten duyduğu acı her şeyden kötüdür ve ıstırap içinde "Her şey bundan daha iyidir: Çektiğim acı kadar dayanılmaz bir şey yoktur" diye yakınır. Dolayısıyla, tüm çabalarımız ve düşüncelerimiz mutluluğumuzun önkoşulu olarak, her şeyden önce, var olan kötüden kurtulma yönündedir; sonrası ne olursa olsun. Bu durumda, bizim için, üzerimize böylesine yüklenmiş bir rahatsızlıktan daha kötüsü ya da eşdeğeri bir şey olamaz. Var olan bir hazzın tükenmesi de çoğunlukla büyük bir acı olduğundan, o sırada yakınımızdaki bir nesnenin çekiciliğinden kaynaklı alevlenen arzumuz da kuşkusuz acının yaptığı etkiyi gösterir ve düşüncelerimizde gelecek olanın önemini azaltır ve bizim gözlerimizi sımsıkı bağlar.

67. Ayrıca, olmayan iyi, diğer bir deyişle gelecek haz, özellikle hiç bilmediğimiz bir türdense, var olan acı ya da arzunun eşliğindeki rahatsızlığı pek karşılayamaz. Büyüklüğü, gerçekten duyulacağı zamandakinden daha fazla olmadığından insanlar onu küçümsemeye, şimdiki bir arzunun onun yerini almasına izin vermeye ve kendi kendilerine başlarına geldiğinde genellikle ona ilişkin sanı ya da bilgiye bir olasılık uygun olmayacağını düşünmeye pek eğilimlidirler. Çünkü sıklıkla, herkesin abarttığı gibi olmamasının yanında, kendilerinin bir seferinde büyük haz ve hoşnutluk duydukları halde başka bir zaman iğrenç ve tatsız gelmiş olması yüzünden, o uzaktaki iyide şu anki hazlarını gölgede bırakacak bir şey göremezler. Fakat bu öteki dünya yaşamının mutluluğuna uyarlandığında kesinlikle yanlış bir değerlendirme biçimidir. Böyle bir yargılamaya gitmeleri için Tanrının istediği insanları mutlu edeceğine inanmıyor olmaları gerekir. Tanrının hazırladığı mutluluk kesinlikle her istek ve arzuya yanıt verir niteliktedir. İnsanların zevkleri buradaki gibi öbür dünyada da farklılık gösterse bile, cennetteki manna (ruhani gıda) herkesin damak tadına seslenir nitelikte olacaktır, kuşkusuz. Var olan ve gelecekteki haz ve acıya ilişkin yanlış yargı karşılaştırmaya sokuldukları ve var olmayan iyi gelecekte düşünüldüğü zaman belirir çoğunlukla.

68. Sonuçları itibariyle iyi ya da kötü, gelecekte bizde iyi ya da kötüyü yaratacak kapasitede olan şeyler konusunda da çeşitli şekillerde yanlış yargıda bulunuruz.

(1) Gerçekte olduğu kadar çok kötülüğe kaynaklık etmedikleri yargısı ve,

(2) Yaşanıldığı an çıkan sonucu kesin kabul etmeyip uğraş, beceri, değişiklik, pişmanlık gibi yollarla hakkından gelinebileceği, ortadan kaldırılabileceği yargısına vardığımız zaman.

Bunların yanlış olduğunu ayrı ayrı irdeleyerek göstermek kolay olurdu. Ancak şunları söylemekle yetineceğim; daha bü-

yük bir iyiyi daha önemsiz bir iyi için gözden çıkarmak, yalnızca tahminlerle konunun önemiyle orantılı bir irdeleme yapmadan böyle bir yargılama yapmak çok yanlış ve mantıksızdır. Aşağıda sıraladığım olağan yanlış yargı nedenleri düşünülürse herkes bu yargılama biçiminin sakatlığını kabul eder umudundayım.

69. *(1) Bilgisizlik:* Kapasitesinin elverdiği ölçüde bilgilenmeden yargıda bulunan, yanlış karar verdiğinin bilincine varamaz.

(2) Dikkatsizlik: Bir insan bildiğini de görmezden gelebilir. Bu da diğeri kadar yargılarımızı saptıran etkili ve yapay bir bilgisizliktir. Yargılama; karar verme, bir hesap tutturma ve eksiklik ya da fazlalık gösteren tarafı belirleme gibidir. Bir taraf acele toplanır ve hesaba sokulması gereken bir iki parça göz ardı edilirse, ortaya tam bir bilgisizliğin yol açacağı denli yanlış bir yargı çıkar. Buna en çok neden olan var olanın en fazla etkisi altında kalan aciz edilgin doğamızca abartılan haz ya da acının egemenliğidir. Bu aceleciliği denetim altına almak için, doğru kullandığımız ölçüde, araştırma, görme ve bunların ardından veriler üzerinde yargıda bulunmamızı sağlayacak anlama yetisi ve akıl verilmiştir. Bir insan kendisine zarar ya da yarar getirecek, onu mutlu ya da mutsuz edecek olanı gördüğünde bir adım bile kaçamıyor ya da yaklaşamıyorsa görmenin ne yararı vardır onun için? Zifiri karanlıkta dolaşma özgürlüğünde olan biri rüzgârın gücüyle aşağı yukarı savrulan bir kabarcıktan daha iyi bir konumda mıdır? Görünmez bir iç ya da dış itimle hareket ettirilen ufak tefek kırıntılar gibidir. Özgürlüğün birincil ve dolayısıyla önemli yararı "gözü kapalı aceleciliği" önleme yolundadır; öncelikle bekleyip gözlerimizi dört açıp konunun gerektirdiği ölçüde yapacağımız şey hakkında bir görüş edinmek için çevreye bakınma özgürlüğümüzü kullanmalıyız. Tembellik, ilgisizlik, ihmal, edinilmiş alışkanlıklar ve benzerinin ayrı ayrı

katkıları üzerinde durmayacağım. [[105]Ancak çok önemli gördüğüm ve pek dikkate alınmayan bir başka yanlış yargıdan daha söz etmek istiyorum.

70. Tüm insanların mutluluğu arzuladığı artık su götürmez bir gerçek fakat önceden de söylendiği üzere acıdan kurtuldukları zaman insanlar ellerindeki ya da alışkanlıkla bağlandıkları bir arzuya sıkı sıkıya sarılma ve onunla doyumu sağlamaya eğilimlidirler. Yeni bir arzu onları rahatsız edip mutluluklarını zedeleyene ve mutlu olmadıklarını gösterene dek ellerindekinin daha ötesini aramazlar. İstençleri de başka bilinen ya da görünen iyinin peşinde bir eylem için harekete geçirilmez. Her tür iyiden hoşlanmadığımız, birinin diğerini dışladığını gördüğümüzden, arzularımızı, mutluluğumuz için vazgeçilmez olduğunu düşünmedikçe öyle her beliren daha büyük iyiye yöneltmeyiz ki bu durumda onsuz da mutlu olduğumuzu düşünüyoruzdur. Gerçekten zorunluyken mutluluğumuzun bir parçası görmediğimiz durumda da o iyi için yanlış bir yargıda bulunmuşuz demektir. Bu yanılgı, hedeflediğimiz iyi ve ona ulaşma yollarında da bizi saptırır. Tüm bunların ardından insan büyük amacı olan mutluluğu yitirdiğinde doğru karar vermediğini anlar. Bu yanılgıya katkısı olan bir şey de mutluluğun aracı olan eylemlerin gerçekten çirkin olması ya da öyle varsayılmasıdır. İnsanlar için mutlu olmak adına kendilerini mutsuz kılmak o kadar anlamsız ki öyle kolay kolay buna yanaşmıyorlar.

71. Bu konuya ilişkin bir diğer ve de son tartışma, "bir eyleme eşlik eden hoşnutluk ve hoşnutsuzluk durumunu değiştir-

105 Paranteze alınan ve 72. kısımda son bulan kısım ikinci baskıda eklenmiştir. İlkinde şu cümle vardı: "Şu kesindir ki istencin seçimi her yerde, anlama yetisince ne kadar yanlış yansıtılırsa yansıtılsın, daha büyük görünen iyi ile belirlenir; ve insanlar iyi ve kötüye ilişkin farklı ölçülere sahip olmasalardı, insanların dünyada yaptıkları kadar farklı yaşam biçimleri izlemeleri imkânsız olurdu. Fakat gerçek temellerine oturtulmuş ahlaklılık....."

me gücümüz var mıdır?" üzerinedir. Çoğu kez bu olabilir. İnsanlar damak tatlarını değiştirebilir ve tatlı olmayan ya da olmadığını sandıkları şeyden zevk alabilirler. Zihin de beden gibi çeşitli damak tatlarına sahiptir ve yine beden gibi zihnin damak tadı da değiştirilebilir. İnsanların güçlerinin yettiği eylemlerde haz ya da arzuya ilgisizlikleri ya da hoşnutsuzlarını değiştiremeyeceklerini düşünmek yanlıştır. Kimi durumlarda derinlemesine düşünme, çoğunda da uygulama, yaşantı ve alışkanlık bunu gerçekleştirir. Sağlığa yararlı olduğu gösterildiği halde ekmek ya da tütünden hoşlanılmayabilir ki bu onların tatsız gelişi ya da onlara önem vermemekten kaynaklanır. En başta akıl ve düşünme bunları önerir ve ardından denenirler; böylece alışkanlık bu şeylere ilişkin bir hoşnutluk yaratabilir. Bu ahlak alanında da böyledir. Eylemlerin kendileri haz verici ya da acı verici olabildikleri gibi daha büyük ve daha çok arzulanan hedefin araçları olarak da düşünülürler. Damak zevkine uygun çok leziz bir yemeğin yenmesi zihni doğrudan harekete geçirebilir. Ancak sağlık ve zindelikte bulunan hazzın düşünülmesi o yemeği bir anda apacı bir zehre dönüştürebilir. Amacın düşünülmesi ile amaca uygunluğu ölçüsünde bir eylem hoş ya da değildir. Bir eylemin kendi hazzı ancak alışma ve sürekli denemelerle edinilir ya da artırılır. Bu yolla bize uzaktan tiksindirici gelen şeylerle uzlaşır, hatta ilk denemede rahatsız olduğumuz halde onlardan hoşlanmaya başlarız. Alışkanlıklar güçlü tılsımlara sahiptirler ve kendimizi alıştırdığımız şeyin hazzını öyle çekici kılarlar ki artık onu yapmadan duramaz ya da yokluğunda rahat edemeyiz. Bu hepimizin yaşantısında açıkça tanık olunabilecek bir durumsa da insanlar kendilerine oldukça hoş gelen şey ya da eylemleri yapabilir ve böylece mutsuzluk verici yönlerinin büyük bir kısmını ortadan kaldırabilir denirse bu anlamda bir parça tutarsızlık sezilir. Görenek ve genel sanı, yanlış kavramlar; eğitim ve alışkanlık kötü tutumlar edindirdiğinde, şeylerin gerçek

değerleri görülmez ve insanların zevk anlayışları bozulur. Bunları düzeltmek için acılara katlanılmalıdır; ve şu var ki, aykırı alışkanlıklar hazlarımızı değiştirir ve mutluluğumuz için vazgeçilmez olanlardan zevk almamızı sağlarlar. Mutluluk yitip gittiği ve mutsuzluk belirdiği zaman insan mutluluk için zorunlu olan hazzı yadsımış olmakla yanıldığını kabul eder ve bunun için kendisini suçlamaya başlar. Öyleyse soruyorum, hepiniz sıklıkla böyle davranmaz mısınız?[106]

72. Bu konu üzerinde daha fazla durmayacağım. Bunun için başlı başına bir kitap yazmak gerek. Fakat insanların güçleri dahilindeki şeylere ilişkin ihmalleri ya da yanlış kavramları onları mutluluk yolundan çıkarabilir ve öyle farklı yaşam biçimlerine çeker ki] doğru temelleri[107] üzerinde yerleşik ahlaklılıktır[107] ancak seçimde belirleyici olan; sonsuz mutluluk ve mutsuzluk üzerinde ciddi olarak düşünecek kadar akıllı bir varlık olamayan biri anlama yetisini gerektiği gibi kullanmadığı için kendini suçlamalıdır.[108] Yüce Tanrının kendi yasasının yaptırımları olarak sunduğu ceza ve ödüller,[109] ölümsüz yaşam sırf olasılık halinde düşünüldüğünde bile bu yaşamın gösterebileceği acı ya

106 Bu tamamıyla etkileri içerir; istençli belirlemelerimizin kaynağı ya da (insanların ayırdında olduğu rahatsızlık gibi) güdülerin, istençli belirlemelerin bir halkasını oluşturduğu doğal dizilimler olarak istençli belirlemeleri zorunlu kılıp kılmadığı ile ilgili değildir. Akla uygun istencin, alışkanlıkları belirleyerek, dolaylı olarak doğal tat ve arzularımızı değiştirebileceği ve çoğaltabileceği öngörülmektedir tat ve arzu eğitiminde.

107 İlk baskıdaki 45. kısmı oluşturan devamı 22 Aralık 1692 tarihli mektupta Molyneux'da hayranlık yaratmıştır. Tanrının, cezalar ve ödüllerle, gelecek yaşamda tümüyle ortaya çıkacak olan yönetimi Locke'a göre kılgısal ahlaklılığın temelidir.

108 Kendi kendini kınama/mahkûm etmenin bünyesindeki etik düşünce insanın anlama yetisini doğru kullanabilmesini öngörür ve kullanmakta beceriksiz davrandığı istençli belirleme, kimi şeylerden daha fazla hoşnut olmaya yönelik edilgin bir kapasite değildir yalnızca.

109 Locke'da, Tanrısal evren düzeni içinde bitimsiz acı süresi, başka birçok kişinin de kabul ettiği üzere, ahlaksal düzenin gizemini ele alırken geçen belli başlı idedir. Aynı zamanda Locke yönetme güdüsünün, insanın eyleme özgürlüğünü hissedilen ya da beklenen acı ile fiziksel olarak belir-

da hazza karşı seçimimizi belirleyecek ağırlıktadırlar.[110] Eşsiz ve bitimsiz mutluluğun yalnızca bu dünyadaki iyi yaşamın olası sonucu ve tersinin de kötü bir yaşamın olası karşılığı olduğunu kabul eden biri, sonsuz mutluluğun beklentisi ile olabilecek erdemli bir yaşamın, bu dünyadaki günahların çok çok acısını çıkaracak bitimsiz, korkunç bir mutsuzluğun beklediği erdemsiz bir yaşantıya tercih edilir olduğu sonucuna varmazsa, çok yanlış bir yargıda bulunduğunu itiraf etmelidir. Bu dünyada erdemlilik acı, erdemsizlik sürekli haz içeriyorsa bile çoğunlukla günahkâr insanlar övünecek üstünlüklere sahip olmadıkları gibi daha kötü bir konumdadırlar aslında. Sonsuz mutluluk sonsuz mutsuzluğun tabii ki üstündedir. Dindar insanın düştüğü en büyük yanılgı bile günahkâr insanın erişebileceği en iyi nokta ise bu tehlikeyi bir deliden başka kim göze alabilir? Aklını kullandığı halde kim geri dönüşü olmayan sonsuz mutsuzluk olasılığını yadsır bir yaşama girişebilir?[111] Oysa aklı başında bir insan beklentisi gerekleşmiyor diye sonsuz mutluluğu yitirmek uğruna hiçbir şeye kalkışmaz. İyi insan doğru yönde ise sonsuz mutluluğu hak

lenen bir kavram diye düşünerek, gücümüz dahilindeki eylemlerin olası sonuçlarının ihtiyatlı hesap edilmesi sonucunda doğduğunu düşünür.

110 Piskopos Butler, "Bir insan kendi yargısına göre en iyi olan doğrultusunda genel olarak mutluluğu için yararlı görünen şeyi yapmada, kesin olarak öyle olduğunu biliyormuş gibi, gerçekten özenli olmak durumundadır. Ayrıca, çok önemli konularda akılcı bir insan bunlardan daha düşük olasılık ve ihtimalleri sezmek, örneğin bir konunun bir yönünü diğer yönü kadar beklenir ve güvenilebilir gösteren ya da yalnızca bundan daha önemsiz olan ihtimalleri düşünmek durumunda olduğunu görecektir" der. (*Analoji,* Giriş) *Analoji* boyunca Butler, güç olan ya da güç olduğu düşünülebilecek konularda —yani olasılık ya da olabilirlik dışında daha doyurucu delillere kavuşulamayacak konularda— yapma ya da yapmama gücümüz dahilindeki eylemlerin sonuçlarını hesaplamada bize düşen görevler olduğunu ileri sürer.

111 Bu, en başta varsaydığının tersine istencin görünen daha büyük iyi ile belirlenmediğini göstermektedir. Cennetin zevkleri çoğunlukla göz ardı edilmektedir. İnsanın mutluluğu için zorunlu değilse olmayan iyi arzulanmaz; ancak var olan acının giderilmesi hep arzulanır: Şu var ki arzunun gerçekleşmesini ertelediğimizde doğa düzeneğinin üstüne çıkıyorsak bile bu da istenci hep belirler diye bir şey yoktur.

eder; yanılgıya düşerse de, mutsuz olmaz. Diğer yandan günahkâr insan doğru yolda olsa da mutlu değildir; yanılgıya düştüğünde de sonsuz mutsuzluğa kapılır. Tercihin hangi yönde konulması gerektiğini görememek en belirgin yanlış yargı değil midir? Burada öbür dünyanın en azından bir olasılık olduğunu bilen ya da emin olan bir insanın günahkâr bir yaşamın geçici hazlarına kapılması ya da bu yönde tercih koyması biçiminde gerçekleşen yanlış yargıya değinmeyi amaçladığımdan, öbür dünya haz ve acılarının kesinliği ya da olasılığına ilişkin bir şeyler söylemeye gerek duymadım.

73. [[112]Başından beri bir yanlışlık içermesinden endişe duyduğum ve çok tarafsız bir arkadaşımın da böyle bir şeyden şüphelenmesi dolayısıyla, insan özgürlüğü araştırmamı sonuçlandırmak açısından daha ciddi bir şekilde bu bölümü yeniden gözden geçirmeye karar verdim. Bir sözcüğün yerine tümüyle ilgisiz bir sözcük kullandığımı görür görmez bu ikinci baskıda şöyle bir açıklamaya girişmenin iyi olacağını düşün-

112 İlk baskıda 46 diye numaralandırılmış olan bu kısım ilk baskıdaki 45 ve buradaki 72. kısımın ardından gelmektedir; sonra çıkarılmış ve 73 ve 74 onun yerini almışlardır: "Yalın güç idesi başlığında, yalnızca yalın kiplere aitken olduğundan daha karma bir hal aldıklarından daha bileşik olanlar arasına daha yakışacak olan *istenç, istem, özgürlük* ve *zorunluluk* idelerini açıklama fırsatı yakaladım. Örneğin istenç içinde, üzerinde düşünülen tikel bir eylemi yapmayı yapmamaya ya da yapmamayı yapmaya tercih etme gücünün idesini taşımaktadır ki bu tercih tamamıyla bir düşünme kipidir, ve istenç sözcüğüyle dile getirilen de yalın güç ideleri ile belli bir düşünme kipinden oluşan bileşik ve karışık bir idedir; özgürlük idesi de isteme göre eyleme ya da eylememe gücünün idesinden kurulu daha bileşik bir idedir; Çok önemli ideleri, örneğin kendilerini oldukları gibi doğrudan kökenleriyle sergileyecek biçimde öne çıkacak olan *istenç, özgürlük* ve *zorunluluk* gibi ideleri açıklamak niyetimden dolayı biraz olsun kendi yöntemime aykırı düşmem bağışlanır umarım. Ayrıca, yalın kipleri çerçevesinde geniş ölçüde örneklendikten sonra, bu sözcüklerle kastettiğim şeyler ve zihnin onları edinme tarzını (her bir türe ait her tikel ideyi sıralamak niteyim yok) açıklamak adına, bu idelerin ileride ele almaya niyetlendiğim ide türleri içinde yer alan karışık kipleri örneklendirmeye yarayabileceklerini düşünüyorum."

düm:[113] Özgürlük, zihnin buyruğu doğrultusunda hareket etme ya da hareket etmeme gücüdür. Eylemci yetileri hareket ya da hareketsizliği yöneltme gücüne *istenç* diyoruz. İstence bağlı eylemler zincirinde istenci işlem değişikliğine yönelten, arzu karşılığı ya da en azından hep *arzunun* rahatsızlığının eşlik ettiği bir *var olan rahatsızlıktır*. Arzu, kötüyü kavramak adına kötü ile güdülenir; çünkü acıdan tümden kurtulmak, mutluluğumuzun zorunlu bir parçasını oluşturur; fakat her iyi, hatta her daha büyük iyi, sürekli arzuyu körüklemez; çünkü mutluluğumuzun önemli bir parçasını oluşturmayabilir ya da öyle görülmeyebilir. Arzuladığımız tümüyle mutlu olmaktır. Fakat, bu genel mutluluk arzusu sürekli olarak işliyorsa da belirli bir arzunun doyurulması *ertelenebilir* ki[114] böylece belirli bir iyinin mutluluğumuza önemli bir katkıda bulunup bulunmayacağını iyice zihnimizde ölçüp biçme olanağı bulur ve ona göre istencimizin yöneleceği eylemi belirleriz. Bu irdeleme sonucu aldığımız karar önünde sonunda insanı belirleyici bir etkiye sahiptir ki bu insan,

113 "Güç başlıklı bölümde yapmak istediğim değişikliklerden haberdar etmek gibi bir amacım olmasaydı sizi bu kadar bekletmezdim ki bu bölüm kapsamındaki herhangi bir yanlışlık konusundaki eleştirileriniz beni memnun edecektir. Uslamlamalarımın tümüyle doğru olduğu sonucuna varmam benim için tek başına yeterli olmayacağından, ilk baskının 28. kısmında çok kolay gözlemlenebilecek olan bir sözcük hatasının ayırdında olduğum ("eylemler" yerine "şeyler" kullanılmıştır) ve büyük bir özenle bölümü yeniden gözden geçirdiğimde yanılmıyorsam şeyler hakkında size daha doyurucu gelecek ve şimdiye dek insan özgürlüğüne ilişkin açıklamalarından daha açık bilgiler sunacak yeni bir görüş edindim." (15 Temmuz 1693, Molyneux'a yazdığı mektup) Ayrıca Molyneux'un Locke'a yazdığı 12 Ağustos ve Locke'un 23 Ağustos tarihli mektuplara da bakınız.

114 Bir güdü olarak genel mutluluk arzusu ile istence bağlı eyleme kararı arasındaki bağ bir düzeneksel dizilimde olduğu kadar sürekli ya da tek tip olursa, insan istemlerinden sorumluluğu bağlamında bağımlı ya da nedenli nedenlerin sonsuz bir art ardalığının anlaşılamaz sonucuyla birlikte fiziksel nedensellik düzeneğinden bağımsız biçimde, yani doğaüstü düzlemde, kendinde ortaya çıkan bir edimle istemlerini anlaşılmaz/gizemli bir biçimde dizginleyemedikçe, nasıl isteminin etkisini, bir süre için ertelenebilir görebilir?

kendi yargısının öncülüğündeki bir arzusundan başka bir şeyle istencinin belirlenmesiyle karşı karşıya ise özgür olamaz.] [[115]Kimileri, özgürlüğü istencin belirlenmesi öncesindeki tarafsızlığa (bağımsızlığa) mal etmektedirler. Bunda böylesine ısrarlı olanlar keşke bize açıkça bu bağımsızlığın, istencin kararından olduğu kadar anlama yetisinin düşünce ve yargısından da önce olup olmadığını söyleseler. Çünkü anlama yetisinin yargısından hemen sonra ve istencin belirleniminden hemen önceye yerleştirmek çok zor bu bağımsızlığı.[116] İstenç anlama yetisinin yargısının hemen ardından geldiği için anlama yetisinin yargı ve düşüncesinden önceki bir bağımsızlıkta özgürlüğü aramak, bana özgürlüğü karanlıkta bulmaya çalışmak gibi geliyor. En azından özgürlük ona yetkin olmayan ancak düşünce ve yargının sonucunda ortaya çıkan bir öznede aranmış oluyor.[117] İfadeler konusunda pek müşkülpesent biri olmadığımdan özgürlüğün ba-

115 Tarafsızlık özgürlüğüne karşıtlık içeren devamı, Deneme'nin Coste'un yaptığı Fransızca baskısında yer almaktadır. Locke'un Limborch'a yazdığı 12 Ağustos 1701 tarihli mektubunda görülmektedir. Güç başlıklı bölümde dile getirilen özgür etmenlik o yıl boyunca Locke-Limborch yazışmasının bir konusu olmuştur. Bu ve diğer savları Başpiskopos King'in *"Kötünün Kökeni Üzerine Deneme"* adlı çalışmasının çevirisine Law'ın eklediği notlar içinde eleştirilmektedir.

116 Burada istence bağlı belirlemenin insanın sorumluluğuna girmesi değil midir söz konusu olan? Anlama yetisinin yargısı olarak yorumlanan arzu uyaranı ile oluşan öncül güdü ile devreye sokulan istemi izleyen açık eylem arasında değil midir? Ahlaksal özgürlüğün içerildiği nedenli nedensellikten tümüyle bağımsız ya da ilintisiz oluş ne öncül güdü ne de son açık eyleme bağlıdır, yeterli zihinsel ışık tutulmuş olan istenç edimine bağlıdır.

117 Locke, iyi ya da kötüyü seçmede ahlaksal özgürlüğe sahip olmak için, bir insan istencini, güdüler ya da anlama yetisinin belirlemelerini önemsemeksizin tüm düşüncelere akılsız bir kayıtsızlık içinde kullanabilmelidir, şeklindeki saçma varsayıma karşı etkili bir savunma yapmaktadır. Sonlu bir ahlaki etmen akılsızca —akıl dışı— eylemeye karar verebilir ve bir güdü olmaksızın hareket edemezse de, akıl sorumluluk kapsamında zorunlu bir öğedir kesinlikle. Bu demek değildir ki istemler doğanın art ardalıklarında yalnızca halkadırlar ya da doğanın düzeneksel art ardalıklarının bir biçimde uyumlu bir bağlılık gösterdiği tinsel bir ekonomi ya da ahlaksal düzen içinde yer alan son (kesin-tam) olgular/gerçekler olamazlar.

ğımsızlıkta (tarafsızlıkta) yer aldığını söyleyenlere karşı çıkmıyorum ancak bu tarafsızlık anlama yetisinin yargısı ve hatta istencin seçimi sonrasında gerçekleşendir. Bu insanın değil (çünkü bir kez karar verdi mi bir şeyi yapma ya da yapmama konusunda tarafsız değildir artık) insanın eylemci güçlerinin bir tarafsızlığıdır. Bu güçler istencin kararı öncesinde olduğu gibi sonrasında da hareket etme ya da etmeme konusunda eşit ölçüde tarafsız kalabilirler. Bu tarafsızlığın arttığı oranda bir insan özgürdür, daha fazla değil: Örneğin, elimi hareket ettirme ya da durdurma yeteneğine sahibim; eylemci güç[118] elimi hareket ettirme ya da ettirmemede tarafsız kalır. O zaman bu bağlamda tamamen özgürüm; istencim eylemci gücümün hareketsizliğini belirleyebilirse de özgürüm çünkü bu gücümün tarafsızlığı sürer. Elimi hareket ettirme gücü, istencimin durmasını emreden kararı ile bozulmaz; istenç tersini emrederek yeniden harekete geçmesini isterse bu gücüm önceden olduğu gibi hareket etme ya da etmeme tarafsızlığını koruduğunu gösterir. Fakat elim hareketsizken ani bir felç ile tutulursa ne eylemci gücümün tarafsızlığı ne de kendi özgürlüğüm söz konusudur artık.[119] Diğer yandan elimin sarsıntıyla harekete geçirilmesi durumunda eylemci yetinin tarafsızlığı da gider ve elimin zorunlu hareketi yüzünden ben de özgür değilimdir bu durumda.[120] Bunu özgürlüğün ne tür bir tarafsızlıkta yer aldığını göstermek açısından ekledim.]

74. [[121]Özgürlüğün doğası ve ölçüsüne ilişkin doğru kavramları kulanmak o kadar önemli ki umarım açıklama yapmak

118 Eliyle işlem yapmaya yönelik doğal gücünü —onu kullanma istenci olduğunda— belirleyen yasa altında, etmende gizli olarak vardır.

119 Fakat bir insan, elini cinayet ya da hırsızlık aracı olarak kullanmayı kasten istemiş ve öyle kullanabiliyorsa öldürmek ya da çalmak gibi istençli kararından sorumludur, felç halinde olduğu gibi, doğal sistem ile bağıntı içinde istemi elinin gerekli hareketini de artık yerine getiremez.

120 Fakat o zaman elin hareketinin sonuçlarından istençli karar, kendi istemimle kendi başıma yerine getiremeyeceğim hareket yönündeyse, istemimden sorumlu isem de, elin hareketinin sonuçlarından sorumlu değilimdir.

121 74. Kısım ikinci baskıda eklenmiştir.

adına böyle bir parantez açmamı bağışlarsınız.[122] Bu bölümde geçen istenç, istem, özgürlük ve zorunluluk ideleri ister istemez karşıma çıktılar. Deneme'nin bir önceki baskısında o zamanki düşüncelerime göre bunlar hakkında açıklamalarda bulunmuştum. Ancak doğruluğa âşık olan fakat kendi öğretilerine tapman biri olmadığımdan, kendi sanılarımdaki değişimleri sergilemek için uygun bir zemin yakaladığım için mutluyum. İlk yazdıklarımda nerede olursa olsun büyük bir tarafsızlıkla doğruluğu bulmaktı amacım. Fakat yanılmazlık hayallerine kapılmak ve de ünümü gölgeler korkusuyla yanlışlarımı saklama ikiyüzlülüğüne sığınmak için uğraşmadığımdan, yalnızca doğruluğu hedefleyen aynı içtenlikle daha ciddi bir araştırmanın gerektirdiği biçimde yeni düşüncelerle ortaya çıkmaktan asla utanmadım. Kimileri önceki, kimileri sonraki kavramlarımı doğru bulabilir ya

122 Locke Molyneux'a 20 Haziran 1693 tarihli mektupta şunları yazıyor: "Özgürlük hakkındaki söylemimi fazlaca ayrıntılı bulacağınızdan şüphem yok. Bunu ben de o kadar çok düşündüm ki aynı şeyi baskısından önce de arkadaşlarımdan bazılarına söyledim ve onlara bunun üzerine bu konuyu atlamanın daha iyi olacağı kararına vardığımı ilettim ancak beni tersine ikna ettiler. Konumun parçaları arasındaki bağlantı beni güç düşüncesine ulaştırdığında, özgürlük konusuna girme arzusunda değildim ancak yalnızca insanda istem dediğimiz seçme ya da tercih etme gücünü incelerken kendi düşüncelerimi, şu ya da bu tarafa yönelik en küçük bir önyargıya kapılmaksızın, sonuna dek izledim; zihnimde herhangi bir yönelim olduysa da bu daha çok takibimin sonunda kendimi bulduğum yerin tersi yöne idi. Fakat insan özgürlüğüne fazlaca yüklendiğim konusunda şüphe duyduğumdan konuyu çok bilge aynı zamanda çok dürüst bir Ermeni'ye açtım ve ondan inceleyip bana eğer varsa itiraz ettiği noktaları söylemesini istedim ki o nazikçe daha fazla yardımcı olamayacağını söylemişti." *(Meşhur Mektuplar)* Bu bölümde Locke kendi kendini belirleme özgürlüğü iddiasını saçmaya indirgeme yoluyla bertaraf ediyor ve güdümler ve akla tarafsız/kayıtsız kalma özgürlüğü varsayımını da geçiştiriyor. İnsanın bir erteleme özgürlüğü olduğu savının yanında kendi kendini belirleme ya da tarafsızlık özgürlüğünün imkânsızlığını gösteren savlar nedeniyle bunu yadsımaya zorlanmaktadır. Belli başlı ahlaksal yönetim/sistem önermesinden dolayı, asla, doğa teriminin daha kaba anlamıyla doğadan bağımsız halde iyi ve kötü arasındaki seçimi belirlemeye hak tanıyan, daha yüksek bir sistem içinde kaybolmuş doğa düzeneği kavramına karşı çıkmaz.

da hiçbirini benimsemeyenler çıkabilir. Böylesi tartışmalı noktalarda tarafsız akıl çıkarımları ve özellikle çok uzun ve çok zor soyut kavramlarda tam çıkarımlar pek kolay olmadığından, insanların sanılarında böylesi farklılıklar olması doğaldır bence. Dolayısıyla, özgürlük konusunda hâlâ açık olmayan noktalar kalması benim sorunum değildir.[123]]

[[124]Bu bölümü bitirmeden önce düşüncelerimizi eyleme ilişkin daha bilgilendirici bir yolculuğa çıkarmak, güce ilişkin daha açık kavramlar kazanmamız açısından yardımcı olabilir. Yukarıda hareket ve düşünme olmak üzere iki tür eylem idemiz olduğunu söylemiştim. Bunlar eylem diye adlandırılsalar da iyice düşünüldüğünde tümüyle öyle olmadıkları ortaya çıkacaktır. Çünkü, yanılmıyorsam, her iki türden örneklerin yalnızca eylemler değil tutkular (edilginlikler) da oldukları görülecektir. Sonuç olarak bunlar öznelerde etmenler olarak düşünülen, aslında edilgin olan güçlerin etkileridir. Çünkü hareket ya da düşünce taşıyan töz o eyleme girmesini sağlayan dış izlenimler alır ve bir dış etmenden böyle bir etki alma kapasitesiyle hareket eder yalnızca. Böyle bir güç öznede etkin güç değil, yalnızca edilgin bir kapasiteye karşılık gelir. Bazen töz ya da etmen kendi gücüyle kendini eyleme sokar ki buna tümüyle etkin güç denebilir. Bir tözün bir etki yaratmasını sağlayan kipleşme ancak eylem diye adlandırılabilir: Örneğin, bir katı töz, hareket ile, başka bir tözün duyulur ideleri üzerinde etki yapar ya da onları değiştirir ve dolayısıyla bu kipleşme eylem diye adlandırılır. Fakat bu katı tözdeki hareket aslında bir edilginlik olur eğer bir dış etmenden alınmış ise. Öyleyse hareketin etkin gücü kendinde ya da duran başka bir tözde hareketi başlatmayan tözde

123 Bu ve önceki cümle, "İnsan Özgürlüğü Üzerine Felsefi Bir Araştırma'ya yanıt olarak ileri sürülen Özgür İstenç ya da insanoğlunun bir savunması. Buna Bay Locke'un Özgürlük Tasarımın bir incelemesi eklidir" şeklinde bir başlık altında bir inceleme yazısına yol açmıştır. (1717)

124 Bu kısım sonuna dek dördüncü baskıda eklenmiştir.

değildir. Aynı şekilde, bir dış tözün işleminden ideleri edinme gücü de düşünme gücü diye adlandırılır; ancak bu da edilgin bir güç ya da kapasitedir. Diğer yandan, görüş alanı dışındaki ideleri seçerek ortaya çıkarmak ve uygun gördüklerini karşılaştırmak bir etkin gücün göstergesidir. Bu irdeleme, gramer ve genel dil yapısının bizi sürükleyebileceği yanılgılara düşmememiz için yardımcı olabilir. Çünkü dil bilimcilerin etkin dediği fiillerle dile getirilenler hep eylem bildirmez: Örneğin "ayı ya da yıldızı görüyorum ya da güneşin sıcaklığını hissediyorum" cümlesinde etkin bir fiille dile getirilen aslında bende ışık, yuvarlaklık ve ısı idelerinin alımını belirten, bu tözler üzerinde bir etki yaptığımı göstermeyen, yani eylem özelliği taşımayan şeylerdir. Etkin olmadığım gibi gözlerim ya da bedenimin o konumunda bu ideleri almayı reddemeyeceği bir edilginliktir yaşadığım. Fakat gözlerimi başka yöne, bedenimi güneş ışınlarının değemediği bir yere çevirsem tümüyle etkinimdir: Çünkü kendimdeki bir güçle kendi seçimim sayesinde o harekete yönelmişimdir. Böyle bir eylem etkin gücün ürünü olabilir.[125]]

125 Locke'un, insan istencinin içerdiği ve dolambaçlı sözlerle ve konudan sapılarak, Deneme'nin sonraki baskılarında açıklanan güç idesi, yayımı sonrasındaki yarım yüzyıl boyunca bu bölümün yarattığı tartışmalarla, içeriği ile daha uyumlu biçimde işlenmiştir. Maddi dünyadaki olaylarla eşit ölçüde, Locke'un tereddütleri bir yana, tinsel etmenlerin istençli belirlemelerine yeterli bir açıklama olarak Natüralizm ya da fiziksel nedenin evrensel uygulanabilirliği Locke'un gizli ilkesidir. Ancak tüm doğal açıklamalara açık öncüllerin sonsuz art ardalığı tümüyle Locke'un bir ahlaksal etmen tarafından istemlerinin yaratılması ya da doğurulması kadar gizemlidir. Bir ahlaksal etmende öngörülen nedenli nedenler ve onlarla uyum içinde fakat onlardan üstün olan güçler birer gizdirler. Her birine ilişkin mutlak yetersiz idelerimizle evrenin bu kavramlarından hiçbiri bir diğerini yok etmeye yaramaz; bu koşullar altında bile doğa ile doğal yönetimin uyumlu bağımlılığı ile ahlaksal bir yönetim/sistem olarak evren kavramının mutlak üstünlüğü için yer kalmaktadır; hepsi de her yerde hazır, kişileştirilmiş ve üstün Akıl -Tanrıya- bağımlı oluş önkoşulunu içerir. Düzeneksel (mekanik) zorunluluğu, bütünüyle Locke'un uslamlamasında içerilen, "evrenin mükemmel eksiksiz zihinsel sistemi" yapan insan özgürlüğü idesi, Locke'un arkadaşı Anthony Collins tarafından, 1717'de yayımlanan ve Dr. Samuel Clarke tarafından aynı yıl yanıtlanan,

75. Kısaca tüm diğer idelerimizin kaynağı olan ve onları oluşturan *birincil,* kökensel idelerimize değinmek istiyorum. Bir filozof gibi düşünüp nedenleri ve içeriklerini irdelemek istesem tümü şu birkaç başlık altında toplanır sanıyorum:

Uzam

Katılık,

Hareketlilik ya da hareket ettirilme gücü, dış duyularımızla dışardan edindiğimiz,

Algılayabilirlik ya da algılama, düşünme gücü.

Güdüleme, hareket ettirme gücü de iç duyumla zihnimizden edindiğimiz birincil idelerdir.

Eşsesli olanların kullanımında yanılgıya düşme tehlikesi yüzünden bu iki yeni sözcüğü de kattım.

Bunlara ek olarak,

Varoluş,

Süre,

"İnsan Özgürlüğü Üzerine Felsefi Araştırma" adlı çalışmada daha aydınlatıcı biçimde sonucuna ulaştırılmıştır. Collins'in 1729'da (her ikisinin de öldüğü yıl) yayınlanan yanıtının başlığı şöyledir: *"Ruha ilk girişlerinden eylem üretimlerine dek, idelerin sürecinin betimlendiği, Özgürlük ve Zorunluluk Üzerine Bir Deneme"*. Collins ve Clarke dışında, Jackson ve diğer kalemşorlar ordusu da İngiltere'de son yüzyıl için küçük bir kütüphane oluşturabilecek "özgür istenç" literatürü yaratacak bir eleştiri kavgasına giriştiler. Jonathan Edwards'ın *"İstenç Özgürlüğüne İlişkin Modern Geçerli Kavramlar Üzerine Araştırma"*sında Collins'in zorunlu istem savı olağanüstü bir şiddetle savunulmuştur (1759). Hume, dış dünyadaki olaylar kadar, olasılık sayesinde insan eylemleri ve bunların sonuçlarını da tahmin edebileceğimiz olgusunu kabul ederek (buna zorunluluk deyip dememek bir yana), istenç edimlerinin başka değişimlerde de ortaya çıkarılan aynı fiziksel nedensellik yasası ya da alışkanlığı altında, istencin dışındaki bir nedenle belirlenir olması kanısındadır ve "bütün uyuşmazlığın yalnızca sözcükler çerçevesinde olduğu" sonucuna varmaktadır. Fakat ahlaksal sorumluluğun gerektirdiği üzere evrenin tinsel yorumu ile doğal (doğacı/fiziksel) yorumu arasındaki zıtlık tini doğaya indirgeyerek değil yalnızca doğadaki bilimsel tek tipliliğin (birliğin) kişilerdeki doğaüstülükle istençli belirlemelerinde uyum gösterdiğini kabul etmekle giderilir.

"Sayı"

her iki duyum idelerine de özgüdür. Bizde ayrı ayrı dış duyumlar üreten minicik cisimlerin farklı biçimlerde kipleşen uzam ve hareketlerini algılayacak keskinlikte yetilerimiz olsaydı renkler, kokular, tatlar, sesler ve benzeri tüm idelerimizin doğası açıklanabilirdi, sanırım. Fakat şu an amacım Tanrının uygun kıldığı biçimde, şeylere dair bilgiye ideler ve görünüşlerle nasıl ulaştığımızı ve bu bilginin kendisini araştırmak olduğundan, felsefi açıdan cisimlerin özgün yapısı ve parçalarının dokusuna ilişkin bir incelemeye girişmek Deneme'nin çizgisini aşmak olur. Bu bağlamda, bizde belirli dış duyuma neden olan en küçük taneciklerin hareket ya da şekilleri, dokularını incelemeksizin altın ya da safranın görme yetimizle algıladığımız sarı idesini, kar ya da sütün beyaz idesini bizde üretme gücüne sahip olduğunu gözlemlemek yeterlidir. Zihnimizdeki idelerin ötesine geçip nedenlerini araştırdığımızda da, bizde farklı ideler üreten bir duyulur nesnede keşfedebileceklerimiz, duyulmaz parçalarının hareket, şekil, hacim, sayı ve dokusundaki farklılıklar olduğudur ancak.[126]

126 Bu bölümde Locke'un, bir insanın anlama yetisinde konuk ettiği düşüncelerin tümünü adlandırmakta kullandığı yalın idelerin yalın kiplere ilişkin açıklamaları noktalanırken, kendisi de "tüm diğer idelerin dayandığı kökensel birincil ideler"e ilişkin özetle sonuçlandırıyor bu kısmı. Kimi ifadeleri, bir doğa filozofu olarak o idelerin doğal nedenlerini araştırmış olsa, yalnızca cisimlerin güçleri ve ikincil güçlerine ilişkin idelerimizin değil aynı zamanda sahip olduğumuz tüm diğer idelerin de cisimlerin bünyesindeki atomların başka başka kipleşmiş uzamları ve hareketleri aracılığıyla açıklanabileceği biçiminde bir iddia eğiliminde bulunacağı yönünde belirtiler taşıyabilir. Bu (Deneme'nin 4. Kitap, 3. Bölüm, 6. Kısım ve başka bölümlerinde) yinelediği "Tanrı isterse maddeye bir düşünme yetisi ekleyebilir" düşüncesi ile uyumludur. Fakat maddenin yüklenen niteliklerinin dış duyumlarının maddenin parçacıklarının hareketlerine bağlılığını baz alan açıklama biçimi göstermektedir ki, büyük olasılıkla Locke için öncelikli olan yalnızca ya da başlıca dayanak budur, yoksa başka yerlerde ileri sürülen ılımlı materyalizm varsayımı değildir.

21. BÖLÜME EK NOTLAR

Aşağıda ilk baskıda 27. kısımın hemen ardından gelen fakat ikinci baskıda büyük bir kısmı çıkarılmış olan 28 ile 60. kısımlar arasında, otuz beş yeni ekleme yapılan bölümler vardır:

28. *(2)* İstem ya da istemenin gücümüz dahilinde bir şeyi yapma ya da yapmama tercihinden başka bir şey olmadığını unutmamalıyız. Peki bu tercih etme denen de nedir? Bir şeyle diğerinden daha fazla hoşnut olmaktır. O zaman bir insan bu anlamda hoşnut olma ya da olmama tarafsızlığına sahip midir? Daha iyi gördüğü bir şeyi isteyip istememek elinde midir? Buna yanıt hazır: Hayır. Öyleyse,

29. *(3)* İstenç ya da tercih kendisi dışında bir şeyle belirlenir. Bunun ne olduğuna bir bakalım. İsteme daha fazla hoşlanma ise, en fazla istenilen şey istenci belirler: Herkes bunun mutluluk ya da mutluluğun bir parçasını oluşturan, ona katkıda bulunan şey olduğunu bilir ki buna "İyi" diyoruz. Mutluluk ve mutsuzluk sınırlarını bilmediğimiz iki karşıt addır: *Gözün görmediği, kulağın işitmediği* ve *insanın tümüyle kavrayamadığı* şeylerdir. Fakat her ikisi hakkında da bir dereceye kadar canlı izlenimlere sahibiz ki bunlar da birinde zevk ve hoşnutluk, diğerinde sıkıntı ve üzüntü ile yaratılırlar. Kısaca bunları hem beden hem zihnin acı ve hazzı olduklarından, acı ve haz adlarıyla anacağım. *"Hep hazlar ve zevklerle dolu olasın"*. Daha doğrusu kimi zihinde düşünceden kimi bedende hareketten kaynaklıysa da hepsi de zihnin acı ve hazlarıdır. Mutluluk yaşayabildiğimiz en uç haz, mutsuzluk da en uç acıdır. Acı ve haz bizde zihin ya da bedeni-

miz üzerinde belli nesnelerin işlemleri sonucu üretildiklerinden ve farklı düzeylerde olduklarından, bizde hazzı üretme yatkınlığında olan, ulaşmaya çalıştığımız ve iyi dediğimizdir. Acı üretmeye yatkın olan kurtulmaya çalıştığımız ve kötü dediğimizdir. Bu yatkınlıklarında mutluluğumuz ya da mutsuzluğumuz yer alır. Ayrıca, haz ve acı düzeyleri de bir tercih konusu olduğundan, bizde bir parça haz üreten kendinde iyi, acı üreten kendinde kötü ise de daha fazla acı ya da hazla karşılaştırmaya sokulduklarında böyle adlandırmayız onları. Öyleyse, neye iyi ve kötü diyeceğimizi doğru saptamak böyle bir karşılaştırmaya bağlıdır. Çünkü her daha az acı her daha fazla haz kadar iyi, her daha az haz her daha fazla acı kadar kötü bir nedene sahiptir ve bizim seçimimizi belirleyen, tercihimizi yönlendiren de bu nedendir. İyi, daha büyük iyi, istenci belirleyendir.

30. Bu bir kusurluluk değildir: Akıllı doğaların en yüksek kusursuzluğudur: Özgürlüğün kısıtlayıcı ya da azaltıcısı olmaması bir yana özgürlüğün çok daha yararına bir durumdur. Özgürlüğümüzün işlevi ve amacıdır bu. İyi için böyle bir belirlenmeden uzaklaştıkça mutsuzluk ve tutsaklığa daha da yaklaşırız.[127] Seçimini beklediği düşünülen iyi ya da kötü ile belirlenemez olan istenç ya da tercih gücünde tam bir bağımsızlık (tarafsızlık), akıllı bir doğanın üstünlüğü ya da yararına olmaktan o kadar uzaktır ki istençle belirlenene dek hareket etmeme ya da etmeme tarafsızlığından yoksunluk kadar büyük bir kusurdur. Bir insan elini başına kaldırmak ya da hareketsiz tutmak özgürlüğüne sahiptir: Bu anlamda her iki eylem karşısında tarafsızdır. Bu tarafsızlıktan yoksun kaldığı, bu gücü yitirdiğinde insanda kusursuzluk söz konusudur. Fakat geldiğini gördüğü bir darbeye

127 İyi olanı isteme gücünün kaybı sonlu bir kişide ahlaksal özgürlüğün kötü kullanımıyla, akıl ve istencin duyu ve tutku/edilginliğe tabi olduğu esaret/tutsaklık durumudur. Bireyselin evrensel istence tabiyeti/bağımlılığı özgürlüğün doğru kullanımı/anlamıdır ancak insan özgürlüğünün kendisi değildir.

karşı başı ya da gözlerini koruyacak şekilde elini kaldırmayı ya da kaldırmamayı tercih etmede de aynı tarafsızlığı korursa bu da büyük bir eksikliktir. Eyleme gücünün istenç ile belirlenmesi kadar tercih etme gücünün iyi ile belirlenmesi de aynı ölçüde kusursuzluktur (mükemmellik, tam yetkinlik). Böyle bir belirlenmenin kesinliği paralelinde yetkinlik de büyür.

31. Bizden üstün, yetkin mutluluk peşinde olan varlıklara baktığımızda bizden daha kararlı biçimde iyiyi seçmeye yönlendiklerine karar verebiliriz, bu durumda da bizden daha az mutlu ya da daha az özgür olduklarını düşünmemiz için bir neden yoktur. Bizim gibi aciz sonlu varlıklar sonsuz bilgelik ve iyiliğin yetkinliklerini dile getirebilecek güçte olsalardı, sanırım Tanrının kendisinin de iyi olmayanı seçemeyeceğini söylerlerdi. Yüce Tanrının özgürlüğü de en iyi olanla belirlenmeye bir engel değildir.

32. Özgürlüğü bu noktada doğru yerine koymak adına, bir insan akıllı birine göre akılcı düşüncelerle daha az belirleniyor diye budala sayılabilir mi? Maskaralık yapabilme, kendisine utanç ve mutsuzluk getirebilme serbestliği özgürlük nitelemesini hak eder mi? Seçme ya da daha kötü olanı yapmada kısıtlanmama özgürlük olsa, o zaman deliler ve aptallar tek özgür olanlardır. Fakat zaten deli değilse birinin böyle bir özgürlük için deli olmayı seçmesi imkânsızdır diye düşünüyorum.

33. Zihnin tercihi hep iyi, daha büyük, iyinin görünüşü ile belirlense bile böylesi bir tercih paralelinde hareket etme ya da etmeme özgürlüğünün tek kaynağı olan güce sahip bir kişi her ne pahasına olursa olsun yine de özgürdür; bu belirlenme o gücü azaltmaz. Zincirlerinden kurtulmuş ve hapishane kapılarının hepsi açık halde iken bir mahkûm tümüyle özgürdür aslında, çünkü gitmek ya da kalmak onun seçimine bağlıdır. Gece karanlığı, havanın kötü olması ya da kalacak yerinin olmaması onu hapishanede kalmaya zorladığında ise özgürlüğü biter. Burada

istem edimini dile getirmek için "seçme" değil de daha çok "tercih etme" sözcüğünü kullandım. Çünkü seçme daha belirsiz bir anlam taşıyor va arzuyu daha fazla çağrıştırıyor; oysa istem ya da isteme edimi istence bağlı bir şeyin gerçekten üretilmesini dile getiriyor.

34. Zihnimiz iyi ile belirleniyorsa, insanların istençleri nasıl bu kadar karşıt yönde belirlenir ve kimi neden kötü olana yönelir? İnsanların bu dünyada çeşitli ve karşıt seçimler yapmaları hepsinin iyiyi seçmediğinin göstergesi değildir; yalnızca aynı şey her insan için iyi değildir. İnsanların tüm kaygıları bu yaşam ile sınırlı olsa bile kiminin bilgi, bilim, kiminin avcılık, kiminin lüks, şan-şöhret, kiminin de ağırbaşlılık ve zenginlik yönünde seçim yapması, herkesin kendi mutluluğunun peşinde olmadığı değil mutluluklarını farklı şeylerde aradıklarının göstergesidir. Dolayısıyla, bir doktorun gözleri bozulan bir hastasına söyleyeceği en doğru şey: "Şarabın tadında görme yetinin yararından daha fazla haz buluyorsan, şarap senin için iyi olandır; yok görme hazzı içme hazzından daha ağır basıyorsa, o zaman şarap kötüdür."

35. Zihin de damak gibi zevkte ayrılık gösterir. Her insanın açlığını peynir ya da ıstakozla gidermeye çalışmak kadar zenginlik ve debdebe ile hoşnut kılmaya uğraşmak da boşunadır. Kimilerine çok hoş ve leziz gelen yiyecekler başkalarına mide bulandırıcı, tiksindirici gelebilir. Kimilerine bir ziyafet gibi gelen yemeklere çoğu insan aç kalmayı tercih edebilir. Eski filozoflar en yüksek iyinin zenginlikte, bedensel zevklerde, erdem ya da derin düşünmede mi olduğu üzerine boşuna tartışmışlardır bence. En iyi tadın elma, erik ya da kuruyemişte mi olduğu üzerinde de tartışmış ve bu yüzden gruplara ayrılmış da olabilirler. Hoş tatlar şeylerin kendilerine değil şu ya da bu damağa uygunluklarına bağlıdır ki bunda çok büyük çeşitlilik söz konusudur. Öyleyse en büyük mutluluk en büyük hazzı üreten şeylere

sahip olmaktadır ve bunların yokluğu da bir rahatsızlık, bir acıya yol açmaktadır. Bu da insanlara göre değişir. Dolayısıyla insanlar bu dünyaya umut bağlamış ve yalnız bu dünyadan zevk alabiliyorlarsa, burada onları rahatsız eden tüm şeyleri ortadan kaldırıp onları hoşnut eden şeyleri tercih ederek mutluluğu bulmaya çalışmaları ne tuhaf ne de akıl dışı bir şeydir. Kuşkusuz bu tercihte de çok büyük farklılıklar, çeşitlilik söz konusudur. Ölümden öte bir yaşam düşüncesi yoksa, "yiyip içelim, neden hoşlanıyorsak onu yapalım, çünkü yarın öleceğiz" çıkarımı kesinlikle doğrudur. Bu, bütün insanların istençleri iyi ile belirlendiği halde neden aynı nesne ile yönlendirilmediklerinin nedenini göstermektedir bize. İnsanları yalnızca çiçeklerden ve onların tatlarından hoşlanan arılar ile başka besinlerden zevk alan ağustosböceklerinin karışımı bir böcek sürüsü gibi düşünürsek, farklı şeyleri ama hepsi de doğru şeyleri seçerler ki bir mevsimliktir bu tercih, sonra yok olur giderler.

36. İnsanların bu dünyada neden farklı şeyleri tercih ettikleri ve mutluluklarını karşıt yollarla aradıkları yeterince açıktır artık sanırım. Fakat insanlar hep iyi, daha büyük iyi ile belirlendikleri ve mutluluk-mutsuzluk konusunda kaygılandıkları için "İnsanların neden sıklıkla daha kötüyü daha iyiye tercih etmeye ve bilerek mutsuzluklarına neden olacak şeyleri seçmeye yöneldikleri" yanıt bekleyen bir sorudur.

37. Buna yanıt olarak diyorum ki, var olan mutluluk ya da mutsuzluk, haz ya da acı, tek başına düşünüldüğünde asla yanlış seçim yapılmaz: Çünkü insan en fazla neyin memnun edeceğini bilir ve gerçekten onu tercih eder. O an hoşlanılan şeyler göründükleri gibidirler: Bu durumda gerçek ve görünürde iyi hep aynıdır. Acı ya da haz hissedildiği kadar olduğundan var olan iyi ya da kötü gerçekten de göründüğü kadardır. Dolayısıyla, her eylemimiz kendisiyle sınırlı olsa ve ardından birtakım sonuçlar doğurmasaydı kuşkusuz iyiden başka bir şeyi istemezdik; ve en

iyi tercihimizde de yanılmazdık. Dürüst çalışma ile açlık ve soğuktan ölecek kadar bitkin düşme acıları bir arada sunulsa kimse tercih etmezdi: Cennetin zevkleri bir kez bir insanın eline verilseydi istencinin belirleniminde ve seçiminde asla yanılgıya düşmezdi. Fakat istencimize bağlı eylemlerimiz onlara bağlı tüm mutluluk ve mutsuzlukları beraberlerinde yaşatmadıkları; yalnızca sonralarında bize yansıyacak, bittiklerinde onların sonucu olarak ortaya çıkacak iyi ve kötünün ilk nedenleri olduklarından, gücümüz dahilindeki bir eylemi yapıp yapmama isteği ve tercihini oluşturan da yaşadığımız anda görebildiğimiz tüm sonuçlarıyla belireceğini düşündüğümüz daha büyük iyidir.

38. Öyleyse istencin seçimini belirleyen ve tercihi yönlendiren hâlâ iyi, daha büyük iyidir: Ancak bu aynı zamanda görünen iyidir. Kendisiyle birlikte düzey, tür ya da süre olarak hazlarımızın artması ile mutluluğumuza yapacağı katkının beklentisini ya da acımızı önleme, kısaltma ya da azalmasının umudunu da taşımaktadır. Güzel bir tadın çekiciliği var olan hazdan, görünürdeki iyiden daha ötesini düşünmeyen, uzak ve gizlenmiş kötüyü görmeyen birinde hastalık, hazımsızlık yaratır; daha büyük bir acıdan kurtulma ya da onu önleme umutları başka bir insanın içkisini tatlılaştırır ve yudumlanmasını kolaylaştırır ki aslında iğrenç ve nahoş bir tat gizlidir içinde. Birinin rahatı ve sağlığı, diğerinin hastalık ve belayı bulduğu aynı şeydir ancak iki insan da iyi görüntüsü ile koşullanıp eyleme geçerler. Dolayısıyla, bu dünyanın ötesine bakan insan adil yargıcın, Tanrının, her insanı yaptıklarına göre değerlendireceğine tümüyle inanır ki bu dünyada sabırla iyi işler yapmayı sürdürenlere Tanrının şeref, onur ve ölümsüzlük sunacağını, kötü işlerin peşindeki her ruh üzerine de gazabını, hiddetini yağdıracağını bilir. Bu yaşamın ardından bu dünyadaki davranışlarına göre insanları bekleyen mutluluk ya da mutsuzluk durumuna ilişkin bir inanış taşıyan insan için seçimini belirleyecek iyi ve kötü ölçüleri büyük

oranda değişir kanısındayım. Çünkü, bu yaşamdaki hiçbir acı ya da haz sonraki yaşamda ölümsüz bir ruhun biteviye tadacağı mutluluk ya da mutsuzlukla karşılaştırılabilir olmadığından, insanın gücünün yettiği eylemlerdeki tercihi, bu dünyada o eylemlere eşlik eden, onların sonucu olan geçici haz ya da acıya göre değil, öteki dünyadaki bitimsiz mutluluğu güvenceye alıp almamalarına göre belirlenir.

***

İlk baskıda 21. Bölüm yalnızca 47 kısımdan oluşuyordu. Yukarıdakiler ikinci ve daha sonraki baskılarda Locke'un istenci belirleyen güdüleyici güce ilişkin görüşlerinin değişmesi üzerine kısmen çıkarılmış olan kısımlardır. Aynı zamanda, ikinci baskıda çıkarılanların yerini alanlarda Locke, ilk kez, insanın, akıl ışığında özenle irdeleyebilmek için arzularından herhangi birinin yerine getirilmesini erteleme gücüne sahip olduğunu ileri sürüyor. Locke'a göre, bu durumda, tutkularımızı denetime almak ve zevklerimizi terbiye etmekte, görünürde iyi olanın farklı türlerini kabul etmek ya da reddetmekte özgürce hareket edebiliriz. Locke, bu irdeleme gücünde özgür istenç denilen şeyi de içeren tüm özgürlüğün kaynağını keşfettiğini düşünüyor. İkinci baskıdaki eklemeler ve çıkarmalar, sonraki baskılarda eklenen paragraflar, Locke'un başlangıçtaki, istencimiz doğrultusunda hareket etme gücü olarak özgürlük kavramı ve sonraki, istemi erteleme ve böylece anlama yetisinin kesin bir yargısıyla onu belirleme gücü olarak özgürlük kavramının, tüm çabalarına karşın belki Deneme'nin en yetersiz kalan bölümü içinde karman çorman bir halde bırakıldığı bir karışım oluşturmaktadırlar.

***

Lord King baskısı MSS içinde Locke'un zamanında 54. kısımdan hemen sonra koyacağını belirttiği dört ek kısım daha vardır. Bunlarda da, insanlar arzularını erteleyebiliyor, eylemle-

rini durdurabiliyor ve yapacakları üzerinde düşünmek ve irdeleme yapmak için zaman ayırabiliyorlarken, nasıl bu kadar sık, hiçbir denetim ya da en küçük bir iç duyuma yönelmeksizin böylesi kokuşmuş, yabani bir yaşam içinde en rezil, aşağılık ve akıl dışı eylemlere kapılabildikleri üzerinde durmaya çalışıyor. Bir iki neden de sunuyor şöyle ki; bu çağda cennet ve cehennem inanışı ile yetiştirilmiş bir insan öteki dünya inancından koptu mu erdemden de uzaklaştığı halde öteki dünya düşünceleri ve inanışının politikacı ve din adamlarının bir kuruntusu diye reddedilmesi; derin düşünme gücünün, kötü alışkanlıklar ve çarpık eğitimin sonucu olarak yitirilmesi. Sonunda Locke bu eklemenin çıkarılabileceğine karar vermiştir. (King, *Locke'un Yaşamı,* II. cilt, sf: 219-222)

22. BÖLÜM

KARIŞIK KİPLER

1. Önceki bölümlerde *yalın kipleri* ele almış ve ne olduklarını, nasıl edinildiklerini göstermek için en önemlileri arasından örneklemeler yapmıştık; şimdi ise sıra karışık kiplerde... Değişik türlerden yalın idelerin bileşimlerinden oluşan bileşik ideleri, yalnızca aynı cins yalın ideleri içeren daha yalın kiplerden ayırt etmek için *karışık kipler*[1] diye adlandırdım: Bunlara örnek olarak *yükümlülük, sarhoşluk, yalan* ve benzeri verilebilir. Sürekli bir varlığa sahip gerçek varlıkların ayırt edici işaretleri değil de zihnin bir araya getirdiği dağınık ve bağımsız ideler olarak görülen yalın idelerin bileşimleri halinde bu karışık kipler böylece tözlerin[2] bileşik idelerinden ayrı algılanırlar.

2. Yalın idelerinde zihnin tümüyle edilgen olduğu ve tümünü dış duyum ya da iç duyum aracılığıyla şeylerin varlığı ve işlemlerinden edindiği, tek bir yalın ide yaratamadığını deneyim

1 Locke'un (şimdi kullanılmayan) bu adla tasarladığı ideler Reid tarafından "yalın ideler ya da nitelemelerin tek bir parça halinde birleşimi ile oluşturulan genel kavramlar" olarak açıklanmaktadır. (*Zihinsel Güçler,* V, 4. Bölüm)

2 Karışık kiplerin tözlerin ideleri değil; şeylere ait kavranılabilir sisteme göre oluşturulmaları söz konusudur. İnsanların yararına uygun biçimlenmektedirler, kendi kendilerinin ilk örnekleridirler ve kendilerini özenle oluşturanların düşüncelerinde bile, adları yitirildiği an varlıklarını da yitirirler. Değişen koşullara bağlı sosyal ilişkiler açısından yararlılıklarına göre oluşturulduklarından, bu çağ ya da bu ülkede geçerli yalın idelerimizin karışık kipleri başka ulus ve dönemlerde düşünülmeyebilir ya da anlaşılmadan kalabilirler.

gösteriyor bize.[3] Fakat karışık kip diye adlandırdığım ideleri iyice düşünürsek onların tamamıyla farklı olduklarını görebiliriz. Bu bileşimleri oluşturmada zihin çoğunlukla etkin bir güç uygular. Çünkü yalın idelerle bir kez donandı mı zihin onları çeşitli biçimlerde bir araya getirip doğada böyle birlikte var olup olmadıklarını dikkate almadan türlü bileşik ide oluşturabilir. Bu idelerin, kökeni şeylerin gerçekliği değil de daha çok insanların düşüncelerindeymiş gibi, "*kavramlar*"[4] olarak adlandırılmaları da bundandır sanıyorum. Yalnızca birkaçının gözlem ve anlama yetisindeki gibi bir arada varoluşlarına dayanabileceği bir yana böyle ideler kurmak için zihnin onların parçalarını bir araya getirmesi ve gerçek bir varlığa sahip olup olmadıkları hesaba alınmadan anlama yetisinde tutarlılık taşımaları yeterlidir. Örneğin ikiyüzlülük idesini ilk edinen insan, onu en başta iyi nitelikler sergileyen ancak hiç de bunlara sahip olmayan birini gözlemlemesi sonucu kazanmış ya da zihninde bu ideyi böyle bir modele tanık olmaksızın kurmuş olabilir. Şu açıktır ki, dillerin ve toplumların başlangıcında, yerleşik yapıların sonucu olan bileşik idelerin bir kısmı başka bir yerden çok insanların zihinlerinde yer almış olmalıdır ki onları simgeleyen adlar ve böylece biçimlenen ideler temsil ettikleri bileşimler var olmadan önce kullanımdaydı.[5]

3. Diller böylesi bileşimleri temsil eden sözcüklerle kurulu olduğundan, bu bileşik ideleri edinmenin bir yolu da onları simgeleyen terimlerin anlaşılır olmasıdır.[6] Çünkü, bir grup ya-

3 Yani, zihin iç ve dış duyuda sunulan varoluş görünüşlerinin ediniminde yalnızca edilgin bir güç sergiler; Çünkü herhangi bir istençli belirlememiz yoluyla göründüklerinden başka, fazlaca oluşturulamazlar.

4 "Kavramlar" insanların şeylerde özellikle dikkat ettikleri"niteliklerdir". Berkeley sonraları bu terimi Locke'un zihinsel ve istençsel işlemleriyle ruh, kişilik, bağıntı ve Tanrı ya da üstün Akılcı istenç ideleri gibi dış duyu ya da duyusal imgeleme gücü kapsamında ortaya çıkamayan idelerinin nitelikleri için kullanmıştır.

5 Bak: 3. kitap, 5. Bölüm, 5, 6 Kısımlar: Burada Locke demek istediğini örneklendiriyor.

6 Bu açıklama karışık kiplere uygun tanım içinde hep geçiyor.

lın idenin birleştirilmesinden doğdukları için bu yalın ideleri temsil eden sözcüklerle bunları anlayan birinin zihnine, gerçek varlığın aracılığı olmaksızın iletilebilirler. Bir insan kutsal şeylere *saygısızlık* ve *cinayet* sözcüklerinin simgelediği yalın idelerin birer birer açıklanması sonucu bunların idelerine sahip olabilir; bu suçları işlenirken görmediği halde.

4. Birçok ayrı yalın ide içeren her karışık kipin birliğinin kaynağını, bu kadar çok şeyin tek bir ideye nasıl dönüştüğünü, araştırmak akıllıca görünüyor çünkü böyle bir bileşim doğada hep var olmaz. Açıktır ki, karışık kipin birliği, zihnin çeşitli yalın ideleri birleştirme ve onları bu parçalardan oluşan tek bir bileşik ideye dönüştürme ediminden kaynaklanır; bu birliğin işareti ya da genelde onun tamamlayıcısı olarak düşünülen, o bileşime verilen bir addır. İnsanlar, tek bir bileşik ideyi oluşturan yalın ideleri değil de yalnızca adları olan bileşimleri dikkate alarak, karışık kipleri de ayrı adlarıyla düzenlerler genellikle ve böylece örneğin yaşlı bir insanın öldürülmesi bir insanın babasının öldürülmesi kadar doğasında tek bir bileşik idede toplanmaya elverişliyse de ilki için belirgin bir ad olmadığı halde ikincisi için *"ebeveyn öldürme"* adı var olduğundan yaşlı bir insanın öldürülmesi ne bir tikel bileşik ide olarak ele alınır ne de genç bir insan ya da başka herhangi bir insanın öldürülmesinden farklı türde bir eylem diye nitelendirilir.

5. İnsanların yalın idelerin birkaç bileşimini ayrı ve yerleşik kipler halinde ele alırken, şeylerin doğasında birleştirilmeye ve seçik ideler oluşturmaya bir o kadar yatkınlık taşıyan idelerini yadsımasının nedenlerini anlamak için biraz daha araştırma yaparsak dile ulaşırız, ki dilin amacı insanların düşüncelerini ortaya koymak ya da olabildiğince çabuk birbirlerine iletmek olduğundan insanlar çok az sözünü etmeye gerek duyduklarına boş vererek ve onları adlar koymadan bağıntılandırarak genellikle yaşamları ve konuşmalarında sıklıkla kullandıklarına ad-

lar verirler ve bu tür ide gruplarını bileşik kiplere dönüştürürler. Gerektiğinde, çok az kullandıkları ya da hiç işlerine yaramayan çok sayıda bileşik ideler ve adlarıyla belleklerini doldurmaktansa topladıkları ideleri adlandırmayı yeğlerler.

6. Bu bir dilde geçen birçok tikel sözcüğün başka bir dildeki tek bir sözcükle dile getirilememesini açıklıyor. Bir ulusun görenekleri, alışkanlıkları ve âdetlerinin, bir başka halkın hiç karşılaşmadığı ya da dikkate almadığı çeşitli ide bileşimlerini tanıdık ve gerekli kılması sonucu, günlük konuşmaya ilişkin şeylerdeki uzun kalıpları kaldırmak için, bu bileşik idelere adlar veriliyor doğal olarak; ve böylece zihinlerinde bir sürü seçik bileşik ideler yer alıyor. Yunan dilinde δστρακισμὸς ve Romalılardaki *proscriptio* diğer dillerde tam karşılığı olmayan sözcüklerdir; çünkü diğer ulusların insanlarının zihinlerinde var olmayan bileşik idelerin adlarıdır bunlar. Böyle bir görenek olmasaydı, böylesi eylemlere ilişkin bir kavram, bu terimlerle bağlanan ve birleştirilen ide bileşiklerinin kullanım alanı olmazdı, ki zaten bu bağlamda başka ülkelerde bu eylemlerin adları yok.

7. Aynı zamanda buradan neden dillerin sürekli değiştiği, yenilerini alıp eski terimleri bıraktığını da çıkarabiliriz. Alışkanlıklar ve sanılardaki değişme beraberinde üzerinde sıkça düşünülmesi ve konuşulması gereken yeni ide bileşimleri de getirdiğinden, uzun açıklamaları ortadan kaldırmak için onlara yeni adlar verilir, ve böylece bileşik kiplerin yeni türleri olurlar. Erteleme ya da başvuru sözcüklerinin temsil ettiği tüm ideleri sayma zahmetine girecek olan biri sözünü ettiğimiz yolla ne kadar çok farklı idenin kısacık bir sözcüğe nasıl sığdırıldığını ve böylece ne kadar az nefes harcandığını görecektir; başka birinin bunları anlaması için bu adlar yerini uzun bir ifadeye bırakacaktır.

8. Sözcükler ve kullanımlarını ele alacağım zaman[7] çok daha ayrıntılı inceleme fırsatım olacaksa da *karışık kiplerin adları* üzerinde durmaktan kendimi alamıyorum. İnsanların zihinleri dışında her yerde uzun süreli varlıkları söz konusuyken, düşünüyorken çok daha uzun kalan geçici ve süreksiz yalın ide bileşimleri, adlarında olduğu kadar hiçbir yerde sürekli ve kalıcı bir varlık göstermezler: Buna göre bu tür idelerde adlar, idelerin kendileri olarak ele alınmaya yatkındırlar. Örneğin, zafer ya da ölümsüzleşme idesinin nerede var olduğunu araştırırsak, hiçbirinin şeylerin kendilerinde bir yerde bir arada var olmadıkları açığa çıkar ki bunlar gerçekleştirilmeleri zaman isteyen ve hiç bir arada var olmayan eylemlerdir; bu eylemlerin yerleşik olduğu varsayılan insan zihinlerindeki ideler çok belirsiz bir varlık gösterirler: Dolayısıyla onları bizde kendilerini ortaya çıkaran adlarla bağlantılandırırız.

9. Karışık kipli bileşik ideler elde etmenin üç yolu vardır: *(1)* şeylerin kendilerinin gözlemlenmesi ve deneyimi yoluyla: Böylece, boğuşan ya da kılıçlaşan iki insan görerek bu eylemlerin idelerini ediniriz. *(2)* çeşitli yalın ideleri istemli olarak zihinlerimizde bir araya getirerek ya da buluş yaparak: Böylece baskıyı ya da kalıp çıkarmayı ilk bulan zihninde onun,varlığından önce, bir idesine sahip olur. *(3)* hiç görmediğimiz eylemlerin adlarını ya da göremeyeceğimiz hareketleri açıklama yoluyla ki bu en alışık olunanıdır: Karışık kipli bileşik idelerimizi oluşturacak olan ve onların tamamlayıcı parçaları olan tüm ideleri sayıp dökmek ve böylece hayal gücümüzün malzemesi yapmak da var bunun içinde... Zihinlerimizi iç duyum ve dış duyum aracılığıyla yalın idelerle doldurup onların adlarını edindikten sonra bu adlarla bir başkasının anlamasını istediğimiz herhangi bir bileşik ideyi ona açıklayabiliriz; öyle ki bu bileşik idenin içinde

7 3. kitapta.

bilmediği ve bizle aynı adı vermediği bir yalın ide yoktur.[8] Bitişik parçacıkları bileşik ideler olduğu halde tüm bileşik ideleri-mizi kendilerini oluşturan ve karışımlarında bulunan yalın idelere tümüyle çözündürülebilirler. Dolayısıyla *yalan* sözcüğünün temsil ettiği karışık kip şu yalın idelerden kuruludur: *(1)* sözler *(2)* söyleyenin zihninde belli ideler *(3)* bu idelerin işaretleri olan sözcükler *(4)* söyleyenin zihninde temsil ettikleri idelerden başka içeriklerde, değilleme ya da olumlama yoluyla bir araya getirilen işaretler. Yalan diye adlandırdığımız bileşik idenin daha fazla çözümlemesine girmeye gerek duymuyorum: Söylediklerim onun yalın idelerden kurulu olduğunu göstermek açısından yeterlidir. Okuyucumu bu bileşik ideyi oluşturan her bir tikel yalın ideyi sayarak sıkmak niyetinde değilim ki zaten kendisi bunu yapabilir. Ne kadar karışık ya da bitişik olurlarsa olsunlar en sonunda sahip olduğumuz ya da olabileceğimiz düşünce ya da bilginin malzemeleri[9] olan yalın idelere ayrıştırılabilen tüm bileşik idelerimizde de aynı şey yapılabilir. Tek başına sayı ve şeklin bize ne kadar tükenmez bir yalın kipler hazinesi sunduğunu[10] düşünecek olursak zihnin ide sıkıntısı çektiği gibi bir endişeye yer kalmaz. O zaman farklı yalın idelerin türlü bileşenleri ve sayısız kiplerini[11] kucaklayan karışık kiplerin az ve kıt olmaktan ne kadar uzak olduklarını kolayca

8 Kör doğmuş birinin imgelemine renge ilişkin olumlu bir ide sokmuş bir karışık kip bulamayız.

9 İnsanların sonlu varlıklar ve Üstün Varlığa ilişkin, tümüyle habersiz doğduğumuz —*tabula rasa*— edimsel nitelikler, davranış, geçmiş, şimdi ve gelecek hakkında bilgilenmek hatta fikir yürütmek için gereksindiği ve sahip olduğu tüm malzemelerdir sözü edilenler.

10 Bak: 2. Kitap, 7. bölüm, 10. Kısım.

11 Bak: 2. Kitap, 7. Bölüm, 14. Kısım. Yalın idelerinin -yani duyuda varoluşun onlara yansıyan ilk/asıl esinlerinin karışık kipleri insanlarca özenli bir etkinlikle/çalışma ile oluşturulabilirler ve bitimsizdirler. Locke başka bir yerde, "Tanrısallık, Ahlaklılık, Yasa, Politika ve başka bilimlerin alanına neredeyse bütünüyle giren bir içeriktedirler" der ve buna göre, sonuç olarak, kimi karışık kipler keyfi değildir ancak şeylerin anlaşılabilir/kavranabilir düzeninden temellenmektedirler.

imgeleyebiliriz. Öyle ki, bundan önce, öne sürdüğüm üzere iç duyum ya da dış duyum ve çeşitli bileşimlerinden edinilen yalın idelerle sınırlı olsalar da hiç kimsenin, düşüncelerinin sığacağı yeterlilikte alan ve kapsama sahip olmadığı konusunda, korkmaması gerektiğini göreceğiz.

10. Tüm yalın idelerimiz arasından en fazla kipe bürünen ve yapısında en çok karışık ide bulunduranların hangileri olduğunu gözlemlemek için zaman ayırmaya değer. Bunlar: (içlerinde tüm eylemleri barındıran) *"düşünme"* ve *"hareket"* bir de bu eylemlerin kaynağı olarak düşünülen *"güç"* ideleridir. Diyorum ki bu üç yalın ide en fazla kipe bürünen ve bu şekilde adlarıyla birlikte en fazla bileşik kip üreten idelerdir. *"Eylem"* insanlığın ve yasaların vazgeçilmez konusu olduğundan kuşkusuz çeşitli düşünme ve hareket kipleri dikkate alınmış, ideleri gözlemlenmiş, belleğe işlenmiş ve onlara adlar verilmiş olmalıdır ki onlarsız yasalar kötü ya da sakat olabilir ve karmaşa baskın olabilirdi. Böyle bileşik ideler ve adları olmadan insanlar arasında da sağlam bir iletişim kurulamazdı; böylece insanlar nedenleri, yolları, nesneleri, amaçları, araçları, zaman, yer ve diğer koşulları ile ayrılan eylemlerin kipleri ve aynı zamanda o eylemler için verilmiş güçlerinin idelerine gereksindiler, onlara adlar verdiler: Örneğin, *cesaret* başkalarının önünde korkmadan ya da çekinmeden istediğini söyleme ya da yapma gücüdür: Yunanlılar konuşma cesaretine özgün bir ad vermişler: αρρησία; bir şeyi sık sık yaparak edindiğimiz yapma gücü ya da yeteneği *"alışkanlık"* dediğimiz idedir; her koşulda eylemlilik için hazır ve atılgan olunduğunda bunu *"eğilim"* diye adlandırıyoruz. Buna göre *huysuzluk,* her an sinirlenmeye bir eğilim ya da yatkın olma durumudur.

Sonuç olarak: Zihnin eylemleri, *onaylama* ve *dikkate alma;* bedenin eylemleri, *koşma* ve *konuşma;* her ikisinin de eylemleri, *öç alma* ve *cinayet* kiplerini ele alırsak görürüz ki bunlar o ad-

larla dile getirilen bileşik idelerin yapıtaşı bir sürü yalın ide topluluklarından ibarettirler.

11. *Güç,* tüm eylemlerin kaynağı olduğundan, güçlerin taşıyıcısı tözler onları edime yönelttiklerinde *"nedenler"*;[12] bu nedenlerin sonucu olarak üretilen tözler ya da herhangi bir özneye bu güçlerin harekete geçirilmesi sonucu iletilen yalın ideler de *"etkiler"* diye adlandırılırlar. Yani töz ya da idenin üreticisi[13] *etki,* gücü harekete iten öznede *"eylem"*; içinde herhangi bir yalın idenin değiştirildiği ya da yaratıldığı öznede ise "tutku" adını alır. Sayısız etki söz konusu olsa da sanırım düşünen etmenlerde istem ve düşünme kipleri,[14] cansız etmenlerde de yalnızca hareket kipleri[15] olarak ele alabiliriz bunları. Yani yalnızca bu ikisini düşünebiliriz sanıyorum. Bunların dışında etki üreten herhangi bir eylem türü varsa da benim ona ilişkin bir kavramım ya

12 Bu durumda güç, varlık nedeni olarak bir töz öngörür/gerektirir. Gücün (edilgin ya da etkin olarak) sergilendiği ve ilintili olduğu bir tikel töze ilişkin bileşik ideden ayrı olarak, güç idesi yalın ve karışık olmak üzere çeşitli kipleriyle bir soyutlama/genellemedir. Önceki eşdeğerlerindeki etkiler ile etkileri ortaya çıkarmaya yönelik etkin güç nedenin içinde saklıdırlar; ki ahlaksal değilse de fiziksel bağlamda etkilerinden dolayı önemlidir. Fakat etik ölçülerle özgür olarak kabul edilen bir etmen, sözcüğün en derin anlamı ile, bir nedene ilişkin tek denenmiş/yaşanmış örneğimizdir.

13 Bir ağaç öğelerinden geliştirildiğinde, Locke'un bir tözün üretimi ile demek istediğinin bir örneğine ulaşırız; ağacın yaprakları rengini değiştirdiği, ortaya çıktığı ya da kaybolduğu zaman, yalın idelere kavuşulur ve yine yalın ideler yitirilir. Bak: 8. Bölüm, 23. Kısım.

14 "Düşünme ve isteme" böylece tinsel etmenlerin birincil nitelikleri iken cisimlerin tüm diğer nitelik ve güçlerinin bağlı olduğu söylenen birincil nitelikleri de uzam ve hareket kipleridir.

15 Burada ileri sürülen, yalnızca etkin aklın kendini sergilediği kipler değil aynı zamanda cisimlerin kendilerinin de "etmen" olduklarıdır. Cisimlerin evrimleşme sürecinde geçirdikleri ve maddi dünya değişmelerini de içeren hareket kipleşmeleri kendiliğinden etkili midirler? Hareket, hareketlerin dışında ve evrimleşmiş etkiler olarak bağıntılı olduklarından onlardan sorumlu bir etki ile anlaşılabilir düzeni içinde ya da hareket tarzı olarak ortaya çıkarılmakta ve korunmakta değil midir? Fiziksel etkilerin, eşdeğer ve potansiyelinde bulundukları, fiziksel nedenlerden evrimi, evrimin kendisinin kesinlikle ve baştan sona doğaüstü olması için, bir evrimleştiricinin sabit ve yaratıcı bir doğaüstü etkisini öngörmez mi/gerektirmez mi?

da idem yok diyebilirim; ve düşüncelerimin, anlayış yetilerim ve bilgimin öyle ötesinde olmalı ki benim için kör bir adamın renk ideleri kadar karanlıkta. Dolayısıyla belli bir eylemi dile getirir görünen birçok sözcük aslında eylem ya da eylem tarzı *(modus operandi)* hakkında hiçbir şey belirtmiyor ancak öznede bazı durumlar yaratan etki ya da nedenin doğurduğu sonuca göndeme yapıyor: Örneğin, *yaradılış, yok oluş*[16] kendilerinde onları üreten eylem ya da eylem tarzına ilişkin bir ide taşımaz yalnızca neden ve yapılan şeye ait ideyi içerir. Bir yurttaş soğuk hava suyu dondurur dediğinde dondurma sözcüğü bir eylem anlamı taşıyor gibiyse de aslında önceden sıvı olan suyun sert ve kıvamlı hale geldiğini yani etkiyi dile getiriyor bu sonucu doğuran eylemin hiçbir idesini içermeden.[17]

12. Güç ve eylem karışık modların en büyük kısmını oluşturuyorsa da başka yalın ideler ve onların çeşitli bileşimlerinin de göz ardı edilmediğini vurgulamayı gereksiz buluyorum aslında... Adlarıyla birlikte yerleşmiş tüm karışık kipleri sayıp dökmenin de bir âlemi yok. Bu, din, ahlak, hukuk, politika ve diğer çeşitli bilimlerde kullanılan bir sürü sözcükten oluşan bir sözlük yazmak demektir. Şu anki amacım için tüm gereken, hangi tür idelere karışık kip dediğimi, zihnin bunları nasıl edindiğini ve iç duyum ile dış duyumdan edinilen yalın idelerden kurulu bileşimler olduklarını göstermektir ki bunu başardığım kanısındayım.

16 Bir hareket tarzına göre etkin olarak işleyen bir gücü ifade eden sözcükler, *modus operandi* (hareket tarzı) gibi, duyusal imgelemde temsil edilemeyen/betimlenemeyen anlamları simgelerler. Bir *modus operandi* imgeleme/hayal gücünde izlenebilir: Yaratıcı güç böyle düşünülemez/anlaşılamaz. Doğal nedenin imgelenebilir art ardalığını sonunda yutan sonsuzluk kadar anlaşılamazdır. *Modus operandi* asıl eylem değildir; görünüşlerin art ardalığı, doğanın biteviye değişimi içindeki imgelenebilir biçim değişiklikleridir.

17 Ve bu fiziksel etkiler doğal nedenlerinin ölçülebilir eşdeğerleri olabilirler; öyle ki birinin diğerini anlaşılabilir bir düzen/sıra içinde izlediği gösterilebilir.

23. BOLUM

TÖZLERE İLİŞKİN BİLEŞİK İDELERİMİZ

1. [1]Zihin dış ve iç duyum yoluyla çok sayıda yalın ide ile donanırken bunların belli bir kısmının sürekli uyum içinde olduklarının da ayırdına varır. Tek bir şeye ait sanılan bu ideler ve genel kavrayışlara uygun görülen, çabuk iletişim için yararlanılan sözcükler tek bir öznede birleştirilip tek bir adla adlandırılırlar: Ki böylece aslında bir sürü idenin karışımı olduğu halde bilmeden tek bir yalın ideymiş gibi söz eder ve öyle düşünürüz. Çünkü, söylediğim üzere, bu yalın idelerin kendi kendilerine nasıl varlıklarını sürdürdüklerini imgelemeksizin[2] ortaya çıkmalarını sağlayan ve varlıklarının güvencesi bir *substratum*[2] varsayımına kaptırırız kendimizi, ki bu *"töz"* dediğimiz şeydir.

---

1 Bu kısımda, bir bireysel tözün bileşik idesinin, iç ve dış duyumun deneyimimizde toplu olarak bir arada var oldukları görülen görünüşler sayesinde doğduğunu göstermektir amaçlanan. Birçok yalın idenin bir araya toplanması değil, ters bir genelleme/soyutlama işlemi ile oluşturulan genel töz idesi yanlış anlaşılmıştır; gerçekten var olan görünüşleri somutlaşmamış olarak düşünmek gibi bir zihinsel yeteneğimiz olmadığından, genel töz idesi tüm tikel tözlere ait bileşik idelerin kökeninde vardır.

2 "Nasıl'ı imgelemeden" —"varsaymaya alışırız." Bu ifadeler, töz idesini, deneyimin tam anlaşılabilirliği içinde bulmak yerine, imgeleme ve alışkanlığa bağlar gibidir. Alışkanlık, şu yalın ideler ya da nitelikleri şu tikel tözlerle bağlantılandırmamızı açıklayabilir fakat uslamlama sürecinde somut gerçeklikler olduklarını kavramak için onları somutlaştırmaya/cisimleştirmeye gerek olduğunu göstermez. Locke, buna göre, Stillingfleet'e yazdığı üçüncü mektubunda (sf: 375) kullandığı dili savunuyor: "Zat-ı âliniz töz idemizi yalnızca varsayıma dayandıracak biçimde, onu ortaya

2. Öyle ki genel olarak salt töz kavramımızı irdelersek genelde *ilinekler* diye adlandırılan ve bizde yalın ideleri üretme yetkinliğinde olan nitelikleri *neyin desteklediğini*[3] bilmediğimiz varsayımından öte töze ilişkin herhangi bir idemiz olmadığını görürüz. Birine renk ya da ağırlığın barındığı özne nedir diye sorulsa söyleyecek bir şey bulamaz fakat bu katı uzanımlı parçalardır. Bu katılık ve uzamın dayanağı nedir dense bu kez daha önce sözünü ettiğimiz Kızılderililiden daha doyurucu yanıtlar veremez.[4] Anımsarsanız, dünyayı kocaman bir filin desteklediğini söyleyen Kızılderiliye fil neyin üstünde duruyor diye sorulmuş

çıkaran ve içerenin yalnızca varsayma olduğunda ısrarınızı sürdürüyorsunuz; anlayabildiğim kadarıyla, kendiniz de, kiplerin kendi kendilerine varlıklarını sürdürdürdükleri varsayımı şeylere ilişkin kavramlarımıza aykırı olduğundan 'töz vardır' sonucuna varıyorsunuz; ve niteliklerin kendi kendilerine varlık sürdürmelerini anlayamadığımızdan ben de aynı sonuca vardım." Başka yerlerde de yalın idelerin gerçekliği için zihinde somutlaştırılmaları gerektiği üzerinde ısrar ediyor.

3 Soyut töz sınıflaması yerine bir "destek"ten söz etmek, yanılgıya düşürebilir ve —tüm algılanır niteliklerden sıyrılmış— içinde ve dolayısıyla kısmen gerçekten beliren gerçek görünüşlerle bizden gizlenen bir şeyi çağrıştırabilir. Tikel tözlerle sunulan tüm görünüşler soyutlaştırıldıktan sonra tözün kendini somutlaştırmaya çalışmak, kendimizi kendi yaradılışımızın başa çıkamayacağı bir güçlüğe sokmak olur. Tikel tözlere ilişkin genel idemizi yalın idelerimizden ve onlar aracılığıyla ediniriz ki yalın idelerimizin soyut ve kendiliğinden imgelenemez olan tözden olduğu kadar bu genel ide de onlardan ayrılamaz. Cisimsiz uzay, olgular olmaksızın süre, etkileriyle ortaya çıkmayan güç ve görünüşlerle kısmen de olsa sergilenmeyen töz sonunda sonsuzlukta yitip giden, mutlak eksikli sonlu deneyim ve imgelem idelerini örneklemektedirler. Locke düşüncedeki töz idesinin, yani genel idenin, tikel tözlere alıştıkça bireysel zihinde yavaş yavaş oluşturulduğu ya da ortaya çıkarıldığını ima eder. "Tözlerin hareket ve kiplerinin ideleri genellikle genel göz idesinin kendisinden önce zihinlerimizdedirler." (S. Bold'a Mektup, 16 Mayıs, 1699)

4. Bize "renkli ve ağır" ve de "katı ve uzamlı" olarak sergilenenin ne olduğu sorulduğunda, yanıtımız renkli, ağır, katı ve uzamlı olan hiç olmazsa bir tözdür şeklinde olmaz mı? Mükemmel/Tam ya da sonsuz töz idesi herhangi bir zihne tüm olası bağıntılarıyla beraber sunabildiği tüm görünüş ve etkilerin bir idesi olur. Cisimsel ya da tinsel tüm bireysel tözlerin bir insan deneyiminde kendilerini sergiledikleri kısmi ya da olası görünüş bir insanın oluşturabilmesi için sonsuz zaman gerektiren mükemmel ideden ancak derece olarak farklılaşır. Fakat Locke ve diğerleri tözleri tümüyle görünüşlerin ardında bırakmış gibidirler.

o da "kocaman bir "kaplumbağa" diye yanıtlamıştı; ancak kaplumbağanın altında neyin durduğu sorulduğunda da "ne olduğunu bilmediğim bir şey" demişti. Dolayısıyla, açık ve seçik idelere sahip olmadan, burada da olduğu gibi, içi boş sözcükleri kullandığımız her durumda çocuklar gibi konuşuruz. Onlara bilmedikleri bir şey sorulduğunda hemen şu doyurucu yanıta uzanırlar: Bir şey: Doğrusu çocuklar ya da yetişkinler bunu söylediklerinde ne olduğunu bilmediklerini gösterir. Bilmeye çalıştıkları şey hiçbir seçik idesine sahip olmadıkları, tamamıyla hakkında bilgisiz ve cahil olduklarıdır.[5] O zaman töz genel adını verdiğimiz ide, var olduklarını gördüğümüz, dayanacakları bir şey olmadan varlıklarını sürdüremeyeceklerini düşündüğümüz niteliklerin bilinmeyen ancak varsayılan desteğinden başka bir şey değildir ki buna *töz* diyoruz. İngilizcede sözcüğün asıl anlamı "altta duran" ya da "destekleyen"dir.[6]

3. Belirsiz ve göreli *genel töz* idesinden sonra insanların duyumlarının gözlemi ve deneyimi ile bir arada var oldukları fark edilen yalın ide bileşimlerini toplayarak *tözlerin tikel türlerinin*[7]

5 Leibniz'in de söylediği üzere, bu güçlükler, tözleri onlara ilişkin bileşik idelerimizde belirdikleri ölçüde "somut" olarak düşünmek ve belirtmek yoluyla giderilir.

6 Bu yanıltıcı mecazlarda bile Locke, bireysel tözlere ilişkin bileşik idelerimizin yapısındaki, ne somutlaştırabildiği ne de dışlayabildiği fakat düşüncenin deneyimimizle sunulan görünüşlerle sınırlı olduğu ilkesiyle uyuşması güç olsa da gerçeklere olan güçlü inancı dolayısıyla tümüyle karşı çıkamadığı bir kavramı kabul ediyor. Haklı olarak duyusal imgelemeye göre, akıldan geçen diğer yüksek idelerle benzeşen "belirsizlik" özelliğini vurgular. Yarı bilinçli olarak onu uydurma/düş ürünü olarak ele almanın, gerçekliği Hume'un da ileri de göstereceği üzere, yalnızca izlenimler zincirine dönüştürmek olduğunu görür.

7 Locke genel töz kavramından (yalnızca genelleme olmayan) ve açıklanması şeylere ilişkin kavramlarımıza ters düşen, varsayılan ya da karmaşık, ideye geçmekten mennun gibidir. Tüm iç ve dış duyum verilerimizi ister istemez içeren tikel töz türlerini, salt kavramın içerildiği, maddi ya da tinsel somut töz idelerinde soyut ve kendiliğinden imgelenebilir olmayan kavramı bir arada toplamak suretiyle, sıkıştırır. Bu bölüm açıkçası, 2. kısmın konusu olan ve tikel tözlere ilişkin bileşik idelerimizin desteği/dayanağı olarak tekrar tekrar göndermede bulunulan genelde töz idesi değil de tözlere

idelerine ulaşırız; bu ide bileşimlerinin o tözün bilinmeyen özü[8] ya da tikel iç yapısından geldikleri varsayılır. Dolayısıyla bir insan, at, altın, su ve benzerinin idelerini ediniriz ki tözlere ilişkin olarak, bir arada var olan[9] belli yalın idelerden daha başka *açık* ideye sahip olmak ya da olmamak herkesin kendi deneyimine kalmış. Bir demirci ya da mücevhercinin genellikle bir filozoftan daha iyi bildiği, tözlere ilişkin bileşik ideyi oluşturan, demirde ya da elmasta bir araya gelen sıradan niteliklerdir. Bir filozof hangi *tözsel formlardan*[10] söz ederse etsin onlarda bulunan yalın idelerin bir toplamı ile kurulan dışında tözlere ilişkin hiçbir ideye sahip değildir. Yapılarındaki tüm yalın ideler dışında, tözlerin bileşik idelerinin hep ait oldukları şeyin karışık bir idesini[11] taşırlar ve dolayısıyla herhangi bir tür tözden söz ettiğimizde şu niteliklere sahip, bir cisim gibi uzanımlı, şekli

---

ilişkin bileşik idelerimiz üzerinedir. İç ve dış duyumlardaki deneyimimizin —nasıl olursa olsun ve ne anlama gelirse gelsin— (kısmen) sergilenen tözlere ait bir deneyimimiz olması gerektiği, doğrudan değilse de bu bölümde dolaylı olarak vurgulanan bir noktadır. Fakat görünüşleri somutlaştırmaya/cisimleştirmeye yönelik bu zihinsel gereğin bir analizi Locke'ça bir kenara bırakılmaktadır.

8 "Öz": Bir tözün özü içinde onu o töz türü yapandır. Bak: 3. kitap, 3. Bölüm, 15. Kısım.

9 Görünüşlerin, sonlu tinlerin duyusal sunumlarında/betimlerinde, Tanrı tarafından sağlanan bir arada varlıkları/varoluşları Berkeley'e göre maddi töz denenleri oluşturur. Berkeley buna göre öz-bilinçli tinde bulur, duyusal imgelemede betimlenemeyen bir kavramını taşıdığımızı söylediği tözlerini.

10 Okulcuların (skolastikler) tözsel formu, tözlerde onlara tanımlanabilirlik sağlayan karakteri kazandıran (varsayımsal) gerçek ve maddesel olmayan ilkedir.

11 Somut gerçeklik içeren, tözün kendisine ilişkin, karmaşık ya da bulanık/belirsiz ide. Locke bunun, kendisine ait olduklarına karar verebilecek ve içlerinde bir kavramını yakalayabilecek denli görebildiğimiz görünüşler ya da yalın idelerden kesinlikle ayrı bir şeyin idesi olduğunu söylemek ister gibidir. İdenin belirsizliği ve bu tür ide ile tümüyle duyusal ide kaynağını uzlaştırmanın imkânsızlığı kadar deneyim alışkanlığındaki kökeni hakkında söyledikleri bir sürü kuşku yarattı ki Stillingfleet'e yazdığı şu mektupta bunlara karşı bir savunma getiriyor: "Tözün varlığı konusunda kararsızlıkla suçlanıyorum ve bunu töze ilişkin eksik ve sakat idem ile yaptığım söyleniyor. İzninizle söylemek istiyorum ki, kendimizi bir *substratum*

olan ve hareket kapasitesinde, bir tin gibi düşünme yetkinliğinde olan bir şeydir deriz. Buna göre sertlik, gevreklik ve demiri çekme gücünün bir mıknatısta bulunan nitelikler olduğunu söyleriz. Bu ve benzeri söylemler tözün hep uzanım, şekil, geçirmezlik, hareket, düşünme ya da diğer gözlemlenebilir ideler dışında bir şey olduğunun sanıldığı ancak nedir bilinmediğini gösterir.[12]

4. At, taş ve benzeri töz türüne ilişkin düşündüğümüz ya da konuştuğumuzda, taş ya da at diye adlandırılan şeyde birleşik olarak bulmaya alışık olduğumuz duyulur niteliklerin çeşitli yalın idelerinden kurulu bileşimden başka bir ideye sahip de-

varsaymaya alıştırmış olmamıza tözün varlığı değil töz idesidir dayandırdığım; zaten sözünü ettiğim de tözün varlığı değil yalnızca idedir. Her yerde insanın bir töz olduğunu onaylayıp bunu temel aldıktan sonra tözün varlığını sorguladığım ya da ondan kuşkulandığım gibi bir sonuç çıkarılamaz. Ayrıca, dış duyum katı ve uzamlı, iç duyumsa düşünen tözler olduğuna dair delillerle doludur. Öyleyse söylediklerimden tözün varlığına ilişkin düşüncelerim zarar görmez; ve töz idesi gölgelense bile, (şeylerin varlığı idelerimize bağlı olmadığından) tözün varlığı töze ilişkin yalnızca belirsiz kusurlu bir ideye sahibiz dememle tehlikeye girmez; aynı zamanda bu idenin bir *substratum* varsayma alışkanlığımızın ürünü olduğu ya da aslında hiçbir töz idemiz olmadığını söylemem de durumu değiştirmez. Çünkü idelerini taşımadığımız çok sayıda şeyin varlığı kabul edilmektedir." (İlk *Mektup,* sf: 32, 33) İfadenin karmaşıklığına karşın, bu söylediklerini duyusal imgeleme ile betimleyemeyip maddi ya da tinsel olmak üzere şeylerin somutluğunun dayanağı olan, "şeyin" idesine bu yolla ulaşsak da sonuç olarak tözsel gerçekliği yadsımak durumunda değiliz ya da belirsiz idemiz deneyim alışkanlığımızın bir sonucu ise de tüm tamamlanmış kavramların olması gerektiği gibi, aynı biçimde o alışkanlığa bağlı ve belirsizdir şeklinde bir anlam çıkarılabilir. Onları deneyimsiz ya da deneyimi onlarsız düşünemeyiz; fakat insanın anlama yetisi ve deneyimin sınırlılığı/sonluluğu dolayısıyla belirsiz ve eksikli olmaları kaçınılmazdır.

12 Locke'un gerçekliğe ilişkin tüm idelerimizin iç ve dış duyularda sunulan görünüşleri içermesi gerektiği varsayımı ile uzlaştırmak/bağdaştırmak zorunda olduğu, bileşik içerikteki bu "bir şey"in yadsınamaz varlığıdır. Bağlı oldukları "bir şeyin" görünüşleri ya da göstergeleri/delilleri/yansımaları oldukları fikrini taşımalıyız. Bu durumda tözler ne bir öznenin içindedirler ne de o öznenin oldukları doğrulanabilir ki öyleyse bağımsızdırlar: Fakat genera ve species (Aristo'nun ikinci tözleri) özneleriyle doğrulanabilirdirler. Öyleyse tözsel bir öznenin adını, bir sıfatını saptayamadan anlayamayız ki sıfatlar bağlı oldukları asıllar anlaşılmadan kavranılabilir değildirler.

ğilsek de *"başka bir şeyin içinde yer almadan nasıl tek başlarına var kaldıklarını anlayamadığımızdan"* onların bir ortak özne ile desteklendiği ve bu ortak öznenin içinde olduklarını varsayarız. Töz adı ile belirttiğimiz destekle ilintili açık seçik hiçbir ideye sahip olmadığımız kesinse de, varsayarız.

5. Zihnin düşünme, usavurma, korkma gibi işlemlerinde de aynı şey gözlemlenebilir. Kendi kendilerine varlıklarını sürdüremeyecekleri sonucuna vardığımızdan, bedene ait olabilmeleri ya da bedence üretilebilmelerine de akıl erdiremediğimizden, bunları *"tin"* dediğimiz başka bir tözün eylemleri olarak düşünmeye eğilimliyizdir. Buradan şu ortaya çıkıyor ki, duyularımızı etkileyen birçok duyulur niteliği içeren bir şey olduğundan başka ilgili hiçbir ide ya da kavrama sahip olmadığımızdan düşünme, bilme, kuşku duyma, hareket gücü ve benzerinin sürdüğü bir tözü var kabul ederek cisim hakkında olduğu kadar tinsel tözün açık bir kavramına sahibiz. Biri (ne olduğunu bilmeden[13]) dışarıdan edindiğimiz yalın idelere *substratum* olduğu varsayılan; diğeri de (benzer bir bilgisizlikle[14]) kendi içimizde deneyimlediğimiz işlemlere *substratum* olduğu varsayılandır. Öyleyse, maddedeki somut töz idesinin kavrayış ve anlayışımızdan uzaklığı *tinsel töz* ya da tinin uzaklığı kadardır. Bu durumda, tinsel tözün herhangi bir kavramına sahip olmayışımız onun var olmadığı sonucuna götüremez bizi ki aynı nedenle bedenin varlığını da yadsıyamayız. Maddenin tözüne ilişkin açık seçik bir

13 Belirginleşene dek —nitelikleriyle somutlaşana/görünüş kazandırılana dek— duyusal bir idesine sahip olamayız; fakat görünüş kazandıklarında da mutlaka Locke'un, kendini ortaya çıkaran fiziksel değişmeler eşliğinde süren ve bağımsız bir şey, destek (dayanak) dediğini öngörür/gerektirirler. Bu arada böylece uyarılan duyular üstü ide aracılığıyla, görünüşler somut biçimde düşünülürler. Fakat töz bir şey ve görünüş ya da nitelikleri de başka bir şey değildir. Tözlerin olabildiğince kendini gösterdiği şeylerdir nitelikler.

14 Bize şu şu kipler ve şu şu etkiler halinde göründüğü kadarıyla "ne olduğunu biliyoruz" ve kipler ve etkilerin "kipleşen ve etken bir şeyi" işaret ettiklerini düşünmek durumundayız.

ide taşımıyoruz diye cismin olmadığını kabul etmek bir tinin tözüne ilişkin açık seçik idemiz olmadığından tinin varlığını yadsımak kadar akla uygun olabilir.[15]

6. Genel tözün[16] gizli doğası bir yana tözlerin tikel seçik türlerine ilişkin tüm idelerimiz, birleşimlerinin, bilinmeyen ancak bütünün kendini sürdürmesini sağlayan, nedeninde bir arada var olan, değişik yalın ide bileşimleridir yalnızca.[17] Bu bileşimlerle tikel töz türlerini ideler halinde zihnimize yerleştiririz ve ayrı ayrı adlarıyla da başkalarına iletiriz. Örneğin, insan, at, güneş, su, demir sözcüklerini duyar duymaz herkes zihninde, genellikle gözlemlediği ya da bu ad altında bir arada bulunduğunu kurguladığı çeşitli yalın idelerin bir bileşimini oluşturur; bu idelerin başka hiçbir şeyde değil ancak bu bilinmeyen ortak öznede yapışık olduğu[18] ve yalnız onun doğasında bulunduğunu varsayar: Şu var ki, bir töze ilişkin sahip olunan, örneğin altın, at, demir, insan, ekmek gibi öznelerde var olduğunu düşündüğü, duyulur niteliklerin idesidir; bir arada var olduklarını gözlemlediği nitelikler ya da yalın ideleri besleyen bir *substratum* varsayımı söz konusudur. Örneğin güneşe dair konuşan ve düşünen biri güneş diye adlandırdığı şeyde bulunan parlaklık, sıcaklık, yuvarlaklık, bizden uzak olması gibi nitelikler, ideler ya da özellikleri aşağı

15 Leibniz'in de vurguladığı üzere Locke, tinin en azından cisim kadar deneyimimizle seçik olarak bize yansıtıldığını belirtmektedir.

16 Locke bu tözden, kendi kipleşmeleri ya da somut ve tikel haldeki tözden sayıca farklı, gizli bir şeymiş gibi söz eder. Ancak sonraları Hume'un daha açıkça söyleyeceği gibi, Locke kof, soyutlaştırılmış görünüşlerle yetinmeyecek denli deneyim kazanımlarına güvenir.

17 "Birliklerinin bilinmeyen nedeni" —kendini kısmen sergileyen görünüşlerde ve onlar aracılığıyla ve insanların sonlu deneyimleriyle ancak ulaşabildikleri, görünüş ya da etkilerine ilişkin yetersiz bilimsel ve felsefi bilgiler çerçevesinde "eksik bilinen".

18 "Başka bir şeyin içinde barınmaz": Yani, başka bir şeyin bir kipi ya da niteliği olduğuna karar verilemez, böylece bu derece bağımsızdır. Bu her birinin kendini göstermek için diğer tözlere ve bütünlüğünü korumak için Tanrıya gereksindiği evrensel sistem içi öğeler olarak nedensel bağımlılık taşıyan sonlu bireysel tözlerle uyumludur.

yukarı tam olarak gözlemlemiştir zaten. Güneş idesi de bu tür yalın idelerin toplamından başka bir şey değildir.[19]

7. Bir tikel töz türünde var olan yalın idelerin çoğunu bir araya getiren insan onun en kusursuz idesine sahiptir. Tözün etkin güçleri ve edilgin kapasiteleri de[20] yalın ideleri arasında sayılabilir.[21] Örneğin, demiri çekme gücü mıknatıs dediğimiz tözün bileşik idesinin bünyesindeki yalın idelerden biridir; ve çekilme gücü ise demir dediğimiz bileşik idenin bir parçasıdır: Bu güçler bu öznelerin doğasında var olan nitelikler olarak geçer. Çünkü her töz, içinde gözlemlediğimiz güçle, bizde doğrudan ürettiği yalın ideler gibi başka öznelerde de kimi duyulur nitelikleri değiştirebildiğinden, diğer öznelerde yarattığı yeni duyulur niteliklerle de bize duyularımızı dolaylı yoldan etkileyen güçleri sergiler: Örneğin, dış duyularımızla ateşten sıcaklığı ve rengini doğrudan alırız ki bunlar, aslında, bizde bu ideleri üretmeye yarayan güçleridir ateşin: Aynı zamanda, yine dış duyularımızla, mangal kömürünün ateş içindeyken rengi ve gevrekliğini de algılarız ki bu ateşin odunun rengi ve yapısını da değiştirmeye yetkin bir diğer gücüdür. Bunlardan bizim dolaylı

19 Locke tözlerin kip ve hareketlerinin idelerinin genellikle tözün kendi genel idesinden önce zihinde yer aldıklarına inanır. İde (kavram), tözlerin iç duyum ya da dış duyumda sunulan görünüşler yani yalın idelerle kendilerini sergiledikleri deliller yoluyla ortaya çıkar.

20 Var olan tikel tözlerin mükemmel/kusursuz ya da tam idesinde, bu tözleri doğaüstü ya da tinsel, aynı zamanda doğal sistemdeki olası tüm delilleri ve bağıntıları ile betimleyemez miyiz? Bu bölümün amacı evrendeki her bir töze ilişkin herhangi bir insan kavrayışının bu idealden ne kadar yoksun ve uzak olduğunu göstermektir.

21 Leibniz'e göre, her töz ya da *monad* (zerre, atom) mutlaka etkindir ve yalnızca bilinçsiz ve bilinçli etkinlikleri ile günyüzüne çıkarılır. Locke maddesel tözlerin güçlerini, başka şeylerdeki değişmeler kadar, neden oldukları ikincil ya da alıntı/yüklenen nitelikleriyle; ve tinsel tözlerde, edilgin duyarlılıkları ve istençli belirlemeleri ile görür. Diğer yandan, cisimlerin katılığı ile tinlerin bilinçli kişiliğine gelince, Locke maddesel ve tinsel tözlerin başka tözlerde etkiler üretme güçlerini değil de daha çok kendilerini ortaya çıkardıklarını düşünür.

algıladığımız -odunun geçirdiği- değişiklik ise doğrudan bir güç etkisidir: Bu güçlere biz ateşin niteliklerinin bir kısmı diye bakar ve ateşin bileşik idesine katarız. Bildiğimiz tüm güçler üzerinde işlem yaptıkları öznelerdeki kimi nitelikleri değiştirmekle son buldukları ve böylece bize bu değişiklikleri yeni duyulur ideler gibi[22] gösterdiklerinden, kendilerinde düşünülen bu güçler tümüyle bileşik idelerse de onları töz türlerinin[23] bileşik idelerini oluşturan yalın ideler arasında sayıyorum. Bu saklı güçleri, tikel tözleri düşünürken zihnimizde canlandırdığımız yalın ideler arasında saydığım zaman bu genel anlamdan hareket ettiğim düşünülsün isterim. Çünkü çeşitli töz türlerinin tam seçik kavramlarına sahip olmak için onlarda yer alan güçlerin ele alınması zorunludur.

8. İkincil nitelikler tözlerin birbirinden ayırt edilebilmelerini[24] sağladıkları ve ayrı ayrı tözlerin bileşik idesinin[25] genelde önemli bir parçasını oluşturduklarından güçlerin de tözlere ilişkin bileşik idelerimizin küçümsenmeyecek bir parçası olduğundan kuşku yoktur. Cisimlerin en küçük parçalarının gerçek yapı ve farklılıklarının dayandığı[26] hacim, doku ve şeklini duyularımızla keşfedemediğimizden, zihnimizde onlara ait ideler oluşturma ve birbirlerinden ayırt etmede ikincil nitelikleri özgün işaretler ve belirteçler olarak kullanmak durumundayız. Halbuki tüm ikincil nitelikler yalnızca güçlerdir. Haşhaşın rengi ve tadı da uyuşturucu ve uyutucu özellikleri kadar, bedenimizin farklı kısımlarında farklı etkiler üretmeye uygun, birincil niteliklerle[27] beslenen güçleridir yalnızca.

22 "Yeni duyulur ideler" güçlerin sergilendiği yeni yalın ideler.
23 Güç idesi tamamıyla duyuda sunulan bir niteliğin idesidir.
24 "Tözler" tinsel değil, maddesel tözlerdir, 7-14 kısımlarda sözünü ettiği.
25 Bak: 2. Kitap, 8. Bölüm, 10, 13, 14, 23-26. kısımlar.
26 Bak: 2. Kitap, 8. Bölüm, 10, 13, 14, 23-26. kısımlar.
27 Maddesel tözleri önemli kılan ikincil niteliklerin birincillere bağlılığı başka bir yerde daha az kesinlikte verilmektedir, örneğin 4. Kitap, 3. Bölüm, 11. Kısım.

9. Cisimsel tözlere ilişkin bileşik idelerimizi oluşturan üç tür ide vardır.[28] *(1)* Dış duyularımızla keşfedilen ve şeylerde algılamasak da var olan, hacim, şekil, sayı, durum ve cisim parçacıklarının hareketi gibi birincil niteliklere ait ideler;[29] *(2)* Tözlerin bizde dış duyular yoluyla çeşitli ideler üretme güçleri olan ve birincil niteliklere bağlı ikincil duyulur nitelikler. Bunlar kendi nedenlerinde saklıdırlar, yoksa şeylerin kendilerinde yer alan ideler değildirler.[30] *(3)* Bir tözde bizde öncekinden farklı ideler üretecek biçimde birincil niteliklerin değiştirimi ya da diğer tözlerde böyle bir değişiklik yapma eğilimini sezeriz ki bunlar etkin ve edilgin güçlerdir; tümü de duyulur yalın ideler doğururlar. Bir mıknatıs en küçük demir parçalarında nasıl bir değişiklik yapma gücüne sahip olursa olsun, demir üzerinde işleyen güç duyulur bir hareket sergilemedikçe, bu gücün kavra-

28 Bu ve bir sonraki kısımda söylenenler cisimlerin nitelik ve güçlerine ilişkin olarak 8. bölümde söylenenlerin bir tekrarı gibidir.

29 Berkeley'in cisimlerin bağımsız edimsel varlığına karşı uslamlamalarındaki başlıca savı, bize yansımaları sağlayan birincil niteliklerin hepsinin aglılanmadıkları zamanda içlerinde var oldukları varsayımının karşısındadır. Uzam ve katılığın, tüm duyabilir varlıkların yokluğunda koku ve tatlarda olduğu gibi, tüm algılama etkinliklerinin yokluğunda kullanılabilirliğini ya da anlamlılığını yitirdiğini ileri sürer. Hepsi de algılayıcı tinin, sonlu tinlerin duyu deneyimlerinde edimsel olarak görünen ve önünde sonunda Üstün Tin tarafından belirlenen, etkin gücü ve canlı deneyimi içinde ve aracılığıyla somutlaştırılır. Katılar tatları kadar katılıkları açısından da algılayıcılara mutlak bağımlıdırlar; ancak algılayıcı varlıksa aynı şekilde onlara bağlı değildir. Algılayıcı varlık, dolayısıyla, katı bir nesnenin olamayacağı bir bağlamda bir tözdür.

30 Leibniz'de tözlerin idesi tözün güç ile özdeş olacak biçimde akıl almaz miktarda kendiliğinden etkin güçler ya da monadların idesidir; ve bu monadoloji (atomculuk) Spinoza'nın, nedensel etki içermeyen ussal bir sonuçlar evreninde ortaya çıkan, *unica substantia* kavramına ters düşer. Locke —nedenlerinde var olan şeyler— tözler içinde var olan güçlerle ne demek istediğini açıklamıyor ancak maddesel bir tözün birincil niteliklerinde doğrudan görünümü ile kendisinin başka tözler üzerindeki etkilerinde dolaylı görünümü arasındaki farkı koyuyor. Bir neden, yani (tinsel ya da maddesel) bir töz, etkin ve edilgin güçler içerdiği kabul edildiğinde, etkinliği ile nedenden çıkarılanı karşılayan etkilerinin toplamı ile özdeş tutulabilir mi?

mına sahip olmayız. Her gün kullandığımız cisimlerin bir diğeri üzerinde binlerce değişiklik yapmış olacağının ayırdında değiliz, çünkü duyulur etkiler bırakmıyorlar.

10. *Güçler,* dolayısıyla, tözlere ilişkin bileşik idelerimiz içinde önemli bir yere sahiptir.[31] Altının bileşik idesini incelerseniz bünyesindeki idelerin yalnızca güçler olduğunu görürsünüz; eritilme fakat ateşte öylece kalabilme gücü ve *aqua regia*'da çözülme gücü altına ilişkin bileşik idemizin rengi ve ağırlığı kadar zorunlu idelerdir ki iyice düşünülürse bunlar yalnızca farklı güçlerdir. Doğrusu "sarılık" gerçekten altında değildir fakat uygun ışık yansıtıldığında gözlerimiz aracılığıyla bizde o ideyi üretme gücüdür. Güneş idemizden bir türlü çıkarıp atamadığımız ısı ise güneşin balmumunda ürettiği beyaz renk gibi yine güneşin kendinde olmayan bir idedir. Bunlar da güneşin duyulur parçalarının şekil ve hareketiyle, bir insanda ısı idesini üretecek biçimde etki yapan; balmumu üzerinde, bir insanın beyaz idesini almasını sağlayacak bir işlemde bulunan güçlerdir.[32]

11. Cisimler en küçük parçacıklarını ve duyulur niteliklerinin bağlı olduğu gerçek yapıyı seçebilecek keskinlikte duyularımız

31 Yani, bir şey, büyük ölçüde, esas itibariyle, ne yapıyorsa odur. Leibniz onun yalnızca yaptığı ya da yapabildiği olduğunu söyler —yaptıklarını içeren tözüdür. Şeylerin kimliğini yalnızca etkinlik ya da davranışlarında bulur, Leibniz.

32 Locke'a göre, tözlerin nasıl davrandığını, yani güçlerini araştırmak, genel töze ilişkin belirsiz ide konusunda tahminlerde bulunmaktan daha önemlidir. Yararcı Locke ve tümüyle kurgucu Spinoza tarafından kabul edilen iki zıt felsefi görüş de tözü ele alış tarzlarında bu zıtlığı yansıtır. Locke tamamen yadsıyamadığı görünüşleri somutlaştırmaya yönelik zihinsel zorunluluk varsayımını göz ardı ederek maddesel ya da tinsel bireysel tözlere ilişkin idelerimizin kaçınılmaz yetersizliği üzerinde ısrar etmektedir. Akosmik (Evrensizci) Spinoza'ya göre, Locke için her şey olan bireysel şeyler ve varlıkları görünen her şeyi içeren tek gerçek varlık, Tek Töz kavramı içinde kaybolur; öte yandan Locke'da *res particulares* (tikel şeyler), Tek Töz ya da *sub specie aeternitatis* felsefi yaklaşımıyla çözümlenemeyen bireysel ve geçici (dünyevi) bilgi dahilindeki imgelem ve deneyim ürünü yetersiz idelere karşılık gelmektedirler.

olsaydı, hiç kuşku yok, bizde tümüyle farklı ideler üretirlerdi. Altının şimdi algıladığımız sarı rengi kaybolur yerini belli ölçüde ve şekildeki parçaların hayranlık verici dokusu alırdı. Çıplak gözlerimize belli bir renkte görünen şey, mikroskop altında duyularımızın keskinliği arttığından, tümüyle farklı algılanır; böylece öncekinden farklı ideler üretir önceden seçemediğimiz madde parçacıkları. Örneğin çıplak gözle mat ve beyaz görülen kum ya da cam parçacıkları mikroskop altında şeffaftır. Bir saç kılı da mikroskop altında önceki rengini yitirir ve büyük ölçüde, elmas ve benzeri şeffaf cisimlerde ışığın kırılmasıyla beliren parlak renk karışımları halinde şeffaf bir görünüm sunar. Kan tümüyle kırmızı görünür fakat iyi bir mikroskop şeffaf bir sıvı içinde yüzen birkaç kırmızı kürecik yansıtır. Bu kırmızı taneciklerin nasıl belirdiği, onları on binlerce kez daha büyütecek mikroskoplar bulunamadığından, belirsizdir.[33]

12. Bizim ve çevremizdeki her şeyin yaratıcısı Tanrı bizi yaşamın gerekleri ve bu dünyadaki konumumuza uygun duyular, yetiler ve organlarla donatmıştır. Duyularımızla şeyleri bilir, ayırt eder ve yaşamımız için gerektiği kadar onları irdeleyebiliriz. Şeylerin kusursuz etkileri ve hayranlık verici donanımlarında Tanrının bilgeliği, gücü ve inayetini yeterince sezebiliriz. Konumumuza uygun böylesi bir bilgi için yeterli yetilerimiz vardır. (Zayıf ve kör de olsa), yaratılanlarda bizi yaratıcının bilgisine yöneltmeye ve kendi ödevimizin bilgisine eriştirmeye

33 Yani, duyularımız cisimlerin içerdiği atomların doku ve hareketlerini algılayacak keskinlikte olsaydı, cisimlerin duyulur ya da ikincil nitelikleri şimdi olduğundan farklı görünürlerdi ki Locke ikincil nitelikler dediklerimizin dış duyumların fiziksel nedenleri olduklarını ileri sürüyor. Tözlerin duyularımıza yansıttıkları yüzeysel görünüşler ancak bu kadar gerçektir fakat daha keskin duyularla ya da bize sunulan görünüşleri yorumlamada daha yetenekli olmamız sayesinde daha derin ve daha doğru bağıntılara, dolayısıyla daha derin ve daha kesin görünüşlere ulaşabilirdik; duyuda sunulanın yorumunda ilerledikçe töze ilişkin bileşik idelerimizde bu doğrultuda bir gelişme ve düzelme olacaktı.

yeterli keşiflerde bulunabilecek (zayıf ve kör de olsa) yetenekte yetilere sahibiz; ve yaşama ayak uydurmamızı sağlayacak yeteneklerle de donanmış durumdayız: Bunlar bizim dünyadaki işlerimizdir.[34] Fakat dış duyularımız değiştirilse, daha keskin ve hızlı olmaları sağlansaydı, şeylerin görünüşü ve dışı başka bir yüz sergilerdi ve sanırım, evrenin yaşadığımız bu parçasında varlığımız ya da en azından mutluluğumuz açısından uygunluk taşımazdı. Vücudumuzun, genelde soluduğumuzdan pek de ağır olmayan hava parçalarına ne kadar az dayanabildiğini düşünürsek, bu yer yuvarlağında bilge Mimar'ın organlarımızı ve onları etkileyen cisimleri bire bir nasıl uygun yarattığını anlayabiliriz. İşitme duyumuz bin kez daha hızlı olsaydı sürekli bir gürültü nasıl da çıldırtırdı bizi... En sessiz ortamda bile bir deniz savaşının ortasında kalmış gibi ne uyuyabilir ne de düşünceye dalabilirdik.[35] Görme duyumuz en iyi mikroskopla olduğundan bin ya da yüz bin kat daha duyarlı olsaydı şimdi görebildiğimizden birkaç milyon kez küçük şeyleri çıplak gözle görebilir ve cisimsel şeylerin en küçük parçalarının dokusu ve hareketlerini de keşfedebilirdik neredeyse; ve çoğunun iç yapılarına ait ideler de edinirdik, büyük olasılıkla: Fakat o zaman diğer insanlardan tümüyle farklı bir dünyamız olurdu; hiçbir şeyi onlarla aynı algılamaz ve görülür idelerimizde farklılaşırdık. Öyle ki görme yetisinin nesneleri üzerine diğer insanlarla konuşabileceğimiz ya

34 Bak, Giriş, 5. Kısım. Maddesel tözler doğalarına uygun olarak etkiler üretirler ya da evrendeki işlevlerimiz ile bize yararlı biçimlerde görünürler. İnsanların ulaşabileceği daha derin ve daha doğru ideleri insanın evrendeki amacı ile uyumsuzsa, yine insanın sonlu zihni/anlama yetisinden saklı kalır. Duyulur şeylerin asıl yapısı insanın anlama yetisi için bir gizemdir ve yalnızca yanıltıcı duyu görünüşlerinin ardındaki asıl anlama neredeyse hiç ulaşamayız.

35 Pope tarafından *İnsan Üzerine Deneme*'de bu başka bir biçimde ifade edilmiştir;
Doğa kulaklarında gürlese
ve onu gök cisimlerinin nağmeleriyle sersemletseydi
Nasıl da Tanrıdan sessizlik, fısıldayan batı rüzgârı
ve kıvrılarak akan dere dilerdi.

da tümüyle farklı algılamadığımız nesnelerin renkleri üzerine iletişim kurabileceğimiz de kuşkulu. Belki görme yetisinin keskinliği ve bu derece duyarlı olması parlak gün ışığına dayanmamızı zorlaştırırdı; ve bir nesnenin çok küçük, çok yakındaki bir parçasını yine de hemen algılayamazdık. Böylesi *mikroskop gibi gözlerin*[36] yardımıyla bir insan cisimlerin gizli bileşimi ve asıl dokusuna her zamankinden daha fazla sızabilse bile yaşamı için bir çıkar sağlamıyor, uzak durması gereken şeyleri yeterli uzaklıkta göremiyor ve de çevresindeki şeyleri diğer insanların gözlemlediği duyulur niteliklerle ayırt edemiyorsa bu büyük bir yarar sağlamaz ona. Bir saatin zembereğinin en küçük parçacıklarının şeklini görebilecek ve esnek hareketinin bağlı olduğu özgün yapı ve itme gücünü gözlemleyecek kadar keskin görüşlü biri hiç kuşku yok çok hayranlık verici bir şeyi keşfedecektir: Fakat böyle gözler saatin akrep ve yelkovanını, üzerindeki işaretleri hemen bir arada görmezse sahibinin işine yaramaz; çünkü, makinenin parçalarının gizli yapısını keşfedeyim derken bu keskin gözler saatin ne işe yaradığını unutturur bu kez.

13. İzninizle tuhaf bir varsayımda bulunmak istiyorum: Tinlerin kendileri için farklı hacim, şekil ve dokuda cisimler biçtiklerini imgelemeye nedenlerimiz olduğundan, diyorum ki onlar amaçlarına ve düşünecekleri nesnenin koşullarına uygun algı ya da dış duyum organları ile biçimlendirebilirler kendilerini... Gözlerinin yapısını büyüteçlerin yardımıyla seçebileceğimizi öğrendiğimiz çeşitli derecelerde görüş gücüne sahip olacak biçimde değiştirme yetisi olan biri, bilgide tüm diğer insanları ne kadar aşabilir? Tüm nesne türlerine göre gözlerini ayarlayabilen bir insan istediğinde kandaki en küçük zerrelerin şekil ve hare-

36 Yine Pope'un sözleriyle:
Neden bir insan mikroskobik bir göze sahip değil?
Yanıt çok açık: Çünkü insan bir sinek değildir.

ketini ya da canlıların vücudunda dolaşan diğer sıvılardaki parçacıkların şekil ve hareketlerini önceden canlıların kendi hareket ve şeklinde olduğu kadar seçik algılayabilirse kim bilir ne harikalar keşfedebilir. Fakat şu anki durumumuzda, cisimlerde gözlemlediğimiz duyulur niteliklerin dayandığı, en küçük parçaların hareketleri ve şekillerini keşfedecek biçimde düzenlenmiş organların belki büyük bir yararı olmazdı bize. Kuşkusuz Tanrı şu koşullarda bizim için en iyi olanı yapmış ve bu doğrultuda yetilerle donatmıştır bizleri; bizi çevreleyen ve ilgili olduğumuz cisimlere uygun kılmıştır. Sahip olduğumuz yetilerle şeylerin tam bir bilgisine ulaşamıyorsak da yaşamımız, ödevlerimiz, ve benzeri için yeterli gelmektedirler. Okuyucumdan bizden üstün varlıkların algılama gücü konusunda bu kadar dehşet verici bir kurgulama yaptığım için özür dilerim: Fakat ne kadar tuhaf olursa olsun imgelediklerimiz kendimizde bulduğumuz ve gözlemlediğimizle şu ya da bu şekilde orantılı bir bilgiye götürür bizi ancak. Tanrının sonsuz gücü ve bilgeliğinin yarattıklarını bin tane daha yeti ve dışımızdaki şeyleri şimdi sahip olduğumuzdan başka bir sürü algılama aracı ile donatabileceğini kabul etsek de düşüncelerimiz kendi yetilerimizin kazandıracağı bilgilerden öte geçemezler: Öyleyse, tahminlerimiz iç ve dış duyumdan edindiğimiz ideler[37] çerçevesinde kalır, ancak. En azından, meleklerin ara sıra cisimleştikleri varsayımı bizi şaşırtmamalıdır; en eski ve bilge kilise babalarından biri onların bedenleri olduğuna inanmış görünüyordu: Kesin olan şu ki, meleklerin varoluş durumu ve şekli bizce bilinmiyor.

14. Konumuza dönelim dilerseniz: Tözlere ilişkin idelerimiz ve onları edinme yollarımız üzerine konuşuyorduk. Tözlere ilişkin özel idelerimiz *"tek bir şeyde birleşmiş düşünülen belli*

37 Voltaire'ın *Micromegas*'ındaki Suriyeli gezgin için de böyledir. İsaac Taylor'un *"Öteki Dünyaya İlişkin Fiziksel Kuramı"*nda bu metinle benzeşen kimi usta kurgular vardır.

sayıda yalın idelerin bir öbeğidir" yalnızca. Genel de yalın terimlerle adlandırılan yalın kavrayışlar olsalar da aslında bileşik ve katışıktırlar bu tözlerin ideleri. Örneğin bir İngiliz kuğu adıyla, beyaz,[38] uzun boyunlu, kırmızı gagalı, siyah bacaklı, belli bir büyüklükte, yüzme ve ses çıkarma yeteneği olan ve daha bunun gibi birçok özellikler taşıyan bir şeyin idesini dile getirir ki görüldüğü üzere hepsi bir ortak öznede birleşmiş duyulur yalın idelerdir.[39]

15. Maddesel duyulur tözlerin bileşik ideleri dışında, her zaman kendimizde duyumsadığımız düşünme, anlama, istem, bilme ve hareketi başlatma gücü gibi, bir tözde bir arada var olan zihinsel işlemlemlerden[40] edindiğimiz yalın idelerle, *maddesel olmayan tine ilişkin bileşik ide*[41] oluşturabiliriz. Buna göre düşünme, algılama, kendimizi ve diğer şeyleri hareket ettirme gücüne ait ideleri bir araya getirerek maddesel olmayan tözlerin de maddesel tözlerinki kadar açık algı ve kavramına sahip oluruz. Seçik idesini taşımadığımız tözde[42] düşünme ve istenç idelerini ya da hareket etme ya da cisimsel hareketi durdurma gücünü birleştirerek maddesel olmayan tinin idesini ediniriz; ve olumlu idesine[43] sahip olmadığımız tözde de bitişik katı parçaların ideleri ile hareket ettirilme gücünü bir araya koyarak madde

38 Daha sonra siyah kuğulara da rastlanmıştır.

39 Burada da Locke tözün aşama aşama olası duyu sunumlarıyla belirlenen deneysel yönünü öne çıkarırken, genel idenin asıl akla uygun yapısını arka planda bırakır. İnsanlar tikel tözlerin davranışına ilişkin pratik bir bilgisinden kopuk biçimde aklın soyut zorunlulukları üzerinde düşündüklerinde devreye girmeye eğilimli olan *intellectus sibi permissus*'a Locke gayri ihtiyarı çekimser kalır.

40 Locke baştan sona, zihinsel işlemlerin algısını dışımızdaki şeylerin niteliklerinin algısıyla aynı biçimde, onlara ilişkin idelerimize dayandırır.

41 28. kısmın sonuna dek tinsel tözlerin bileşik idelerine göndermede bulunuyor.

42 Genel töz, yani, tikel tözler halinde görünmesini sağlayan tüm kiplerden soyutlandırılan töz.

43 "Hiçbir olumlu ide". Tözün soyut idesi somutlaştırıldığında kendinde çelişki taşır ya da duyusal imgeleme ile olumlu betimlemesi yapılamaz.

idesine ulaşırız. Her ikisi de eşit ölçüde açık ve seçik idelerdir: düşünme ve bir cismi hareket ettirme idesi uzam, katılık ve hareket ettirilme ideleri kadar açık ve seçiktirler. Her ikisinde de töz idemiz aynı ölçüde bulanık ya da hiç yoktur. Ancak ne olduğu bilinmeyen, ilinekler dediğimiz ideleri desteklediği varsayılan bir şeydir, töz. [[44]İç duyuma yönelmediğimizden duyularımızın maddesel şeyler dışında bir şey göstermediklerini düşünürüz. İyi düşünürseniz, her dış duyum ediminin[45] bize cisimsel ve tinsel doğa parçalarının aynı ölçüde görünüşünü sunduğunu anlarız. Dış duyum nesnesini görerek ya da işiterek[46] dışımda bir cisimsel varlık olduğunu biliyorken, daha kesin olarak içimde gören ve işiten bir tinsel varlık olduğunu bilirim. Bu salt maddenin eylemi olamaz ve maddesel olmayan düşünen bir varlık dışında da gerçekleşemez.[47]]

16. Uzam, şekil, renk ve tüm diğer duyulur niteliklerin oluşturduğu, cisme ilişkin bileşik ide ile cismin tözünün idesinden hiçbir şey bilmiyormuşçasına uzağız.[48] Maddeyle ilgili bildiği-

44 İkinci baskıda eklenmiştir.

45 Burada ve başka yerlerde "dış duyum" ile Locke çoğunlukla "duyusal algılama"yı ima etmektedir. Daha hassas bir analiz bu algıyı, aynı biçimde "organik hareketten" de organizmadaki duyulanımın sorumlu olduğu "duyusal duygudan" da ayırt eder.

46 Bu, iç algı ya da öz bilincin tüm dış algı ya da duyu bilincinde var olduğunu gösterir ve Locke burada ve başka yerde (örneğin 4. Kitap 9. ve 11. Bölümlerde) algılayan tinin varlığına ilişkin kesinliğimiz, algılanan cismin kesinliğinden daha büyüktür der. Berkeley, kişi adılı "ben" anlamsız bir sözcük değildir gerçeğinde dile geldiği üzere, tinsel töz kavramını kabul ediyorken bağımsız maddesel töz idesini saçma buluyor.

47 Locke başka bir yerde Tanrının düşünebilen belli türde maddesel organizmalar yaratmış olabileceğini öne sürer (örneğin 4. Kitap, 3. Bölüm, 6. kısım). Burada söylediği de, salt maddenin her şeyin anlaşılmaz asıl nedeni olan Üstün Akla erişecek kapasitede olmadığıdır.

48 Fakat, en azından uzamlı ve şekilli oluşunun tözünden kaynaklandığını bilmiyor muyuz? Bazen Locke bizimkinden daha keskin duyularla algılanabilecek en küçük atomların hareket, düzen ve doğasında olduğunu söyleyerek, töze ilişkin yalnızca fiziksel bir kavramı kabul ediyor gibidir. Burada da Aristo'nun olası atom kipleşmelerini bütünüyle aşan "tözsel form" yaklaşımına daha fazla eğilim göstermektedir.

mizi düşündüğümüz her şey ve insanların cisimlerde algıladıkları ve bildiklerinden emin oldukları çoğu nitelikler irdelenirse, aslında insanların cisimsel olmayan tin ve cisme ilişkin birincil idelerinin hemen hemen aynı miktar ve açıklıkta olduğu görülecektir.[49]

17. Tinden ayırt edilebilir, *cisme özgü* birincil idelerimiz *katı ve ayrılabilir parçaların bitişikliği* ve *hareketi itme yetisiyle iletme gücüdür.* Bunlar, bence, cisme özgü ve uygun kökensel idelerdir; fakat şekil yalnızca sonlu uzanımın sonucudur.[50]

18. *Tine ait ve özgü ideler düşünme, istenç* ya da *cismi düşünce ile harekete geçirme gücü* ve bunun sonucu olan *özgürlüktür.*[51] Cisim itme gücüyle hareketini duran bir diğer cisme iletebilirken, zihin de istediğinde[52] cisimleri harekete geçirebilir ya da hareketsiz bırakabilir. *Varoluş, süre* ve *hareketlilik* her ikisi için ortaktır.[53]

19. Tine hareketliliği yakıştırmamada tuhaf bir şey yok; hareketsiz olduğu düşünülen diğer varlıklarla uzaklığın değişmesi dışında bir hareket idem olmadığından; cisimler kadar tinlerin de oldukları yerde işlemde bulundukları ve ayrı zamanlarda ayrı yerlerde hareket ettiklerini anladığımdan, yer değiştirmeyi tüm

---

49 Bu duyular üstü herhangi bir şeye inanmayı reddedenlere karşı söylenmektedir.

50 21. bölüm, 75. Kısım ve 8. Bölüm, 9. Kısımda geçen gerçek ya da birincil nitelikler sıralamasına bakınız.

51 Bu 21. Bölümde istençli hareket/etkinlik için kullanılan "özgürlük" adı altındaki belirsiz terime ilişkin açıklamasıdır. Fakat (Locke'da olduğu gibi) yalnızca birinin istediği şeyi yapma gücü değil aynı zamanda tutkunun esareti —duyu üzerinde tinin egemenliği— yerine akla uyma ya da görevi yerine getirme ve istemi ortaya çıkarma gücünü dile getirebilir.

52 Bak: 21. Bölüm, 75. Kısım. Düşünme ya da ideler taşıma ve hareket üretme gücü ya da istenci bu durumda tinin birincil nitelikleridir.

53 Neden "hareket yeteneği" ruhun gerçekliğinin bir ölçüsü sayılıyor? Bak: 21. Bölüm, 75. Kısım ve tinlerin yeri ile uzayla bağıntılarını içeren 15. Bölüm, 2. Kısım.

sonlu tinlere uygun görüyorum (yalnız burada Sonsuz Tin'den söz etmiyorum). Ruhum, bedenim kadar gerçek bir varlık olduğundan, cismin kendisi kadar, başka bir cisim ya da varlıkla arasındaki uzaklığı değiştirme yetkinliğindedir kesinlikle. Bir matematikçi iki nokta arasında belli bir uzaklık ya da bu uzaklığın bir değişimini düşünebiliyorsa, herkes iki tin arasında bir uzaklık ya da uzaklık değişimi ve dolayısıyla birbirlerine yaklaşmaları ya da uzaklaşmaları biçimindeki hareketlerini düşünebilir pekâlâ.

20. Herkes kendinde ruhunun düşünebildiği, isteyebildiği ve bedenine neredeyse orada işlem yapabildiğinin, yüz mil kadar uzağındaki bir cisme etkide bulunamadığının ayırdındadır. Hiç kimse kendi Londra'dayken ruhunun Oxford'daki bir cismi düşünüp hareket ettirebileceğini imgeleyemez; ancak bedeniyle birleşik olduğundan ruhunun Oxford ve Londra arasında yaptığı tüm yolculuk boyunca bedeninin üzerinde, bir at ya da at arabasıyla taşınıyormuş gibi, sürekli yer değiştirdiğini bilir. Sanırım bu sırada ruhun hareket halinde olduğunu söylemek yanlış değildir; ya da bu, hareketinin yeterince açık bir idesini sunmuyor dense bile, bence ruhun bedenden öldüğünde ayrılması ikna edici olacaktır. Bu durumda bedenden çıktığı ve onu terk ettiğini düşünüp de hâlâ hareketine ilişkin bir ide taşımamak imkânsız gibi geliyor.

21. Tinler hareket halinde değil *(İn loco),* fakat her yerde olduklarından ruhun yer değiştiremeyeceği söylenirse, bu tür akıl dışı konuşma biçimiyle aldatılmayı göze almaya ya da bunlara değer vermeye pek eğilimli olunmayan bir çağda çoğu insanca küçümsenecektir bu anlayış sanırım. Fakat bunda bir anlam ve şu anki amacımıza uygun bir şeyler bulan olursa lütfen anlaşılır bir dille sunsun ki böylece maddesel olmayan tinlerin hareket

yetkinliği[54] taşımadıklarını gösterecek bir neden çıkaralım. Gerçekten de Tanrıya hareket yakıştırılamaz: Maddesel olmadığından değil, sonsuz bir tin olduğundan.[55]

22. Gelin maddesel olmayan tin ile cismin bileşik idelerini karşılaştıralım ve birinin diğerinden daha belirsiz olup olmadığını görelim. Bana göre, *cisim* idemiz *itme gücü* ile *hareketi iletebilen, uzamlı katı bir töz; ruh* idemizse, *maddesel olmayan bir tin olarak, düşünen ve istenç ya da düşünce yoluyla cisimde hareketi üretme gücüne sahip bir töze ilişkindir.* Bunlar karşılıklı ayırt edilebilen, ruh ve bedene ilişkin bileşik idelerimizdir. Düşünceleri maddede kilitlenmiş ve zihinlerini duyularının ötesindeki herhangi bir şeyi neredeyse hiç duyumsamayacak denli duyularının hizmetine sunmuş insanların, doğru olabilir ancak düşünen bir şeyi kavrayamıyorum diyebileceklerini biliyorum: Ancak iyice düşündüklerinde "*uzamlı bir şeyi*" de kavramakta aynı güçlüğü yaşayacakları kanısındayım.

23. İçinde düşünenin ne olduğunu bilmediğini söyleyen birinin demek istediği bu düşünen şeyin tözünü bilmediğidir. O katı şeyin tözünü bildiğini de söylemiyorum. Ayrıca, nasıl düşündüğünü de bilmiyorsa, bence bedeninin uzamı, katı parçalarının birleşikliği ya da uzamı oluşturacak biçimde bir arada tutunuyor olduklarından da habersizdir. Hava parçacıklarının basıncı, onlardan ağır olan ve küçük gözeneklere sahip ayrı madde parça-

54 Burada tuhaf bir ima var. Kesinlikle bir insan tininin organizmasıyla temasta olmayan organizma dışı şeyler üzerinde, güçler kullanabileceği olgusundan yapılmış yersiz bir çıkarım bu. İnsan tinlerinin hareketi, insanların duyulur dünyada üretebileceği değişikliklerin, bu duyusal yaşamda bedenlerinin kapladığı yerlerde sınırlı ya da koşullu olduğu ve de insanların bedenlerinin olmadığı yerde yeterli etkide bulunamayacağı/hareket edemeyeceği anlamı taşır. Bu mutlaka, içimizde duyumsadığımız işlemlerindebeliren tinin, uzayda yer kapladığı, ölçülebilir ve hareket edebilir olduğu anlamına gelmez. Bir duygu, istem ya da bir bilme yeteneğine ölçü ya da durum yüklemesi getiremeyiz.

55 Ve böylece uçsuz bucaksızlığı kaplaması dolayısıyla biteviye süre kadar bir doluluk içerdiği de varsayılır.

larının tutunmasına neden gösterilebilse de hava zerrelerinin bağlaşmalarını açıklamaya yaramaz. Havadan daha hafif bir maddenin, örneğin eterin,[56] basıncı hava zerrelerini birleştirip sımsıkı bağlayabilse bile, kendisine ait en küçük küreciklerin parçalarını birleştiremez. Öyle ki, ne kadar ustaca açıklanırsa açıklansın, duyulur cisimlerin diğer yabancı duyulmaz cisimlerin basıncıyla bağlaştıkları biçimindeki bu varsayım eterin kendi parçaları söz konusu olduğunda yanıtsız kalır. Diğer cisimlerin parçalarının eterin dış basıncıyla birleştiği ve bağlaşmalarının başka bir nedeni olamayacağı apaçık belirdikçe, eterin kendi küreciklerinin parçalarının tutunması konusu da bir o kadar karanlığa gömülür. Bunlar da cisim ve bölünebilir olduklarından, parçaları göz ardı edilerek, hem kendileri hem parçalarının bağlaşımları anlaşılamaz; tüm diğer cisimlerin parçalarının tutunmasına getirilen açıklama onlar için geçersizdir de...

24. Doğrusu, dolaşan bir sıvının basıncı, ne kadar büyük olursa olsun, maddenin katı parçalarının bağlaşımı için geçerli bir neden olamaz. Çünkü, böyle bir basınç dikey bir çizgide uygulanırsa iki kaygan yüzeyin birbirinden kopmasını engelleyebilir fakat paralel gelirse asla bir hareket ile ayrılmanın önüne geçemez. Dolaşan sıvı yanal bir hareketle bırakılan her boşluk noktasına rahatlıkla sızabildiğinden, bu kadar bitişik cisimlerin böylesi bir hareketine, her yanı o sıvıyla çevrili ve başka bir cisme dokunmayan cismin hareketine olduğundan daha fazla direnç göstermez; ve dolayısıyla, bağlaşımın başka bir nedeni olmasaydı cisimlerin tüm parçaları böyle yanal sıkış hareketi ile kolayca ayrılabilir olmalıydı. Eterin basıncı bağlaşım için yeter neden olsa, bu nedenin işlemediği yerde hiçbir bağlaşım söz konusu olmaz. Yanal bir ayrılmaya karşı direnemediğinden,

56 *De Gravitate Etheris* (1680) adlı denemesindeki eterin basıncı varsayımıyla cisim parçalarının bitişikliği ve oluşan uzamlarını açıklamaya çalışan James Bernoulli'ye gönderme yapıyor. Greogorianlar gibi Bernoulli yanlıları da kuşaklar boyunca doğa felsefesi alanında ün yapmışlardır.

herhangi bir madde kütlesini ikiye bölen her imgesel yüzeyde, imgelenebilir bir sıvı basıncına karşın, hep birbiri üzerinde kayacak iki kaygan yüzeyin bağlaşımından söz edilemez. Öyle ki, katı parçaların bağlaşımından başka bir şey olmayan cisim uzamına ilişkin ne kadar açık bir idemiz olduğunu düşünsek de, zihnimizde iyice tartarsak, cismin nasıl uzanımlı olduğu kadar ruhun nasıl düşündüğüne ilişkin de bir açık ideye kolayca ulaşabileceğimiz sonucuna varmakta haklı olabiliriz. Çünkü, cisim katı parçalarının birliği ve bağlaşımı ötesinde ve dışında uzama sahip olamayacağından, parçalarının birlik ve bağlaşımının nerede var olduğunu anlamadan cismin uzamını pek de iyi kavrayamayız ki bu bence düşünmenin doğası ve nasıl gerçekleştirildiği kadar kavranılması güç bir şeydir.

25. Çoğu insanın her gün gözlemledikleri şeyleri düşündüklerinde bir çözümsüzlükle karşılaşılmasına şaşırmaları olağandır. Cisim parçalarının birbirine iyice tutunmuş olduklarını görmüyor muyuz? Bundan daha sıradan bir şey var mıdır? Nasıl bir kuşku duyulabilir bu konuda? Düşünme ve istençli hareket için de aynısını söyleyebilirim. Kendimiz de onu her an duyumsamıyor muyuz? Kuşku duyulabilir mi öyleyse? Gerçek ortada; fakat biraz daha yakından bakıp nasıl olduğunu irdelediğimizde her ikisinde de çıkmaza gireriz sanıyorum; ve bu durumda cismin parçalarının nasıl bağlaştıklarını, kendi kendimize nasıl algıladığımız ya da hareket ettiğimiz kadar az anlayabiliriz. Keşke biri bana (su tanecikleri ya da bir kum saatinin kumları kadar ayrıkken şimdi eriyik halde) altın ya da pirinç parçalarının nasıl insanların kollarının son gücüyle bile ayıramayacakları biçimde tutundukları ve birleştiklerini açıklayabilse. Dikkatli bir insan bile bu noktada hem kendi hem de başka bir insanın tam olarak anlamasını sağlamaktan aciz kalacaktır.

26. Su dediğimiz akışkanın bünyesindeki cisimcikler o kadar küçüktürler ki on bin hatta yüz bin kez büyüten bir mikroskopla

bile bunların seçik hacim, şekil ya da hareketlerini algıladığını söyleyen kimse olmadı; ve şu da var ki, su tanecikleri de en hafif güçle duyulur biçimde ayrılabilecek kadar birbirleriyle ayrışıktırlar. Bununla birlikte, süreğen hareketleri irdelendiğinde birbirleriyle bağlaşık olmadıkları, ancak keskin bir soğuk karşısında birleşip tutundukları ve büyük bir güç uygulanmazsa da ayrılmaz halde bağlaştıkları görülür. Ayrışık cisimcik yığınlarını bu kadar bitiştiren bağları bulabilen; birbirlerine böylesi sıkı tutunmalarını sağlayan bağı ortaya çıkaran biri önemli ve henüz bilinmeyen bir gizi keşfedecektir ve bu olduğunda da, bu bağların ya da bağın ya da maddenin var olan en küçük taneciğinin parçalarının birleşmesi ya da tutunmalarının varlık nedenini göstermeden, cismin katı parçalarının bağlaşımı olan uzamını anlaşılır kılmaktan oldukça uzak kalacaktır. Görünen o ki, irdelenirse cismin bu birincil ve belirgin varsayılan niteliğinin zihnimize ait herhangi bir şey kadar anlaşılması güç ve bir katı uzanımlı tözün de bir düşünen maddesel olmayan töz kadar akıl erdirilmesinin zor olduğu böylece bulunacaktır.

27. Cisimlerin bağlaşımını açıklamak için öne sürülen basınç da bağlaşımın kendisi kadar anlaşılmaz. Madde sonlu diye düşünülüyorsa, ki öyle; düşüncelerimizi evrenin sınırlarına doğru salıp orada çeliğin pekişikliği ve elmas parçalarının katılık ve çözünülmezliğini borçlu olduğu yoğun bir basınçla bir madde kütlesini bir arada tuttuğunu imgeleyebildiğimiz bağı görmeye çalışalım. Madde sonluysa sınırları vardır ve parçalara ayrılıp dağılmasını engelleyen bir şey olmalıdır. Bu çıkmazdan kurtulmak için biri sonsuz madde varsayımına sarılacak olursa şunu da düşünmelidir: Bu şekilde cismin bağlaşıklığına nasıl bir ışık tutulabilir ve en saçma ve anlaşılmaz bir varsayıma dayanarak bu konuyu anlaşılır kılmaya bir adım yaklaşabilir mi! Cismin uzamına ilişkin idemiz düşünme idemizden daha açık ya da daha seçik olmaktan bu derece uzaktır.

28. Cisme ilişkin diğer bir idemiz, *itme ile hareketi iletme gücü;* ve ruhlarımıza ilişkin öteki idemiz de *düşünce ile harekete geçirme gücüdür.* Bu ideleri günlük deneyimlerimiz bize sağlar; fakat nasıl olduğuna baktığımızda yine yukarıdaki gibi karanlıkta kalırız. Bir cismin yitirdiği kadar hareketi diğerinin kazandığı "itme ile hareketin iletiminde" hareketin birinden diğerine geçmesi dışında bir kavramımız yok; ki bu zihnimizin bedenimizi düşünce ile hareket ettirmesi ya da durdurması kadar anlaşılmaz bir olgudur. Ara sıra olduğu gözlemlenen ya da olduğuna inanılan itme ile hareketin artması daha da kavranılmaz bir şey. Günlük deneyimle hem itme hem de düşünce ile üretilen hareketin açık delillerini ediniriz fakat ya nasıl oldukları; işte bu noktada her ikisinde de aynı ölçüde belirsizliğe düşeriz. Öyle ki, hareket ve cisim ya da tinden hareketin iletimini nasıl düşünürsek düşünelim tine ait ide en azından cisme ait olan kadar açıktır. Etkin hareket gücü ya da kendi deyimimle güdüleme gücü cisimden daha çok tinde belirgindir. İki hareketsiz cisim yan yana konduğunda birinde diğerini hareket ettirme gücüne ilişkin bir ide sunmaz bize ancak alıntı bir hareket bu etkileşimi yaratır ve harekete geçirir. Halbuki zihin bize her gün cisimleri güdülüme gücüne ilişkin ideler kazandırır. Dolayısıyla etkin gücün tinlere özgü, edilgin gücün de maddeye özgü olup olmadığını düşünmek gerekir. Bu durumda yaratılan tinlerin, hem etkin hem edilgin olmaları nedeniyle, tümüyle maddeden ayrı olmadıkları düşünülebilir. Salt tin, yani Tanrı, yalnızca etkin, salt madde de yalnızca edilgin olandır. Hem etkin hem edilgin olan varlıkların her ikisini paylaştıklarında karar kılabiliriz. Ancak böyle de olsa, sanırım, tözleri aynı ölçüde bilinmez olan tin ve cisme ilişkin eş düzeyde açık idelere sahibiz; tine mal ettiğimiz düşünce ile hareket iletimi, cisme mal ettiğimiz itme ile hareket iletimi kadar apaçıktır. Sürekli deneyim, sığ anlama yetilerimiz kavrayamasa da, bunların her

ikisini de duyumsatır bize. Zihin iç ve dış duyumdan edindiğimiz idelerin ötesine baktığı ve üretilme biçim ve nedenlerini anlamaya çalıştığında, kendi sığ görüşünden başka bir şey değildir ortaya çıkan.[57]

29. Sonuç olarak; dış duyum katı uzanımlı tözler ve iç duyum düşünen tözler olduğuna ikna ederken; deneyim bunların varlığı ve birinin itme, diğerinin düşünce ile hareket ettirme gücü taşıdığından emin kılar bizi. Yine söylüyorum, DENEYİM her an bizi bu ikisine ilişkin açık idelerle donatır. Fakat asıl kaynaklarından edinilen bu idelerin ötesine ulaşamaz yetilerimiz. Doğaları, nedenleri, oluşları konusuna daha da dalarsak uzam doğasını düşünme doğasından daha açık algılayamayız açıkçası. Her ikisi de aynı derecede açıklanabilirlik taşımaktadır. Bilmediğimiz bir tözün düşünce ile cismi harekete geçirmesini anlamak, bilmediğimiz bir tözün itme ile cismi harekete geçirmesini anlamaktan daha zor değildir. Bu durumda, cisme ait idelerin varlık nedenini, tine ait idelerinkinden daha kolay keşfedebiliriz diye bir şey yoktur. İç ve dış duyumdan edindiğimiz idelerin düşüncelerimizin sınırları olduğu, ne çaba harcanırsa harcansın bunların bir nebze ötesine geçilemediği ve de zihnin, bu idelerin doğası ve gizli nedenlerine daldığında elinin kolunun bağlandığı olasıdır.[58]

30. Kısacası, tine ilişkin idemiz cisme ilişkin idemizle karşılaştırıldığında ortaya çıkan şudur: Tinlerin tözü de cismin

57 Duyulardan doğan izlenimlerin asıl nedeni insan aklınca tamamıyla anlaşılmaz olmuştur. (Hume/*İnceleme* 1, 5)

58 Burada Deneme'nin asıl savını olasılık temeline dayandırmaktadır. Var olan tikel tözler bizce yalnız kendilerini sergiledikleri görünümlerle ve neden oldukları algılanabilir değişmelerle bilenebilirler; ancak başka duyularımız ya da ek iç duyum yetilerimiz olsaydı tinsel ve maddesel tözler hakkında şimdi tümüyle habersiz olduğumuz çok şeyi keşfedebilirdik. Fakat onları kusursuzca bilmek için her şeyi bilmeyi öngören/gerektiren, tözler arası bağıntıların hepsini bilmeliyiz. Locke, bununla birlikte, böylesi bir bilgi toplamının dahi tözün bilgisinden uzak kalacağını ima eder gibidir.

tözü de eşit ölçüde bizim için bilinmeyendir.[59] Katı bağlaşık parçalar ve itme gücü açık seçik idelerini taşıdığımız, cisme ait iki birincil nitelik ya da özellik; düşünme ve eylem gücü de tine ait açık seçik idelerini taşıdığımız iki birincil nitelik ya da özelliktir. Cisimlerde var olan başka niteliklerin idelerine de sa-

59 Katı, uzamlı ve hareket edebilir şeylerin bağımsız ya da tözsel varlığı, Berkeley'in sonraları, "Madde ile ne anlaşılmalıdır?" sorusunu yönelttiğinde, bir yanılsama olarak karşı çıktığı bir noktadır. Maddesel töz kavramı, ona göre, madde düşünceye karşıt konumlandığında güç olmakla kalmıyor aynı zamanda kendisiyle çelişir bir hal alıyor; öte yandan tözsel, yani bağımsız, düşünen varlığımız ona ilişkin bilincimizle sergilenmektedir. Dolayısıyla bir tinsel tözün ayırdındayız ancak hiçbir şekilde maddesel töz, hatta maddenin, bir algılayana zorunlu bağlılıklarını gösteren birincil niteliklerin bilinci ya da algısını taşımayız. Bu uslamlamaya göre, Hylas'ın "öyleyse tinsel töz denenin yalnızca bir gezgin/dolaşan/geçici ideler sistemi olduğu ortaya çıkar" şeklindeki çıkışına karşı Philonous" idelerimi biliyorum ya da onların bilincindeyim; ve ben 'kendim' idelerim değil fakat ideleri algılayan, bilen, isteyen ve onlarla ilgili işlem yapan düşünen etkin bir asıl, başka bir şeydir. Fakat aynı ölçüde maddenin varlığı ya da özünün bilincinde değilim. Var olan her şeyin tutarsız olduğunu ve maddenin varlığının bir tutarsızlık içerdiğini biliyorum. Ayrıca, idelerin bir dayanağı ya da bir tinsel töz olduğunu, yani bir tinin ideleri bildiği ve algıladığım onayladığım zaman ne demek istediğimi biliyorum. Ancak, içinde algılamayan bir töz barındığı ve idelerin ilk örnekleri ya da ideleri desteklediği söylendiğinde denmek isteneni anlamıyorum. Dolayısıyla genel olarak madde ve töz arasında bir farklılık vardır." (*Üçüncü Dialog*). Madde kadar tözün de, somut bir töz görünümü olmaksızın, yalnızca bir soyut görünümler toplamı olduğu, böylece mutlak bir tözün imkânsız olduğu anlayışı Hume'un kuşkuculuğunun esasıdır! "'Kendi adıma' 'kendim' dediğim şeye iyice sokulursam hep şu ya da bu tikel algıya çarparım. Bir algı olmaksızın hiçbir zaman kendimi yakalayamam. Biz yalnızca, duyularımızın algılarının sürekli varlığına öykünüyor ve ruh, töz ya da ben kavramıyla karşılaşıyoruz." (*İnceleme*, 4, 6). Bu analizin zorluğu yüzünden ifade bozuluyor ve Hume konuyu açıklamaya çalışırken kendisiyle çelişiyor. Tinin tözselliği Lotze tarafından şöyle açıklanıyor: "Dünyayı gerçek maddesel öğelerin dağınık kalabalığından doğmuş olarak düşünmeyi imkânsız görmüşüzdür; biraz olsun bireysel ruhları yok edilmez varlıklar olarak düşünseydik, tüm bunların tek bir gerçek oluş ya da varlığın eylemleri olduklarını; yalnızca hiçbir bilginin açıklayamadığı, onlardan doğan bir yaşamın etkin merkezleri olarak kendilerini hissetme ve bilmeye dair tuhaf bir kapasite ile donatıldıklarını düşünürdük. Sırf bu yüzden ve böyle oldukları ölçüde onlara 'varlıklar' ya da 'tözler' diyoruz. Hep böyle adlandırdık onları; ve burada —yalnızca imgeleme gerektirdiğinden— o adı ve de insanları sürekli yönelttiği çıkarımları ortadan kaldırmanın iyi olup olmayacağı sorusu doğar.

hibiz ki bunlar yine tutunan katı parçaların uzamı ve hareketinin çeşitli kipleşmeleridir. Aynı şekilde, inanma, kuşku duyma, niyet etme, korkma, umut etme gibi çeşitli düşünme modlarının idelerine de sahibiz. İstenç ve hareket ettirme idelerini tinden de ediniriz.

31. Maddesel olmayan tin kavramı açıklanması zor bir şeyler içeriyorsa bile nasıl cismin varoluşunu yadsımıyorsak böyle tinlerin varlığını da aynı ölçüde reddetmemeliyiz. Çünkü, cisim kavramı da bizce anlaşılması ve kavranması oldukça zor noktalar içerir. Cisim kavramının içerdiğinden çok daha karmaşık ve çelişkili bir örnekleme yapılabilse keşke tin kavramı üzerinde. Sonlu bir uzamın sonsuza dek bölünebilirliği, kabul edelim ya da etmeyelim, sonuçta açıklanması ya da tutarlı kılınması imkânsız bir şeydir oysa. Bu bulgular maddesel olmayan bilen bir töz kavramından ulaşılabilecek olanlardan daha da büyük güçlükler ve daha belirgin bir saçmalık taşıyorlar beraberlerinde.

32. Dışımızdaki şeylere ilişkin dış duyularımızla keşfettiğimiz kimi yüzeysel ide ya da zihinle kendi içimizde duyumsa-

---

Derin, rüyasız, bir uyku halindeki ruh hiçbir şey hissetmiyor ve istemiyorsa hâlâ ruh mudur? Değilse nedir? Bu durumda ruhun hiçbir varlığı yoktur yanıtı verilmiştir sıklıkla. Böyle olduğu sürece ruh değildir deme cesaretini neden göstermedik? Kuşkusuz (insan) ruhu dünyada tek başına olsaydı varlık ve varolmayış art ardalığını anlamak imkânsızlaşırdı; fakat tek işi insan ruhunun etkinlik ve varlığı olan ve bu varlık ile bu etkinliği doğuran (ilk) asıl [illegible]msüz kaynak varlığını sürdürüyorken, neden yaşamı seslerle dolu bir melodi olmasın. Ruh bir kez daha doğar ve yeni varlığı, aynı ilk varlığın diğer eylemleri ile yeniden üretilen yeni görünüş koşullarının içerildiği seslerin peşi sıra eskinin tutarlı sürdürümü olur." (*Metafizik,* 307). Burada, duyulur şeylerin sonlu algılayıcılardaki kesintili varlıklarının Tanrı tarafından desteklendikleri içeriğinde olan ve Berkeley'in duyulur şeylerin gerçek ve süreğen varlıklarını açıklamada kullandığı kuram sonlu tine uyarlanmaktadır. Fakat Lotze ve diğerleri sonlu tinin süreğenliğini akışına çevirdiklerinde bu "bir tekin" yerine geçen mecaz tanımlanamaz değil midir? İlk ya da ölümsüz Töz tek gerçek töz ise ve sonlu tinler sırayla var ve yok iseler ya da bir akışın varlığınca varsalar, bu bir anlamda her varlıktaki bellek geçmişi ve de yeni varlığın eski varlığın edimlerinden ahlaksal sorumluluğu ile bağdaştırılabilir olmalıdır.

dıklarımızdan edindiklerimiz dışında bir bilgimiz olmadığından şeylerin iç yapısı ve asıl doğası konusunda yetilerimiz daha ötelere gidememektedirler. Dolayısıyla, dışımızdaki şeylerde katı parçaların bağlaşıklığı ve ayrılmasını yani cisimlerin uzamı ve hareketini keşfettiğimiz kesinlikte kendimizde bilgi ve istençli hareket gücünü deneyimleriz: Cismin kavramı ve maddesel olmayan tin kavramı, her ikisinin de varoluşu konusunda aynı derecede bilgiye açız. Düşünmenin katılıktan ayrı ve bağımsız var olması da katılığın düşünmeden ayrı ve bağımsız var olması kadar çelişki içerir ki her ikisi de birbirinden bağımsız yalın idelerdir. Katılık kadar düşünmenin de açık ve seçik idelerine sahipken düşünmeyen bir katı şey, yani maddenin var olduğu kadar, katılık olmadan düşünen bir şeyin, yani maddesel olmayanın, var olduğunu kabul edemememizi anlayamıyorum; çünkü düşünmenin maddesiz olması maddenin düşünmesinden daha güç anlaşılır değildir. Ne zaman iç ve dış duyumdan edindiğimiz yalın idelerin ötesine geçmeye ve şeylerin doğasına biraz daha yakından bakmaya kalkışsak hemen karanlık, bulanıklık, karmaşa ve çıkmazlara düşer, kendi körlüğümüz ve cahilliğimizle baş başa kalırız. Fakat cisim ya da maddesel olmayan tin, bu karmaşık idelerden hangisi en açık olursa olsun onları oluşturan yalın ideler iç ve dış duyumdan gelmiş olanlardır: Buna göre, Tanrının kendisine ilişkin olanlar da dahil tüm töz idelerimizin kaynağı burasıdır.

33. Anlaşılmaz Üstün Varlığa İlişkin idemizi irdelersek,[60] ona da aynı yolla ulaştığımızı görürüz ki Tanrı ve ayrı tinlere ilişkin bileşik idelerimiz iç duyumdan yani kendimizde duyumsadıklarımızdan edindiğimiz varoluş ve süre, bilgi ve güç, haz ve mutluluk ve daha başka nitelikler ile güçlere ilişkin yalın

60 Bu da yine eski bir nakarat. Her şeyden habersiz doğarız ve şeylere ilişkin düşündüğümüz her şey onların, duyularımız ya da öz-bilinçli tinlerimizin ardıl işlemlerinde aşama aşama sunulan, ideler ya da görünüşlerini içermelidir.

idelerimizden oluşurlar. Üstün Varlığa en uygun ideyi oluşturmak istediğimizde bu yalın idelerin her birini sonsuzluk idemizle genişletir ve onları bir araya koyarak Tanrıya ilişkin bileşik idemize[61] kavuşuruz. Zihin böyle bir güce sahiptir.[62]

34. Birkaç şey bildiğim ve belki de tam olarak bilmediğimin ayırdındaysam iki kat daha bilmeye ilişkin bir ide oluşturabilir,

61 36. Kısmın sonuna dek söylediklerinde Tanrısal Töze ilişkin idelerimizi ele almaktadır. İnsanların Tanrıya kendi tinlerinin işlemleriyle benzeşen yüklemler/nitelemelerde bulunabileceklerini, yoksa Tanrı için kullandıkları sözcüklerin anlamsız geleceğini ileri sürmektedir. Locke 29 Haziran 1704'te Anthony Collins'e dinsel kavramların bu yetersizliğini şöyle anlatır; "Kendi acizliğimi kabul ediyorum. Bendeki düşünme yetisine 'zihin' desem de, bu ad yüzünden, bu yetiyi doğru ve seçik kavramların eksikliği dolayısıyla, zihin ya da ölümsüz zihin denen sonsuz ve anlaşılmaz varlığa uygun bulmuyorum." Bu bölümde ve 4. kitapta Tanrıya ilişkin idelerimiz konusunda söylenenlerde çelişkili görünebilecek şeyler Molyneux tarafından ele alınmaktadır. 2 Mart 1693 tarihli yazısında şöyle der: "4. Kitap 17. Bölüm, 2. kısımda dışımızdaki tüm şeylerin varlığına (Tanrı hariç) duyularımızla ulaştığımızı söylüyorsunuz. 2. kitap, 23. bölüm, 33-36. kısımlarda Tanrıya ilişkin idelerimizin duyularımız (yani kendimiz ya da dışımızda hissettiklerimizin iç duyumu) ile edindiğimiz idelerden oluştuğunu gösteriyorsunuz. Bu, dikkatsiz okuyuculara ayrı görünebilir. Bana göre 4. kitap 17. bölümde yalnızca Tanrının varlığından, 2. Kitap 23. bölümde de Tanrı bileşik idesinin bünyesindeki idelerden söz ediyorsunuz. Yani, Tanrı idesi içeriğindeki tüm idelerin duyu ürünü olduklarını söylüyor ve 4. Kitapta yalnızca bu Tanrının varlığının duyu değil tanıtlama ürünü olduğunu ya da tek bir varlıkta gerçekten tüm bu idelerin birleşmiş olduklarını ileri sürüyorsunuz." Buna yanıt olarak Locke 28 Mart'ta "Görünürdeki çelişki tam da sizin düşündüğünüz gibidir ve umarım, çok dikkatsiz, zihindeki bir ide ile zihnin dışındaki bir şeyin bu ideye karşılık gelen gerçek varlığı arasındaki ayrımı yapamayan okuyucuların dışındakilerce yanlış anlaşılmayacak biçimde açık, anlaşılır bir açıklama getirebilmişimdir" der. Locke; Descartes'dan sonra, 13. bölüm, 18. kısım, 27. bölüm 2. kısım ve 4. kitap 9, 10 ve 11 bölümlerde üç tür töz idemiz olduğunu açıkça onaylıyor. Tanrı mutlak bağımsız ya da kendiliğinden var olduğundan; sürekli varlıkları ve güçleri Tanrıdan kaynaklı sonlu tinler ve cisimler kısmen *(in alio)* bağımlıdır.

62 Bak: 17. Bölüm, 8-10, 13-20. kısımlar. Bir sonsuz niceliğin imgelenmesindeki iç çelişki ve bu bağlamda bir sonsuzluk idesinin tanıtlanabilir imkânsızlığı cisim ve tin görünüşleri içinde ve aracılığıyla bize görünen Tanrısal töze ilişkin (yetersiz) kavram ile uyumludur. Evren deneyimimizde sunulan kusurlu görünüş doğrultusunda, kısmen, Tanrıyı düşünme ve bilme yeteneği ile soyut uzay ya da süre de sonsuz büyük ya da sonsuz kü-

olabildiğince yeniden yeniden artırırım bu idemin kapsamını. Sonuçta var olan ya da olası tüm şeyleri kavrayış alanımı açarak bilgi idemi genişletirim. Şeylerde olan ya da bağıntısı bulunan her şeyi bilene kadar tüm nitelikler, güçler, nedenler, etkiler ve bağıntılar gibi bilgilerde mükemmelliğe ulaşmak için de aynı yolu izleyebilirim ve böylece sonsuz ya da sınırsız bilgi idesini kurarım. Aynısını güç idesinde de uygular ve sonsuza varırım, başlangıcı sonu olmayan varoluş süresinde de yine bu şekilde ilerleyerek bir öncesiz-sonrasız varlık idesine ulaşırım. Tanrı dediğimiz egemen Varlığa yüklediğimiz varoluş, güç, bilgelik ve tüm diğer kusursuzluklarda tümüyle sınırsız ve sonsuz bir noktaya geldiğimizde zihnimizde olabilecek en iyi Tanrı idesini oluşturmuş oluruz. Bu, zihinsel işlemlerden iç duyum yoluyla edindiğimiz ve dışımızdaki şeylerden duyularımız aracılığıyla gelen yalın ideleri sonsuzluk idesinin vardırabileceği alana dek genişleterek yapılır.[63]

35. Üstün varlığın bileşik idesine bizi ulaştıran; varoluş, güç, bilgi ve benzeri idelerimize eşlik eden sonsuzluktur. (bir çakıltaşı, bir böcek ya da kendi benlerimizin özünü bilmediğimizden, kesinlikle bilmediğimiz kendi özünde[64]) Tanrı yalın ve

çük niceliği ya da görünüşler, etkilerde belirmeyen töz ve nedeni bilme ve düşünme yeteneksizliği karıştırılmamalıdır. Kendi ölçüsünde gerçek bir evren kavramı ya da bilgisi o kavram ve bilginin yetersizliği, aynı zamanda bu kavramı yeterli gibi ele aldığımız ve de sınırlı, tek yönlü deneyim Her şeyi Bilme ile özdeşleştirilebilirmiş gibi düşündüğümüzde düştüğümüz içinden çıkılmaz, çelişkilerle tutarlı değildir. Sonuç olarak, Kant'ın diyalektiğinin zıtlıkları, sonsuzluk konusundaki son tartışma ve olası bilgiler arasındaki çatışma, insan düşüncesinin sınırları çerçevesinde, Cousin, Hamilton, Mansel ve Profesör Calderwood adları ile birleştirilmektedir.

63 Bak: Descartes, *Meditation Troisieme,* S. Augustine, *İtiraflar,* 10/6, 12/31. Berkeley'in *Alciphron,* Dialog, 4'te Tanrının esin diliyle insana varlığı ve niteliğinin görünüş tarzı üzerine söyledikleri, "bir insanın Tanrıyı diğer insanları gördüğü biçimde fakat duyu dünyasının anlaşılır düzeninde O'nun varlığının daha yeterli ve daha değişmez delilleri ile göreceği söylenebilir" içeriğindedir.

64 Berkeley'in şeylerin asıl ve gerçek doğası karşısındaki körlüğümüzün abartılması üzerine söylemler içeren *"İlkeler"* yapıtına bakınız. Locke asıl

tekil de olsa diyebiliriz ki yalnızca varoluş, bilgi, güç, mutluluk, sonsuzluk, öncesiz sonrasızlık gibi idelerinden kurulu bir bileşik idesinden başka bir şeye sahip değiliz. Bunlar, kimi bağıntılı olduğundan, diğerleriyle yine birleşik ve iç-dış duyumlardan edinilen seçik idelerdir ve hepsi Tanrıya ilişkin kavram ya da idemizin malzemeleridir.[65]

36. Tanrıya mal ettiğimiz sonsuzluk dışında hiçbir ide yoktur ki aynı zamanda diğer tinlere ait bileşik idemizin bir parçası olmasın. Çünkü, cisimden başka bir şeye ait olup zihinsel işlemlerimizden edindiğimiz yalın idelere açık olduklarından, tinlere onlardan kazandıklarımızı mal edebiliriz ancak.[66] Düşüncelerimizde tinler arasındaki bütün farklılığı, bilgi, güç, süre, mutluluk ve benzerindeki ayrı düzey ve derecelerine dayandırabiliriz. Bu yüzden diğer şeylerde olduğu gibi tinlerin idelerinde de iç ve dış duyumdan aldığımız kadarıyla sınırlıyız. Yani, tinlere ilişkin idelerimizde[67] sonsuz idesinin de ötesinde bir kusursuzluğa erişebilsek de birbirlerinin düşüncelerini keşfetme yöntemlerinin

---

sorulardan uzak duruyor. Burada madde ve sonlu tinler bağıntısını ya da her ikisiyle en derin anlamıyla töz, (Tanrı) bağıntısını ele almıyor. Bak: 4. kitap, 9, 10, 11. bölümler.

65 Yani, Tanrıyı yalnızca kendimiz için en derin olan deneyimimiz doğrultusunda düşünebiliriz. Kendi öz bilincimiz bizi Üstün Evrensel Bilinci akıllıca öngörmeye/her şeyin öncülü kabul etmeye yöneltir; fakat özbilincimiz olmaksızın bu üstün bilincin ifadesi olan sözcükler bizim için anlamsızdır. Locke Deistik (Doğa dini) Tanrı kavramına edimsel (gerçek olan) her şeyin zorunlu öncülü olan tin ve doğada içkin Etkin Akıl'dan çok diğer tinler arasında bireysel bir tin olarak yaklaşmaktadır.

66 "Onlardan" yani, zihinlerimizin işlemlerinin iç duyumundan. "Kendi kendimize bir kavramını edinemediğimiz Tanrıya hiçbir nitelemede bulunamayız. Kimi bilgelik dereceleri algılamadan ona her şeyi bilen diyemezdik; Gücü hissetmeden ve ne olduğunu anlamadan Tanrıya Mutlak Güçlü (Kadiri Mutlak) diyemezdik. Tanrı idemiz bilgisine sahip olduğumuz her kusursuzluk/mükemmeliğe 'sonsuzluğu' ekleyerek oluşturulur." (William Law, *Arılar (Fablı) Masalı Üzerine Yorumlar,* sf: 30) Tanrıya atfedilen bu mükemmel bilgelik ve inayet, Locke'a göre, apaçıklıktan çok, deneyimden bir tümevarımdır.

67 Yani, "ayrı ya da cisimleşmemiş tinler'in ideleri."

herhangi bir idesine ulaşamayız. Bizden daha kusursuz bilgi ve daha büyük mutluluk taşıyan ayrı tinlerin düşüncelerini iletmede bizim elimiz kolumuz ve belli seslerle yaptıklarımızdan çok daha mükemmel bir yöntem kullanıyor olmaları mümkünse de buna ilişkin bir ide edinemeyiz, çünkü bizim için en iyi ve en çabuk iletişim yolu sesler ve işaretlerdir. Fakat doğrudan, aracısız iletişimi[68] kendimizde gözlemlemediğimizden, bu tinlerin sözcükleri kullanmadan çabuk iletişim kurmaları ya da bedenleri olmayan tinlerin düşüncelerini istedikleri gibi yönlendirip birbirlerine iletme ya da gizlemede kontrolü ellerinde tutmalarını anlayamayız ancak yine de ister istemez böyle bir güçleri olduğunu varsayarız.[69]

37. Her türden töze ilişkin idelerimizi, nereden kaynaklandıklarını ve nasıl edindiğimizi görmüş olduk. Sanırım bu anlamda apaçık olmayan bir şey yoktur.

(1) Tüm töz türlerine ilişkin idelerimizin hepsi yalın ide öbekleridir; ait oldukları ve içinde varlıklarını sürdürdükleri, açık seçik idesine sahip olmadığımız bir şeyin[70] varsayımı söz konusudur.

(2) Ortak bir *substratum*'da birleşmiş yalın idelerimiz çeşitli töz türlerine ilişkin bileşik idelerimizi oluştururlar ancak kaynakları yine iç ya da dış duyumdur.[71] Öyle ki, düşündüklerimizde ne kadar ileri gitsek ve en geniş kavramlara dek ulaşsak

68 "Doğrudan" yani duyu organlarından bağımsız olarak.

69 Bak: 1. Kitap, 3. Bölüm, 8-17. Kısımlar; 2. kitap, 15. Bölüm, 2, 12. Kısımlar; 4. Kitap, 10. Bölüm, 17. Bölüm, 2. Kısım, Tanrıya ilişkin bileşik idemiz ve bilgimizin aşama aşama gelişimi üzerine. Tanrıya ilişkin bileşik idemiz bizim için yaşadığımız evren türünü baştan sona belirler ki böylece tüm ideler arasında en ilginç ve insanca önemli olanıdır.

70 Öyleyse şeyler ya da Tanrıya duyularda (iç ve dış duyumlarda) edinilenlere, yaşanılanlara benzemeyen hiçbir şeyi atfedemeyiz.

71 "Birincil nitelikleri" olduğu için. Bunların şeyin kendinde de algılandıkları gibi oldukları ve yalnızca başka bir şeydeki etkileri ile ortaya çıkmadıkları kabul edilir.

da bu yalın idelerin ötesine çıkamayız. Çevremizdeki her şeyden en uzak görünen ve kendimizde iç duyumla algılayabildiğimizden sonsuz derece aşkın olan ya da dışımızdaki şeylerde dış duyumla keşfedebileceğimizin çok üstünde yer alan bilgilerde bile bu yalın idelerdir önünde sonunda ulaşabileceklerimiz. Bunu Tanrı ve meleklere ilişkin bileşik idelerde apaçık görüyoruz zaten.

(3) Tözlere ilişkin bileşik idelerimizin bünyesinde yer alan yalın idelerin çoğu, iyice irdelenirse, yalnızca *güçlerdir*; sandığımız gibi olumlu nitelikler değildir. Örneğin, altın bileşik idesini oluşturan sarılık, ağırlık, dövülebilirlik, eritilebilirlik ve *agua regia*'da çözünürlük ve benzeri idelerin çoğu bir bilinmeyen *substratum*'da birleşiktirler. Hepsi de diğer tözlerle bağıntılardır[72] ve altının kendisinde düşünülse de aslında gerçekten al-

72 Bak: 8. Bölüm, 13. Kısım ve cisimlerin ikincil nitelik ve güçlerinin asıl atomlarına bağlılığına dikkat çekilen, bu ve diğer bölümlerdeki birçok paragraflar.

73 Bu bölüm, genel töz idemizi de içeren, maddesel ya da tinsel bileşik töz idelerimiz konusunda I. Kitap 3. Bölüm, 18. Kısım, 2. Kitap, 13. Bölüm, 17-20 Kısımlar, 3. Kitap 6. Bölüm ve 4. Kitap 3., 9-11. bölümler ile karşılaştırılabilir. Hepsi de bir sürü eleştiri ve tartışma yaratmıştır. Stillingfleet'in saldırısının asıl nedeni Locke'un, somut ve gerçek uslamlamalarının temeli iken, dış ya da iç duyumla sahip olamadığımız ve ne olduğunu bilmediğimiz bir şeyin idesini yani genel idesini "belirsiz" diye nitelerken, tözü dünyanın akılla kavranılabilir parçasından neredeyse tümüyle çıkarmış olmasıydı. Locke'un İlk Mektubu (sf: 4-50) ve Üçüncü Mektubu (sf: 370-408) töz idesinin tam bir kabulü ile idelerimizin kökeni ve bilginin açık-seçik idelere dayandığına ilişkin kuramının sıkı bir yorumunu uzlaştırmanın kendisi için ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Keyfi genelleme ile oluşturulan bir ide değil de, tartışmanın gereğince, eksikliği şeylere ilişkin ilk kavramlarımıza aykırı olduğundan oluşturmak zorunda kaldığımız bir yalın ide halini alır; diğer yandan idenin belirsizliği, Deneme'de olduğundan daha açık bir ifadeyle, "İdeler belirsiz ve şu ya da bu ide mutlak yetersiz ve anlaşılmaz diye akıl dışı olmak zorunda değildirler" söylemine zorlamaktadır onu. Kurgulamanın gelişimi sonucu maddesel tözü dünyanın dışına atmıştır; çünkü Berkeley'e göre "tinden başka bir töz ya da algılayan olmadığı açığa çıkmıştır." Hume tözü tümüyle dışlamada genel töz idesine karşılık gelecek herhangi bir izlenim bulamayıp felsefi hiççiliğin alternatifi olarak öngörülmesi gereken bir idenin bilgi değeri ve önemini öne çıkarmıştır. Bu bağlamda Locke ve Hume, Edmund Koenig'in yazdığı *"Über*

tında olmayan, farklı etkileşimlere girmesini sağlayan, kendi iç yapısına[73] özgü gerçek ve birincil niteliklere bağlı idelerdir yalnızca.

den Substanzbegriff bei Locke und Hume" başlıklı Deneme'de karşılaştırılmaktadırlar (Leibsig, 1881) Bu Almanya'da Locke'a yeniden yönelen ilginin göstergelerinden bir tanesidir. Son zaman İngiliz eleştirmenlerinden Green, Locke'ta gizli bir kuşkuculuk seziyor; çünkü gerçeklik töz içerirken Locke bize tözün diğer yalın idelerimiz gibi şeylerin kendilerinden alınmadığını, bireysel zihince yaratılan bileşik ide olduğunu söylüyor ki Locke Stillingfleet'a yazdığı Mektuplar'ında sıklıkla ve üzerine bastırarak bilinen şeylerde hiçbir varlık taşımayan, yalnızca zihnin bir uydurması/kurgusu olduğunu reddediyor.

24. BÖLÜM

TÖZLERİN TOPLU İDELERİ

1. Zihinde, insan, at, altın, menekşe, elma ve benzeri *tekil* tözlere ilişkin bileşik ideler yanında tözlerin bileşik *toplu* ideleri de vardır; bunlar tek bir idede toplanmış ve bir ide gibi görünecek denli harmanlanmış, *ordu* ve *dünya* gibi çok sayıda tikel töz içeren idelerdir. Bir sürü tikel barındırsa da tek bir görünüm olarak ele alınması bu ide birliği için yeterlidir.

2. Zihnin ayrı ayrı yalın ya da bileşik ideyi tek bir bünyede birleştirip öbekleştirme gücüyle bu toplu töz ideleri ortaya çıkar. Zihin, bir sayının yirmi ya da on iki düzine gibi toplu kip ya da bileşik ideleri oluşturmada kullandığı yolu izleyerek, çeşitli tikel tözleri bir araya getirerek bir ordu, bir küme, bir filo, bir şehir gibi düşünüldüğünde zihne tek bir ide olarak yansıyan, toplu töz idelerini yaratır; böylece tek bir gemi ya da tek bir atom gibi tek bir ide olarak düşünür ayrı ayrı şeylerin birliğini... Zihin için çok sayıda insanı bir arada düşünmek bir insan bünyesini oluşturan tüm farklı ideleri bir parça halinde toplayıp bir ideymiş gibi ele almak kadar kolay olduğundan, on bin insandan oluşan bir ordunun bir ide altında birleştirilmesi, bir insanın tek bir ideye karşılık gelmesinden daha zor kavranılır bir şey değildir.

3. Bu tür toplu ideler arasında en azından farklı tözlerden oluşanlar yapay şeyler olarak ele alınmalıdır. Doğrusu, *ordu, takımyıldız, evren* gibi bütün toplu idelerin, bir sürü tekil ide barındırdığını düşünürsek, zihnin, çok uzak ve birbirinden ba-

ğımsız şeyleri tek bir bünyede toplayarak bir kavram ve bir ad altında birleştirip daha rahat düşünülür ve sözü edilir hale getirmek amacıyla yarattığı yapay tasarımları olduğunu görürüz. *Evren*[1] adıyla belirtilen toplu idede de görüldüğü üzere, zihnin, bu birleştirme ustalığı sayesinde tek bir ideye dönüştüremeyeceği kadar uzak ve aykırı bir şey yoktur.

1 Evren, bazen yalnızca duyulur şeyler sistemi anlamına gelir; bundan başka sonlu şeyler ve sonlu tinler sistemi —kâinat/âlem— anlamına gelir; ayrıca Tanrıda birleşen, yani τὸ παν. idesi, yer kaplayan ve zaman içeren sonsuz sayıda sonlu tözler ve Tanrısal töz gibi görünür ki bunlar kipleriyle yalın ya da karışık bileşimler halinde soyut olarak ve sonlu ya da sonsuz nicelikte düşünülebilirler ve sonsuz sayıda bağıntılarıyla var olan birkaçı ve bunlar kusurlu bir biçimde bir insanın anlama yetisinin bileşik ideleri içinde biçimlendirilebilirler.

25. BÖLÜM

BAĞINTI İDELERİMİZ

1. Yalın ya da bileşik, zihnin şeylerin kendilerinden edindiği ideler dışında onları birbirleriyle karşılaştırması sonucu kazandıkları da vardır.[1] Anlama yetisi, bir şeyi ele alırken, yalnızca o nesnenin kendisiyle sınırlı kalmaz: Herhangi bir ideyi, bir başkasıyla uyumu açısından gözlemlemek için, kendisinden öte inceleyebilir ya da en azından onu kendinden dışta gözlem-

1 Sonuç olarak Locke'a göre, tikel tözlerin birbiriyle olası bağıntılarıdır soyut olarak düşünülen, yoksa böyle bir bilginin bağıntısal yapısı değil. Burada tözlerin birbiriyle kendi nitelik ve güçleri bağlamındaki olası bağıntılarının idelerine yönelir. Önceki açıklamaların doğal sonucudur bu, -etrafımızdaki şeyler ve kendi zihinsel işlemlerimizin belirdiği ya da görünümlerle sunulan yalın ideler, ardından da zihnin keyfi olarak ya da zihinsel zorunlulukla, ortaya çıktıkları tözlerden çıkardığı görünümlerin yalın ve karışık kipleri, son olarak yalın ideler ve kiplerinin meydana getirilişi için öngörülen tözün kendine ait ide; tözün bilgisi bu bağıntıların somut halde bilgisi olduğundan, tözlerin birbiriyle karşılaştırılmasına bağlı ya da bundan ortaya çıkan bağıntı idelerine götürür bizi. Bileşik ideleri içeren bölümler Locke'un, aşama aşama şeyler ve yaşamın anlamı ya da akılla kavranılır yapısında içerilenin ayırdına varıldıkça bireysel zihinde duyuda ayırdında olduğumuz şeyin ilk bulanık bilincine dek zihinsel ilerleme sürecinin tarihsel açıklaması olarak kabul edilebilir. Green "bileşik idelerimizi açıklarken Locke'un onları bu üç türden her birini geri kalanından bağımsızmış gibi kipler, tözler ve bağıntılar çerçevesinde anlatması"ndan ve onları 'zihnin gerçek dışı şeyleri' olarak alçaltmasından yakınır. (*Hume'a Giriş,* sf: 20, 21). Diğer yandan, bireysel zihnin duyuda ilk sunulan gerçekliğin en kusurlu yorumuna doğru yavaş yavaş yaklaşmasının bir süreci (tarihi) olarak düşünülürse anlatımda ardıl bir düzen ve nesnellik/yansızlık göze çarpar. Locke'un bu ve izleyen bölümlerde bağıntıları, —4. Kitap'ta sözü edilecek bilginin geçerliliği ve düzeyi bir yana— zihince kavranan ideler olarak düşündüğü unutulmamalıdır.

leyebilir. Zihin tek bir şeyi başka bir şeyle yan yana düşündüğü ve de ikisi arasında gezindiği zaman *bağıntı* ve *ilgi* sözcükleriyle dile gelen şeydir gözettiği... Kendinde adlandırılan öznenin ötesinde kendinden ayrı bir şeye doğru düşünceleri yönelten gösterge niteliğinde olan ve aralarındaki ilgiyi simgeleyen adlar verilir şeylere ki bunlara biz *"bağlayıcı"* diyoruz; bunlarla bir araya getirilen şeylere de *"bağıntılı"* adını veriyoruz. Zihin Caisus'u salt olarak düşündüğü zaman bu ideye Caius'ta gerçekten var olanın dışında bir şey katmamış olur; örneğin onu bir insan olarak düşündüğümde zihnimde insan türüne ait bileşik bir ide vardır yalnızca. Aynı biçimde, Caius beyaz bir insandır dediğimde de yalnızca beyaz derili bir insan idesidir taşıdığım. Fakat ne zaman ki Caius'a *koca* adını verdim, işte o zaman başka bir kişiye ve ne zaman *daha beyaz* diye adlandırdım o zaman da başka bir şeye gönderme yapmış olurum: Her iki durumda da düşüncem Caius dışında bir şeye kaymış ve irdelenenler ikiye çıkmış olur. Yalın ya da bileşik herhangi bir ide zihnin iki şeyi bir araya koyması ve hâlâ ayrı düşünüldükleri halde ikisini birden ele almasının bir ara nedeni olabilir: Dolayısıyla idelerimizden herhangi biri bağıntının temelini oluşturabilir. Yukarıdaki örnekten hareketle, Caius'un Sempronia ile evlilik anlaşması ve töreni, koca adlandırması ve bağıntısının ara nedenidir. Tıpkı malta taşından daha beyaz olduğunun söylenmesine yol açan beyaz renk gibi.

2. Bu ve benzeri bağıntılar, baba ve oğul, daha büyük ve daha küçük, neden ve etki gibi herkesin ilk bakışta bağıntıyı algılayabildiği, karşılıklı bağlayıcılarla dile getirilen ilişkilerdir. Baba-oğul, koca-karı ve benzeri karşılıklı bağlayıcı terimler, biri söylendiğinde düşüncelerin hemen diğerine de yönelmesini sağlayacak denli, iki şeyi birbirine özgüymüş gibi bellekte buluşturur. Zaten bu kadar belirgin bir bağıntıyı kimse gözden kaçırmaz. Fakat diller karşılıklı bağlayıcı adlar koymada yetersiz

kaldı mı bağıntı hep böyle kolayca sezilmez. Cariye ya da odalık da kuşkusuz "karı" kadar bağlayıcı bir addır: Ancak bu ve benzeri sözcüklerin karşı-bağlayıcı bir terimini içermeyen dillerin kullanıldığı yerlerde insanlar için bu geçersizdir. Buna göre apaçık bağıntılar içeren adların çoğu, şeylerin dışında adlar olarak bilinegelmiştir. Oysa boş sesler içermeyen tüm adlar verildikleri şeyde bulunan bir ideyi de belirtmelidir ki o zaman bağımsız ve o şeyde var ve ona birleşik görülür; yoksa zihnin onda, birlikte düşündüğü ancak ayrı var olan bir şeyle kurduğu bağıntıdan doğar.

3. Bağlayıcı ya da dış adlar gibi görünmeyen, öznede bağımsız bir şeyi simgeleme kılığı altında, daha az sezilebilir olsa da, yine de bir bağıntı gizleyen türde bağlayıcı terimler de vardır. *Eski, büyük, kusurlu* gibi görünüşte bağımsız terimler sonraki bölümlerde daha geniş ele alınacaktır.

4. Ayrıca, bağıntı ideleri bağıntılandırılan ya da karşılaştırılan şeylere ait çok farklı ideler taşıyan insanlar için de aynı olabilir: Örneğin, bir insana ilişkin çok farklı idelere sahip olanlar bir baba kavramında uyuşabilirler; baba, töze ya da insana iliştirilen ve yalnızca insan diye adlandırılan şeyin kendi soyundan bir insanın doğmasına katkıda bulunmasını sağlayan bir edime işaret eden kavramdır.

5. Dolayısıyla bağıntı iki şeyin birbiriyle karşılaştırılması ya da ilintilendirilmesinden doğar ve bunun sonucunda şeylerden biri ya da her ikisi adlandırılır. Şeylerden biri ya da öteki uzaklaştırılsa ya da yok olsa bağıntı ve onun sonucu olan ad, diğer şeyde hiçbir değiştirim yaratmaksızın, durur: Örneğin bugün bir baba olarak düşündüğüm Caius yarın oğlu öldüğünde artık baba değildir ancak kendinde bir değişme olmaz. Şu da var ki, yalnızca zihnin herhangi bir şeyi, karşılaştırdığı nesneyi değiştirmesiyle, aynı şey aynı zamanda karşıt adlar taşıyabilir: Örneğin ayrı ayrı kişilerle karşılaştırılırsa Cai-

us'un daha yaşlı ve daha genç, daha güçlü ya da daha güçsüz olduğu söylenebilir.

6. Tek bir şey olarak var olan ya da var olabilen ya da düşünülen her ne ise o bağımsızdır: Öyleyse yalnızca yalın ideler ve tözler değil kipler de bağımsız varlıklardır. İçerdikleri parçalar çoğunlukla birbiriyle bağıntılı olsa da bir bütün olarak görüldükleri ve bizde ayrı ayrı parçaların bir toplamı olan bir resim gibi zihnimizde tek bir ad altında ve tek bir şeye ilişkin bileşik ide yarattıklarından bir arada bağımsız ya da mutlak bir şey ya da idedirler. Birbiriyle karşılaştırıldığında parçaları bağıntılıysa da bir üçgene ait ide bağımsız bir bütündür. Bir aile ve benzeri için de bu söylenebilir çünkü iki şey diye düşünülen iki şey arasında bağıntı söz konusudur yalnızca. Bağıntı, kendilerinde gerçekten ayrı ya da öyle düşünülen iki şey veya iki idenin karşılaştırılmasından doğar.

7. Genel olarak bağıntı ele alındığında şunlar düşünülebilir:

(1) Yalın ide, töz, kip; bağıntı ya da her birinin adı da olsa başka şeylere ilişkin neredeyse sonsuz düşünceler barındırmayan tek şey yoktur; ve büyük ölçüde insanların düşünce ve sözlerine yansır: Örneğin, tek bir adam aynı anda neredeyse sayısız bağıntılar içinde düşünülebilir ve baba, kardeş, oğul, büyükbaba, torun, kayınbaba, kayınbirader, koca, arkadaş, düşman, yargıç, general, patron, müşteri, profesör, Avrupalı, İngiliz, adalı, hizmetçi, mal sahibi, yüzbaşı, üst, ast, daha iri, daha cılız, daha yaşlı, daha genç, akran, benzer, benzemez gibi bağıntılara sahip olabilir: Çünkü başka şeylerle uyumu, uyuşmazlığı ya da ilgisi bağlamında karşılaştırılmasına yol açan nedenler kadar çok bağıntılandırılmaya yatkındır. Söylediğim üzere, bağıntı iki şeyi karşılaştırma ya da bir arada irdeleme ve biri ya da her ikisine de bu karşılaştırmadan doğan bir ad verme, ara sıra da bağıntının kendisini adlandırma yoludur.

8. *(2)* Şeylerin gerçek varlığında olmayan, dışarıdan ilişti-rilmiş bir şey olsa da, bağlayıcı sözcüklerin temsil ettiği ideler sıklıkla ait oldukları tözlerin idelerinden daha açık ve seçiktir.[2] Bir baba ya da erkek kardeş kavramımız bir insan idemizden büyük ölçüde açık ve seçiktir; ya da babalık, örneğin, insanlık idesinden daha kolay açık bir idesi edinilen şeydir; ve bir arkadaşın ne olduğunu Tanrı kavramına göre daha kolay anlayabilirim: Çünkü bir eylem ya da bir yalın idenin bilgisi çoğunlukla bir bağıntı kavramını vermeye yeterlidir fakat herhangi bir tözsel varlığın bilgisi türlü idelerin tam bir birikimini gerektirir. Bir insanın iki şeyi karşılaştırırken temel aldığı şeyi bilmemesi beklenemez: Öyle ki şeyleri birbiriyle böyle ele aldığı zaman o bağıntının çok açık bir idesine sahip olur. O zaman *bağıntı ideleri en azından tözlerin idelerinden daha kusursuz ve seçik biçimde zihnimizde yer alabilirler.*[3] Çünkü gerçekten bir tözde bulunan tüm yalın ideleri bilmek genelde güçken, üzerinden düşündüğüm ya da bir adına sahip olduğum bağıntıyı oluşturan yalın ideleri bilmek de bir o kadar kolaydır: Örneğin iki insanı tek bir ortak ebeveyn ile ilinti içinde karşılaştırırken tam bir insan idesine sahip olmadan da erkek kardeşler idelerini kolaylıkla oluşturabilirim zihnimde... Diğerleri kadar, yalnızca ideleri temsil eden ve hepsi de ya yalın ya da yalın idelerden kurulu olan

2 Locke'un bireycilik ve adcılığı ortaya çıkıyor burada. Green bu ifadeden gerçek varlığın yalnızca ve yalnızca şimdiki ana ait bilinç edimine ait olduğu (sf: 35) ve gerçekten var olanın hakkında hiçbir saptamada bulunulamayacak kadar anlamsız olduğu (sf: 36), sonucuna varıyor. Locke'un bağıntılarda yer alan ya da bağıntıları barındıran varlık kavramına karşı olduğuna inanıyor, ki varlık kalıcı iken, geçici olan karışık duygular bırakır bu kavramın dışlanması. Fakat Locke bağıntıları yalnızca onlara gerçekten uygun varlık taşıyan bir şeyin soyut olasılıkları diye kabul eder; bu olasılıklar tikel tözlerde cisimleştirildiği ya da somutlaştırıldığında gerçek olurlar.

3 Yani, bir bağıntı içine giren tikel tözlere ilişkin bileşik idelerimiz, onlarda bağıntının oluşmasını sağlamayan ve bu "mükemmel ve seçik" idesini taşıdığımızdan ayrı olarak, belirsiz ve yetersiz olabilirler.

önemli bağlayıcı sözcükler için bağlayıcı terimle dile gelen tam ideyi biliş, yalnızca, dikkate alman şeyin tam ve açık bir idesini taşımaksızın kurulabilen bağıntı temelinin açık kavranışını gerektirir. Bir yumurtlayan bir de yumurtadan çıkan kavramına sahipsem St. James Parkı'nda yaşayan iki devekuşu arasındaki dişi ve civciv bağıntısının açık bir idesini edinirim ki belki de bu kuşların kendilerine ilişkin çok belirsiz ve kusurlu bir ide taşıyorumdur.

9. *(3)* Şeylerin birbiriyle karşılaştırılabileceği çok sayıda düşünüş ve buna parelel bir sürü bağıntı olabilir ancak bunların hepsi de tüm bilgimizin malzemeleri olarak gördüğüm, dış ve iç duyumdan edinilen, yalın idelerle sınırlıdır. Bunu daha da açmak için, herhangi bir kavramını taşıdığımız, kimi dış ya da iç duyumdan çok uzak görünse de yine onlardan edinilen ve taşıdığımız kavramlarının yalnızca belli yalın ideler olduğu saptanan en önemli bağıntılar üzerinde duracağım.[4]

10. Bir şeyi kendi dışında bir diğeriyle düşünmek edimi bağıntıya karşılık geldiğinden, zihni sözcüklerle dile gelen şeyde gerçekten var olması beklenilenlerden başka idelere ister istemez yönelten tüm sözcükler bağlayıcı sözcüklerdir: *İnsan, siyah, neşeli, düşünceli, susuz, kızgın, uzanımlı* ve benzeri, insan diye adlandırılan şeyde gerçekten var sanılan ya da var olan dışında bir şey belirtmediği ve göstermediğinden, tümüyle bağımsızdır. Fakat *baba, erkek kardeş, kral, koca, daha siyah, daha neşeli* gibi, adlandırdıkları şeylerle birlikte o şeylerin varlığından ayrı ve dışarıda bir şeyi de vurgulayan sözcükler de vardır.

4 Bağıntılar içinde cisimleştikleri ve bağıntının zihinsel kavranımının aracı olan birbiriyle bağıntılı tözleri öngörürler/gerektirirler. Bu arada Locke anlaşılabilir bağıntılıların yalnızca iç ya da dış duyumun yalın idelerinde görüneceğini savunuyor. Yalın ideler bağıntı kavramı ve de onu kavrayış gücümüzün uyarılması için gereken koşulla kaçınılmaz bir uyum içindedir ki böylece tüm bağıntılar duyularda ya da iç duyum halinde sunulan yalın görünüşlerde son bulur ve onlarla ilgilidir.

11. Genel olarak bağıntıya ilişkin temel önermeleri sıraladığıma göre, artık, diğerleri gibi bağıntıya ilişkin tüm ideleri-mizin de yalnızca yalın idelerden oluşması[5] ve çok az duyulur ya da duyudan uzak görünseler de yine önünde sonunda yalın ideler alanıyla sınırlanmasını açıklayıcı bazı örnekler vermeye geçebilirim. Var olan ya da var olabilen her şeyin içerildiği en kapsamlı bağıntı,[6] yani neden ve etki bağıntısından başlamalıyım işe ki, bu idenin bilgimizin dış ve iç duyum olmak üzere iki pınarından nasıl bize ulaştığını önümüzdeki bölümde inceleyeceğim.

5 Yalın ideler, yani tözlerin nitelikleri, iç ya da dış duyuda sunulmadıkça tözlerin hiçbir bağıntısını kavrayamayız. Bağıntı gerçekliği öngörür, fakat gerçek koşulları içeren bağıntılar koşulların kendisi kadar gerçek olabilir ve aynı koşul çeşitli bağıntılara girdiğinde şu ya da bu bağıntıya sokulması zihnin amaç ya da hevesine bağlıdır.

6 (Locke'un eğilimli olduğu) görünüşleri, belli bir değişmeler dizilimi içinde art arda, yani fiziksel sıralanım bağıntısı altında kabul eden, var olan her şeyin felsefesi olan bir bakış açısı vardır.

26. BOLUM

NEDEN ve ETKİ BAĞINTISININ İDELERİ ve DİĞER BAĞINTILAR

1. Duyularımız şeylerin sürekli değişiminin[1] ayırdındayken biz yalnızca ayrı tikel nitelik ve tözlerin var olmaya başladığını ve bu varoluşlarını bir başka varlığın tüm ve yerinde kullanımı ile işleminden edindiklerini gözlemleyebiliriz. İşte bu gözlemden de *neden* ve *etki* idelerini kazanırız. *Herhangi bir yalın ide* ya da *bileşik ide üreteni, genel bir ad "neden" ile üretileni de "etki" ile adlandırıyoruz.*[2] Balmumu dediğimiz tözde bulduğu-

1 "Metafiziksel araştırmaların, şeylerin özü söz konusuysa, çevresinde dönüp durdukları nokta değişme olgusudur... Değişme tümüyle gerçeklik alanına egemendir. Olma ve yok olma, eylem ve acı, hareket ve gelişme şeklindeki çeşitli formları, bir gerçeklik ve tarih konusu olarak, idelerin sürekli varlığı karşısında şeylerin akışı öğretisini oluşturarak öteden beri metafizik başlığı altında toplanan araştırmaların değişmez kaynağı olmuşlardır." (Lotze, *Metafizik,* 1.) Nedensellik bağıntısının geniş kapsamlılığına karşın, Locke bu bağıntıya ilişkin idemize, tartışma "Güç" konulu bölümde geçiştirilse de, yalnızca iki kısım ayırmıştır. Bak: 20. Bölüm, 1, 4. Kısımlar. Buralarda Locke güç idesini dış ve iç gözlem ile tümevarımcı çıkarıma bağlar. Stillingfleet'e ilk mektubunda zorunlu bir akıl ilkesi içerdiğini kabul eder. "Bir başlangıcı olan her şeyin bir nedeni olması gerektiği, olmaya başlama idesinin bir işlem idesi ile zorunlu bağıntı içerdiği ve işlem idesinin de bir neden dediğimiz işleyen bir şey ile bağıntılı olduğunu algılayarak bilmeye başladığımız gerçek bir akıl ilkesidir." (sf: 135).

2 "Biri bir nedeni başka bir şeyin üreticisi bir şey olarak tanımlamaya kalkışsa apaçıktır ki hiçbir şey söylememiş olur. Peki *üretim* ile ne demek ister? Neden ile aynı olmayan bir tanım getirebilir mi? Yapabilirse, onun üretilebilmesini arzularım. Yapamazsa, burada bir döngüye girer ve bir tanım yerine eşanlamlı bir terim sunar." (Hume, *Inceleme,* 3/2) "Neden ol-

muz "akıcılık" önceden onda olmayan ancak belli bir ısı derecesinin etkisiyle sürekli üretilen yalın bir idedir ki ısı yalın idesi, balmumundaki akıcılık bağlamında neden ve akıcılık da etkidir. Aynı zamanda, odun yalın idelerin bu adla anılan bir toplamıdır ki o da ateşe atılmasıyla, kül denilen başka bir töze dönüşür, yani, yalın idelerin bir bileşimi olan fakat odun dediğimiz bileşik ideden tamamıyla farklı bir bileşik ide belirir; küllerle bağıntısında ateşi "neden" külü de "etki" diye ele alırız. Öyle ki, bizce, bir tikel yalın ide ya da yalın idelerin bir toplamı olan ancak daha önce var olmayan töz ya da kipin üretilmesine etki eden ya da aracı olan ne ise o bu şekilde zihnimizde bir neden bağıntısı yaratır ve böyle de adlandırılır.[3]

2. Duyularımızın cisimlerin birbiri üzerindeki işlemlerinde[4] keşfedebildiklerinden neden ve etki kavramını ediniriz. Töz ya da kip, başka herhangi bir şeyin olmasını sağlayan bir neden ve başlangıcını başka bir şeyden alan bir etki kavramıdır zihne yansıyan ve böylece zihin şeylerin kaynaklarını iki türe ayırmada pek zorlanmaz.

mak", "etkilemek/işlemek", "üretmek", "yapmak" nedenin görünüşsel sıra ve art ardalıktan fazlasını içeren bir bağıntı olduğunu ima ederek, yeni bir ide taşıdığını açıkça gösteren terimlerdir.

3 Böylece, yani Locke'un burada hiç hesaba almadığı bir zorunlulukla zihinlerimizde yer alırlar. Locke ölümsüz bir zihin zorunluluğunu nedensellik ilkesinin bir uygulaması olarak saptadığında (4. Kitap, 10. Bölüm) neden idesindeki zorunluluk ve evrenselliği dile getirir ki bu Stillinfleet'e yazdığı Mektup'ta onaylanmaktadır (sf: 434, not 1) Hume da zorunluluğu kabul eder: "Öyleyse bu sıra ve art ardalık bağıntılarını tam bir neden idesi sunuyor diye onaylayacak mıyız? Hiç de değil. Bir nesne nedeni olarak düşünülmeksizin, bir başka nesneden önce ve onunla yakın olabilir. Ele alınması gereken 'bir zorunlu bağıntı' vardır; ve bu bağıntı yukarıda sözü edilen iki bağıntıdan çok daha önemlidir." (*İnceleme,* 3/2) Fakat bu şekilde "zorunluluğu" bir alışkanlık ürününe dönüştürmeye kalkışmış olur.

4 "Duyularımız.... cisimler" Burada Locke cisimlerle sunulan görünüşleri, nedensellik idesine sahip olmamızın aracı yapar ki 21. Bölüm'de "etkin gücün en açık idesinin iç duyum yoluyla tinden edinildiği" söylenmektedir halbuki. Burada duyular etki ve oluşum ile ifade bulan değil, diğer görünüşler arasında geçen görünüşleri sunarlar: Ayrıca duyu tek başına akılda zorunlu ve evrensel geçerlilik taşıyan bir ide kazandırmaz; ancak şu var ki evrensel ideler duyu ideleri ile sınırlı ve ilgilidirler.

(1) Maddenin daha önce varlığı olmayan yeni bir taneciği var olmaya başladığında, olduğu gibi hiçbir parçası önceden var olmamış, tümüyle yeni oluşturulan şeyde de yaratılıştan söz ederiz.[5]

(2) Hepsi daha önce var olan parçacıklardan oluşan fakat bu insan, bu yumurta, gül ya da kiraz gibi daha önce bir varlık göstermeyen bir şeyden de söz edebiliriz. Doğanın olağan işleyişi içinde, içkin nedenle üretilen fakat bir dış etmen ya da dış neden ile harekete geçirilen bir töz ve algılayamadığımız yollarla gerçekleşen hareketlilik söz konusu olduğunda *türeyiştir* anılan. Neden dışta ve etki seçilebilir parçaların duyulur bir ayrılımı ya da bitişimi ile üretilmiş ise buna *yapılış* diyoruz ki ortaya çıkanlar da tümüyle yapay şeylerdir. Öznede önce bulunmayan bir yalın ide üretimine de *değiştiriliş* adını veriyoruz. Bir insan türetilir, bir resim yapılır; içlerinde daha önce var olmayan herhangi bir yeni duyulur nitelik ya da yalın ide üretildiğinde ise değiştirilmiş olurlar: Sonuçta artık var olmaya başlayan şeyler "etkiler" iken bu varoluşa yol açan şeyler de "nedenler"dir. Tüm bu durumlarda neden ve etki kavramının duyumlarla (dış ve iç) edinilen idelerden doğduklarını[6] ve ne kadar kapsamlı olursa olsun bu bağıntının yine de yalın ideler ile sınırlı kaldığını gözlemleyebiliriz.[7] Neden ve etki idesine sahip olmak için herhangi

5 Üstün Güçte potansiyel olarak (saklı) var olsa da, burada hiçbir gerçek/edimsel varlık/varoluş olmadığı mı söylenmek isteniyor? Bu soru bizi Aristo'nun iki neden ayrımına götürür. Burada özgür ahlaksal etmende anlam kazanan nedeni olmayan neden ile fizikteki nedenli nedenler ayrımına karşılık gelmektedir bu iki tür neden önce de söylendiği üzere her biri anlaşılmaz olanı içerir —birincisi anlaşılmaz bir başlangıç, ikincisi gizemli sonsuzluğa anlaşılmaz bir çekilme barındırır.

6 Neden ve etki kavramı iç ve dış duyum ideleriyle ilgilidir ve onlardan doğar. İç duyum ve dış duyum bu ideye kaynak olmaları sebebiyle birleşmektedirler.

7 İdelerini taşıdığımız her neden ve etki bizce, nedenler denen maddesel ya da tinsel tözler olarak düşünülmelidirler, çünkü değişmeler onlarla ilgilidir ya da onlara karşılık gelirler.

bir yalın ide ya da tözün başka bir şeyin nasıl olduğunu bilmediğimiz işlemiyle[8] varlığa kavuştuğunu düşünmemiz yeterlidir.

3. Zaman ve yer de çok geniş bağıntıların temelidirler ve tüm sonlu şeyler en azından bunların alanına girer. Fakat bu ideleri nasıl edindiğimizi göstermiş olduğumuzdan,[9] şeylerin zamandan edindikleri adların çoğunun yalnızca bağıntılar olduğunu belirtmek yeterlidir bu noktada. Öyleyse, "Kraliçe Elizabeth 69 yıl yaşadı ve 45 yıl tahtta kaldı" dendiğinde bu zamansal sözcükler yalnızca bu sürelerin bir başkasıyla bağıntısını dile getirir ve kraliçenin varoluş süresinin 69, yönetim süresinin de 45 güneş yılına eşit olduğu anlamına gelir; böylece benzer tüm sözcükler *"Ne kadar süre?"* sorusunun yanıtlarıdır. Aynı şekilde, "Norman Kralı William 1066'da İngiltere'ye çıkarma yaptı" dendiğinde söylenmek istenen bu çıkarmanın milat başlangıcı ile o zaman noktası arasındaki uzaklıktır; tüm zaman sözcükleri bir zaman noktasının, ölçüt aldığımız, bağıntılı olduğunu düşündüğümüz, daha uzun süreli dönemden uzaklığına gönderme yapan *Ne zaman* sorusunu yanıtlarlar.[10]

4. Bunlardan başka, bağımsız ideleri temsil ettikleri sanılan ancak düşünüldüğünde bağıntılı oldukları görülen sözcükler de

8 Locke nedensellik idesini soyut ve kesin ide ile değil somut halde ele almayı tercih eder. Bir neden ve bir etkiyle demek istediğimize getirdiği açıklama her tikel tözü duyu verilerine bağlar fakat duyunun etki idesini neden ile betimlediğini gösteremez; ve nedeni olmayan değişmeyi düşünmeye yönelik zihinsel yetersizlik ya da her değişmenin nedeni olduğunu kabul etmeye yönelik zihinsel zorunluluğu açıklayamaz ki bunlar bağıntıya ilişkin bileşik idemiz kapsamında görünürler. Söylendiği üzere, Locke bu ideyi kullanırken, duyulur şeylerin varlığının kanıtı ve Tanrının varlığının tanıtlanmasında bu evrensellik ve zorunluluğu öngörür. (Bak: 4 Kitap, 10, 11. Bölümler) Uygulanabilirliği için, nedensellik idesi evrensel ve mutlak bir çıkarım için oldukça sığ bir temel oluşturan dış ya da iç duyu verilerinden varılan deneysel bir genellemeden daha fazla bir şey olmalıdır. Fakat Locke'taki nedensellik idesi açıklaması son aşamada hem deneysel hem akılcı öğeleri içerir gibidir.

9 Bak: 5. Bölüm, 1. Kısım; 7. Bölüm, 9. kısım; 13 ve 14. bölümler.

10 "Zamanı" ölçülmesini sağlayan ve duyusal imgeleme için görünüme kavuşturan somut ideler ya da görünüşlerle bağıntılı biçimde düşünmeliyiz.

vardır; herhangi bir şeyin zihnimizde idesini taşıdığımız belli uzunlukta bir süre ile bağıntısını içeren ve gösteren genç, yaşlı gibi sözcükler örnek verilebilir. Bu durumda, düşüncelerimizde, bir insanın ortalama yaşam süresinin 70 yıl olduğuna dair bir ide yerleşmiş olduğundan, bir insanın genç olduğunu söylediğimizde demek istediğimiz henüz genelde insanların erişebildiği sürenin küçük bir kısmını yaşamış olduğudur; yaşlı diyorsak da insanların genelde aşamadığı sürenin sonuna yaklaşmış olduğudur vurgulamaya çalıştığımız. Öyleyse şu ya da bu insanın belli yaş ya da yaşam süresini zihnimizde bu tür canlılara genelde özgü olduğunu düşündüğümüz süre idesi ile karşılaştırmış oluyoruz: Bir insan için 20 yaş genç ve 7 yaş çok genç anlamı taşırken 20 yaşında bir at ya da 7 yaşında bir köpek için aynı şeyi söyleyemeyiz; çünkü bu noktada zihnimizde, doğanın olağan işleyişine bağlı olarak, bu tür hayvanlara ait farklı süre ideleri yerleşmiştir. Fakat bir sürü insan kuşağını geride bırakmış olan güneş ve yıldızlar için yaşlı deyimini kullanmayız çünkü Tanrının bu tür varlıklara ne kadar zaman biçtiğini bilmeyiz. Bu terim, tümüyle şeylerin olağan süreci içinde doğal bir ölümle belli bir zaman dilimi içinde sona erdiklerini gözlemleyebildiğimiz şeylere özgü olduğundan ve böylece zihnimizde yaşam sürelerinin çeşitli parçalarını karşılaştırmada temel alacağımız bir ölçüt taşıdığımızdan işte bu ölçüte bağıntılarıyla biz onlara genç ya da yaşlı deriz fakat olağan dönemlerini bilmediğimiz bir elmas ya da bir yakut gibi şeylerde böylesi bir saptamada bulunamayız.

5. Şeylerin birbiriyle *yer* ve uzaklık bağıntıları oldukça açık gözlemlenebilir; bunun için yukarıda, aşağıda, Charing-Cross'tan bir mil uzaklıkta, İngiltere'de ve Londra'da gibi anlatımlar kullanabiliriz. Fakat sürede olduğu gibi uzam ve hacimde de *büyük* ve *küçük* gibi bağımsız diye düşünülen adlarla dile getirdiğimiz bağlayıcı kimi ideler vardır. Burada da gözlem yo-

luyla zihnimizde şeylerin en tanıdık gelen bir iki türünün büyüklüğüne ilişkin ideler yerleşik olduğundan diğerlerinin hacmini adlandırmada bunları ölçüt alırız. Alışkın olduğumuz elma türünden, daha büyük olan bir elmaya büyük deriz. Zihnimizde genelde atlara ait olarak yerleşmiş idenin ölçüsüne ulaşmadığını gördüğümüz bir at için de küçük deriz; belki o bir Galli için büyük iken bir Flaman için küçük bir attır. Ülkelerinin farklı yetiştirme ve besleme tarzından dolayı büyük ve küçük adlandırmalarında bağıntı ya da karşılaştırma ölçütü olan ideleri de aynı değildir.[11]

6. Aynı biçimde zayıf ve güçlü de zamanında daha büyük ya da daha az güce ilişkin edindiğimiz kimi idelerle karşılaştırılan bağlayıcı güç adlarıdır. Dolayısıyla zayıf bir insandan söz ettiğimizde aslında genellikle insanların ya da onun büyüklüğünde insanların sahip olduğu hareket etme gücü ya da dayanıklılığına sahip olmayan biridir böyle nitelediğimiz; onun gücüyle genelde insanların ya da onun yapısındaki insanların dayanıklığına ilişkin sahip olduğumuz ideyle yaptığımız bir karşılaştırmadır bu. Yaradılanların hepsi zayıf şeylerdir dendiğinde de Tanrının gücü ile yaradılanların gücü arasındaki orantısızlığı belirten bir bağlayıcı terim olmaktadır "zayıf" sözcüğü... Sıradan konuşma dilinde yalnızca bağıntıları dile getiren yığınla sözcük vardır ancak belki büyük bir bölümü de ilk bakışta böyle bir içerik taşımıyor gibi gelebilir: Örneğin gemide gerekli kumanya var dendiğinde biri yolculuğun istendiği gibi gerçekleşmesi ile bir bağıntı içeren *"gerekli"* ve diğeri gelecekteki kullanıma ilişkin bir bağıntı taşıyan *"kumanya"* olmak üzere iki bağıntılı sözcük vardır. Yalnızca iç ya da dış duyumdan edinilen idelerle sınırlı

11 Uzay da zaman gibi bizce ölçümünde kullanılan ve sınırlarını belirleyen duyusal nesnelerle bağıntılı olarak düşünülmektedir. Bunlar uzayın tikel örnekler halinde niceliğinin ölçütünü oluştururlar.

kalsa da tüm bu bağıntılar daha fazla açıklanmayı gerektirmeyecek denli açıktırlar.[12]

12 Bağıntıları dile getiren terimler, Deneme'deki benzetme doğrultusunda, anlamlarını sergileyen ve karşılaştıran duyu verileri bağıntıları ile açıklanır. Fakat bağıntı tikel görünümlerininkinden daha fazlasını içeriyorsa, Locke'un açıklaması yetersiz kalıyor. Bağıntı bağıntılı kipler, varlıklar ya da şeylerden fazlaca bir şeydir; diğer yandan bir bağıntı idesi bağıntılı terimler öngörür. Bir duyumsal felsefe bağıntıların üzerine eklendiği ayrı tözlere dayanmaya eğilimlidir; aşırı idealizm ise edimsel gerçekliği boş, anlamsız bağıntılar ağına indirgemeye eğilimlidir.

27. BOLUM

ÖZDEŞLİK ve BAŞKALIK[1]

1. Zihnin karşılaştırma işlemindeki bir diğer dayanağı da şeylerin aynılığıdır; bir şeyi belirli bir zaman ve yerde varoluşu ile ele aldığımızda onu kendisinin başka bir zamandaki varlığı ile karşılaştırır ve buradan hareketle *özdeşlik* ve *başkalık* idelerini kurarız. Bir şeyin herhangi bir yer ve anda olduğunu gördüğümüzde tüm diğer açılardan ne kadar benzer ve ayırt edilemez olsa da başka bir yerde aynı zamanda var olan başka bir şey değil de aynı şey olduğundan eminizdir: İdelerin önceki varoluşlarını temellendirdiğimiz ve şimdi ile karşılaştırma yaptığımız andakinden hiçbir farklılık göstermemesinden kaynaklı olarak özdeşlik ortaya çıkar. Aynı türden iki şeyin aynı zaman ve aynı yerde var olmalarına tanık olmadığımız ve de bunu imkânsız gördüğümüzden doğrudan herhangi bir yer ve zamanda var olan bir şeyin, aynı türün tüm özelliklerinden sıyrılıp orada yalnızca kendisi olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Dolayısıyla, bir şeyin aynı ya da farklı olup olmadığını sorduğumuzda hep gönderme yaptığımız şu ya da bu zamanda şu ya da bu yerde kesinlikle kendisinden başkası olmayan bir şeydir.[2] O zaman bir

1 Bu bölüm Molyneux'un önerisiyle ikinci baskıda eklenmiştir. Locke'un Molyneux'a yazdığı 23 Ağustos 1693 ve 8 Mart 1695 tarihli mektuplara bakınız.

2 Bak: 1. Kitap, 3. Bölüm, 4, 5 kısımlar (özdeşlik idesinin kökeni üzerine). Sayısal aynılık ya da özdeşlik burada genel ya da özel birlik yani bir nicelik topluluğunda içerilen aynılık ya da benzerlikten ayırt edilmelidir. Çeşitli nesneler aynı iken, bir tek tanım içlerinden biri için aynı ölçüde uygunluk

şey iki varlık başlangıcına sahip olamadığı gibi iki şey de tek bir başlangıcın ürünü değildir; çünkü aynı cinsten iki şeyin aynı an ve aynı zamanda var olması ya da aynı şeyin farklı yerlerde bulunması imkânsızdır.[3] Bir tek başlangıca sahip olan aynı şeydir ve zamanda, yerde farklı başlangıca sahip olan aynı değil başkadır.[4] Bu bağıntıda güçlük çıkaran, bağıntının yüklendiği şeylere ilişkin tüm kavramlara sahip olmada gösterilen dikkat ve özenin azlığıdır.[5]

2. Yalnızca üç tür töz idemiz vardır.

1. Tanrı 2. Sonlu Tinler 3. Cisimler[6]

Tanrı başlangıcı olmayan, öncesiz-sonrasız, değiştirilemez ve her yerde olan bir varlıktır ki bu durumda özdeşliği tartışılmazdır.[7]

Sonlu tinlerin her biri kendi varlıklarının başlangıcına ait belirli zaman ve yere sahip olduklarından, bu zaman ve yerle

---

taşıyabilir ve dolayısıyla hepsi için aynı doğa ya da aynı görünüşte oldukları söylenir. "Bu masa diğeri ile aynı odundan yapılmıştır" dediğimizde yalnızca birindeki malzemenin nitelik açısından diğerinin bünyesindeki malzemeden ayırt edilemez olduğudur denmek istenen. Bu benzerliğin özdeşliğidir. Diğer yandan sayısal aynılık mutlaka aynı tözün değişen görünüşlerindeki yüzeysel benzerliği içermez.

3 Leibniz zaman ve yerin bu dışsal bağıntılarını sayısal aynılığı oluşturmaya yeterli görmüyor ve şeyler ve varlıkların kendilerinde, zaman ve yerlerinden bağımsız olarak, ayırt edilebilirlikleri açısından bir içsel ayrılık/farklılık ilkesi *(principium individuationis)* öne sürüyor. Bu Kant tarafından farklı bir biçimde eleştirilir.

4 Hobbes, *Felsefenin İlk Temelleri,* 11. Bölüm, 1, 2. kısımlarda bir şeyin diğerinden nerede farklılaştığı ve özdeşlik ile bireyleşimin nereden doğduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

5 Dolayısıyla özdeşlik bağıntısına ilişkin idemizi, tözler, kipler, organizmalar, insanlar ve kişilerde bulunduğundan, ayrı bir yere koymaya kalkışıyor.

6 Bak: 23. bölüm; 4. Kitap 9, 10, 11. Bölümler (üç tam töz-benlik, Tanrı ve Dünya üzerine) Tanrı bu ikisinin varlığına gereksinmeden tek başına vardır; diğer ikisi Tanrıya bağımlı varlık içerirler. 3 tözün en son bağıntıları Kant'ın karşıt önermelerine kaynaklık etmişlerdir.

7 Özdeşlik idesi içinde Locke'un düştüğü karmaşa cismin insanda olduğu üzere tinle alaşımını barındıran organizmalar —sonlu tinler— yüzündendir.

olan bağıntı her birinin özdeşliğini belirler var oldukları sürece.

Hiçbir ekleme ya da çıkarma yapılmayan her bir *madde taneciği* de aynıdır. Adlarını verdiğimiz bu üç tür ide aynı yerde bulunabilirlerse de her biri aynı türden bir şeyle aynı yerde var olamazlar; yoksa özdeşlik ve başkalık kavramları, adları bir anlam taşımaz, tözlerin ya da başka şeylerin böylesi farklılıkları olmaz.[8] Örneğin, iki cisim aynı zaman ve aynı yerde olabilselerdi maddenin iki parçası da, büyük ya da küçük fark etmez, tek ve aynı olurlardı; bu durumda tüm cisimler tek ve aynı olmalıydılar. İki madde taneciğinin aynı yerde olabilmesi tüm cisimlerin de aynı yerde olabilmesini getirir: Böylece şeyler arasındaki özdeşlik ve başkalık diye bir şey kalmaz. Fakat iki ya da daha fazla şeyin bir tek olmaları bir çelişki içerdiğinden, özdeşlik ve başkalık anlama yetisine yararlı, sağlam birer karşılaştırma yolu ve bağıntılarıdır.

3. Kipler ya da bağıntılar dışında her şey tözlerde[9] sonlandırıldığından, bunların her tikel varlığının özdeşlik ve başkalığı da aynı yolla belirlenir: Art arda var olan, sonlu varlıkların hareket ve düşünce gibi eylemlerini kapsayan şeylerin başkalığı kuşkusuzdur: Çünkü her biri başladığı anı yok ettiğinden farklı zaman ya da yerlerde, sürekli varlıklar gibi var olamazlar; buna göre farklı zamanlarda ele alınan hiçbir hareket ya da düşünce, her biri farklı bir varoluş başlangıcı taşıdığından aynı olamaz.[10]

8 Bak: 23. bölüm, 19, 21. Kısımlar Locke'un tinleri yer bağıntılarının kapsamında varsaydığı ve Tanrıdan her yerde diye söz ettiğinde ne demek istediği konusunda aydınlatıcıdır.

9 Locke diğer bileşik idelerimize göre tözün bileşik idesinin üstünlüğünü ileri sürer. Kipler ve bağıntılar bu Kitapta olduğu üzere, ayrıca düşünmek üzere bir yana bırakılabilir; fakat hepsi de, kesinlikle, sahip olduğumuz yalın ideleriyle bize görünen tözlerle bağıntılıdır ve onlarda son bulurlar.

10 Tözler böylece bağımsızlık ve kararlılıkları ile kiplerden ayrılırlar. Hume aslında bilgi ve varoluşu Locke'un soyut "kip" ve "bağıntı"ları içinde çözümler.

4. Tüm bu söylenenlerden üzerinde bu kadar durulan şeyin *principium individuationis* (bireyleşme ilkesi), bunun da varoluşun kendisi olduğunu keşfetmek kolaydır. Bu ilke, aynı türden iki varlığın paylaşamayacağı tekil bir zaman ve yerde bir türe ait bir varlığı belirler.[11] Bunu yalın tözler ya da kiplerde anlamak daha kolay görünse de, derin düşünüldüğünde birleşik olanlarda daha zor olmadığı anlaşılacaktır;[12] belirli bir zaman ve yerde var olan, değişmez bir yüzey altında sürekli bir cisim olan bir atomu ele alalım: Varoluşunun bir anında kendisiyle aynıdır. O anda kendisi olan aynıdır ve varlığı sürdükçe de öyle kalmalıdır; aynı olduğu sürece başka bir şey olamaz. Aynı şekilde, iki ya da daha fazla atom aynı kütleye katılırlarsa her biri sözünü ettiğimiz kurala göre aynıdır: Birlikte varlıklarını sürdürürken de aynı atomları içeren kütle parçaları, farklı farklı karmalansa da, aynı kütle ya da aynı cisim olmalıdır. Fakat bu atomlardan biri alındığı ya da yeni bir tane eklendiğinde artık kütle ya da cisim aynı değildir. Canlı varlıklarda özdeşlik aynı taneciklerin kütlesine değil başka bir şeye bağlıdır. Onlarda maddenin büyük parçalarının değişimi özdeşliği etkilemez: Bir filizden kocaman bir ağaca dönüşen ve sonra budanan meşe aynıdır; ve bir tay büyüyüp semiz ya da cılız bir at olduğunda da aynıdır: Her iki durumda da bedenin parçalarında belirgin bir değişiklik olması aynılığı bozmaz; öyle ki, gerçekten aynı meşe ağacı ve aynı at olsalar da aynı kütlelerde değildirler aslında. *Madde kütlesi* ve *canlı beden* örnekleri olan bu iki şeyde de özdeşlik aynı şeye uygulanmamaktadır zaten.[13]

11 Molyneux (2 Mart, 1693) Locke'u daha ayrıntılı ve geniş bir biçimde *principium individuationis* (bireyleşim ilkesi) üzerinde durmaya teşvik eder. Bireylik kişilik ile karıştırılmamalıdır.

12 "Bileşik olanlar" örneğin ayrı parçacıklardan farklı olan atom kümeleri. Kafasında "maddesel tözler" düşüncesi vardır.

13 *Zihinsel bireylik* idemiz, her diğer benlikten, özel ya da yalnızca kendisiyle sınırlı bir bilinç yaşamı ile bir birim halinde ayrılan benlik bilincinde yatar.

5. Dolayısıyla, meşe ağacı madde kütlesi bağlamında farklılaşır ki bana göre bu, birinin nasıl birleşmişlerse öylece madde taneciklerinin birbirini tutması, diğerinin de bir meşe ağacının odun, kabuk, yaprak gibi kısımlarını canlı tutacak kadar besin alma ve dağıtmaya uygun biçimde parçalarının bir düzenlemesi anlamlarından kaynaklı bir farktır; parçaların bu düzeninde bitkisel yaşam yer alır. Böyle bir ortak yaşam içindeki bitki bunu sürdürdüğü zaman içinde yeni ancak o türe uygun bir düzenleme içeren madde tanecikleri de bu yaşama ortak çıksa, aynı bitki olarak kalır. Bu düzenlenme maddenin tek bir öbeğinde tek bir anda olduğundan o tikel cisimde tüm diğerlerinden ayrılır ki bu bireysel yaşamdır.[14] Bitkinin canlı bedeniyle birleşik algılanamayan ardışık parçalarının aynı süreğenliğinde bu bireysel yaşam, sürekli var kaldığından, bitkiyi ve bitkinin tüm parçalarını, bu süreğen düzenleniş için birlikte var oldukları zaman boyunca ortak yaşamın iletimi içinde, aynı kılan özdeşliğe sahiptir.[15]

6. Hayvanlarda da durum pek farklı değildir ancak bir hayvanı aynı kılan şey görülebilir. Makinelerde de benzer bir özdeşlikten söz edilebilir. Örneğin bir saat nedir? Saat, yeterince güç verildiğinde ulaşabileceği belli bir amaca göre düzenlenmiş parçalar bütünüdür. Bu makineyi süreğen bir cisim olarak düşünürsek, algılanılmaz parçalarının sürekli bir eklenimi ya da çıkarımı ile tek bir ortak yaşam içinde tüm düzenek parçalarının

14 Görünen "düzenleniş/örgütlenme/organizasyonun" görünmez olan yaşam ile özdeşleştirilebilirliği yüzeysel bir anlam içerir.

15 Düzenlenmemiş/örgün olmayan madde kütlesinin özdeşliğini kümelenmiş atomlarının özdeşliğinde görür; oysa bir canlı organizmanın özdeşliği organizmaya sırayla giren sürekli değişen atomlar tarafından süreğen yaşamın paylaşımında yatar. Bir organizmadaki geçici parçalar organik yaşamlarında bütün ile bağıntıları aracılığıyla beslenirlerken inorganik bir kütlede bütün, yalnızca parçaların kümeleşmesi ile oluşturulur. Dolayısıyla organizmalar, bir içkin yaşam ilkesi nedeniyle, parçaların bütünden ayrıldıklarında yaşamlarını yitirecekleri ölçüde, bir ve aynı görünürler. Bir ağaçtan ayrılan bir dal ya da bir canlı bedenden koparılan bir organ yaşamın doğduğu kimyasal ve düzeneksel (mekanik) belirlenimli öğelerine ayrılır;

onarılması, yenilenmesi ya da atılması halinde de bir hayvan bedenine çok benzeyen bir özdeşlik yakalarız.[16] Bununla birlikte, bir hayvan hareketin içerden gelmesi olgusuyla hareketi dışarıdan bir güçle alan makineden ayrılır.

7. Aynı insan özdeşliği, art ardalık içinde dirimsel olarak aynı düzenlenişteki cisme birleşmiş sürekli geçip giden madde parçacıklarının aynı sürekli yaşama katılımından başka bir şey değildir. İnsanın özdeşliğini diğer hayvanlarınkine benzer tek bir anda oluşup öylece art arda geçen madde parçacıklarıyla birleşik tek bir yaşam düzenlenmesi[17] altında süren tek bir düzenlenmiş bedende arayan biri bir cenin, bir bebek, çılgın ve ağırbaşlı birini aynı insan olarak görmekte güçlük çekecektir ki bu şekilde Seth, İsmail, Socrates, Pilate, St Austin ve Caesar Borgia'nın aynı adam olmaları imkânsızdır. Ruhun özdeşliğini insanın aynılığının biricik ölçütü olarak alırsak, aynı bireysel tinin farklı bedenlerle birleşememesi için maddenin doğasında hiçbir neden kalmayacağından uzak çağlar ve farklı mizaçlardaki insanların aynı insan olması da imkân bulacaktır: Böylece beden ve şeklin dışlandığı tuhaf bir insan idesi[18] söz konusu

---

ancak bir taşın parçalarına ayrılması ayrı parçaların niteliklerini değişmeden etkilenmemiş halde bırakır. Bir organizmada parçalar bir nedenle bağıntılıdırlar ve birlikleri yalnızca düzeneksel yasa ile açıklanamayan bir ilkeyi dile getirir.

16 Yüzeysel benzetmeyle, bir saat, inorganik, düzeneksel ve kimsayal yasalarla belirlenen, kütleler ile süreğen yaşamları dolayısıyla bir ve aynı olan cisimler arasındaki farka uygun bir örnektir.

17 "Tek bir örgün bedende" konumlandırılan "bir insanın özdeşliği" buna göre fiziksel bir özdeşliktir ve sonra düşünülen *ahlaksal* ya da *kişisel özdeşliğe* ters düşer. Bir insanın özdeşliği duyulara görülebilir ve dokunulabilir organizması ile yansıtılır; bir kişinin özdeşliği ise kişinin kendine öncelikle öz bilinci ve organizmasına dayalı çıkarımlarla gösterilir.

18 Öz bilinç kadar "cisim ve şekil" de, Locke'a göre, insanın genel ifadesinde yer aldığından, herhangi bir insanın bilinci bir at ya da bir köpeğin organizmasına, bedeni onun bedeni olacak ve hareketleri o insanın istemleri ile belirlenecek biçimde aktarılsaydı doğrusu insan adını insan bilinci taşıyan fakat bir at ya da bir köpek şekil ve bedeninde olan canlı varlığa veremezdik.

olur. İnsan sözcüğünün böyle kullanımı daha da kötüsü yeniden bedenleşmeyi kabul eden filozofların kavramları ve de insanların ruhlarının sapkınlıklarından dolayı, kendi hayvansal eğilimlerinin doyurulmasına uygun organlara sahip hayvan bedenlerine indirilecekleri sanısıyla uyuşmaktadır. Fakat Heliogabalus'un (Roma imp.) ruhunun domuzlarından birinde olduğundan emin biri bile domuzun bir insan ya da Heliogabalus olduğunu söyleyemez.

8. Buna göre, tözsel birlik her tür özdeşliği içermez ya da her zaman belirlemez; fakat özdeşliğe ilişkin doğru saptamalarda bulunmak için sözcüğün temsil ettiği ideyi ele almalıyız: Aynı *töz, aynı insan, aynı kişi* ayrı şeyler olduğundan *kişi, insan* ve *töz* üç farklı ideyi temsil eden üç ayrı ad ise sözcüğün temsil ettiği ide de özdeşliğe uygun olmalıdır. Azıcık daha dikkat harcansa bu konuda sıklıkla doğan karmaşanın büyük bir kısmı önlenir, ki; özellikle çok da zor bir konu olan *kişisel özdeşlik* üzerinde az da olsa duracağım ileride.

9. Bir hayvan canlı bir organizmadır, gözlemlediğimiz üzere de aynı hayvan bu düzenlenmiş canlı bedenle art arda birleşen farklı madde parçacıklarına iletilen aynı süreğen *yaşamdır*. Diğer tanımlar bir yana titiz bir gözlem ağzımızdan insan diye çıkan, zihnimizdeki idenin belli bir hayvan formuna ait olduğunu pekiştirir. Şundan eminim ki kendi şekli ve yapısında bir varlık gören insan, bir kedi ya da bir papağandan daha akıllı olmasa da onu yine de insan diye adlandırır; ya da konuşan, düşünen, akıl yürüten bir kedi ya da papağan gördüğünde de onları yalnızca kedi ya da papağan diye adlandırıp öyle düşünür; halbuki biri alık akılsız bir insan, diğeri çok zeki akıllı bir papağan. [[19]Önemli

19 Paranteze alınan kısımlar dördüncü baskıda eklenmiştir.

bir yazardan yaptığımız alıntı akıllı bir papağan varsayımını dikkate almaya yeterlidir.[20] Şöyle ki;

"Prens Maurice'ın kendi ağzından duyduğum fakat daha önce de söylentisi yayılmış olan bir papağan öyküsünü aktarmak istiyorum. Prensin Brezilya'da yönetimdeyken konuşan, akıllı bir varlık gibi soran, sorulara yanıt veren yaşlı bir papağanı varmış: Öyle ki yakınındakiler onun büyücü ya da deli olduğuna karar vermişler; sonraları hep Hollanda'da yaşayacak olan papazlarından biri ondan sonra tek bir papağan görmeye dayanamaz olmuş; yalnızca hepsinin içinde bir şeytan barındığını söylermiş. Bu öyküyü çok kez dinledim ve sonunda Prensten öğrenmeye karar verdim öykünün aslını... Her zamanki düz ve yavan konuşmasıyla bana tüm anlatılanlardan yalnızca bir şeyin doğru olduğunu söyledi. Ne olduğunu öğrenmek istedim ondan. Bana kısaca şunları anlattı: Kendisi Brezilya'da iken yaşlı bir papağanın ününü duymuş ve söylenenlere inanmasa da çok merak edip getirtmiş: Çok büyük ve çok yaşlı bir papağanmış ve Prensle bir sürü Hollandalının bulunduğu odaya girer girmez *'Ne çok beyaz adam var burada!'* demiş. Ardından prensi göstererek bu adamın kim olduğunu sormuşlar. *"Bir General ya da onun gibi bir şey"* diye yanıtlamış; Prensin yanına yaklaştırdıklarında şu konuşmalar geçmiş aralarında:

Prens — D'ou' venez-vous? *(Nereden geldin?)*

Papağan — De Marinnan *(Marinnan)*

20 William Temple, *1672'den 1679'a dek Hıristiyanlık Âleminde Olup Bitenlerin Kayıtları,* sf: 66. Stewart, *Elementler,* 3. Cilt'te Locke'un denemesini okumuş olanların belleğinde derin bir iz bırakacağını ve birden fazla hayranının bu çalışmadan öğrenmiş olduklarının bu papağanın öyküsünden biraz farklı şeyler anımsar göründüklerini söylediği yorumlarına bakınız. Öykü Deneme'nin Fransızca baskısında yer almamıştır. Dış görünüşüyle bir papağana benzeyen fakat insana özgü varsayılan tüm zihinsel ve ahlaksal yetilere sahipmiş gibi görünen bir hayvana rastlarsak ona bir papağan ya da bir insan mı demeliyiz? Bu bir keyfi tanım sorunudur.

Prens — Â qui estes-vous? *(Kime aitsin?)*

Papağan — A un Portugais. *(Bir Portekizliye)*

Prens — Que fais-tu la? *(Orada ne yapıyorsun?)*

Papağan — Je garde les poulles. *(Tavuklara bakıyorum)*

Prens gülmüş ve — Vous gardez les Poulles? *(Tavuklara mı?)*

Papağan — Qui, moi; et je sçai bien faire *(Evet ve nasıl yapıldığını çok iyi biliyorum)* ve bunun üzerine insanların tavuklara seslenirken çıkardığı sesleri taklit etmiş. Bunları Prensin Fransızca aktarımından aynen geçirdim ki bu konuşmalar oldukça önemli. Prense papağanın hangi dilde konuştuğunu sordum, bana Brezilya dili dedi. Kendisinin o dili anlayıp anlamadığını sordum: "hayır" dedi. Fakat yanında Flemenkçe bilen bir Brezilyalı ile Brezilya dilini bilen Hollandalı olmak üzere iki çevirmen varmış; onlara ayrı ayrı soruyormuş ve her ikisi de papağanın söylediklerini aynı şekilde çeviriyorlarmış. Çok duyulmuş bu öyküyü ilk kaynağından dinlediğim biçimde anlatmanın iyi olduğunu düşündüm ki çok dürüst ve dindar olarak bilinen Prensin en azından bana anlattıklarına kendisinin inanmış olduğunu söylemek isterim: Açıklamayı doğa bilimcilerine bırakıyorum ki inanıp inanmamak herkesin kendi isteğine kalmış. İşe yarayıp yaramaması bir yana bu tür sıradışı örnekleri ortaya çıkarmanın yanlış olduğunu sanmıyorum."

10. Yazarın kendi sözcükleriyle öyküyü olabildiğince geniş verdim ki kendisi de inanılmaz bulmuyor zaten;[21] çok yakın bir

21 Stewart: "Locke'un bu akıllı papağan öyküsünü fazla önemsememesi, kendini ifade etmede kullandığı, olağanüstü olguların kabulünde gösterdiği, Deneme'nin birinci kitabında fazlaca sergilediği ve başlıca kusuru gibi görünen safdillikten (her şeye inanma) beklenenden daha büyük bir kuşkuculuktan ileri geliyor olabilir" diyor. Leibniz sahibiyle konuştuğunu duyduğu bir köpeği açıkça dile getirir. Stewart bu olgunun büyük olasılıkla "köpeğin sahibini *vantrologluk* denen taklit gücüne sahip olduğu varsayımıyla" açıklanabileceğini öne sürer. Ayrıca "Akıllı bir papağan ya da akıllı bir köpeğin son derece çirkin ve üzücü bir görüntü olduğunu; bunun imgeleme gücüne sunulduğunda bir dereceye kadar böyle olabileceğini" ekler. Fakat benzer akıl ve konuşma güçleri taşıyan yalnızca şekil olarak bizden

arkadaşından duysa bile böyle bir şeyin kanıtları olmadan ya da gerçekten inanmadan bu öyküyü yazmazdı ki Prensin anlattıklarına güvenmişti. Prens de, yazarımız da bu konuşan şeye papağan diyorlar. Öyleyse bu öyküyü inandırıcı bulanlara soruyorum: Bu papağan ya da onun türünden bütün hayvanlar hep konuşabiliyorsa ki prense göre bu papağan konuşmuş, bunlara bir *akıllı hayvanlar* ırkı denemez mi ya da bunlar *papağan* değil de insan olarak görülmezler mi?] Çoğu insanın zihninde *insan idesini,* düşünen ya da akıllı varlık ideleri yanında bunlara ek olarak bir şekle sahip bir beden idesi oluşturur bana göre... Aynı beden ile birlikte aynı tin aynı insanı belirler, sonuç olarak.

11. Kişisel özdeşliğin dayanağını bulmak için "kişi" neyin karşılığıdır onu düşünmeliyiz. Bence kişi akıl ve iç duyuma sahip, kendini farklı yer ve zamanlarda da aynı düşünen şey[22] diye tanımlayan zihinli bir varlıktır. Kişi bunu düşünmenin ayrılmaz parçası ve bana göre özsel olan bilinçle gerçekleştirir:[23] Çünkü bir insanın algıladığını algılamaksızın algılaması imkânsızdır. Bir şeyi gördüğümüz, işittiğimiz, kokladığımız, tattığımız, hissettiğimiz, derin düşündüğümüz ya da istediğimiz zaman tüm bu yaptıklarımızın ayırdındayızdır. Bu durumda kişilik şimdiki dış duyum ve algılara ilişkindir ve herkes bununla kendini ben[24] diye adlandırdığı şey olarak görür: Aynı benin

---

bütünüyle farklı bir hayvan neden korkutucu gelir? Sandığımızdan daha büyük gezegenimiz üzerinde akıllı ve konuşabilen birkaç etmene ilişkin idede iğrenç olan nedir?

22 *"Varlık ve töz burada aynı ideyi temsil eder."* (Butler).

23 Fransızca baskıda bilinç konusunda kimi eklemeler vardır. "Bilinç" terimi, benliğin kendi işlemleri ve diğer durumları kendisininki gibi kavrayış olma içeriğiyle 17. yüzyılda Kartezyenler arasında ve benin açıkça onaylandığı refleks (yansı) edimle doğrudan bilinci bazen karıştıran Locke tarafından kullanıma sokulmuştur. Son zamanlarda Locke'taki ide terimi kadar sık bir kullanımda olsa da, bu bölümde çokça geçen "bilinç" Deneme'nin diğer kısımlarında pek yer almaz. Bak: 1. Bölüm, 10-19. Kısımlar.

24 Ferrier, "Öz bilinç benliği yaratır —bir varlık kendini 'ben' diye düşünerek 'ben' yapar" diyor. Locke ve Ferrier düşünmeyi *(cogito)* var olma *(sum)*'nın önkabulü olarak görüyorlar; düşünmenin önkabulü olarak var olmayı ele almıyorlar. Fakat Deneme'de bu önkabul süreğen kişi özdeşliği idemizin oluştuğu deneyim sırasına dayanmaktadır.

aynı ya da ayrı tözlerde sürdürülüp sürdürülmediği ele alınmaz. Bilinç hep düşünmeye eşlik ettiği ve herkesi ben dediği, dolayısıyla da tüm diğer düşünen şeylerden kendini ayıran şey yaptığından kişisel özdeşlik yalnızca bir akıllı varlığın aynılığının bilincinde aranmalıdır.[25] Bu bilinç geçmişteki bir eylem ya da düşünceye götürüldüğü zaman da o kişinin özdeşliğine[26] varır ki o zamanki ben ile şimdiki ben aynıdır ve şimdiki benle aynı ben geçmişteki o eylemi yapmıştır.[27]

12. Bunun aynı özdeş töz olup olmadığı da ayrı bir konu. Bu algılar, aynı düşünen şeyin hep bilinçli olarak var olacağı ve kendisiyle aynı düşünüleceği biçimde bilincinde olunarak hep zihinde kalsaydı bu konudan çok az kişi kuşku duyardı. Fakat bu bilinç unutkanlıkla hep sekteye uğradığından, yaşamımızda geçmişteki tüm eylemlerimizi gözümüzün önüne tek seferde getirdiğimiz bir an olmadığından fakat en iyi belleklerin bile başka bir şeye yönelmişken bir diğerini kaçırıyor olmasından ve de çoğunlukla şimdiki düşüncelerimize yoğunlaşıp[28] ya da derin uykuda hiç düşünmememiz, en azından uyanıkken düşündüklerimizin ayırdındaki bilince ilişkin düşünceleri uykuda

25 Yani, kişi özdeşliğinin anlamına ilişkin herhangi olumlu bir idemiz bellekten edinilmektedir.

26 Burada kişi özdeşliği edimsel olduğu kadar potansiyel olarak da anımsanan ile sınırlıdır. Berkeley "Kişi özdeşliği nereden kaynaklanır?" diye soruyor ve "edimsel bilinçte değil; çünkü o zaman on iki ay boyunca aynı kişi değilim yalnızca o zaman yaptığımı düşünürken aynı kişiyimdir, potansiyelde değil; çünkü o zaman tanıyıp tanımadığımız tüm kişiler aynı olabilir" diyor (*C.P.B. Works,* 4. Cilt, sf: 481.)

27 "Kişisel özdeşliği tanımlama girişimlerinin hepsi onu yalnızca karmaşıklaştırır. Ancak ideyi incelemenin hiçbir güçlüğü yoktur. İki üçgen karşılaştırılırsa zihinde benzerlik idesi doğar; ya da iki kere iki ile dördün karşılaştırılması da eşitlik idesini kazandırır; aynı şekilde bir benin bilincinin iki ayrı anda karşılaştırılması sonucunda da zihinde doğrudan kişisel özdeşlik idesi belirir... Şimdi kendim/kendi benim olanla 20 yıl önceki 'ben'imi düşünürken iki değil tek ve aynı ben olduklarını sezerim." (Piskopos Butler, *Kişisel Özdeşlik Üzerine İnceleme*) Locke'un ilgilendiği "ide" ya da "kendimizde kişisel özdeşliği kuran" bilgiyle değil idelerle ilgilidirler.

28 Bak: 10. Bölüm, 9. Kısım.

kaçırmamızdan[29] doğan bilinçsiz geçen sürelerden dolayı aynı düşünen şey yani aynı *töz* olup olmadığımız konusunda kuşkulanmak pek yersiz değil. Ancak bu *kişisel* özdeşliği ilgilendiren bir durum değil. Soru "kişiyi aynı yapan nedir?" olduğundan ve "aynı kişide hep düşünen aynı özdeş töz müdür değil midir?" tartışmasıyla ilgilenilmediğinden, bunlar kişisel özdeşlik konusu kapsamında değildir. Bir kişiye aynı bilinçle birleştirilen farklı tözlerde de aynı yaşamla tek bir hayvanda birleştirilen farklı bedenlerde olduğu kadar, özdeşlik, süreğen bir tek yaşam sayesinde korunur.[30] Bir insanı kendine kendi yapan aynı bilinç olduğundan kişisel özdeşlik, ister bilinç tek bir bireysel tözde olsun ister birkaç tözün art arda varlığında sürdürülebilsin,[31] yalnızca bilince bağlıdır.[32] Düşünen bir varlık geçmişteki bir

29 Bak: 1. Bölüm, 10-17. Kısımlar.

30 Töz özdeşliği ile kişi özdeşliği arasındaki bir farkı vurgularken Locke sonrakinin öncekinden bağımsız olduğunu ve belleğin (açıkça olduğu kadar gizli) kapasitesi ölçüsünde kişiliğin sürdüğünü; tinsel ya da cisimsel/bedensel tözlerde ne gibi değişiklik olursa olsun bu süreğenliğin etkilenmediğini; özellikle bir insan tözü, Tanrı tarafından örgün maddenin nitelik ya da güçlerinden biri olarak kılınan bir bilinç taşıyormuşçasına maddesel ise bunun söz konusu olduğunu söylüyor. Kişisel özdeşlik idesi için zorunlu olan belli başlı şey, belleğin, tözün herhangi bir birleşebilir olduğu öz-bilinçli yaşamdaki görünür/belirgin kesintileri bağlantılandırılabilmesidir.

31 Burada, diğer paragraflarda olduğu gibi, aynı bilinç ile belirlenmez ancak ona bağlıdır. Kişisel özdeşlik bağıntısına eşlik eden şimdiki ben, geçmişteki ben gibi terimlerin bu bağıntının sınırlarını oluşturduğu görüşündedir Locke. Özdeşliği bu terimlerle sınırlamamız konusunda Butler "Ancak anımsayabildiğimiz kadar geçmişteki ile şimdiki etmenler, canlı varlıklar ya da tözlerin aynı olduğundan eminsek de bunda yanılmış olabilir miyiz diye sorulmaktadır. Bu soru herhangi bir tanıtlama sonucunda da yöneltilebilir; çünkü bellek aracılığıyla algının doğruluğuna ilişkin bir sorudur bu. Ve bellekle algının bu durumda güvenilmez olup olmadığı konusunda kuşku duyan biri çıkarım ve uslamlama ile algılamanın (bu da belleği içerir) ya da sezgisel algılamanın yanılır olup olmadığı konusunda da kuşkuya kapılabilir. O zaman daha ileri gidemeyiz. Tümüyle aynı türdeki diğer algılarla ancak doğruluğunu kanıtlayabileceğimiz ve aynı kuşku temeli taşıyan algıların doğruluğunu kanıtlamaya çalışmak boşunadır." (*Kişisel Özdeşlik Üzerine İnceleme Yazısı* (Risale)).

32 Fiziksel bedenden tinsel bir bedene dönüşümde kişi ve geçmiş bilinç deneyim sorumluluğu aynı kalır.

eyleminin idesini o zaman ve şimdiki eylemine ilişkin aynı bilinçle yineleyebildiği sürece aynı kişisel bendir. Şimdiki düşünce ve eylemlerinin bilinciyle kendisi için ben olduğu kadar gelecek ya da geçmişe de aynı bilinci taşıyabildiği sürece aynı ben olacaktır.[33] Zaman ya da töz değişimi yüzünden, nasıl ki bir insan bugün ve dün farklı giyiniyor diye iki insan olamaz, bir kişi iki kişi olamaz. Çünkü, tözlerin[34] anımsanmalarına katkıları bir yana, geçmiş eylemleri tek kişide birleştiren aynı bilinç olabilir ancak.[35]

13. Aynı düşünen bilinçli benle dirimsel olarak birleşen, dokunulduğu ve etkilendiğinde hissettiğimiz ya da onlara gelen zararın-yararın bilincinde olduğumuz, aynı bedenimizin tüm parçaları, kendimizin bir parçasıdır, yani bizim düşünen bilinçli benimize aittir. Herkesin kendi bedeninin organları kendisinin bir parçasıdır; hisseder ve ilgilenir. Bir elini kesip insanın ısı, soğuk ve diğer duyulanımlarına ait bilinçten ayırdığınızda artık el o insanın kendisinin bir parçası değildir. Buna göre, bir zaman diliminde kişisel benin içerdiği tözün başka bir zaman kişisel özdeşlik değişmeksizin değişebildiğini görürüz. Şimdi bir parçası olan eller ayaklar sonra kesildiğinde de aynı kişilik kalır.[36]

14. Fakat soru, "düşünen aynı töz değişirse aynı kişi olabilir mi ya da düşünen töz aynı kaldığında farklı kişiler olabilir mi?"

33 Metinde geçen "kendini kendi benine ilişkin belleği ile aynı kılmak ve kendi benini yalnızca keşfetmeyen ayrıca yaratan bellekte aynı kılmak" şeklinde ifadelerle belleğin bir tek kişide birleştirdiği ardıl edimlerin üretimine katkıda bulunan düşünen töze varırız. (sf: 415)

34 Herhangi bir tözün herhangi bir örgün cisim ya da başka bir töze göçüdür töz değişimini sağlayan.

35 Aynı kişilik —sorumluluk— kişiliğin oluşmasını sağlayan bellek üretiminde tümüyle payı olan iki ya da daha fazla tözle birleştirilebilir mi?

36 Locke, kişiliği yani ahlaksal özdeşliği belleğe bağlarken, bu tüm geçmiş bilinç deneyimimizin korunabildiği *potansiyel* belleği içerebilir; bir insanın belleğinin başka insanlar hatta hayvanların bedenlerine göçünden söz ettiğinde de bu kişiliğimizin idesinin yalnızca öz bilince zorunlu bağlılığının çarpıcı bir betimlemesi olarak ele alınabilir, yoksa bu göçün var olan şeyler düzeni çerçevesinde gerçekten olduğunun doğrulanması olarak görülemez.

biçimindeyse; öncelikle, bunun düşünceyi maddesel olmayan bir tözden yoksun salt maddi hayvan yapısında görenlerce şöyle açıklanacağı bellidir: Kişisel özdeşlik töz özdeşliğinden başka bir şeydedir aynen hayvan özdeşliğinin töz değil[37] de yaşam özdeşliğinde olması gibi. Diğer yandan düşünmeyi yalnızca maddi olmayan bir tözde görenlerin bu insanları ikna etmek için hayvan özdeşliğinin maddi tözlerin değişmesinde korunmasının karşısında kişisel özdeşliğin neden maddi olmayan tözlerin değişiminde korunamayacağını kanıtlamaları gerekir: Ancak hayvanlarda yaşamı aynı kılan nasıl tek bir maddi olmayan tinse insanlarda da kişiyi aynı kılan tek bir maddi olmayan tindir dediklerinde Kartezyenler hayvanları da düşünen şeyler sınıfına sokmak çekincesiyle buna karşı çıkarlar.

15. "Aynı düşünen töz (maddi olmayan tözün düşündüğü varsayımıyla) değiştirildiğinde aynı kişi kalabilir mi?" sorusuna düşünen tözlerin hangileri olduğunu[38] ve de geçmiş eylemlerin bilincinin bir düşünen tözden diğerine geçip geçemeyeceğini bilmeyenlerce yanıt verilemeyeceğini düşünüyorum.[39] Aynı bilinç aynı bireysel eylem olsaydı bu mümkün olmazdı ancak madem ki aynı bilinç geçmiş eylemin şimdiki temsili öyleyse neden olmasın? Dolayısıyla, geçmiş eylemlere ilişkin bilincin bir diğer etmeni yoksun kılacak biçimde bir bireysel etmenle

37 Canlı organizma sürekli parçacıklarını değiştiriyor ve bu, Locke'a göre maddesel töz değişimidir. Aynı kişi olduğunun bilinci, bedenini tözü olarak gören biri için aynı töz olduğunun bilinci olamaz.

38 Maddesel tözlerinki kadar açık ya da bulanık bir idesine sahip olduğumuzu savunuyor tinsel tözlerin ne olduğuna ilişkin olarak (23. Bölüm, 5, 15. kısımlar).

39 Locke tinsel tözü bilinçte verilen "ben"den nasıl ayırt ediyor? Görünen bir tinsel töz değil midir bir kişi? Burada da maddesel ya da tinsel bir tözün tek bir şey olduğu ve kendi benine ilişkin görünümlerinin tözün de görünmesi değil, gizlenmesini sağlayan başka ve farklı bir şey olduğu ima ediliyor gibidir. Fakat kişilik idemiz daha çok tözün bizce algılanabilmesini sağlayabilen en yüksek form değil midir? Bu konuda Lotze'un *"Metafizik"* 3. kitap, 1. bölümünün birçok yerine, özellikle, 244. sayfada Kant'a gönderme içeren kısma bakınız.

nasıl birleştirildiğini belirlemek, eşliğinde bir refleks algı edimi olmaksızın yapılamayacak olan eylem türünü ve bu eylemin bilincinde olmadan düşünemeyen tözler tarafından nasıl gerçekleştirilebilir olduğunu bilene dek, pek kolay değildir doğrusu... Fakat aynı bilinç dediğimiz aynı bireysel edim olmadığından, bir düşünen tözün hiç yapmadığı ve belki başka bir etmenin yapmış olduğu eylemi kendi yapmış gibi göstermemesi yani uyurken gerçek kabul ettiğimiz rüyaların imgeleri kadar da bu tür imgelemin salt zihinde yapılmamasının nedenini şeylerin doğasında aramak pek sonuç vermez.[40] Düşünen tözlerin doğası hakkında daha açık görüşler edinene dek, böyle olmadığı, ancak Tanrının, yarattıklarından herhangi birinin mutluluğu ya da mutsuzluğu söz konusuyken bağışlanmaz günahlarıyla, beraberinde ceza ya da ödülü de getiren bilincin birinden diğerine geçirilmesine izin vermeyen inayeti ile açıklık kazanabilir ancak.[41] Düşünmeyi gezgin can tinleri sistemine yerleştirenlere karşı bu ne kadar karşı bir sav olabilir, düşünün. Önümüzdeki soruya yeniden döneceksek kabul edilmelidir ki, aynı bilinç (ki gösterildiği üzere bedendeki aynı sayısal şekil ya da hareketten tümüyle farklı bir şeydir) düşünen bir tözden bir diğerine geçirilebilse, iki düşünen tözün bir kişiyi oluşturması söz konusu olabilir. Aynı bilinç korunduğundan, aynı ya da farklı tözde olması kişisel özdeşliğin korunmasını aynı derecede sağlar.[42]

16. Sorunun diğer kısmı şöyle: Aynı maddesel olmayan töz kalırken iki ayrı kişiden söz edilebilir mi? Yani, geçmiş süresi-

40 Diğer bir deyişle, kendi kavrayışımızda yanıltılamayız ancak kendi betimleyici/temsili deneyimimizde yanılgıya düşebiliriz.

41 Şeylerin doğal düzeni ile gerçekten kabul etmek zorunda kaldığımız kendini aynı hisseden kişiye görünen özdeşlik, gizli ahlaksal sorumluluğuyla birlikte, aslında aktarılabilir değildir.

42 "Bay Locke'a göre anımsadığımız kadar geçmişte olanla aynı kişiler yani aynı sorumlu etmenler ya da varlıklar olduğumuzdan hep emin olabiliriz —ya da Adil ve iyi Tanrının anımsanmasına izin verdiği ölçüde—" (Perronet, *Locke'un Savunması,* sf: 21) Son tabir kişinin tüm geçmiş deneyimini içerebilen gizli bellek birikimlerinin bilinçli bir geri getirimini belirtir.

nin eyleminin bilincinde olan aynı maddesel olmayan töz, geçmiş varlığının tüm bilincinden koparılabilir ve yeniden geri getirme gücünü de yitirebilir mi[43] ve böylece yeni bir döneme başlıyormuş gibi bu yeni durumun öncesine uzanamayan bir bilince sahip olabilir mi? Bu dünyadan önce varoluşa inananlar ruhun önceki varlık durumunda, bedenden tümüyle ayrı ya da başka bir bedene girerek yapmış olduklarına ilişkin hiçbir bilinç kalıntısı taşımadığını kabul ettiklerinden açıkça bu sorulara evet diyebilirler. Kişisel özdeşlik bilinç[44] uzamından öte geçmediğinden ve önceden var olan bir tin çağlar boyu sessiz kalmadığından, kesinlikle farklı kişileri oluşturmalıdır. Bir Hıristiyan Platonist ya da bir Pythagorean (Pitagor ya da Pisagorcu) Tanrının tüm yaradılışı 7 günde tamamladığı inancıyla, ruhunun daha önce de var olduğunu düşünür ve başka başka insan bedenlerine girmiş olduğunu imgeler. Bir seferinde Sokrates'in ruhunu taşıdığına inanmış biriyle tanışmıştım ki (bunun ne kadar akılcı bir düşünüş olduğunu tartışmayacağım; kendisi önemli bir konumda, çok akıllı biri diye biliniyor ve yetenekli, bilgili bir insan olarak gösteriliyordu) Sokrates'in hiçbir eylem ya da düşüncesinin bilincinde olmadan Sokrates ile aynı kişi olduğu söylenebilir mi sizce?[45] Herhangi biri kendisi üzerinde düşünüp kendinde düşünen, bedeninin sürekli değişiminde kendini aynı kılan ve kendim diye adlandırdığı bir maddesel olmayan töze sahip olduğu çıkarımına varsa; aynı zamanda bunun Truva savaşında Nestor ya da Thersites'deki ile aynı ruh olduğunu varsaysa bile şimdi Nestor ya da Thersites'in herhangi bir eyleminin bilin-

43 Bu durumda edimsel olmadığı kadar geçmiş bir bilinçli yaşama ait potansiyel bellek de yoktur.

44 "Bilinç" yani, gizli olanaklarıyla birlikte bellek.

45 Fakat Socrates'in tüm bilinçli deneyimi o sırada onda saklı mıdır ve bilinç zinciri üzerinde kendisi tarafından anımsanabilmeye elverişli midir? Locke, anımsama gerçekleştiğinde Socrates'in kendini aynı ad altında anılan ile aynı kişi olarak göreceğini söyler. Locke Martinus Scriblerus'ta kişisel özdeşlik idesinin getirdiği anlaşılmaz betimlemeler için eleştirilir.

cini taşımadan kendini bunlardan biri ile aynı kişi olarak görebilir mi? Bu eylemlerden herhangi birinin herhangi bir zamandan varlık göstermiş olan başka insanların eylemlerinden daha fazla kendine ait olduğunu düşünebilir mi? Bu bilinç bu insanlardan biri ya da ötekinin herhangi bir eylemine uzanmadığından, şimdi bedeninde olan ruh ya da maddesel olmayan töz onun bedenini canlandırmaya başladığında zaten öteden beri var olsa ve yaratılmış olsa bile onlarla aynı beni paylaşmasını sağlamazdı bu durum.[46] Tıpkı bir zamanlar Nestor'a ait olan madde parçacıklarından birini şimdi de bu insanın taşıması gibi bir şeydir ve ancak bu düzeyde Nestor ile aynı kişilikte olduğu söylenebilir. Aynı bilince sahip olmayan aynı "maddesel olmayan töz" de, bilinç taşımayan aynı madde parçacığının bir cisimle birleştirilmesi kadar aynı kişi oluşturmada etken olabilir ancak. Fakat Nestor'un herhangi bir eyleminin bilincine bir kez vardı mı bu insan o zaman Nestor'la aynı kişi görebilir kendini.

17. Aynı bilinç onu barındıran ruhla gezdiğinden, yani kişinin bu dünyadakinden farklı bir bedende yeniden canlanması[47]

46 Yani, bellekte şimdiki bilincini onlarınkiyle birleştirme yeteneğinde olmadığından kendi şimdiki beninin onlardan herhangi biri ile aynı ve bir idesini taşıyamaz. Tinsel töz özdeşliği (varsayımda), Nestor ya da Thersites kendini bir zamanlar kendinin olan eylemlerinin bilincinde görmedikçe, Nestor ya da Thersites'in "eylemlerinden kişisel sorumluluk" idesini getirmez beraberinde. Fakat birinin kişisel özdeşliğinin keşfi ya da saptanması için tek araç bellek midir?

47 Stillingfleet'in Deneme'ye saldırılarından biri de kişilik ve kişisel özdeşlik içerikli öğretisinin Hıristiyanlıkta bedenin yeniden dirilmesi öğretisi ile uyumsuzluğu idi. Locke'un kişisel özdeşlik idemizi açıklamasında kişinin aynılığı bedenin aynılığı ile ilintisizdir. Locke "kişisel özdeşlik idem aynı bedeni, bu ya da öteki dünyada, aynı kişiyi oluşturmada zorunlu tutmaz; ve bu dünyada bile aynı kişilerin beden zerreleri/atomları her an değişiklik gösterir ve kişideki gibi bir özdeşlik yoktur bedende" diye yanıtlar, eleştiriyi... "Ayrıca, kutsal kitaptaki yeniden diriliş bahsinde bedenin doğacağı ya da bedenin yeniden canlanacağı gibi açık ifadeler bulamayız; ve ölülerin bedenleriyle birlikte doğmasını sorgulamıyorsam da kutsal kitabın ayetlerine yakından bakmanın ödevimiz olduğunu düşünüyorum." (Bak 4. Kitap 18. bölüm, 7. Kısım) Doğan bedenin, kişinin bu yaşamda çevresini saran herhangi bir ya da her geçici beden/cisim ile özdeşliği konusu Hıristiyanlıkla ilintisizdir.

kolaylıkla düşünülebilir. Ancak, bedenlerin değişmesi halinde, ruhu insanlaştıran kişi dışında birini aynı insan yapmak için ruh tek başına yeterli değildir. Prensin geçmiş yaşantısının bilincini beraberinde taşıyan bir prens ruhu bir eskicinin bedenine girip onu canlandırsaydı, herkes onun prensle eylemlerinin sorumluluğunu taşıyan aynı kişi olduğunu düşünürdü fakat aynı insan olduğunu kim söyleyebilirdi? Beden de insanın yapısını oluşturur ve prensin tüm düşünceleriyle birlikte oluşan bu yeni insan yine aynı bedenin içinde eskiciden başka herkes için aynı insandır.[48] Gündelik dilde aynı kişi ve aynı insan birbirinin yerine kullanılan terimlerdir. Gerçekten de, herkes istediği gibi konuşmak ve idelerine uygun gördüğü adları vermek, istediği gibi değiştirmekte olabildiğince özgürdür. Fakat aynı tin, insan ya da kişi söz konusu olduğunda zihnimize tin, insan ya da kişi idelerini iyice oturtmalıyız; onlarla ne demek istediğimizi çözümledikten sonra bunlardan biri ya da benzerinin aynı olduğu ve olmadığını belirlemek zor olmayacaktır.[49]

18. Aynı maddesel olmayan töz ya da ruh değilse de bilinç tek başına uzanabildiği noktaya kadar zaman olarak çok yakın, varoluş ve eylemler kadar çok uzak olanları da aynı kişide birleştirebilir. Öyle ki, şimdi ve geçmiş eylemlere ilişkin bilince sahip olan her ne ise her ikisinin de ait olduğu aynı kişidir.[50] Nuh tu-

48 Çünkü kişinin aynılığı doğrudan yalnızca özdeşliği konu olan kişi ya da tinsel töze görünür; fakat diğerlerine dolaylı olarak, başka insanların süreğen özdeşliği ve varlığını çıkarsadığımız görülür işaretlerle yansır.

49 "Kişi dışında hiçbir bireyde (tam benzerlik dışında) bir özdeşlik yoktur." (Berkeley, *C.P.B.*, sf: 486) Fakat kişi ile Locke gibi yalnızca gerçekten ya da potansiyel olarak kendi geçmişinin ayırdında ve geleceğini aşağı yukarı tahmin edebilen bir bilinç değil aynı zamanda tinsel tözü de kasteder.

50 Bu bilincin bağlı olduğu herhangi bir varlık ya da töz anlamına mı geliyor? Piskopos Butler, "kişisel özdeşlik bilincinin kişisel özdeşliği öngördüğü ve dolayısıyla başka bir durumda bilginin (öngördüğü) gerçekliği oluşturabileceğinden fazlasını oluşturamayacağı apaçık görülmelidir" diyor. Fakat aklın öngörüleri (önkabulleri)nin öncelikle somutluk kazandığı olgular, Deneme boyunca hep içerdikleri metafiziksel öngörüleri arka plana atmaya uygundurlar; ve somut örnekler onların asıllarının yerine geçer. Locke tikel bilinç olgularının pratik düşünülmesini tözleri hakkında soyut kuramların oluşturulmasına tercih ediyor.

fanı ve Nuh'un gemisine ilişkin, geçen kış Thames nehrinin taşması sırasında ya da şimdi yazıyorken sahip olduğumla aynı bilinci taşısaydım kuşkusuz şimdi yazan, Thames'ın geçen kış taştığını gören ve Nuh Tufanını düşünen ben ile şimdi yazan olarak dünkü ile aynı olduğum kadar, aynı ben olurdum. Şimdiki benin aynı ya da başka tözden oluşup oluşmaması bu noktada önemli değildir; çünkü şu son anda yaptığım kadar, şimdi öz bilincimle bana mal olan bir yıl önce yapılmış bir eylemle de ilintiliyim ve bir o kadar sorumluyum.[51]

19. Ben, hangi tözden oluşursa oluşsun, acı ve hazzın bilincinde olan ve mutluluk ya da mutsuzluk kapasitesi taşıyan, dolayısıyla bilincin uzamınca sorumlu olan, bilinçli düşünen şeydir.[52] Bu bilinç kapsamına her şey kadar insanın kendi parçası olan serçe parmak da girer. Bu parmak koparıldığında bu bilinç de onunla birlikte gidip bedenin geri kalanını terk etseydi serçe parmak da bedenin geri kalanıyla artık hiçbir bağıntı taşımazdı. Burada olduğu gibi aynı kişiyi oluşturan ve bu bölünmez benin yapısında bulunan, bir parça diğerinden ayrıldığında tözle birlikte kalan bilinçtir:[53] Öyleyse söz konusu olan zaman açısından uzak tözlerdir. Şimdi düşünen şeyin bilinciyle kendini birleştirebilen şey aynı kişiyi yaratır ve onunla aynı bendir, başka biriyle değil. Böylece, o şeyin[54] tüm eylemlerini, kendisine ait-

51 Locke'ta "sorumluluk" bir kişilik ölçütüdür. Biz yalnızca, kişi olmak için zorunlu olan şeyler bağlamında kişiyiz. Kişi tartışmalı bir terimdir. (Bak, 26. Kısım) Bu, gerçekten (ya da potansiyel olarak) geçmiş eylemleri sahiplenen yalnızca bir benlik olduğu bir insan ya da başka herhangi bir canlı etmen olmadığı anlamına gelir. Kendi geçmişini tanıma kapasitesinde olmayan hiçbir varlık bu tanıma girmez. Öyleyse yaşayan ve bir insan olan bir deli, Locke'un tartışmalı yaklaşımında, bir kişi değildir. Çünkü aklı başında insan yaptığı şeyler için cezalandırılamaz. Dolayısıyla bir kişi idesi için bir insan idesi için olandan daha fazlası gereklidir; ve Locke, kişi idesinin, bir geçmişin kendi geçmişi olarak zihinsel onayını gerektirdiğini ileri sürer.

52 Bu bir tinsel töz tanımından başka nedir?

53 "Ayrı", yani yerde (mekânda) ayrı.

54 "O şey" yani tinsel ya da maddesel töz.

mişçesine, o bilincin uzamı kadarınca kendine mal eder ve sahiplenir; derinlemesine düşünen herkes bunu algılayacaktır.[55]

20. Mutluluk ve mutsuzluk herkesin kendisi adına ilgilendiği ve bu bilince birleşik olmayan herhangi bir töz açısından düşünmediği şeyler olduğundan tüm ödül ve ceza adaleti ve hakkı bu kişisel özdeşlik üzerine kuruludur. Bu bilinç kesilen serçe parmakla gitseydi bile dün bütün bedenle olan aynı ben yine kalırdı.[56] Aynı beden kendi özgün bilincini hâlâ taşıyorken, serçe parmak artık o bilince ait değildir.

21. Kişisel özdeşlik tözün özdeşliği değil bilinç özdeşliğinden kaynaklıdır. Sokrates ve şimdiki Queinborough belediye reisi bilinçte özdeşseler aynı kişi olabilirler. Uyuyan ve uyanık Sokrates aynı bilinci paylaşmıyorsa uyuyan ve uyanık Sokrates iki ayrı kişidir.[57] Uyanık Sokrates'i uyuyan Sokrates'in düşüncesi yüzünden cezalandırmak ikiz kardeşlerden birini diğerini yaptığı şeyden dolayı cezalandırmak gibidir, adil değildir.[58] Çünkü ikizler de dış görünüşlerinin ayırt edilemezliği yüzünden yaptıkları konusunda da adil bir yaptırım görmeyebilirler.

22. Yaşantıma ilişkin bazı bölümleri bir daha geri getiremeyecek ve yeniden bilincinde olamayacak biçimde unuttuğumu varsaysak bir zamanlar bilincinde olduğum düşüncelere sahip, o zamanki eylemleri yapmış olanla aynı kişi değil miyimdir ar-

55 Fizyologlarca, olağan dışı koşullar altında bir kişinin bir atanın düşünce ve edimlerinin, kendisininmiş gibi, bilincinde olmasını sağlayan kalıtsal belleğe delil olarak gösterilen olgular bir anlamda tüm insanların bir kişi oluşturabilecekleri önermesi ile oldukça benzeşir.

56 "Bu" yani bu parmak-bilinci. Organın sahiplenilmesi Locke'a göre bilinçle belirlenir. Fakat Leibniz bilincin bir kişinin özdeşliğini belirlemede tek araç olmadığını öne sürer. Mahkemelerdeki kişisel özdeşlik durumlarında olduğu gibi, kişinin aynı kaldığını yeterince gösteren belli dış görünüşlerle bu kanıtlanabilir pratik açıdan.

57 "Aynı Socrates" yani insan Socrates'i gösteren aynı bedensel görünüş.

58 Çünkü, dış görünüşüyle Socrates ise de, görünen Socrates aynı bilinci paylaşmıyorsa artık ne gerçekten insan ne de kişi olarak Socrates değildir. Hastalık bazen kişilerin özdeşlik bilinçlerini siler.

tık? Burada "ben" sözcüğünün yalnızca insana karşılık geldiğini vurgulamak isterim. Aynı kişi olduğu ileri sürülen aynı insan ise burada kolaylıkla "ben"in aynı kişiye karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Fakat aynı insanın farklı zamanlarda ayrı paylaşılmaz bilince sahip olması mümkünse hiç kuşkusuz aynı insan farklı zamanlarda farklı kişileri oluşturur.[59] İnsan yasaları çılgın bir insanın eylemleri yüzünden aklı başında bir insanı cezalandırmaz ya da tersini yapmaz ki böylece onları iki kişi olarak görür: İngilizcede bu birinin kendisi olmadığı ya da kendi dışında olduğu gibi ifadelerle biraz açıklık kazanmaktadır. Bu ifadelerde dile gelen aynı kişinin artık o insanda olmadığıdır.

23. Aynı bireysel insanın, örneğin Sokrates'in iki kişi olduğunu düşünmek güçtür. Bu noktada Sokrates ya da aynı bireysel insan ile denmek isteneni düşünmeliyiz.

(1) Aynı bireysel, maddesel olmayan, düşünen töz olmalıdır.

(2) Ya da bir maddesel olmayan ruhla ilintisiz, aynı canlı olmalıdır.

(3) Ya da aynı canlıya katılmış aynı maddesel olmayan töz olmalıdır.

Bu varsayımlardan hangisini ele alırsanız alın, kişisel özdeşliği bilinç dışında bir şeyde aramak ve bilincin uzamının ötesine götürmek boşunadır.

Bunlardan ilkine göre farklı kadınlardan ve uzak zamanlarda doğmuş bir insanın aynı insan olabilirliğini kabul etmek gerekir.[60] Böyle bir açıklama aynı insanın farklı çağlarda birbirinin düşüncelerinden habersiz yaşamış kadar iki ayrı kişi olma olasılığını kabul etmeyi gerektirir.

59 Çift ve değişken kişilik durumları için bakınız; James, *Psikoloji,* I. Cilt, sf: 379-92

60 Çünkü aynı düşünen tözün farklı orgnanizmalarla birleşmesi akla yatkındır.

İkinci ve üçüncüye göre de bu dünyada ve sonrasında Sokrates'in aynı bilinci taşımadıktan sonra aynı insan olamayacağı belirtilmektedir ki[61] böylece insanın özdeşliğini kişisel özdeşliği yerleştirdiğimiz aynı şeyde görerek aynı insanı aynı kişi olarak kabul etmek kolaydır. Fakat o zaman insanın özdeşliğini yalnızca bilinçte konumlandıranlar küçük Sokrates ile yeniden dirildikten sonra canlanan Sokrates'in aynı olmadığını nasıl açıklayabileceklerini düşünmeliler.[62] Sonuç olarak aynı bireysel insanı oluşturan şey konusunda pek az kişi anlaşıyorken, biz kişisel özdeşliği yalnızca bilince (ki tek başına ben dediğimiz şeyi oluşturur) yerleştiriyoruz.[63]

61 Çünkü canlı organizma değiştirilir.

62 Bu cümle Sir James Machintosh'un şu sözlerine kaynaklık etmiş olabilir: "Zihin kaba kavramlardan arındırıldığında öteki dünya inancı artık yalnızca kendi bireyliğini korumaya ilişkin benci ideye dayanmaz. Biraz daha ilerlediğimizde, evrende şimdi yaşayan aynı bireyler ya da henüz var olmayan diğerlerinin insan doğasının erişebilir göründüğü daha üst derecede erdem ve mutluluğa ulaşıp ulaşmayacakları önemsizleşir. Arzunun hedefi özdeş varlıklar değil erdem ve mutluluk miktarıdır. İnsanların ölümden sonraki sonsuz yaşamına iyice inanmış olanlar bile bu sanılarının doğru olup olmadığını görme yeteneğinde değildirler. Ölü Socrates ile on bin yıl sonraki Socrates arasındaki fark o kadar büyüktür ki bu iki varlığı aynı adla anmak kesin felsefi görüşlerden çok dilin kusurlu oluşunun bir sonucudur. Özdeşliğin yararlı bir sonucu yoktur. Elysiumlu Socrates'in Athenli/Atinalı Socrates'in yaşadıklarını anımsamakta bir çıkarı yoktur. Ve de Newton'un bu dünyada bebekliğinden olduğundan çok çok daha uzaktır ilk konumundan." (*Yaşam*, 2. Cilt, sf: 120) Öz bilinç hep korunsa ve belki de potansiyel bellekle tüm geçmiş deneyimin yeniden canlandırıldığı edimsel bir bilince dönüştürülse böyle mi olur?

63 Locke'a göre, bir insanın özdeşliğine ilişkin idemiz sürekli değişen madde parçacıkları aracılığıyla aynı yaşamı paylaşmayı içerir. Bir kişinin özdeşliğine ilişkin idemiz ise, örgün ya da değil, madde parçacıklarından bağımsızdır; ve yalnızca belleğin gidebildiği yere kadar aynı olan bir özbilinçli varlık ya da kişi kavramını gerektirir ve aynı madde ya da başka tözle bağıntının sürdürülmesini içermez. Aynı kişi art arda bir cisimler dizisi halinde bedenleştirilebilir. Locke'un kişi özdeşliği konusundaki tuhaf kurguları Jonathan Edwards'a, kişiliğin değişmez bir yaradılış halinde Tanrısal istenç ile sürdürülen bir bilinç olması, böylece tüm insanların Tanrısal emirle insanlığın Tanrıya karşı ayaklanma hareketine katılan bir kişiyi meydana getirebilmesine dayanarak tüm insanların Adem'in günahından sorumlu olmasına getirdiği savunmaya kaynaklık yapmış olabilir. (Bak: Edwards, *İlk Günah Üzerine*), Bak: sf: 415.

24. Sarhoş ve aklı başında olan bir insan aynı kişi değil midir? Yoksa sarhoşken, sonra bilincinde olmayacağı şeyler yaptığından dolayı neden cezalandırılsın ki? Yürüyen ve uykusunda başka şeyler yapan kadar aynı kişidir ve sarhoşken yaptıklarından tümüyle sorumludur. İnsan yasaları her ikisini de cezalandırır; çünkü gerçek ile uydurma olanı kesin biçimde ayırt edemezler bu durumda: Böylece sarhoşluk ve uyku halindeki bilgisizlik bahane olarak kabul edilemez. [[64]Ceza kişiliğe ve kişilik bilince mal edilse, sarhoş yaptığının bilincinde olmasa da, mahkemeler onu cezalandırmakta haklıdırlar: Çünkü ortada gerçek vardır ve bilinçsizlik suçsuzluğunun delili olamaz.[65]] Fakat Büyük Karar Gününde tüm kalıp sırları ortaya serilece-

64 4. baskıda eklenmiştir.

65 "Bir insan sarhoşken işlediği fakat bilincinde olmadığı bir suç için cezalandırılabilir." Molyneux'un bir itirazını yanıtlarken Locke bir insan sarhoşken işlediği bir suç için cezalandırılırsa kişisel özdeşlik kuramının geçersizleşeceğini kabul ediyor. "Yanıtımın sarhoşluk durumu için yeterliliği konusunda kuşkulusunuz. Öyle olup olmadığını sınamak için orada ne yapmaya çalışıyor olduğumu düşünmeliyiz. (O bölüm yanımda olmadığından) anımsadığım kadarıyla orada cezanın kişiliğe ve kişiliğin bilince birleşik olduğunu gösteriyorum: O zaman sarhoş biri bilincinde olmadan yaptığı bir şey için nasıl cezalandırılabilir? Bunu şöyle yanıtlarım: İnsan yargıçlar, suç ispatlandığı fakat bilinçsizliği kanıtlanamadığı için, haklı olarak onu cezalandırırlar. Bunu yetersiz buluyor, sarhoşluğun bir suç olması dolayısıyla bir suçun başka bir suçun bahanesi olamayacağı nedenini öne sürüyorsunuz. Ne kadar doğru olsa da bu neden benim konuma uygun olmadığından bence geçersizdir. Bunun bilinçle ne ilgisi vardır? Bu bana karşı bir savdır; çünkü bir insan sarhoşken işlediği bir suç için cezalandırılabiliyorsa ki bu halde bilinçli olmadığı kabul ediliyor; benim varsayımım altüst olur." (19 Ocak, 1694) Molyneux buna şöyle bir yanıt veriyor (17 Şubat 1694); "Nasıl olur da, bir çılgının olduğu gibi bir sarhoşun bilinçsizliği kanıtlanamaz? İkisi de apaçık ortadadır: Sarhoşluk sahte olabiliyorsa, çılgınlık da öyle olabilir. Bana göre bundan dolayı yasa sarhoşluğun genelde istençli ve kasıtlı olması, çılgınlığınsa genelde onayımız dışında olması ya da önlenmesinin imkânsızlığı bağlamında bu iki durum arasında bir fark koymuştur." Sonunda Locke 26 Mayıs 1694'te: "İstençli bir kusur olan sarhoşluk durumunda bilinçsizliğin sarhoş yararına/lehine kullanılmaması gereğini ben de kabul ediyorum. Fakat istenç dışı ve bir talihsizlik olan ancak bir hata olmayan çılgınlık durumundaki kişi gerçekten bir çılgınsa bunu bahane olarak getirmekte tamamıyla haklıdır. Gerçek ve sahte olanı iyice ayırt etmek insan adaletine düşer," diye yazar.

ğinden kimsenin bilmediği şeyden dolayı sorumlu tutulması söz konusu olamaz herhalde. Kararı onu suçlayan ya da bağışlayan vicdanı verecektir.[66]

25. Yalnızca bilinç uzak varlıkları bir kişide birleştirebilir: Töz özdeşliği bunu yapmaz; bilinç olmaksızın hiçbir töz tek başına kişinin varlık nedeni olamaz. Bilinçsiz bir töz kadar bir gövde de bir kişi olabilir yoksa.

Aynı bedende biri sürekli gündüz diğeri sürekli gece etkin olan iki ayrı bilinç, diğer yanda iki ayrı bedende aralıklarla etkinlik gösteren aynı bilinç varsayabilseydik, gece ve gündüz insan, Sokrates ve Platon kadar ayrı iki kişi olmaz mıydı? İkinci durumda da iki ayrı bedendeki iki ayrı kılığa bürünen insan kadar aynı kişi olmaz mıydı? Aynı ve ayrı bilincin bu örneklerdeki gibi aynı ya da ayrı maddesel olmayan töze ait olması bir şey değiştirmez: Çünkü kişisel özdeşlik aynı ölçüde bilince bağlanmaktadır. Düşünen tözün maddesel olmama zorunluluğunu kabul ettiğimizde, maddesel olmayan düşünen şeyin bazen geçmiş bilinciyle birleştiği ve yeniden ona döndüğü apaçıktır: İnsanlar unuttukları geçmiş eylemleri sıklıkla anımsarlar ve zihin çoğu kez geçmiş bilincine ilişkin belleğini onarır. Bu unutma ve anımsama aralıklarını gece ve gündüz gibi düzenli dönüşümler olarak ele aldığınızda aynı maddesel olmayan tine sahip iki kişi gibisinizdir. Öyleyse, "ben" hiç emin olunamayacak töz özdeşliği ya da ayrılığı ile değil yalnızca bilinç özdeşliğiyle belirlenir.[67]

26. Gerçekten de beni şimdi oluşturan tözün önceden var olduğu düşünülerek aynı bilinç varlığında birleştiği söylenebilir

66 Bilincini taşımış olduğu her şeyi içeren gizli belleği uyandırma olasılığına bağlıdır sorumlu tutulabilirliği ki bu bilinç örtüsü böylece, Coleridge'ın ifadesiyle, "her anlamsız sözcüğü kaydedilen gizemli, anlaşılmaz yazılar içeren Tanrısal Yargı kitabı" olacak biçimde, tümüyle kaldırılabilir.

67 Locke bu tuhaf açıklama ile aynı bedende bir çift kişilik olasılığını telkin etme niyetinde olamaz; ki bu korkunç bir yanılgı olurdu.

ki bilinç ayrıldığında o töz artık kendisi değildir ve başka bir töz kadar ona yabancıdır. Kesilen bir uzvun sıcak, soğuk ve benzeri duyulanımlarına ilişkin bir bilincimiz olmadığı gibi bir insanın benine ait de değildir artık o uzuv, evrenin herhangi bir maddesi kadar yabancıdır. Aynı şekilde kendimi kendim yapan bilinçten yoksun bir maddesel olmayan töz için de böyle bir açıklama getirilebilir. Şimdiki kendimin var olan bilinciyle birleştiremeyeceğim varoluş parçasında, başka bir maddesel olmayan varlıktan daha fazla kendim değilimdir. Düşünülmüş ya da yapılmış bir şeyi anımsayamıyor ve bilincimle kendime mal edemiyorsam bunları yapan töz artık bana ait değildir. Sanki başka bir yerde var olan bir maddesel olmayan varlığın yaptığı ya da düşündüğü şey gibidir bir zamanlar benim bir parçam olduğu varsayılan o töz de.

27. Bu bilincin tek bireysel maddesel olmayan töze bağlanması ve onun duyulanımı olması daha olası bir sanıdır bence.[68]

Fakat insanlar kendi varsayımları doğrultusunda çözümlemelerde bulunabilirler. Mutluluk ya da mutsuzluğa duyarlı her akıllı varlık, kendisi olan bir şeyin varlığını, bu benin bir andan fazla bir sürede var kaldığı ve dolayısıyla gelecek aylar ve yıllar boyunca da var kalabileceği, aynı bilinçle geleceğe dek sürdürülenin aynı ben olabileceğini kabul etmelidir. Birkaç yıl önce şu şu eylemi yapan, aynı beni kendinde bulmasını sağlayan bilinçle şimdi mutlu ya da mutsuz oluyordur. Burada aynı töz değil, başka başka tözlerin içinde birleşebildiği ve yeniden ayrılabildiği aynı süreğen bilinçtir aynı beni oluşturan. Bizde bilinçli olana dirimsel olarak birleştirilen bedensel bir parça kendimizin

68 Tinsel tözün kendini kendine bilinçte gösteriyor olması tek "olasılık" mıdır? Oysa Berkeley kişilerdeki tözlerin yalnızca kişilik ve özdeşleştirilen tözsellik olduğunu söylüyor. "Kişiler, yani bilinçli şeyler dışında hiçbir şey tam varlık taşımaz. Tüm diğer şeyler kişilerin varlık kipleri kadar bağımsız varlıklar değildirler." (*C.P.B.* sf: 469) Bu felsefeye göre kişilik ve özdeşliği tüm gerçek varlıkların en son (kesin/nihai) temelidir.

bir parçasını oluşturur fakat bu bilincin iletimine yarayan dirimsel birlikten ayrılan parça artık bir başka insanın benine aitmiş gibi bizim olmaktan uzaktır; kısa bir zaman sonra başka bir kişinin gerçek bir parçası olabilir. Böylece aynı sayıda tözü iki farklı kişinin bir parçası yaparız; ve aynı kişi tözlerin değişimi ile değişmez, aynı kalır. Zihnimiz çoğunlukla bizimle ve bazen tüm şeyler bizimleyken, herhangi bir tinin geçmiş eylemlere[69] ilişkin tüm bilinç ya da belleğinden kopmuş olduğunu düşünebilseydik bile, böyle tinsel bir tözün birleşmesi ya da ayrılması kişisel özdeşlik üzerinde bir etki yapmazdı. Şimdiki düşünmeye dirimsel olarak birleşik bulunan herhangi bir töz şimdide tümüyle aynı olan benin bir parçasıdır ve dolayısıyla önceki eylemlere ilişkin bir bilinç ile düşünmeyle bütünleştirilen bir şey o zaman ve şimdi aynı olan benin de bir parçasını oluşturur.

28. Benim kullandığım anlamda kişi "ben" adına karşılık gelmektedir. Bir insanın kendim diye adlandırdığına bir başkası aynı kişi diyebilir bence.[70] Kişi, eylemleri ve değerlerini içeren,

69 Öyleyse geçmiş eylemleri (bellekte gizli de açık da değil) anımsanmaya elverişli değillerdir.

70 Bu tartışma boyunca Locke'un "kişi" ile ne demek istediği iyice anlaşılmalıdır. Kişi canlı etmen ya da insan demekse, o zaman geçmiş eylemlerin şimdiki bilinçle sahiplenilmesi kişiliğin aynılığı için zorunlu değildir; çünkü geçmiş ve şimdiki eylemlerin bilincinde olsun ya da olmasın bunlar aynı canlı etmen değildirler. Fakat Locke'taki "kişi" geçmiş eylemlerinden sorumlu tutulabilir bir etmen anlamı taşır. Geçmiş eylemlerin şimdiki bilinçle sahiplenilmesi canlı bir etmene özgü değilse de Deneme'ye göre kişi olmamız için, yani geçmiş eylemlerden dolayı ceza ya da ödül için asıl nesneler olmamız için, zorunludur. Bir insan geçmiş bir edim için tümüyle sorumlu değilse, o edimde bulunan insan ya da canlı etmense de, o edimde bulunan kişi değildir.; çünkü hiçbir insan, bir Tanrısal Yargı Kitabındaki gibi, bilinç ve vicdanınca onaylanmayan bir eylem için cezalandırılamaz. Öyleyse yalnızca bilinçle kendi benimize mal edilebilen istençli eylemlerden sorumluyuz; en eski eylemleri bir ve aynı kişilikte birleştiren bilinçtir bu sözü edilen. Aynı kişi olduğumun bilinci, Locke için, bedenini töz olarak gören birine göre, aynı töz olduğumun bilincidir. Kısacası, Locke, kişiliği belirlemede kendi benimizi tözler konusundaki zor sorularla sıkmamızın gereksizliğini ima eder: Bunlar Tanrının kendi eylemlerimiz olarak anımsama kapasitesi verdiği ölçüde bu anımsadıklarımız bağlamında aynı sorumlu etmenler olmamız ile ilintili değildirler. Bak: 11. Kısım.

dolayısıyla bir yasa, mutluluk ve mutsuzluk kapasitesinde düşünen etmenlere ait tartışmalı bir terimdir. Kişilik yalnızca bilinç ile kendini şimdiki varoluşunun ötesine geçmiş olana ulaştırır ki böylece geçmiş eylemlerinden sorumlu olur, şimdiki eylemleri kadar onlara da sahiplenir.[71] Mutluluk kaygısında temellenen, bilinçli olan benin mutlu olmasını arzularken acı ve hazzın bilincinde olma, yani kaçınılmaz bilinç birliğidir. Buna göre, geçmiş herhangi bir eylem bilinç yardımıyla şimdiki bene alınamazsa, bu eylem hiç yapılmamışçasına şimdiki benin dışındadır. Böyle bir eylem üzerine haz ya da acı, yani ödül ya da cezayı uygun görmek, tümüyle günahsız olarak dünyaya gelişle birlikte mutlu ya da mutsuz olunduğunu söylemekle birdir.[72] Başka bir yaşamda yaptıklarından dolayı, bunların hiçbir biçimde bilincini taşımadığı halde, bir insanın cezalandırılması ile mutsuz yaratılmış olması arasında bir fark var mıdır?[73] Bu bağlamda havari diyor ki, "herkesin yaptıklarının karşılığını alacağı o büyük karar gününde tüm kalplerin sırları ortaya dökülecektir." Karar, tüm insanların göründükleri bedenlerin ya da bilinçlerinin ait olduğu tözlerin içinde kendilerinin bu eylemleri yapanlarla aynı kişi oldukları ve bu eylemlere karşılık gelen cezayı hak ettiklerinin bilinciyle ancak gerekçelendirilebilir.[74]

71 Önceki zaman/tarih ve yerlerdeki ben karakteri, bellekteki görünüşüyle, sahiplenilir, yani kişileştirilir. "Kişi" (persona) adı aslında aktörlerin taktığı, sesin duyulabilmesi için ağız kısmı açık bırakılan maskelere *(personuit)* verilirdi; sonra maskeyi takana, aktöre; ardından canlandırılan karaktere sonunda da karaktere bürünen herhangi birine verildi.

72 Çünkü önceden kendininmiş gibi onları sahiplenemez ya da bürünemezdi.

73 Geçmiş bilinç sonunda ya da sonsuza dek silinmiştir. Bu bellekteki bilincinin eylemin kendine ait olduğu konusunda emin olmasını sağlayan tek araç olduğunu gösterir.

74 Örneğin bir katilin bedeninin kullanıldığı bir cinayetten, bu olaya ilişkin bilinci kendi geçmiş eylemi olarak kendi zihninde uyandırılamazsa, sorumlu olmadığının ima edildiği 18. kısma bakınız. (Bilinç deneyimi hiç silinemez olmadıkça) bir cinayet işlediğini unutmuş herhangi bir insanın onu kişisel olarak işlemediği anlamına gelir bu. Bu durumda katil kimdi?

29. Bu konuyu ele alırken kimi okuyuculara tuhaf gelecek ve belki gerçekten öyle varsayımlarda bulunduğumu düşünüyorum.[75] Fakat yine de bizde düşünen ve kendimiz olarak gördüğümüz şeyin doğası hakkında bilgisizliğimiz dolayısıyla bağışlanabilir kanısındayım.[76] Ne olduğunu, belli bir can tinleri sistemine nasıl bağlandığını ya da bizdeki gibi düzenlenmiş, örgütlenmiş bir bedenin dışında düşünme ve bellek işlemlerini yerine getirip getiremediğini ve de Tanrının, böyle bir tinin, belleğinin doğru yapılanmasına bağlı olduğu tek bir bedenden başkasıyla birleşmemesini hoşgörüp görmediğini bilseydik, yaptığım varsayımlardan bir kısmının saçmalıklarını ayırt edebilirdik. Ancak, hep yaptığımız gibi bilgisizliğimiz ile, bir insan ruhunu maddeden bağımsız ve maddesel olmayan bir töz gibi düşündüğümüzden aynı ruhun farklı zamanlarda farklı bedenlerle birleşip tek bir insanı oluşturduğunu varsaymakta da bir anlamsızlık olamaz. Tıpkı bir koyunun bedeninden bir parçanın yarın bir insanın bedeniyle birleşip Meliboeus'un koçunun olduğu kadar kendinin de dirimsel bir parçasını oluşturduğu varsayımı gibidir bu da.[77]

75 Collings, Butler ve Reid ile çatışan Sergeant, Stillingfleet, Lee, Clarke, Vincent Perronet ve diğerleri ile birlikte bir eleştirmenler ordusu oluşturmuşlardır. Butler tarafından asıl itiraz "Bilincin kişisel özdeşliği öngördüğü ve kişisel özdeşliği oluşturamadığı apaçık görülmelidir" yolundaydı. Fakat unutmamak gerekir ki Locke kişiliğe tartışmalı bir açıdan tanım getiriyor. Aynı zamanda kişisel özdeşliği asıl yapısının gizeminde değil, bilinç görünümleri dayandıkları tözü sergilemekten çok gizlediklerinden, bilinçteki görünüşünde ele alıyor.

76 Bak: kendi varlığımız konusundaki kesinliğimiz (emin oluşumuz) üzerine, 4. Kitap, 9. Bölüm. İnsanın kendi kişiliğine ve Tanrıya ilişkin oluşturabileceği idenin bilgimizin zorunlu sınırlarına olduğundan daha çok gerçekliğe uygun olduğunu düşünmeye eğilimliyizdir. İnsanların kişiliklerinin bir biçimde Tanrının kişiliğine dayanması, Tanrının her şey olduğu ve insanın Tanrı olmaksızın iyi olan hiçbir şey yapamayacağı anlayışındaki dini bir ifadedir.

77 Burada ruh ya da öz-bilinçli kişi ile beden arasındaki bağın ilineksel ya da rastlantısal olduğu varsayılır; öyleyse bedenin ölüm ya da başka bir biçimde yitirilmesi, ruhun ölümsüzlüğü ya da sorumluluğun ya da kişiliğin bağlı olduğu geçmiş deneyim bilinciyle sürekli "mal edilmesi" ile ilintili değildir.

30. Sonuç olarak, var olmaya başlayan bir töz varoluşu sırasında, mutlaka aynı olmalıdır: Var olmaya başlayan töz bileşimleri birlik içindelerken yapı aynı olmalıdır: Var olmaya başlayan kipler de varlıkları sırasında aynıdırlar: Ve farklı kipler ve farklı tözlerden oluşmuş bileşim için de aynı kural geçerlidir.[78] Anlaşılan o ki, bu konuda yaşanan güçlük ya da belirsizlik şeylerin kendilerindeki bulanıklıktan çok yanlış kullanılan adlardan doğmaktadır. Adın verildiği özel ideyi üretenle bu ide sıkı bir uyum içinde olursa, bir şeyin aynı ve ayrı olarak nasıl bölündüğü kolayca anlaşılır ve buna ilişkin hiçbir kuşku doğmaz artık.

31. Bir insan idesinin akıllı bir tin olduğunu varsayarak[79] aynı insanın ne olduğunu yani ayrı ya da bir bedende aynı tinin aynı insan olacağını bilmek kolaydır. Belli bir uyum içindeki parçaların oluşturduğu bir bedene dirimsel biçimde birleşmiş akıllı bir tinin bir insanı oluşturduğu varsayımına[80] göre de, o akıllı tin gezinen bir bedende de olsa o beden parçalarının dirimsel uyumuyla beraber kalırken aynı insan olacaktır. Fakat bir insan idesinin yalnızca belli bir şekil içindeki parça birleşimi olduğunu düşünen biri olsa da, bu dirimsel birlik ve şekil gezinen parçacıkların sürekli birbirini izlemesi sonucu bir yapı içinde kaldığı sürece yine aynı insan olacaktır. Çünkü bileşik ideyi oluşturan içerik ne olursa olsun, varoluş onu bir ad altında tek bir şey kıldığı zaman[81] süren aynı varoluş onu aynı ad altında aynı birey olarak korur.

---

78 İnsandaki gibi tinsel ve de maddesel tözü —ruh ve bedeni— içerdiği varsayılır.

79 Yani, bedeni insanın aslına ait değil de bir ilinek olarak dışlarsak ve "insan" ile yalnızca ruh ya da "akıllı tin"i kastedersek.

80 Locke'un "insan" ile demek istediği budur.

81 Bu tür sorunları yalnızca sözcüklerin anlamlarına ilişkin sorunlar olarak gören adcılığı öne çıkıyor burada. Önceki uslamlamada Locke kişiyi insandan ve bedensel tözden kesin çizgilerle ayırıyor. İnsanın kendi beninde ve de benzer biçimde evrenin yapısında bulduğu en derin ve en gerçek şeyin

kendi kişiliği ve kişisel etmenliği olduğunu söyleyemez miyiz? Locke dış duyumdan tırmanışa geçerek İdeler Kitabında, bu ve sonraki bölüm kapsamında, somut süreğen kişiliğimizin bileşik idesine ve kişilerin uyması gereken ahlaksal bağıntılara dek varıyor. Descartes'tan Hegel'e dek "düşünceden" inişe geçen Transendental Felsefe ise soyut öz bilinci varoluş gizeminin anahtarı görerek noktayı koyuyor. Sonuç olarak Locke kişisel varlığımızın idesini iç duyumun yalın bir idesi görür gibidir, ki bu ide ben olduğum algısıyla, kişisel adıl "ben"e anlamını veren de bu iç duyumdur ona göre. (Bak. 4. Kitap, 9. Bölüm) Süreğen kişiliğimiz ya da kişisel özdeşlik idesi şimdiki benim ile geçmişteki benim arasındaki bağıntının bir bileşik idesidir ki geçmiş ve şimdiki edimsel bilinçte somutlaşır ve yine onda son bulur. Şimdiki kendim (benim) ile geçmişteki benimin özdeşliği; ve başka sonlu bir kişinin dışında kalan özel bilinçle kendim olmayan her şeyden ayrı/başka oluşum/başkalığım tinin, insan halindeki salt bedenden ayrı olarak, yaşadığı tek/eşsiz deneyimini üretir. Özdeş kişisel yaşam ve ahlaksal etmenlik deneyimi dolayısıyla insan zihnindeki en önemli idelerin kaynağıdır.

28. BOLUM

DİĞER BAĞINTILARIN İDELERİ

1. Şeyleri birbiriyle karşılaştırmada ya da ilintilendirmede zaman,[1] yer ve neden gibi sözü edilen ara nedenler dışında, burada bir kısmını ele alacağım, daha sonsuz sayıda şey var.

(1) Derecelendirilebildiğinden, özneleri ona göre daha beyaz, daha tatlı, daha çok, eşit gibi nitelemelerle karşılaştırmada ara neden olarak görülen bir yalın ide vardır. Aynı yalın idenin ayrı ayrı öznelerde eşitlik ve aşkınlığına bağlı olduklarından bu bağıntılara istenirse *oransal bağıntılar* denebilir; ve bunların iç ve dış duyumdan alınan yalın ideler alanıyla sınırlı oldukları kanıt gerektirmeyecek kadar açıktır.[2]

2. *(2)* Şeyleri karşılaştırma ya da başka bir şeyi içerir biçimde[3] tek bir şey olarak düşünmede bir diğer ara neden ise şeylerin başlangıcı ya da kökenine ilişkin koşullardır, ki değiştirilemeyeceğinden, bağıntılar, özneler var oldukça, bunlara bağlı kalırlar. Tek bir kandaş topluluk içinde ayrı derecelerde yer alan baba ve oğul, erkek kardeşler, kuzen bağıntıları, aynı

1 Kişisel özdeşlik idemiz, Locke'a göre, zaman farklılığı ile doğan bir bağıntı idesidir.

2 Yani, soyut bağıntı, iç ya da dış duyumla ayırdına vardığımız görünüşlerde somutlaştırılır ya da cisimleştirilebilir.

3 Dolayısıyla, bir bağıntı idesi, başka bir şeyin ya da başka zaman ya da yerdeki, kendisinin bir idesini de taşıdığı kabul edilen, bir şeyin bileşik idesidir.

ülke ya da toprak parçasında doğmuş olmaktan kaynaklı yurttaşlık bağıntıları ile örneklendirebileceğimiz bu şeylere ben *doğal bağıntılar* diyorum. İnsanlar bu çerçevedeki kavram ve sözcüklerini ortak yaşam gereklerine göre oluşturmuşlardır. Gerçeklikte, insanlar kadar diğer hayvan ırklarında da bağıntı doğuran ve doğurulan arasında olandır, fakat yine de bu boğa şu dananın büyükbabasıdır ya da şu iki güvercin de kuzendir dendiği seyrektir. Bu bağıntıların farklı adlar ile belirtilmesi insan ırkı için uygundur çünkü hem yasalarında hem birbirleriyle iletişimlerinde bu bağıntılarla anılmaları ve ayırt edilmeleri söz konusudur: Aynı zamanda buradan insanlar arasında ayrı ayrı ödev sorumlulukları doğar: İnsanlar bu bağıntıları anmak için neredeyse hiçbir gerek duymadıklarından hayvanlara ayrı ve özgün adlar vermenin uygun olacağını da düşünmemişlerdir. Bu arada, dillerin farklı gelişimine de bir açıklık getirilmiş oluyor böylece... Dil iletişim kolaylığını sağlayıcı bir etmen olarak görüldüğünden, insanların kavramları ve alışılmış düşüncelerin alışverişi ile orantılıdır ve şeylerin gerçekliği, aralarında bulunabilecek bir sürü ilintilere göre ayarlanmaz; aynı zamanda şeyler konusunda farklı soyut düşünceler de oluşturulamaz. Dil kapsamında felsefi kavramları olmayanlar onları dile getirecek terimlere de sahip olmamışlardır ki kuşkusuz insanlar sözünü etmeye fırsat bulamadıkları şeylere ad da vermemişlerdir. Bu noktada kimi ülkelerde insanların atlara birçok ad vermelerinin nedenini anlamak kolay geliyor. Hele bazı ülkelerde atlarının sayılarına kendilerinden daha fazla önem verenler vardır ki bunlar tek tek atların adları şöyle dursun birbirleriyle olan akrabalık bağıntılarını da adlandırabilmektedirler.

3. *(3)* Bazen şeyleri birbiri ile ilintili düşünmenin temeli herhangi bir insanın bir şeyi yapma sorumluluğu ya da ahlaksal hak ve gücü elde etmesini sağlayan bir edimdir. Buna göre, bir

orduyu yönetme gücüne sahip olan bir generaldir ve generalin yönetimindeki ordu tek bir insanın emirlerine uymakla sorumlu silahlı insanların oluşturduğu bir topluluktur. Bir yurttaş ya da bir kasabalı şu ya da bu yerde belli ayrıcalıklara hakkı olan biridir. Bu bağıntılar insanların istençleri ya da toplumsal anlaşmaya bağlı olduğundan ben istence bağlı ya da kurulu bağıntılar adını veriyorum ve hepsi değilse de çoğu şu ya da bu şekilde değiştirilebilir ve bazen ait oldukları kişilerden ayrılabilir olduklarından doğal bağıntılardan ayrı bir yere konabilirler. Bunların hepsi de başka bağıntılar gibi karşılıklı ve iki şey arasında bir gönderme içeriyor olsa da bu iki şeyden biri çoğunlukla bu göndermeyi belirten bir bağlayıcı ad taşımadığından insanlar genelde onu dikkate almazlar ve bağıntıyı da göz ardı ederler: Örneğin bir köle ve efendinin bağıntılı olduğu kolayca görülebilir ancak bir diktatör ya da kale muhafızı ilk duyuşta bağıntılarıyla birlikte düşünülmezler; çünkü bunların her birinin birileri üzerinde belli bir gücü olduğu ve böylece bir efendi-köle ya da general-ordu bağıntısı kadar onlarla aralarında bir bağıntı taşıdığı halde bu bağıntıya ilişkin özgün bir ad yoktur.

4. *(4)* İnsanların istençli eylemlerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesinde başvurulan bir kurala uyum ya da uyumsuzluğu dolayısıyla bir başka bağıntı türü ortaya çıkar. Ahlaksal eylemlerimizi adlandırdığı ve enine boyuna irdelenmeyi hak ettiğinden bu bence *ahlaksal bağıntı* diye dile getirilebilir. Bu bağıntı çerçevesinde belirgin ideler edinme ve olabildiğince belirsizlik ve karışıklıktan kurtarmada çok daha dikkatli olmamızı gerektirecek bilgi yoktur.[4] Çok çeşitli amaç, nesne, tarz ve koşul ile seçik

4 Kişiler istençli edimleri açısından bir yasa ya da kural ile karşılaştırıldıklarında ahlaksal iyi ya da kötünün bağıntısına ilişkin ideyi ediniriz. Çünkü ahlaksal yasa ya da kural bir kişinin ceza ve ödül yeteneğindeki açık istencidir ve ahlaksal iyi ya da kötü de bu açık istençle istençli edimin uyum ya da uyumsuzluğudur.

bileşik idelere dönüştürüldüklerinde insan eylemleri, gösterildiği üzere, büyük bir kısmı ad taşıyan sayısız *karışık kip* halindedirler.[5] Buna göre, iyilik bilmeyi görülen iyiliği borç kabul edip ödemeye hazır olma diye; çok evliliği bir defada birden fazla karısı olma diye varsaydığımızdan bu kavramları zihnimize böylece yerleştirirsek bir sürü belirgin karışık kip idesine sahip oluruz. Yalnız bu değil; onların belirgin idelerine sahip olmak ve şu şu ide bileşimlerine ait adları bilmek yetmez; bu eylemlerin ahlaksal iyi ya da kötü olup olmadığını bilmek çok daha önemlidir.

5. İyi ve kötü (bak. II. Kitap, 20. Böl. sf: 2. kısım ve 21. Böl., 43. kısım) haz ya da acı, bizde haz ya da acıya yol açan şeylerdir. O zaman *ahlaksal iyi ve kötü yalnızca istençli eylemlerimizin bir yasaya uyum ya da uyumsuzluğu doğrultusunda yasamacının istenç ve gücünden bize uzananlardır.* Yasamacının istenci doğrultusunda yasaya uyum ya da uyumsuzluğa eşlik eden iyi ve kötü bizim *ödül* ve *ceza*[6] diye adlandırdığımız haz ya da acıdır.

6. İnsanların genelde başvurduğu ve eylemlerinin doğruluğu ya da bozukluğunda ölçü aldıkları ahlaksal kural ya da yasaları farklı yaptırım ya da ödül ve ceza istemi içeren *üç türe* ayırıyorum. İnsanların eylemlerine getirilen bir kuralı iyi ve kötüye ilişkin bir yaptırımdan ayrı varsaymak tümüyle havada kalır. Bu yüzden bir yasa düşündüğümüz her yerde ona bitişik bir ödül ya da ceza yaptırımını da varsaymalıyız.[7] Akıllı bir varlığın

5 Bak: 22. Bölüm.

6 Dolayısıyla ahlaksal yasa uyum ya da uyumsuzluğa göre doğal iyi ya da kötüyü uyarlayacak güçte bir kişi tarafından gerçekleştirilmelidir ve bu yasayla ahlaksal bağıntıda olan, yasaya uymak ya da uymamakta özgür bir kişinin istençli edimidir. Locke insanların ahlaksal bağıntıya girdikleri yasaların yapıcısı kişileri ayırt etmeye girişir (7. Kısım).

7 Ödül ve cezalarla ahlaksal yönetim konusunda bakınız: Butler, *Analoji,* (1/2)

elinde, eylemin kendi doğal sonucu ve ürünü olmayan bir iyi ve kötü ile uyum ya da uyumsuzluğu ödüllendirme ya da cezalandırma gücü olmaksızın başkasının eylemlerine bir kural getirmesi boşunadır. Bu durumda doğal bir uyum ya da uyumsuzluk sürecinde, bir yasa olmaksızın, bir kendiliğinden işleyiş söz konusudur.[8] Dolayısıyla yanılmıyorsam her bir yasanın çıkışı da bu.

7. İnsanların genelde eylemlerinin ahlaksal doğruluk ya da bozukluğunu dayandırdıkları yasalar bence şu üçüdür: —*(1) Tanrısal* Yasa, *(2) Yurttaşlık* Yasası ve *(3)* [*Sanı* ya da *saygınlık*[9] Yasası]. Bunlardan ilkine göre insanlar eylemlerinin günahlar ya da ödevler olup olmadığına; ikincisine göre suçlu ya da suçsuz olup olmadıklarına; ve üçüncüsüne göre de erdem ya da erdemsizlik olup olmadıklarına karar verirler.

8. *(1)* [Tanrının,[10] insanların eylemlerine, ister doğanın ışığı isterse Tanrısal bildirişin (esinlenmenin)[11] sesiyle duyurulmuş olsun, koyduğu yasadır *Tanrısal Yasa.*] Sanırım Tanrının insanların kendilerini yönetmede başvuracakları bir kural getirmiş olduğunu yadsıyacak denli ahmak biri yoktur. Tanrının bunu yapmaya hakkı vardır; biz onun yarattıklarıyız: O eylemlerimizi en iyiye yöneltecek üstün iyilik ve bilgelik sahibidir: Ve öteki yaşamda sonsuz süre ve ağırlıkta ödül ve cezalarla koyduğu yasayı uygulama gücündedir: Çünkü kimse bizi onun elle-

8 Bu doğal yasa dediğimizin Üstün Akıl ve İstencin bir ifadesi olmadığı anlamına gelebilir. Fakat evrendeki değişimler hem doğal hem doğaüstüdürler —fizik biliminin bakış açısıyla doğal; felsefe ya da teoloji (Tanrı ilmi) gözüyle doğaüstü. Doğal değişimlerde Tanrısal etkin aklın içkinliği Locke'a yabancı bir idedir.

9 İlk baskıda —Felsefi Yasa.

10 İkinci baskıda eklenmiştir.

11 Buradaki "esin" doğaüstü olanından, tinsel sezgilerimizin doğa tarafından uyarılması içeriğiyle ayrılıyor. Başka bir yerde "akla" "doğal esin" diyor, Locke. (Bak: 4. kitap, 19. Bölüm, 4. Kısım.)

rinden alamaz. [Ahlaksal[12] doğruluğun biricik mihenktaşı da budur; ve] insanlar eylemlerinin en önemli ahlaksal iyi ya da kötüsünü bu yasaya göre yargılarlar yani günahlar ya da ödevler olarak eylemlerinin Yüce Tanrının ellerinden gelecek mutluluk ya da mutsuzluğa ulaştırıp ulaştırmayacağını bu yasa temelinde değerlendirirler.[13]

9. *(2)* Politik toplumun kendi üyelerinin eylemlerine koyduğu *yurttaşlık yasası* da insanların eylemlerini düzenleme ve suçlu ya da suçsuzluklarını yargılamada başvurdukları bir diğer kuraldır. Kimse bu yasayı göz ardı etmez: Çünkü onu güçlü kılan ödüller ve cezalar yine onu yapan güce uygun biçimde hep hazırdır: Politik toplumun, yasalarına göre yaşayanların yaşamları, özgürlükleri ve mallarını korumaya yönelik bir gücüdür bu ve aynı zamanda bu doğrultuda yasaları çiğneyenlerin canını, özgürlüğünü ya da malını elinden almakla da bu şekilde işlenen suçları cezalandırmaya da yetkindir bu güç.

10. *[(3)*[14] *Sanı ya da saygınlık yasası.* Erdem ve erdemsizlik her yerde eylemlerin kendi doğalarında yanlış ve doğru diye ni-

12 İkinci baskıda eklenmiştir.

13 Bu, Tanrısal yasa tarafından insanların eylemlerine ilişkilendirilen mutluluk ve mutsuzluğun, ödevlerimiz ile günah olanları ayırt etmemiz için ölçü olduğu ve ölümsüz mutluluk arzusunun da ödev niteliğindeki eylemleri yerine getirmeye teşvik edici olduğunu ima eder. Sonraları Paley de erdem tanımında bu yönde düşünmüştür. Fakat Locke eylemlerin acı verici ve haz verici sonuçlarını eylemlerin yapılmasına yönelik güdüleyiciler olduklarını vurgulasa da, ahlaksal yasanın içinde sonuçlarının sezilmesinden bağımsız, ebedi ve değişmez bir zorlama olduğuna inanır.

14 Birinci baskıda "Felsefeciler/düşünürler yaptığı için değil araştırma ve sözünü etme konusunda en çok onlar yoğunlaştıklarından felsefi yasa dediğimiz üçünü yasa Erdem ve Erdemsizlik Yasasıdır; ki diğerlerinden daha fazla sözü edilse de insanların eylemlerini ayırt etme ve nitelemede nasıl böyle bir etki kurabildiği ve gerçek ölçülerinin neler olduğu belki de o kadar çok dikkate alınmamaktadır. Bunu doğru kavrayabilmek için insanlar politik topluluklar halinde birleştiklerinden, yurttaşlarına karşı kullanamayacak biçimde ve ülkelerinin yasası uyarınca tüm güçlerinin kullanımını devrettikleri halde, iyi ya da kötü, aralarında yaşadıkları insanların eylemlerini beğenen ya da beğenmeyen düşünme gücünü hâlâ ellerinde tuttukla-

telenmeleri olarak öne sürülen ve varsayılan adlardır: Ve gerçekten böyle uygulandıkları ölçüde yukarıda anılan Tanrısal yasa ile uyuşurlar. Fakat ne denirse densin, erdem ve erdemsizliğin, dünyadaki her ulus ve toplum içi uygulamalarının dayanağı sürekli olarak yalnızca saygınlık ya da itibarsızlıktır. Her yerde insanların erdem adını saygıdeğer bulunan eylemlere ve erdemsizliği de utanç verici görülen eylemlere yakıştırmaları hiç de tuhaf değildir. Zaten övgüye değer bulmadıkları bir şeyi doğru, utanç verici görmedikleri bir şeyi yanlış diye düşündükleri zaman kendi kendilerini kınarlar. Her yerde erdem ve erdemsizlik diye adlandırılan şeyin ölçüsü, gizli ve sessiz bir onayla kendini ayrı toplum, kabile ve topluluklarda gerçekleştiren, beğenme ya da beğenmeme, övgü ya da utançtır. Bu ölçüler temel alınarak eylemler, bulunulan yerin yargı, ilke ya da kültürüne göre saygı ya da ayıplanma ile karşılaşır. Çünkü, yöneticiler politik toplum çatısı altında halktan ülke yasasının gerektirdiğinden ayrı olarak birbirlerine karşı kullanamayacakları biçimde gücü devralmışsa da halk hâlâ aralarında yaşayanların eylemlerini, beğenme ya da beğenmeme yoluyla, iyi ya da kötü diye ayırt edebilme gücünü elinde tutmaktadır; ve yine bu yolla aralarında erdem ve erdemsizlik diye adlandıracakları şeylerde karar birliğine varır.]

11. Bir ülkede erdem görülen ya da en azından erdemsizlik diye düşünülmeyen başka bir ülkede erdemsizlik diye geçse de her yerde yine de erdem ve övgü, erdemsizlik ve utanç birbirine eşlik eder ki burada erdem ve erdemsizliğin ortak/genel ölçütü-

rını düşünmeliyiz. Dolayısıyla iyice irdelersek her yerde erdem ve erdemsizlik denilen ve kabul edilenin ölçüsünün, gizli ve sözsüz bir onayla dünyadaki çeşitli toplumlar, kabileler ve insan grupları içinde kendini yerleştiren bu beğenme ya da beğenmeme, övgü ya da kınama olduğunu görürüz; böylece o yerin yargı, ilke ya da yaşam tarzları/âdetlerine göre aralarında başka başka eylemler ya saygı görür ya da gözden düşer," şeklinde yazmıştır.

dür sözü edilen.[15] Övgüye/saygıya değer bulunan her yerde erdemdir ve halkın saygısını kazanan, erdem diye adlandırılandır yalnızca.[16] Erdem ve övgü o kadar iç içedir ki sıklıkla aynı adla anılırlar. *Vergilius,*[17] *Sunt sua præmia laudi* der ve Cicero da, *Nihil habet natura præstantius, quam honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus*[18] sözünde aynı şeyin adlarını sıralar. Bu, erdem ve erdemsizlik kavramlarının kaynağını çok iyi kavramış olan dinsiz filozofların dilidir. Farklı türden insanların farklı mizaç, eğitim, kültür, ilke ya da çıkarları ile bir yerde övgüye değer düşünülen bir başka yerde ayıplanabilse de özünde çoğu erdem ve erdemsizlik her yerde aynı kalır. Herkesin çıkarma olanı saygı ve saygınlık adına yönlendirmede bulunmak, ancak bu çerçeve dışında kalanları ayıplamak ve aşağılamaktan daha doğalı ne olabilir; kuşkusuz saygı ve gözden düşme, erdem

15 Deneme'yi eleştirmenlerinden kimine karşı savunurken Locke, burada ya da başka bir yerde genel sanıyı (kamuoyun) genel ahlaklılık ölçüsü olmanın yanında doğru ve yanlışın asıl doğası olarak saptadığı suçlamasına şiddetle karşı çıkar. Tyrrell'e bu konuda yazdığı bir mektupta, burada insanların aslında sıklıkla eylemlerinin ölçütleri olarak başvurdukları kuralları gösterdiğini açıklar ve "Bu bölümdeki amacım açısından, bunların ne derece doğru olup olmadıkları beni ilgilendirmiyor" der. (4 Ağustos, 1690). Lowde'a ise "Ne söylediğim üzerinde düşünme zahmetine girseydi doğru ve yanlışın ebedi ve değiştirilemez doğası ile erdem ve erdemsizlik dediklerim konusunda ne düşündüğümü anlardı; ve alıntı yaptığı 'Doğrusu yalnızca başkalarının neleri erdem ve erdemsizlik saydıklarını söylüyorum' şeklindeki kısmı inceleseydi böylesi bir itirazı hak etmediğini görürdü," diye eleştiride bulunuyor. Burnet tarafından yapılan karşıt bir imaya da şöyle yanıt veriyor: "Acınacak bir imayla büyük bir cahillik ya da kötü niyet göstererek, erdem ve erdemsizlik ayrımının gözlerimiz, kulaklarımız ya da burun deliklerimizle yapıldığına inanıyormuşum gibi bir iğnelemede bulunuyor." Bu Bay Curtis'in *"Locke'un Etik (Ahlak) Felsefesinin Ana Hatları"* yapıtında iyice tartışılmaktadır. (Leipsic, 1890) Locke'a göre doğru ve yanlış yasası kendi içinde ebedi ve değiştirilemezdir; fakat bu ahlaksal inanışın temelini açıklamıyor.

16 Deneme'nin ikinci baskısının başında yer alan ve Bay Lowde'un eleştirilerine göndermede bulunduğu "Okuyucuya Mektup/Sesleniş'e" bakınız.

17 Bak: Vergilius, Aeneis, 1. kitap, 461.

18 *Tusculum Sorunları,* Cicero. Bu sözlerin tamamına bakınız.

ve erdemsizlik büyük ölçüde Tanrı yasasının koyduğu değiştirilemez doğru ve yanlış kuralı ile uyumludur; Tanrının yasalarına uymak kadar insanlığı genel iyiye doğrudan ve görülür biçimde ulaştıracak, onu güvence altında tutup ilerletecek; yine yasalarının çiğnenmesi kadar da karmaşa ve sapkınlık doğuracak başka bir şey yoktur ki bundan dolayı sağduyu, akıl ve kendi yararlarını hiçe saymayan insanların genelde beğeni ve ayıplama hedeflerinden şaşmaları olanaksızdır. Bununla birlikte, kendi kabahatlerinin aynını başkalarında gördüklerinde bile kınamayacak denli ahlaksal çöküntüde olan çok azı dışında, yaşamları yanılgılar içinde geçen insanlar da beğenilerini doğru yönde sunmayı becerebilmişlerdir. Öyleki, ahlaksızlığın hüküm sürdüğü dönemlerde bile erdem ve erdemsizliğin kuralı olan doğa yasasının sınırları aşılmamıştır. Kutsal habercilerin öğütlerinde bile sıradan saygınlık çerçevesindeki değerlere gönderme yapılmaktan çekinilmemiştir: *"Güzel olan, onurlu olan, erdemli ve övgüye değer ne varsa..."* (Phil. IV. 8, Yeni Ahit).

12. Bir yasa yapma yetkisinde ve özellikle yürütme gücünde olmayan insanların onayını da yasa olarak kabul ettiğimde kendi yasa kavramımı unuttuğum düşünülürse buna şöyle bir açıklama getirebilirim; övgü ve gözden düşmenin insanlar için kendilerini çevrelerindeki insanların kuralları ve sanılarına göre ayarlamalarında güçlü güdüleyiciler olmadıklarını düşünenlerin, insan ırkının doğası ya da tarihini pek iyi gözlememiş oldukları açıktır; tarihi incelersek insanların büyük kısmının kendilerini temelde bu doğal ahlak yasası ile yönetmiş ve çevrelerinden görecekleri saygınlığı Tanrı ya da yargıçların yasaları önünde tutmuş olduklarını görürüz. Tanrı yasalarının çiğnenmesine karşılık cezaları belki çoğu insan pek az titizlikle düşünür; bunlar arasında bir yandan Tanrı yasasına karşı gelip diğer

yandan ileride affedilecekleri düşünceleri ile avunurlar. Politik toplumun yasalarının koyduğu cezalar konusunda da aynı avuntuya kapılırlar sıklıkla. Fakat hiçbir insan yaşadığı çevrenin sanı ve ahlak anlayışına karşı suç işleyip de kınanma ve aşağılanmadan kurtulamaz. Ait olduğu topluluğun sürekli suçlama ve kınamalarına dayanabilecek duyarsızlık ve yüzsüzlükte tek bir kimse olamaz. Kendi toplumunca sürekli aşağılanarak yine de o toplum içinde yaşamayı sürdürebilecek birinin olağandışı bir kişiliği olmalıdır. Çoğu insan yalnızlığı sever ve öyle yaşamayı becerir fakat çevresinde tek bir insanın saygısından, beğenisinden yoksun değersiz biri bu koşullarda topluma karışamaz. Bu, insan için dayanılmaz bir yüktür ve tüm bunlara duyarsız kalıp öylece yaşayıp gidebilen insanın çok dikkafalı olması gerekir.

13. Tanrı yasası, politik toplum yasası, doğal ahlak yasası insanların eylemlerini çoğunlukla karşılaştırmaya tuttukları yasalardır ve kendi ahlaksal doğruluklarını yargılamak ve eylemlerini iyi ya da kötü diye adlandırmak istediklerinde,[19] bu yasalardan birini ölçü alırlar.

14. İster istençli eylemlerimizin doğruluğunu sınama ve buna göre adlandırmada bir mihenktaşı gibi gördüğümüz kural, ister ülkenin ahlak anlayışından edindiğimiz ya da bir yasamacının[20] istencinden doğan kuraldan söz edelim, zihin herhangi bir eylemin o kuralla bağıntısını gözlemleyebilecek ve eylemin bu çer-

19 Bak: 1. kitap, 2. Bölüm, 5. Kısım; "Bir Hıristiyan, bir Hobbes yanlısı ve eski filozoflardan biri" tarafından tanınan zorunluluk temelleri karşılaştırılmaktadır.

20 Şeylerin asıl doğası değil insanların ideleri ile ilgili olan bu ikinci kitapta da ele aldığının mutlak ahlaklılık ölçüsü değil insanların oluşturdukları, ahlaksal iyi ve kötüye ilişkin çeşitli idelerin kökeni ve doğası olduğuna dikkat edin. İnsanlar arasında geçerli olan çeşitli ahlaksal yasa ideleri ve bir soyut ahlaklılığın kendinde değişmez olan ve insanların benimsedikleri farklı ölçüleri dile getiriyor.

çevede uygun olup olmadığına karar verebilecek yetenektedir. İşte bu şekilde de bir eylemin ahlaksal kurala uyum ya da uyumsuzluğu demek olan ahlaksal iyi ya da kötüye ilişkin bir kavram edinir ki bu sıklıkla ahlaklılık diye adlandırılır. Bu kural çeşitli yalın idelerin bir toplamı olduğundan, ona uyum, içeriğindeki yalın idelerin yasanın gerektirdiklerine karşılıklılık taşıyabileceği biçimde eylemi yönlendirme anlamına gelir. Örneğin, cinayet sözcüğü ile belirttiğimiz bileşik ideyi inceleyelim: Ayrıştırdığımız ve tüm tikellerini irdelediğimizde önümüze çıkan dış ya da iç duyumdan gelmiş bir yalın ideler toplamıdır yalnızca. Zihnimizin kendi işlemlerine yönelirsek, öncelikle, başkasının kötülüğünü isteme, kinlenme, niyetlenme, düşünme ve istenç idelerine rastlarız; ardından yaşam ya da algı ve kendi kendine hareket etme ideleri de gelir. İkinci olarak dış duyumdan da bir insanda olabilecek yalın duyulur ideler ve insandaki algı ve hareketi durdurmaya yönelik bir idenin de yer aldığı bir bileşim elde ederiz: Bütünüyle cinayet sözcüğünde kapsanan yalın idelerdir bunlar. Bu yalın ideler toplamını kendi ülkemin saygınlık anlayışıyla uyumlu ya da uyumsuz buluşum ve çoğu insan tarafından övgüye değer ya da utanç verici olarak değerlendirilmeleri doğrultusunda erdemli ya da erdemsiz eylemler diye nitelendiriyorum. Eğer Yüce Yasamacının istencine kendi yasamda yer verirsem, Tanrının emrettiği ya da yasakladığını düşündüğüm eylem için iyi ya da kötü, günah ya da ödev adını kullanırım; yurttaşlık yasasına göre değerlendirme yaparsam da eylemi yasal ya da yasadışı, suç ya da suç değil diye adlandırırım. Öyle ki, ahlaksal eylemlerin kuralını nereden edindiğimiz; ya da zihinlerimizde erdem ya da erdemsizlik idelerini oluşturmada hangi ölçüte dayandığımız bir yana, hepsinin dış ya da iç duyumdan edindiğimiz yalın idelerin toplamlarından oluştuğu ve yalnızca onları barındırdığı asıl konudur: Eylemlerin doğru-

luğu ya da yanlışlığı da, bir yasaca önerilen bu modellerle uyum ya da uyumsuzluğa dayanır.[21]

15. Ahlaksal eylemleri iyice kavramak için şu iki yönden ele almalıyız onları: *(1)* Her biri bir yalın ideler toplamından yapılanan mutlak haldedirler. Sarhoşluk ya da yalan söyleme *karışık kipler* dediğim kimi yalın idelerin bir toplamını belirtirler; bu noktada bir atın içki içmesi ya da bir papağanın konuşması kadar olumlu bağımsız ideler olabilirler. *(2)* Eylemlerimiz iyi, kötü ya da ne iyi ne kötüdür; bu bağlamda da düzenli ya da düzensiz, iyi ya da kötü diye nitelendirilmelerine yol açan, bir kurala uyum ya da uyumsuzlukları olduğundan bağlayıcıdırlar. Böylece bir kuralla karşılaştırmaları yapılıp ona göre adlandırıldıkları sürece de bağıntılıdırlar.[22] Bir insanla boğuşmak ve dövüşmek tikel ideleri tüm diğerlerinden ayrılan belli bir kip ya da tikel bir eylem türüdür ve düello diye adlandırılır. Tanrı yasasına bağıntılandırıldığında günah adını alır; doğal ahlak yasasına göre kimi ülkelerde erdem ve yiğitlik iken kimi hükümetlerin yerel yasalarında da idamlık bir suçtur. Bu durumda, bağımsız kip tekil ve bir de yasayla bağıntı halinde hak ettiği bağlayıcı bir ad taşıyorsa, fark tözlerde olduğu gibi kolayca gözlemlenir. Tözlere ilişkin bir örneklememiz şöyleydi; tekil ad insan denen şeyi dile getirmek için kullanılırken diğer ad "baba" denilen bağıntıyı belirtmeye yarıyor.

16. Çoğunlukla eylemin kendi idesi ile ahlaksal bağıntısı tek bir ad altında ele alındığı ve hem eylem ya da kipi hem de ahlaksal doğruluğu ya da yanlışlığını dile getirmede aynı sözcük kullanıldığından, bağıntının kendisi çok az dikkate alınır ve eylemin kendi idesi ve bir kurala ilintisi arasında bir ayrım ya-

21 Erdemli ya da erdemsiz olarak nitelediğimiz somut eylemlere ilişkin ideleri-mizi böyle oluşturulabilir fakat Locke'un ahlaklılık idesine mutlak ait olduğunu söylediği ölümsüzlük/ebedilik ve değişmezliğin kökeni nedir?

22 Ve burada Bağıntı ideleri kapsamında ele alınıyorlar.

pılmaz çoğunlukla. Bu iki ayrı düşüncenin tek terimde toplanmasından doğan karmaşa ses etkilerine oldukça elverişli ve şeylerin adlarını hemen kabul edebilen insanların eylemleri yanlış yargılamalarına yol açar. Buna göre, birine ait bir şeyi haberi ya da izni olmadan almak *çalma eylemidir:* Fakat bu ad genelde eylemin ahlaksal yanlışlığını da belirttiği ve yasaya aykırılığını da gösterdiğinden, insanlar çalma denilen bir şey duyduklarında bunu dürüstlük kuralı ile uyuşmayan kötü bir eylem diye kınamaya eğilimlidirler. Ancak aklını yitirmiş bir insanın elinden gizlice kılıcını almak da çalma diye adlandırılabilse de, bu onun yanlış bir şeyler yapmasını engellemek için gerçekleştirildiğinden karışık bir kipin adı olur; Tanrı yasası ile karşılaştırmaya sokulsa da bu bir günah ya da aykırılık olarak görülmez.

17. İnsanların eylemlerinin bir yasayla bağıntıları arasında en önemlisi *ahlaksal bağıntılardır.*

Tüm *bağıntı* türlerini incelemek bayağı bir yer tutardı; bu yüzden burada onlardan söz etmem beklenmemeli. Şu halde sözünü ettiklerimle *bağıntı* denilen bu kapsamlı düşüncenin hangi idelerine sahip olduğumuzu göstermek yeterlidir. O kadar çok bağıntı ve bağıntı kaynağı var ki bunların hepsini kurallara indirgemek ya da doğru başlıklar altında derlemek pek kolay bir iş değil. Sanırım benim aktardıklarım en önemlilerinden ve bağıntıların idelerini nereden edindiğimizi görmemize yarayacak olanlardan bazıları. Fakat bu konuyu geçmeden önce buraya kadar söylenenleri şöyle bir gözden geçireyim izninizle.

18. *(1)* Tüm bağıntıların dış ve iç duyumdan edindiğimiz yalın idelerle sınırlı kaldıkları ve önünde sonunda onlara dayandıkları apaçıktır: Öyle ki, bağıntıları temsil eden sözcükler kullandığımızda, kendi düşüncelerimiz ya da başkalarına ak-

tardıklarımız birbirleriyle karşılaştırılan kimi yalın ideler ya da yalın ide öbekleridir.[23] Bu oransal bağıntılarda çok daha bellidir. Örneğin bir insan "bal balmumundan daha tatlıdır" dediğinde düşüncelerinin bu bağıntıda yalnızca "tatlılık" adındaki yalın idede son bulduğunu görebiliriz ki tüm diğer bağıntılarda da durum böyledir. Ancak iyice karmalanmış ya da harmanlanmış haldelerken bünyelerindeki yalın idelerin pek ayırdına varılmayabilir. Örneğin baba sözcüğü: Öncelikle insan sözcüğüyle dile gelen tikel türler ya da toplu idedir anlaşılan; ardından türeyiş sözcüğü ile belirtilen duyulur yalın ideler ve üçüncü olarak da etkileri ve çocuk sözcüğü ile işaret edilen tüm yalın idelerdir birleşiminden yansıyan. Arkadaş sözcüğü de bir başkasını seven ve ona iyilik yapmaya hazır bir insan için kullanıldığından; insan ya da akıllı varlık sözcüğünün kapsamındaki tüm yalın ideleri, sevgi idesini, hazır olma ya da eğilimli olma idesini, bir düşünce ya da hareket türü olan eylem idesi ve sonuncu olarak da mutluluğunu artıracak olan ve incelenirse önünde sonunda iyi sözcüğünün genelde herhangi birine ifade ettiği tikel yalın idelerle sınırlı kalan iyilik idesini barındırır. Fakat bütün yalın idelerinden arındırılırsa artık hiçbir şey ifade etmez. Aynı zamanda tüm ahlaksal sözcükler de bir yalın ideler birikimine dayalıdır. Bağlayıcı sözcüklerin doğrudan anlamı da yalın idelerle donanmıştır.

19. *(2)* Hep değilse de çoğunlukla *bağıntının dayandığı yalın ideler kadar açık bir bağıntı kavramına da sahibizdir:* Bağıntının dayandığı uyum ya da uyumsuzluk genelde açık idelerini

23 Fakat Locke'a göre töz idesi tüm yalın idelerimizde öngörüldüğünden, bağıntılara giren ya da yargılarımızdaki özneler ve yüklemleri oluşturan ideler (yalnızca) maddesel ya da tinsel tözlerin soyutlaştırılmış kipleri ya da somut (maddesel ya da tinsel) tözlerin kendilerinin ideleri olmalıdırlar. Bunu önermelere giren kimi terimlerin anlamlarını analiz ederek açıklar. Deneyimle sunulan ve bağıntıları edimsel kılan bağıntılı şeyler olmadıkça edimsel bağıntılar da olamaz.

taşıdığımız şeylerdir ki ayırt edici ya da derecelendirici özellikleri yüzünden onlarsız hiç seçik bir bilgi edinemeyiz. Çünkü, açık bir tatlılık, ışık ya da uzam idesine sahipsem, her birinin eşitlik, daha fazlalık, ya da daha azlık idesine de sahibimdir; bir kadın, yani Sempronia'dan doğan bir insanın idesine sahipsem yine Sempronia'dan doğan diğer bir insan idesini de taşırım; böylece doğanlar kadar erkek kardeşlere ilişkin de, belki daha açık, bir ideyi edinirim. Sempronia'nın maydanoz dibinden Titus'u çıkardığına (çocukları hep böyle şeylerle kandırırlar) ve böylece onun annesi olduğuna, ardından Caius'u da oradan aynı şekilde çıkarıp annesi olduğuna inansaydım, bir ebenin bilgisi kadar açık bir kardeşlik bağıntısı kavramım olurdu ki aynı kadının anne gibi doğumlarına eşit ölçüde katkıda bulunması kavramı üzerinde bağıntıyı kurduğum ve doğum biçiminde farklılık olmadığı için değişen bir şey yoktur. Aynı kişiden türemiş olmaları, doğum şeklini bilmeksizin de, onların kardeşlik bağıntısı taşıdıklarına ilişkin kavramımı edinmem için yeterlidir. Fakat *tikel bağıntıların ideleri* onları tümüyle karışık kip ideleri gibi görenlerin zihinlerinde bir o kadar açık ve seçik, töz idelerinden daha belirgin olsalar da bağıntıya ait adlar yine de töz ya da karışık kip idelerininki kadar ve yalın idelerinkinden daha da çok belirsiz ve kuşkulu anlamlar içerirler sıklıkla. Yalnızca insanların düşünceleri ile oluşturulan ve yalnızca insanların zihinlerinde bir ide olan karşılaştırmanın işaretleri olduklarından, insanlar kendi imgelemeleri doğrultusunda şeyleri karşılaştırmada[24] bu bağlayıcı sözcükleri belki başkalarından çok farklı biçimlerde kullanırlar.

20. *(3) Ahlaksal bağıntılarda* doğru ya da yanlış bir kuralla bir eylemi karşılaştırarak, doğru bir bağıntı kavramı edinirim.

24 Çeşitli benzer nitelikleri açısından aynı şeyler çeşitli sınıflara sokulabilirler ve böylece insanların onları içinde düşünmeyi uygun gördükleri sınıflara göre çeşitli adlar alırlar.

Çünkü bir şeyi bir yard ile ölçersem ölçtüğüm şeyin, ölçümde kullandığım yard tam bir ölçüt olmasa da, o yarddan daha uzun ya da daha kısa olduğunu bilirim: Gerçek bir ölçüt olup olmaması önemli değildir bu noktada. Kural hatalı olsa, beni yanıltsa da karşılaştırmaya tuttuğum şeyle gözlenebilir uyum ya da uyumsuzluğudur bağıntıyı algılamamı sağlayan. Yanlış bir kuralla ölçüm yapmak eylemin ahlaksal doğruluğu konusunda yanlış bir karar vermeme yol açsa da bu eylemin o kuralla uyum ya da uyumsuzluğuna denk gelen bağıntıda yanılmış olmam.

29. BOLUM

AÇIK ve BELİRSİZ, SEÇİK ve KARIŞIK İDELER

1. İdelerimizin asıl kökenini açıklayıp türleri hakkında bir fikir edindiğimiz; yalın ve bileşik ideler arasındaki farkı irdeleyip bileşik olanların nasıl kip, töz ve bağıntılara ayrıldığını gözlemlediğimizden, sanırım böylece şeylerin bilgisi ve kavranışında zihnin aldığı yol hakkında yeterince bilgilendiğini hissedenler ideler konusunda daha fazla bir şeyler söylememi gerekli görmeyeceklerdir. Ancak birkaç şey daha eklemeliyim izninizle...

Kimi ideler *açık,* kimileri *belirsiz*; kimi ideler *seçik* ve kimileri de *karışıktır.*[1]

2. Zihnin algılaması, görme yetisiyle bağıntılı sözcüklerle açıklanmaya çok uygun olduğundan, görme yetisinin nesnelerinde *açık* ve *belirsiz* diye adlandırdıklarımız üzerinde derin düşünürsek, idelerimizde bu adların ne anlama geldiğini daha iyi kavrarız. Işık bize görülür nesneleri yansıttığından, ışıkta göz-

1 (Yalın ve bileşik) idelerin açık ve bulanık, seçik ve karmaşık nitelikleri konusunda bak: Leibniz, *Yeni Denemeler*; ve *Bilgi Doğruluk ve Ideler Üzerine Düşünceler* (İlk basımı 1684) ve Locke'un denemesi yayınlanmadan beş yıl önce çıkmış olan ve büyük olasılıkla Locke'un haberdar olmadığı *Acta Eruditorum* adlı çalışmalar. Locke'un bu konudaki açıklamaları *Port Royal Logic*'tekilerle benzeşir daha çok. Descartes açıklık ve seçikliği doğruluğun kesin ölçütü olarak görür; fakat Locke burada ideler ile doğruluk ve bilgi sorunlarının düşünülmesi ile çıkarsanan niteliklerini ele alır. (Açık ve seçik terimleri için bak: Okuyucuya Sesleniş.)

lemlenebilir şekil ve renkleri bize inceden inceye gösterecek yeterlilikte bir ışık ya da ayırt edilebilmelerini sağlayacak daha iyi bir ışıkla aydınlatılmayan nesneye "*belirsiz*" adını veririz. Aynı biçimde, alındıkları nesnelerin kendileri, iyi çalışan bir dış duyum ya da algılama karşısında yalın idelerimiz açıktır. Bellek onları saklar ve zihin istediğinde ortaya çıkarabilirse bu ideler açıktır. Eksik alınmış ya da sonradan ilk alınışlarındaki hallerinden bir şey yitirmiş ve de zamanla sönükleşip zayıflamış ideler bu oranda belirsizdirler. Yalın idelerden oluşturuldukları için bünyelerindeki ideler ve bunların sayısı ile sırası açık, belirgin ve kesin olduğu sürece bileşik ideler de açıktır.

3. Yalın idelerde belirsizliğin nedenleri iyi işlemeyen organlar; nesnelerin çok zayıf ve geçici izlenimler bırakması ya da belleğin edindiği ideleri yeterince koruyamaması gibi görünüyor. Bu konuyu kavramamıza yardımcı olması için yeniden görünür nesnelere dönelim dilerseniz. Organlar ya da algılama yetileri, soğuktan aşırı sertleşmiş bir balmumu gibi davranıp yeterince güçlü bastırılan damga izini kabul etmez; ya da sıcaktan iyice yumuşamış bir balmumu gibi iyice yer etmiş damgayı üzerinde tutamaz ya da olağan sıcaklıkta tutulduğu halde de, açık bir iz bırakacak güçte damgalanmadığından[2] öylece kalan bir balmumu gibi çaresiz kalırsa doğal olarak belirsiz izlenimlere sahip olacaktır. Daha fazla örneklendirmenin gereği yok sanırım.

4. Zihnin tam ve apaçık algısına sahip olduğu ide *açık,* zihnin içinde tüm diğerlerinden bir fark algıladığı ide de *seçiktir.* Bu durumda farklı olması gerekenden yeterince ayırt edilemeyen de *karışık* idedir.[3]

2 *Theaetetus*'da bununla benzer bir bölüm vardır.

3 Leibniz ve diğerlerinde bir ide tümüyle diğer idelerden ayırt edilecek biçimde kavranıldığında "*açık*" ve diğerleri ile karıştırıldığında *"bulanık/belirsizdir;"* ayrıca bünyesindeki çeşit çeşit öğeler birbirinden ayırt edilebilir halde ise *"seçik"* ve parçaları ayrı ayrı seçilemiyorsa *"seçilemez"* ide-

5. Bunun dışında hiçbir ide *karışık* değilse herhangi bir yerde karışık bir ide bulmak güçtür denebilir. Bir ide yalnızca zihnin algıladığı biçimdedir ve sağlam bir algı onu tüm diğer idelerden yeterince ayırt eder. Dolayısıyla hiçbir ide kendisinden farklı olarak edinilmedikçe, farklı olması gereken diğer bir ideden ayırt edilemez değildir, çünkü başka idelerin hepsinden apaçık bir ayrılık sergiler.

6. Karışıklığı yaratanı doğru saptamak için farklı adlar altında sınıflandırılan şeylerin, her türün kendi adıyla belirtileceği ve gerektiğinde ayrı ayrı ele alınacağı biçimde, ayırt edilecek kadar farklı varsayılmaları üzerinde durmalıyız; farklı adların büyük bir kısmının farklı şeyleri temsil etmesi beklenir. Bir insanın taşıdığı her ide olduğu gibi göründüğü ve kendisi dışındaki ideler arasında seçilebildiğinden, karışık olması, dile getirmesi gereken addan başkasıyla adlandırılabilmesi halinde şeyleri farklı adlar altında seçik tutan farkın yitip gitmesinin bir sonucudur. Böylece farklı adlarla korunması beklenen seçiklik de tümüyle yok olur.

7. Bu karışıklığın genel ara nedenlerinden biri olan ihmallerin başlıcaları şunlardır:

(1) Bir bileşik ide (karışıklığa en elverişli idedir) çok az sayıda yalın ide ve yalnızca başka şeylerle ortaklaşa idelerden oluşturulursa onun farklı bir ad edinmesini sağlayacak olan farklılıklar dışlanır. Benekli bir hayvana ilişkin yalın idelerden kurulu bir bileşik ide taşıyan insan ancak bir leopara ait karışık ideye sahiptir; çünkü bu şekilde bir vaşak ya da diğer benekli hayvanlardan yeterince ayırt edilemez. Öyle ki, leopar adı özgün olsa da, böyle bir ide vaşak ya da panter adlarıyla dile getirilen

dir. Birinin başka bir insana ilişkin idesi onu teşhis etmek için yeterince açık olabilir ancak kimliğinin ayrıntılarıyla betimlenmesi için yeterince seçik olmayabilir. Locke'un bileşik ideleri bu kusurlardan kurtarma yöntemi onları oluşturan yalın ideleri bilinç üstüne çıkarmak olurdu.

idelerden ayrılmaz ve leopar kadar vaşak adına da uygundur. Sözcüklerin genel terimlerle tanımlanması alışkanlığının onlarla dile getirdiğimiz idelerin karışık ve belirsiz olmasına nasıl bir katkıda bulunduğunu gelin düşünün. Karışık idelerin sözcüklerin anlamını belirsizleştirdiği ve seçik adların yararını ortadan kaldırdığı apaçıktır. Farklı terimlerle gösterdiğimiz ideler seçik adlarını karşılayabilecek farklılığı taşımadıkları ve böylece bu adlar yardımıyla ayırt edilemedikleri zaman tümüyle karışık haldedirler.

8. *(2)* Bir ideyi oluşturan parçalar yeterli sayıda da olsa o kadar karmaşık bir birleşim içindedirler ki yer aldıkları idenin başkasına değil de kendisine ayrılan ada daha çok ait olup olmadığı kolayca ayırt edilemez. Bu karışıklığı kavramak için genellikle şaşırtıcı sanat yapıtları gibi gösterilen bir tür resimden daha uygun bir örnekleme olamaz: Bu resimde kullanılan renkler çok tuhaf ve olağandışı şekiller sergiler ve tüm bu çizimlerde seçilebilir bir düzen yoktur. Ne bir simetri ne bir düzen içeren bu çizim bulutlu bir gökyüzü görünümünden daha karışık değildir. Tüm bu karmaşaya karşın hiç kimse bulutla kaplı göğü karışık bir görüntü olarak düşünmez. Simetrinin yokluğu değilse onun karışık olduğunu düşündüren nedir o zaman? Bu çizimden öykünerek başka bir çizim yapıldığında o da karışık görülmeyeceğinden simetrinin eksikliği bu bağlamda sorun değildir. Sorun adların seçilemezliğidir. Örneğin bir insan ya da Caesar'ın resmi denirse bu çizime o zaman haklı olarak karışık olduğu söylenebilir çünkü bu durumda çizim insan adına ya da Caesar adına baboon* ya da Pompey* adına olduğundan daha uygun değildir. Fakat doğru konumlanmış bir silindirik ayna tablodaki çizgileri doğru düzen ve orana oturttuğunda karışıklık biter ve göz hemen onun bir insan ya da Caesar'ın görüntüsü ol-

* Ağzı köpeğinkini andıran bir çeşit büyük maymun.
* İtalya'da eski Pompei şehri.

duğunu algılar; yani bu adlara ait ve bir baboon ya da Pompey'den yeterince ayırt edilebilir olduğu anlaşılır. Şeylerin resimleri nasıl karışık algılanıyorsa idelerimiz için de durum aynıdır. Nasıl düzenlenmiş olurlarsa olsunlar bu zihinsel çizimlerin hiçbir parçasına ait olmadıkları bir genel ad verilmezse karışık denemez.

9. *(3)* İdelerimizin karışık diye nitelenmelerinin bir diğer nedeni de içlerindeki bir idenin belirsiz ve kararsız olmasıdır. Asıl anlamlarını öğrenene dek dillerindeki genel sözcükleri kullanmaktan geri durmayan insanların şu ya da bu terimle adlandırdıkları ideyi değiştirdiklerini gözlemleriz sıklıkla; örneğin, *kilise* ya da *putperestlik* idesinde toplaması ya da dışlaması gerekenlerdeki kararsızlığı yüzünden, birisinin sahip olduğu kilise ya da putperestlik idesine karışık denebilir.

Burada örneğin tek bir değişken idenin şu ya da bu ada ait olma kararsızlığı ve böylece ayrı adlarla amaçlanan seçikliği yitirmesidir söz konusu olan.[4]

10. Söylenenlerden şeylerin değişmez işaretleri ve farklılıkları ile kendilerinde farklı olan şeyleri ayrı ayrı temsil eden

4 Bak: 22. Bölüm, 7. Kısım; 3. Kitap, 10. Bölüm, 3, 4. Kısımlar —sözcükleri her birinin anlamını iyice kavramadan kullanma alışkanlığımız üzerine açıklamalar için.— Hume: "Seçik ve tam ideleri kullandığımız hiçbir terime iliştiremeyiz; ve yönetim, kilise, görüşmeler, fetih hakkında konuşurken zihinlerimizde bu bileşik idelerin bünyesinde toplanan tüm yalın ideleri neredeyse hiç ayrıştırmayız. Bu kusura karşın bu konularda saçmalamayı engelleyebilir ve onlar hakkında tam bir kavrayışa sahip olduğumuz ölçüde belki ideler arasındaki herhangi bir karşıtlığı algılayabiliriz." (*İnceleme*, 1/7) Bu Leibniz'in şeylerin sezgisel ve sembolik kavranması ayırımında biraz daha açılmaktadır. İnsanın imgeleme gücü bir bileşik ideyi bütün olarak betimleyemediği gibi içerdiği yalın idelerin her birini betimlemede de yetersiz kalır; bu durumda sözel işaretler idenin yerini alırlar ki oysa sezgisel düşünce halinde idelerin kendilerinin ayırdındayızdır. Herhangi biri 1000 kenarlı bir çokgen düşünebilir ve bu sırada bu şekli 999 kenarlı bir çokgenin imgesinden ayırt edilebilecek bir şekilde imgelemeyi beceremez. Duyunun daha önemsiz yetileri ve duyumsal imgeleme gücü bu ayırt etme işlemi için yeterince duyarlı olmasa da çokgenin yapısı ve özellikleri bizce anlaşılabilir.

ve seçik kılan simgeleri olarak varsayılan adların ideleri seçik ya da karışık nitelendirmede ne kadar payı olduğunu gözlemleyebiliriz. Özellikle Üçüncü Kitap'ta sözcükler konusunda söylediklerim okunduğu ve irdelendiğinde bu daha iyi anlaşılacaktır sanıyorum. Fakat idelerin, seçik şeylerin işaretleri olan seçik adlarla ilişkisi gözetilmeden karışık bir ideyi tanımlamak zordur. Buna göre, bir insan şeylerin bir türü ya da tek bir tekil şeyi herhangi bir adla tüm diğerlerinden seçik biçimde düzenlerse, o ad altında topladığı bileşik ide daha seçik, ideler daha tikel, sayı ve sıraları daha fazla ve belirgin olur. Bu özellikler arttıkça en yaklaşık olan diğer ide ve adlarından ayrı ve seçik olmasını sağlayan algılanabilir farklılıklara daha fazla sahip olur ve böylece tüm karışıklık ortadan kalkar.

11. Ayrılması gereken iki şeyi ayırt etme güçlüğü yaratan karışıklık hep iki ide içerir; bunlar da çoğunlukla birbirine en yakın olanlardır. Dolayısıyla ne zaman bir idenin karışık olduğundan kuşkulansak o zaman kendisiyle karıştırılma tehlikesi içeren ya da kolayca ayrılabilir olmayan başka bir ide üzerinde durmalıyız; başka bir ada ait bir ide ve karışıklığından kuşkulandığımız ideyi tümüyle ayrıştıramayacağımız farklı bir şeydir söz konusu olan... Çünkü ya idemizle aynıdır ya da bir parçasını oluşturuyordur ve belki en azından aynı adla anılıyordur; işte bu yüzden bu iki ide arasında bir ayırım yapılamaz.

12. Sanırım, adlarla, gizli de olsa bir bağıntı içeren karışıklık idelere uygun olanıdır. Başka bir karışıklık söz konusu olsa en azından insanların düşünce ve söylemlerini neredeyse tümüyle engeller: Çünkü adlarla ayrılan ideler çoğunlukla insanların kendi kendilerine ve başkalarıyla iletişimlerinde temel aldıklarıdır. İki farklı adla adlandırılan fakat bu ölçüde ayırt edilebilir olmayan iki farklı idenin karışıklığı kaçınılmazdır. Adları kadar seçik olan ideler arasında ise hiçbir karışıklık olamaz. İşte bu

yüzden bir bileşik ideyi tüm diğerlerinden farklı kılan bileşenlerle oluşturmak ve bunlara, belli bir sayı ve sıra sergileyen birleşimlerine uygun, hep aynı adı vermek gerekir. Ancak bu her zaman doğruluk peşinde koşmayan insanların işine gelmediğinden, böylesi bir kesinlik umudumuz değil, ancak isteğimiz olabilir. Belirsiz, değişken idelere adlar verirken özen göstermemek ya da hiç ad vermemek başkalarının kafalarını karıştırmak kadar kendi cahilliğimizi de örtmeye yaradığından, kuşkusuz çoğu insan başkalarından bu bağlamda yakınırken kendisi de bu karmaşaya katkıda bulunur. İnsanların kavram karmaşasının büyük bir bölümünün dikkat ve titizlik göstermekle yok edileceği düşüncesindeyim ancak her yerde bunun istendiğini sanmıyorum. Kimi ideler belleğin tek bir ad ile aynı bileşim içinde derleyemeyeceği kadar karmaşık ve çok parçalı olabilir; bu durumda bir başka insanın bu ad ile dile getirdiği tam bileşik ideyi sürekli sezemeyiz. Bu noktada bir insanın kendi içinde uslamlama ve sanı karışıklığı ile başkalarıyla iletişiminde sürekli bir karışıklık söz konusudur. Fakat sözcükler konusunu ele aldığım üçüncü kitap bu noktada daha aydınlatıcı olabilir.

13. Yalın idelerin öbekleşmesinden oluşan bileşik ideleri-miz bir yönüyle çok açık ve seçik iken diğer yönüyle çok bulanık ve karışık olabilirler. Bir bingen ya da bin kenarlı bir cisimden söz eden kişide şekil ideleri çok karışık iken sayı ideleri çok seçik olabilir; öyle ki, bin sayısına bağlı olan bileşik ide kısmına ilişkin konuşabildiği ve tanıtlamada bulunabildiği için bir bingenin seçik bir idesini taşıdığını düşünebilir; halbuki, bu şeklin, 999 kenarlı bir diğerinden ayrılmasını sağlayacak açık bir idesine sahip değildir. Bu, insanların düşünceleri ve söylemlerinde pek de küçümsenecek yanılgı ve karmaşalar yaratmaz.

14. Bir bingen şeklinin seçik idesini taşıdığını düşünen biri, eşit hacimde altın ya da balmumu gibi aynı tek tip madde par-

çasını ele alsın ve onu 999 kenarlı bir şekle soksun. Eminim ki kenar sayılarıyla bu iki ideyi birbirinden ayırt edemez ve sayılarında yer alan idelere yoğunlaşsa bile onlar hakkında ayrı ayrı uslamlama yapamaz. Fakat şekilleriyle ayırt etmeye çalışırsa da zihninde bu iki parça altının yalnızca şekli ile birbirinden ayırt edilebilir iki idesini oluşturamaz; aynı altın parçalarından biri küp diğeri bir beşgene dönüştürülse bu ayrımı koyabilir. İdenin açık olan kısmıyla yetindiğimiz ve bildiğimiz adı kusurlu ve belirsiz kısmı da içeren bütün ideye yüklediğimizden, sahip olduğumuz ve başkalarıyla iletişimde kullandığımız ide eksikli olur.

15. Sık sık öncesiz-sonrasızlık[5] adını ağzımıza aldığımızdan onun olumlu bir idesini taşıdığımızı yani idemizde açıkça yer almayan hiçbir süre parçası olmadığını düşünmeye çok yatkınızdır. Böyle düşünen biri açık bir süre idesi, çok büyük bir uzunlukta sürenin açık bir idesi ve hatta, sürelerin karşılaştırılmasına ilişkin bir ideye sahip olabilir fakat ne kadar büyük olursa olsun süre idesine *hiçbir son varsayamayacağı*[6] *tüm bir süre uzanımını sokması* imkânsızdır; böylece düşünceleriyle varabildiği en geniş sürenin sınırları ötesinde kalan parçaya ilişkin bulanık ve kararsız bir ideye sahiptir. Dolayısıyla sonsuzluğa ilişkin diğer idelerde olduğu gibi öncesiz sonrasızlıkta da yanılmaya ve saçmalamaya eğilimliyiz.

5 Locke, anlama yetisinin tanıma açık imgelenemez kavramlarını duyumsal algılama ve imgelemeden tam olarak ayırt edemiyor. Öncesiz-sonrasızlık kavramımız olduğu söylenebilir, ancak bunun zihinsel bir imgesini oluşturamayız; öncesiz-sonrasızlığa ilişkin bulgularımızdaki hataların da nedeni mutlak imgeleme gücümüzün bu zayıflığı değildir. Unutulmamalıdır ki Deneme'nin 2. Kitabı tümüyle duyum ve imgelemenin harcındaki başlıca tikel ideler olan yalın ya da bileşik idelerle ilgilidir; genellikleri düşüncesi ve bunun sözcüklerle bağıntısı da üçüncü kitabın konusudur.

6 Burada da öncesiz-sonrasızlığı zaman öğelerinden oluşan bulanık bir bileşik ide olarak öne çıkarıyor.

16. Maddenin dış duyularımıza yansıyan kadarından da küçük parçalara ilişkin açık idelerimiz yoktur; bu durumda maddenin sonsuz bölünebilirliğinden söz ettiğimizde, bölmeye, bölünebilirliğe ve parçalara ait açık ideler taşısak da algılama gücümüzü aşan zerreler ya da cisimciklerin çok bulanık ve karışık ideleridir zihnimizde bulunanlar. Yalnızca bölmeye ve bölünen ile bölümler arasındaki bağıntıya ait açık ve seçik ideler taşırız yalnızca... Cismin sonsuza dek bölünebilir hacmine ait açık ve seçik idemiz yoktur yine de... Gördüğümüz en küçük toz zerresini irdeleyip 100.000 parçası ile 1.000.000.000 parçası arasında seçik bir ide edinebilir miyiz, bir deneyelim. Bunu yapabileceğimizi düşünüyorsak bu sayılardan her birine on sıfır daha ekleyip görelim bir de... Bir bölme bu kadar ilerletildiğinde de iki parçaya ayırdığımızdan daha fazla sona yaklaştırmayacağından, bu derece bir küçüklük varsayılabilir. Kendi adıma farklı hacim ya da uzamlarıyla bu kadar belirsiz cisimciklere ilişkin açık seçik idelerim olmadığını kabul ediyorum. Öyle ki, cisimlerin sonsuza dek bölünebilirliğinden söz ederken, sanırım seçik hacimlerine ilişkin idemiz biraz ilerledikten sonra karışmaya ve hemen hemen belirsizlik içinde boğulmaya başlar. Yalnızca büyüklüğüne ilişkin bir ide çok belirsiz ve karışıktır; birden on kat büyük olanı ancak sayı ile ayırt edebiliriz ve on ile birin açık seçik idelerine sahip olabiliriz. Fakat böyle iki uzamın seçik idelerini taşımayız. Anlaşılan o ki, cismin ya da uzamın sonsuz bölünebilirliği söz konusuysa, yalnızca sayılara ilişkin açık ve seçik idelerdir sahip olduklarımız; uzamın açık seçik ideleri ise bir noktadan sonra kaybolur giderler. Algılayamadığımız küçük parçalara ait hiç seçik idemiz yoktur; eninde sonunda varılan da *"hep eklenecek sayı"* idesidir. Ne kadar çok düşünürsek, bölmeye ilişkin o derece açık bir idemiz olur; ancak bir sonsuz sayınınkinden daha açık bir ide değildir maddedeki sonsuz parçalara ait olan da... Sonsuz eklenebilirlik bize gerçekten sonsuz bir sa-

yıya ilişkin ne kadar açık ve seçik ide sağlıyorsa, sonsuz bölünebilirlik de gerçekten sonsuz parçaların bir o kadar açık ve seçik idelerini sunar bize... Çünkü ikisi de yalnızca istendiği kadar sayı artırabilme gücüne bağlıdır. Eklenmek üzere arta kalanların da yalnızca belirsiz, tamamlanmamış ve karışık bir idesine sahibizdir; aritmetikte 4 ya da 100'de olduğu gibi seçik idesini taşımadığımız bir sayı karşısında nasıl belirsiz ve kararsız kalırsak burada da öyleyizdir. Ancak arta kalan hep daha büyüktür. Daha büyük olduğunu düşündüğümüz ya da söylediğimizde de açık olumlu bir idesine sahip değilizdir. Diyelim ki 400.000.000'dan büyük; ancak bu da arta kalanın bitimine 4'ten daha yakın değildir. Yalnızca 4'ü ekleyerek işlemini sürdüren biri 400.000.000 ekleyerek ilerleyen kadar sona yaklaşır. Öncesiz-sonrasızlıkta da böyledir; yalnızca 4 yılın bir idesini taşıyan biri ile 400.000.000 yıl idesini taşıyan birinin sahip oldukları öncesizlik sonrasızlık idesi aynı ölçüde olumlu ve eksiksizdir. Öncesiz-sonrasızlıktan, bu iki ayrı yıl idesinden geriye kalan her ikisi için de aynı derecede açıktır yani hiçbirinin öncesiz sonrasızlığın sahip olduklarından arta kalanına ilişkin açık olumlu bir idesi yoktur. Yalnızca 4 yıl ekleyerek ilerleyen de 400.000.000 yıl ekleyerek ilerleyen kadar yakındır öncesiz-sonrasızlığa; istendiği kadar katlayarak ilerlense ve olabildiğince artırılsa da hâlâ dokunulmamış ve hiçbir şekilde sonuna ulaşılamayacak bir dipsizlik söz konusudur. Hiçbir sonlu sonsuzla oranlanamaz; dolayısıyla tümüyle sonlu olan idelerimiz için de bu geçerlidir. Uzam idemizi de, bölerek azalttığımız kadar, çoğaltır ve düşüncelerimizi sonsuz uzaya doğru genişletebiliriz, fakat bir yerden sonra belirsizliğe düşeriz. Sahip olduğumuz en geniş uzam idelerini birkaç kez katladıktan sonra o uzayın açık seçik idesini yitiririz; tartışmaya ya da düşünmeye kalkıştığımızda belirsizlik içinde kayboluruz; çünkü, karışıklığa neden olan kısmından

çıkarımlar ve söylemlerde bulunduğumuz karışık ideler bizi hep karmaşaya sürükler.[7]

7 Locke'un şeylere ilişkin tüm idelerimizin deneyim verilerine dayandığı ilkesini desteklemede kullandığı önemli örnekler, uzay ve zamanda sonsuzluğun bileşik ideleri, genel töz, güç ve neden, kişilik ve özdeşlik, bir insan anlama yetisinin derin düşünmeye çalıştığı ve en sonunda *"omnia exeunt in mysteria"* bulduğu kaçınılmaz belirsizlik ve seçilmezlik örnekleridir.

30. BOLUM

GERÇEK ve DÜŞ ÜRÜNÜ İDELER

1. İdeler hakkında söylemiş olduklarımız bir yana, *alındıkları ya da temsilcisi oldukları sanılan*[1] şeylere göre onları incelediğimizde üç ayrı grupta değerlendirmeye alınabilecekleri düşüncesindeyim:

1. Gerçek ya da Düş Ürünü (Sanal)
2. Yeterli ya da yetersiz
3. Doğru ya da yanlış

Gerçek ideler bana göre doğada bir temeli bulunanlardır; gerçek varlık ve şeylerin varoluşu ya da ilk örnekleri ile bir uyum içerirler. *Hayali* ya da *düş ürünü* ideler de doğadan temellenmeyen ve gizliden gizliye ilk örnekleri olarak ilintili bulundukları varlık gerçekliğiyle herhangi bir uyum taşımayanlardır.[2] Ayrı ayrı ide türlerini şöyle bir incelersek rastlayacağımız şeyleri aşağıda sıraladım.

1 Burada ve sonraki iki bölümde idelerimiz gerçekte var olanla olası bağıntıları çerçevesinde ele alınmışlardır. Şimdiye dek (8. bölüm dışında) çoğunlukla araştırma idelerin kendileri ile sınırlı kalmış ve ideler gerçeklik, yeterlilik (upuygunluk), doğruluk ve dolayısıyla içinde yer aldıkları ya da öyle öngörüldükleri önermelerde soyut biçimde ele alınmışlardır. Locke, burada, bu sınırlardan çıkıyor ve böylece dördüncü kitabın dahilindeki bilgiye ilişkin sorular için hazırlık yapıyor. Bakınız, 4. Kitap, 3, 4, 9, 10, 11. Bölümler.

2 Berkeley, "kesin ve gerçek bilginin sağlam bir sistemini kurmak için başlangıcı *'şey, gerçeklik, varoluş ile denmek istenenin'* tam bir açıklamasına konumlandırmaktan daha önemli bir şey yoktur; bu sözcüklerin anlamını oturtmadığımız sürece boşuna şeylerin varoluşunu tartışıyor ya da buna

2. *(1) Yalın idelerimizin* hepsi gerçek ve şeylerin gerçekliği ile uyumludur: Var olanların imgeleri olmayan bir kısmı dışında hepsi en azından cisimlerin birincil niteliklerini yansıtırlar. Fakat beyazlık ve soğukluk acıdan daha fazla kara özgü değilse de bu üçünün ayrı ayrı ideleri bizde, şeylerde Yaratıcımızın böyle dış duyumlar üretmekle görevlendirdiği güçlerin etkileri olduklarından, şeylerin kendilerinde gerçekten bulunan nitelikleri ayırt etmemize yarayan gerçek idelerimizdir onlar. Çevremizdeki şeyleri bilme ve ayırt etmemizi sağlayan işaret olarak düzenlenen bu ayrı ayrı görünüşler, şeylerin kendilerindeki bir şeyin yalnızca sürekli etkileri ya da tüm benzerleri olup olmamaları bir yana, gerçek ayırt edici imgeler olmanın yanında şeyleri bilmemize de yararlar: Çünkü gerçeklik, bu idelerin gerçek varlıkların ayrı yapıları ile süreğen uyumunda yatar. Fakat bu yapılara, nedenlere[3] ya da modellere[4] olduğu kadar karşılık gelip gelmemeleri önemli değildir; sürekli onlar tarafından üretiliyor olmaları yeterlidir. Sonuç olarak, tüm yalın idelerimiz gerçek ve doğrudur, çünkü şeylerin zihnimizde onları üretme güçleri ile uyumluluk ve karşılıklılık gösterirler; bu onları uydurma değil gerçek kılmak için önkoşuldur. Yalın idelerde (gösterildiği üzere) zihin tümüyle şeylerin üzerindeki işlemleriyle sınırlıdır ve

ilişkin herhangi bir bilgi üzerinde boşuna hak iddia ediyor oluruz," diyor (*İlkeler*, 89). İkinci kitapta idelerimizin analizinde Locke gerçeklik idesini ele almamıştır. Burada da bilinçli zihne bağlılık içerip içermediğini sorgulamaksızın söz etmektedir ki bu Berkeley'i meşgul etmiş olan ve felsefenin gidişini hep etkisinde tutmuş olan bir konudur. "Gerçek ve düşsel/hayali" burada tümüyle hayal gücü ve algı arasındaki farklılığa karşılık gelmektedirler. Berkeley bu farkı algılanan ile akla dayalı tutarlılıkta bulurken Hume bunu hayal gücünün idelerine göre izlenimler ya da algılara ait duygu yoğunluğu derecesine indirger. Şeylerin asıl akla yatkınlıklarının gerçekliklerinin mihenktaşı olması, Hume'un anlayışının tersine, Hegel'e göre gerçeğin kavramıdır.

3 Cisimlerin ikincil niteliklerinin böyle olduğu varsayılıyor.

4 Cisimlerin birincil niteliklerinin böyle olması bekleniyor.

kendi kendine, şeylerden edindiği dışında, bir yalın ide yaratamaz.[5]

3. Zihin yalın ideler alanında tamamen edilginse de sanırım bileşik ideleri konusunda böyle olduğu söylenemez. Bir araya getirilen yalın idelerin bileşimleri olduklarından insan zihninin bu bileşik ideleri biçimlendirmede bir tür özgürlüğe sahip olduğu açıktır: Yoksa iki insanın farklı altın ya da adalet ideleri nasıl olabilir?[6] Hangisinin ideleri gerçek ve hangisininki yalnızca imgesel bileşimlerdir? Hangi bileşimler şeylerin gerçekliğiyle uyuşur ve hangileri uyuşmaz? Buna yanıt olarak derim ki,

4. *(2)* İnsanların zihninde olanlar dışında bir gerçeklik taşımayan *karışık kipler* ve *bağıntıların* gerçekliği, onlarla uyumlu

5 "Dış ve iç duyuma ait yalın idelerde" gerçeklik, Locke'a göre, bize kendini gösterir: Ya maddenin birincil ya da gerçek niteliklerinde olduğu gibi ve bizim öz-bilinçli tinlerimizim işlemlerindeki gibi "doğrudan" ya da cisimlere yüklediğimiz ikincil nitelikler gibi dış duyularda "dolaylı olarak". Bağıntı ideleri de dahil tüm bileşik idelerimiz gerçeğin böylece sunduğu yalın ide ya da görünüşlerde son bulur. En uçta hiççilik ve salt/saf idealizme karşı, Reid ve yanlılarında duyu algısının çok ciddi bir etkisini görüyoruz. "özünde gerçek, varlığı saptanmayan ya da olmayan bir görünüşe karşıt olarak varlığı saptanan bir şeye denk gelir. İlk anlaşılabilir algı formunda kavranılan, saptanılan bir şey vardır; hiçbir şey değil bir şey ve gerçek öncelikle görünüş, algı, izlenim (Locke'un yalın idesi) ve benzeri, değillemesi ya da anlamsızlığına karşıt, bilinçte bilinir olan şeydir. İzlenime gerçek diyoruz; izlenimin yokluğuna gerçek olmayan diyoruz... Böyle bir gerçeklik formu verilmedikçe, öncesinde ya da sonrasında herhangi bir şey ile bağıntılarını düşünme gücümüz de yoktur. Bu gerçeklik formu elde oldukça, gerçek hakkında yanılgıya düşmek zordur. Duyumsadığım yalnızca anlık bir duyum olabilir; algım ise anlık bir algı olabilir... Onu onayladığım için var olabilir yalnızca. Bilinçte yer aldığı için vardır yalnızca." (Prof. Veitch, *Bilme ve Varlık,* sf: 113,4) Bu, Locke'un bizce imgelenmeyen fakat dışarıdan sunulan, şeylere ait yalın ideler ya da niteliklerin zorunlu gerçekliğini varsaymakta hedeflediği ile benzeşmektedir. Gerçekliğin çeşitli anlamları Bay Ritchie tarafından Prof. Schurman'ın Felsefi (Düşünsel) Fikirler Dergisi'nde (*Philosophical Review,* Mayıs, 1892) yazılan ilginç bir makalede tartışılmıştır.

6 Dolayısıyla Locke şeylere ilişkin bileşik idelerimize zihnin yaptığı uydurmalar/kurgular demektedir; çünkü, ona göre, bunlar şeylerin akılla anlaşılır sisteminde, gerçekten var olan tözler tarafından oluşturulan kipler ve bağıntılar ile sıklıkla uyumsuzluk içindedirler.

varlık olasılığından başka bir şeye dayanmaz. Bu idelerin kendileri ilk örnekler olduklarından içlerine tutarsız ideler karıştırılmadıkça[7] asıllarından fark içermez ve böylece düş ürünü olamazlar. Gerçekten de, bilinen bir dilden adlarıyla insanlar birbirlerine bu ideleri aktardıklarında, varoluş olasılığı yetmez; bu durumda onlara verilen adın genel anlamına da bir uyum göstermelidirler ki düş ürünü oldukları düşünülmesin: Örneğin genelin özgür düşünme diye adlandırdığı ideye biri adalet adını verdiğinde işte buna ters bir durum yaşanır. Düş ürünü olmaları konuşma tarzına, idelerin gerçekliğine olduğundan daha fazla bağlıdır. Bir insanın tehlikeyi atlatmak için ne yapılması gerektiğini soğukkanlılıkla düşünüp kararlı davranması var olabilen bir eyleme ilişkin karışık bir kip ya da bir bileşik idedir. Fakat hiçbir şey düşünmemek ya da yapmaksızın tehlikeden kurtulmak da olası bir eylemin idesidir; böylece o da diğeri kadar gerçektir. İlkine verilen "*cesaret*" adı idenin yanlış ya da doğru olduğunu belirlerken diğeri için genel bir ad olmadığından kendinden başka bir şeyle ilinti kurulamaz ve bu durumda da anlamını yitirmesi olanaksızdır yani yanlış ya da doğru diye nitelenemez.

5. *(3) Tözlere* ilişkin bileşik idelerimizin tümü, dışımızda var olan şeylere bir gönderme içerdiği ve tözlerin gerçekliğine denk temsilcileri olarak zihinde kurulduklarından ancak dışımızdaki şeylerde gerçekten birleşik ve bir arada var olan yalın ide bileşimleri kadar gerçektirler. Öte yandan aslında birleşik olmayan yalın ide bileşimlerini barındıranlar ise hayali yani düş ürünüdürler ki bunlar herhangi bir tözde zaten bir arada bulunmayan bileşimleri içerirler: Örneğin, bir at kafasının bir insan

7 Öz çelişikliği dışlayan tutarlılık bağıntı idelerimiz ve karışık kiplere yüklenebilecek tek gerçeklik midir? Ve bu idelerin insanın anlama yetisinin tek değişken ürünleri oldukları temeline mi dayalıdır? Neden, özdeşlik ve ahlaklılık gibi soyut bağıntılara ait idelerimizi belirlemede zihinsel zorunluluğun yeri nedir? Bakınız, Leibniz, *Yeni Denemeler.*

gövdesine birleştirilmesiyle oluşturulan bir akıllı varlık düşüncesi ya da santor (insan başlı at) betimlemesi; ve diğer bir örnek; sarı, dövülebilir, eriyebilir ve kararlı fakat bildiğimiz sudan daha hafif bir cisim düşüncesi... Buna benzer tözlerin var olma olasılığından haberdar olmayabiliriz; fakat bildiğimiz hiçbir varlık modeline uygunluk taşımadıkları ve hiçbir tözde birleşik görünmeyen ide öbeklerinden oluştukları için yalnızca zihinsel kurgular diye ele almalıyız: Yine de içlerinde bir tutarsızlık ya da karşıtlık barındıran bileşik idelerimiz çok daha yatkındırlar buna.[8]

8 İnsanların, gerçek varoluşun içerdiği tikel tözler ve bağıntılarına ilişkin bileşik ideleri büyük ölçüde bireysel zihnin ürünleridir; "şeylerin gerçekliğiyle tamamen uyumlu" dış duyulara ait, yalın idelerle karşılaştırıldıklarında gerçeklikle sıklıkla uyuşmaz bulunurlar çünkü. Bacon'un da vurguladığı üzere, bu idelerde insanlar çoğunlukla doğayı betimlemek yerine aceleci genellemelere sarılırlar ve Tanrısal zihnin ideleri yerine insan zihninin idollerini koyarlar. Dış ve iç duyumla edinilen yalın idelerdeki gibi doğrudan algılamaya dayanmayan tikel tözler ve bunların birbiriyle somut bağıntılarını içeren kavramlarımız, bilim ve felsefe ilerledikçe gerçeğe daha da yaklaşan bireysel deneyim ve zihinsel güce bağlı olarak değişen bireysel zihne ait şeylerdir. Locke'a göre, gerçeği edimsel olarak dış ya da iç duyuda sergileyen *"yalın idelerimiz"* ve *"tikel tözlere ilişkin idelerimiz"* öznel gerçeklikten daha fazlasını içerebilen türde idelerimizdir. Yalın idelerimizin gerçekliğini öne sürerken, Locke gerçeklik sorununu *sonlu varlıklar (tözler)* ve Tanrının güçleri, özellikleri ve varoluşu ile geniş bir biçimde ele alıyor. Fakat salt matematiğin gerçek şeylere uyarlanabilirliği, ahlak gerçekliği ve matematiksel bağıntılar konusunda ne denebilir?

31. BOLUM

YETERLİ ve YETERSİZ İDELER

1. Gerçek idelerimizin bir kısmı yeterli bir kısmı yetersizdir. *Yeterli* dediklerim zihnin onları edindiği asıl örnekleri kusursuz yansıtanlardır ki zihin idelerinde bunlara gönderme yapar. Bu bağlamda eksik, tamamlanmamış kalanlar da *yetersiz idelerdir.*[1] Öyleyse açıktır ki,

2. Öncelikle *tüm yalın idelerimiz yeterlidir.* Çünkü bizde birtakım duyumlar yaratmak üzere Tanrının şeylerde var ettiği belli güçlerinden başka bir şey olmadıklarından, bu güçlere yanıt verecek ölçüde yeterlidirler! Şu da kesin ki yalın ideler şeylerin gerçekliği ile bağdaşırlar. Örneğin, şeker bizde beyazlık ve tatlılık dediğimiz ideleri üretiyorsa şekerde zihinlerimizde bu ideleri üretecek bir güç var demektir, yoksa bu söz konusu olamaz. Her bir duyum duyularımıza etki eden güce karşılık oluştuğundan, böylece ortaya çıkan (herhangi bir yalın ide üretme gücünde olmayan zihnin bir uydurması değil) gerçek bir idedir: İdenin

1 Bireysel bir zihinde herhangi bir idenin yeterliliği (upuygunluğu), buna göre, o idenin sahibi zihinden bağımsız olarak, karşılık gelen bir gerçeklikle bağıntısını gerektirir. Geçici idemizin dışında sabit bir ölçüt ve aynı zamanda o ölçütle tam bir karşılıklılık içerir. "Yetersizlik" Locke tarafından, tümü kaçınılmaz biçimde yetersiz olan (maddesel ya da tinsel) tözlere ilişkin idelerimize özgü gösterilmekte ve yalın idelerin tümüyle yeterli oldukları, buna kipler ve bağıntı idelerinin de dahil olduğu söylenmektedir.

kendini üreten güce uygunluğu yeterliliğinin bir koşulu ise yalın idelerimizin hepsi yeterlidir bu bağlamda.[2] Bizde, yalnızca birkaçını adlandırdığımız yalın ideleri üreten şeyler, sanki o idelerin tek nedenleri ve sanki bu ideler o şeylerde bulunan gerçek varlıklar gibidir.[3] Örneğin, bizde acı idesini üretme gücünü belirtir biçimde ateş acı verici diye nitelendirilse de aynı zamanda ışık ve ısı diye de adlandırılır, ışık ve ısı bizde bu ideleri çıkaran bir güç değil de ateşte var olan gerçek bir şeymiş gibi... bu doğrultuda da bunlar ateşe ait ya da ateşteki nitelikler olarak geçer. Aslında bunlar bizde böylesi ideleri yaratan güçlerden başka bir şey olmadıklarından, şeylerde var olan ikincil niteliklerden söz ettiğimde böyle anlaşılmalıyım. Herkesin anlayabileceği bir dille aktardığım bu kavramlar, tamamıyla bizdeki belli duyum ya da ideleri üreten, şeylerdeki güçlerdir. Görme ve dokunma duyusunda ateşin bıraktığı izlenimleri almaya uygun organlarımız olmasaydı ve zihin güneşten ya da ateşten gelen izlenimlerle ısı ve ışık idelerini almada bu organlara eşlik etmeseydi, güneş şimdi olduğu gibi varlığını sürdürse ve Etna Yanardağı her zamankinden daha fazla alevler çıkarsa bile, bunları hissedecek hiçbir canlı olmadığında ne acı ne de ısı ve ışık kalırdı dünyada... Ancak algılayacak duyarlı varlıklar olsun ya da olmasın şeylerin idelerine sahip olduğumuz geçirmezlik, uzanım, şekil, hareket ve hareketsizlik nitelikleri dünyada var olurdu hep: Buna göre şimdi sözünü ettiklerimizi maddenin gerçek nitelikleri ve cisimlerden gelen çeşitli duyumlarımızın uyarıcı nedenleri olarak görebiliriz.[4] Fakat burada yeri olmadı-

2 Bu duyularınız ve —Tanrıya inancımızdan kaynaklı olarak— öz-bilince inancımızı pekiştirir.

3 Bak: 8. Bölüm, 23. Kısım.

4 Locke'un burada üzerinde durduğu biçimiyle, şeylerin tüm ikincil niteliklerinin duyarlı bir zihne bağlı oluşu ve bunların algılandıkları şekilde göreli varoluşları, tıpkı Berkeley'in tümünün eşit olarak, ideler ya da görünüşler olabilmek için algılayan bir zihne gereksineceği tüm niteliklerin maddesel dünyayı sergileyen bağımlı ve göreli doğası savına benzer.

ğından bu konuya daha fazla girmeden hangi bileşik idelerin yeterli, hangilerinin yetersiz olduğu konusuna geçeceğim.

3. İkinci olarak, *kiplere ilişkin tüm bileşik idelerimiz,* zihnin herhangi bir yerde var olan gerçek örnekler ya da asıl modellere başvurmadan bir araya getirdiği yalın idelerin istence bağlı toplamları olduklarından, *yeterli idelerdir* ve öyle olmalıdırlar.[5] Çünkü gerçekten var olan şeylerin kopyaları değil de şeyleri adlandırma ve sınıflandırmada zihnin kurduğu ilk örnekler olduklarından, eksik değildirler ki her biri zihnin niyetlendiği ideler bileşimi ve kusursuzluğuna sahip olduğundan zihin onları kabul eder ve eksik hiçbir şey bulamaz. Örneğin, üç açı ile birleşen üç kenarın oluşturduğu bir şeklin idesine sahipsem, tamamlamak için başka bir şeye gereksinmediğim eksiksiz bir idedir bu... Zihnin bu idesinin kusursuzluğundan emin olduğu açıktır, şöyle ki nerede ve nasıl var olursa olsun zihin o şeyi tamamlamak için gerekli olanların tümünün içerildiği üç kenar ve üç açıyı içine alan bileşik idenin daha tamam ya da kusursuz olanına herhangi bir anlama yetisinin, var olduğunu düşünerek üçgen sözcüğü ile dile getirdiği ile sahip olduğu ya da olabileceğini kabul etmez. Fakat *tözlere ilişkin idelerimiz* için durum başkadır. Onlarda, şeyleri gerçekten oldukları gibi almak ve tüm özelliklerinin dayandığı yapıyı kendimizde yansıtmak gerektiğinden, idelerimizin istediğimiz kusursuzluğa erişemedikleri göze çarpıyor: Hâlâ eksik olan bir şey var: Öyleyse hepsi yetersiz. Ancak benzersiz ilk örnekler olan ve böylece yalnızca kendilerini temsil eden her şey gibi *"karışık kipler"* ve *"bağıntılar"* da yeterli olmalıdırlar. Sezilen tehlike idesini en başta, korkmama, yapılması gerekenin soğukkanlılıkla düşünülmesi ve bunu zarar görmeden yapmak ya da tehlikesi varsa kaçınmak

5 Uzay ve süre gibi yalın idelerimizin uçsuz bucaksızlık ve öncesiz sonrasızlık gibi yalın kipleri hakkında ne denebilir? Gerçekliğe upuygun ya da gerçeklik için yeterli midirler?

ile bir araya koyan biri zihninde kesinlikle bu bileşimden kurulu bileşik ideye sahip olmuştur; bu bileşik ide olduğu gibi ve içerdiği yalın idelerle yetersiz olamaz: Bu kişi ifade etmede ve bu ideye uygun herhangi bir eylemi adlandırmada başvuracağı "*cesaret*" adı altında belleğine bileşik idesini yerleştirdiğinde eylemleri adlandıracağı ve değerlendireceği bir ölçüye sahiptir artık. Bir örnek olarak yapılan ve depolanan bu ide yalnızca kendi kendine kaynaklık ettiği ve bu bileşimi ilk oluşturan kişinin istenci ve beğenisinden başka bir kökeni olmadığından ister istemez yeterlidir.

4. Bu kimseden "*cesaret*" sözcüğünü duyan biri aynı adı verdiği, fakat ilkinin onu kullanırken zihninde olandan farklı bir ide oluşturabilir. Bu durumda, konuşurken kullandığı adın öğrendiği kişininkine uygun olmasının yanında, düşünürken de idesinin bu anlamda uygunluğunu amaçlıyorsa bu kişinin idesi çok yanlış ve yetersiz olabilir: Çünkü başka bir insanın idesine de kullandığı adın içeriğine olduğu kadar ihanet etmiştir bu biçimde; o zaman başvurduğu ve idesi için kullandığı adla dile getirmek istediği ilk örnekten uzak oldukça kendi idesi de bir o kadar güdük ve yetersizdir. Diğer insanın idesinin bir işareti olarak kullandığı ad (ki bu ad önceden gerçek anlamına ilişkin verilmiştir) ve kendi idesinin adı aynı iken idesi tamamıyla karşılık gelmiyorsa o zaman kendi idesi bozuk ve yetersizdir.

5. Bu durumda başka bir düşünen varlığın zihnindeki idelere uygun olması amaçlanan ve zihnin kullandığı bu bileşik kip ideleri, onlara verdiğimiz adlarla dile getirildiklerinde çok sakat, yanlış ve yetersiz olabilirler, çünkü zihnin onların ilk örneği ve modeli diye kabul ettiği idelere uymazlar: Bu bağlamda yalnızca kiplere ilişkin ideler yanlış, kusurlu ya da yetersiz olabilir. Bu

hesapla karışık kiplere ilişkin idelerimiz bu yanılgıya en yatkın olanlardır fakat bu doğru bilmekten çok tam ifade etmeye bağlı bir durumdur.[6]

6. Üçüncü olarak; daha önce *tözlere ilişkin* idelerimizden söz etmiştim;[7] şimdi, zihinde bu ideler için yapılan iki gönderme üzerinde duracağım: *(1)* Bazen şeylerin her bir türüne ait varsayılan bir gerçek öz, *(2)* Bazen var olan şeylerin onlarda keşfedilebilir niteliklere ilişkin ideler yoluyla zihindeki resimleri ve simgeleri olarak tasarlanan şeylerdir bu ideler. Her iki şekilde de asılların ve ilk örneklerin bu kopyaları eksik ve yetersizdir.

Öncelikle, şeylerin şu ya da bu türe ait kılan belirli gerçek özlere sahip oldukları varsayımıyla insanlar tözlerin adlarını genellikle şeylerin simgeleri olarak görürler ve insanların zihinlerinde var olan idelerden başkasını temsil etmeyen adların verildiği ideler ilk örneklerine olduğu kadar böylesi gerçek özlere de ilişkin olmalıdırlar. (Özellikle dünyanın bu bölümünde verilen bilgilerle yetişmiş olan) insanların başka başka cinslerde her bireyin belli özel tözsel özlere uyduğunu ve bu özlerin birer parçası olduğunu varsaydıkları şüphesizdir.[8] Bu insanlar tikel

6 Yalın kiplere ilişkin idelerimiz yalnızca başka insanların onları temsil eden sözcüklerle dile getirmeyi tercih ettikleri idelerle bağıntı içinde ele alındıklarında yetersiz diye nitelendirilebilseler, dil uyumu yeterlilik ya da yetersizlikleri konusunda tek ölçüt olurdu. Bu durumda din, cesaret, adalet ve genel olarak erdemler ile erdemsizlikler gibi karışık kipler konusundaki anlaşmazlıklar nereden doğar? bunların hepsi yalnızca, sözcüklerin alışılmış anlamları ile oturtulabilen doğru kullanımı hakkında tartışmalar mıdır ya da daha derinde gizli bir şey mi vardır bu tartışmaları, anlaşmazlıkları doğuran? Burada Locke'un *"nominalism"* (adcılık) dediği kavram ortaya çıkıyor.

7 23. Bölüm.

8 Tabii ki bireysel tözlerin paylaştıkları gerçek tözlere ilişkin skolastik (okulcu) kurama gönderme yapmaktadır. Locke'a göre bu (maddesel tözler alanında) yüklenen tüm niteliklerinin kendisine bağlı olduğu varsayılan ve bünyelerinde taşıdıkları atomların birincil/asıl yapısına karşılık gelmektedir. Bu noktada adsal özü yani tözlerin sınıfsal adının içeriğini ayırır ki burada söz konusu ad, içerilen özellikleri taşıyan tüm edimsel (ya da kurgusal/imgesel) şeylere uyarlanabilir haldedir. Fakat bu konu üçüncü kitabın özellikle 6. bölümüne aittir.

tözleri sınıflandırmada, böyle özel gerçek özlerle ayırt edilen şeylere hep özel adlar verirler. Bir insanın gerçek özünü taşımayan başka bir anlamla kendini bir insan olarak adlandırıp adlandırmadığına ilişkin kuşku duyulacak biçimde yanılgıya düşmemesi söz konusu mudur? Bu gerçek özlerin ne olduğunu sorarsanız insanların habersiz olduklarını ve onları hiç bilmediklerini söylerim. Ortaya çıkan şu ki, insanların zihinlerinde bilinmeyen ilk örnekler olarak gerçek özlere dayandırılan ideler yeterlilikten öyle uzak olmalılar ki gerçek özlerin hiçbir biçimde yansıması olamasınlar. Tözlere ilişkin bileşik idelerimiz, gösterildiği[9] üzere sürekli bir arada var oldukları düşünülen ya da gözlemlenen, yalın idelerden kurulu belli topluluklardır. Fakat böyle bir bileşik ide herhangi bir tözün gerçek özü olamaz; çünkü o zaman bir üçgenin tüm özelliklerinin bir boşluğu içine alan "üç çizgi bileşik idesine" bağlı olduğu ve keşfedilebilir olduğu sürece ondan çıkarımı yapılabildiği gibi o cisimde keşfettiğimiz bütün özellikler de o bileşik ideye dayanır ve ondan çıkarılabilir, aynı zamanda cisimle olan zorunlu bağıntıları da bilinebilirdi. Fakat açıktır ki, tözlere ilişkin bileşik idelerimizde tüm diğer niteliklerin dayandığı ideler yer almaz. İnsanların demire ilişkin ortak idesi belli renk, ağırlık ve sertlik içeren bir cisim ve ona ait olduğunu düşündükleri dövülebilirlik özelliğidir. Fakat bu özellik o bileşik ide ile ya da herhangi bir parçası ile zorunlu bir bağıntı içermediğinden, dövülebilirliğin renk, ağırlık ve sertliğin bağlayıcı bir özelliği olduğu ya da onlara bağlı olduğunu düşünmek için artık bir neden yoktur. Ve bu gerçek özler hakkında hiçbir şey bilmiyorsak da insanlar yine de şeylerin türlerini böyle özlerle bağlantılandırmayı sürdürüyorlar. Parmağımdaki yüzüğün malzemesi çoğu insanca, hemen, onu altın yapan gerçek bir öze sahip olduğu varsayılır; oysa içinde saptayabildiğim şu

9 23. Bölüm.

nitelikleri barındırmaktadır; kendi özgün rengi, sertliği, aşınmazlığı, eriyebilirliği ve azıcık cıva değdirince renginin değişmesi vb. Tüm bu özelliklerin geldiği özün peşine düşünce hiçbir şey bulamadığımı görüyorum: En fazla, cisim olduğundan, tüm bu niteliklerin dayandığı gerçek öz ya da iç yapısının katı parçalarının şekil, büyüklük ve bağlamından başka bir şey olamayacağını ileri sürebiliyorum. Bunların ayrı ayrı algısına sahip olmadan cismin özünün idesine ulaşamam; bu, kendine özgü parlak sarı renginin, aynı hacimdeki şeylerden daha fazla ağırlığının ve cıva değdirilince renk değiştirmesinin nedenidir. Biri çıkıp da bu özelliklerin bağlı olduğu gerçek öz ve iç yapının bunlar değil de kendi tikel formu olarak nitelendirilen başka bir şey olduğunu söylerse, bu cismin gerçek özüne ilişkin bir *ideye* sahip olmaktan öncekinden daha uzak kalırım. Çünkü parçaların bir araya getirilişi ya da belli şekil, büyüklük hakkında olmasa da genelde katı parçaların şekli, büyüklüğü ve durumuna ilişkin bir ideye sahibim ki bu parmağımdaki tikel parçada, yazdığım kalemi yontmada kullandığım madde parçasında olmayan niteliklerdir benim bulduklarım. Fakat bana o cismin özünde katı parçalarının konumu, şekil ve büyüklüğü ötesinde *tözsel form*[10] denen bir şeyin varlığından söz edilirse, hiçbir şey bilmediğimi yalnızca gerçek öz ya da yapısının bir idesinden oldukça uzak bir düşünceye sahip olduğumu söyleyebilirim. Bu tikel tözün gerçek özüne ilişkin bilgisizliğim yanında aynı derecede tüm diğer doğal tözlerin gerçek özünden de habersizim ki bunlar hakkında

10 Aristocu tözsel form, form (εἶδος) ve madde (ὕλη) ayrımı ile Peripatetik felsefede (Aristo'nun izleyicilerinin felsefesi) önemli bir yere sahip olmuştur ki bu Locke'un bir tözün gerçek özüyle demek istediğinden farklıdır. Locke'un "gerçek özü" bizce duyulur şeylerin kökensel atomlarının algılanamaz yapı ve hareketleri; dolayısıyla madde ve formun zaten birleşik olarak içerildiği fiziksel bir özdür. Peripatetiklere göre bir şeyin tözsel formu onu gerçekte ne ise o yapan, sahip olduğu ve onunla diğer tözlerden ayırt edilmesini sağlayan özel doğa ve gerçekliği kazandırandır.

hiçbir seçik ideye sahip olmadığımı kabul ediyorum ve kendi bilgilerini irdeleyen diğer insanların da bu noktada aynı tür bilgisizliği bulacaklarını sanıyorum.

7. Öyleyse, parmağımdaki bu tikel madde parçasına zaten kullanımda olan genel bir ad *(altın)* verdikleri zaman insanlar onu gerçek bir öze sahip belli bir cisim türüne sokmuş olmazlar mı? Ki tikel tözün gerçek özünü taşımak cismin ait olduğu türü ve adı belirler. Buna göre, öncelikle şeylerin bu özü taşıdıklarının göstergesi olan ad, ardından da bu adın simgelediği ide, yine bu öz temel alınmalıdır. Hangi öze ait olduğunu bilmeden adları kullanan insanların töz ideleri, zihnin işaret ettiği gerçek özü içermediklerinden, tümüyle yetersizdir.

8. Ayrıca, bilinmeyen gerçek özler varsayımını yadsıyarak, dünyada var olan tözleri, içlerinde birlikte var görülen[11] duyulur niteliklerin idelerini bir araya getirmek yoluyla kopyalamaya uğraşanlar gerçek özgün özleri bilmediklerini düşünenlerden çok daha yakın bir benzerlik yakalasalar da tözlere ilişkin olarak zihinlerine kopyaladıkları ideleri tam bir yeterliliğe kavuşturamadıkları gibi bu kopyalar asıllarında bulunan her şeyi eksiksiz içermekten yoksundur. Çünkü bileşik idelerini oluşturmakta yararlandığımız, tözlere ait nitelikler ve güçler o kadar çok ve çeşitlidir ki hiçbir insanın bileşik idesi bunların tümünü taşır

11 Bir tözsel forma ilişkin metafiziksel gerekirlik ve hatta tözün tüm güçlerinin kaynaklandığı birincil niteliklerle belirlenen bir fiziksel yapı önkoşulunu yadsırken ve tözlere ilişkin idelerimizi, yalnızca edimsel olarak bize sundukları görünüşlerden oluştururken, bu idelerimiz hâlâ kaçınılmaz biçimde yetersizdirler. Hiç kimse tüm tözlerin tüm nedensel bağıntılarını gözlemleyemez ve bu olmadan da kimse hiçbir töze ilişkin mükemmel (kusursuz, yetkin, tam) bir bileşik ideye sahip olamaz. Kısacası, bir tözün tözsel formuna ait olumlu bir ide edinemeyiz: (aslında sahip olduğu varsayılan) kökensel atomlarının somut yapısına ilişkin bir ideye ulaşmak güç olduğu gibi bize varlığının delili olarak sunulabilecek nitelikler ya da güçlerine dair çok yetersiz bir idedir sahip olacağımız. Yeterli idelerimizin sınırlılığı her bir şeyin içinde doğasının dayandığı bir özün olduğuna inancımızın önünde engel değildir.

halde değildir. Tözlere ilişkin bileşik idelerimizin şeylerin kendilerinde birleşik olan tüm yalın ideleri kendilerinde toplamadıkları açıktır; şöyle ki insanlar pek seyrek olarak, bir töze ilişkin bileşik idelerine tözün içerdiğini bildikleri tüm yalın ideleri katarlar. Çünkü, verilen adların anlamlarını olabildiğince az hantal ve açık tutmaya çalıştıklarından, insanlar çoğunlukla töz türlerine ilişkin özgün idelerinin bünyesinde o türlere ait birkaç yalın ide toplarlar: Fakat bu yalın ideler, türlerin diğer idelerine göre özgün ideyi oluşturmakta, kökensel bir öncelik ya da hak taşımadıklarından, töz idelerimizin eksik ve yetersiz oldukları açıktır. Tözlere ilişkin bileşik ideleri oluşturmada derlediğimiz yalın ideleri (kimi türlerin şekil ve hacmi dışında)[12] hepsi tözlerin güçleridir; aynı zamanda bunlar diğer tözlere yönelik bağıntılar olduklarından, tek bir cisimdeki tüm güçleri bildiğimizden emin olabilmek için öncelikle diğer tözlerle ne tür etkileşimlere açık olduğunu sınamamız gereklidir ki bu imkânsız olduğundan bir tözün tüm öz niteliklerinin bir toplamından oluşan yeterli idelerine de sahip olamayız.

9. *Altın* sözcüğü ile adlandırdığımız bir töz türüne ait bir parçayı ilk kez gören herhangi biri bunda gördüğü şekil ve hacmin onun gerçek özü ya da iç yapısına bağlı olduğunu akıl edemez. Dolayısıyla bu cisim türüne ilişkin idesine, öncelikle onun özgün rengi ve belki ağırlığı girer. Renk ve ağırlık, birincisi gözlerimizi etkileyerek bizde sarı dediğimiz ideyi uyandıran, ikincisi de tartıma sokulduğunda eşit hacimde diğer bir cismi yukarı kaldıran güçlerdir. Bunlara cismin ateşin etkisine bağlı olarak, iki edilgin gücü, eriyebilirlik ve kararlılık ideleri de eklenebilir; ayrıca diğer cisimlerin dış şeklini değiştirme ya da duyulmaz parçacıklara ayırma işleminden kaynaklı dövülebilirlik ve *"aqua regia"*da çözülebilirlik güçleri de söz konusudur.

12 "Kimi türler" yani tinsel tözler değil yalnızca cisimler.

Bunlar ya da bunların çoğunluğu bir araya gelerek genelde insanların zihinlerinde altın dediğimiz cisim türüne ait bileşik ideyi oluştururlar.

10. Genel olarak cisimler ya da özelde bu tür cisimlerin öz niteliklerini dikkate alan biri altın denen bu cismin, zihninde oluşturduğu bileşik idesinde yer almayan sonsuz sayıda öz nitelik barındırdığından kuşku duyamaz. Bu türü titizlikle irdelemiş kimilerinin de altında rengi ya da ağırlığı kadar iç yapısından ayrılmaz olan öz niteliklerden on kat daha sıralayabilecekleri inancındayım: Biri farklı insanlarca bilinen ayrı ayrı tüm öz nitelikleri bilse, büyük olasılıkla bileşik altın idesinde yer alanların yüz katı ide daha kazanmış olur. Tek bir cismin uğramaya ve de diğer cisimleri uğratmaya elverişli olduğu değişiklikler bilgimizin olduğu kadar imgeleyebileceğimizin de ötesindedir. İnsanların bir üçgenin tüm öz niteliklerini bilmekten bile ne kadar uzak olduklarını düşünecek olursak, söylediğimiz öyle akla aykırı bir şey değildir. Aslında matematikçilerin bu şekil konusundaki bulguları pek küçümsenecek bir miktar yansıtmıyor.

11. Öyle ki, tözlere ilişkin bütün bileşik idelerimiz eksik ve yetersizdir. Matematiksel şekillerin bileşik idelerini de yalnızca diğer şekiller bağlamında öz niteliklerini toplayarak oluşturursak aynı yetersizlik doğar. Hiçbir başka idesine sahip olmaksızın yalnızca kimi öz niteliklerini hesaba aldığımızda bir elipse ilişkin idelerimiz ne kadar belirsiz ve kusurlu olur? Oysa, bu şeklin tüm özünü içeren açık bir ideye sahip olsak buradan hareketle o öz nitelikleri keşfeder ve nasıl doğdukları, şekilden ayrılmaz olduklarını da açıkça görebiliriz.

12. Zihin üç tür soyut ide ya da nominal öze sahiptir:

Birincisi, εκτυπα ya da kopyalar niteliğinde, ancak kesinlikle yeterli olan *yalın* idelerdir. Zihinde şeylerin bir dış duyum üretme gücünden başka bir şey olmadıklarından, yaratılan dış

duyum da o gücün etkisidir yalnızca... Üzerine yazdığım kâğıt ışıkta insanların zihninde beyaz dediğim duyumu üretme gücü taşıdığından, bu beyazlık zihnin dışında bir şeyde var olan gücün etkisinden başka bir şey değildir; zihin kendinde böyle bir ide yaratma gücüne sahip olmadığı ve bu duyum şeylerdeki bir gücün etkisi olduğundan, o yalın ide gerçek ve yeterlidir; dolayısıyla kâğıttan yansıyan beyazlık etkisi bu güce tümüyle uygundur; yoksa bu güç farklı bir ide üretirdi.

13. İkincisi, yine *tözlerin* taklit ya da kopyaları olan *bileşik* idelerdir ki bunlar ne kusursuz ne de yeterlidirler. Zihin, gerçekten var olan bir tözün bünyesinde topladığı yalın idelerin o tözde bulunan her şeye tam olarak yanıt verdiğinden emin olamaz. Çünkü, tüm diğer tözlerle etkileşimleri ve bu etkileşimlerde o tözde ya da diğer tözler üzerinde oluşan değişimlerin hepsini algılayamayan zihin, o tözün tüm etkin ve edilgin kapasitelerinin tam yeterli bir birikimine sahip olamaz; böylece var olan bir tözün güçleri ve bağıntılarına ilişkin yeterli bir bileşik ide edinemez ki sahip olduğumuz bileşik töz idesi türü de budur zaten. Bunlar bir yana, bileşik idemizde bir tözün güçleri ya da ikincil niteliklerin tam bir birikimine gerçekten sahip olsaydık bile bu bize o şeyin özüne ait bir ide kazandırmazdı. Çünkü, bizce gözlemlenebilir olan güçler ya da nitelikler o tözün gerçek özü değil fakat ona bağlı ve ondan doğan şeylerse bunların herhangi bir birikimi o şeyin gerçek özü olamaz. Buradan anlaşılan o ki, töz idelerimiz yeterli ve zihnin kurguladığı gibi değildirler. Ayrıca, bir insan genel bir töz idesi taşımaması yanında, tözün kendinden de habersizdir.

14. Üçüncü tür asıllar ve ilk örnekler olan, *kipler* ve *bağıntılara* ilişkin, *bileşik* ideleri içerir; zihnin gerçek bir varoluş modeline uygun ve tamamıyla karşılık gelir halde oluşturduğu kopyalar değildirler. Zihnin kendisinin bir araya getirdiği yalın

ideler birleşimleri ve her biri zihnin belirlediği her şeyi açıkça, tam olarak içerir haldeki yalın ide öbekleri olduklarından, kiplerin var olabilen ilk örnekleri ve özleridirler; ve yalnızca var olan kiplere ait, yalnızca bu kipler için düzenlendiklerinden tam bir uyum vardır asılları ile aralarında... Dolayısıyla, kipler ve bağıntıların ideleri yeterli olmalıdırlar.[13]

13 Buna göre, Locke, burada ve bir önceki bölümde, maddesel ya da tinsel sonlu tözler ve Tanrının güçleri ve niteliklerine ilişkin bileşik idelerimizin gerçekten var olanla uyumlu olması gereken ya da daha yeterli kılınması zorunlu ideler olduklarını söylüyor. Yalın idelerimiz, cisimlerle duyu-algısında ve zihnimizle öz-bilinçte sunulan görünüşler olduklarından, gerçekte olabilecekleri kadar gerçek ve yeterlidirler (upuygundurlar). Kipler ve soyut bağıntılara ilişkin bileşik idelerimiz bir insan zihnindeki ideler olmaktan başka gerçeklik taşımadıklarından "tözlerin onlara uygun varoluş olasılığı ile biçimlenmiş halleriyle" olabileceğinden fazlasına gereksinim yoktur onları gerçek yapmak için. Gerçekten bilincinde olduğumuz bileşik ideler, içlerine çelişen ideler katılmadıkça, gerçek dışı olamazlar.

32. BOLUM

DOĞRU ve YANLIŞ İDELER

1. Aslında doğruluk ve yanlışlık yalnızca *önermelere*[1] özgü ise de *ideler* sıklıkla doğru ya da yanlış diye adlandırılırlar. (hangi sözcükler çok çeşitli anlamlarda ve tam, doğru anlamlarından saptırılarak kullanılmıyor ki?) İdelerin kendileri doğru ya da yanlış diye adlandırıldıklarında da, göreceğimiz üzere, böyle ele alındıkları belli durumları irdelediğimizde, temelinde yine bazı saklı ya da sessiz önermelerin varlığını sezeriz diye düşünüyorum. Hepsinde bu adlandırmanın nedeni olan bir tür değilleme ya da olumlama ile karşılaşırız. Zihinlerimizdeki algılar ya da çıplak görünüşlerden[2] başka bir şey olmayan idelerimiz için, herhangi bir şeyin tek bir adına olduğundan daha fazla kendilerinde doğru ya da yanlış nitelemesi yapılamaz.[3]

2. Doğruluk sözcüğünün bir fizikötesi anlamında, gerçekten ideler ve sözcükler için doğru adlandırması getirilebilir; bir şekilde var olan tüm diğer şeyler için doğrudur denebilir yani var

1 Önermeler ya zihinsel ya da sözel olabilirler.
2 Zihnimizde yani zihinsel olarak kavradıklarımız.
3 Şeylere ilişkin idelerimize ait bir şeyi açıkça ya da üstü kapalı olarak onaylayana ya da yadsıyana dek idenin kendisi doğru ya da yanlış diye adlandırılamaz: Çünkü doğruluğu ya da yanlışlığı, hakkındaki bir yargının gerçekliği ile olan bağıntısında yatar. Denemenin ikinci kitabı ideleri haklarındaki yargılardan soyutlayarak ele alırken, doğruluk ve yanlışlıkları düşüncesi doğrudan, önerme ve uslamlamalar içinde yalın ve bileşik idelerin bağıntılarını konu alan dördüncü kitapta yer almaktadır.

oldukları için gerçekten böyledir denebilir.[4] Doğru diye adlandırılan şeylerde, o anlamda bile, o doğruluğun ölçüleri olarak görülen idelerimize gizli bir gönderme vardır ki genellikle dikkate alınmasa da zihinsel bir önermeye ulaşır bu ideler.

3. Fakat burada fizikötesi anlamda doğruluğu araştırmıyoruz; idelerimizin doğru ya da yanlış olma kapasitesi taşıyıp taşımadığını bu sözcüklerin daha sıradan anlamı üzerinde inceliyoruz: öyleyse diyorum ki, yalnızca bir sürü algı ya da görünüş olarak zihnimizde yer alan idelerin hiçbiri yanlış değildir; bir *centaur** idesi zihnimizde belirdiğinde, söylendiği ya da yazıldığında *centaur* adının taşıdığından daha fazla yanlışlık içermez kendinde. Sözel ya da zihinsel hep bir değilleme ya da olumlamadan temel alan doğruluk ya da yanlışlık açısından idelerimizin hiçbiri zihin onlar hakkında bir yargıya varana dek yanlış olma yetkinliğinde değildir; yani zihin onlara ilişkin bir şeyi onaylamalı ya da değillemelidir.

4. Ne zaman ki zihin idelerinden birinde onlara yabancı bir şeye gönderme yapar, o zaman doğru ya da yanlış diye adlandırılabilirler. Çünkü böyle bir göndermede zihin onların o şeye uygunluğunun sessiz bir varsayımını kurar; ki bu varsayım doğru ya da yanlış olacağından, idelerin kendileri de böyle bir adlandırmadan paylarını alırlar. Bunun olduğu en genel durumlar aşağıda sıralanmaktadır:

5. İlk olarak; zihin herhangi bir idesini *diğer insanların zihinlerindekiyle* —aynı ortak adla anılan—"*uyuşur*" varsaydığı zaman; örneğin zihin adalet, din, ılımlılık idelerinin diğer insanların bu adları verdikleri şeylerle aynı olduğuna karar verdiği zaman.

---

4 Bu bağlamda tüm ideler eşit ölçüde doğrudurlar. Bir santoru imgeliyorken bir santor idesine sahip olmam da bir insanı imgeliyorken bir insan idesine sahip olmam kadar doğrudur. Fakat gizliden gizliye bir santorun bu bireysel ve geçici ideden bağımsız olarak gerçekten var olduğunu ima ediyorsam o zaman bu ide (daha doğrusu bu idede saklı yargı) yanlış olur.

* İnsan başlı at, santor imgesi (Mitoloji).

İkinci olarak, zihin bir idesinin kendinde bir *gerçek varlığa uygun olduğunu* varsaydığında. O zaman insan ve *centaur* ideleri gerçek tözlerin ideleri diye varsayıldığında, biri doğru diğeri yanlıştır; biri gerçekten var olan bir şeyle uyuşurken diğeri öyle değildir.

Üçüncü olarak, zihin idelerinden birinde bir şeyin tüm özelliklerinin bağlı olduğu *özü* ve *gerçek yaradılışına gönderme yaptığı* zaman: Tüm töz idelerimiz olmasa da büyük çoğunluğu yanlıştır.

6. Zihin gizliden gizliye kendi idelerine ilişkin bu kurguları yapmaya çok yatkındır. Fakat yine de, inceleyecek olursak, çoğunlukla *soyut bileşik idelerine*[5] yöneliktir zihnin bu tavrı... Bilgiye doğru doğal eğiliminden kaynaklı olarak ve yalnızca tikel şeyler üzerinde dursa ve işlem yapsa çok yavaş ilerleyeceği, işinin hiç bitmeyeceğinin ayırdında olduğundan, bilgiye kestirmeden ulaşmak ve her algıyı geniş kapsamlı kılmak açısından şeylerin kendilerini düşünerek ve ilgili şeyleri de bir araya toplayarak bilgisini daha kolay artırmanın temelinde tüm bu şeyleri demet demet bağlamak ve herhangi birinden edindiği bilgiyle belli bir türe ait her şeye kesinlikle ulaşmasını sağlayacak biçimde türlere ayırmak yapacağı ilk iştir; böylece büyük hedefi bilgide daha büyük adımlarla ilerleyecektir. Daha önce de söylediğim üzere,[6] şeyleri, adlarıyla birlikte, *genera* ve *species* yani cinsler ve türler başlıklarıyla geniş kapsamlı ideler altında toplamamızın nedeni de budur.

---

5 Zihnin genel ideleri ya da genellemeleridir Locke'un soyut ide dedikleri.

6 Bak: 3. kitap, 3 Bölüm. Burada ve başka bir yerde daha Locke evrenselliği yalnızca "tikel idelerimizin uyum ya da uyuşmazlığının algısında" büyük ölçüde içerilen bilgimize ilineksel olarak görmektedir. (Bak: 4. kitap, 17. bölüm, 8. kısım) "Evrensel" konusunda hep çekimser kalmakta, onu bir keşif aracı olmaya uygun bulmamakta ve tikel tözler ile bunların yalın ideleri ya da niteliklerinin kalabalığıyla yorulması mümkün belleği rahatlatmada ortak terimleri asıl araçlar olarak görmektedir.

7. Zihnin hareketlerini iyice inceler ve bilgiye gidişte izlediği yolu dikkatle gözlemlersek zihnin derin düşünme ve konuşma ediminde yararlanabileceğini düşündüğü bir ideyi edindikten sonraki ilk işinin o ideyi soyutlamak, ardından da ona bir ad koymak ve böylece bir türün özünün taşıyıcısı[7] olarak bu adı ambarına yani belleğe katmak olduğunu görürüz sanıyorum. Öyleyse biri bilmediği yeni bir şey gördüğünde hemen nedir diye sorarsa burada öğrenmek istediği onun cinsinin adıdır. Ad kendisiyle birlikte türlerin bilgisini ya da özlerini taşıyormuş gibi gerçekten de bir işaret olarak kullanılır ve genelde o bilgi ya da özün adı olarak düşünülür.

8. Bu *soyut ide*, zihinde var olan şey ile bu şeye verilen ad arasında kaldığından, bilgimizin doğruluğu ile konuşmamızın akla uygunluğu idelerimize özgüdür. O zaman insanlar zihinlerindeki soyut idelerin, dışlarında var olan ve gönderme yapılan şeylere uygun olduğunu; aynı zamanda onlara verdikleri adlarla da uyumlu olduğunu düşünecek kadar ileri giderler. İdelerinin bu çifte uyumu olmaksızın kendilerinde şeyleri hem yanlış düşünecekleri hem de onlarla ilgili konuşmalarının başkalarınca anlaşılmaz olacağını düşünürler çünkü.

9. Öyleyse, öncelikle diyorum ki; idelerimizin doğruluğuna, diğer insanların sahip olduğu ve genellikle aynı adı verdikleri idelerle uyumu doğrultusunda karar verildiğinde, herhangi biri yanlış olabilir. Fakat bununla birlikte *yalın ideler* böyle anlaşılmaya en az yatkın olanlardır. Çünkü, duyuları ve günlük gözlemleri sonucu bir insan yalın idelerin, onları her zaman simgeleyen çeşitli adlara karşılık geldiğine kolayca inanabilir; sayıca çok az olduklarından kuşkulanıldığı ya da yanılgıya düşüldüğünde idelerin yer aldığı nesnelerle kolayca düzeltilebilirler. Buna göre, birinin yalın idelere verdiği adlarda yanılması ya

7 Adsal *(nominal)* öz.

da kırmızı adını yeşil idesine,[8] tatlı adını acı idesine vermesi çok nadirdir: İnsanlar farklı duyulara özgü ide adlarını karıştırmaya ya da bir renge bir tat adını vermeye çok daha az yatkındırlar. Buradan şu çıkıyor ki, insanların herhangi bir ad verdikleri yalın ideler genelde başkalarının sahip olduğu ve aynı adları kullandıkları zaman söylemek istedikleri yalın idelerle aynıdır.[9]

10. Bu bağlamda bileşik ideler yanlış olmaya çok daha yatkındırlar ve *karışık kiplere* ilişkin bileşik ideler tözlerinkinden çok daha buna elverişlidirler: Çünkü, (özellikle bir dilin genel ve özgün adları verilen) tözlerde her zaman türleri birbirinden ayırt etmeye yarayan belirgin duyulur nitelikler, sözcüklerini kullanmada özen gösterenleri bu adları hiç ait olmadıkları töz türlerine vermekten kolayca alıkoyar. Fakat karışık kipler konusunda çok daha belirsiz kalırız; çünkü çeşitli eylemleri *adalet, düşünce özgürlüğü, baskı* ya da *cömertlik* diye adlandırmada kolayca karar veremeyiz. Diğer insanların aynı adları verdikleri idelerimiz söz konusuysa, bizimkiler yanlış olabilir. Örneğin, *adalet* sözcüğü ile dile getirdiğimiz idemiz belki başka bir ad verilmesi gereken bir idedir.[10]

11. Karışık kiplere ilişkin idelerimiz başka insanların aynı adlarla dile getirdiği idelerden farklı olmak açısından diğer türlerden daha yatkın olsun ya da olmasın, en azından şu kesindir ki, bu tür yanlışlık çok daha yaygın olarak karışık kiplere ait idelerimize mal edilmektedir. Bir insanın *adalet* ya da *gönül borcu* ya da *zafere* ilişkin yanlış bir ideye sahip olduğu düşü-

8 Renk körlüğünde olduğu gibi.

9 Burada Locke dış duyu nesnelerine ilişkin bizim taşıdığımız yalın ideleri bilmelidir; çünkü insanlar sıklıkla iç duyuma ait yalın idelerinde farklılaşırlar ki sonuçta teoloji ve felsefede sözel anlaşmazlıklar doğar.

10 Gerçekten de, anlamlarını belirleyecek açık ölçütler olmadığından, karışık kipleri dile getiren terimlerden bir kısmı bitimsiz çeşitlilikte anlamla yüklenir. Örneğin, "din" sözcüğü.

nüldüğünde bunun nedeni yalnızca diğer insanlarda her birinin işaret ettiği idelerle uyuşmamasıdır.

12. Bana göre bunun nedeni; tüm bu yalın ideler birikiminden, insanların yapay bileşimleri ve herhangi bir yerde adın kendinden ya da o adın tanımından başka duyulur ölçütüne sahip olmadığımız, yalnızca insanlarca varılan, her bir türe ilişkin öz olduklarından; o adları en uygun anlamlarında kullandıkları düşünülen insanların idelerinden başka bir ölçüt olarak[11] uyacağımız bir şeyimiz olmadığından, karışık idelere ilişkin soyut idelerimiz bu bağlamda farklılığı ya da uyumu sonucu doğru ya da yanlış diye geçer. Öyleyse idelerimizin doğruluğu ve yanlışlığı konusunda adlarına çok başvuruluyor.

13. Şeylerin gerçek varlığına göre idelerimizin doğruluğu ve yanlışlığına gelince; bu doğruluklarının ölçütü yapıldığında, yalnızca tözlerin bileşik ideleri böyle nitelendirilebilir.

14. Öncelikle, Tanrının bizi almaya elverişli kıldığı ve O'nun aklı ve inayetine yakışır biçimde yerleşik yasalar ve yollarla dışımızdaki nesnelere bizde uyandırmaları için güç verdiği algılar olduğundan, yalın idelerimizin doğruluğu bizde üretilen bu görünüşlerden başka bir şeyde yer almaz ve idelerimiz Tanrının dışımızdaki nesnelere bağışladığı güçlere uygun olmalıdır yoksa bizde var olmazlar: Bu durumda dışımızdaki nesnelerin güçlerine olması gerektiği gibi yanıt verenler doğru idelerimizdir. Zihin, bu idelerin şeylerin kendilerinde var olduğuna karar verirse (ki çoğu insanda böyle olduğuna inanıyorum), o zaman yanlışlık nitelendirmesine elverişli olmazlar. Tanrı, sınırsız aklıyla, onları birbirinden ayırt edebileceğimiz ve böylece ge-

11 Bu tüm karışık kipler için geçerli midir? Aralarından biri için bizce duyulur olan ya da sözcüklerin genel kullanımıyla kurulan dışında bir ölçüt yok mudur? Kuşkusuz, insanlar daha derinden sorgulamaksızın bu ölçütlerden biri ya da öteki ile yetinmeye yatkındırlar. Fakat, ölümsüz ve değişmez ahlaklılık ideleri ile ayrışmaz matematik ve fizik ideleri hakkında ne söylenebilir?

rektiğinde işimize yarar olanı seçebileceğimiz biçimde şeylerde farklılığın işaretleri olarak yerleştirdiğinden, mavi idesinin menekşenin kendinde ya da yalnızca zihnimizde var olduğunu düşünmemiz bu yalın idemizin doğasını değiştirmeyecektir; ve belli bir zaman sonra parçalarının ışık zerrelerini yansıtan dokusuyla yalnızca menekşe bu ideyi üretme gücüne sahiptir. Bu nesnedeki doku, düzenli ve değişmez bir işlemle bizde mavinin aynı idesini ürettiğinden, gözlerimizle onu başka bir şeyden ayırt etmemizi sağlar bu niteliği... Menekşede gerçekten var olan bu ayırt edici işaret, ister parçaların özgün dokusu olsun ister yalnızca renk olsun bizdeki idesine tıpatıp benzer. İster gerçek renk olsun ister yalnızca menekşedeki bir özgün doku olsun bizde bu ideyi yaratan bu görünüşten aynı biçimde mavi adlandırması yapılır: Çünkü, ayırt edici yetilerimiz olsa bile belki çok az işimize yarayacak olan ve ayrı ayrı bilmek için kapasitelerimizi zorlayacak olan başka neler içeriyorsa içersin, bir menekşede yalnızca gözlerimizin ayırt edebildiği farklılık işaretinden başka bir şey değildir *"mavi"* adı.

15. Organlarımızın farklı yapısı *"aynı zamanda aynı nesne ayrı ayrı insanlarda farklı ideler üretmelidir"* biçiminde bir düzenleme olsaydı bile yalın idelerimize hiçbir yanlışlık suçlaması getirilemezdi: Örneğin, bir insanın zihninde gözleri aracılığıyla bir menekşenin ürettiği ide, başka bir insanın zihninde kadife çiçeğinin yarattığı ide ile aynı olsaydı, bir insanın zihni bir başka insanın bedenine geçip de o organlarla üretilen görünüşleri algılayamayacağından, bu hiç bilinemezdi ki böylece ne ideler ne de adlar karıştırılmaz ya da hiçbirinde yanlışlık olmazdı. Bir insanın zihninde görünüşleri ne olursa olsun bir menekşenin dokusuna sahip her şey, mavi dediği ideyi sürekli üreteceğinden ve kadife çiçeğinin dokusuna sahip olanlar da sürekli olarak sarı dediği ideyi yaratacağından, zihnindeki görünüşler ya da idelerin başka insanlarınkilerle tamamıyla aynı olmasın-

daki gibi bu görünüşlerle de gerekli şeyleri düzenli olarak ayırt edebilir; sarı ve mavi adlarıyla dile gelen farklılıkları anlayabilir ve anlamlandırabilirdi. Bununla birlikte, herhangi bir nesne tarafından farklı insanların zihinlerinde uyandırılan duyulur idelerin çoğunlukla çok yakın ve ayırt edilemeyecek benzerlikte olduklarını düşünme eğilimindeyim. Bu sanı için bence birçok neden ileri sürülebilir, ancak şu anki konumun dışında kaldığından okuyucumu bunlarla sıkmayacağım; yalnızca, kanıtlanabilse bile bilgimizin geliştirilmesi ya da yaşamımızın kolaylaşması açısından pek de yararı olmayacak karşıt varsayımı anmadan geçemeyeceğim; zaten bu zayıflığı yüzünden incelenmesi için zaman harcamaya gerek yok kanımca...[12]

16. Yalın idelerimiz üzerine söylenenlerden açıkça ortaya şu çıkıyor; dışımızdaki şeyler bağlamında yalın idelerimizin hiçbiri yanlış değildir. Duyularımız aracılığıyla bizde böylesi görünüşler yaratan dışımızdaki nesnel güçlere uyumları sonucu bu algılar ya da görünüşler doğru olduğundan ve her biri zihinde onu üreten, temsil ettiği tek şey olan, güce uygun var olduğundan bu ve benzeri bir bağlamda yanlış olamaz. Mavi ve sarı, acı ve tatlı asla yanlış ideler olamazlar: Zihindeki bu algılar Tanrının onları üretmekle görevlendirdiği güçlere tam olarak uyarlar; ve ne ise odurlar, ne dile getirilmek isteniyorsa öyledirler. Gerçekten de adlar yanlış kullanılabilir ancak bu idelerde yanlışlığı doğurmaz: İngilizceyi bilmeyen birinin "purple"a (mor) scarlet (kızıl) demesi gibi.[13]

12 Bireysel organizmaya bağlı öznel renk idesi, Locke'a göre, tıpkı ölçü ve durum idelerinde olduğu gibi, bütün insanlarda aynı değildir. Bu renk körlüğü durumu ile açıklanmaktadır. (Prof. Rutherford renk duyumunda zayıflığın tek gözde olduğu kimi örnekler sunuyor ki böylece karşılaştırma fırsatı doğmuş oluyor.)

13 Tüm yalın ideler, yani tözlerce edimsel biçimde sunulan görünüşler, tümünün gerçek ve yeterli olmalarını sağlayan aynı nedenle doğrudurlar. Bak: 14, 15. Kısımlar.

17. İkinci olarak, kiplere ilişkin bileşik idelerimiz de gerçekten var olan bir şeyin özü bağlamında yanlış değildir çünkü herhangi bir kipe ait hangi bileşik ideye sahip olursam olayım doğanın yarattığı ve var olan herhangi bir modelle bağıntısı yoktur; içinde sahip olduğundan başka ideler içermemesi bir yana, kendi oluşumundaki ideler karışımından başka bir şeyi de simgelemez.[14] Öyleyse, durumunun gerektirdiği ve sağlamak için de yeterince zengin olduğu halde kendini yiyecek, içecek, giyecek ve benzeri yaşam kolaylıklarından yoksun bırakan bir insanın bu eyleminin idesine sahip olduğum zaman bu yanlış bir ide değildir; fakat gördüğüm ya da düşündüğüm bir eylemi temsil eder ve ne doğru ne de yanlıştır. Fakat bu eyleme tutumluluk ya da erdem adını verdiğimde, bu eylem idesinin erdem-erdemsizlik ölçütü olan yasaya uygun ya da bu adın verildiği ideye karşılık gelmesi bekleniyorsa, yanlış bir ide diye nitelendirilebilir.[15]

18. Üçüncü olarak, tözlere ilişkin bileşik idelerimiz, tümüyle şeylerin kendilerindeki modellerle bağıntı içinde yanlış olabilirler. Şeylerin bilinmeyen özlerinin simgeleri olarak bakıldığında hepsinin yanlış olduğu öyle apaçıktır ki buna söylenecek bir şey kalmaz. Bu yüzden bu düş ürünü varsayımını geçeceğim[16] ve onları, modellerinin varsayılan kopyaları biçiminde, şeylerde sürekli bir arada var olan yalın idelerin bileşimlerinden zihinde yalın idelerin birikimleri olarak düşüneceğim ve şeylerin varlığıyla bağıntılı olarak yanlış ideler diye ele alacağım: *(1)* Şeylerin gerçek varlığında birlik oluşturmayan yalın ideler bir

14 Uzay ve süreye ait *yalın kipler* ne durumdadırlar? Locke onları yalın ideler arasında sayıyor gibidir. Bak: 3. Kitap, 4. bölüm, 17. kısım; 9. Bölüm, 19. Kısım.

15 Locke'a göre karışık kipler yanlış olamaz çünkü birey tarafından oluşturulur ve gerçek varoluşla bağıntı taşımaz. Kiminin erdem ve erdemsizlik ölçütü olan yasayla bağıntısını kabul eder yine de.

16 Bak: 31. Bölüm, 6. Kısım.

araya konulduğu zaman: Nasıl ki bir atta bir arada var olan şekil ve büyüklük bir köpek gibi havlama gücü ile aynı bileşik ide içine alındığında, zihinde bir araya getirilseler de doğada asla birleşik olmayan üç idenin bileşimi bir ata ilişkin yanlış bir ide diye nitelendirilebiliyor. *(2)* Bu bağlamda, hep bir arada var olan yalın ideler topluluğundan doğrudan bir değilleme ile onlarla sürekli birleşik olan başka bir yalın ide ayrıldığında da tözlerin ideleri yanlıştır. Bu durumda, altının sarı rengi, uzamı, geçirmezliği, eriyebilirliği ve özgül ağırlığına, biri, düşüncelerinde kurşun ya da bakırdakinden daha yüksek derecede aşınmazlığınm değillemesini eklerse, diğer yalın idelere tam aşınmazlık idesini eklediği zaman olduğu gibi yanlış bir bileşik ideye sahiptir denebilir. Her iki şekilde de doğada birleşik olmayan yalın idelerle oluşturulan bileşik altın idesi yanlış diye adlandırılabilir. Fakat, zihninde diğerlerine gerçekten katmadan ya da onlardan ayırmadan aşınmazlığa ilişkin bileşik idesini tamamen çıkarırsa, sanırım, bu altın idesi yanlış olmaktan çok yetersiz ve tamamlanmamış olur; çünkü doğada birleşmiş olan tüm yalın ideleri içermese de gerçekten bir arada var olanlar dışındaki şeyleri birleştirmemektedir.

19. Sıradan bir anlatımla, idelerimizin hangi bağlam ve nasıl bir zemine dayalı olarak bazen doğru ya da yanlış diye nitelendirilebileceklerini gösterdim; ancak konuyu biraz daha yakından ele alırsak, herhangi bir idenin doğru ya da yanlış nitelemesinin yapıldığı durumların hepsi zihnin verdiği ya da vermesi beklenen doğru ya da yanlış "*yargısı*"ndan kaynaklanır. Sesli ya da sessiz bir değilleme ya da olumlama yapılmaksızın doğruluk ya da yanlışlık söz konusu olmadığından, işaretlerin, simgeledikleri şeylerin uyum veya uyumsuzluğuna göre birleştirildikleri ya da ayrıldıkları yerde ancak rastlanır. Kullandığımız belli başlı işaretler, sözcükler ya da idelerdir; ki bunlarla biz zihinsel ya da

sözel önermeler yaparız.[17] Doğruluk, bu simgelerin, temsil ettikleri şeylerin kendilerinde uyma ya da uymama durumlarına göre birleşmesi ya da ayırılmasında yatar ve yanlışlık da karşıtıdır ki ilerde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.[18]

20. Şeylerin varlığına ya da başka insanların zihinlerindeki herhangi bir ideye uysun ya da uymasın, kendi zihinlerimizdeki bir ide tamamıyla bu yüzden yanlış diye adlandırılamaz. Kendi dışlarındaki şeylerde gerçekten var olandan başka bir şey taşımayan bu simgeler bir şeyin tam temsilcileri olduklarından yanlış diye düşünülemezler: Kendilerinde şeylerin gerçekliğinden ayrı bir öğeye sahipseler bile temsil etmedikleri şeylerin ideleri ya da yanlış simgeler oldukları söylenemez. Fakat yanlış ve yanlışlık şu durumlarda söz konusudur:

21. İlk olarak, zihin bir ide edinince onun, başka insanların zihinlerinde aynı adla ifade edilenle aynı olduğuna karar verdiği ve böyle bir sonuca vardığı zaman: Ya da gerçekten öyle olmadığı halde o sözcüğün herkesçe kabul edilen tanımı ya da anlamına uygun olduğu yargısına kapıldığı zaman. Diğer ideler bir yana bu genel yanlışa en fazla karışık kiplerde rastlanıyor.

22. *(2)* Doğanın hiç bir araya getirmediği yalın idelerin birikiminden oluşan bir bileşik ideye sahipken, zihin onu gerçekten var olan varlık türlerinden birine uyuyor diye değerlendirdiğinde; örneğin kalayın ağırlığını altının renk, eriyebilirlik ve aşınmazlığına kattığı zaman.

23. *(3)* Kimi varlık türlerinde gerçekten bir arada var olan belli sayıda yalın ideyi bileşik idesinde topladığı fakat bir o kadar ayrılmaz olan diğerlerini de çıkardığı halde zihnin gerçekte öyle olmasa da şeylerin bir türünün eksiksiz bir idesi olduğuna karar vermesi durumunda; örneğin, sarı, dövülebilirlik, eritilebi-

17 Bak: 4. Kitap, 21. Bölüm, 4. Kısım.
18 Bak: 4. Kitap, 5-8. Bölümler.

lirlik, ağırlık töz idelerini birleştirdikten sonra, bu bileşik ideyi altının eksiksiz idesi olarak değerlendirdiğinde zihin, o cismin diğer ideleri ya da nitelikleri kadar ayrılmaz olan aşınmazlık derecesi ve *aqua regia**da çözülebilirlik özelliklerini dışarıda bırakmıştır.

24. *(4)* Var olan bir cismin gerçek özü ve yapısından kaynaklı özelliklerinden en az birkaçını taşıyor diye bu bileşik idenin o cismin gerçek özünü taşıdığına karar verdiğimde, bu daha büyük bir yanılgı olur; herhangi bir cisim hakkında, genelde bileşik ideyi oluşturan, yüzeysel olarak bilinen diğer şeylere nazaran cismin sahip olduğu etkin ve edilgen güçlerde çoğunlukla yer alan bu özellikler bir insanın o türden şeyler hakkında çeşitli deneme ve inceleme sonucu elde ettiği bilginin çok azını oluşturur; o cisimde gerçekten var olan ve cismin iç ya da özsel yapısına[19] dayanan birkaç şey ancak en uzman kişi tarafından bilinir. Bir üçgenin özü çok az ide ile sınırlıdır: Bu özü bir boşluğu içine alan üç çizgi oluşturur; ancak bu özden doğan özellikler kolayca bilinemeyecek ya da sıralanamayacak kadar çoktur. Gerçek özler dar bir alanda kalırken o iç yapıdan ortaya çıkan özellikler bitimsizdir; buradan hareketle "tözlere" ulaşıyorum.

25. Sonuç olarak, dışındaki herhangi bir şeye ilişkin hiç kavramı olmayan bir insan, o şeyin zihninde sahip olduğu idesiyle (ki bu istediği adı verebileceği idedir) gerçekten de şeylerin doğasına karşılık gelmeyen ve diğer insanların sözcüklerinin genellikle dile getirdiği ide ile uyuşmayan bir ide yapabilir; fakat bir şeye ilişkin sahip olduğu ideyle ancak bilebileceği o şeyin doğru ya da yanlış bir idesini oluşturamaz. Örneğin, bir insanın kolları, bacakları ve bedenine ilişkin bir ide kurduğum ve buna

* *Aqua regia*: Kezzap suyu ile tuz ruhu karışımı, altın eritmeye yarayan bir su (altınsuyu).

19 Bu, Deneme'de sıklıkla geçen, cisimlerin ikincil nitelikleri ve diğer güçlerinin, Locke'un içinde gerçek özü gördüğü, atom dokusu ya da bağıntılar ve birincil yapıya bağlı olduğu varsayımına bir dönüştür. (Bak: 3. kitap, 6. Bölüm ve notlar)

bir atın kafası ile boynunu eklediğimde herhangi bir şeyin yanlış bir idesini oluşturmamışımdır, çünkü bu dışarıdaki hiçbir şeyi temsil etmez. Fakat onu *bir insan* ya da *Tatar* diye adlandırıp dışımdaki gerçek bir varlığın simgesi ya da başkalarının aynı adı verdikleri aynı ide olarak düşündüğümde yanılmış olurum; böylece yarattığım da yanlış ide diye adlandırılır. Aslında yanlışlık idede değil, bir uyum ve benzerliğin yüklemesini yapan sessiz zihinsel önermededir. Ancak, o varlığın ya da "*insan, Tatar*" adlarının zihnimdeki ideye ait olduğunu düşünmeden, öyle bir ide kurduktan sonra ona insan ya da Tatar adını verirsem yalnızca hayalperest diye düşünülebilirim, fakat kurgulamamda bir yanlışlık olmadığı gibi ide de kesinlikle yanlış değildir.

26. Tüm bunlar üzerine zihnimizce adlarının doğru anlamı ya da şeylerin gerçekliğiyle ilintili olarak ele alınan idelerimizin kaynak alınan modellerle uyum ya da uyumsuzlukları bağlamında hakiki ya da hatalı değil de doğru ya da yanlış ideler diye nitelendirilmelerinin daha uygun olabileceğini düşünüyorum. Fakat hakikat ya da hata, bana göre yalnızca ideler şu ya da bu şekilde bir zihinsel önerme içerdiklerinde uygulanabilirse de, herkes istediği adlandırmayı yapmakta özgürdür derim. Bir insanın zihnindeki ideler, tutarsız parçaların bir araya getirildiği bileşikler dışında, yanlış olamazlar. Tüm diğer ideler kendilerinde doğru ve haklarındaki bilgi de doğru ve hakiki bilgidir; ancak onlarda modelleri ve asıllarına bir gönderme yapılmak istendiğinde bu ilk örnekleriyle uyuşmaz oldukları sürece yanlış olmaya elverişlidirler.[20]

20 İnsan bilgisinin mutlak gerçekliği, hatta yetersizliği konusundaki inancımızın dayandığı zemin bu ve önceki iki bölümün dışındadır. Bununla özellikle 4., 9., 10., 11. ve 14-20. bölümleriyle dördüncü kitap ilgilenmektedir. Fakat ikinci kitapta bileşik ideler ile yalın öğeleri, yalın idelerin sunulmuş görünüşleri varsayılan tözlerin gerçekliğinden ayrı ele alınmıştır. İnsan ideleri ve bunların gerçekliği arasındaki ayrım tek tek insanların evrenin içerdiği gerçek tözlerle uyumsuz bileşik töz ideleri oluşturabilir ve sıklıkla oluşturur oldukları anlamına gelir. Mutlak gerçeklik insanlarca gerçek olarak kavranılandan farklı olduğundan, kısacası insanın yanılma olasılığıdır sözü edilen.

33. BOLUM

İDELERİN ÇAĞRIŞIMI

[[1]**1.** Başka insanların eylemleri, sanıları ve uslamlamalarında tuhaf görünen ve kendinde de bu tuhaflığı taşıyan bir şeyi gözlemlemeyen pek kimse yoktur. Kişi kendi eğilimleri ve davranışlarında daha büyük bir akıldışılığın hiç ayırdında olmaz ve en azından buna çok zor ikna edilirken bir başkasında böyle bir şeyi çabucak ayrımsar ve akla dayanarak bu aykırılığı kınar.

---

1 Bu bölüm 4. Baskıda eklenmiş fakat büyük olasılıkla birkaç yıl önce yazılmıştır. Locke, Molyneux'a yazdığı 26 Nisan 1695 tarihli mektubunda "Latince çevirinize özellikle şimdiye dek ele alınmamış olarak bildiğim ve zihinlerimizde genelde düşünüldüğünden daha büyük bir etkiye sahip olduğunu tahmin ettiğim idelerin bağına ilişkin kimi eklemeler yapma niyetindeyim" diyor. Bölüm Latince baskısında (1701) Fransızca ve İngilizcelerinde olduğu gibi *"De idearum consociatione"* adıyla yayınlanıyor. Locke'un "idelerin bağının şimdiye dek ele alınmadığı" biçimindeki ifadesi Aristo'dan itibaren önceki yazarlar bir yana, Hobbes'un bu konuyu sürekli olumladığının bilinmemesinin bir işaretidir. Hobbes "*İnsan Doğası*"nda (1650) "Kavramların duyu yoluyla üretildikleri andaki ilk tutarlılık ya da art ardalıkları birbirleriyle olan tutarlılık ya da art ardalıklarının nedenidir" ilkesinin bir açıklamasını sunmaktadır. *Leviethan'da* "*İmgelemler (tasarımlar) Zinciri ya da Silsilesi Üzerine*" başlıklı 3. Bölümde böyle bir vurguya rastlarız. Hobbes'tan 100 yıl sonra bu ilke Hartley tarafından, sistemli olarak, insan bilgisini açıklamada kullanılmışken Hume'un *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Araştırma"* adlı çalışmasında "alışkanlık" adı altında bu ilke, yerini almıştır. Sonraları kalıtım ve evrim yasası aracılığıyla da insanı diğer hayvanlarla birlikte tümüyle fiziksel nedene bağlayan, örgün (organik) yaşam ve zihnin en yüksek yasası olarak ileri sürüldü. Hobbes ve Hartley dönemleri arasında yaşayan Locke'un "çağrışımı" onlardan farklı olarak, insan bilgisini açıklamak için değil de insan yanılgılarını temellendirmek için kullanması tuhaftır. *Anlama Yetisinin Yönetimi* nde, "deneme-

2. Kendini beğenmenin bunda büyük payı olsa da tümüyle etkiliyor denemez. Adil ve kibirden uzak insanlar da sıklıkla böyle davranırlar; çoğu durumda savları karşısında şaşkınlığa uğranan ve önünde gün gibi açık akıl delillerini hiçe sayarak dik kafalı konuşmaları yüzünden tuhaf karşılanan saygın bir insana da rastlanır.

3. Bu tür bir akla aykırılık genellikle eğitim ve önyargıya yüklenir; ki ne bu illetin iç yüzü bu şekilde açığa çıkarılır ne de yeterince açık biçimde nereden kaynaklandığı, neye dayandığı... Eğitim sıklıkla, haklı olarak, neden olarak ele alınır ve önyargı da şeyin kendisi için iyi bir genel addır: Fakat bununla birlikte bu tür deliliği kaynağına dek izleyecek ve bu yolla çok ağırbaşlı ve akılcı insan zihinlerine nereden geldiği, neye dayandığını gösterecek biçimde açıklamak isteyen biri bence biraz daha ilerilere bakmalıdır.

4. Akla aykırılığın gerçekten delilik olduğu ve bu adı hak ettiği göz önüne alındığında böylesi kulakları tırmalayan bir adı uygun görmem bağışlanacaktır; her koşulda hep aynı biçimde konuşmayan ya da davranmayan birinin Bedlam'a* yakıştırılmaması biraz zordur. Burada önü alınmaz bir tutkunun gücü altında bir yaşantıdan değil, olağan yaşam koşulları içinde düzenli bir yaşantıdan söz ediyorum. Deliliğin doğasına ilişkin biraz araştırma yaptığımda (2. Kitap, 11. Bölüm, sf: 13) burada sözünü ettiğimiz kaynak ve nedenin tam da aynısını bulduğum için de böyle bir adı kullanmış olmam ve insanlığın büyük kısmını bu ad kapsamına almış olmam bağışlanacaktır. Şimdi ele

---

min ikinci kitabında anlama yetisinin diğerleri kadar bu işleyiş biçimi çerçevesinde bir anlatımını yaparken idelerin çağrışımını tarihsel olarak ele aldım" diyerek başvurulması gereken çarelerin bir araştırmasına giriyor ayrıca... Locke'a göre; "çağrışım bizde başka herhangi bir şey kadar yanılgıya yol açabilir ve iyileşmesi çok güç bir zihinsel hastalıktır; birini şeylerin sürekli göründükleri gibi olmadıkları konusunda ikna etmek de oldukça zordur."

* Bedlam: Londra'da senelerce tımarhane olarak kullanılan St Mary of Bethlehem Hastanesi.

aldığım konu üzerinde durduğum uzunca bir süre içinde, şeyin kendisine ilişkin bu inceleme böyle bir adlandırmaya ulaştırdı beni. Eğer bu, tüm insanların yatkın olduğu bir zayıflık ve insanlığı tehdit eden bulaşıcı bir bozukluk ise, önüne geçmek ve ortadan kaldırmak yolunda daha büyük bir çaba harcamak açısından uygun bir ad altında açıklığa kavuşturmaya daha fazla özen gösterilmelidir.

5. Bazı idelerimiz arasında *doğal* bir bağlanım ve karşılıklılık söz konusudur; onları izlemek ve kendi öznel varlıklarında kurulan birlik ve karşılıklılık içinde bir arada tutmak, aklımızın görevi ve yetkinliği kapsamındadır. Bunun dışında, idelerin tümüyle "*rastlantı*" ya da "*alışkanlığa*" dayalı bir bağlanımı daha vardır. Kendilerinde ilintili olmayan ideler bazı insanların zihinlerinde öyle birleşirler ki onları birbirinden ayırmak oldukça güçtür; hele ikiden fazla ide böyle birleşmişse, hiç ayrılmaz bir bütün halinde görünürler.[2]

6. İdelerin bu güçlü bileşimini doğa değil[3] zihin rastlantı sonucu ya da kendi istenci ile gerçekleştirir ve bunun paralelinde eğitim, eğilimler, ilgiler ve benzerindeki farklılıklar farklı insanlarda çok farklı birleşimler doğurur. Alışkanlık, istençte belirleme, bedende hareketler gibi anlama yetisinde de düşünme biçimleri oluşturur: Bunlar, canlılarda, bir kez başlatıldı mı hep aynı izi süren hareketler zinciri gibi görünürler ki neredeyse aralıksız yinelendiklerinden dümdüz bir çizgiye dönüşürler ve

2 İdeler çağrışımı ile aklı açıklamaya çalışmaktan bu denli uzak olan Locke, doğrudan şeylerin doğal ya da akılcı bağıntıları ile aşama aşama ilineksel bir arada varoluş ve bireylerin zihinsel deneyimlerindeki art ardalıkları yoluyla toplanan ideler arası bağlanımı ayrı yerlere koyuyor. Bir bireysel deneyimde "ayrılamaz" olan çağrışım böylece hem gerçek akıl zorunluluğu hem de nesnel nedensellikten ayırt ediliyor.

3 Locke, yine, görünüşler çağrışımını doğada var olan akla göre ele almaya karşı çıkıyor -ki başka bir yerde de bireysel zihnin ideleri bir araya getirme alışkanlığından doğan çağrışımlara idelerin kendilerindeki görülür uyum diyor. *Anlama Yetisinin Yönetimi*, 41.

hareket yavaş bir hal alır, doğalmış gibi gelir. Düşünme edimini kavradıkça zihnimizdeki idelerin orada üretildiğini sanırız; yoksa böyle olmaması, bir kez sıraya kondu mu hep bir zincirde birbirlerini izlemelerine böylesi beden hareketlerine olduğu gibi[4] bir açıklama getirilmesine yarayabilir. Kafasına daha önce yerleşmiş bir besteye alışkın olan bir müzisyen, çeşitli notaların idelerinin, dağınık düşünceler içinde başka bir yerlerde gezinse de, parmaklarının başladığı besteyi çıkarmak için müzik aletinin tuşları üzerinde dolaştığı düzenlilikte, hiçbir dikkat harcamadan, anlama yetisinde birbirini izlediğini görür.[5] Bu örnekte ne kadar belirgin olsa da parmaklarının bu düzenli dansının olduğu kadar bu idelerin de doğal nedeninin onun ruhunun hareketi olup olmadığını saptamayacağım fakat bu örnek zihinsel alışkanlıklar ve idelerin birleştirilmesini anlamakta bize biraz da olsa yardım edebilir.

7. Çoğu insanın zihninde alışkanlıkla oluşturulan çağrışımların bulunduğunu kendini ya da diğer insanları enikonu incelemiş olan kimse sorgulamaz sanıyorum; ve doğalmış gibi düzenli etkiler üreten ve sağlam işleyen hoşlanma ve hoşlanmama duygularının çoğu belki de haklı olarak buna mal edilebilir ve önceden, sanki tek bir ide imiş gibi,[6] insanın zihninde sonraları hep bir arada tutulacak biçimde birliğe yatkınlık ya da ilk izle-

4 Locke idelerimiz arasındaki çağrışımları, Hartley'den bu yana materyalist psikolojide çok büyük bir yer tutan, sinirlerdeki hareketlere bağlayan fizyolojik açıklamalara pek önem vermiyor. İdelerin bireysel zihinde birleştirildiklerinde bu birlikteliği koruma eğilimlerinin nedeninin sinirlerdeki belli hareketler olduğu ileri sürülmektedir; bu yaklaşıma göre idelerin art arda gelişleri de mekanik (düzeneksel) nedenlere bağlıdır.

5 Hartley, *İnsan Üzerinde Gözlemler*, 1. Cilt, sf: 108, ve Stewart, *Elementler*, 1. Kısım, II. bölüm, Dikkat Üzerine.

6 Bireyin tarihinde ve de anlamsızlıkta ilinekler aracılığıyla oluşturulan bağlanımlar Bacon'un insan zihnine ilişkin, Tanrısal zihnin idelerini dile getirmeye uygun nesnel bağlanımlarla bağdaşmayan idollerini doğurmuştur. Zihinlerimizi dolduran bileşik töz ideleri böylece tözlerin kendileriyle çelişirler, çünkü onlar akılla anlaşılır doğa sisteminde vardırlar.

nimin gücü ile iki idenin rastlantısal bağlamından başka kaynağı olmasa da doğal ya da doğuştan diye adlandırılırlar. Burada hoşlanmama duygularının çoğu diyorum hepsi değil; çünkü bir kısmı gerçekten doğaldır, yaradılışımızdan gelir ve bizle doğar; fakat doğal diye görülen büyük bir kısmının, belki önce ilk izlenimler ya da başıboş kurgularsa da, inceden inceye gözlemlenseler kökenleri bulunacak olan, zamanında önemsenmemiş şeylerden geldiği bilinecektir. Baldan midesi bulanan yetişkin bir insan, adını duyar duymaz, hayal gücünün etkisiyle midesinde doğrudan bir sancı ve bulantı hisseder ve onun düşüncesine bile dayanamaz; ayrıca sancı, kusma ve iğrenme ideleri de eklenince rahatsız olur; fakat bu rahatsızlığın nereden kaynaklandığını bilir ve bu isteksizliğe nasıl kapıldığını söyleyebilir. Daha küçükken çok bal yemiş olmaktan beri gelmiş olsaydı tümüyle aynı etkiler oluşurdu fakat neden, yanlış yerde aranırdı ve hoşlanmama doğuştan diye düşünülürdü.

8. Buradaki konu için doğal ve kazanılmış hoşlanmama duyguları arasındaki farklılığı ortaya koymak gerektiğinden değil, başka bir amaçla bundan söz ettim; çocukları olan ya da onları eğitmekle sorumlu olanlar, genç insanların zihinlerinde idelerin uygunsuz bağlanımını dikkatle gözetlemek ve önlemeye özen göstermek için zamanlarını harcamaktan çekinmezler. Bu, kalıcı izlenimlerin en fazla etkisine girildiği dönemdir; beden sağlığına ilişkin olanlar titiz insanlarca önemsense de, daha çok zihinle ilintili ve anlama yetisi ya da tutkular kapsamında kalanların gereğinden az dikkate alındığından emin değilim: Bununla birlikte, tümüyle anlama yetisiyle bağıntılı şeylerin, çoğu insanca göz ardı edildiği yolunda şüphem var.

9. Kendilerinde serbest ve birbirinden bağımsız olan idelerin bu yanlış bağlanımı eylemlerimizi doğal olduğu kadar ahlaksal anlamda da çarpık tutkular, uslamlamalar ve kavramlarla sar-

malamaya öyle çok zorluyor ki daha fazla dikkate alınmaya değer tek bir şey yoktur belki de.

10. Cin ve peri ideleri gerçekten ışıktan daha fazla karanlıkla bağıntılı değildir ancak aptal bir bakıcı bu ideleri bir çocuğun zihnine karanlık idesi ile bir arada işlerse, çocuk bir olasılıkla yaşamı boyunca onları birbirinden ayırmayı beceremeyecektir; sonraları karanlık hep bu korkutucu ideleri de beraberinde getirecek ve öyle bitişik olacaklar ki çocuk biri olmadan diğerini düşünemez hale gelecektir.

11. Bir insan bir başkasınca öyle çok incitilir ki kendini yaralayan kişiyi ve eylemi tekrar tekrar düşünerek ve zihninde eylemi ve o insanı ayrılmaz biçimde birleştirerek iki ayrı ideyi öyle karar ki onları tek bir ideye dönüştürür; insan üzerinde değil de o insanın verdiği acı ve sıkıntı üzerinde yoğunlaşır; öyle ki, onları ayırt edemez ve her iki şeyden de aynı derecede nefret eder. Sonuç olarak önemsiz ve gereksiz nedenlerden sık sık nefretler doğar, savaşlar çoğalır ve sürer.

12. Bir insan herhangi bir yerde acı ya da sıkıntı çekiyordur; arkadaşı böyle bir yerde ölmüştür: Doğada bunlar birbiriyle ilintili şeyler değilse de o yere ilişkin ide zihninde belirdiğinde arkadaşının öldüğünü gördüğü zaman aldığı acı ve sıkıntı izlenimi de beraberinde gelir. Onları zihninde karar ve ikisini neredeyse hiç ayrı ayrı düşünemez.

13. Bu bileşim kurulduğunda ve sürerken etkilerinden bizi kurtarmak ve bize yardımcı olmak aklın gücü dahilinde değildir. Zihinlerimizdeki ideler doğaları ve koşullarına göre etkinlik gösterirler. Buradan, aklın hiçbir etkisi olmazken ve başka durumlarda akla kulak vermeye eğilimli insanlar da başa çıkamazken, zamanın belli duyulanımları düzene sokmasının nedenini anlıyoruz. Annesinin gözbebeği ve ruhunu okşayıcı bir parçası olan bir çocuğun ölümü yaşamının tüm güzelliğini an-

neden alıp götürür ve ona hayal edilebilecek tüm sıkıntıları getirir: Bu durumda akıl onu nasıl avutabilir ki... Böyle acı çeken birini rahatlatacak ve çocuğun ölümünün acısını yatıştıracak akılcı sözlerle iyi bir telkinde bulunamazsınız da... Zaman çocuğun anısını silerek mutluluk ve mutsuzluk anlamını çocuk idesinden koparana dek, ne kadar akla uygun olursa olsun tüm çabalar boşunadır; ve buna göre bu ideler arasındaki birliğin hiç çözülmediği kimseler yaşamları boyunca yas tutarlar ve mezara girene dek çaresiz bir hüzün içinde kıvranırlar.

14. Bir arkadaşım çok acımasız bir ameliyat sonucu tümüyle iyileşen bir adam tanıyordu. Bu adam iyileştikten sonra tüm yaşamı boyunca bu tedaviye büyük minnettarlık duymuştu ancak ne zaman bu aklına gelse cerrahın yüzünü anımsayamıyordu: Yalnızca cerrahın ellerinden çektiği dayanılmaz acının idesi beliriyordu ki bu katlanamayacağı kadar şiddetli bir duyulanımdı.

15. Okulda çektikleri sıkıntıyı ders kitaplarına yükleyen birçok çocuk bu ideleri bir kitaptan nefret edecek kadar bir arada duyumsarlar ve yaşamları boyunca onlardan uzak dururlar ve okumak, belki başka türlü yaşamlarının en büyük zevki olacakken, bir işkenceye dönüşür. Bazı insanlar çok rahat kullanışlı odalarda çalışamaz, çok temiz ve geniş kaplarla bir şey içemezler; bunlara iliştirdikleri ve onları bunaltan bazı rastlantısal idelerden kaynaklıdır tavırları... Ortada emir veren biri yokken; bir alanda yüksek bir konum elde ettiği için birinden yalnızca bu anlamda üstün olan belli bir insanın çevresinde otorite ve uzaklık idesi yanında bu önemli insanın idesi belirir ve böyle bir etki altına girmiş olan kişi bu ideleri birbirinden ayıramaz.

16. Bu tür örneklere her yerde bol bol rastlanabilir ki bu yüzden şimdi ekleyeceğim örnek bambaşka olsun istedim. Dans etmeyi çok iyi bilen genç bir adamdan söz edeceğim: Dans et-

meyi öğrendiği odada eski bir sütun durmaktaymış. Evin bu çarpıcı parçasının idesi dans adımları ve dönüşleriyle öylesine kaynaşmış ki onun çevresinde çok mükemmel dans ediyormuş; başka bir yerde, o ya da benzer bir sütun odadaki konumuna getirilmedikçe iyi dans edemiyormuş. Bu öykü aslından biraz farklı, gülünç öğelerle süslenmiş görünüyorsa da birkaç yıl önce çok ciddi ve değerli bir insandan duyduğum biçimiyle aktardığımı söylemek isterim. Bırakın örnekleri, buna benzer ya da en azından doğrular türde öyküler duymamış çok az meraklı okuyucum vardır diyebilirim.

17. Böyle aykırı düşen zihinsel alışkanlıklar ve bozukluklar daha az gözlemlense de oldukça çok ve keskindir. Varlık ve madde ideleri eğitim ya da sürekli düşünme yoluyla sıkı sıkıya birleştirildi diyelim; bunlar zihinde hep bileşik dururken orada ayrı tinler konusunda hangi kavramlar, hangi uslamlamalar yer alır? Çocukluktan gelen alışkanlık Tanrı idesine biçim ve görünüş katmışsa, zihin Tanrı hakkında ne tür saçmalıklara gebedir? Yanılmazlık idesinin herhangi bir insanla iyice birleştirildiği ve bu ikisinin zihni bir arada kapladığı durumda, ne zaman ki bu yanılmaz diye imgelenen kişi araştırılmaksızın onaylanmasını emrediyor, o zaman aynı anda bir bedenin iki yerde olacağı sarsılmaz bir inançla hiç sorgulanmadan kesin bir doğruluk olarak kabul edilir.[7]

18. Farklı felsefe ve din anlayışları arasında biteviye anlaşmazlığın yaratıcısı kimi yanlış ve doğal olmayan ide bileşimleridir; bu anlayışların peşinden giden herkesin aklın sunduğu doğruluğu bilerek tepmiş ve bu anlayışları kendi istençleriyle yüklenmiş olduklarını düşünemeyiz. Şu durumda çok etkili olsa da, çıkarın herkesin bile bile yanlışlığı doğruluk diye kabul edeceği evrensel bir ahlaksal bozukluğa sürüklediği düşünüle-

7 Leibniz, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Yeni Denemeler.*

mez: En azından bir kısmının içtenlikle doğruluğun peşinden gitmeye cesaret gösterdikleri kabul edilmelidir. Bu durumda, anlama yetilerini kör eden ve gerçek doğruluk diye sarıldıkları yanlışlığı görmelerini engelleyen bir şey olmalıdır. Akıllarını çelen ve doğruluğun izindeki insanları sağduyudan uzaklaştıranın, incelendiğinde, sözünü ettiğimiz şey olduğu görülecektir: zihinlerinde hep bir arada görünecek biçimde eğitim, alışkanlık ve bağlı oldukları anlayışın sürekli yinelemeleri ile eşleşen kimi bağımsız, birbiriyle bağıntılı olmayan ideler vardır; ve insanlar tek bir ideymiş gibi artık düşüncelerinde onları birbirinden ayıramaz ve böylece etkileri altına girerler. Anlaşılmaz dile anlam, saçmalıklara tutarlılık ve anlamsızlıklara tanıtlama kazandıran bu yanlış bağlanım, söylemiş olduğum üzere, dünyadaki bütün yanılgıların temelidir. Bu kadar değilse bile en azından şimdiye dek başardıklarına bakılırsa insanların görmesini ve incelemesini engellediğinden dolayı en tehlikeli etkendir bu anlamda. Kendilerinde ayrı iki şey sürekli birleşik göründüklerinde; göz bu şeyleri aralıklı iken bitişik algılıyorsa insanların zihninde, algılanmaksızın, birbirinin yerine geçebilecek kadar birleşik olmalarına alıştıkları iki idede art arda gelen yanlışları düzeltmeye nereden başlarsınız? Bu, insanları böyle bir aldatmaca ile inançtan koparır ve aslında yanılgı için mücadele ettiklerinin ayırdında olmadan bu insanlar kendilerini doğruluğun ateşli savunucuları olarak alkışlarlar. Zihinlerinde alışkanlık edindikleri bir bağlanımla gerçekten tek bir ideye dönüşen bu iki farklı idenin karışımı, kafalarını yanlış görüşlerle, uslamlamalarını yanlış yargılarla doldurur.

19. İDELERİMİZİN kökeni, türleri ve uzamı yanı sıra bilgimizin bu malzemeleri ya da (böyle söylenebilir mi bilmiyorum) aletleri üzerine başka başka düşüncelerin de aktarımını yaptıktan sonra başlangıçta tasarladığım yönteme göre şimdi anlama yetisinin onlardan nasıl yararlandığı ve onlar aracılığıyla edin-

diğimiz BİLGİ'nin ne olduğunu göstermeye başlamam gerekiyor. Bu, ilk genel görüşüme dayalı olarak kurguladığım bir şeydi, ancak biraz daha derinine girdikçe ideler ile SÖZCÜKLER arasında öyle sıkı bir bağ ve soyut idelerimiz ile genel sözcükler arasında öyle değişmez bir bağıntı olduğunu görüyorum ki tümüyle önermelerde yer alan bilgimizin açık ve seçik bir anlatımını öncelikle dilin doğası, kullanımı ve önemini irdelemeden yapmak imkânsız ve buna göre bir sonraki kitabın konusu da bu çerçevede olmalı.

Ortaçağ felsefesinden etkilenen düşünceleriyle deneyci yaklaşımın kurucusu olan John Locke'a göre düşüncede önemli olan us ilkesine bağlanmadır.

Locke'un bilgi kuramının ana kavramı "ide"dir, bilgi tümüyle tasarımdan oluşur. Locke'a göre tasarımda anlığa dış dünyadan izlenimler sağlayan, dış dünyayı konu edinen tasarımları üreten duyum *(sensation)* ve iç duyum *(reflection)* olan deneysel iki kaynağı vardır.

Locke, doğada her nesnenin insanların ortak mülkü olduğunu söyler. Bu ortak mülkte insanlar daha uygun bir ortam kurmak için ortak onayla bir toplumsal anlaşmaya giderler.

Çağdaş demokrasi ve özgürlükçü devlet düşüncesinin kökenini Locke'un devlet felsefesi oluşturur.

Locke'un felsefesi 18.yy Fransız Aydınlanma Felsefesi'ni etkilemiş, İngiliz Deneycileri'ne yön vermiş, 15.yy Pozitivizmi'ne temel oluşturmuştur. Locke'un bu eseri; felsefe serüveninin bir izleği niteliğini taşımaktadır.

ISBN 975-584-050-8(Tk. No.)
ISBN 975-584-051-6(Cilt No.)